

Dromenboek

Frederik van Eeden

editie Dick Schlüter

bron

Frederik van Eeden, *Dromenboek* (editie Dick Schlüter). Bert Bakker, Amsterdam 1979.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/eede003drom01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / Dick Schlüter

Woord vooraf

Via grote belangstelling voor dromen en droomonderzoek ben ik in aanraking gekomen met het werk van Frederik van Eeden. Na lezing van A STUDY OF DREAMS en de dromen cahiers die zich in het Frederik van Eeden Museum te Amsterdam bevinden, had ik verschillende ontmoetingen met Hans van Eeden en ook met andere leden van het Frederik van Eeden-Genootschap. Hierbij werden de mogelijkheden voor publikatie van de manuscripten overwogen.

Het lezen van de manuscripten was voor mij een bijzondere ervaring. Ik ben er van overtuigd dat het droomleven en het droomonderzoek van Van Eeden te weinig aandacht hebben gekregen en dat de droomverslagen, zoals Van Eeden in een van de dromen cahiers stelt, materiaal omvatten 'voor toekomstige wetenschap'.

Op de Voorjaarsvergadering van het Genootschap d.d. 30 april 1977 werd mededeling gedaan van het voornemen om het DROMENBOEK te publiceren en werd mij de eervolle taak vergund de transcriptie te verzorgen en de inleiding te schrijven.

Sindsdien heb ik veel aanmoediging gekregen en waardevolle suggesties ontvangen van Hans van Eeden; van de voorzitter van het Genootschap Dr. H.G.M. Prick, met wie ik telkens de vorderingen kon bespreken; van Prof.Dr. W.H.C. Tenhaeff, die als een van de weinigen in Nederland over het droomonderzoek van Van Eeden heeft geschreven; van Prof. Dr. G. Stuiveling; van Prof.Dr. J.J. Klant en van de medewerkers aan de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

Bij de transcriptie en het schrijven van de inleiding ontving ik steeds hulp en suggesties van Reiny Jobse, die een doctoraal-scriptie heeft geschreven over de dromen van de Kleine Johannes. Dank komt ook toe aan Lucy Schlüter en Elsemarie van den Eerenbeemt.

AMSTERDAM IN MEI 1978
DICK SCHLÜTER

Die Traumsprache ist unerbittlich,
sie deckt unsere tiefsten,
zartesten, geheimsten, von
unserem täglichen Selbst nie
eingestandenem Begierden und Wünsche
schonungslos auf.

FREDERIK VAN EEDEN¹

1 F. van Eeden, SIEGMUND FREUD, Frankfurter Zeitung 29 mei 1914

Inleiding

Gedurende een groot deel van zijn leven houdt Frederik van Eeden dagboeken en daarnaast afzonderlijke dromencahiers bij, waarin droomervaringen worden opgetekend. De eerste aantekeningen treffen we in de dagboeken² aan als Frederik van Eeden vijftien jaar oud is [1875]. De laatste notities vinden we in het dagboek als Van Eeden de leeftijd heeft bereikt van achtenzestig jaar.

De droomverslagen en daarnaast de aantekeningen over hun vermoedelijke betekenis worden voor Van Eeden het materiaal voor verdere studie, een onderzoek waarvan de resultaten voorlopig werden vastgelegd in de roman *DE NACHTBRUID* [1909] en in zijn voordracht voor de Society for Psychical Research, *A STUDY OF DREAMS* [1913].³

Op 17 december 1906 noteert Van Eeden bij het droomverslag van die nacht: 'Langsamerhand, door nauwkeurige observatie en registratie, zal ik op 't spoor van de eenheid trachten te komen in deze merkwaardige verschijnselen. Dat is de betekenis van dagboek en droomboek. Het kan geen oplossing geven, maar wel materiaal voor toekomstige wetenschap.' *A STUDY OF DREAMS* zou voor Van Eeden het uitgangspunt moeten worden voor een uitgebreid werk over dromen. Blijkens dagboeknotities en correspondentie heeft hij tot aan het einde van zijn leven het voornemen gehad een dergelijk boek uit te geven.

2 Eerste uitgave van de dagboeken in 1927 als *MIJN DAGBOEK* in 8 delen. Deel 9 verschijnt in 1941. Het waren fragmenten. Integrale uitgave van de jaren 1878-1923, *DAGBOEK* in 1971 in 4 delen bij Tjeenk Willink-Noorduijn, Culemborg, ingeleid door dr. H.W. van Tricht.

3 *A STUDY OF DREAMS*, Proceedings of the Society for Psychical Research, London, 1912-13, Vol. XXVI, p. 431 e.v. De vertaling en inleiding van Hans van Eeden, *OVER DROMEN*, verscheen in Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap XVI, 1956 en als uitgave van De Driehoek, Amsterdam, 1956.

In het dagboek vinden we op 30 januari 1913: 'A study of dreams voltooid. Ik ben nu stellig voorneemens er een groot boek van te maken. Zoodra Koning en Dichter voltooid is.' Veel later, op 5 december 1925: 'Vandaag stel ik mijn plan vast omtrent mijn laatste levenswerk. Oover den Droom. Ik heb materiaal in oovervloed en ik zal mij in verbinding stellen met mannen als Bergson, Freud, Wereszoski, Bjerre.⁴ Mijn artikel in de Proceedings vormt het uitgangspunt. Ik herlas het onlangs, verleeden week. En nu is mijn gedachte tot klaarheid geworden, na tien jaar is mij alles duidelijk. De droom is een voorproef van het hiernamaals.' Het is dit vermoeden dat hem voortdurend heeft beziggehouden en waarvan hij de juistheid wilde aantonen. 'De oplossing van het geheim onzes levens ligt in den droom', schrijft hij in DE NACHTBRUID [p. 176] en hij spoort de lezer aan om volle aandacht aan het droomleven te schenken.

In een brief aan prof. G. Jelgersma, die in 1914 in een rectorale rede de TRAUMDEUTUNG [1900] van Sigmund Freud officieel aan de universiteit van Leiden introduceerde,⁵ schreef Van Eeden in 1926, naar aanleiding van een artikel van Jelgersma over droomonderzoek: 'Het onderwerp interesseert mij zeer, omdat ik al jaren lang opspaar voor een boek over het droomland, speciaal mijn droomland. Het is een interessante collectie, die ik hoop in den loop van het volgende jaar in boekvorm uit te geven.'

Het voornemen kon echter niet meer uitgevoerd worden.

Na het overlijden van Frederik van Eeden in 1932 werd er in Nederland weinig aandacht aan zijn droomleven geschonken en evenmin

4 Henri Bergson was voorzitter van de S.P.R. in 1913. De Zweedse psychiater Poul Bjerre, een van de grondleggers van de psychosynthese, was goed bevriend met Van Eeden. W. Wrchovszky had een briefwisseling met Van Eeden over zijn artikel DREAM AND TELEPATHY in The Calcutta Review, nov. 1924.

5 Rede van prof. G. Jelgersma ONGEWETEN GEESTESLEVEN, Leiden, 1914. Het artikel betrof een oproep voor het toezenden van droomverslagen, welke resulteerde in de studie DE WEKDROOM, Leiden, 1930. De brief bevindt zich in het archief van het Frederik van Eeden Museum.

aan zijn studie hierover. Bij de uitgave van de dagboeken in 1971 worden de dromencahiers niet opgenomen. In de inleiding wordt vermeld: 'Zijn droomleven dat hem, naast de notering er van in het dagboek aparte dromenboeken deed bijhouden, is een merkwaardigheid op zichzelf.'

Van de biografen van Van Eeden is Albert Verwey degene die de meeste aandacht besteedt aan de droomervaringen. In zijn FREDERIK VAN EEDEN [1939] vergelijkt Verwey het onofficiële werk, de dagboeken, briefwisselingen en ontmoetingen van Van Eeden met het officiële werk. Hierbij worden de droomervaringen van grote invloed geacht voor het tot stand komen van werken als DE KLEINE JOHANNES I, II en III, DE NACHTBRUID, HET LIED VAN SCHIJN EN WEEZEN, verschillende toneelstukken en gedichten. Het droomleven blijkt tevens van betekenis voor de ontwikkeling in het denken van Van Eeden over onderwerpen als Christendom, het Onbewuste, de Stam-Ziel, het Oerverstand en het Hiernamaals.

Ook in de filosofische verhandeling REDEKUNSTIGE GRONDSLAG VAN VERSTANDHOUDING⁶ wijdde Van Eeden verschillende paragrafen aan de betekenis van de droom voor het denken over begrippen als oorzakelijkheid, ruimte en tijd en over de relaties van de innerlijke gewaarwordingen.

Ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag wordt Van Eeden een LIBER AMICORUM aangeboden [1930]. Hierin leveren vele bekende tijdgenoten, waaronder Freud, een bijdrage. Albert Verwey schrijft hierin de volgende herinnering. 'Ik kende Van Eeden al van nabij voordat hij vijfentwintig was. Amsterdamsch doctorandus in de medicijnen: Amstel 17. Een hoog gelegen kamer met uitzicht op het water. Een tijd lang heb ik er gewerkt. Ik ging erheen zoodra ik ontbeten had en zette me aan de schrijftafel. Van Eeden was dan nog niet op. Hij verscheen pas als het tijd was voor ziekenhuis of laboratorium. Als hij uit zijn slaapkamer kwam, zag men de dromen in zijn oogen. Hij droomde heerlijk. Verrukkelijke landschappen. Die droomenwereld verliet hij noode voor de werkelijkheid: grijs weer en de onsmakelijkheden van studie en praktijk. Hij zou haar liefst

6 REDEKUNSTIGE GRONDSLAG VAN VERSTANDHOUDING, Studies, derde reeks, Amsterdam, 1897. Herdruk in 1975 bij Het Spectrum, Utrecht.

daarheen hebben meegenomen, als het ware geneesmiddel. Hij nam haar feitelijk mee, maar de dag verjoeg haar. Toen hij later in het Onbewuste, in een gedroomd Generzijds, of in een denkbeeldig Heden, heilmiddelen zocht voor mensch en samenleving: suggestie, spiritisme, gemeenschappelijk grondbezit, kloostervrede, heb ik vaak teruggezien naar mijn vroegere herinnering, en de oudere Van Eeden herkend in de jonge geneesheer die zoo verrukkelijk dromen kon.'

Op 23 april 1939 houdt S.M. Noach voor het Frederik van Eeden-Genootschap een voordracht over HET DROMENBOEK VAN FREDERIK VAN EEDEN.⁷ Hij is de eerste die de dromencahiers bestudeerd heeft en daarvan verslag heeft gedaan, met de bedoeling om belangstelling voor het droomleven van Van Eeden te wekken. Daarnaast zijn er van professor W.H.C. Tenhaeff in de loop van de tijd verschillende studies verschenen over de betekenis van het droomonderzoek van Van Eeden.⁸

In de voordracht van Noach wordt ingegaan op de controverse die er tussen Freud en Van Eeden bestond over de begrippen 'het onbewuste' en 'wensvervulling'. Freud en Van Eeden hadden elkaar ontmoet tijdens hun hypnose-studie te Parijs in 1885. In de Salpêtrière werden demonstraties gegeven door Charcot. Tijdens deze demonstraties werden patiënten onder hypnose gebracht, waarbij door een suggestieve therapie verschillende ziekten werden behandeld. In augustus 1887 sticht Van Eeden met Dr. A.W. van Renterghem in Amsterdam het eerste instituut voor psychotherapie in Nederland.⁹ Na enkele jaren geeft Van Eeden de voorkeur aan het literaire werk

7 HET DROMENBOEK VAN FREDERIK VAN EEDEN, voordracht van S.M. Noach, opgenomen in Mededelingen VI, 1939. Noach was Neerlandicus en heeft verschillende artikelen over Van Eeden geschreven.

8 W.H.C. Tenhaeff, DE PARAPSYCHOLOGISCHE ACHTERGROND VAN FREDERIK VAN EEDEN'S DE NACHTBRUID, in Mededelingen van het Van Eeden-Genootschap V, 1938. Vervolgens van Tenhaeff, FREDERIK VAN EEDEN EEN PIONIER VAN HET PARAPSYCHOLOGISCH ONDERZOEK, in Tijdschrift voor Parapsychologie, 1972, nr. 2 en HET SPIRITISME, Den Haag, 1975, 9e druk, p. 256 e.v.

9 R.Th.R. Wentges, DE PSYCHIATER FREDERIK VAN EEDEN, Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 120, nr. 21, 1976. Zie ook over Van Eeden als psychiater, H.C. Rümke, OVER FREDERIK VAN EEDEN'S VAN DE KOELE MEREN DES DOODS, Amsterdam, 1964.

en blijft slechts enkele patienten onder behandeling houden, soms worden ze in huis opgenomen. Rond de eeuwwisseling introduceert Freud de psycho-analyse voor de genezing van neurosen. In eerste instantie staat Van Eeden afwijzend tegenover de psycho-analyse. In de dagboeken staan een aantal kritische opmerkingen over Freud en het 'freudisme' [zie bijlage 2, 1910-14]. Nadat ze elkaar ontmoet hadden tijdens het psycho-analytisch congres te München in 1913 en Van Eeden te gast was geweest bij de familie Freud, ontstaat er een wederzijdse persoonlijke waardering.

Bij bestudering van de droomverslagen van de vier cahiers komt Noach tot de bevinding dat ook de nieuwere droomtheorieën van Freud hier slag op slag bevestigd worden: 'Ze geven een dieper inzicht in het ziedende onbewuste zieleleven van den dichter.' Noach maant de lezer evenwel tot voorzichtigheid bij het beoordelen van de dromen: 'Philisters zullen bouwstoffen te over vinden voor hun psychologische diagnose omtrent Van Eeden's aard, omdat zij hier allerlei ondeugden geëtaleerd vinden. En toch zullen zij ongelijk hebben. Het beeld van de witte waterlelie, wortelend in slijk en duisternis, is ook hier toepasselijk.' Noach vindt verder in de dromen de verschillende facetten van Van Eeden's veelzijdig karakter: de wijsgeer, de mysticus, de godzoeker, de natuurwetenschappelijke onderzoeker, de sociale strijder, de dichter. 'Men treft vele notities van dezen aard: "Zag mooie landschappen voorbij glijden en dacht aan Bergson's dureé"; "sprak mijn liefde uit tot den Vader en dacht aan het nieuwe begrip in me van Hem, als ziel en geest van alles"; "Hedennacht een blijde droom over de pure geestelijkheid van ons wezen"; "voorgenomen te vragen of mijn gedachten over Christus juist waren en over de Stamziel en het Oerverstand". Dante-lectuur beïnvloedt zijn dromen herhaaldelijk [Schopenhauer heeft er trouwens reeds op gewezen dat Dantes visioenen vaak het karakter van een droom hebben]. In een droom over een lugubere fabriek schreeuwde hij den eigenaar "Slavenhouder!" toe.' Het viel Noach op dat Van Eeden herhaaldelijk aandachtige beschouwingen wijdde aan de handen van zijn droomlijf

en verbindt dit met het ontstaan van het vers MIJN HANDEN [1923].

Noach verwijst in zijn voordracht naar een psychologische analyse van dichters door Wilhelm Stekel [uit de school van Freud] DIE TRÄUME DER DICHTER.¹⁰ Stekel verzamelde een groot aantal dromen van dichters, zowel via enquêtes als uit de literatuur, van onder andere Heine, Goethe, Flaubert, Strindberg, Hebbel en ook van Van Eeden. 'Hoogst opmerkelijk nu is het hoe bepaalde droomtypen karakteristiek schijnen voor dichters, al zijn ze dan ook individueel gekleurd. Zalige zweef- en vliegdromen door machtige berglandschappen met een wonderbare flora, criminele dromen, waarin bloedige instincten zich uitleven, kinderlijk narcisme en ijverzucht, behoefte aan sympathie, grootheidswaan, het besef ener historische zending, ziehier enige motieven en kenmerken.'

Noach zag in de droomverslagen een bevestiging van de opvattingen van Freud en vindt dat Van Eeden zich zelf bedriegt door de 'afwijzing van de term "het onbewuste", de verwerping van alle menselijke verantwoordelijkheid tegenover criminele of immorele dromen [dit in verband met zijn demonen-hypothese] en de ontkenning van het erotische element in zijn zogenaamde heldere dromen.'

Frederik van Eeden heeft de opvattingen van Freud over de droom nooit volledig geaccepteerd. Freud gaat er vanuit dat de droom de behoeder van de slaap is. In de droom doen zich de meest verborgen wensen als vervuld voor met de opzet om niet wakker te worden. In de slaap kunnen onbewuste gedachten, veelal verdrongen wensen uit de kindertijd, boven de drempel van het bewustzijn komen: de daarbij optredende spanning doet de droom ontstaan, een symbolisch visuele expressie die door het wensvervullende karakter ervan de spanning reguleert en daarmee de slaap behoedt. Van Eeden schrijft in zijn artikel over Freud: 'Er kan iets waars in deze verklaring steken, de hele waarheid is het in geen geval, zoals Freud zelf wel zal inzien. Het gehele droomleven op deze wijze te verklaren is een beperking die nog wel in het materialistische tijdperk past, maar op dit moment niemand meer bevredigen kan.' De verdienste van Freud ziet Van Eeden in de wetenschappelijke fundering van de neurosenleer, een theorie die mogelijkheden biedt om getoetst te worden en die zelfs indruk

10 W. Stekel, DIE TRÄUME DER DICHTER, Wiesbaden, 1912.

kon maken op een zo sceptisch geleerde als prof. G. Jelgersma. Van Eeden was niet overtuigd. De biograaf van Freud, E. Jones, die Van Eeden persoonlijk heeft gekend, memoreert in zijn werk SIGMUND FREUD, LIFE AND WORK:¹¹ ‘... Dr. van Eeden, an acquaintance of his from the old hypnosis days. Van Eeden, a Dutch psychopathologist, is now remembered more as a poet, essayist and social reformer; both Freud and I had been unsuccessful in getting him to accept psychoanalytical theories.’ Ondanks hun theoretische geschilpunten heeft Freud alle waardering voor Van Eeden. In het reeds geciteerde LIBER AMICORUM schrijft Freud: ‘Frederik van Eeden, Arzt und Dichter, der soviel von den Geheimnissen des verborgen Seelenlebens vorausgeahnt, meinen freundschaftlichen Grusz zum Tage, da er über die Schwelle des Alters tritt.’

De theorie van de TRAUMDEUTUNG van Freud was wezenlijk op eigen droomervaringen gebaseerd en niet, zoals wel verondersteld werd, afgeleid van dromen van neurotici. A STUDY OF DREAMS is eveneens het resultaat van introspectief onderzoek van Van Eeden. In de classificatie van negen droomsoorten die hij in zijn studie opstelde, ging zijn belangstelling voornamelijk uit naar een bijzonder droomtype dat hij de ‘heldere droom’ noemde. In een heldere droom is de dromer er zich volledig van bewust dat hij slaapt en droomt. Naar aanleiding van een ongewone situatie in de droom, meestal bij de droomsensatie van zweven of vliegen, wordt er een besluit genomen en gezegd ‘ik droom’. De slapende persoon ‘ontwaakt’ dan als het ware vanuit een gewone droom maar blijft in diepe slaap. Het is mogelijk dit droombesef langere tijd te continueren, meestal in tegenstelling tot een angstdroom waarin de dromer, om aan het gevaar te ontsnappen, tegen zichzelf zegt ‘het is maar een droom’ en dan vrijwel direct daarop wakker wordt. In een heldere droom is er een herinnering aan het dagleven; voornemens en suggesties die overdag worden gemaakt, kunnen in de droom aan de orde gesteld worden. Er vindt een min of meer volledige, om in de termen van Van Eeden te spreken, reïntegratie van de psyche plaats, een reïntegratie van waarnemen, denken, willen in een niet-ruimtelijke vorm van bestaan. Naar vrije

11 E. Jones, SIGMUND FREUD LIFE AND WORK 3 vol., London, 1955, part II, p. 413.

wil kan de slaap of droom voortgezet worden of worden beëindigd. De meeste heldere dromen komen voor in de vroege ochtend tussen 5 en 8 uur, 'op het uur dat de zwaluw haar zang begint,' citeert Van Eeden hierbij Dante in A STUDY OF DREAMS. De dromen cahiers bestaan na 1896 voor een groot gedeelte uit de verslagen van dit type droomervaringen. Uit de verslagen blijkt dat de heldere dromen vaak vergezeld gaan van intense gevoelens van opgetogenheid en geluk en dat ze soms het karakter van extatische ervaringen verkrijgen. Het was Van Eeden opgevallen dat de schoonste heldere dromen in de maand januari voorkwamen.

Freud en vele andere droomonderzoekers hebben aan dit type droom weinig aandacht geschonken, ook C. Jung maakt in zijn werk geen melding van dit verschijnsel. De belangstelling ervoor neemt echter in de laatste jaren van verschillende kanten toe.

Een belangrijk verschil van mening tussen Freud en Van Eeden lag in het vermoeden omtrent de oorsprong van de droom en de droomsymboliek. Bij Freud was de oorsprong steeds het onbewuste gedachtenleven in de libido sexualis. Dit alles komt voort uit het individu zelf, het behoort tot het persoonlijk onbewuste. 'Mein unbewuster Gedanke ist genau so mein individuelles Eigentum wie mein bewusster. An dieser Stelle droht uns keine Umwälzung', schrijft Freud in een brief aan Van Eeden in maart 1914,¹² als Van Eeden zijn artikel over Freud voorbereidt. De oorsprong van de droomsymboliek zou volgens Freud in de oudste fase van de taalontwikkeling liggen, een tijdperk waaruit ook de begripsvorming stamt. De symboliek die in de droom tot expressie komt is niet een vraagstuk van het droomonderzoek maar een onderwerp van taalanalyse. Waarschijnlijk heeft de taal in oorsprong een sexuele betekenis.¹³ In de droom is de symboliek doorgaans van sexuele aard.

Frederik van Eeden vermoedt de oorsprong van bepaalde verschijnselen, onder meer die van de heldere dromen, elders. Deze bron noemt hij, hierbij de Ierse dichter Yeats citerend, 'the collective

12 Een afschrift van de brief van de brief van Freud aan Van Eeden bevindt zich in het archief van het Frederik van Eeden Museum te Amsterdam.

13 S. Freud, GESAMMELTE WERKE, London, 1943, deel VIII, p. 404.

memory of the race', en hij acht 'deze breede en mystieke voorstelling, hoe vaag ook, in zeker opzicht de veiligste als uitgangsbasis voor verder onderzoek. In de droomwereld schijnt de menselijke geest het een of ander vermogen te verwerven om zich met de bovenmenselijke wereld in verbinding te stellen. Zij geeft "Anschluss am Absoluten", zoals de Duitschers zeggen.'¹⁴ Van Eeden geeft aan het begrip 'herinneringsvermogen' de voorkeur boven de term 'het onbewuste' en betreft dit zowel op eigen herinnering als op 'vreemde herinnering' van het verleden, het heden en van de voorschouw. Wat betreft de oorsprong van de droomsymboliek, schrijft Van Eeden naar aanleiding van een regelmatig terugkerend droomsymbool op 14 december 1918 in het droomschrift: 'Ik begin te vermoeden dat hier de willekeur achter zit van de macht die ons laat dromen, en die bij voorkeur de zelfde symbolen gebruikt.'

Voor de psycho-analyse zag Van Eeden als opdracht hierover meer te weten te komen. 'De psycho-analyse wordt het begin van groote ontdekkingen. Wij zullen langzamerhand leeren vaststellen welke machten ons leeven beheerschen, zoogenaamd onbewust, wij zullen hun symbolentaal leeren verstaan, hun vast karakter leeren kennen. Dan eerst zullen we het transcendente algemeen geldig kunnen maken, het goddelijk leeven vaststellen met een zekerheid die tot nog toe alleen de weetenschap geeft', vinden we op 14 september 1913 in het dagboek.

De opvattingen van Van Eeden blijken meer verwant met een van Freud afgesplitste groepering, de school van Zürich, die onder leiding stond van Carl Jung. 'Deze school is meer idealistisch georiënteerd, ze gelooft ook aan een finaliteit en aan een eerder gedacht of vermoed hoger doel waarheen de grote onbekende ons door de droomtaal probeert te leiden'.¹⁵

Het breekpunt waarop de scholen eigen wegen gingen was volgens Van Eeden, het door Freud in de analyse en de therapie geïntroduceerde begrip 'sublimering'. 'En nog iets anders werd door Freud ont-

14 F. van Eeden, *STUDIES*, Amsterdam, 1904, reeks IV, p. 14.

15 SIEGMUND FREUD, *Frankfurter Zeitung*, 29 mei, 1914. Vertaling van de inleider.

dekt, waarmee hij ook, als ongeloovige, geen raad weet. Dat namelijk de sterke driften van den mensch, als een door God geschapen schepsel, niet alleen de voortplanting tot doel hebben, maar zich meer en meer booven het zinnelijk en sexueel-erotische verheffen. Freud, die alles uit de sexueele erotiek verklaarde, als voortplantingsdrift, heeft moeten erkennen dat er verheffing plaats vond tot eedeler en hooger doel. Hij spreekt van “sublimeering” en Zwitsersche zielkundigen [Jung en Maeder] zijn tot het inzicht gekoomen, dat deeze sublimeering een religieus karakter heeft’.¹⁶

Volgens Van Eeden redde de introductie van het begrip sublimering de positie van Freud als therapeut, maar het was onwetenschappelijk door het normatieve karakter ervan. Freud meende dat alle driften naar sublimering streven; wordt dit streven onderdrukt - vaak vindt dat plaats al in de vroege kindertijd - dan wreekt het driftleven zich op vreselijke wijze door de neurose. Wanneer ze weer in hogere gebieden gebracht worden, zijn ze ongevaarlijk. De therapie bestaat daarom in het opsporen van de verdrongen drift en het vervolgens wijzen op de weg naar de sublimatie ervan. Het droomverslag is hierin, als een van de uitingen van het onbewuste, de ‘Via Regia’ naar de verborgen driften. Het droomverslag, de ‘manifeste droom’, is een soort geheimtaal van de onbekende, verdrongen drift. Het is de symbolische uiting van het onbewuste, van de ‘latente droomgedachte’. Deze taal lijkt op een hiërogliefenschrift dat men moet ontcijferen. Wanneer de droomanalyticus de verdrongen verlangens heeft ontraadseld uit de manifeste droom, dan moet hij de richting aangeven, waarin de drift gesublimeerd kan worden om een neurose te genezen. Hierin wordt hij volgens Van Eeden - nolens volens - ethicus. ‘Hij heeft te bepalen wat sublimering inhoudt en moet hierbij hoog van laag onderscheiden.’¹⁷ Freud onderkent zelf het waardeoordeel. ‘Sublimation is a concept that contains a judgement of value. Actually it signifies the application to another field in which socially more valuable achievements are possible.’¹⁸

16 F. van Eeden, HET ROODE LAMPJE, significhe gepeinzen, Amsterdam 1921, p. 191.

17 SIEGMUND FREUD, Frankfurter Zeitung, 29 mei, 1914.

18 E. Jones, SIGMUND FREUD LIFE AND WORK, Londen, 1957, Vol. III, p. 494.

Voor Jung was dit een aanleiding geweest om een eigen weg te gaan. Hij verstonde onder sublimering wat anders dan Freud. 'Es ist nicht aus Ressentiment, dasz ich diesen Begriff bekämpfe, sondern aus der massenhaften Erfahrung von Patienten [wie auch Ärzten], die jedesmal an der Schwierigkeit auskneifen und sublimieren, d.h., einfach verdrängen. Sublimatio gehört zur königlichen Kunst, wie das wahre Gold gemacht wird. Davon weisz Freud nichts, ja noch schlimmer, er verrammelt alle Wege, die zur wahren sublimatio führen könnten... Sublimatio ist ein grosses Geheimnis. Freud hat sich dieses Begriffes bemächtigt und ihn für die Willenssphäre und das bürgerliche, rationalistische Ethos usurpiert.'¹⁹

Ook voor Jung was introspectie de basis voor zijn opvattingen en vermoedens over de betekenis van de droom. In de proloog van zijn autobiografie ERINNERUNGEN, TRÄUME, GEDANKEN schrijft Jung: 'Darum spreche ich hauptsächlich von den inneren Erlebnissen. Zu ihnen gehören meine Träume und Imaginationen. Sie bilden zugleich den Urstoff meiner wissenschaftlichen Arbeit. Sie waren wie feurig-flüssiger Basalt, aus welchem sich der zu bearbeitende Stein auskristallisiert.'²⁰

Jung maakt, in tegenstelling tot Freud, een scherp onderscheid tussen het 'persoonlijk onbewuste' en het 'collectief onbewuste'²¹. Het eerste is de totaliteit van alle psychische gebeurtenissen die plaatsvinden tijdens het leven van een persoon. In de meeste gevallen kunnen de ervaringen bewust worden, maar kunnen ook door de mechanismen van verdringing kunstmatig onder de drempel van het bewustzijn gehouden worden. Deze verdrongen gebeurtenissen kunnen zich dan op verschillende wijzen manifesteren, maar zijn symptomatisch voor het gedrag van de persoon. Ze liggen relatief dicht onder de drempel van het bewustzijn en men kan ze, wanneer dat nodig is, waarschijnlijk zonder veel schade te berokkenen, met behulp van freudiaanse analytische technieken opsporen. Het 'collectief on-

19 C.G. Jung, BRIEFE, 3 delen, Olten, 1973, Band I, p. 221.

20 C.G. Jung, ERINNERUNGEN, TRÄUME, GEDANKEN, Zürich, 1962.

21 C.G. Jung, SEELENPROBLEME DER GEGENWART, Leipzig, 1931, p. 67-68.

bewuste' kan daarentegen onder normale omstandigheden niet tot bewustzijn en met geen enkele analytische methode weer in herinnering gebracht worden, want het is verdrongen noch vergeten. Het ligt in de sfeer van de onbewuste mythologie, waarvan de oorspronkelijke beelden gemeengoed van de mensheid zijn. Dit onbewuste is in onze hersenstructuur overgeërfd als een aangeboren mogelijkheid tot voorstellen. Er zijn geen aangeboren voorstellingen, wel een aangeboren mogelijkheid tot voorstellen, die aan ons verbeeldingsvermogen grenzen stelt; het vormt de categorieën voor de richting van ons denken. De vormen van dit principe zijn terug te vinden in kunstwerken, literaire stileringen, wetenschappen.

Enkel vanuit een volmaakt kunstwerk kan het oorspronkelijke beeld gereconstrueerd worden. Het oorspronkelijke beeld of het 'Archetype' is een figuur, een demon, een mens, of een gebeurtenis die zich in de loop van de geschiedenis alleen dan kan herhalen, wanneer de scheppende fantasie zich vrij kan uiten en niet belemmerd wordt door het persoonlijk onbewuste. De oerbeelden van het collectief onbewuste, de archetypen, komen rechtstreeks voor in dromen en visioenen en in traditioneel gestileerde vormen als mythen, sprookjes en religieuze symbolen.

In *STUDIEN ÜBER DEN ARCHETYPUS*²² onderzoekt Jung de belangrijkste archetypen als: de held, de tovenaars, de wedergeboorte, de schaduw, de anima, de oude wijze, de moeder, de animus, het kind. Het zijn thema's die veelvuldig zijn terug te vinden in de droomverslagen van Frederik van Eeden.

Jung heeft Van Eeden gekend. Waarschijnlijk heeft hij hem persoonlijk ontmoet tijdens het psycho-analytisch congres te München in september 1913, dat voorgezeten werd door Jung. Frederik van Eeden doet van dit congres verslag in zijn dagboek [zie Bijlage 2]. In een brief op 20 januari 1955 van Jung aan de Amerikaanse schrijver Upton Sinclair, die goed bevriend was met Van Eeden, schrijft Jung in een P.S.: 'In der Tat erinnere ich mich an Frederik van Eeden: ich habe ihn sogar persönlich getroffen, bin aber nicht mehr ganz sicher; es liegt schon so lange zurück, vielleicht 40 oder 50 Jahre. Ich erinnere

22 C.G. Jung, *GESAMMELTE WERKE*, 18 delen, Olten, 1976, Band IX.

mich an sein sehr sensitives und liebenswürdiges Wesen, dem die Widerstandskraft eines Pioniers entschieden abging. Er stand dem modernen Geist gefährlich nahe, aber seine Schwäche führte ihn in den Schutz kirchlicher Mauern. Ich weisz nicht, wie er seine Konversion erlebte. Es war ein Schritt zurück, aber nicht heraus.²³

Rond de eeuwwisseling verschijnen veel werken over de droom. De belangrijkste volgens Van Eeden waren wel de TRAUMDEUTUNG [1900] van Freud en THE WORLD OF DREAMS [1911] van Havelock Ellis. Ander onderzoek over psychologische vraagstukken verscheen in de verslagen van de Society for Psychical Research waaraan bekende geleerden uit die tijd hun medewerking verleenden. De Franse filosoof Henri Bergson was in 1913 voorzitter. Frederik van Eeden hield twee voordrachten voor deze vereniging.²⁴ Ook Freud leverde bijdragen.²⁵

Van Eeden schrijft over de oprichting van deze vereniging in de Nieuwe Gids van juni 1890. 'In Engeland is namelijk een vereeniging opgericht, zich noemend Society for Psychical Research. Aan 't hoofd ervan staan uitstekende geleerden van onverdachte reputatie, F.W.H. Myers, Podmore en anderen. Hun doel is zooveel mogelijk psychologische feiten te verzamelen van tot nu onverklaarbaren aard. Wat zij tot heden hebben openbaar gemaakt was even merkwaardig om de nauwgezetheid en omvangrijkheid van het onderzoek als om de beteekenis der feiten. Hun annalen hebben groote sensatie gemaakt.'

In De Nieuwe Gids van december 1891 belicht Van Eeden het belang van de onderzoekingen. 'Maar behalve dat de belangstelling onze voornaamste gids is in het zoeken naar voor ons geschikten arbeid, vind ik, dat een wetenschappelijk man, die deze dingen geen aandacht

23 C.G. Jung, BRIEFE, Band II, p. 447.

24 De voordracht A STUDY OF DREAMS, 1913, en ACCOUNT OF SITTINGS WITH MRS. THOMPSON in de Proceedings van de S.P.R., Londen, vol. XVII, 1901.

25 Freud was in 1913 correspondent van de S.P.R. In Proc. XXVI, 1913, de voordracht van Freud, A NOTE ON THE UNCONSCIOUS IN PSYCHOANALYSIS.

waard keurt, zichzelf rangschikt tot de blinde speciaalwerkers. Wat zou men zeggen van een werkman die de weerhaan van een toren verguldt en die zegt: "Wat raakt het me of de fondamente zakken, daar is mijn weerhaan niet minder om?" En de vreemde feiten die ik genoemd heb raken inderdaad de fondamente onzer wetenschap. Het in beweging brengen van voorwerpen, de gedachtegemeenschap op een afstand [telepathie], de profetische dromen, het tweede gezicht strijden met de grondbeginselen van de wetten die de doode stof beheerschen. De psychologie, de leer van het Levende blijkt zich te onttrekken aan het bereik der wetenschap van het Doode. Het absolute, exacte, onfeilbare karakter der physische en chemische wetten vervalst. De wetenschap van het Levende moet geheel onafhankelijk van de bestaande mechanische wetenschap weer worden opgebouwd. Zou één levend mensch daarin geen belang kunnen stellen?'

Professor W.H.C. Tenhaeff heeft verschillende artikelen²⁶ geschreven over de voordrachten van Van Eeden voor de S.P.R., over de roman DE NACHTBRUID en over het gedicht HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN.²⁷ Volgens Tenhaeff kan het droomonderzoek van Van Eeden grondlegend genoemd worden.

Op de vraag hoe Van Eeden ertoe gekomen is zich in zo bijzondere mate voor zijn eigen droomleven te interesseren, moet het antwoord wel in de eerste plaats luiden: 'Dat hij, volgens zijn zeggen, van zijn jeugd af een "machtig dromer" is geweest d.w.z. iemand die krachtens een bepaalde persoonlijkheidsstructuur zich gemakkelijk bij het ontwaken de nachtelijke dromen herinnerde. Daarnaast dient dan zijn belangstelling voor het parapsychologisch onderzoek genoemd te worden waarvan hij reeds vroeg blijk gaf.' Met de door Van Eeden in zijn A STUDY OF DREAMS opgestelde indeling van droomsoorten is Tenhaeff het niet eens. 'Zijn classificatie van de dromen in negen groepen met vrijwel algehele negatie van het door Freud verrichte pionierswerk, dat hij op een onredelijke wijze en met gevoelsargumenten

26 Tenhaeff, 1938, 1972 en 1975, zie noot 8.

27 F. van Eeden, HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN, herdruk in 1954, Leiden, ingeleid door dr. H.W. van Tricht.

zocht te bestrijden, dient m.i. als onaanvaardbaar te worden aangemerkt. Het enige waardevolle dat wij in deze classificatie aantreffen zijn de dromen, welke hij in de groep E heeft ondergebracht, die hij “helder” of “lucide” noemt’ [1972].

Uit een lange reeks waarnemingen was Van Eeden gebleken dat er in de heldere dromen verschillende sferen bestaan die men onmiddellijk, na het tot besef komen in de droom, aan een eigenaardige stemming herkent. ‘Zoo is er een sfeer van verrukking en groot geluk. Daarin is het zelfbesef het krachtigst, en het is niet mogelijk de wonderbare helderheid te doen begrijpen waarmede men alles beziet en bewondert, en het ontwijfelbare gevoel eener realiteit, toch gansch verschillend van die van ‘t waakleven’ [DE NACHTBRUID, p. 189-191]. Het was deze gelukssfeer waarin Van Eeden steeds weer hoopte te geraken en waarvan het bereiken hem de gehele dag gelukkig maakte. ‘In deze sfeer heeft men ook een eigenaardig lijf, met zeer intensief lichaamsgevoel, en met bepaalde eigenschappen... men neemt de eigen handen en voeten waar, en de kleederen die men aan heeft, gelijkend op de kleederen van het dagleven ... Men herkent het droomlijf, zooals men het waak-lijf herkent, als men er weder in is teruggekeerd.’

Herhaalde malen wordt in de droomverslagen beschreven hoe de terugkeer plaatsvindt van het droom-lijf in het waak-lijf. ‘Het is mij een steeds wederkerende verbazing, een nooit verzwakkende verwondering, als de twee lichamen, elk met hun duidelijke lijfsherinnering, in elkaar overgaan... één onbeschrijfelijk, duizelig moment van overgang... Wie dit eenmaal heeft waargenomen, zooals ik het vele honderde malen waarnam, - hij heeft geen botte negatie meer voor de onderstelling dat het verval en het vergaan van dit zintuigelijk waarneembare lijf een mogelijkheid van reïntegratie en van vernieuwd gevoelen, willen en waarnemen zou overlaten. Evenmin zal hij... de meening durven bevestigen dat wij geen teken of bewijs hebben van het bestaan van een deel onzes wezens, dat van het waarneembare lichaam zich scheiden kan, - tenzij wij dit “ziel” of “schim” of wat anders willen noemen’ [DE NACHTBRUID p. 192].

Van Eeden heeft experimenten die hij deed tijdens deze heldere dromen verbonden met zittingen van het medium Mrs. Thompson in Londen, waarbij contact werd gezocht met overleden personen. Tenhaeff vermoedt dat de aanleiding voor het doen van deze experi-

menten de onbevredigende resultaten van de zittingen waren geweest, ofschoon Van Eeden de spiritistische zienswijze steeds nader kwam. 'Dit feit heeft nu in belangrijke mate ertoe bijgedragen dat hij steeds meer belangstelling voor zijn droomervaringen begon te krijgen. Door middel van deze ervaringen hoopte hij directe kennis met betrekking tot het hiernamaals te verkrijgen' [Tenhaeff 1972]. Een proefneming hierbij verdient wel de bijzondere aandacht. In het droomverslag van 15 januari 1900 lezen we over een heldere droom waarin Van Eeden 'Nelly', het overleden dochtertje van Mrs. Thompson, probeerde te roepen. Van Eeden beging hierbij de vergissing enkele malen 'Elsie' te roepen. Vlak daarop bemerkte hij zijn vergissing en begon 'Nelly' te roepen. Daar er niemand verscheen beschouwde Van Eeden de proefneming als mislukt. Op 18 januari stelde Piddington tijdens de zitting met Mrs. Thompson aan 'Nelly' de vraag of zij Van Eeden had horen roepen. 'Nelly' antwoordde ontkennend maar voegde hier aan toe dat een klein meisje 'Elsie' naar haar toe was gekomen en haar had verteld dat 'de man met de bakkebaard' Nelly had geroepen. In het dagboek schrijft Van Eeden op 2 februari 1900, na ontvangst van de brief van Piddington: 'Ik heb nu zekerheid dat mijn heldere dromen transcendent zijn, door het woord Elsie, dat in Engeland verstaan is.'

Tenhaeff verbindt aan deze en ook aan andere gebeurtenissen de volgende conclusie: 'Ofschoon deze proeven niet als volkomen geslaagd mogen heeten, zoo kunnen wij hier nochtans niet van mislukkingen spreken. "Nelly" heeft enkele malen in Engeland door mevr. Thompson bijzonderheden met betrekking tot Van Eeden [in Bussum] gezegd, welke ons sterken in de overtuiging, dat hier inderdaad paranormale verschijnselen in het spel zijn, dat van Eedens nachtelijke ervaringen meer zijn geweest dan louter producten zijner dichtelijke fantasie, dat het geenszins onmogelijk te achten is, dat "Nelly" inderdaad een geest was, met wie van Eeden tijdens zijn "psychische excursie" contact heeft gehad...' [1938].

Het Generzijs en de Dood hebben voor Frederik van Eeden gedurende zijn leven een grote rol gespeeld. Het overlijden van zijn zoon Paul was een schokkende ervaring. In PAULS ONTWAKEN²⁸ heeft hij deze ge-

28 F. van Eeden, PAULS ONTWAKEN, Amsterdam, 1913.

beurtenis herdacht. Paul wist van de studie over dromen van zijn vader. Kort voor zijn overlijden heeft hij er nog met hem over gesproken. “Ik wil je wel helpen met dat werk”, zei hij, “maar ik denk dat het niet gaat.” Zijn bedoeling was dat hij mij wel zou willen verschijnen in den droom, als ik dat wenschte, maar dat hij twijfelde of het wel goed of wel mogelijk zou zijn. Ik heb dat later beeter begrepen. Het is meer gezegd dat wij de afgestorvenen met rust zullen laten en niet verlangen dat ze ons zullen inlichten en zich vertoonen. Frederick Myers noemde dit een wreed vooroordeel. Hij wilde ons leevenden dien troost niet onthouden. Hijzelf heeft na zijn dood blijken gegeven van de uiterste inspanning om ons van zijn voortduurend bestaan te oovertuigen. Wie de verslagen in de “Proceedings of the Society for Psychical Research” leest moet erkennen dat hij geslaagd is. En toch hebben die manifestaties iets zeer onbevredigends, iets vaags en droevigs, zooals trouwens de meeste spiritistische meededeelingen. Het komt voor dat afgestorvenen ons leevenden niet met rust laten, dat ze zich *willen* oopenbaren. Maar dit schijnt dan ook meestal het gevolg van een ongelukkig, onrustig, onvreedig, voortbestaan. De gelukkig gestorvene, de zalige is te zeer “anders” geworden om zich te willen manifesteren. Dit heb ik, beeter dan ooit te vooren, begrepen door Paul's verscheiden. En hij heeft zich niet aan mij vertoond, al wist hij wel hoezeer ik dat verlangde, en ik heb hem ook niet willen roepen. Maar de troost behoeft ons daarom niet onthouden te worden. Want er is een gewaarwording, een sensatie van aanwezigheid die geen enkele zinnelijke indruk behoeft, en die toch volkoomen oovertuigend is. Men voelt, men weet dat de geliefde persoon aanwezig is, ons kent, ons waarneemt, ons liefheeft, troost of waarschuwt, maar men kan volkstrekt niet uitdrukken: hoe. Alleen wie het ondervonden heeft, zal mij terstond begrijpen. En zóó heeft Paul mij wel deegelijke gesterkt en getroost' [p. 66, 67].

Frederik van Eeden oefent dan ook kritiek uit op de tallozen die maar het liefst zo min mogelijk aan de dood denken. ‘Wie niets verwacht dan vernietiging en ontbinding, wie alle mystieke waarheeden die volgen uit het verdwijnen der stoffelijke illuzies, steeds heeft genegeerd en geloochend - die zal waarschijnlijk zich totaal verbijsterd vinden, zoodra die mystieke waarheeden voor hem de eenige werkelijkheeden zijn. Hij zal zijn als een droomende, een verdoolde in een absurde, waanzinnige waereld, een onsamenhangende geest, leevend

in chaos, ten prooi aan elke emotie, aan alle booze démonische invloeden' [p. 58]. De onvoorbereide zal verbijsterd zijn bij de overgang naar een ander bestaan zonder fysiek lichaam, 'waarbij de begrippen ruimte en tijd volkoomen veranderen of vervliegen, waarbij welligt het gevoel persoonlijkheid, individualiteit verzwakt of zich wijzigt, waarbij misschien eigen herinnering niet meer te onderscheiden is van vreemde herinnering' [PAULS ONTWAKEN p. 56].²⁹

Ook voor Tenhaeff is het evident dat de droomervaringen en de uitkomsten van het droomonderzoek van Van Eeden zijn werk en zijn denken sterk beïnvloed hebben. Daarbij blijkt tevens dat Van Eeden grote kennis bezit van de verschillende geestelijke stromingen. Ook kende Van Eeden schrijvers uit de Duitse Romantiek. Op de kaft van het derde droomcahier vinden we een citaat van Novalis: 'Wir sind dem Aufwachen nahe, wenn wir träumen dass wir träumen.'

Een van de inzichten die Van Eeden door zijn droomonderzoek en buitenlichamelijke ervaringen had verkregen was dat onze naïefrealistische voorstelling omtrent ruimte en tijd onjuist is. Tenhaeff [1972] schrijft dat: 'de verschijnselen van voor- en terugschouw en zijn buitenlichamelijke ervaringen hem in HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN³⁰ doen spreken van een

*... land van herdenken en bevroeden,
waar toekomst en verleden samentreft
in 't allerkleinste tijdsdeel ...* TWEEDE BOEK, X

En in dezelfde versregels spreekt hij van zijn overtuiging dat

*... diepe zelfschouw voert ons onvermijdblijk
tot aan den zoom waar in een wijder Al*

vervloeit de schijnbare eenheid van ons tijdelijk,

29 Zie over 'vreemde herinnering' of de telepatie-hypothese, van W.H.C. Tenhaeff, TELEPATIE EN HELDERZIENDHEID, 4 de druk, Zeist, 1965.

30 F. van Eeden, HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN, uitgegeven door Dr. H.W. van Tricht, Zwolle, 1954, p. 113, 114.

*persoonlijk zelf, als beekje in Oceaan,
waar vele' in één versmolten onafscheidlijk*

*in andre ruimte en ander licht bestaan,
en ook de tijdgang anders wordt gemeten.'*

Voor Tenhaeff is het, 'welhaast overbodig er op te wijzen, dat wij hier niet alleen geplaatst worden voor de al-oude mystieke leer van het "eeuwig nu", maar ook voor de al-oude theosofische leer volgens welke het "zielevonkje", dat als een vonk van het "Goddelijk vuur" moet worden aangemerkt, bestemd is om eenmaal wederom in dit "vuur" te worden opgenomen. Met het versmeltingsproces, waarvan Van Eeden hier gewag maakt, bedoelt hij wel het "inneren", de "Persönlichkeitserweiterung um das Du", de uitbreiding van onze tegenwoordigheid in ruimte en tijd... en die ons een zo volmaakt andere kijk op de mens vermogen te geven als die van het 19de eeuwse materialisme'.

Met betrekking tot het streven van Van Eeden naar het verkrijgen van directe kennis over het Hiernamaals, wijst Tenhaeff op het standaardwerk van de Nederlandse classicus dr. K.H.E. de Jong, DAS ANTIKE MYSTERIENWESEN,³¹ waarin een overzicht wordt gegeven van de geschiedenis van verschillende religies in de oudheid. Hierin wordt onder andere een onderzoek gedaan naar de initiatierituelen in de mysteriën, die naar alle waarschijnlijkheid dienden voor de opvoeding en verbetering van de innerlijke mens, met het einddoel een gelukkig hiernamaals te verwerven en de mens de vrees voor de dood te ontnemen. Aan de hand van uitgebreid literatuurmateriaal maakt De Jong het aannemelijk, 'dat de novieten in hypnotische toestanden werden gebracht [of zichzelf in zo'n toestand brachten] om daarin vervolgens een uittreding te beleven. Zij gingen tot op de grens van leven en dood en betraden derhalve de drempel van Proserpina, de godin der hiernamaalse gewesten. Bij deze grensoverschrijding kwamen zij in aanraking met hiernamaalse wezens' [1972].

Tenhaeff vindt dat, als deze opvatting juist is, Van Eeden er naar gestreefd heeft de drempel van Proserpina te overschrijden en dat hij

31 K.H.E. de Jong, DAS ANTIKE MYSTERIENWESEN, Leiden, 1919.

daarbij, volgens zijn schrijven, in aanraking is gekomen met buitenaardse wezens.

Frederik van Eeden beschrijft niet alleen ontmoetingen met overleden personen die zich in verschillende sferen bevinden, maar ook zijn confrontaties met demonen, wezens van een vreemd en niet menselijk voorkomen uit een lage sfeer, die hem steeds door obscene en wulpse voorstellingen in hun handelingen willen betrekken. Deze akelige ontmoetingen met demonen waartegen Van Eeden zich in de droom soms heftig verzet en waarvoor hij zich evenmin verantwoordelijk weet als voor zijn ontmoetingen met hogere wezens, komen veelvuldig voor in aansluiting op een heldere droom. In de eerste aantekening over een droom in het jeugddagboek [op 7 april 1875],³², is dit thema zonder dat er al sprake was van een heldere droom, al terug te vinden: 'Ik geloof, dat de booze geest van mijn bestaan toch achter die gelukzaligheid zit, ten minste de gevolgen zijn niet schitterend, maar donker en zwart als de nacht.'

Evenals S.M. Noach verwijst ook Tenhaeff naar het werk van Wilhelm Stekel, *DIE TRÄUME DER DICHTER*, voor de psychologische achtergrond hiervan, waarbij er op gewezen wordt dat talrijke dichters in hun dromen een verdrongen agressiviteit aan de dag leggen. Op grond hiervan deelt Tenhaeff [1972] 'de mening van Nico van Suchtelen volgens welke de meest voor de hand liggende verklaring hier deze is dat wij in van Eeden's demonen maar al te goed lijkende aspecten van diens karakter moeten zien'. G. Knuttel blijkt, volgens zijn beschouwingen over de *NEDERLANDSE SCHILDERKUNST VAN VAN EYCK TOT VAN GOGH* [Amsterdam, 1938] een dergelijke mening te zijn toegedaan met betrekking tot de demonenuitbeeldingen van Hiëronymus Bosch. In deze uitbeeldingen, aldus Knuttel, bevrijdde hij zich van spanningen, hij ziet deze als geobjectiveerde en in de buitenwereld geprojecteerde droombeelden en kent derhalve aan dit uitbeelden een psycho-therapeutische reinigingsrol toe. S.M. Noach heeft hier ook op gewezen in zijn verhandeling over het droomboek van Frederik van Eeden.

32 Onder het Jeugddagboek wordt verstaan het eerste deel van *MIJN DAGBOEK* dat bestaat uit 9 delen, Amsterdam, 1927. Deel 9 hiervan verscheen in 1941.

Tenhaeff signaleert een toenemende belangstelling voor de door Van Eeden zo nauwkeurig bestudeerde droomsoort. Hierbij moet het verschijnen van Celia Greens onderzoek, LUCID DREAMS³³ genoemd worden. Celia Greens belangstelling voor de heldere droom werd ten dele gewekt door de studie van Van Eeden. In haar onderzoek worden verschillende aspecten in de droomverslagen en opvattingen van een aantal auteurs en proefpersonen vergeleken. Veel aandacht wordt hierbij geschonken aan het optreden van verschijnselen van buitenlichamelijke ervaringen die van de heldere droom vergezeld gaan. Het zijn de ervaringen die Van Eeden beschrijft bij de sensaties van het droom-lijf. Over de resultaten van het onderzoek schrijft Tenhaeff het volgende: 'De uitkomsten van het enquête-onderzoek van Celia Green houden een bevestiging in van van Eedens ervaringen volgens welke er een nauw verband bestaat tussen een lucide droom en buiten-lichamelijke ervaringen, waarbij de "dromer" o.m. zijn eigen fysieke organisme van buitenaf schijnt te zien als betrof het hier het lichaam van een ander. Ook op een aantal andere punten stemmen de ervaringen van Celia Greens berichtgevers overeen met die van Van Eeden. Geen van hen kan er zich echter op beroepen een zo langdurig en nauwgezet onderzoek te hebben verricht als Van Eeden, wiens publicaties over genoemd onderwerp zonder meer als grondlegend dienen te worden beschouwd' [1972]. Klassiek noemt Tenhaeff de door Van Eeden toegepaste methode, om door middel van uittredingen kennis van hogere gebieden te verkrijgen.

Grondlegend zouden de dromen en de studie van Van Eeden kunnen zijn in de betekenis van een door Celia Green in haar onderzoek opgenomen werk van Dr. J.H.M. Whiteman. Zijn boek THE MYSTICAL LIFE³⁴ omvat het verslag en de studie van zijn droomervaringen, visioenen en uittredingen. Hierbij worden vergelijkingen gemaakt met de geschriften van verschillende mystici. Een van de belangrijkste ervaringen noemt Whiteman 'de visie van God als Archetypisch Licht', misschien 't Licht' dat Frederik van Eeden 'wel vaak, maar nimmer

33 C. Green, LUCID DREAMS, London, 1968. Nederlandse vertaling van L. Rijkens, LUCIEDE DROMEN, Meppel, 1970.

34 J.H.M. Whiteman, THE MYSTICAL LIFE, Londen, 1961.

nog gestadig' zag glanzen, zoals hij dicht in de eerste regels van HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN.

Whiteman vindt in de getuigenissen vaak een zo merkwaardig overeenkomstige beschrijving van ervaringen, dat ze elk gewicht dat we eraan toekennen kunnen dragen. Hij ziet hierin een suggestie voor de fundering van de theologie, die de koningin behoort te zijn onder de wetenschappen, op dezelfde wijze als dat geldt voor elke andere wetenschap die naar waarheid streeft: 'Namely, on direct personal evidence by experienced observers, corroborated by other observers of like training or background, who have devoted themselves to the solution of the same kind of problems' [p. 27].

Een ander aspect van het droomonderzoek van Frederik van Eeden en wel de maatschappelijke betekenis van de droom, wordt door professor Charles T. Tart aan de orde gesteld in ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS.³⁵ Tart is een Amerikaans psycholoog die o.a. publiceert over slaap- en droomonderzoek. Tart kent A STUDY OF DREAMS van Van Eeden en noemt deze 'one of the most profound introspective studies ever made of dreaming'. Bij lezing ervan was hij erg skeptisch, maar sinds hij zelf dergelijke ervaringen met heldere dromen heeft ondervonden en er met anderen over heeft gesproken, heeft hij plannen om met verzamelde droomverslagen verder onderzoek te verrichten en ook experimenten te doen. Hij spreekt deze verwachting uit: 'The experience of lucid dreaming is probably becoming more common as cultural changes make the "rich inner life" respectable, rather than a sure sign of pathology'. Van belang vindt Tart het dat het mogelijk is om in een actieve beheersing van de droom en de droominhoud verschillende positieve doelstellingen na te streven. Tot zijn grote verbazing vond hij in een studie over de Senois in Malaya van Kilton Stewart, dat een hele samenleving droombeheersing toepast voor het welzijn van het individu en voor zijn omgeving. De Senois beschouwen de heldere droom als een teken van uitstekende psychische gezondheid. Het leren dromen vormt in deze stam een wezenlijk onderdeel van de opvoeding. Zodra de kinderen hun dromen kunnen

35 C.T. Tart (ed.), ALTERED STATES OF CONSCIOUSNESS, New York, 1972, p. 116, 117.

vertellen wordt hun geleerd om angsten en agressie die in de droom opkomen te overwinnen en te veranderen in aangename ervaringen die op de werkzaamheden van overdag een gunstige uitwerking hebben. De Senois vormen een stabiele, vreedzame en creatieve samenleving waarin het individu ook in het meedelen van zijn meest persoonlijke ervaringen in de droom geaccepteerd wordt. De droom is voor de Senois een belangrijke weg om te komen tot zelfkennis en tot de bron van de grootste creativiteit van het individu, waarbij ze door hun omgeving gesteund zullen worden in het verrichten van een geschikte levenstaak.³⁶

Voor Frederik van Eeden is het voor het menselijk streven naar schoonheid en verhevenheid van belang hierin aandacht aan het droomleven te schenken. Dit streven behoort ons te verenigen, te beschermen en richting te geven aan de drang naar kennis van het geheim van het leven, een geheim waarvan de oplossing mogelijk in de droom te vinden zal zijn. In DE NACHTBRUID [p. 175, 176] schrijft Van Eeden: 'En als wij nu in slaap en droom duidelijker seinen bespeuren van de hoogste schoonheid en de zuivere zaligheid dan in het dagleven, zouden wij dan niet daaraan volle aandacht schenken?'

DICK SCHLÜTER / REINY JOBSE

36 Kilton Stewart, DREAM THEORY IN MALAYA, in C.T. Tart, 1972, p. 161 e.v.

Dromencahier 1

Het eerste cahier is een dubbel notitieboekje met een zwarte, hardkartonnen kaft en bevat 116 bladzijden waarvan er 98 beschreven zijn. De droomverslagen dateren van 3 mei 1889 tot 28 maart 1890.

3 mei 1889

Ik droomde dat ik voor mijn spiegel stond, mij te kammen en dacht over de kans op onsterfelijkheid.

mijn gedachtengang was ongeveer zoo

lederen morgen worden wij uit het droombewustzijn in het waken overgebracht en toch denken wij in elken droom weer dat dit nu waken is - en zijn wij 't echte waken vergeten.

Zoo kan 't mogelijk zijn dat wij het leven na dit leven kennen, gehad hebben en weer zullen krijgen en het toch heelemaal niet kunnen denken of voorstellen.

't Is bijna ongelooflijk hoe men zoiets droomen kan.

Want ik droomde dat ik wakker was - en ik dacht over het droombewustzijn als iets heel ver af dat veel verschilde met den toestand waarin ik was.

Toen kwam natuurlijk het ontwaken weer met dezelfde verrassing. 'Was ik dan *toch* weer aan 't droomen'.

't Lijkt op dien droom waarin ik met Martha aan 't strand stond te praten over de vraag of ik wakker was of niet.

Toen zei ik hardop onder 't wakkerworden '*Dit* is de werkelijkheid!'

Martha die de kamer juist inkwam, hoorde het.

4 mei 1889

Warme dag. Gedroomd over zwemmen - weet niet precies hoe.

5 mei 1889

Weer buitengewoon warm. Eerst lubriek gedroomd. Daarna dat ik in een gezin een vreemde introduceerde, die ik zelf pas had leeren kennen.

Na eenigen tijd las ik een couranten bericht dat die vreemde een booswicht was die met een kind van dat gezin onzedelijke handel-

gen had willen plegen en toen gevlucht was.

Toen plotseling het gevoel dat niet die vreemde maar ikzelf de schuldige was geweest.

Zelfs herinnering van details van 't geval.

Daarna wandeling met een goed vriend [ik weet niet wie] - waarbij ik liep in mijn nachthemd met bloote beenen.

Gevoel van de publieke opinie te trotseeren. Toen plotseling: neen hoor, dat hou ik toch niet uit ik neem een rijtuigje en rij gauw naar huis.

Dat gebeurde niet, ik wandelde door en sloeg mijn kraag om met een poging om van mijn hemd een behoorlijk kleedingstuk te maken.

Sterk gevoel van het onvoegsame.

Ik kwam eenige menschen tegen - mr. Swartbol met wie ik dagelijks reis.

Toen een heel helder water.

'Laten we gaan zwemmen'.

Ik nog altijd in mijn hemd.

Een visscher kwam door 't water loopen, sleepte een net achter zich aan.

Kleine rode vischjes zag ik voor hem uitschieten, in een kleine ondiepe inham. Daar woelden ze zich in 't zand.

Dit gedroomd tusschen 6 en 8. Vrij levendig.

6 mei 1889

Warme dag. Regen 's nachts.

Gedroomd in Indie te zijn. Batavia - Ik was er meer geweest. Nu liep ik met Johan, die mij uitleg gaf. Impressie van de pedanterie van Johan die mij een land laat zien waar hij thuis is.

Bosch van klapper of bamboe, gespleten stammen.

Aan den 'boom' te Batavia daar was ik nog niet geweest.

Water, schepen - een breede, zwarte rivier bij avond. Stoombooten die laveerden.

Ik bracht een soort oorlogscheepje naar een werf, waar het gerepareerd moest worden. Ik vraag aan den kapitein [of werfbaas] wanneer 't klaar zou zijn. Hij stond over de verschansing te kijken ik zat in een schuitje langs boord.

Hij wou mij niet precies antwoorden - alsof hij zeggen wou "t gaat je niet aan'.

'Wel een half jaar' zei hij.

Mijn bedoeling was het scheepje te zien. Hij vroeg 'wie is u dan?'

'D^R van Eeden' zei ik 'uit Bussum'. Gevoel dat dit mij geen rechten gaf.

'O, Gymnasiast?' vroeg hij.

Gevoel van jong gevonden te worden, geïrriteerd.

'Hoe kan dat nu? Een gymnasiast is 16 of 17 jaar. Ik ben getrouwd en heb 2 kinderen. Dat is 13 jaar geleden'.

Gevoel dat ik een jaar te veel telde, om mij ouder te doen schijnen. Besef dat de kapitein wel beter wist, maar 't alleen gezegd had om mij te laten merken dat ik jong was.

'Komt u dan maar'.

Heel sterk oorlogscheepje. Impressie van iets heel sterks, rond staal, en fluweel.

Toevallig drukken op een knopje - een geheim kastje ging open. Officieren verbaasd hoe ik 't gevonden had. Ik wees dat het voor de hand lag.

Vaag intermezzo. Ik zag dat 't schip geen vlag had - zeilen zwart en wit opgerold.

Weer het kastje. 'Daar liggen de pistolen in.' Ook hoorde ik geld [tientjes].

Ik nam een revolver. 'Weet u hoe dat heet?' Ik wist het niet, beschaamd gevoel, alsof men merkte dat ik niet was wat ik voordeed te zijn.

Schieten met den revolver op eigenaardige manier. Aarden wallen, waartegen ik schoot. Bruine aarde in 't zonlicht.

Nog herinner ik mij - meer in 't midden van den nacht - een groote spiritistische seance - met wel dertig of veertig menschen niet om een tafel maar met de handen op een wijde ronde marmeren balustrade.

Ik overdacht hoe die zou moeten draaien.

Hij draaide toch, heel snel, alleen de bovenrand.

Impressie van mijn handen op koel, donkergrijs marmer.

7 mei 1889

Even warm weer. 's Nachts een hevig onweer met wind.

Vast geslapen, dromen niet heel levendig.

Eerst midden in den nacht gedroomd dat de *duivel* boven in huis was.

Emotie van angst, maar niet sterk. Ik stond voor den spiegel en

repeteerde voor mij zelve de spreuk waarmee ik hem zou verdrijven.

‘In naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes’

Gevoel van gerustheid/zekerheid dat hij dan weg zou gaan.

Dit alles niet heel duidelijk.

Onweer gehoord als 't stommelen van jongens. Heel snel begrepen dat 't onweer was.

Daarop gevecht met sabels. Ik had een recht, stomp ding in mijn hand. 't Leek op een gebroken stoelpoot, die ik 's avonds bekeken had. Bronskleurig.

Toen kreeg ik een scherpe groote sabel. [Zonder hem goed te zien]

Men sloeg mij - mijn tegenstander was mij de baas. Impressie van een wreed overmachtig mensch. Hij gaf lange slagen strepen en punten op mijn lijf, met veel explicatie er bij.

Ik voelde geen pijn maar wist dat het wonden zouden worden als ik thuiskwam.

Daarop nog heel vaag van de snijkamer gedroomd.

Ieder moest zijn lijk medenemen en wegen. Ik was bang dat het een groot lijk zou zijn en ik mij erg vuil zou maken.

Gevoel van verlichting toen het alleen een been was, dat ik makkelijk dragen kon.

‘Je kunt het op die bascule wegen, die daar onder de tafel.’

Gezichts impressie van het gevilde, gele been. Van de tafel met een groene bascule er onder.

De doorgaande onaangename impressies van dezen nacht stonden blijkbaar in verband met een zeer licht onbehagelijk gevoel dat ik den vorigen dag gehad had ook wat pijn in den rug.

8 mei 1889

Gisteren mij zeer wel gevoeld. Warm weder.

Droomen druk, levendig, niet aangenaam en zeer verward.

Midden in den nacht met een gezelschap in een kamer, buiten op de spoorbaan loopt een tijger.

Beginnende angst, weifeling of hij zal hierkomen of weggaan.

De tijger komt voor de ramen, gezelschap bevreesd, Papa het meest.

Ik zeg: 'Ze gaan nooit door glas'.

Gevoel van gedwongen kalmte om anderen gerust te stellen. Gevoel van meerderheid door die kalmte en door het weten dat ze niet door glas gaan.

Gezichts impressie van de tijger voor dik, ijsachtig glas.

Vaag intermezzo. Weer de tijger in de open lucht. Besef dat er wachtvuren zijn uitgegaan en dat hij nu ons bereiken kan [naar aanleiding van een verhaal 'History of a slave']. Hevige angst. Zelfbedwang.

Humpty loopt den tijger achterna en valt hem aan. Begrip van den bekende domheid van Humpty, om een vervaarlijk dier aan te vallen. Angst dat hij den tijger naar ons toe zal lokken [zooals hij met koeien doet].

Ik zeg: 'Nu is 't met hem gedaan ook'.

Nog een andere hond. Gehoors indruk van een slag of klets, als de tijger dien anderen hond met zijn klauw slaat.

Angstig wakker worden. Spoedig weer inslapen. Lubrieke droom, zeer onaangenaam weerzinwekkend, eindigend met pollutie. Deze droom geheel verward, door een andere, waarin het Rijk der Wijzen wordt opgevoerd. Er waren bijvoegingen in gemaakt - flauw nog een indruk van de mengeling van goede en slechte verzen in 't stuk. Onplezierige gewaarwording toen iemand - een acteur, met veel ernst een slecht - pathetisch eind op begon te zeggen.

Toen gedroomd dat ik dosimetrische artsenijen klaar zou maken voor een dame. Gezichts impressie van buisjes met granulen.

Arsenik en strychnine.

Een buisje breekt, er valt iets op den grond, die is vochtig. Er stijgt een witte damp op met een scherpe reuk.

Ik herinner me dat er op deze wijze een cyan verbinding ontstaat.

Zeer duidelijk gevoel van duizeling, misselijkheid en flauwte.

Ik gooi gauw een raam open en loop weg, gevoel van herstel.

Tegen den morgen lichte, rustigen slaap, tusschen 6 en 8.

Ik droom zeer vaag en verward, maar aangenaam.

Ik droom dat ik de droom van den nacht opschrijf, tot een roman.

Gevoel van het interessant te vinden en van het mooi zijn van de korte zinnestukjes.

De vergiftiging komt er in als een slotscene.

Ik speel die zelf, en doe of ik dood ga, maar voel me heel prettig en wel.

Iets moois - groen dak van een woning - landschap met waterval [?]

Ik kijk naar 't opkomen van 't zand in den tuin.

Ik zit in den trein met Martha.

Ik vraag: Gaat de trein niet verder.

'Tot Riese' wordt er gezegd.

Ik kijk naar den heer Ries die schuin over me zit.

Nog een duif gezien, die naar mij toevloog - ik begreep dat ze honger had [Den vorigen avond had ik duiven gekregen en had begrepen dat ze dorst hadden, en gelet op hun wijze van drinken, - die zuigend is]

Toen gaf ik Humpty water en melk, uit een flesch, die hij leeg *zoog*. Duidelijke gezichts impressie van de flesch, - eerst dreef de melk op 't water, toen sloot ik de flesch met de hand en schudde. [Zooals Martha voor Paul doet]

Humpty had dien nacht buiten los geloopt en heeft dus waarschijnlijk gebluft. Misschien kwam hij daarom 2 maal voor in mijn droom.

9 mei 1889

Rustig geslapen - niet wakker geweest. Weinig herinnering van de droomen.

Uit 't midden van den nacht herinner ik mij een soort groot, wit schaaldier, met een geleded lijf, waarvan de geledingen open en toe klaptten zooals bij sommige kreeft vormen.

Later heb ik veel gedroomd van een groot gezelschap, van eten en drinken [ik werd met honger wakker] van een reis-land met bergen. *Het* reisland waarvan ik gewoonlijk droom. Ik kan mij dit alles niet meer herinneren.

Duidelijk herinner ik mij:

Een smal straatje of portaaltje waarop stond: 'Kit huizen'.

Ik begreep dat dit nu de nieuwe inrichting was der bordeelen, allen bij elkaar, officieel. Dit was zoo gebeurd als gevolg van 't congres tegen de prostitutie. [Daarover pas gelezen]

Er was een tourniket en een groene deur, waarop stond: 'Kit kaarten'.

Duidelijk gezichtsindruk van de deftige groenlakensche tochtdeur, met het witte kaartje met letters.

Gevoel van ergernis dat men aardigheden zou maken hierop in verband met den naam van Kitty. Ergernis dat papa dat doen zou.

Toen nog van Renterghem gezien en een onzer patienten met een uitslag aan de kin. Heel vaag.

Er zijn drie wijzen van herinnering.

- 1^e hetgeen ik mij in den nacht, terstond na den droom voorneem te onthouden
[Zooals vandaag dat schaaldier, gisteren den tijger]
- 2^e wat ik mij herinner des morgens bij 't wakker worden.
- 3e wat mij eenige uren later, midden op den dag te binnenschiet bij 't opschrijven.

Van nacht nog van het tooneel gedroomd. 't Is uit de 2e herinnering maar 't was weer weggegaan.

Het tooneel had geen behoorlijke toegang. Ik moest er van uit de zaal opgaan, en liep over de scène terwijl er een stuk gespeeld werd waarin ik heelemaal niet hoorde.

Gevoel: ze zullen 't wel zoo gauw niet merken, doe maar of 't zoo hoort.

10 mei 1889

Gisterenavond mij lichamelijk ingespannen met roeien.

't Eerste gedeelte van den nacht niet verkwikt door den slaap. Tegenzin om de droombeelden te onthouden. Moe. Daardoor geen herinnering van 't midden van den nacht.

Later lekker geslapen en uitgerust, gedroomd:

Van Willem Leijds, de staatsprocureur van de Transvaal [onlangs over mevrouw Leijds gesproken, en mij geschaamd dat ik haar niet had opgezocht en gevreesd dat ik haar nu wel zou willen opzoeken omdat haar zoon een belangrijk man was geworden].

Willem Leijds kwam zeer haastig aangelopen, verwilderd.

Een groot gezelschap. Een geheel vreemde man wordt aan andere heeren voorgesteld als de heer Leijds staats procureur.

Die heeren kijken den man koel en bedaard aan en zeggen

'Maar U is m^r Leijds niet'.

Verlegenheid van den vreemden man, hij lacht gedwongen.

Ik kijk rond naar Leijds zelf, ik zie hem heel achter anderen staan en ik roep

'Willem'

Gevoel dat ik dit zeide om mijn familiariteit met hem te toonen. Ontevreden op mijzelf.

Daarna reis naar de Transvaal. Direct te Pretoria. Ik zie veel bloemen langs den weg en zeg

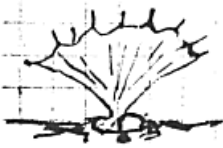
'He! hier botaniseeren, alles nieuw.'

Ik herinner me dat we in Afrika zijn, denk aan Darwin en de plantenverspreiding. Gezichtsimpresie van roode grasbloemen. [Gisteravond op 't weiland gezien]

Pretoria een zeer groote stad. Goed geplaveide straat [onlangs in de courant gelezen over 't slechte plaveisel]. Gedachte: we stellen het ons toch altijd te erg voor.

Sterke indruk van 't oud-Hollandsche. Aardige steenen huisjes. Mooie verre stadsgezichten met roode daken. Herinnering vaag.

Toen landschap buiten de stad. Dor steenachtig land. Duidelijk gezichts impressie van een soort waaivormige planten laag uit den grond komend met stekels aan den rand. Geel, doorschijnend.

Daarna reis in den spoortrein. Van Marseille naar Parijs. Een gesprek waarvan ik alleen weet dat ik zei:

'Ik doe dit traject nog al dikwijls maar ik heb nog nooit zulk een.....[?] reis gehad'.

Gevoel dat ik daarbij een beetje blufte.

Toen wandeling met een meisje, dat ik kende van vroeger. Dikker en groter geworden. Ze zag bleek en verwaarloosd. Besef dat ze ongelukkig was geworden. Begrip dat ze iets ongeoorloofds van me wilde - herinnering dat ze vroeger zeer braaf was, dus dat er iets gebeurd moest zijn met haar.

Ik vroeg: 'Is het dat?' Bedoelde zwangerschap. 'Nog erger', zei ze.

Ze liet haar voet zien. Gezichtsimpresie van een livide absces. Haar familie had gezegd dat dit syphilis was. Ik stelde haar gerust, zeide dat het niets beduidde. Gevoel van medelijden.

Toen gedroomd dat een vrouw uit Bussum min was van een van mijn

kinderen. Ik zag een groote vrouw met een dikke hals, roode doek. Gedachte: zoo is 't makkelijk een min te vinden, in je eigen woonplaats. [Vroeger vaak over de moeite gedacht om een min te vinden] Weer een gedachte: dat ik nu zoo onverschillig toezag dat een vreemde vrouw mijn eigen kind zoogde.

Gerustheid dat deze vrouw fatsoenlijk en knap was, dat ik haar goed kende.

Bij 't wakker worden wist ik niet welke vrouw uit Bussum ik kon bedoeld hebben.

11 mei 1889

Van 't midden van den nacht weet ik niets. Niet wakker geweest.

Tegen den morgen veel gedroomd. Toen ik ontwaakte was ik druk aan 't dromen.

Het komt me voor één lang aaneengeschakeld verhaal te zijn geweest. Ik kan er mij maar enkele fragmenten van herinneren.

Eerst Henriette Ortt. Ze kwam naar mij toe, in haar donkerblauwe japon. Ze had een klein kind op den arm en zei:

'Als je nu weer eens wil lachen, mag je 't kind dragen.'

Emotie van diepe droefheid. De oude, bekende impressie van H's luchthartigheid. Besef dat ik een zeer droevige gezichtsuitdrukking had.

Gezichtsindruk van het kind, - leelijk kind.

De emotie van droefheid is in mijn geheelen droom nagebleven.

Gedachten daarover: ben ik nu werkelijk zoo bedroefd als ik mij voordoe. Wil ik niet droeviger schijnen voor haar.

En verder: Wat is lang geleden sinds zij mij droevig maakte. Ben ik al dien tijd zoo droevig gebleven? Heb ik nooit gelachen in al dien tijd?

Toen was ik op een kamer alleen [Papa's bureau op 't Pavilloen [?]] en begon te zingen. Ik hield plotseling op, omdat ik dacht dat ze mij zou kunnen hooren. Daarom ontevreden op mezelf.

Toen vaag gewirwar van spoortreinen, wissels, [slipwagens].

Daarop gedroomd een stuk uit een comédie, ik maakte het en speelde het tegelijk.

Intens gevoel van een komieke situatie.

Een Koning moet een zeetochtje doen - over een kleine zee. Het

is een koning als Bilbonzo en hij is erg bang. Er wordt erg veel ophef gemaakt van zijn moed, en veel beweging over de verschrikkelijke tocht die hij zal ondernemen.

Ik speel voor Koning. Een hoveling komt angstig zeggen dat het begint te waaien. Ik spreek met veel pathos van 'de orkaan' waarin ik mij wagen zal.

Hierbij weinig visueele impressie. Alleen een vreemd soort troonhemel met vaalgroene gordijnen, met een licht er boven dat ver uitstraalde over de zee.

Toen aan de overzij van 't water.

Heel zonderlinge gewaarwording. Alsof alles wat gebeurde, eeuwen ver in de toekomst was.

Ik loop met een aantal van mijn vrienden door een vreemd huis. Gevoel van ongeneerdheid zooals studenten hebben. Kamers in en kamers uit, heel veel achter elkaar.

Visueele indruk van een bruin ameublement, heel vreemd, groote licht bruine kast.

Wij hooren booze bewoners van het huis.

In de laatste kamer zetten we een ladder tegen een zolderluik, - gevoel van verder, al verder.

Van der Goes klimt over de ladder en zegt: 'wie na mij komt zal ongelukkig worden.'

Ik kwam na hem. Daardoor deze gedachten:

Ik ben zoolang gelukkig geweest, zal nu het ongeluk komen? Of zou dat ongeluk waarvan hij spreekt, die droefheid zijn die ik voel.

De droefheid was nog altijd bij me. [Angst had ik niet, die is veel verschrikkelijker]

De anderen waren weg, boven aan de ladder vond ik de booze inwoners van het huis.

Schelden en dreigen met stokken.

Wat ik toen droomde tot het wakker worden, kan ik niet herinneren, hoewel 't even levendig was.

12 en 13. zie los papier a

14 mei 1889

Gister wijn en bier gedronken, feestelijke avond.

Eerst niet verkwikkend geslapen. Herinner mij een wandeling ge-

droomd te hebben, er was echter iets lubrieks in. Ik heb bij mijzelf bedacht dat ik 't niet zou kunnen opschrijven - dat het niet aanging te vertellen dat ik alleen gewandeld had - dat dat niet genoeg zou beduiden. Toen in den naslaap des morgens zeer veel, zeer levendige en aangename dromen.

Veel is mij echter weer ontgaan.

Eerst gedroomd van Parijs en de tentoonstelling. Bericht door mama dat Willem Tengbergen met mij mee zou gaan. Vrij hevige emotie van ergernis. Ik stampte op den grond en zei 'die vervelende, suffe jongen'. Ik bedacht dat het me juist zoo aanstond met Sam te reizen.

Toen zag ik de Eiffeltoren. Die was aan één kant geheel met metselwerk bekleed, grijs cement, vierkant, hoog en recht.

Aan de andere zijde zag men open ijzerwerk en bol groenachtig glas.

In 't midden een rechte koker, daar gingen de liften op en neer, wist ik.

Gedachte: O ja zoo begrijp ik dat het ding het uithoudt.

Vaag tentoonstellingsgevoel, herinnering flauw.

Zalen en zandpaden buiten: gedachte: als 't nu nog niet klaar is, hoe zal 't dan zijn als 't af is.

[Ik herinner me, als ik tracht me dit te binnen te brengen, een menigte andere voorstellingen die in vroegere heel oude dromen thuis hooren - ook over tentoonstelling]

Toen gedroomd van den Haarlemer Hout - en wel droomde ik niet dat ik er in liep maar dat ik er over dacht, ik dacht hoe zal 't er nu zijn, en ik moet er toch weer eens heen.

Maar wat ik me daar bij voorstelde, leek niets op den Haarl. Hout maar was de droom-H.H. Zooals ik die altijd in mijn dromen ken.

Die is veel wilder dan de reëele - er is een hoekje in met een oude boom, waar 't heel wild en oorspronkelijk is. Aan dat hoekje denk ik graag. In dezen droom dacht ik er ook aan.

Ook zijn er lange lanen van beukenhout, die zijn meer begaan en bezocht.

De droomhout en de reëele hebben de beschrijving met elkaar gemeen, de voorstelling er van is heel anders.

[Zoo is er een droom Bloemendaal, Santpoort enz. Ook een droom -Artis.

Dit herinner ik mij nu eerst in deze dagen nu ik mijn dromen memoreer.]

Het laatste gedeelte van mijn droom zeer levendig. Ik ging zwemmen, ik zag naakte jongens in een zeer vuil water, dit water zag chocola-kleurig [zelfde kleur als de aarden wallen in 't zonlicht van 6 mei]. Toen kwam de zwemschool, ik was er alleen onder vreemden. [Wat ik altijd onplezierig vond] Ook waren de meesten al weg en was het laat. Onhuisselijke sensatie van te gaan zwemmen als 't eigenlijk al te laat is. [Die komt vaak in mijn droom] Ik kleed mij uit. De wand van het kamertje ziet er zonderling uit. Ongelijkmatig bekleed met een zeer dik, vlokkig soort pluche van glanzend vaalgroen - daartusschen groote plekken glad, donker hout - bij wat goed toezien merk ik dat het hout donkerblauw is - wat mooi en weelderig kleurt bij het pluche. In de hoek staat een piano.

Ik heb een soort badpak in den vorm van een schootsvel, ook groen pluche, met rood afgezet.

Ik vind het onpraktisch.

Ik verlang erg om in 't water te gaan.

Langzaam komt een sensatie van teleurstelling dat het van daag er niet toe komen zal. Die wordt sterker en sterker - en ik besef dat ik op 't punt ben wakker te worden. Zeer teleurgestelde gevoel dat alles maar gedroomd is.

Deze droom was zeer levendig. Vooral de kleuren van de kamerwand zag ik helder en duidelijk.

Deze droom zou ik vroeger, eer ik opschreef, ook onthouden hebben. En zou mij den geheelen dag zijn bijgebleven evenals nu.

[Rapport met realiteit. Mama was gisteren naar de familie Tengbergen gegaan.

Johan had mij over den Haarlemer Hout gesproken en gezegd dat ik die eens moest komen kijken]

15 mei 1889

Gister avond rijwieltocht gemaakt. Had 's avonds moeite om wakker te blijven onder 't werk.

Vast geslapen, om zes uur wakker geworden uit zeer levendige, logische, sterk erregende dromen. Ik had behoefte ze te memoreeren. Vond ze mooi.

Het eerste wat ik er van herinneren kon, hoewel ik besepte dat er al een menigte aan voorafgegaan was, was een droom over een feest.

[Waarschijnlijk opgewekt door 't feest van Maandag-avond] De persoon met wie ik feestvierde was Frans Waller of Johan, 't zelfde individu onder twee vormen.

Herinnering van een menigte menschen die door elkaar lagen. Gevoel van de sensatie: door 't dolle heen zijn. Eigenlijk nog meer de overweging: dat ik daar vroeger van gehouden had. [Deze overweging heb ik onlangs werkelijk gemaakt]

Ik zag Wijsman, mijn vroegere studiegenoot, stom dronken tusschen anderen in liggen. Ik hield een spottende toespraak op den wijzen man. Impressie van het komieke van den deftigen, knappen, pedanten jongen in zijn dronkenschap.

Toen gedroomd dat ik met papa een visite ging maken bij een dokter die ook aan literatuur deed, erg anti-Nieuwe Gids was en slechte verzen maakte.

Impressie van een wachtkamer, vaal, ongezellig met een paar menschen. Door een glazen deur nog een andere, duffe, saaie kamer waarin de dokter zat.

Ik wist dat deze dokter een geneesmethode had door *strychnine*. Ik las de groote zwarte letters *Strychnis*.

Overweging dat strychnine geen ander effect en wijze van werken heeft dan suggestie. Dat dit dus een suggestieve methode was. Dat eigenlijk alle universeel-methoden op suggestie berusten.

[Dit alles heel juist]

Toen wij binnenkwamen zou de docter een kleine voordracht houden over een slecht poet van voor 50 jaar. Hij las er verzen van voor. Ik weet dat ik woorden en regels goed gehoord heb - maar kan ze niet meer herinneren. Ik dacht: die zijn nog beter dan de jouwe.

In den tijd dat ik luisterde, visueele impressie van een grooten vogel, een bronskleurige arend, die zijn vleugels opvouwde. Dit stond in geen bekend verband met de rest.

Toen kwam de docter bij ons. Papa zei dat ik zijn zoon was. Hij begreep dat ik de N.G. redacteur was en zei dat hij niet begreep hoe men zoiets met plezier kon lezen.

'Well!' zei ik 'en u *schrijft* wel met plezier'.

Gevoel van satisfactie over mijn gevatte repliek.

Daarop kwam ik in een straat en voelde mij zeer gelukkig. Ik wist

dat ik kon zweven en steeg ook op tusschen de huizen. Maar het duurde heel lang voor ik er boven uit was.

Toen ik bijna boven was, kwam er een vrouw, een mooie aantrekkelijke vrouw, die mij vasthield.

Gevoel van zeer geirriteerd zijn: Nu moet men mij in Godsnaam niet vasthouden.

Ik bewoog me door de straat, zwevend. In de verte een avondlucht buiten. Heerlijk gevoel dat ik aan een groot kunstwerk bezig was.

Daarna een vreemde bijna onbeschrijfelijke situatie.

't Was een tooneelvertooning. Ik was met een dame op 't tooneel de dame in nachtkostuum [gister had bij 't bezoek aan een patient, een dame in nachtkostuum mij uitgelaten].

Er kwam iemand binnen, die blijkbaar kwaad dacht van die positie.

Gevoel van mijn onschuld des te sterker omdat ik zag dat de aanstaande van die dame in de kamer was.

Die zat achter een piano. Het was een militair. Visueele impr. van geele uniformtressen. Hij had een vermomming aan en een groote, reusachtige dameshoed op die boven de piano uitstak.

Impressie van het zeer comedie-achtig komieke van het gezicht van den militair onder die groote hoed. De man die binnen was gekomen keek alsof hij het volkomen vertrouwde, naar die hoed boven de piano. Koddige leukheid van den vermomde.

Toen een heel andere scène, half historische roman, half komedie. Het begon met ijs, een dichtgevroren water. Eenige mannen zochten naar de sporen van een verrader of spion.

Ze zagen gaten in 't ijs en zochten daaronder.

Beurtelings sprongen ze in 't koude water onder 't ijs en zochten. Ze bleven lang onder en haalden groote balken te voorschijn.

Visie van groenachtig ijs met witte blaasjes.

Als de mannen bovenkwamen, zaten ze dik vol ijs.

Toen zag ik 't water stroomen, 't ijs was weg. 't Stroomde hevig, met eb en vloed. Alleen in de kentering, zeiden de mannen konden ze wat uitvoeren.

Een dame kwam er langs en zei iets van de 'zeelabbers' die daar doken.

Toen was het water de grens tusschen Holland en Engeland. De dame sprak beurteling Hollands en Engelsch.

Dit laatste heel goed. Duidelijke gehoorsimpressie van de vreemde klanken. Ik kon 't niet verstaan.

[Ik had gister twee boeren hooren spreken en hen niet verstaan]

Aan deze kant zaten twee Hollanders, aan de andere kant drie Engelschen. Ze zaten als aan een tafel. Er stond eten op de tafel. 't Water was weg.

De dame [een mooie deftige vrouw] beschuldigde een Hollander dat zijn knechts reumatiek kregen. Ik begreep dat dit was omdat hij ze altijd zonder hoed liet staan, uit trots.

De Engelschen waren echte typen.

Gevoel van bewondering voor 't maken van zulke kranige individueele menschen. Want 't was een roman die ik las.

Bij alles wat ze deden of zeiden, voelde ik wat men bij 't lezen van een goede roman voelt: 'dat is goed gezien, goed geobserveerd' Toch zag ik de gezichten duidelijk.

Vooraf het gezicht van een kerel, [waren allen boeren] die zat geluiden te maken boven een kom, om 't resoneeren te hooren. Zeer komieke impressie.

[Ik weet nu nog flauw het artistieke der geheele scene, maar kan 't niet beschrijven]

Toen kwam mijn laatste droomtooneel, dat ik zeer mooi vond.

[Den vorigen dag had een lang gesprek met Posth. Meyes gehad, waarin hij mij zeide, mij niet bij zich thuis te willen ontvangen. Ik heb veel voor Meyes gedaan, en eens den vader pertinent geweigerd geld voor de behandeling te ontvangen]

Ik bezocht Meyes aan huis, en stond met hem op een weiland achter zijn huis. Aan een sloot.

Zijn vader kwam naar mij toe. Hij had iets in de hand, - dat hij met een minzaam geheimzinnig gebaar aan mij wilde overreiken.

Het waren gouden tientjes - een handvol - 50 wist ik.

Ik nam ze in de hand - en stond een poosje besluiteloos. Gevoel van groote vernedering. Gevoel dat de vader rijk was en dacht: 'ziezoo nu ben ik van die verplichting tegen dien man af'.

Heel gauw keerde ik mij om en wierp de handvol goud den heer

Meyes achterna. Ik zag de tientjes over 't weiland rollen en in de sloot vallen dat het water opspatte.

Daarop gevoel van innige voldoening - en heel veel overwegingen die zulk een daad altijd opvolgen. Snel kwamen ze: Het gevoel dat ik van goud hield en mij daar wel voor geschaamd had. Dat ik nu toch niets geen spijt had. Dat wij tegenwoordig nog al geld nodig hadden, of ik 't wel had mogen doen.

Of 't niet verstandiger was geweest 't geld aan een arme te geven.

Of 't in een doekje te binden en voor een vinder te leggen.

Dat 't jammer was omdat uit dien sloot niemand het kon ophalen.

Doch boven alles weer dat ik zulke dingen niet mocht denken. Dat ik het heel goed had gedaan.

Toen ging ik met Meyes terug over 't weiland.

Ik kon niet nalaten te kijken en zag ook hier en daar goudstukjes liggen.

Gevoel dat dit ridicuul was, dat kijken er na. Dat het niet hoorde bij mijn daad.

Meyes heel bedroefd, snikkend en zeide: 'nu zal ik naar een anderen dokter moeten omzien'.

Ik nam zijn hoofd tusschen mijn handen en omhelsde hem.

Heel duidelijk voelde ik zijn hoofd in mijn handen.

Ik zag den ouden heer M. weer. Nog overwegingen: Ik had het zóó moeten gooien, in zijn gezicht.

Toen kwamen wij in den gang en ik nam afscheid. Ik moest zoeken naar mijn hoed en mijn parapluie. Wisseling van korte zinnetjes met Meyes over mijn hoed en parapluie.

'Is dit hem'. 'Neen hij heeft een hoornen knop'.

Intens gevoel van het contrast tusschen deze malle kleinigheden en de groote emotie waarin ik verkeerde.

Zeer geïmpressioneerd wakker. Met heftig gevoel van spijt dat het een droom was.

Bij 't memoreeren van deze droom doe ik verrassende ontdekkingen omtrent mijzelf.

Ik bemerk nu dat ik gister in 't gesprek met Meyes zeer gekrenkt ben door zijn weigering om mij bij hem thuis te ontvangen. Ik had daar niets van gemerkt. Maar uit het sentiment van mijn droom blijkt

het, dit was een en al gekrenkte trots. Hij heeft zooveel aan me te danken, hij zegt zooveel van me te houden, - en hij durft mij niet eens verdedigen of met mij voor den dag komen in zijn huis.

In mijn droom maakte Meyes ook een beroerd figuur. Hij zei dat hij nu een ander zou moeten zoeken - en bij 't weggaan maakte hij gekheid over mijn hoed. Ik voel dat dit iets beteekent. Dat ik het laf en klein van hem gevonden heb, dat hij niet voor zijn verhouding met mij uit wilde komen even als hij ook zijn sympathie voor de N.G. niet durft bekennen.

16 mei 1889

Gedroomd van J. de Mesquita. Die was iets als rechter van instructie in een Engelsche civiele zaak.

Hij kwam binnen met iemand in handboeien. Riep mij op als getuige. Verder veel Engelschen o.a. de heer Aa, [spr. ee] en de heer Afterdinner.

't geheel boeide mij niet erg, 't was vrij levendig, maar ik was met mooier dingen uit de realiteit vervuld en had geen lust tot memoreeren.

17 mei 1889

Gedroomd van Willem Six. Ik kwam langs Jachtlust en zag dat het bewoond was. [voor een dag of 14 was ik gaan kijken en hoorde toen dat de familie tegen half mei zou komen.]

Ik liep met Willem Six en praatte over studenten. Six had een donkerblauw pak aan. Ik zei dat de studenten ons nu niet meer kenden. Dat ze nu vroegen 'Six? wie was dat ook weer?'

Goedhartig, amicaal gevoel tegen hem.

Toen gedroomd dat ik ergens logies moest vinden.

Ik kwam met Six op een weg die naar een open veld liep. Alles lag dik onder sneeuw. Six zei 'hier kom ik zelden'.

Toen in een kamer van een logement. Ik ben er na bed gegaan en 's morgens opgestaan. Duidelijk gevoel er een heele nacht te hebben doorgebracht.

'S morgens kwamen twee patiënten [de dames Winkel en Posthumus, die altijd samen komen] de trap af van een andere kamer.

Ik kwam buiten, het was nu weer warm.

Ik vertelde aan een jong mensch uitvoerig hoe een steen tusschen de spaken van mijn rijwiel was gevlogen en twee spaken had gebroken.

[Dit was den avond van 14 mei gebeurd. Ik had zooals ik dat meer doe, het in mijzelf aan een deskundige loopen vertellen]

Nog iets vaags, van een geweer dat op den grond lag, van een soort schermutseling met pennen.

[Een poosje na 't opstaan schelde de smid om de velocipede te repareren]

18 mei 1889

Van een velocipède tocht gedroomd [onlangs had ik overdacht dat ik dikwijls van schaatsenrijden en zwemmen maar nooit van wielrijden droomde] en van den heer Siem [echtgenoot van een patient].

19 mei 1889

Hedennacht zeer geregeld en levendig van den Koning gedroomd.

[De koning kwam steeds zeer vaak in mijn droomen voor. Onlangs had ik de vraag besproken of ik nog van hem droomen zou als hij doodging].

Ik was in consult bij hem geroepen, met Rozenstein, Hertz en nog iemand, vaag, later was het mijn moeder. Wij liepen met ons vieren. Met Herz bemoeide ik mij niet, gevoel van vriendelijkheid tegen Rozenstein. Overweging dat ik met hem een praatje moest maken over zijn vak. Hij sprak alsof de genezing van den koning maar heel tijdelijk zou zijn. 'Nu ja, je begrijpt dat is maar een zomervleugje'.

[Bij 't wakker worden begreep ik pas dat deze houding van Rozenstein natuurlijk paste bij zijn officieel ongeneesselijk-verklaring die hem nu verweten wordt]

Het binnenkomen had veel moeilijkheden. Voor ik binnenging zei mama 'je zult toch mijn groeten doen' Ik vond dit een malle aanmatiging, typisch voor mama.

Veel last met kleeren, ik zag Rozenstein in zijn hemdsmouwen en wist niet of ik 't ook zou doen.

Heel voorzichtig moesten wij door een smal gangetje langs een stoel en een kachel. Dr Feltkamp gaf ons aanwijzingen, ook Dr Vlaanderen.

Impressie van het bekend zijn van die heeren met kleine particulariteiten waarop de koning gesteld is.

In de kamer waren de heeren mij al voor, ik kwam te laat. [Dit was een reminicentie van de begrafenis van tante Jean waar ik achter-

bleef om een armengift te zoeken] In de kamer zag ik veel zwartgekleedde heeren [herinnering van een illustratie voorstellende Keizer Friedrich]. De koning lag te bed. Hij had een geheel met korsten bedekt gezicht - overblijfselen van zijn hevige ziekte, zoals ik wist.

Hij groette mij heel vriendelijk 'Ah - ben jij daar - juist - Warmelo'

Flauw souvenir dat hij misschien oom ten Bosch gekend had en zoo de naam van mijn moeder wist. Ik bedacht dat de Oranjes een sterk geheugen hadden. De koning leek op oom ten Bosch.

Ik boog diep en zei dat ik al meer 'het genoeg...de eer had gehad Z.M. te ontmoeten'

Gevoel dat ik mij door die verbetering eenigszins belachelijk maakte bij de anderen. Doch ik begreep dat die te veel om hun eigen figuur dachten.

Toen een speechje dat ik hem geluk wenschte met zijn herstel. Dat ik er heel blij om was.

Gevoel dat ik dit heel hartelijk zei, zoals ik dikwijls veel hartelijker ben dan ik van te voren verwachtte, toch zonder affectatie, maar omdat ik op 't oogenblik mij zeer indenk in de droevige situatie.

De koning heel vriendelijk. Ik dacht: die ruwheid is natuurlijk weer erg overdreven.

Toen een lange stilte. Ik begon iets te zeggen en maakte toen opeens mijn excuses - zeggende dat ik vergat dat ik eerst gevraagd behoorde te worden.

Gevoel dat mijn gemakelijkheid en openhartigheid een aangename indruk maakte.

Toen weer lange stilte.

Ik dacht dat ik anders altijd zoo 'n stilte zou trachten aan te vullen en een beetje losheid in de conversatie zou brengen. Maar dat dit hier niet behoefde - dat niemand mij dit stilte zou verwijten. Dat het zoo hoorde.

De koning nam een papier van tafel en gaf mij dat. Ik herkende het handschrift van Gorter. Het was een vers van Gorter, ook waren er twee drukproeven bij, heel slecht en scheef gedrukt. De koning zei dat hij het heel mooi vond.

Afscheid. De koningin zat aan tafel, sprak met een heel leelijk accent en zag heel burgerlijk.

Impressie van de sjofele eenvoudigheid van de kamer. 't Was op het Loo.

De koning zei nog iets waarvan ik verstond: 'Zijden hoed - en rok'.

Ik vraag zachtjens aan de anderen en hoorde dat wij spoedig bij hem te dineren zouden gevraagd worden.

'Er zal wel niet van komen' zei Rozenstein.

20 mei 1889

Eerst in den nacht een brief van Heine gedroomd. Eindigend met een echte Heine'sche hatelijkheid. Toen ik in den nacht wakker werd vond ik de hatelijkheid nog heel goed en geestig. Nu geloof ik dat 't nonsens was. De soort geestigheid was heel typisch - een lieve tirade aan 't slot van den brief -

Toen gedroomd van onzen ouden tuin op de oude Gracht. Ik zag er seringen bloeien op de plaats waar ze altijd stonden. Ik zei: 'vroeger hadden wij alleen dat om buiten te zetten'.

Toen gedroomd van de Noordsche Vikings. Ik had een zwaard - tegenover mijn huis zag ik een ander huis, daarin zag ik door 't venster een kerel zitten. Dat was een Noorman die dikwijls door ons werd uitgedaagd. Hij zat onder zwaard en schild, die aan den muur hingen. Hij zag er uit als een hedendaagsche slager met vet zwart haar. Ik wist dat we zouden gaan vechten. Siegfried ging hem uitdagen. Ik zag hem opstaan en zijn wapens nemen met de zelfde winkeliersachtige saaie manieren - als iemand die weet dat 't zoo moet. Zonder tegenzin maar ook zonder enthousiasme.

Ik ging zeer lawaaiig vechten en spoorde een twintig tal Noormannen die er uitzagen als kantoorklerken, bleek, met grijze colberts, zeer heftig aan, zwaard zwaaiend.

21 mei 1889

Grootendeels vergeten van Johan gedroomd - die naar Indië terugging.

Ook weer van het vechten met sabels. Van een wolf die Hans aanviel die ik met een zwaard te lijf ging. Hiervan droomde ik de herinnering, niet het feit. Ik wist dat het gebeurd was en overdacht het. Ik vertelde het mevr. Dubourcq die mij zei dat zij het gedroomd had. Toen begreep ik hoe ik er aan kwam. Ik had het niet beleefd maar van dit alles gedroomd.

22 mei 1889

Zeer warme nacht. Gister tot een groote reis besloten. Veel levendig denken.

Zeer merkwaardige en drukke droom.

Het was weer, als een roman, die ik las en toch tegelijk gespeeld werd.

Het begon met Six, de oude heer Six zou op het laatst binnenkomen en alles oplossen, dat wist ik door den ganschen droom. Toen de familie de Booy - zeer veel menschen - en langzamerhand een zeer drukke verwarring. Ontzaglijk veel menschen - een zeer gecompliceerde intrige. Ik zat aan een diner. Ik zag elft voordienen. Duidelijk visie van grijze vel en 't witte vleesch. Ik had er *geen* trek in. Men schonk kleine glaasjes met jenever en andere met azijn. Ik vroeg om vischwijn, die was op.

Een soort detective kwam mij roepen - niet als schuldige wist ik, maar als zeer belangrijke getuige. In een kamer daarnaast zag ik door een kier een groote rechtbank georganiseerd.

Impressie van het dreigend solenneele daarvan naast het feest. 'Nu zal 't loskomen dacht ik.'

Getuigenis, zeer gewichtig. Terugkomen in de zaal, druk gepraat. Alide Waller zei, 'ik heb van den grintweg maar alles verteld.'

Er was een geheim van een lepel en allerlei meer. Aanwezig zag ik: de de Booyen, Jäger, de Sixen, Beels, [met een bruin verbrand gezicht].

Vreemde menschen die mij heel bekend waren.

Plotseling stond ik op en zei heel luid tot alle aanwezigen die in den kring om mij heen kwamen staan.

'Dit is nu het merkwaardige. Gij allen hier aanwezig, in uw doen en laten, gij zijt alleen een product van mij zelve - gij zijt allen fantasien van mijn...van mij. [Ik zou gaan zeggen "van mijn fantasie" maar herstelde mij] En nu bestaat er een intrige, een heel ingewikkelde intrige - die is er, die bestaat - die moet ik dus zelf bedacht hebben en ik weet hem niet! - ik weet hem niet! - ik weet er niets van!'

Ik sloeg mij voor 't hoofd toen ik dit zei. Ik voelde zeer duidelijk de zonderlinge situatie van tegenover een raadsel te staan dat je jezelf hebt opgegeven.

Ik verwachtte toen dat al die personen zouden verdwijnen - maar ze bleven nog eenigen tijd - waren enigszins beduusd en beteuterd door mijn speech en praatten zachtjens onder elkaar.

Madrid

Eergister in Parijs na de reis in de expres 4 uur vast geslapen en veel gedroomd. o.a. dat ik schaatsenreed op een kleiweg. Een

voortdurend gevoel van zeer snel vooruit te gaan, te vliegen over den weg.

Gister in de wagon-lit weinig of niet geslapen.

Hedennacht zeer vast geslapen, terstond ingeslapen en bij 't wakker worden terstond te veel geoccupeerd met het denkbeeld in Madrid te zijn zoodat ik geen droomen onthield, zelfs niet weet of ik gedroomd heb. Ik meen van niet.

28 mei 1889 Madrid

Weinig geslapen. Duidelijk gedroomd. Dat het portret van Kloos in den handel was en veel geld opbracht.

Dat ik in een tram zat er was een onhandige koetsier, een dom mensch. Iemand anders zei dat. Het bekende gevoel dat ik den man nog niet voor zoo kwaad gehouden had. Ik zat met hem te praten, toen men 't zei dat hij dom was zag ik 't ook. Ik had het gevoel van makkelijk te praten en geestig te zijn. Vlot allerlei grappen te zeggen. Ik had niet bedoeld den man er mee voor den gek te houden maar toen ik zag dat men er om lachte en dat de man dom was deed ik het er om.

[Dit is een oude sensatie nog uit mijn studententijd]

Hij reed met den tram een brug op. De hulpbrug over de Nieuwe Gracht in Haarlem.

Hij reed de verkeerde doorgang in. Daar stond een paaltje voor en tegen dat paaltje bleef de tramwagen achter vasthaken. De koetsier liet het paard toen hard trekken om los te komen.

'Hij probeert de wagen wat langer te maken' zei ik. 'Ja, dan zijn we er eerder,' zei een ander tegenover me.

Gevoel dat dit heel komiek was. Als de wagen langer was zouden we eerder aankomen omdat we vóórin zaten.

Toen ik wakker werd vond ik het nog heel grappig, gauw daarna niet meer.

[Ik had den vorigen avond nog al vlot Engelsch zitten praten met een jonge Amerikaan]

9 juni 1889

Door het drukke leven, de vele impressies en vermoeienissen werd mijn zelf observatie zwakker en verwaarloosde ik het. Ik sliep heel licht en heel kort, droomde weinig.

Bij 't terugkomen sliep ik goed in den spoortrein. Ik herinner me een nacht in de slaapwagen van een roofvogel gedroomd te hebben,

die mij plotseling beet. De eerste nachten na mijn terugkomst sliep ik zeer lang en zwaar. Ik was den geheelen dag slaperig en hongerig, hoewel 't heel warm was. Na 2 nachten droomde ik reeds enkele dingen van de reis, en wel iets omtrent Engelsche reisgenooten.

Hedennacht droomde ik van het verblijf in de expres trein. Gezelschap van allerlei nationaliteiten. 't Had meer van een stoomboot dan van een trein.

14 juni 1889

Nog ééns van de reis gedroomd, nu was het de transvaal [heel anders dan die van 10 Mei] ik teekende in 't zand den omtrek van 't land waarin we waren.

Gisteren weer gedroomd dat ik in een stoomboot ging, naar Engeland. Veel natuurlijker dan gewoonlijk die bootreizen. Ik verwachtte Chap die mee zou gaan. Hij kwam, dronken, met een hooge hoed op. Toen was 't Frans Waller.

Ik zag duidelijk van het dek het voorbij glijden van de kust. Angstig gevoel dat ik nog geen billet genomen had en al onderweg was.

Hedennacht droom met luxe, met liefde, en met angst.

Een groot huis met veel weelde, waarin ik een eigen ruime kamer had. Een mooie, groote vrouw met slecht karakter, die verliefd op mij was.

Eindelijk een jonge leeuw die in een glazen kooi op zolder werd gehouden. Ik keek er naar met een ander, op dat oogenblik strekte de leeuw zich uit en drukte een der ruiten open - degeen die er bijstond, deed gauw het glas weer toe, met een knipje.

Ik dacht, dat gebeurt natuurlijk straks weer en dan komt het beest er uit. Gelukkig is de zolder heel groot hij zal den weg naar beneden niet vinden.

Ik sloop gauw weg, en bleef een tijd lang beneden. Toen moest ik weer naar mijn kamer die boven was. Ik keek even op den zolder om de hoek van de trap: jawel daar liep de leeuw al, los, over den zolder.

Overwegingen of ik het beest aan zou kunnen.

Toen begreep ik dat hij door 't geritsel dat ik maakte, juist den uitgang zou vinden.

Uiterste moeite om stil weg te sluipen.

15 juni 1889

Gister avond een consult in Dieren gehad, in 't

dorpslogement geslapen. Voor 't naar bed gaan 2 kleine glaasjes cognac met spuitw. gedronken. Ik voelde het.

Eerst vast geslapen toen om half vijf wakker geworden met wat hoofdpijn en dorst. Niet gedroomd.

Daarna weer lekker ingeslapen, verkwikkend, duidelijk gedroomd. Vooral de visueele impressie was zeer duidelijk.

Ik las in een courant op de eerste bladzij het verhaal van een dame die aan iets verslaafd was [ergotine?] die het op een soirée of concert plotseling te kwaad kreeg en toen door een dokter werd ingespoten waarop ze weer bij kwam.

Gezien de woorden 'beverig' bij de beschrijving van het flauw worden, en 'ontbloote boezem' bij de injectie.

Toen zag ik plotseling op de 3e bladzij van de zelfde courant, met buitengewone duidelijkheid de woorden

Nachtschaamte! Nachtschaamte!

in vette zwarte drukletter.

Dat woord beteekende de gewone menselijke pruderie om niet in nachtkostuum, of naakt gezien te worden. Letterlijk de schaamte voor de dingen die 's nachts gebeuren en 's nachts alleen zichtbaar zijn.

Ik dacht na over de vorming van het woord, dat mij zeer bekend was.

Ik bedacht dat zulke vaagheid zelden voorkwam in zoo duidelijke samenvoegingen.

De woorden stonden boven een advertentie, die betrekking had op het voorval op de eerste bladzij beschreven. Ik zocht naar den naam van den docter die er bij hoorde. Die was als een noot onder aan het blad gezet, aangehaald met een sterretje. Ik zag het sterretje en ook de drukletters van den naam, maar ik kon hem niet lezen of ben hem vergeten.

16 juni 1889

Niets herinnerd van mijn droom - als enkele lubrieke toestanden.

17 juni 1889

Laat naar bed gegaan ingespannen gewerkt. 't Eerste gedeelte van den nacht niet goed geslapen. De slaap was daarbij met

een paar beelden vervuld - heel anders als gewone dromen. Meer zooals 't in koorts wel is. Ik dacht voortdurend aan de gele roos die ik gister gekregen en twee dagen lang gedragen had. Een gele roos op een zwarte jas. De roos was zeer groot, als een kool. Ik was zelf de gele roos en dan kwam ik terug en was weer een gele roos, maar een andere. En toch was 't dan dezelfde. Zooals men kamers doorloopt en in eenzelfde kamer uitkomt, denkend dat het een tweede gelijkvormige is, terwijl het werkelijk dezelfde is.

[Dit is mij vroeger bij Wüste eens gebeurd, en ik droom het dikwijls in allerlei vreemde vormen]

Wakker geworden. Weer ingeslapen. Gedroomd van het zien van hallucinaties of geesten.

Eerst een tijd lang er over praten met iemand.

Toen zag ik plotseling een vreemde gestalte binnenkomen en ik begreep aan iets eigenaardigs dat dit nu een hallucinatie was. Ik keek er zeer gespannen naar. Sterk gevoel dat er nu toch iets gebeurde waarover ik zoo lang gedacht had hoe 't wel zijn zou.

[Onlangs had ik in literair werk de vergelijking gebruikt 'Zooals men naar een hallucinatie moet zien']

Toen kwam weer een andere gestalte binnen, vrij duidelijk, met een lange opgebogen hals [Suze Kuhne]. Ook een geest.

Ik vroeg nu iemand te laten zien waarvan ik het gezicht kende.

Toen kwam er weer iemand en ik zei zoiets als 'O ja! die ken ik'. Maar mijn geleider lachte mij uit, want het was geen geest maar een gewoon levend mensch.

18 juni 1889

Heerlijke droom. Den geheelen nacht door kon ik vliegen. [Dit schijnt mij daarom afhankelijk te zijn van een bepaalde toestand van 't organisme] Ik stond op een hoogen berg en zag veel steden onder mij. Veilig, genotrijk gevoel overal heen te kunnen vliegen. Ik liet mij dalen op een stad diep, heel diep en snel ging het. Eventjes angstig zou 't niet te snel gaan, zou ik niet vallen. Niet te groote afstanden op eens.

Ik wist niet welke stad het was, omdat ik er uit de lucht ingekomen was. 't Leek Keulen of Wiesbaden [gister over die steden gesproken].

Ik kocht bij een goudsmid een goud horloge in ruil voor mijn zilver.

Ik dacht, als ik vliegen kan, dan kan ik licht ergens geld genoeg vinden om 't te betalen.

Ik zou 't ook eenvoudig kunnen stelen dacht ik, ik ben geheel vrij en veilig.

[Gister van een vriend een gouden ring voor de aardigheid meegenomen en er over gedacht dat dit als diefstal kon beschouwd worden. Ook het relatief kwaad van stelen overwogen]

Toen wandeling in een lange tuin, met mooie boomen, hier en daar stonden reusachtige geschilderde figuren tusschen de boomen. Ik heb er geen visueele impressie van. 't Was er mooi. Martha was bij me en kocht bij een boer een kip en een kuiken om mee te nemen.

[Nu ik 't opschrijf, bedenk ik dat dit lijkt op een wandeling in groeneveld, 8 dagen geleden, waar Martha een konijntje kocht. De lange tuin had er iets van. De figuren echter niets.]

24 juni 1889 Parijs

4 juli 1889 Mijnsheerenland

5 juli 1889

Ik droom veel tegenwoordig. Meestal angstig en onaangenaam. Ik was ook overdag gedrukt en sliep niet verkwikkend.

Ik droom veel van de reizen, onlangs van allerlei dieren, struisvogels, bisons en varkens die op de duinen liepen.

Ook van den Keizer van Duitschland en Bismark. Ik speelde schaak met beiden en de Keizer was een heel aardig, aangenaam jong man. Ook dat ik een tand verloor die afbrak. Duidelijke visie.

Gister droomde ik van de landschappen uit mijnsheerenland. Ik zag ze langzaam en duidelijk, zooals op morgens na veel wijngebruik.

Hedennacht sliep ik beter, vooral op 't laatst. In 't eerst zeer akelige droom. Ik reed schaatsen, ik zag plotseling dat al het water bevroren was. De dood reed naast me, een spits gezicht met kaken die op een houten tang geleken, Ik zei dat ik om wou keeren. 'Doe dat niet' zei de Dood. 'Ja ik wil toch, ik ga terug.'

De tang kwam heel dicht bij me 'Doe het niet'. 'Waarom niet?' vroeg ik. 'Je komt niet thuis als je het doet' zei de Dood.

Toen gingen we weer door.

Ik droomde van Lina onze meid, ook akelig. Daarna van visschen, wat ik hier tegenwoordig veel doe.

Toen ik hier door den moestuin liep, herinnerde ik mij dat er ook

een droom-moestuin is waarin ik veel loop en peren pluk.

2 augustus 1889

Gister avond diner gehad. Den ganschen nacht de sensatie van een pijp met heel slechte tabak te rooken. Het was een onaangename, misselijke sensatie, en ik herinnerde mij die juist zoo vroeger ondervonden te hebben, doch ik had veel moeite het te binnen te brengen. Een steenen pijp, nieuw, waar de tabak nog uitvalt, en dan heel slechte tabak die niet goed brandt en dan de gewaarwording als de pijp bijna op is en men de asch binnenzuigt. Dit was zoo sterk dat ik nog lang onder 't aankleeden 't voelde.

Verder levendige kleuren gezien. Eerst kwam ik in de studeerkamer van een Duitsch professor, ik kwam er in door een half open deur. Er lag een groot boek, een atlas van de hand-topografie, erg uitvoerig Duitsch, met groote platen, in ruitjes verdeeld - ook een paar platen helder gekleurd, een blauwe korrelige teekening.

Daarna ging ik weg en kwam bij van Renterghem. Hij was bezig met een tooverlantaren, ik zag een heldergroen beeld op een zwart doek. Het was eveneens een korrelige teekening, als in vieren gedeelde cellen, een ronde massa aan elkaar.

Van Rent. zei dat hij er zijn portret mee wou voorstellen.

Na 't ontwaken bedacht ik dat de twee gekleurde beelden, blauwe en groene, heel veel op elkaar geleken. Ik onderstel dus dat er een blijvend beeld was in mij, dat tot basis diende voor een droom.

In 't eerste geval met den atlas, werd de droom schijnbaar vooraf bedacht.

In 't tweede geval was het gekleurde beeld 't begin van den droom. Ik zag het terstond eer ik met v. R. sprak.

Maar de atlas vond ik eerst nadat ik eenigen tijd in de kamer van den geleerde was. Ook het weten dat het de hand betrof, en dat het een echt Duitsch soort werk was, ging aan het zien van de blauwe plaat vooraf. Er kwamen ook eerst niet gekleurde platen.

Dit kan natuurlijk alles schijnbaar zijn, en post factum bedacht.

2 januari 1890

Laat naar bed. Gelijkmatic door geslapen. Overdag zeer vermoeid, koud vriezend weer.

Het hof van den Duitschen keizer. Plotselinge visie van het jonge gezicht van den keizer. Ik was er thuis, ik hoorde er bij [onlangs gelezen van iemand die niet hoffähig was]. Aan tafel, keizerin Augusta.

Ik was er niet misplaatst voelde er als verwandte, maar de stemming was vriendschappelijk *tegen* mij. Als van een zoon die verschilt met de familie.

Op tafel een groote bloem orchidee -vorm, reusachtig.

De nachtcactus.

'Heeft u zulke tropische waterplanten in de serre, uwe majesteit?'

'Ik ben immers arts?' Hij bedoelde dat hij veel aan botanie deed op zijn reizen.

Na tafel kreeg ik bericht dat Z.M. onder geen voorwendsel toestond dat ik de serre ging zien. [verband met een weigering, overdag gehoord]

In een portaal, de heer v.H. kwam mij tegen, deed eerst of hij mij niet zag. Ik deed eveneens, [naar mijn voornemen overdag]. Toen kwam hij plotseling links achter mij staan en legde de hand op mijn schouder. Gerust gevoel van verzoening.

Dankbaar.

Ik was in een wagen op een hooge berg - beneden mij de stad. ['t leek op Athene den vorigen avond in een illustratie gezien]. Ik moest daar zijn, daar was 't paleis van den duitschen Keizer en de nachtcactus.

Ik zei tegen Gerlof v. Vl. 'Nu zal ik er eerder zijn dan jelui. Ik ga vliegen'. Toen liet ik mij in de lucht vallen. Gerlof hield me terug en zei 'ben je mal'. Hij deed volkomen natuurlijk alsof hij 't voor gekheid hield.

Toen bleef hij aan mij hangen en ik zei: 'doe dat niet dan vallen we allebei'. We daalden sneller dan ik gewoon was, door hem. Ger bleef aan mij hangen.

Gevoel dat het toch alweer gelukte het vliegen.

5 januari 1890

Zeer vast geslapen. Gedroomd van een pat.Ball.Rooskens die met vacantie naar Rotterdam is.

Hij lag te bed en klaagde over sexueele stoornissen. Hij zeide sinds lang samen te wonen met een vrouw van slechte zeden.

6 januari 1890

Onrustiger geslapen, zeer levendig gedroomd, aaneengeschalkeld. Den vorigen avond druk gepraat.

Gedroomd van miss Fay. Zij zocht appartementen. Ik bevond mij in 't huis van van Renterghem in de deurruimte tusschen twee kamers. Miss Fay was in de eene kamer. Een postbode bracht twee brieven.

in een brief stond een aanbieding van 't Paleis van Volksvlijt om patienten van ons te huisvesten in kamers.

Ik dacht er over miss Fay naar 't paleis van Volksvlijt te verwijzen.

Een meid bracht mij een glas melk. Toen het half leeg was zag ik dat er een geplukte vink in lag. Duidelijk visie van het vette, blanke dier geprepareerd om te braden. [den vorigen dag eendvogel gegeten] Ik liep de meid achterna om het haar te zeggen. Impressie van onze domme, brutale meid [in Bussum].

Beneden in de zaal zaten een paar patienten. Een er van dronk een grogje. Ik zag duidelijk zijn gezicht, maar wist hem niet thuis te brengen. [Toen ik ontwaakt was zag ik het gezicht nog, en herinnerde mij dat het mr. van Nooten was, 2^e man van mijn tante] Er was een kellner die bediende in een rok. Van Renterghem zeide dat het te druk werd. Het was nog niet goed ingericht. Als iemand brood vroeg b.v. kreeg hij alleen den sleutel van de broodkast en moest zelf het brood krijgen.

Daarna trachtte ik miss Fay te hypnotiseeren. Ik ondervond daarbij plotseling vreemde gewaarwordingen en gaf een luide schreeuw. Dat hoort er bij dacht ik en ging door. Maar toen werd ik wakker en bleef lang wakker liggen.

Daarna gedroomd van een audientie bij den paus. Ik lag met mijn beenen op een kanape, die met den rug naar den paus stond. Tegenover mij een bekrompen, burgerjuffrouw, oud, leelijk. Ik trachtte haar te beduiden dat het een ernstige zaak was.

De paus leek op Julius II naar 't portret van Rafael. Donkerrood fluweel, - een donkere plechtige kamer. Toen begon er een soort jacht van allerlei dieren door de kamer. Wilde stieren, wolven, - groote honden lagen vast en de stieren stormden er woest op af, bruine stieren met korte horens.

Het was niet gevaarlijk voor mij, maar toch schrik aanjagend.

Wolven vlogen op de honden aan. Veel bloed.

'De honden hebben gelijk' zei een kardinaal en nam een klein revolvortje en schoot met drie schoten alle drie de wolven dood.

't Revolvortje bleef liggen, ik nam het, ik mocht het houden. Ik ontlaadde het geheel, en stak de patronen in mijn zak.

Met van der Goes praatte ik over de genotzucht, de wilde liefhebberijen van den paus, in 't Hollands.

Plotseling zei de paus: 'hoe maakt mevrouw Dubourcq het?'

Ik antwoordde nog in het Fransch, maar hij herhaalde zijn vraag in 't Hollands om te toonen dat hij ons wel verstaan had.

'Vous me faites rougir' zei ik.

7 januari 1890

Herinnering uit het midden van den nacht, van een rivier met azuurblauw water. Er kwamen groote doorschijnend blauwe golven tegen de kust breken. Geweldige golven als een zeebranding. Toch wist ik dat het een rivier was. Ik zou er in gaan zwemmen. Eenigzins beklemmend gevoel van de groote golven, waarin ik zou geslingerd worden.

Toen droomen van de goochelaar Chambly, een jong man.

Ik lag naast hem in een groot bed, en betoogde met heel veel entrain dat zijn onthullingen niets beduidden. Vooral herinner ik mij duidelijk over de kleefpleister-strooken gesproken te hebben. Hij keek min of meer beschaamd.

Toen, na een menigte tusschendroomen die ik vergeten ben, droomde ik dat wij ons inscheepten van een ver land. Ik zag een witte sloep, daarop moesten wij ons allen inschepen en de zee kiezen. Wij wisten volstrekt niet hoe wij gered zouden worden. De hoop was dat een schip ons zou opnemen. 'Maar er varen hier niet veel schepen' zei ik. Ik zag toen de kaart van beneden Afrika daar was het. De zee die wij zouden bevaren was in de buurt van Madagascar ongeveer. Ik wist dat er groot gevaar was en de kans op redding klein, maar wij waren zoo gelukkig weg te komen dat wij niet om 't gevaar dachten.

Toen op eens bedenken dat wij levensmiddelen mee moesten nemen, dat we anders verhongeren zouden.

Humpty zat in de boot. De anderen zeiden: 'De hond zal geslacht moeten worden, anders zouden wij elkander opeten'.

Ik voelde zeer sterk mijn gehechtheid aan de hond en omarmde hem. 'Laat hem vooreerst leven, tot het noodig is' zei ik. Angst dat ze hem geen eten zouden willen geven. Visie van zijn bruin vel, en gevoel van zijn warm lichaam.

Toen bedacht ik: 'Wij moeten 't paard slachten van de vigilante waarmee wij gekomen zijn'.

Dat was goed. Een groot dood paard in de boot.

Toen ging ik nog even kaarsen koopen om mee te nemen. In een kruidenierswinkel. Ik vroeg vetkaarsen omdat ik die mogelijk nog als voedsel zou kunnen gebruiken.

Bij 't weggaan flauw besef dat het dom was hongersnood te riskeeren in een land waar kruidenierswinkels zijn. Ook bedenken dat ik beter had gedaan direct rookvleesch te koopen in plaats van dat doode paard mee te nemen.

In Februari gedroomd: dat ik insliep, een nacht doorsliep en weer wakker werd, verkwikt alles in droom.

17 maart 1890

Gister warm weer. Gewandeld, druk gepraat na 't eten. De laatste dagen wat overspannen, door hard werk.

Na een uur geslapen te hebben, droom ik dat ik tegen Martha zeg: nu moet ik al 4 maal dezelfde droom vertellen.

Op datzelfde oogenblik hoor ik heel hard en dringend kloppen aan de kamerdeur *links* van mij. Onbeschrijfelijk angstig gevoel. Er is iets gebeurd dacht ik. Snel vloog 't door mijn hoofd dat Hans een beetje ziek was, 't zal de meid zijn. Maar 't was een heel angstig gehoor, dat kloppen. Ik wilde Martha roepen, die naast mij lag.

Toen werd ik wakker en bemerkte dat ik gedroomd had. Martha was niet naast me, de kamerdeur was rechts van me.

Toen sliep ik weer in en had bij 't inslapen 't eigenaardig gevoel dat de tijdsopvolging der dromen verwarde.

Bij 't inslapen droomde ik nl. dat ik van dat kloppen van zoeven wakker werd, dat wakker worden duurde wat lang en gebeurde door een straat in Hilversum.

Hier was directe tijdsverwarring en ik had besef genoeg het te bedenken en in mijn geheugen te prenten.

28 maart 1890

Warm weder. De laatste tijd overspannen en slecht geslapen [sinds 17 maart] een nacht geheel niet.

Nu sinds 2 nachten beter. Heden zwaar geslapen, 's avonds la bête humaine gelezen.

Een groot gebouw, een soort comédie. Ik heel hoog. Veel trappen. Fine Rappel was daar ook.

Duidelijk gevoel een moord begaan te hebben. Ik zeide tegen Fine. Moet die matras niet weg? Hij was vol bloed, - spatten en strepen. - Neen, we laten hem toch hier. Gevoel dat wij terstond ontdekt zouden worden. Zeer intens moordgevoel. Vroeger meer gehad in den droom.

Een soort indisch persoon, half japansch half maleisch. Hij was van misdaad overtuigd. Een zwaard waarmee men zichzelf van kant moest maken, als gunst.

Sterk, buigzaam scherpzwaard, een soort kris. De man rekte zijn spieren, het zwaard sterk omklemmend. Ik ging uit den weg. Het gevaarlijk gevoel van bij menschen te zijn die niet om wonden of dood zooveel geven als ik.

Hij hield het zwaard bij twee einden, boog het krom en bracht het even boven de oogen in zijn voorhoofd. Groote krachtinspanning. Het sneed door zijn gezicht en kwam onder den mond weer naar buiten.

Toen boog hij het op dezelfde wijze door zijn buik. Maar sneller, omdat hij bijna dood was.

Bewondering voor koelbloedigheid en doodsverachting.

Dromencahier 2

Het cahier is een schoolschrift met een zachtkartonnen, zwarte kaft en omvat 176 bladzijden die allen zijn beschreven. Op de kaft bevindt zich een etiket met het opschrift Droomen. De verslagen vangen aan op 8 november 1896 en lopen tot 29 september 1903. In het schrift bevinden zich brieven die betrekking hebben op de dromen over Nellie. Verder bevindt zich in het cahier een niet gedateerd los papier dat aan de bovenzijde beschadigd is en mogelijk het droomverslag van 12 of 13 mei 1889 bevat.

1896

8 november 1896

Gister had ik gedroomd dat ik de heer en mevr. Zwaardemaker door den tuin zag loopen met een bruin gelakt doodkistje onder den arm. Het werd binnengebracht en de salon was leeggemaakt, het doodkistje gezet op de ruime plek van het roode kleed. Toen wist ik dat het voor Hans was, en ik riep en schreidde "t is toch niet waar? 't is immers niet waar? Hansje is niet dood?" Daarbij een eigenaardig diep gevoel dat het nog wel terecht kon komen als ik maar iets bepaalds deed [wakker worden n.l.] Doch duidelijk een opwellende herinnering dat het gebeurd was. Toen opzettelijk wakker worden en verruiming, met gevoel dat ik dit ook verwacht had.

9 november 1896

Van nacht nu droomde ik dat het de dag was van mijn begrafenis. Ik was lang ziek geweest en nu was 't uit, van daag begraven. Ik zat in een soort café met eenige vrienden, en anderen die er ook zaten kwamen mij vaarwel zeggen. Een zei 'adieu!' en ik dacht hoe dit woord nu eerst zijn rechte beteekenis kreeg. Ik zag een zwarte badkuip staan en dacht: 'dat is de kist' maar gauw zag ik beter en zei tegen mezelf nu niet kinderachtig te zijn en alles voor een doodkist te houden. De Bussumsche veldwachter zei dat hij maar niet naar "t verloop' zou gaan kijken. Dit was de burgerlijke expressie voor de begrafenis. Het was prachtig herfstweer en ik zei dat prettig te vinden voor de menschen die mee begraven gingen. Besef dat ik er wel heel slecht uitzag maar toch nog gezond en wel was, en denken 'hoe zou dat gaan?'

Onderwijl vertelde ik, haarfijn en nauwkeurig, aan de menschen die bij mij zaten mijn droom van den vorigen nacht, omtrent Hans.

Toen weer denken, ik ga zoo gauw niet dood en vandaag is de dag, hoe moet dat? Zou ik me moeten doodmaken? Of uitstellen?

Ook nog - vóór of na - een diner bij den heer Dudok de Wit [van wie ik pas gelezen had]. Hij wou mij niet aanzien, en ik vermoedde

dat dit was omdat hij zag het z.g. 'sterfmasker' op mijn gezicht. Ik vroeg hem nadrukkelijk mij dit gerust te vertellen, daar ik niet bang was. Maar hij wou 't mij niet bekennen.

[Ik had gister avond over de vrees voor dood gesproken, en denk er trouwens dezer dagen veel om. De herinnering aan den droom was niet luguber hoewel ik nog een skelet gezien heb, dat dreef onder water]

3 januari 1897

Ik droomde dat ik bij mevrouw Schippereyn kwam en er alles overhoop vond, de kamer leeg, de notaris aanwezig en bezig met den verkoop. Ook mr. S. was er bij. Toen ik van hen kwam, ging ik door een hut of arme woning, daar lagen twee menschen, een man en vrouw, voorover op den grond. De man met hard vreemd, rood gezicht. Ik deed een insipide vraag, wat of ze deden. Hij antwoordde: 'wij zijn op'. Toen vertelde hij met proletariers-onverschilligheid van zijn hard werk, met mest die zoo hard was. Ik voelde het zelfverwijt van mijn comfort en weelde.

Ook droomde ik van een nieuwe bruine veter aan mijn schoen. Het was een morgenslaap, na een slechte nacht.

[bij 't wakkerworden terstond 't besef dat de droom iets bizonders was. Bij 't binnentreden van mijn kamer zag ik de nieuwe, bruine veter die Martha voor mij had klaargelegd, en die ik aan moest doen. Toen ik bij Schippereyn kwam zat de notaris er, en de boel zou verkocht worden, ook mr. Schippereyn was er. Ik had de droom 's morgens aan 't ontbijt verteld.]

4 januari 1897

Iets gedroomd van het houden van een scheermes, dat mij onmiddelijk te binnen kwam toen ik mij bij 't aankleeden scheerde, als daarop betrekking hebbende, evenals de schoenveter van gister.

7 januari 1897

Ik was des avonds zeer neerslachtig en leed veel, zoodat ik slecht sliep. Ik voelde mij uiterst moe van geest.

Toen ik den volgenden dag bij mevr. S. kwam had ze van me gedroomd dat ik zoo'n pijn had en nauwelijks loopen kon omdat ik mijn voeten gewond had.

Dit is de derde maal dat zij mij een droom van haar vertelt en altijd komt het overeen met mijn toestand.

12 april 1897

Ik droom de laatste nachten levendig. Twee nachten achtereen van een reis naar Engeland. De laatste maal was ik bij mr. de Quincey aan de West-zee kust. Een Hollandsch uitzien stadje met roode daakjes en een molentje. Ik sprak over 'history of an opium -eater'. [ik bedacht dat 'history' niet goed was] maar daar wilde hij niet van weten. [Hij beantwoordde aan Cobden Sanderson].

Van nacht was het heel zonderling. Een bezoek van Jan Six midden in den nacht, in mijn huis, dat zeer weelderig was. Ik was heel beleefd en verzocht hem terug te komen. Verder een feest, een groote stad, een combinatie van het feest van Pulchri en Brussel. Er waren echter onmogelijke droomdingen in. Een koperen varken of zoo iets. Maar eindelijk liep ik heel kalm te overdenken hoe 't kwam dat ik me zoo aangenaam voelde. Ik dacht: wat heb ik ook weer de laatste uren gedaan, koffie gedronken? Wel neen, ik heb geslapen. Ik keek naar de boomen en dacht: slaap ik nog? Probeeren! toen deed ik moeite om wakker te worden en dacht: wáár zal ik terecht komen? Ik keek even en zag mijn laken en behangsel. Ik begreep het volstrekt niet en overdacht: Bussum? Is het Bussum? Wel neen, dat kan niet. Ik ben zoo lang weg geweest en herinner me niets van 't weer thuis komen. 't Weerzien van mijn moeder niet. Het is toch onmogelijk dat zulk een lang tijdsverloop in één nacht valt. Daarbij dacht ik aan wat ik in 't wijsgeerig stuk geschreven heb. Als het waar is, en dit is toch Bussum dan is het een groot wonder.

Toen kwam het besef dat ik te Bussum was, en dat mijn moeder hier niet woont. Ik zocht toen lang, waar ik evenzoo verbaasd was wakker geworden en herinnerde me dat het in een vreemde stad was, maar niet welke. [Nu weet ik dat het in den Haag was, na 't feest van Pulchri]

8 mei 1897

Ik droomde op een plek te zijn die er zeer kaal en verlaten uitzag [het was iets als de tuin van mijn huis op de Oude gracht te Haarlem, waaruit alle boomen weg waren]. De plek was mij zeer bekend. En ik zeide 'wat een akelige plaats is dit toch. *Het verwondert me dat ik er nooit van gedroomd heb*' en daarop overdacht ik hoe de plaats er wel zou uitzien in een droom.

[Toen ik dezen morgen wakker werd was ik uiterst verbaasd over dezen droom. Ik was letterlijk voor den gek gehouden door mezelf]

Verder droomde ik van mijn vader die ziek was en gedragen werd.

Er was iets met zijn urine, wat weet ik niet meer.

26 mei 1897

Weer een zonderlinge verdubbelingsdroom. Ik ontving Kloos en nog een paar andere-kennissen, Bauer o.a. Ik presenteerde sigaren en had de duidelijke visie van een bedoreven half opgerookte sigaar op een aschbakje. Toen ik met het sigaren kistje rondging, dacht ik: o hierop slaat nu die droom over sigaren die ik pas gehad heb. En toen herinnerde ik mij, in mijn droom, zeer duidelijk dat ik pas over sigaren gedroomd had en ik zag daarin een profetische droom die dit kleine, schijnbaar reële voorval het presenteren van sigaren, voorspelde.

[Het effect hiervan was weer, evenals bij de vorige [van 8 mei] een buitengewone verbazing bij 't ontwaken, dat de tweede droom ook een droom was geweest].

Daarna gemoedsdroom. Onaangenaamheden tusschen mijn vader en moeder. Ik hevig verontwaardigd. Mijn broer had een hotel opgezet, en mijn moeder wilde niet dat de naam van Eeden bij een Hotel genoemd zou worden. Ik berispte heel streng die kleingeestigheid.

23 juni 1897

Ik heb twee malen even voor 't inslapen de gewaarwording gehad van pas iets gedroomd te hebben, de duidelijke herinnering van een droom, terwijl ik toch zeker was *niet geslapen* te hebben. Ik heb dit vroeger nooit gehad. Nu twee avonden achtereen.

Eergister een zeer duidelijke visionaire droom. Ik zweefde door een landschap met kale boomen, bij mooi weer, en ik wist dat het April was. Ik wist: hier moet de ruïne van Brederode zijn, en ik keek om en zag de ruïne over een grasveld. [Het leek er niets op, maar ik droom dikwijls van die ruïne, in een heel andere vorm].

Toen lette ik op de boomen, en zag hoe door mijn voorbij zweven het onderling perspectief der takken veranderde, en ik dacht daarbij: zoo nauwkeurig kan mijn fantasie geen beeld maken. Wakker-wordende verbaasde ik mij zeer en ik over dacht hoe het maken van zulk een bewegend vizioen onmogelijk was.

Overdenk eens goed wat er toe hoort, een takken vlechtwerk te fantaseeren dat zich beweegt volgens de schijnbeweging van voorwerpen waarlangs men henzweeft. Het is een onmogelijkheid.

Dezen ganschen nacht droomde ik van Priem, mijn aapje, met groote

innigheid en vertrouwelikheden. Hij was menselijker geworden en zei ook woorden, heel timide en zacht, als een verlegen kind dat een lesje opzegt.

Ontwakend dacht ik: dit is werkelijk het zieltje van den aap geweest, dat wilde toonen dat mijn liefde en erbarmen iets goeds voor hem geweest is [zie dagboek, Priem stierf 1 Februari 1896]

5 oktober 1897

Ik was de laatste dagen vervuld met mijn nieuw begrip der symplastie en had gister avond voor 't eerst sommige punten opgeschreven.

Nu droomde ik van nacht van een katje dat geboren was en heel merkwaardige huidteekening had. Het waren vierkante teekeningen, met een vogeltje er op en andere figuren. Ik zag dat het de teekening was van twee vaders door elkaar en dacht aan den invloed van den 1^e vader op 't tweede kroost. Maar tevens dacht ik aan de wijze waarop de teekeningen gevormd waren door de haren van 't dier, en ik begreep, in mijn droom, dat dit een feit was van symplastie. [Het denkbeeld is mij overdag werkelijk van beteekenis gebleken]

6 oktober 1897

Tegen den morgen een nachtmerrie. Het begon in een droom. Ik zat met Kloos te schaken [dat was den vorigen avond gebeurd] en toen zag ik Beels binnenkomen. Ik zei tegen hem: 'he, ik heb gedacht dat je dood was'.

[Dit zien van iemand van mijn gestorven kennissen is altijd heel eigenaardig. Op 't moment dat ik ze zie herinner ik me niet dat ze dood zijn. Maar als ik nu terugdenk aan het droombeeld, dat heel duidelijk was, dan heeft het iets zeer bizonders, spookachtigs.]

Daarna sprak Kloos over spoken, hij vertelde hoe hij ze eens genegeerd had en zei toen de versregel

'Maar eensklaps trok een hand mijn deken weg'

Op 't oogenblik dat hij dat zei, voelde ik dat mijn eigen deken werd weggetrokken. En toen kwam een geruimen tijd tusschen waken en slapen, dat ik wist waar ik was, zelfs precies hoe ik in bed lag en gestadig voelde de presentie van spookwezens. Ik voelde aan mijn deken trekken, handen langs mijn gezicht enz.. Ik was niet bang, en overdacht: 'Ze kunnen mij niets doen, want ik ben veel te wijs, te oud en te sterk'. [Ik denk dit ook wel tegenwoordig op nachtwandelingen, omdat ik nooit meer angstig kan voelen, zooals vroeger]. Maar ik

voelde nu en dan alsof het erg zou worden als ik even toegaf. Er kwam iets als licht voor mijn oogen en een gedachte 'nu wordt het toch ernst!'

Eindelijk rust, het echte ontwaken, en dadelijk overtuigde ik mij dat mijn deken niet was weggetrokken.

Het schijnt mij ondenkbaar dat dit heelemaal illusie is geweest. Het meest waarschijnlijk kwam mij voor dat een bepaalde conditie - min of meer pathologisch - van ons gestel, de spookwezens vat op ons geeft. Een houding deed het niet, want ik bleef al ontwakend onbewegelijk liggen, en lag zeer aangenaam. Wel was er iets als een zeer lichte indigestie geweest, den vorigen avond.

12 november 1897

Eenige dagen geleden een treffende droom van een fabriek, een groot luguber gebouw, een reusachtige hal met vaalbruin licht, waar de werklui zwoegden. Vooral het leelijke van aldoor eenzelfde bezigheid zeer vlug doen, een jongen die messen polijstte en nakeek, al buiteland aan een zweefrek, ongeloofelijk handig. Ik kwam een man tegen die ik voor den eigenaar hield en schreeuwde hem toe '*slavenhouder!*'

Eergister gedroomd van Bismarck, waar ik heel familiaar mee was. En *in mijn droom* bedacht of dat steeds van beroemde en hooge personen droomen kon voortkomen uit een verborgen zucht naar wereldroem.

Een nacht gedroomd van den dood, het doodzijn, met B. Inzicht van het vreeselijke als zij er niet meer was. En zelf het wonderlijke gevoel dood te zijn. Ik had daarbij het visioen van een oog, en dacht O! dit kan ik dus zien, zonder zintuigen. Toen het breede, gelukkige ontwaakgevoel.

In Nijmegen [10 Nov] zeer intensieve lubrieke droom. Drie publieke vrouwen kwamen mij tegen op 't Rokin. Ik zie hun gezichten vlak voor mij. Ik zelf het machteloze gevoel, dat ik er niets aan doen kan. Wakker worden met de verruiming dat ik toch geen schuld had.

Van nacht gedroomd van den komenden winter, zeer melancholiek. Een hagelstorm waarbij de groote hagelkorrels tot in de kamer vielen. Intens droevig wintergevoel, heimwee naar de groene bladen, en gevoel: dit houd ik nooit uit, en het begint pas. [Het is in werkelijkheid mooi weer, en ik vind den winter niet naar]

januari 1898

In den laatsten tijd weer heldere droomen soms met verdubbeling [2^e instantie] b.v. voor eenige dagen droomde ik uit te zweven over stad en land, ik zag scherp alles voor me. Ik zag wilde beesten, runderen, en anderen op mij afrennen, maar ik zweefde over hen en duwde ze neer met een soort vork.

Ik zag dat het angstwekkende droomgezichten waren, maar ik was *niet* bang. Ik begreep dat ik bang zou moeten zijn, zooals anders, maar ik was alleen wat wrevelig en bedroefd. Want de dieren hadden een, in mijn oog zeer lage en verachtelijke expressie van wreedheid en domheid. Duidelijk herinner ik mij een grijze koeienkop, met de wreede, domme woeste oogen, die ik verachtelijk neerstootte en dacht: alles even laag, nergens iets nobels.

De dieren maakten zonderlinge sprongen, draaiend om zichzelf. En ik dacht er bij: deze beweging, die ze allen herhalen, is zeker de droom-vorm van iets wat ik den vorigen avond gezien heb. En ik trachtte te bedenken wat ik gezien had, dat de droom kon veroorzaken.

Dit was dus een oordeel, boven den droom uit, tijdens de droom.

Dit feit maakte mij gelukkig, den volgenden dag, en nu nog. Het is wat Thoreau noemt: 'the sense of dawn in soundest sleep'. Ik wil mijn oordeel verheffen boven slaap en droom.

Heden nacht [19 - 20 Jan] weer een soortgelijke waarneming.

Ik werd om half acht wakker, maar sliep weer in, zeer diep en verkwikkend. Ik droomde van vogels, arenden, voor mijn venster, en van een groote uil met gele klauwen, die ik binnen liet door mijn glazen deur even open te schuiven, toen ging ik zelf naar buiten. Toen keek ik door mijn raam naar binnen en zag de bruine oogen en het gezicht van mijn hond Ali achter 't venster. Ik keek zeer aandachtig en strak er naar, wetend dat ik droomde en met bewuste toeleeg tot observatie. Ik lag daarbij *voorover* op den grond, languit. Maar ik *wist* tegelijk dat ik droomde en sliep en languit *op mijn rug* in bed lag. En ik voelde absoluut duidelijk dat ik voorover op mijn buik lag en door 't raam naar Ali keek. Toen dacht ik wel overlegd: nu zal ik gaan wakker worden, opzettelijk, en wat zal dat wonderlijk zijn want ik lig niet op mijn buik en ik zal dus omdraaien en toch stil blijven liggen. Hoe zal dat voelen?

En toen wilde ik ontwaken en deed het, langzaam, opzettelijk, wel

bewust en daarbij kwam inderdaad de allerzonderlingste gewaarwording van om te draaien zonder te bewegen. Ik draaide als 't ware inwendig om, en ik zag ook iets als omwenteling van licht om mij, en ik werd zeer kalm welbewust wakker, met satisfactie, gedaan te hebben wat ik wilde, met continu bewustzijn.

Ook deze droom verheugde mij, om het hoogere bewustzijn er in.

Na dit geschreven te hebben herlas ik de droom van 23 Juni 97. En onmiddellijk herinner ik me dezen nacht van dezelfde ruïne gedroomd te hebben. Maar weer anders.

[Het is eigenaardig dat een herfstdag waarop ik die ruïne bezocht een van die bijzondere stemmingsdagen geweest is, waarop alles mooi schijnt, zonder dat men begrijpt waarom. Maar ik heb altijd veel gedroomd juist van die landstreek en die ruïne. Een van de meest intensief mooie wonderbare dromen uit mijn kindertijd, die ik nooit vergeet, betrof Zomerzorg bij Brederode]

Het spookgevoel in den slaap, waarvan ik 6 Oct. schreef, heeft zich voor een paar dagen ook herhaald, maar minder duidelijk. Ik herinnerde mij bij 't ontwaken dat ik gedurende eenigen tijd [$\frac{1}{2}$ uur] in den nacht belegerd geworden was door occulte machten.

23 januari 1898

Ik droom levendig in dezen tijd, als altijd in den winter. Van nacht geen zeer rustigen slaap, en steeds dromen van machteloze moeheid. Ik wandelde langs de Waal en zag twee nieuwgebouwde burchten. Ik zag ze duidelijk en dacht hoe ik ze belegeren zou. Ik wandelde verder, hooger op, een zandige hooge oever, als zeer hoog duin. Eindelijk kwam ik aan een hoek waar de rivier uit de Rijn kwam en ik zag de Yssel naar 't Noorden gaan. Op dien hoek was het duizelingwekkend, steil - hoog en zoo hevig windering dat ik niet ademen of voortgaan kon. 't Windgeluid moet iets reeels geweest zijn.

Toen een onstuimige zee, en een groote boot waarin ik de mast en 't zeil moest optuigen. Een man zei mij te roeien, maar hoe ik werkte ik kon de boot niet omkrijgen. Op eentonige, zware toon zei de man telkens hetzelfde, een aanmaning om harder te roeien. Ik werd kregel en wou hem vragen niet zoo hetzelfde te herhalen. Toen werd ik half wakker en bemerkte dat het geluid van die eentonige vermaning niet anders was dan het geluid in mijn neus, die verstopt was.

Dat verklaarde ook de benauwdheid, door belemmerde ademhaling.

29 januari 1898

Een goede nacht, met verkwikkenden slaap, maar levendige dromen.

Ik droomde van verzen die ik gemaakt had, en dat waren tegelijk prachtige kleurige bloemen langs een weg waar druk gewandeld werd. Ik bemerk dat de verzen een grove imitatie zijn van Herman's, door het aaneenrijgen van kleurige woorden. Ik zag b.v. de woorden 'muurprofetenwee' en dacht aan 'schemerwitte lelie-meid'. Ik schaamde me en begreep niet hoe ik 't niet eer gemerkt had.

Toen hoorde ik een harde, duidelijke kloep op mijn deur, Ik werd bijna wakker en dacht 'hoe komt Labberton nu nog zoo laat terug' toen sliep ik weer in. Maar kort daarop hoorde ik weer dezelfde kloep, en toen werd ik heelemaal wakker.

Daarna nog gedroomd dat mijn tante Mas plotseling gevaarlijk ziek was. En lubrieke dromen, waarin het woord 'scolopender' genoemd werd.

6 februari 1898

Ik had onlangs mijn droom met de zelfobservatie verteld [zie 23 Juni 97] waarin ik de boomtakken waarnam en hun schijnbeweging. En nu dezen nacht droomde ik weer van takken en boomen waarlangs ik zweefde en ik herinnerde mij het gesprek, de vorige droom en ik lette nu weer op de schijnbeweging, ditmaal wetende dat ik droomde.

8 februari 1898

Een slechte nacht, waarin ik lang wakker lag met drukke, onaangename gedachten over iets van Herman Gorter dat ik gelezen had.

Direct toen ik insliep zag ik Herman zitten en ik droomde dat hij mij vroeg 'wanneer komt je nieuwe werk uit?' Ik zei eenigszins ontwijkend 'O dat is wel af maar daar wacht ik mee tot 't volgend jaar'. Dit gesprek maakte mij rustiger.

13 februari 1898

Vanmorgen in een vasten naslaap van een vrij slechten nacht een heerlijke droom van bloeiende vruchtboomen. Het is telkens een teleurstelling 's morgens als ik de continuïteit niet heb weten te bewaren, als ik geheel en al bedrogen ben door den droom.

27 februari 1898

In den laatsten tijd ben ik tweemaal zeer zonderling door den droom bedrogen. Eens droomde ik dat ik mij bewust was van de continuïteit en dat ik verheugd uitriep: Zie, dat maakt me nu gelukkig. Maar toen ik ontwaakte was het heel anders, en als een spottend bedrog. Want ik had gedroomd dat ik wakker was, dus er was geen sprake van continuïteit.

Heden veel zeer levendige en rare dromen. Wel goede slaap, maar het soort dromen onaangenaam. Weer sprak ik in den droom over het dromen en wat ik er in zocht en aangenaam vond. En ik zei, met een heel gewichtige manier van uitleggen: 'wee je wat het heerlijkst is: een droom waarin je de heelen nacht huilt'.

Nu vind ik weer, bij ontwaken, dat ik bespot ben door mijn droom. [Zie het vers van 1886, Booze Droom]

1 maart 1898

Hedennacht droomde ik dat ik langs een bosch liep en de nachtegaal hoorde. En zei hoe vroeg! daar is de nachtegaal al. De hoeveelste is het? O ja, het is 8 april.

5 maart 1898

Ik droomde van een man waarmee ik in London liep. Hij had twee kinderen, meisjes bij zich. Wij kwamen in een restaurant. Ik hoorde een korte twist van den man met zijn kinderen en meteen stak hij de kinderen dood. Ik hoorde het geluid van het mes waarmee hij stak, kort, hakkig. Toen was hij verslagen maar kalm, als iemand die zijn eigen woeste buien kent. Ik vroeg naar de kinderen, maar ze waren dood. Een oploop waarbij het lang duurde eer de politie kwam, terwijl ik met de omstanders den man bewaakte. Eindelijk zag ik een politiehelm.

[Ik had den vorigen avond een gesprek gehad met een vriend, dat veel leek op een biecht van dien vriend. Ik voelde dat er verband was. Nu bij 't opschrijven voel ik het verband in de koelbloedigheid van den biecht en die van den moordenaar. De politie-agent die aankomt had ik gezien op een caricatuur plaatje. Curieus is hier de vernuftige combinatie van twee heel verschillende indrukken tot een dramatisch geheel. De vraag is *wanneer* is deze combinatie gemaakt. Vooraf? of onderwijl?

Er is dus iets dat vernuftig combineert, buiten mij om, en dan mij die combinatie laat doorleven].

6 maart 1898

Ik droomde van de Welby's en Denton Manor. Het was een aangename slaap. Ik was er met Martha. Sir William was min of meer geneigd om ons verblijf kort te maken [zooals altijd mijn vermoeden was]. Ik kuste Lady W. maar ze zag er anders uit, en dat maakte mij wat verward.

Het huis was van een enorme grootte en luxe. Heele vleugels waarin ik geen weg wist, overal tapijten, marmeren kolommen en wit beren-bont.

Dit alles was vermengd met de sensaties die onze kolonie betreffen. In dier voege dat ik dacht: hierop loopt nu alles uit. Als een anticipatie van de levens- schoonheid die mogelijk is door samenwerking, van de luxe die bereikbaar wordt door soberheid.

12 maart 1898

Ik droomde van den Keizer van Duitschland. Ik zat met hem te praten. Terwijl ik dit deed dacht ik aan mijn zonderlinge gewoonte om altijd van hooggeplaatste personen te droomen. Maar daarbij had ik in 't geheel geen vermoeden dat het weer een droom was. Ik dacht: nu is het toch eens waar, dat waar ik zoo vaak van droomde. Hoe zou ik toch aan die vreemde gewoonte komen.

14 maart 1898

[Er was 's avonds iets in mijn oog gekomen. Toen ik ging slapen hinderde het mij en ik poogde vruchteloos, door mijn ooglid om te keeren het er uit te halen]. Ik droomde toen den heelen nacht van doctoren die ik consulteerde om het stofje uit mijn oog te halen. Ik kwam bij verscheidene mij goed bekende maar tot mijn groote verbazing weigerden ze die kleine dienst. Ik kwam o.a. bij Delprat die druk bezig was in een groot laboratorium met allerlei onderzoekingen. Toen hij mijn verzoek hoorde zei hij, 'O nee! dat mokkelen daar dee - ie niet an!' Met mokkelen bedoelde hij het omdraaien van 't ooglid. Ik was verbaasd en geirriteerd en ik stond op 't punt hem vrij heftig de waarheid te zeggen.

Later in den droom bedacht ik dat hij het niet had kunnen doen, want dan zou het stofje verwijderd zijn en dat kon niet want het stofje zat er nog in. [Ik bedacht dus in den droom dat de droom behoorde te sluiten aan het werkelijke gevoel].

16 maart 1898

Ik sliep diep en aangenaam, maar werd tweemaal plotseling uit een droom wakker. Er was een zekere continueteit.

Ik zweefde weer, dwars door een boom met gele bladeren, en voelde geestdriftig: 'dat is er weer, het zweven, en juist! daar heb je die verandering in de perspectief der takken weer'. Ik hield ook stil voor een raam op een bovenste verdieping. Ik keek zeer scherp. Ik bedacht dat er onderscheid was tusschen vizionaire dromen en emotie dromen. Dromen waarin je alles ziet, of waarin je alleen denkt of voelt.

Daarna was ik in een vreemd land [Engeland] en zag bergen waarin een rhythmisch tromgeroffel klonk. Ook zag ik een holle weg met prachtige overhangende planten en bloemen. Groote, wit - en - rose vlinderbloemen. Ik ging naar huis en stond voor een spiegel en trok mijn trui uit, een donkergroene. Toen dacht ik: 'hoe zit dat? ik ben in Engeland maar gister heb ik nog mijn moeder gesproken. Waar ben ik nu, en hoe ben ik hier gekomen'. Ik zei dat, al prevelend, zooals ik vaak doe alleen. Toen werd ik plotseling wakker.

25 maart 1898

Gisteravond had ik gehoord dat Karel Thijm nog altijd voorspoedig aan den arbeid was.

Deze nacht droomde ik dat ik Karel aan zijn werk vond. Hij had een model, een vrouw, en dat was iets zeer buitengewoons en zeldsaams. Een medium, en ook iemand van wonderbaarlijke formatie. Haar lichaam was bedekt met een soort mantel gevormd door haren. Ik bekeek haar met Karel en hij toonde 't mij. Die mantel was prachtig met sierlijke gekleurde figuren. Karel deed geestdriftig en ik peinsde over de wonderbare groei van zulk een kleed, en verbond het met den groei van vogelveeren waarop ook figuren staan. Ze liet zich naakt zien en Karel zei: ja! ik zal de menschen wel weer ontstichten [of iets dat daarop neerkwam]. Hij was niet aan 't schrijven maar aan 't boetseeren. En ik betrapte mijzelf op een klein gevoel van jaloezie. Ze zullen weer zeggen 'wat geniaal!' dacht ik.

Een der vorige nachten ben ik weer zeer hevig door booze machten beklemd, die mij als in een hoek drongen.

[De helderste dromen komen altijd tegen den morgen. Ik stel mij voor dat dan de psyche zich gemakkelijker losmaakt van het slapende lijf. Tegen dat ik ga inslapen voel ik mij altijd heel ver van de droomwereld. Ik begrijp dan niet hoe ik er in zal komen. Dat is een onaangenaam gevoel. De eerste slaap is ook altijd leeg. Maar ik ga altijd slapen tegenwoordig met het gevoel van aangename verwachting 'Wat

zal het van nacht weer zijn, als ik maar eerst door het begin, door de eerste leege slaap heen ben.']

27 maart 1898

Een spoorreis, die veranderde in een reis per postwagen [Ik had in Herders reis naar Italie gelezen]. Ik kwam door een fraai oud poortje, met veel zestiende eeuwsch bouwwerk. Een militaire poortwacht, tusschen twee vensters gesloten als in een glazen kastje.

Het was een spoortrein in 't Naardermeer en ik zag bruin gekleedde menschen door de lucht vliegen. Het waren Lappen of Finnen en ze maakten evoluties om en boven den spoortrein, zooals straat kunstmakers die naast iemand komen om geld op te halen. Toen bedacht ik dat dit overeenkwam met de nieuwe tijd, de 20ste eeuw, en ik bedacht ook hoe ik het zou opschrijven in dit droomboek. Toen was het een open reiskoets met zes paarden.

29 maart 1898

Gister ging ik slapen met een wakker hoofd, door mijn plannen. In den naslaap droomde ik van een gebouw door een rijken engelschman gesticht, een 'prayer-house'. Het had een overladen, zotte architectuur, kolommen zandsteen zag ik. In een zaal preekte iemand en ik zei 'zeker ook een dure preeker' omdat alles zoo kostbaar was.

Er was een soort optocht en een dame zei tegen me 'you want to know the "kleinigkeit".' ze bedoelde de W.C. Ik zei 'you are very kind'. Ik ging er in en het zag er uit als een kappers salon, spiegels en borstels, de kapstoelen waren stilletjes. Indruk van gore luxe, reuk van zeep en faecaliën, ik zag vuil water in de closets. Ik zei 'het is ridicuul' bij mij zelven 'it is *emphatically* ridiculous' En ik dacht hoeveel beter dingen die man met zijn geld had kunnen doen. Tevens zag ik dat ik in mijn onderbroek stond en dacht: 'o daarom hebben ze me hierheen gewezen'.

2 april 1898

Heden nacht een zeer duidelijke continueteits droom, duidelijker dan ooit.

Ik had eerst gedroomd over Sammy, dien ik voorstelde aan Leidsche studenten als aanstaand student te Delft. Vervolgens over den heer van Heel, waarmee ik op den grond lag.

En toen kwam, tegen den morgen, een zeer duidelijke visie van een

landschap waardoor ik zweefde, terwijl ik gestadig dacht: 'daar heb je 't nu weer! let nu op! let nu goed op!' En ik deed al mijn best te *zien*, ik had de krachtige sensatie van met alle inspanning te observeeren. En ik zag de weg, de boomen, het schijnbewegen der takken [maar dit ging haast iets te snel, scheen me] Ik zag voor mij uit een haas loopen. Ik zag een dame met een kind links de weg afkomen. Het deed mij denken aan de Gooische-boer- weg [bij het terrein van mijn nieuwe plannen] Maar het was toch alles verschillend.

Ik deed alle poging, met spanning, om de realiteit van mijn toestand waar te nemen en vast te stellen. Ik wist dat ik droomde, maar ik spande mij in tot observeeren. Ik zag dat ik gekleed was, een donkere broek. Ik zweefde dicht boven den weg. Later over een water. Ik dacht 'wat zal ik nu doen tot verdere observatie' en ik zeide bijna hardop 'vasthouden! houd het vast!' ik wilde niet dat het gezicht verdween. Toen ging ik, om iets te doen, haastig, urineeren boven het water waarboven ik zweefde. Ik dacht even om die dame met het kind maar ik dacht: 'dat komt er niet op aan, de zaak is te gewichtig, ze moeten het dan maar zien'. En onderwijl dacht ik dat mijn lichaam er wel precies uitzag als overdag, maar dat toch alles een beetje anders was. Alles hetzelfde, maar toch een beetje anders.

[Toen werd ik langzaam aan-wakker, en letter dadelijk op of ik bijzonder gelukkig voelde. Maar dat was zoo niet, want ik voelde me fysiek niet aangenaam. Toen overwoog ik dat mijn maag gisteravond een weinig overladen was geweest door zware spijs [boonen met kaas] En tevens overwoog ik dat die fysieke toestand niets met den droom te maken had, want dat de droom mij gewoonlijk gelukkig deed gevoelen, en de fysieke onlekkerheid dat gelukkig voelen nu juist tegenwerkte]

10 april 1898

Gister nacht weer een droom met continueteit.

[Na een der vorige droomen had ik mij voorgenomen, al wakker wordende, om *iemand aan te spreken* in den droom, en dan uitleg te vragen. Dit idee is mij sinds steeds bijgebleven, hoewel ik vergat het op te schrijven. Ik meende zeker dat ik het opgeschreven had. Ik weet niet wat ik van dat aanspreken verwachtte, maar het is een soort vasthouden, bevestigen van de continueteit]

Ik zag weer alles zeer intensief, en ik bedacht mijn voornemen om iemand aan te spreken. Ik ging over een plein onmiddelijk haastig

naar iemand toe, een vrouw die daar zat, en sprak haar aan. Wat ik vroeg weet ik niet meer, en het resultaat was niets, want het werd een lubrieke droom met pollutie, hoewel mooier, minder grof dan gewoonlijk. Maar ik was zeer verheugd dat ik mijn voornemen in den droom bedacht had. En toen droomde ik dat ik wakker werd en verheugd en gelukkig opsprong. Maar dit was bedrog want eerst veel later werd ik inderdaad wakker.

Nu heb ik mij voorgenomen *iemand op te roepen*, te willen dat iemand verschijnen zal.

Deze nacht droomde ik zeer mooi en gelukkig van haar, maar zonder inzicht. Ook is dat voornemen nu pas, na den droom opgevat.

15 april 1898

Ik droomde eenigszins benauwd, met moeite doen om wakker te worden. Er was een smal venster hoog boven me en daar kwam frissche lucht door. Het was benauwd en de frissche lucht die kwam was het wakker-worden. Maar dit was het merkwaardige dat ik alleen droomde wakker te worden, en zelfs meermalen, telkens denkend: nu ben ik heusch wakker. Toen eindelijk kwam het echte ontwaken en daarbij onmiddelijk de gedachte: 'waaraan herken ik deze toestand nu ontwijfelbaar als het waakbewustzijn?' Want het was stikdonker en ik zag niets, ook lag ik doodstil, en toch wist ik dat ik nu zeker wakker was, terwijl bij de vorige droom-ontwakingen er min of meer twijfel bestond.

Ik vond dit herkennen, het absolute onmiddelijke identiteitsgevoel zeer raadselachtig, want het bezat geen uiterlijke kenmerken, het was een innerlijke, spontane overtuiging, het herkennen van een *stemming*, zonder zintuigelijke kenmerken of redelijke overweging.

19 en 20 april 1898

Droomen zonder dingen van opmerkelijk belang. Nog eens gedroomd te ontwaken en eerst veel later wakker geworden. Eens gedroomd van in vrees te zijn over de vernietiging van mijn bewustzijn, toen hartstochtelijk gebeden in den droom en daarna kalmer geworden.

22 april 1898

Hedennacht een volkomen verwerkelijking in schoonsten vorm van mijn voornemen van 10 april.

Ik droomde druk, zonder veel beteekenis over zwemmen en water. Het was een glazen kelder, diep en ver zich uitstrekkend. We gingen

daarin zwemmen, het was alles onder water. Er brak een glas, het water stroomde weg. Toen kwam een bedenken dat het toch onmogelijk was aldoor *onder* water te vertoeven daarmee begon dus een zeker inzicht.

Toen liep ik tusschen veel menschen op straat en sprak met Marius Bauer. Op ééns, als een lichtstraal vloog het door mijn geest: ik zou iemand oproepen, ik zou Betsy roepen. Haastig zei ik tegen Bauer: 'neem me niet kwalijk, ik moet iemand zoeken, mevrouw van Hoogstraten'. Ik dacht het is te gewichtig het kan me niet schelen den naam te zeggen. Toen liep ik door de menigte al zoekend en roepend 'Betsy! Betsy!' heel hartstochtelijk, en er bij denkend: 'men zal het mij in mijn slaap hooren doen'. Ik kwam langs boomen en groen, en zag het heel scherp. Ook kleine groene appeltjes. Ik was zoo druk vervuld met mijn zoeken en prevelde 'ja, ik zie het wel, heel duidelijk, de herfstzon op iepenbladen, en de appeltjes, ik kan hun positie onthouden, maar ik moet Betsy hebben, Betsy!'

Toen zag ik een gesloten deur, en ik wees er heen met mijn vinger en zei 'dáár is ze!' als ik die open doe, is zij er. Ik deed de deur open en ik zag... een slachtersplaats. Stukken vleesch, en mannen aan 't slachten, afschuwelijk.

Diepe teleurstelling. Bijna wanhoop. Ik snikte hevig en riep Betsy! Daarbij dacht ik weer: ik zal de sporen van mijn tranen vinden bij 't ontwaken.

Toen voelde ik mij wakker worden, diep bedroefd.

Maar onmiddelijk sliep ik weer in. En toen dacht ik 'ik zal naar huis gaan', en ik liep haastig, alsof ik den weg wist, maar ik bedacht: hoe kom ik er want ik weet den weg niet, en toch loop ik er heen.

Toen was ik boven in een huis, en sprong haastig de trappen af, veel trappen tegelijk.

En toen hoorde ik *schellen*, en dacht dáár is ze.

Ik zag een deur, daar op stond 'Polikliniek'. Die ging langzaam open en een gedaante kwam er uit. 'Zou ze het zijn? Ze lijkt er niet op. En het gebeurt zoo vaak dat menschen er heel anders uitzien in den droom'. Dat zou mijn zekerheid wegnemen.

Ik kwam dichtbij. Ze had haar haren heel sluik en glad tegen 't hoofd, als een non. Ik keek haar aan, en het waren haar oogen, heel serieus, als met iets anders vervuld. Toen sloot ik haar in mijn armen en wist zeker dat ze 't was, en ik riep heel hartstochtelijk 'ben je daar!

hoe lief van je dat je toch gekomen bent'.

Dat was zeer gelukkig.

Toen werd ik wakker, heel ernstig en voor 't eerst een weinig vermoeid.

Daarop besloot ik de volgende maal *een doode* op te roepen. [v. Hoogstraten]

Ik vind deze gebeurtenis gewichtiger dan alles wat mij overdag vervult.

13 mei 1898

Ik heb na dezen droom tweemaal een heldere droom gehad. In Engeland, den 3^{den} mei en den 9^{den} mei. De eerste volgde op een gesprek met FWH Myers over deze droomen, waarin ik sprak over 't bizondere der observatie in den droom. Het met aandacht bezien, wetend dat de oogen gesloten zijn.

Toen de droom helder werd schoot mij op eens weer door 't hoofd 'ik moet een doode oproepen, van Hoogstraten', en ik riep dien naam. Maar ik zag niemand. En toen ging ik observeeren, en letten op dat het was alsof ik *oogen* had en die wijd open.

In den droom van 9 mei had ik juist te voren in den nacht een vers gemaakt en ik reciteerde toen, om te toonen hoe ik bewust en mezelf meester was, den eersten regel er van in den droom.

27 mei 1898

Na den terugkeer uit Engeland geen heldere droomen meer. Over 't algemeen weinig droomleven, gepaard met een niet zeer licht geestesleven overdag. Gezond gevoel, eetlust, slaap, actie - geen hoog geestesleven. Het is alsof de heldere droomen zijn uitgewischt door de reis, maar evenals dat met versproductie gaat, het gaat nog een tijd lang door in de reis, dan wordt de geest botter en ondergeschikt aan 't vegetatieve leven, door de reactie.

Van nacht een lubrieke droom, waarin een oude tante van mij, verleden jaar overleden, een rol speelde. Ik wist niet in mijn droom dat ze dood was, maar ik had in 't eerst een heimelijke gruwel van haar, die ik langzamerhand overwon.

Wakker wordend vond ik het een bittere spot- droom. Niet alleen om 't afschuwelijke van een doode die 70 jaar werd, maar ook omdat het mij voorkwam als een bespottling van mijn voornemen een doode op te roepen. Ook was zij het waarop Lady Welby leek.

[Ik krijg de gedachte dat er misschien verband is tusschen het

voorkomen van heldere dromen in den na-winter en tegen 't ontwaken, en het feit dat de meeste menschen ook in dien tijd sterven]

1 juni 1898

Heden nacht een droom waarin ik voortdurend bewust was van de presentie juist van dengene dien ik wenschte op te roepen. Ik was in zijn huis, ik had geen begrip van zijn dood-zijn, hij kwam thuis en ik voelde alsof hij mij nog haatte.

16 juni 1898

Sints Engeland geen heldere dromen meer. Van nacht een lugubere droom, een lijk dat levend wilde worden en dat ik door wilskracht in bedwang moest houden. Martha die klaagde dat Witsen's broer Henri haar zo plaagde.

Onlangs een droom waarin ik een regel meende te moeten onthouden, in 't Hollandsch en in 't Engelsch.

Ik stond op mijn hart en mijn hoofd bungelde theeljk in de zee.

I stood upon my heart & my head dangled tealy in the sea. ik heb de regel ook onthouden zooals blijkt.

27 juni 1898

Mijn dromen worden helderder. Gister nacht droomde ik dat de heer 't Hooft gestorven was [ik wist dat hij voor de 3^e maal geopereerd was, maar een onbeduidende operatie] Hij had kanker, ik sprak met hem, hoewel hij al dood was.

Heden kreeg ik een briefkaart waarin stond dat hij gister avond overleden was, dus na mijn droom.

Toen ik de briefkaart zag liggen dacht ik: 'o dat is van mevr. 't Hooft over haar man' Maar de kaart was door haar dochter geschreven.

Ik had de droom aan 't ontbijt verteld.

29 juni 1898

Een helderder droom met mooie gevoelens hoewel nog niet werkelijk helder.

Ik was aan 't boomen rooien op Walden en ik voelde heerlijk het mooie, zuivere leven daar. En ik sprak met Labberton er over. Het zag er alles heel anders uit natuurlijk.

Ik zag mijn moeder hard loopen en zei tegen mijn vader dat ze nog zoo krachtig was. Toen werd hij bedroefd, ging schreien op den grond in wanhoop, zei dat hij koloniaal wou worden, 'bij welk wapen ook'.

3 juli 1898

Nu waarlijk de mooiste realisatie van wat ik hoopte. Ik ben zoo onder den indruk dat ik nauw durf schrijven.

Ik voelde gister avond dat ik goed slapen zou, beter dan in lang. Mijn hoofd was rustig. Ook had ik des avonds mooie gedachten, met wijding en vroomheid.

Ik sliep lang, verkwikkend en diep. Het moet tegen zonsopgang geweest zijn dat mijn dromen helderder werden. Er kwam meer en meer zelf-bezinning in. Tot op ééns als een openbaring, daar was de helderheid. 'Ik ben er' zei ik met groote vreugde. Ik zag een laan, met zonlicht, en alles kwam mij te binnen. En ik begon terstond met mijn voornemen Hoogstraten te roepen. Tot mijn groote blijdschap was ik meer op mijn gemak en ik zei tot mijzelf: *'ik ben veel kalmer dan anders'*. Ik behoefde minder te vreezen voor verbreken van den droom. Toen begon ik even als op 22 april luid te roepen en allerlei menschen te vragen: 'Hoogstraten, Hoogstraten, waar is Hoogstraten'. Er was een gedrang voor een ingang en ik zag allerlei bekende en half-bekende gezichten. Van Someren Brand, mr van Heel enz. Eindelijk antwoordde iemand me en wees 'van Hoogstraten? o die is dáár ergens'.

En toen zag ik hem. Hij zag veel jonger, omstreeks 25 jaar met een beginnende knevel, bleek, een zacht gezicht en lichte oogen.

En toen ging ik naar hem toe en ik hoorde hem zeggen: *'dag meneer van Eeden'*. En dat was zijn stem. Het was meer nog zijn stem dan het zijn gelaat was. Ik herkende die stem zoo precies dat ik volkomen overtuigd was. O ja zóó sprak hij, dacht ik.

Toen gaf ik hem mijn hand en hij nam die. En hij deed moeite mijn hand te drukken. Het was alsof het hem fysieke inspanning kostte. Ik zei 'heb je me vergeven?'

Het was een heel warm, heerlijk gevoel. Ik zag dat hij zijn best deed, en hij keek zacht.

Toen zei ik iets dat ik vergeten ben. Daarop antwoordde hij letterlijk:

'Maar u doet tegenwoordig niets dan verdriet voor haar'

En toen zei ik met de grootste innigheid met de diepste eerlijkste overtuiging, met een zoo zuiver gevoel als ik ooit had

Zeg me dan wat ik doen moet. Ik wil alleen het beste voor haar. Geef me dan raad.

En daarbij dacht ik: wat hij ook zeggen zal, ik zal het doen. En

ik ben overtuigd dat ik het gedaan zou hebben.

Maar hij zei niets.

Toen vroeg ik nog eens, heel aangedaan, met de grootste aandoening en aandrang:

Weet je me geen raad te geven?

Toen schudde hij heel zacht zijn hoofd en alles uit den droom ging weg, ik zag alleen zijn gezicht, dat neen schudde, en toen werd ik daarmee wakker. Het was morgenschemering. Ik lag alles te overdenken en in mijn geheugen te prenten. Want ik had slaap en voelde dat ik terstond weer in zou slapen. Maar ik wilde niet inslapen eer ik alles gememoriseerd had, en een plan gemaakt voor den volgende droom.

Ik voelde geheel zeker dat ik werkelijk met hem gesproken had.

Ik maakte het plan den volgende maal hem te vragen: 'geef mij een boodschap voor haar!'

Toen sliep ik weer in en had gewone droomen, en sliep lang en verkwikkend.

Bij het inslapen een vreemde gewaarwording alsof het memorizeeren werkelijkheid werd, alsof het 'zoo-even' en 'nu' in elkaar vloeide.

In de droomen vòòr de helderheid was dit opmerkelijk dat mijn gestorven vriend Beels er weer in kwam, en weer, zooals altijd te voren, zonder dat ik wist dat hij dood was.

En dan droomde ik van een groote gekookte visch die ik op moest eten, en waarvan ik walgde.

Ik bedacht van nacht, dat het zoolang wegblijven der heldere droomen misschien te wijten was aan het wijndrinken in Engeland en Haarlem en het vele visch-eten.

In den laatste tijd heb ik, zelfs in Haarlem, geen wijn meer gedronken en maar weinig visch gegeten. Ik ga nu nog strenger worden.

Nu ook herinner ik mij dat ik in 't begin van den nacht een tijdlang de levendige indruk had dat er aanhoudend gescheld werd en dat Hans en Paul aanhoudend schreeuwden. Toen even wakker en besef van doodsche stilte.

Een paar dagen geleden droomde ik hetzelfde, maar als een gestadig kloppen en bonzen op de voordeur, en schreeuwen van de kinderen.

Dat was heel griezelig en spookachtig, als een belegering door occulte machten.

Dat woord 'dag meneer van Eeden' hoor ik nog den heelen dag. Maar het juiste timbre kan ik niet meer te binnen brengen.

13 juli 1898

Van nacht een nieuwe, vreemde droomsensatie. Ik zag eenige voorwerpen, ik kan me niet meer herinneren welke, licht van kleur en scherp begrensd. Ik zag ze ongewoon duidelijk. En de groote vraag was in me is dit nu werkelijk te zien of droomgezicht? En er was een zeker streven in me om wakker te worden en werkelijk te zien, en dat was zeer onaangenaam. Maar ik heb nooit in een droom iets zoo reëel gezien, dunkt me.

19 juli 1898

Gister een spot-droom, waarin de laatste heldere droom werd geïmiteerd op ridicule en bedriegelijke wijze. Ik droomde dat ik met een persoon sprak in ouderwetsch costuum en dat die man zei 'du Moeyre' te heeten en een overleden vriend te zijn van den heer van Heel. Ik moest het mr. van Heel maar vragen als ik wakker was, dan zou ik het bewijs hooren dat ik met een overleden persoon in contact was geweest. De naam was mij immers onbekend en die kon mij dus alleen op mystieke wijze, door de overledene zelf, zijn medegedeeld.

En daarop droomde ik dat ik wakker zijnde, met den heer van Heel sprak en van hem hoorde dat de heer 'du Moeyre' werkelijk zijn vriend was geweest, gestorven was en dat hij nooit over hem gesproken had, en zoo voort.

Dit alles dus een toespeling op mijn meening dat ik met een doode had gesproken in een vorige droom. Ontwakend voelde ik terstond het bespottelijke bedrog, en vermoedde ook geen oogenblik eenige waarheid.

[Het was alleen opmerkelijk dat er een brief van den heer van Heel aan 't ontbijt kwam]

Heden nacht [19 Juli] een droom die *begon* helder te worden. Ik zag weer boomtakken, met bruin loof. Eventjes had ik 't idee, ik moet om van Hoogstraten roepen. Maar het kwam niet tot roepen en 't ging alles voorbij, in wijde stadsgezichten en opzwevingen. Ik dacht

flauwtjes; er komt deze maal niets van want ik roep immers niet zoo actief als de vorige malen.

28 juli 1898

Gewone droom maar levendig en duidelijk. En met al het karakter van een winterdroom. Weemoedig, door het wisselen der seizoenen. Ik droomde dat we in ons oude huis op de Oude Gracht woonden, en in alle kamers was warm gestookt hoewel het Juli was. In de zijkamer vond ik Niesje en Bertha aan 't schoonmaken en ik zei 'ik dacht dat we hier ontbeten'. Maar het was in de tuinkamer, en die was het zeer precies.

Verder dat buiten, langs het Spaarne, alles vol witte rijp lag ondanks den zomer. En ik dacht: wat doen de menschen weer onverschillig bij zoo iets ernstigs.

En in onzen tuin werden de rozen al gedekt met bruine bladen, en dat was wonderbaar weemoedig.

Toen de heer van Heel met al zijn zoons te paard. Mooie paarden met nieuw bruin tuig.

5 augustus 1898

In de hut op Walden.

Ik sliep hier den derden nacht en even als de beide vorigen zeer goed. Ik had zeer sober geleefd en voelde mij zeer wel.

De droom begon eigenaardig luguber, een feest in Hilversum ter mijner eere waarbij weer oude kennissen van mij die dood of verongelukt zijn meespeelden. Jäger speelde piano, Kee Titsing speelde mee enz. De voorstelling verbeeldde een kerkhof en wij allen hadden doodshoofden.

Toen werd ik mij bewust te kijken naar een gezicht met zeer bijzondere oogen. Ik zag alleen de oogen, en ik keek zeer intensief meenende dat ik een bijzondere macht had op deze wijze. Toen zei ik, [het lied van S & W citeerend]

'Er is geen dood'

Toen keek het gezicht ironisch rond, naar al de doodshoofden. Maar ik ging door 'vergledeu slechts is 't leven van stof tot stof'

Maar het gezicht bleef onovertuigd kijken. Toen wilde ik het weg en het vernevelde.

Daarop dacht ik, in mijn droom, of ik niet vreezen zou als ik bij B's lijk in een kist gesloten werd. En ik dacht aan de angst van verstikking.

Toen begon ik te begrijpen dat mijn droom helder werd, [toen het gezicht wegging] en ik trachtte mij te herinneren wat ik voorgenomen had V.H. zoeken, dat stond vast en hem iets voor B. vragen, dat wist ik. Er was nog meer, dacht ik, maar kon het mij niet herinneren, [omdat ik het overdag besloot en niet 's nachts. 'Zien hoe ik gekleed was']

Ik sprak weer levendig en druk in mijzelf. 'Hier ben ik, ik weet het, ik ga v.H. vinden. Ik heb een zakmesje in mijn hand, dat gooi ik weg'.

En ik deed dat. Ik zag toen een huisje, laag en klein. 'Hierin wil ik van Hoogstraten vinden'. Ik liep kamers door en zag hem niet, maar wist toch dat ik hem zien zou. Eindelijk, - ik *maakte* er een kamer bij als de laatste leeg was - zag ik hem zitten. Ditmaal leek hij precies, zoals ik hem gekend had. Hij zat, en had een donkerblauw pak aan.

Ik ging smeekend naar hem toe en vroeg 'Zeg me wat voor Betsy!' ik smeekte met gevouwen handen.

Maar hij was onvriendelijk. Over 't geheel was de helderheid van mij niet sterk.

Hij zei langzaam *Als ik er den stoot toe geven kan dat zij losgelaten word, dan ...*

Daarop zei ik, om hem verder te laten spreken: 'dat ze losgelaten word ...' Daarbij dacht ik, dat ik iets aan zijn bedoeling toegaf hoewel ik absoluut niet wou toegeven haar los te laten.

Hij zei weer, over mij sprekend in de 3^e persoon

'De manier, waarop hij Micha gekregen heeft zal ik maar niet kwalificeeren'

Micha sprak hij uit Mietsjah en ik verstond dat zonder er bij te denken alsof ik het woord lang kende. Het was een teer naampje voor Betsy, en ik voelde de innige pijn van hem er in, toen hij zei, dat 'hij' haar 'gekregen' had.

Wakker wordend had ik volstrekt niet die vreugde en levendige overtuiging als de vorige maal.

Ik geloofde ook niet in de echtheid van het woordje Micha, en ik vreesde een beetje bedrogen te zijn. Ik lag echter wakker evenals de vorige maal, en overdacht alles, tot ik weer insliep.

Heel merkwaardig is, dat ik ditmaal er door heen droomde van dunne sneedjes spek die ik met grooten honger opat. Evenals de vorige maal met de visch. En ik had gister iets gegeten dat in vet gestoofd was.

Ik had weer dezelfde gewaarwording bij 't inslapen, alsof de voorbije droom er nog eens was.

Ik vond de droom niet zeer helder, vooral omdat ik meende zoo dicht bij 't gewone wakker zijn te zijn. Maar toen ik werkelijk ontwaakte bemerkte ik zeer diep geslapen te hebben.

[Het woord was niet echt, zooals bleek]

18 augustus 1898

Weer een parodie op de heldere droomen. Er was een beginnende helderheid en ik liep een kamer binnen waar een dikke heer zat, en ik zou hem vragen of hij iets te zeggen had. Ik droomde dat ik mij dat voorgenomen had [geheel onjuist] De heer veranderde daarop in een bord met gekookte worteltjes. Ten bewijze daarvan dat ik te sensueel geleefd had, dit begreep ik. Verder droomende, droomde ik dat ik dit geval als een echte, merkwaardige droom vertelde aan anderen.

Daarop het wakker worden met het besef bespottelijk voor den gek gehouden te zijn.

19 augustus 1898

Ik sliep in mijn hut, vrij goed, na een dag vol nare indrukken en vijandige brieven. Na een uur of wat geslapen te hebben kwam een benauwdheid, een donkerheid, en het was onrecht wat mij aangedaan werd en dennetakken of de hut waaronder ik lag en ik herinnerde mij in groote benauwdheid herhaaldelijk te zeggen: '*God, ik wou licht*'.

En dit telkens met nadruk zeggend baatte het toch niet en ik voelde sterk het onrechtvaardigheid dulden.

Daarna droomde ik dat ik de Hydra verslaan moest. Ik verwarde echter Hercules met Theseus en dacht dat ik Theseus was. Ik had een knots en zag een afgeslagen Hydra hoofd liggen, klei-kleurig. Ik deed een deur open waarachter hij zijn moest, en ik dacht: wat zal ik zien. En toen zag ik een dichte, dikke grijze damp, waarin ik gaan moest.

21 augustus 1898

Eergister nacht een zeer kort moment van verbazende helderheid. Ik voelde me zoo wakker en bewust als nu, en ik keek rond in eenige kamers [die ik me evenwel slecht herinner] ik keek naar v.H. maar zag niemand. En ik voelde mij zelf alleen als een hoofd, mijn oogen wijd open en mijn mond zenuwachtig trekkend op eigenaardige wijze. En ik dacht er om dit goed te herinneren.

Vreemd is dan dat het mij bij 't wakker worden toch altijd nog eenigszins verbaast en minder werkelijk [verwant aan 't dagbesef] lijkt dan in den droom. In den droom denk ik dat mijn mond werkelijk zoo trekt, maar word ik wakker dan begrijp ik dat ik stil gelegen heb.

Dit is uiterst gewichtig, dunkt me. Het schijnt te beteekenen dat we een droomlichaam hebben en een waak-lichaam, die allebei besef houden van wat er mee gebeurd is.

Want mijn waak-lichaam *voelt* dat het stil-gelegen heeft, in denzelfden tijd dat ik mij van beweging bewust was.

Het observeerend *Ik* is in 't droomhuis geweest en komt terug in 't waakhuis en bemerkt dat daar alles rustig bleef.

23 augustus 1898

Weer een helder moment in den droom. Ik dacht met satisfactie: 'A! daar hebben we 't weer!' Wat ik zag, herinner ik me niet - Nu herinner ik me dat de helderheid ontstond door het mij laten vallen van een hooge rots, eerst bang en duizelig, toen denken: 't hindert toch niet. En heerlijk vrij in de lucht zweven. Toen naar mezelf kijken, denkend: ik wou opletten hoe ik er uit zie. Ik zag mijn kleeren niet duidelijk maar wel mijn handen, die vuil waren. Later vertelde ik in mijn droom deze observatie aan anderen. En ik zei: 'Kijk, in mijn droom zag ik dat mijn handen vuil waren, met bepaalde vlekken, en nu zijn ze ook precies zoo vuil'. [Het leken harsvlekken als door 't werken met dennen hout, zooals ik veel doe. Inderdaad waren mijn handen schoon.]

Eigenaardig was de vrees, gedurende de heldere zelf-observatie, dat ik door te veel inspanning wakker zou worden. Het leek alsof ik vlak bij 't waken was Toen ik mijn kleeren trachtte te bekijken dacht ik: daar ga ik! ik word wakker. Maar nu lijkt het of ik er toen heel ver van af was.

27 september 1898

Een paar dagen geleden even een helder moment. Ik had er 's avonds veel over gedacht en het zeer gewenscht. Ik had mij ook voorgenomen te trachten ergens heen te gaan in den droom, naar B. en bepaald het huis te willen zien en bezoeken.

Tegen den morgen zag ik even blauwe lucht en boomen en dacht onmiddelijk 'nu naar B'. En ik wou als 't ware wat brutaler observeeren zonder vrees van wakker worden. Wakker worden is altijd mijn groote angst. Maar 't gevolg was dat ik mijn oogen half opende en

duidelijk de planken zag van mijn hut naast mijn bed. Maar 't leek alsof ik er heel snel langs vloog. Toen werd ik ook wakker.

29 september 1898

Hedennacht sliep ik beter dan de vorigen en mijn droom werd helder ongeveer midden in den nacht. Ik had veel minder gevaar van wakker worden, maar de helderheid was ook niet compleet. Ik vergat b.v. dat ik naar B. zou gaan en ik keek niet hoe ik er uit zag. Ik zei alleen heel nadrukkelijk *'ik weet nu toch heel goed wat ik zag'* als teeken van zelfbesef.

Maar de droom ging weer over in anderen die vol bedrog waren. Ik droomde dat Holland en Japan in oorlog zouden komen en dacht aan 't eigenaardige dat de Japanners eindigden met te vechten met die ze 't eerst gekend hadden van Europeesche naties.

Ik was blij omdat de helderheid was gekomen in een zoo vasten slaap.

[Vorige droomen overlezend komen mij nog allerlei dingen van dezen nacht te binnen hetgeen bewijst dat de soort onderwerpen zich altijd herhalen, zoo heb ik weer van den keizer van Duitschland gedroomd met wie ik heel goed was. Ik was hem dankbaar voor zijn vriendschap, maar zei: 'U moest iemand hebben die voor u was wat u voor mij is'. En dat vond ik een stoutmoedig gezegde.]

Ook weer van closets, een kamer bij de Gorters was ingericht voor openbare retirade. Het was heel primitief, met bidets en badjes, zoo maar tusschen de meubels gezet en met gekke opschriften 'ici on paye deux sous' stond er, en 'ingang van boven' waar een bidet tusschen 2 piano's stond waarover men heen moest klimmen.

1 oktober 1898

Droomen te levendig en te logisch. Dat beteekent altijd een slechte gezondheidstoestand. Dat is een enorm verschil met heldere droomen, die komen alleen in rust en welbevinden. Maar is 't nerveuze evenwicht gestoord dan zijn de droomen juist bedriegelijk, dan is de samenhang der tafreelen en gezegden grooter en heb ik totaal geen besef er van dat het droomen zijn.

12 oktober 1898

Een merkwaardige half- heldere droom. Ik had, zooals vaak, wakker gelegen in den nacht met gespannen gevoel in de slapen vervuld van mijn werk. Dus dat beteekende geen goeds. Toch sliep ik tegen den morgenstond herhaaldelijk diep in.

Toen droomde ik van de kamer in Beukenoord bij avond. Ik lag op de canapé. Er kwamen twee heeren binnen gingen naar mij toe en zeiden: 'ben je niet beleedigd?' 'Ik?' zeg ik: 'waardoor?' - 'Wat? heb je dan de courant niet gelezen?' - 'Ik weet van niets'. De heeren gaan weer weg, blijkbaar om de krant te halen. Ze waren zeker gekomen om mijn getuigen te zijn bij het duel.

Ik sta op en ga naar de lamp verlichte tafel, de heeren komen niet terug. Plotseling bedenk ik: dit is een heldere droom, en ik zeg bij mezelf: 'A ha, nu wordt het goed' precies de soort gezegden die ik wakker ook bij mezelf zou spreken.

Ik zie op tafel een boekje liggen, een Tauchnitz. Ik denk er nog over iemand te roepen, maar ik voel dat dat niet gaan zou en er geen tijd voor zou zijn.

Ik blader dus in 't boekje en tracht goed te lezen wat er staat en te onthouden. Ik kijk ook verder op, verder dan ik meen gelezen te hebben; wakker zijnd, en mijn bedoeling is nu in den droom een zin en een bladzij te onthouden, en dan morgen na te zien of die er werkelijk staat. Ik onthou pag. 228, de zin lees ik met alle inspanning, ik vind hem heel logisch in den droom en zie er zelfs een drukfout in. Dat is nog een goed herkenningsteeken, denk ik. Dat brengt me op 't idee een teekentje in het boek te schrijven, een krul. Ik zet dat teeken en schrijf er bij

'In droom geschreven'

ik schrijf dat met blauw potlood heel duidelijk op mijn eigen manier, met mijn hand. Toen wordt de droom weggevaagd, maar zóó, dat ik dit schrift nog blijf zien, als in de diepte van een tunnel, het wordt als onder mijn handen weggetrokken terwijl ik nog schrijf.

Bij 't ontwaken bemerk ik toch voor een deel totaal bedrogen te zijn. Want ik lees zulk een boekje niet, van de zin heb ik niets onthouden en ik meen dat het onzin was. En het ridicule van dat droomschrift bedacht ik volstrekt niet in den droom.

14 oktober 1898

Levendige drukke droomen. Een half-helder waarin ik heel zonderling sprak, grappig en luidruchtig, tegen een onbekende.

En tegen den morgen een prachtige, heldere droom. Ik zweefde namelijk over een landschap met bosschen en heuvels dat onge-

schrijfelijk mooi was, ik zag alles heel scherp en duidelijk en bewust, en ik voelde het zweven geheel reeel. Het bosch was herfst-achtig getint, en ik vond het zoo prachtig, dat ik in gestadige verrukking was, mijn handen samensloeg en riep 'hoe heerlijk! hoe prachtig!' En ik zei ook: 'zullen we dat nu alles eenmaal werkelijk zien en ondervinden' en ik dacht daarbij dat het een landschap was op een ander hemel-lichaam.

Ingespannen kijkend zag ik vóór mij een bladeren boom heel scherp. En toen zag ik op zij daarvan, rechts van mij iets schitteren als een edelsteen in dezen vorm.

Ik keek er naar, eenigszins bevreesd dat het wakkerworden beteekende, en toen bleek het te zijn mijn verlicht raampje dat ik door 't vizioen heen zag schijnen.

20 oktober 1898

Weer een merkwaardige half-heldere droom. Begon met dat ik in cricket kostuum in een winkel cricketballen kocht. Ik kwam uit een vreemd land. De man gaf mij terug van F 25. rijksdaalders en een tientje en hij zei 'pas op voor de pokken'. Ik dacht aan de besmetting door geld. Toen ging ik weg en liet mijn viets achter, ik ging echter snel en zwevend alsof ik vietste, en dacht halverweg O! nu moet ik weer terug om eerst mijn viets te halen.

Nu begon de helderheid. Ik zag de weg, de heldere lucht en de horizon en de boomen. Daarbij weer dat heerlijke vrije gevoel van overal heen te kunnen zweven en bewegen.

Toen waren mijn gedachten uiterst gecompliceerd. Ik dacht '*dit lijkt nu op een heldere droom, maar 't is er geen*'

Verder dacht ik: 'ik zie nu dit alles, maar dat zien ontstaat in mijn hoofd in mijn hersenen, niet van buiten af'.

Toen ik een ruimte moest doorzweven dacht ik 'vooruit maar, ik kan het' zonder toch te bedenken dat ik droomde.

Ik vond het huis waar ik de viets gelaten had, niet meer, en vond dat heel natuurlijk. 'Dat hebben ze natuurlijk weggenomen, maar de viets staat er gelukkig nog.'

Toen ik wakker werd dacht ik verbaasd: 'Wel zeker, het was toch een heldere droom'.

16 november 1898

Na veel onrustige dagen en nachten, met slecht

slapen eindelijk dezen nacht weer rust en verkwikkende slaap.

Maar een sensatie in den slaap zooals ik nog nooit gehad heb. Namelijk alsof handjes, kinderhanden, en wel van mijn eigen kinderen, mijn deken wegtrokken en mij poogden wakker te maken. Tegelijk hoorde ik B' s stem Freddy roepen. En ik had het zeer onplezierige gevoel van te moeten ontwaken in vasten slaap. Maar toen ik wakker was werd het stil.

Daarop een heldere droom. Ik zag het land tusschen Bussum en Hilversum en aan de horizon de Kruishoorn met zijn stompe toren. Ik wilde er heenzweven, maar het ging niet snel. Ik was echter zeer rustig en kalm, en zei bij mezelf 'ik ben nu veel rustiger dan anders, er is geen gevaar voor wakker worden' Toch werd ik wakker zonder iets bereikt te hebben, en de slaap was diep geweest.

30 november 1898

Nog tweemaal min of meer beginnende helderheid. De tweede maal, eergister, zelfs vrij sterk. Ik zag mijn handen heel duidelijk, ook mijn voeten in pantoffels en een zwart zijden jasje. Het verheugde mij dat ik alles zoo goed onderscheidde. Maar er was weinig verheffing in, en het vloeyde erg ineen met de gewone droom.

Ik droomde over Napoleon, als een grove, ruwe man. Het was kort vóór Waterloo, en ik dacht: 'als hij eens wist wat ik weet'. Toen zag ik Waterloo en dat was een soort groot lokaal, een kerk of zoo. En ik dacht 'hoe kan dat in zoo'n kleine ruimte gebeurd zijn'. Aan de zolder en wanden zag ik de sporen der kogels. En ik begreep dat dat was omdat het pas zoo kort geleden was. Ik wist dus dat ik zelf veel later leefde.

3 december 1898

Gister droomde ik heerlijk van Flevorama. Het was er zonnig en zomersch. Ik logeerde er. De Elbe stroomde er door heen. Ik sprong hoog over groene struiken en zweefde daarbij zoo eigenaardig door de lucht.

Later droomde ik dat ik dezen droom vertelde aan den ouden heer van Heel en zijn zoon Bastien. En ik zei 'er was een jongen dat was jij, Bastien, maar toch ook weer niet.' Ik schreef ook een brief aan Walborg, in mijn droom, dat ik op Flevo was. Het was heel mooi.

7 januari 1899

Geen heldere dromen meer. Eergister een mooie

droom. Ik wist dat Jezus zou verrijzen, in het water. En iemand zei: de booten varen en de netten worden getrokken over de plaats waar hij komen zal. En toen zag ik zijn witte handen boven 't water, bewegend met de vingers. ik greep er in en had het gevoel, als ik 't hou, dan is alles goed. En ik hield zijn wijs vinger met den mijnen. Toen trok ik den naakten, natten man er uit en nam hem op mijn schoot en het was wonder mooi en gelukkig.

Overigens droomde ik twee nachten van wetenschappelijke boeken en geschriften, alsof ik in een Encyclopedie las.

12 januari 1899

Heldere dromen blijven uit. Gisteren nacht lag ik zeer lang wakker en sliep misschien maar even tegen den morgen. Dezen nacht sliep ik veel dieper en beter en had een zeer merkwaardigen droom. Ik droomde namelijk dat ik al wandelend buiten, overdacht wat er na het sterven met ons gebeuren zou. En dat ik mij, evenals ik dat wel overdag doe, verbaasde hoe men zich, zonder zins indrukken, zou bewust voelen. En toen had ik, in mijn droom, dezelfde redeneering als overdag: 'ja, zei ik, dat moet dan lijken op het droombewustzijn. In een droom zie ik de dingen niet zooals ik ze nu zie [terwijl ik dit zei keek ik naar den weg, en de straatsteenen] en toch zie ik ze.'

Dit is allergrappigst en merkwaardig, om de imitatie van de waakzekerheid. Ik was er zoo zeker van dat ik waakte dat ik met een zekere arrogantie over den droom durfde spreken. En toch droomde ik. Hoe leerzaam, en vermanend haast.

Ik droomde ook dat ik Tolstoï zag en dat ik hem een takje hulst gaf, en dat ruilde voor een laurier takje van hem. Wij droegen elk een groote bos, hij laurier, ik hulst.

Ook zag ik een ouderwetsche slaapkamer waar mijn oom ten Bosch in gestorven was. [Hij leek niets] En ik dacht aan het leven en sterven van dien zelfzuchtigen, kleingeestigen man. En ik zei: 'dit heeft hij 't laatst gezien van de wereld. Zou zijn schim nu nog hiermee vervuld zijn en hier rond waren?'

19 januari 1899

Ik sliep niet verkwikkend en was veel wakker en droomde veel. Ik droomde van een allerliefst meisje, en dat was het zusje van Borel, een jong onschuldig kind.

Ik droomde ook dat ik door de lucht vloog met een bestuurbaar

stuk grond of eiland, dat als een vliegtuig was ingericht. Ik dirigeerde 'rechts!, omhoog!' Aan de eene zij was het een kerkhof, de steenen en kisten staken uit aan de afgebroken kant van het stuk grond.

Ik zei ook tegen iemand: 'Carry is door en door gezond'

26 januari 1899

Een korte heldere droom gehad, op Dennekamp. Ik had in 't eerst slecht geslapen, tegen den morgen werd het beter. Toen zag ik iets als een stuk roode klei in mijn hand, daarop een landschap, en ik zei 'wat is dit een vreemd landschap!' Toen bemerkte ik mijn helderheid en ik riep '*goddank!*' Ik was blij dat het er weer was. Het tooneel ging spoedig weg, als door een ronde opening. Ik was dien dag verheugd.

Twee dagen later een droom over Indie. 't Curieuze daarin was dat ik bij mezelf dacht: 'dit is toch heel iets anders dan een droom!'

Ik zag een mooi panorama, en vroeg naar 't eiland Onrust. Ik logeerde op een eiland van den heer van Styrum, die Johan ook kende. Ik zag van een hoog terras de haaien zwemmen in zee. Hun zwarte rug vin.

6 februari 1899

Voor 't eerst dezen winter een droom met zomerheimwee. Ik sliep goed. Het was te Ruurloo of een dergelijke plaats. Mijn portret werd geschilderd. Er was dat eigenaardig heerlijke in van zomer bloemen, dat sterk en weemoedig contrasteert tegen den winterdag met vorst en sneeuw.

Een groot kalkoenen-ei dat ik met moeite redde uit het water, en waaruit een Trolle-kindje kwam, weeë geur.

7 februari 1899

Heerlijk geslapen [Dennekamp] en een heldere droom. Ik zag een tuin met groene boomen en aard-paden. Ik had pas gedroomd van groote diepten waarin ik mij zonder vrees stortte zooals gewoon in dromen. Toen ik het groene boom loover zag begon ik de helderheid te bemerken en kreeg ik mijn besef. Ik wou iets doen, maar was eenigszins confuus, ik wist niet wat ik mij voorgenomen had. Ik wou het landschap veranderen maar begreep dat het landschap iets objectiefs was waaraan ik niet veranderen kon. Toen bedacht ik dat ikzelf er uit moest gaan en iets anders zoeken. Toen zocht ik B. en spoedig kwam mij iemand tegen die met een vroolijk

gezicht mij waarschuwde: daar komt ze. En toen kwam ze ook. Ze zag er weer eenigszins anders uit.

19 februari 1899

Eergisteren na een drukke dag een heldere droom, maar verward en zwak. Ik zag het landschap, lucht en boomen, maar de boomen veranderden en ik zag ze bij brokken verdwijnen. Ik riep: 'Betsy, Betsy, Betsy', al achter elkaar, maar er kwam iemand die zoo weinig op haar geleek dat ik het niet geloofde. Toen bedacht ik weer een middel om den droom te verifieeren. Ik trok met speeksel een vochtig kruis over mijn handpalm, om te zien of dat bleef als ik wakker werd.

Toen droomde ik dat ik wakker werd en het natte kruis op mijn linker hand voelde, door het tegen mijn wang te houden, en aldus constateerde dat de droom echt was.

Heel veel later werd ik werkelijk wakker en voelde dat mijn linkerhand al den tijd rustig gesloten op mijn borst had gelegen.

19 februari 1899

Van nacht een dwaze droom waarin ik 'winter zwembroeken' kocht, met Betsy. Ze waren van dik wollen truwe-goed bruin, met zwart-satijnen strikjes op zij. Ik was er volkomen ernstig bij.

10 juni 1899

Sinds maanden zijn de droomen onbeduidend. Misschien door 't drukke veldwerk en de Walden-beslommering.

Maar van nacht een merkwaardige droom waarin ik dacht over den toestand na den dood en bedenkende dat het een droomtoestand zou zijn tot mezelf zei 'maar het is toch jammer want het kan nooit zulk een helder besef zijn als dit waken' en dat zei ik in den droom.

[In de vorige droomen lezend zie ik dat dit bijna een nauwkeurige herhaling is van den droom van 12 Jan. Ik was die vergeten]

18 juni 1899

Voor 't eerst sinds maanden weer een heldere droom. Ik zweefde of ging door een bosch en zag rechts van mij een huisje. Het lag wat hoog, en ik zag scherp en duidelijk de structuur er van, het raam en de kleur. Toen begreep ik op eens dat ik helder droomde. Het is een heel andere, veel intensiever wijze van zien. Het is veel meer vizioen dan droom zou ik zeggen. Ik was zeer blij, en riep herhaaldelijk 'Goddank! - het is er weer! -'

Toen zag ik een persoon vlak bij mij, een mansgezicht, jong, met dikke lippen, als ik wel heb. Een oogenblik dacht ik er over in het huisje te gaan zoeken naar bekenden. Maar ik sprak tot den man 'wie ben je? Hoe is je naam?' Dat dit ik luid en nog al bevelend, zooals ik alles in heldere droomen met veel energie doe [zeker om toch vooral goed gebruik te maken van 't moment] Toen zag ik den man erg zich inspannen om te antwoorden. Er kwam met moeite uit: 'Alexander...' Ik dacht daarbij aan Alexander de Groote waarover ik pas gelezen had, maar dit jong mensch was modern en ik dacht geen oogenblik dat hij zelf Alexander de groote zou zijn. Hij zei: 'Alexander Alfsen' of 'Allsen'. Dat was zijn achter naam. Ik dacht of ik in 't geestenrijk der spiritisten was, en aan de moeite die geesten hebben zich te manifesteren.

9 juli 1899

Ik heb nog een droom gehad die helder was en waarvan ik, al droomende, dacht: dit lijkt op een heldere droom, maar 't is er geen. [terwijl ik dit schrijf bedenk ik dat dit meer gebeurd is, en vind precies dezelfde uitdrukking op 20 oct. 1898]

17 juli 1899

Ik heb twee heldere droomen gehad voor een paar dagen. Het is altijd opzweven, een vergezicht, met stijgend zelfbesef. De eerste maal kwam ik plotseling tegenover twee figuren te staan, met duidelijke gezichten, als mannen. Ik voelde ze vijandelijk en voer hevig tegen ze uit, met groote energie, en toen verdwenen ze. Het was alsof ik ze wegdreef met groot gedruisch.

Van nacht, in Noordwijk, droomde ik dat ik met iemand anders onze droomen besprak. We hadden beiden van een schip gedroomd en ik vroeg 'hoe heette het' the b...' en toen zei hij 'the butler' en dat had ik ook gedroomd. Wij vonden dat zeer merkwaardig. Wakker wordend bedacht ik dat er niets merkwaardigs aan was, omdat het alles alleen door mij gedroomd was.

30 juli 1899

Eergisteren, den laatsten nacht in Noordwijk ging ik slapen met de gedachte: nu zal ik zeker helder droomen, nu of nooit.

[Ik had het gezicht van af de duinen, over 't land, aandachtig bekeken met de gedachte: zoiets zie ik nu in heldere droomen. Ik zal probeeren hier te komen in den droom]

Toen werden de dromen ook helder tegen den morgen, en ik herinner me dat ik luid uitschreeuwde mijn plezier. Ik zei 'Nu moet ik Noordwijk zien, Noordwijk. O kan dat niet?' Er waren daar toen allerlei menschen die ik waande te kennen en ik drukte ze heel dringend op 't hart te onthouden dat ik met ze in droom gesproken had, en dat morgen te zeggen. Ik zag een groen veld met primula's.

Dezen nacht, in mijn hut op Walden, werd ik om 6 uur wakker en ik dacht, als ik niet inslaap en weer helder droom is 't niet goed. En toen had ik ook zeer heldere dromen. Ik was aan den Nijl. Ik was als toerist, alleen. Ik at aan hotel-tafel in rok. Ik vond dat alleenzijn en die deftigheid prettig. Het landschap was woest, maar groen. Er waren duinen. Ik kwam er herhaaldelijk. Ik schreeuwde weer veel. en dacht: het schijnt dat ik door schreeuwen den droom kan helder houden. Ik keek ook naar boomen en voorwerpen en merkte op dat ik ze niet precies scherp zag. Ze schenen wat vaag en vibreerend, als door water gezien dat in beweging is.

Ik zag een vallei, bewoond door menschen, en ik zei: 'hoe mooi! wat kon de wereld toch mooi zijn, en wat is ze leelijk' Daarbij werd ik zeer bedroef en ik begon te schreien.

Wakker wordend merkte ik tot mijn verbazing dat ik niet geschreid had. Ik dacht, al wakker-wordend, hoe ik zulk een duidelijk herinneringsgevoel kon hebben van gedroomde tranen. Kan ons droomlijf, of astral lijf dan ook gedroomde tranen schreien?

9 augustus 1899

Gister den ganschen nacht van Koningin Victoria gedroomd. Ik droom zooveel van koningen en keizers, van Bismark, Wilhelm II, Wilhelmina, den Paus, den Sultan, maar nog nooit van Victoria. Ze was verwonderlijk beminnelijk en lief, zelfs mooi, en ik dacht welk onrecht ik haar in mijn oordeel had aangedaan. Ze deed moederlijk vertrouwelijk met me.

10 augustus 1899

Ik sliep zwaar van nacht, en werd even wakker door hondengeblaf en trompetsignalen. Daarna hoorde ik Hans schreeuwen en gillen 'wakker! wakker!' maar dat was droom. Toen kwam een lange heldere droom. Ik was zeer op mijn gemak en voelde dat er geen vrees was voor te gauw wakker worden. Maar daarbij was ook de helderheid niet zeer groot, ik vond namelijk wat er gebeurde niet zoo vreemd als ik 't wakker zou gevonden hebben. En

ik liet me deze maal dragen door een man, eigenlijk een zeer antipathiek wezen. Maar ik droeg hem op mij overal te brengen en ik vroeg weer naar 'Noordwijk!' Er was iets demonisch aan den man. Hij toonde b.v. zijn genitalien, eenigszins weifelend, alsof hij mij een plezier wou doen maar niet zeker er van was. Ik gaf toen mijn verontwaardiging te kennen. Ik zag onder mij een stad waarin talloze personen liepen. En ik voelde dat dit alles er zeer zonderling uitzag. En ik zei ook zoiets, dat het vreemde spookwezens waren.

15 augustus 1899

Eergister een droom waarin ik muziek hoorde, gemaakt door Mary van Hoogstraten op een concert. Die was zoo mooi en treffend dat ieder zich verbaasde. Toen kwam er ook een stukje van mij, en toen zei de pianist: 'ik heb er maar wat van gemaakt'. Want het was heel slecht.

Gister droomde ik dat ik hoestte als een stervende, de borst vol slijm en ik niet bij machte het op te hoesten. Ik dacht, zoo gaat het nu tot het einde. En ik dacht, in mijn droom, aan al die taalkennis die verloren zou gaan, als ik sterf. Ik voelde zeker dat het alles verloren zou gaan.

18 augustus 1899

Gister avond las ik een latijnsch opstel over psychologie [van Leopold] en daarin over het animae corpus of astral lijf. Toen nam ik mij bij 't lezen voor, als ik helder droomde mijn lijf nader te onderzoeken want ik voel zeker dat het astrallijf ook het droomlijf is. En ik verwachtte een heldere droom. Deze kwam ook inderdaad. Midden in den nacht. Ik sliep zwaar en goed. Ik observeerde mijn handen vervolgens mijn lichaam en zag dat ik bloote voeten en beenen had tot aan de knie. Verder had ik een roodbruin pak aan, mij welbekend uit mijn studententijd. Daarmee was 't uit. Maar wat later droomde ik dat ik alles uitvoerig vertelde aan iemand anders [n.l. dat ik 't astral lijf had willen bestudeeren, dat ik dat gedaan had, dat ik bloote voeten had en het bekende roodbruine pakje dat ik 20 jaar geleden droeg].

Nu wensch ik nog meer te observeeren b.v. hoe het licht valt, waar de lichtbron is.

Onder 't schrijven herinner ik mij plotseling een nog veel scherper en merkwaardiger observatie.

Ik probeerde namelijk of ik *gevoel* in mijn handen had, warmte.

En toen nam ik waar dat als ik dat gevoel zocht te krijgen dat ik dan *ergens anders terecht kwam*, namelijk bij mijn echte slapende lichaam. Ik was er mij bewust van dat de handen die ik zag niet mijn echte handen waren, en dat als ik warmte wou voelen dat ik dan onwillekeurig in mijn echte handen zou terecht komen, en daardoor ook wakker zou worden.

[Ook dit vertelde ik in mijn droom]

22 augustus 1899

Drukke, levendige droom, juist daarom zeer onhelder. Merkwaardig was de wijze van voortbewegen die ik droomde, n.l. half zittend, half liggend met vooruit gestrekte beenen, alleen met mijn handen den bodem rakend en mij daarmee snel vooruitschuivend. [Het lijkt iets op de wijze van drijven zoals ik wel in zee deed]

7 september 1899

Ik slaap niet verkwikkend genoeg om helder te dromen. Van nacht een levendige droom. Ik zat met mijn broer in een opera. Merkwaardig was daarin het gevoel, dat ik ook zoo vaak overdag heb: 'ben ik nu niet bezig mijn tijd te verdoen, de tijd gaat maar voort en ik moet die tot mijn heil gebruiken' Ik zag gekke tooneelen en hoorde er muziek bij.

18 september 1899

Ik sliep even in, en droomde even. Van iemand wiens broer ik zeide te kennen. Ik werd wakker en wist niet wie die iemand was, noch zijn broer. Toen verbaasde ik mij zeer over de snelle en totale verwarring die in ons geheugen en oordeel ontstaat bij den slaap. Wij weten allerlei dingen zeker, en herinneren ons personen en gezichten en dingen waarvan wij inderdaad, wakker zijnde, niets weten en overtuigd zijn nooit iets geweten te hebben.

29 september 1899

Voor 't eerst weer een zeer merkwaardige heldere droom. Kort maar bijzonder. Ik sliep niet zeer goed dezen nacht en werd tweemaal onplezierig wakker opgeschrikt door

voetstappen om mijn hut [die er niet waren] Toen sliep ik goed in en zag in mijn droom een grijs beeldwerk vlak voor mijn gezicht. Wat het voorstelde kon ik niet bemerken, en toch had ik de gewaarwording 'mooi! mooi!' Toen kreeg ik zelfbesef, lette op dat mijn oogen wijd open waren, dat ik duidelijk het beeldwerk zag, maar toch dat het onstabiel was niet constant en scherp, maar vlottend en vaag. Toen lette ik op mijn handen en voelde wel degelijk dat ze warm waren en dat ik ze tasten kon, ook pakte ik een stukje van het beeldwerk er mee beet en voelde dat duidelijk. Ook herinnerde ik mij dat ik beloofd had in een heldere droom naar Mauve toe te gaan, en ik riep 'Mofje, Mofje!' Ik bemerkte dat het onmogelijk was omdat ik me niet van de plaats bewegen kon. Toen wou ik toch en verplaatste mij langzaam van het beeldwerk weg naar links. Daarbij liep echter alles door elkaar en merkte ik dat ik wakker werd.

Vooraf ongewoon was dat het geen vergezicht was wat ik zag, en dat ik mijn handen zoo goed voelen kon.

Toen ik wakker werd, voelde ik onmiddellijk dat ik mijn lichaamshanden niet bewogen had.

15 oktober 1899

Geen heldere dromen. Maar de laatste 2 nachten duidelijke dromen over den Transvaal oorlog. Gister 't minst duidelijk, een trein met boeren, schieten enz. Van nacht veel levendiger. Ik sliep zwaar en vast, na een vermoeiende dag werk op 't veld. Het was tegen den morgen en ik was vrij goed bewust hoewel niet helder. Ik had mijn winterjas aan en bevond mij al lang in het boerenleger, en wel aan de spoorlijn van Kimberly naar Mafeking. In Vrijburg raakte ik van de boeren af en moest in die Engelsche stad mijn weg zoeken, wetende dat de boeren in de buurt waren en met het doel te spionneeren.

25 oktober 1899

Gister curieuze dromen. Duidelijk maar zonder helderheid. Een man die in een groot huis, midden op 't rembrandsplein, een kap op een lamp paste, en zei: die draagt hem zooals Epipactris Euphères droeg. Ik dacht daarbij dat ik die Grieksche geschiedenis niet kende, en hoe Euphères zoiets als 'de welgedragene' moest beteekenen. Ook interessante physische proeven. Een capillair buis met een zekere soort gom, daarvan werd een belletje geblazen en dat verhit. Dan werd de stof zoo ijl dat ze door een natte

doek heen kon bewogen worden, en dan werd alleen de doek droog. Ik herinnerde me: o ja dat is die stof die zulke mooie figuren vormt bij druk onder 't microscoop.

Van nacht weer in Transvaal, ik had het geweer van een gedoode boer en ik oefende me steeds in 't mikken. Het was in Pretoria en heel rustig alles. Ik moest weer uit het land vertrekken en gaf mijn geweer aan een ander.

2 november 1899

Weer een prachtige heldere droom. Ik was vroeg gaan slapen en sliep voor 't eerst na de oorlogs-spanning zeer lang en diep. De droom kwam midden in den nacht en er was weer dat vreemde bij dat ik dacht dit *lijkt* op een heldere droom, maar het is realiteit. In een spoortrein, met iemand anders, zag ik het prachtigste vergezicht. Een bergachtig landschap, we gingen steeds verder, en bij een bocht zag ik een immense vlakte met blauwe meren. In een meer zag ik zwanen zwemmen. Ik lette goed op, met open oogen. Ik zag veel boomen die hevig bewogen werden door wind. Ik maakte bij mezelf de opmerking dat het toch eenigszins vaag en veranderlijk was wat ik zag, niet zoo vast en stabiel, vooral de waaiende en ruischende boomen.

Toen was er iemand bij me, een klein man, met zwakke misvormde handen die ik vasthield. Ik vroeg hem, meenende hem te herkennen: 'ben je Walter Scott?' Hij antwoordde: 'nog niet heelemaal' Ik zag dat hij zeer jong was. Ik dacht over het antwoord, en vond het wel raadselachtig, maar meende toch te begrijpen wat hij bedoelde. Het was Walter Scott, begreep ik, maar die mij zijn wezen nog niet goed kon vertoonen of te kennen geven. Ik bleef zijn hand vasthouden en voelde even dat oude, heerlijke gevoel van volkomen vertrouwelijkheid, dat ik in jongensdroomen vaak had en beschreven heb in Johannes en Windekind. Hij was mijn vriend.

Toen zag ik Albert Verwey, en ik herinnerde mij dat deze juist dezen nacht in Bussum logeerde, ik poogde mij aan hem te kennen te geven en dacht of hij nu van mij droomen zou.

Daarop het duidelijk gevoel van terugkeer in mijn slapende hoofd met de gesloten oogen. Ik werd na den droom niet wakker en sliep nog lang.

Ik herinner mij nog zeer luid en heerlijk gezongen te hebben boven op de bergen.

9 november 1899

Weer een heldere, zeer eigenaardige droom. Hij begon daarmee dat ik een open raam zag en besloot er uit te vliegen, overtuigd dat ik niet vallen zou. Toen het gevoel: juist zoo, ik val niet. Daarop zag ik veel struiken en groen. Ik wist toen dat ik helder droomde, *maar ik wist niet waar ik sliep*. Ik was in 't onzekere waar mijn lijf was en of het dag of nacht was. Ik vermoedde toen dat ik overdag ergens in slaap gevallen was. En ik maakte de opmerking dat ik alles bijzonder scherp en helder zag. 'Dat komt zeker daardoor', dacht ik 'omdat ik *overdag* slaap'. Toen kreeg ik den inval mijzelf te suggereeren. Ik was in den laatsten tijd somber en neerslachtig geweest, door den oorlog en andere dingen, en nu zei ik tegen mezelf hardop: 'je zult verkwikt wakker worden, geheel uitgerust en opgewekt'. En ik had de overtuiging dat dit helpen zou. Daarna zei ik, als na een afgeloopen taak 'zie zoo! nu gaan we eens goed naar de blaadjes kijken'. En ik bekeek aandachtig de struiken en bladeren en plukte een blad en bekeek dat. Ik zag duidelijk de nerven en een gele vlek er op. Eerst bij 't eindigen van den droom begon ik te begrijpen dat het nacht was en dat ik gewoon in bed lag. De droom kwam in den na-nacht, nadat ik eerst een tijd wakker geweest was en onrustig. Ik sliep laat, wel tot half acht, maar mijn stemming is veel beter van morgen.

21 november 1899

Voor een paar dagen droomde ik over Chamberlain, met wien ik intiem was. Dezen nacht droomde ik dat ik gast was op Hatfield, het huis van Salisbury. Hijzelf was er niet maar ik sprak veel met lady Salisbury, een vrij burgerlijke, corpulente dame. Er waren ook Hollandsche gasten.

Van morgen las ik in 't ochtendblad het bericht dat zij gestorven was.

25 november 1899

Na een uur wakker gelegen te hebben had ik tegen den morgen twee dromen met helderheid. Mijn stemming was de laatste dagen veel mooier en rustiger geworden.

Ik droomde dat ik een leelijk dwergachtig wezen naast mij had, een monsterachtig menschje. Met mijn vuist sloeg ik het op 't voorhoofd om het te doen verdwijnen. Ik was niet erg bang, maar wist met een soort demon te doen te hebben die ik verdrijven moest. Ik zei 'weg! jij! weg! verdwijnen!' En het monster ging ook weg. Toen

kreeg ik meer besef en zei 'A ha! ik ben wakker!' Tegelijk bedenkend dat 'wakker' niet juist was omdat ik wel wist te dromen. Toen zei ik 'nu iets moois, nu wil ik iets moois zien!' en ik wachtte door een open deur iets moois. Er kwam een bleek jong mensch, zacht en bescheiden. Hij had een gedrukt briefje in zijn hand en beklaagde zich. Een ander, een jong dichter [Pol de Mont of Carel Scharten, van wien ik pas een brief ontving] zou bij mij er op aandringen dat hij niet meer deelnam aan tochten met een reddingboot [of iets dergelijks] en die tochten waren toch zoo mooi. Ik las het gedrukte briefje en zei: 'dus zoo'n verzoek zal ik eerdaags krijgen?' Daarbij trachtte ik het goed te lezen om het te onthouden.

Ik werd even wakker en sliep weer in. Ik zag den heer Heineken die op Dennekamp woont, en bedacht dat ik weer helder droomde. Ik zag een tuin. Heineken vroeg mij wat er waar was van zotte praatjes over Walden. Ik sprak hem eenigszins verontwaardigd tegen.

Toen kwam ik in huis en zag, zeer duidelijk, mijn vader zitten in vrouwekleederen. Later was het een oude dame, de moeder van de aanwezigen. Ik zei, bij wijze van proefneming, 'nu zal ik u weer jong maken'. 'U zult er uitzien als bij uw bruiloft'. Ik maakte passes over haar en zei tegen de aanwezigen 'let nu op, nu zul je moeder zien zooals ze jong was'. En dat gelukte volkomen. Ze kreeg een sluier over haar hoofd, een witte bruidsjaпон, en haar eigen gezicht, dat ik zeer duidelijk had gezien, nu jong en gevuld. Bleek en niet mooi, maar aardig en vriendelijk. Ik was voldaan dat dit zoo goed lukte, en had vol besef dat ik dit opzettelijk zoo gedaan had in mijn droom.

11 december 1899

[In den tusschentijd ben ik in Engeland geweest en had de seances met mrs. Thompson. In Engeland geen heldere dromen hoewel het er soms op begon te lijken]

De eerste nacht heden in mijn hut tegen den morgen een heldere droom.

Het begon dat ik iemand hoorde praten. En mij bewegende bleef dat praten links naast me. Toen zag ik de persoon die sprak, zijn mond bewegen. Ik zag een laan met boomen en voelde mijn besef. Onmiddelijk herinnerde ik mij de afspraak met Nellie, de control van mrs Thompson, en begon te roepen 'Nellie! nellie!' Dadelijk daarop zag ik haar komen van achter een boom. Een groot meisje, vrij zwaar, ongeveer 10 a 11 jaar, sluk blond haar. Toen ik riep was ik wat verle-

gen alsof men mij zou kunnen hooren schreeuwen buiten de hut. Ik wandelde met het meisje en sprak Hollandsch met haar. Ik zei dat zij nu haar moeder moest zeggen dat ze mij gezien had, en dat ik zoo blij was haar geroepen te hebben. Het was juist wat ik verlangde zei ik. Toen kwamen we op een andere weg en zagen een stoomtram aankomen, daar nam ik afscheid. Ik weet dat ik ook zei: dat ik wel eens dacht of men zich in dat schimmen-leven niet *verveelde*.

Bij 't wakker worden bedacht ik eerst dat het Nellie niet kon zijn omdat ze Hollandsch met mij spraken. Ik was vergeten dat ze Engelsch was. Ook dat ze veel te groot was voor Nellie.

Het zien van Nellie was ook weer veranderlijk, vaag. Ik deed ook pogingen evidentie te bedenken, een afspraak te maken die overtuigend was.

14 december 1899

Van nacht veel droomen, die iets helders hadden, maar niet duidelijk en ook niet mooi of aangenaam. Ik weet dat ik aan iemand vroeg of mijn oogen niet wijd open waren en hij zei 'ja!' Aan Nellie dacht ik niet.

29 december 1899

Geen heldere droomen. Daarentegen steeds de bekende zoete zomerdroomen. Het is buiten zeer winters, en een sombere tijd. Nu droom ik nagenoeg elken nacht van groene velden, groote, heerlijk riekende bloemen, en het onbeschrijflijke zomergevoel.

Een nacht heb ik geobserveerd of de dingen die ik in mijn droom zag anders werden als ik één oog sloot. Ik zag twee beelden door elkaar en deed beurtelings een oog dicht, maar er veranderde niet veel.

Van nacht droomde ik in Indie te zijn. Het was heerlijk warm, en ik zweefde snel, in kabaai en goud gestikte muilen. Ik had mij te voren luidruchtig aangesteld, hard gepraat, onzin, later weer beseffend dat ik doodstil geslapen had. In Indië zei ik zoo blij te zijn in die heerlijke warmte, en ik bedacht dat ik het daar wel altijd zou kunnen uithouden.

3 januari 1900

Ik sliep van nacht zeer verkwikkend. Den vorigen nacht had ik weinig slaap gehad. Nu kwam ook weer een heldere

droom. Een prachtig, enorm duin landschap, waarover ik zweven ging. Ik riep 'Nellie!' en zocht haar. Ze kwam nu achter een duinpan. Ze was veel kleiner, maar wel ongeveer 't zelfde gezicht als de laatste maal. Ze keek eenigszins bezwaard en verlegen, of ze 't niet helpen kon. Ik wist nu dat ze Engelsch zou moeten spreken, maar dat deed ze toch niet. Ze zei alleen: ik heb nog niet genoeg Hollandsch geleerd.

Verder niet.

Ik zweefde, vóór de helderheid, met iets dat een harp moest verbeelden. Maar het was gewoon vlechtdraad, op een raam gespannen.

4 januari 1900

Weer een heldere droom. Voor 't eerst twee nachten achtereen. Ik was in Indie, in de tropen, en het was zeer reëel. Zoozeer dat ik mezelf afvroeg: ben ik er nu of niet? En toen: neen! neen! ik weet het wel, ik droom, ik ben er nog niet. 'Maar' dacht ik 'hoe is 't dan mogelijk dat ik de dingen zoo vast zie'. Naast mij ging een man, een heer van middelbare leeftijd, die tegen mij praatte en ik keek hem scherp aan en zijn gezicht, zijn oogen, zijn grijzend haar was zeer scherp en vast bepaald te zien, veel vaster dan anders de droombeelden zijn. Toen dacht ik er over waar ik sliep, en daar ik een zeker gerommel hoorde, dacht ik dat ik in Amsterdam sliep en het rommelen van rijtuigen hoorde, ik zag ook rijtuigen rijden. Dit kwam goed uit, dacht ik [Ik had twee nachten geleden in Amsterdam geslapen, en ik doelde zeer zeker op dien nacht]

Later kwamen gewone droomen van akeligen inhoud. Het balsemen van een lijk door een juffrouw. En het eten van lijken door ons allemaal. Willem van Riet die klaagde dat hij er ziek van werd, en ik die hem poogde gerust te stellen, maar zelf het weeë gevoel had een hand en arm opgegeten te hebben. [Ik had den vorigen dag gehoord van mevr. Schippereyn dat ze wel honden vet at als voorbehoed middel tegen tering en dat had me zeer walgelijk geschenen, ik had het vet gezien]

6 januari 1900

Zoete droomen van voorjaar en wandelingen en bloemen.

15 januari 1900

[Ik had na het bericht uit Londen* twee dingen voorgenomen, eerst om Nellie den naam 'Walden' te zeggen, toen

* Zie aantekening 28 januari 1900, p. 464

bij nader inzien omdat het nog overtuigender zou zijn dat zij aan mijn gestorven aapje zou denken. Ik nam mij goed voor het woord 'monkey' te bedenken.]

Van nacht eerst een droom van een volksfeest met muziek, bij Brussel. Het was mooi en de muziek was me zeer aangenaam. Ik ging wandelen naar de bergen, en stond toen in eens voor een zee-boezem. Daar kreeg ik besef van mijn toestand, en begon aan mijn afspraak te denken: Ik riep eerst 'Elsie, Elsie', toen bedenkend dat het verkeerd was 'Nelly, Nelly!' Er kwam echter niemand. Toen werd ik ongerust dat ze niet komen zou en riep 'Nelly, je *moet* komen, en je moet aan Walden, denken, Walden, dat is waar ik woon'

Aan 'monkey' dacht ik maar even en sprak er niet over. Ik vergat ook dat ik Engelsch moest spreken.

[Wat ik dus 't eerst voornam, onthield ik het best]

Ik werd spoedig wakker zonder iemand gezien te hebben.

20 januari 1900

Den vorigen nacht slecht geslapen. Toen dezen nacht lang en diep, met een langen helderen droom, langer dan ooit, maar ook meer gemengd met gewone droomfantasiën. 't Begon dat ik een avond of maanlandschap zag met een gewoon huis erin, dat ik voorstelde als een oud kasteel. Ik sprak daar levendig over, hoe avond schemer een romantisch kasteel kon maken van een gewoon huis. Tegelijk dacht ik: dit is nu zoo'n landschap als ik wel in heldere droomen zie. Toen begon ik te bedenken dat het ook een heldere droom was.

Ik riep en zocht dadelijk Nellie. Eerst kwam ze niet, maar er kwam een deftig oudachtig heer. Maar ik ging door om Nellie te roepen en kwam in een huis met den heer, en daar nam deze een groen haardscherm weg en daarachter was Nellie. Weer dik en blozend en met blond haar. Toen begon ik met haar te praten en bedacht spoedig dat ik Engelsch moest spreken en dat ging ook goed. Ik zei dat ze om *Walden* moest denken, en dat zeggen aan mr. Smith. Ik vergiste me eerst in den naam Smith, maar bracht hem toch goed terecht. Toen liet ik haar het woord Walden nazeggen, en dat deed ze heel duidelijk. Ik zag diep in haar mond. Toen begon ik ook over mijn aapje, *my monkey* te praten, of ze hem ook roepen kon. Dat werd vaag. Ik weet niet of ik hem gezien heb of niet.

Toen bedacht ik dat ik met Nellie naar Londen moest gaan. Ik vloog omhoog met haar, en zag de zee en bergen aan de overkant. Toen ging ik daar op af...

Plotseling had ik het gevoel in Londen te zijn. Maar Nellie was ik kwijt. En toen, door Londen loopend kwam ik haar weer tegen, en nu zag ze heel anders, mager en bleek, met donker gevlochten haar en rare strakke, ronde oogen. Maar het was prettig, ik voelde vertrouwelijk met haar.

1 februari 1900

[Gisteren kreeg ik de brief uit Londen van 28 Jan, die mij zeer trof om de naam Elsie die ik tevoren nooit gehoord had, en zelf gebruikte in den droom van 15 Jan.]

Ik had een oogenblik van zeer goede helderheid, en was er kalm in. Ik wankelde op een sloot met kroos bedekt en wist hoe te doen om er niet in te zakken. Ik zag aan de kant een elzenlaantje, en riep toen vriendelijk en vleiend: Nellie, Nellie, toe kom dan toch. Ik wachtte haar uit dat laantje te komen. Toen zag ik even een licht gekleed meisje, maar dat keerde dadelijk om toen ze me zag. Ik had een zeer duidelijk gevoel van mijn sprekenden mond.

10 februari 1900

Van nacht niet helder gedroomd, maar zeer levendig en aanhoudend van mijn Aapje Priem gedroomd. Ik vond hem ergens in de duinen, het was of hij lang was weg geweest. Hij nam allerlei rare vormen aan [een slang een wortelknoest] maar ik wist steeds dat het Priem was. Hij viel in 't water en dronk daar lang alsof hij lang dorst gehad had. Ik nam hem mee naar huis en vroeg hem nu zindelijk te zijn, en te zeggen wanneer hij naar buiten moest. Hij beloofde dat en ik verwonderde mij waarom dat vroeger niet gebeurd was, en ik zooveel last van zijn onzindelijkheid gehad had.

16 februari 1900

Voor 't eerst weer helder gedroomd sinds 1 Febr. Tweemalen achtereen, Ik zag een kleine ronde tuin, die mij welbekend toescheen, mooi, zomersch en zonnig. Ik bedacht mijn helderheid en riep haastig 'Nellie'. Maar heel spoedig zag ik het mij ontsnappen, en er kwam niets. Ik ben wakker geweest en weer ingeslapen. Toen kwam hetzelfde weer, en nu riep ik weer, langer en aanhoudender. Mijn stem was eerst gesluierd, later krachtiger, en ik kon maar niet begrijpen dat dit nu niet hoorbaar zou zijn in mijn hut.

Toen zag ik heel langzaam, achter een heester, iets zwarts ontstaan, en toen kwam Nellie, in diep zwart van rouw gekleed, met lichte blonde haren. Ze kwam naar mij toe en ik fluisterde: 'heb je 't aan mr Smith gezegd' ze fluisterde terug 'Ja'. Daarop ik: 'o yes, but you talk English...'

Daarop was 't al weer gedaan.

20 februari 1900

Ik sliep niet zeer verkwikkend en had zeer ingewikkelde levendige en onheldere dromen.

Ik las een boek, van Darwin of zoo iemand, met platen. Ik was half weg en vond toen, in 't voorgaande bladerend een plaat die ik niet gezien had. En toch had ik al 't vorige gelezen. En de plaat stelde een zeer drukke, rumoerige gebeurtenis voor. Toen dacht ik: wat lees ik toch slecht en wat is mijn fantasie toch zwak, want ik heb het geval wel gelezen maar niet gerealiseerd dat het zoo'n drukke gebeurtenis was. Toen wakker, en denken: als ik nu weer inslaap zal ik helder dromen.

Toen kwam ik langs een weg - de 's Gravelandsche weg te Hilversum - en zag de molen daar, zonder kop of wieken. Ik dacht, daar zal ik op gaan, en het uitzicht dat ik zie zal ik zoeken in een volgende heldere droom. Toen ik er op was, zag ik niets als blauwe lucht rondom en bemerkte dat ik helder werd. Dadelijk riep ik 'Nellie'. En ik keek rond denkende: hoe zal ze hier te voorschijn moeten komen, zoo midden uit de lucht. Maar er kwam niets.

Daarop lag ik weer een tijd mijn droomlichaam te observeeren, zonder iets te zien, eigenlijk zonder droom, maar tusschen slaap en waken. Ik voelde mijn handen, mijn voeten bewegen, mijn mond bewegen, en wist toch dat ik stil lag.

Bij 't roepen, steeds denken: hoe is 't mogelijk dat men dit niet zou hooren. En eerst goed wakker zijnde begrijpen hoe anders alles is en hoe ik zeker stil geweest ben.

4 maart 1900

Eigenaardige droom, met voorbijgaande helderheid, later in den droom uitvoerig verteld. Ik droomde met Carry in een kamer te zijn, we zaten of lagen op stoelen of sofa's en ik had veel slaap en wilde even rusten. Terwijl ik insliep was ik me bewust nog met Carry te zijn en zittende te slapen. Toen zag ik een heldere droom, een soort binnenplein, en ik begon luid te roepen en te

demonstreeren, alsof Carry me nog hooren kon. 'Kijk!' riep ik 'hier zie ik een man met blauwe kiel, hier is een pomp, hier een stuk marmer'. Ik wees tegelijk naar al die dingen en lei mijn hand op het grijze, koude marmer. Mijn oogen voelde ik wijd open. Toen riep ik luid 'Nellie! Nellie' en ik zag een kindergezicht boven voor een raam. Ik vroeg 'ben je Nellie?' en het gezicht knikte, zoo eigenaardig weifelend als die droomfiguren altijd doen. Toen kwam het dichterbij en leek meer op een jongen dan een meisje. Ik trachtte toen Engelsch te spreken, en vroeg 'you are English? What is your family-name'. Ze knikte, maar ik had een vermoeden dat ze Duitsch was en niet Engelsch. Op de vraag naar haar familie-naam zei ze 'Oppie' of zooiets en daarna: 'Johannes Hendrik Oppidit'. Ik kreeg het idee: 'het is bedrog en malligheid'.

Daarop droomde ik dat ik weer wakker werd en Carry den heelen droom uitvoerig vertelde. Als wetende dat ze niet weg geweest was. Ik beschreef mijn open oogen, de pomp, de man, het stuk marmer, en ik zei de zin 'Johannes Hendrik Oppidit' Toen voegde ik er bij 'als het nu "Occidit" was kon het latijn zijn, en beteekende zooiets van hij ging dood of hij doodde. Misschien beteekent oppidit ook wat.'

Daarna echt ontwaken, met verbazing over de diepte waarin ik gedroomd had.

28 mei 1900 Londen

Voor 't eerst sinds lang een kleine aanduiding van helderheid. Even maar. Ik zag veel, boomen en planten, maar was te verbouwereerd iets te doen.

29 mei 1900

Gedroomd van een gevecht met 500 dooden en gewonden aan Engelsche zij. Aan de boeren zij, 1000, volgens gerucht.

30 mei 1900

Gedroomd van apen, en van een klein meisje dat ik lief vond en graag bij mij hield en dat verdween in een vijvertje.

2 juni 1900

Gedroomd van harde regen op Walden
[later uitgekomen als juist]

3 juni 1900

Gedroomd dat ik Sammy Hoogstraten zag en hem riep 'Sammy, Sammy'.

4 juni 1900

Gedroomd van Martha. Dat zij weer een kindje krijgen moest.

6 juni 1900

Weer een prachtige heldere droom. Een landschap, een gevoel van op te stijgen en zeer snel te gaan. Ik bekeek zorgvuldig mijn handen. Ik zei 'dat lijkt niets op mijn hand' [rechter] en ik merkte dat ik de vorm door wilsinspanning verlengen kon.

Later droom van innigheid met een jong lief meisje [Nellie?] maar een weinig sensueel.

7 juni 1900

Gedroomd dat ik 59 jaar oud zijnde weer in Engeland was, verwonderd nog zoo lang geleefd te hebben. Tegelijk het voelende als een voorspelling.

19 juni 1900

Weer een prachtige, lange, heldere droom. De overgang was eigenaardig. Omdat het mij scheen, in den voorafgaanden droom, alsof ik wakker was. Ik droomde van van der Goes. Toen zweefde ik het venster uit merkende dat ik helder begon te dromen. En daarbij verwonderde ik me dat ik willekeurig kon gaan dromen, terwijl ik wakker was. Want ik werd bewust te dromen terwijl ik het te voren niet was. Dus leek het me alsof ik plotseling ging dromen. Ik zweefde over steden en landen, mij afvragende wáár dit alles nu was. Ik zong ook luid, en hoorde goed mijn stem, wetende toch dat ik stil sliep. Ook riep ik eenige malen 'Nellie!'

Toen ik pas uit het raam vloog kwam er een wezen mij achterna, een antpathiek wezen. Dat wat van der Goes had gespeeld. Ik keerde mij om en zei 'terug!' en toen bleef het en week. Daarop werd alles heerlijk.

21 juni 1900

Geslapen op 't papieren kamertje op Cruysbergen. Een heldere droom waarbij ik werkelijk mijn voornemen uitvoerde om niet Nellie maar mrs Thompson te roepen. Toen zag ik een groot opschrift op een bord. Iets als 'rejouon'.

29 juni 1900

Nog op Cruysbergen. De langste en merkwaardigste heldere droom tot nog toe. Het begon in Holland, dat ik vele menschen zag en dadelijk mrs Thompson en Nellie

riep, maar niemand zag ik die er op leek. Toen riep ik ook Myers, maar ik zag hem niet.

Ik sprak Engelsch en toen was er een dame die mij antwoordde. Zij was de verpleegster geweest van ... ze zei 'his nurse'. En ik begreep niet wie ze met 'his' bedoelde. [Toen ik wakker was begreep ik dat ze v.d.V. bedoelde.]

Daarop begreep ik dat ik hier mrs. Th. nooit zou vinden en dat ik naar Engeland moest gaan. Ik zei 'over zee'. En toen ging ik een weg op naar zee. Daar kwam ik veel menschen tegen. Ik vroeg hen hoe het kwam dat ze allerlei gestalten konden aannemen, dat ze veranderden voor mijn blik.

Bij zee zag ik zeelui staan in olie jassen. Ik vroeg mij over zee te brengen. Een zei dat het lang zou duren, maar ik zei in een paar seconden. Toen zag ik de branding komen en de zee, en ik had het gevoel over zee te gaan. Ik zag de kuiltjes in 't water, als achter een schip. Het was een beetje angstig en duurde nog al lang. Onderwijl was ik bewust te slapen, en hoorde mezelf licht snurken. Ik was niet bang wakker te worden. Driemaal brak de droom af, en kwam dan weer op. Toen zag ik eindelijk een stadje bij regen, beregende steenen, en Engelschen haastig loopen. Toen riep ik dadelijk en - heel wonderlijk - niet om mrs Th: maar om Beatrice Marsland, overtuigd dat ik die vinden moest. En ik zag haar ook dadelijk. En ze zei 'do you now believe that it is no self-suggestion?'

[De menschen op den weg leken me op de kolonisten op weg naar Walden, bij het feest.]

Ik gevoelde ook duidelijk een zekere schorheid in mijn keel, toen ik over de zee was.

18 juli 1900 Noordwijk

Korte Heldere Droom. Ik riep duidelijk mrs Thompson, en zag haar ook. Maar ze veranderde voortdurend. Toen dacht ik, wat zal ik nu bedenken. Ik zei: zeg me een woord ter herkenning. Ze zei: 'waarom ga je naar *Laren*, je moet niet meer naar *Laren* gaan.' Ik begreep niet wat ze bedoelde, maar dacht, het woord *Laren* zal ik onthouden als Ken-woord.

Daarop verwarring, lubrieke bijmengels en gewone droom.

9 augustus 1900

Een zeer mooie droom, hoewel niet geheel helder. Ik had mij den vorigen dag bedroefd dat ik zoo weinig verheven en stichtelijk droomen meer had. En ik had den vorigen avond aan een fransch stuk over spiritisme geschreven.

Nu droomde ik dat ik met een vreemde een stadsgezicht met veel daken zag en toen zei: nu zal ik 't veranderen in den tempel zooals ik die 't mooist heb verbeeld. Toen riep ik luid bevelen met een heldere stem, in 't Fransch: 'des colonnes!' enz! De stem klonk heel ver. Ik zag nu de steigers, de metselaars alles verwordend. Ik riep dat het sneller gaan moest. Eindelijk was het klaar, een soort kerk met houten binnen bekleedsel, lichtbruin hout, glimmend, vol snijwerk. Ik vroeg of het niet prachtig was. Toen knielde ik op 't altaar en had een diepe, heerlijke ontroering. Ik hoorde een stem zeggen 'je t'aime, mon frère!'

20-21 augustus in Parijs 1900

Ik wilde helder dromen en rekende er vast op. Wakker om 5 a 6 uur. Daarna zeer kort, helder en prachtig. Een groote vlakke vol bloemen, overal schemering, voor mij een kleine lichtplek aan de kim. Witachtig. Achter mij licht dat een schaduw van me wierp. 't Licht vooruit beteekende redding, genade. Ik was uiterst dankbaar en bad herhaaldelijk: 'ik dank! ik dank!' Toen zei ik: 'Wat een bloemen!'

10-11 september 1900

Nog al licht geslapen en nu en dan wakker tegen den morgen werd de droom helder. Ik was op een plein, en zag vele menschen. Ik overdacht rustig en was welbewust. Ik riep 'mrs Thompson'. Ik zag iets achter een boom en verwachtte een geest te zullen zien. Herhaaldelijk riep ik 'mrs Thompson' en hoorde duidelijk mijn stem.

Na een poos nieuwe helderheid. Weer een weg druk van menschen en gezichten. Er was iets wat me door Parijs geïnfluenceerd scheen, het vroolijke, feestelijke en pretmakende en *toch niet tegen het hogere ingaande*. De droom was ook met een eenigszins sensueele feest voorstelling begonnen, vóór de helderheid. Een verbinding van het hogere en het wereldsche, zeer ongewoon.

Nu dacht ik om den Hindoe en ik zag een donker gekleurd type, een neger of mulat. Ik riep luid, goed overdenkend hoe de Hindoe heette, en niet geneigd den naam Chatterji te gebruiken Yagadisha Chandra Chattopadhyana, dit zeer duidelijk, eenige malen. Ik zag nog wel een Indier met een tulband, maar mijn vriend niet.

24-25 september 1900

Ik voelde slaperig gister avond, en dacht weer bij 't inslapen dat ik helder dromen zou. Ik droomde weer van

een jong meisje, van een jaar of twaalf, dat ik iets heel moois wou laten zien. Ik zei ga maar mee, ik zal je het vergezicht laten zien. Toen trachtte ik weer dat wijde uitzicht te krijgen dat altijd met heldere dromen samengaat. Maar er was een tent of doek boven ons hoofd, bruin, dat het opstijgen belemmerde. Toch kwam ik er door of er omheen, en zag vrij uit en kreeg zelfbesef.

Mijn handen ziend en mijn lichaam zei ik: 'nu ja, ik kan alles zien wat ik denken kan.'

Ik zat toen aan een tafel met eenige mensen. Martha zat tegenover me. Ik wou haar beduiden dat ik in droom tegen haar sprak en dat ze dat onthouden moest. Ze sloot haar oogen half en zei dat ze het even begon te begrijpen. Ik toonde haar hoe ik heel groot en heel klein kon worden naar verkiezing. Het groot worden kostte mij de meeste moeite.

6-7 oktober 1900

Even een flauwe poging om het verre uitzicht te krijgen. Maar het was tusschen twee muren, het kostte groote moeite en was terstond weer weg.

26-27 oktober 1900

Duidelijk en veel gedroomd van mijn vriend de Hindoe. Ik zeide zijn naam Chattopadhyana weer voluit. Maar er was geen helderheid. Het was een vergadering van Hindoe's.

1-2 november 1900

Ik had slaap te kort. Toen ging ik midden in den nacht diep slapen. Dat was een angstwekkend wegzinken. Ik voelde alsof mijn hand door geesten gegrepen werd en of ik schrijven moest.

5 november 1900

Gister nacht weer klein oogenblik van helderheid, ik zag huizen en daken. En ik weet aldus geredeneerd te hebben: O juist, een droom wordt helder wanneer er levendige indrukken en visies zijn. Dan ga ik opletten en wordt bewust. Ik dacht even aan de hindoe en sprak zijn naam.

22 november 1900

Eindelijk weer een echte heldere droom. Ik was moe en sliep voor 't eerst sinds weken diep en lang, met een rustigen geest. Toen kwam het licht, boomen en huizen

en het gevoel van verrukking 'daar is 't weer!' Ik zag de dingen wonderbaarlijk reëel,
pre-

cies alsof ik waakte. De balken van een bouwwerk, met zand er aan, een wonderlijke grauwe toren aan de overkant van een water 'prachtig!' zei ik. Ik had weer dat haastige drukke, opgewonden lustgevoel, om toch maar goed van alles te profiteren.

Er was iets in wat me aan Parijs deed denken. Dat bouwwerk leek ook op de Roode Toren van de tentoonstelling. Weer sprak ik de naam van Chattopadhyaya. Ik zag een bruin boekje waarop stond 'Souvenir de Munich' mijn handen waren zeer reeel. Toen ik weer beneden kwam van de roode toren, zag ik een portret hangen van een anderen, ouden Hindoe met een baard. Daarom was een opschrift, dat deze... [een Hindoe naam] zijn voorstellingen alleen gaf als men niet *las* en geen grove of ongepaste dingen deed.

Ik paste dit toe op mezelf. Om de helderheid van den droom te behouden, dacht ik, had ik niet dien titel van dat boekje moeten lezen.

Eigenaardig was dat ik, toen ik dat portret zag, meende uit den helderen droom ontwaakt te zijn. Ik kwam iemand tegen en vroeg, van wie dat portret was. Wij gingen er naar kijken en toen was 't verdwenen.

Ik vatte het op - en nu overdag nog - als een waarschuwing, mij gegeven. Die samentreft met vele andere waarschuwingen.

17 december 1900

Een heldere droom, prachtig mooi, maar zonder uitvoering van vooruit genomen besluiten. Een landweg met zand en woeste, knoestige eiken. Het was in Canada. te Voren had ik met Amerikaansche vrouwen gesproken. Nu riep ik luid: 'Canada! Canada!' Toen wenschte ik mij een viool, en er ontstond een viool in de handen van een persoon. Toen speelde ik er op, ik wenschte muziek te hooren. Ik had daarbij 't gevoel: nu heb ik die en die gewaarwording hoorend bij 't viool spelen [snaren aan vingers]. Maar nu wakker zijnd weet ik dat ik toch niet geheel helder oordeelde. [Wat beteekent nu dat bedrog? Wat bedriegt wat?]

20 december 1900

Weer even een begin van helderheid. Een top van een denneboom, - stijgen, - opstijgen - een heerlijk gevoel.

23 december 1900

Ik had gister den ganschen dag gevietst en was moe. Maar mijn gedachten waren niet hoog en zuiver en ik voelde sensueel zoodat ik zei: dezen nacht zal ik stellig *niet* helder droomen.

En zie, ik droomde aanhoudend helder, wel vier, vijf keeren achtereen, telkens als ik insliep zonk ik weer in die sfeer van prachtige uitzichten en wonderlijk welbeseft denken en bewegen.

't Eerst was een dennebosch, de groene takken bewogen heftig, zonder wind, en ik was bang, zeer beklemd zooals ik nog nooit in heldere droomen was. Ik riep: 'vergeving!' en ik voelde zeer mijn zonde en domheid. Ik vouwde mijn handen en dacht: 'zouden die nu ook gevouwen zijn, in mijn slaap?' Het leek me ondenkbaar dat ze niet gevouwen waren. En toch, toen ik er aandachtig op lette, bemerkte ik dat mijn handen in den slaap *niet* gevouwen waren.

Wat later, hevig en vrij bewegend, met verwondering dat ik het doen kon. Vergezichten.

Daarop praten met allerlei menschen: o.a. Truida Everts. En hen vooral op 't hart drukken te onthouden dat ik in den droom met hen gesproken had: met nadruk zeggen: '*dat* is 't merkwaardige, onthoud dat toch, *het volle zelfbesef* het volkomen bij je positieven zijn.'

Terwijl ik dat zei, weer denken: hoe is 't mogelijk dat men, slapende, zoo helder denken kan.

Toen vlieg-beweging. Het gewone, op een hoogte klimmen, en zich in de ruimte laten vallen.

14 januari 1901

Een zeer korte heldere droom, aan 't eind van een slechte nacht. Het was in een straat. Ik had eerst zeer duidelijk mevr. 't Hooft gezien. Toen zag ik nog mijn handen en merkte op dat hun houding *overeenkwam* hoewel niet dezelfde was als mijn lijfshanden. Ik sliep met de handen *van* elkaar, in den droom had ik ze over elkaar, ongeveer in dezelfde houding.

22 januari 1901

Ik had gehoord dat Myers gestorven was en nam mij terstond voor hem te roepen. In den nacht van 21-22 Jan. droomde ik van een indische zinnelijke vrouw die mij wilde doden. Ik voelde mij doodgaan, maar lette op dat ik nog bleef ademen. Toen werd ik helder zag veel menschen en riep terstond 'Myers! Myers!' Hij kwam onmiddelijk. Hij sprak Hollandsch. Maakte den indruk teleurgesteld te zijn, zei dat hij 'twee kamers' had. Ik was in die kamers het was er benauwd en eng of saai. Maar hij hield zich groot

en zei alles toch heerlijk te vinden. Hij zag ook de mensen voorbijgaan. Ik zag iemand met een groot glas jenever en verwonderde me over al die aardsche dingen. Ik vroeg naar zijn slaapkamer en hij zei: 'een dot!' Ik merkte op dat ik mijn ingewanden voelde, en dat ik nog een warm slapend lichaam had, later veranderde Myers gezicht en ik zei hem dat.

4 februari 1901

Een zeer ongewone heldere droom. Ik was in slechten fysieke toestand en sliep telkens kort door belemmerde ademhaling van den neus en onaangename gedachten, ik voelde mij zeer ongelukkig. Toen bemerkte ik in eens dat ik toch helder droomde, ik was in een kamer en zag een paar vrouwen, goedgejuffrouwen scheen het, en ik kon niet *nalaten naar hen toe te zweven* met boosaardige bedoelingen. Ik zweefde ze overal achterna hoewel ze zeer bang schenen. Ik vond dit afschuwelijk. Ik wist mijn toestand, mijn verdriet en ik besepte mijn onmacht. Ik had ook een mes in de hand en lei dat neer om er geen kwaad mee te doen. Toen riep ik luid 'God, wil het toch verzachten! o God, wil het verzachten'. -

Bij het terugkeeren in mijn lichaam een wonderlijke, griezelige, onbeschrijfelijke gewaarwording alsof er een ander lijf leefde en wormachtig bewoog in mijn lijf. Ontwakend dacht ik, dit is 't samenkomen van astral-lijf en 't gewone lijf.

Den volgenden dag was ik beter.

22 februari 1901

Ik droomde van nacht dat ik praatte met een vrouw [Catherina?] die ten tijde van Jezus gestorven was. Ik vroeg haar: 'en hoe lang denk je dat het geleden is dat je stierf?' Ze antwoordde: 'mij dunkt, een uur of drie' - 'Het is achttienhonderd, neen negentien honderd jaar' -

Ik zelf moest even nadenken hoe lang het was. Want ik was ook dood en het scheen mij alles heel ver. Toen bedacht ik dat ik zelf al een jaar of vijf dood moest zijn, en dat dus al dat drukke leven van de laatste dagen maar schijn was geweest. En toen herinnerde ik me ook flauw den indruk van mijn dood in 't land, de couranten enz.

28 februari 1901

Een korte heldere droom. Een soort enorm groote hal of gewelf, met vreemde verhevenheden op de steenen, ik ging er door en bemerkte hoe vreemd het was. Ik riep 'Myers!' eerst

zacht, alsof ik heesch was, toen luider en vrijer 'Myers! Myers' ik wachtte gespannen, maar ik zag niemand, niets als steenen. [Het niet bewegen kunnen in den droom, het machteloos zijn heb ik weinig meer. Mijn droomleden zijn volkomen vrij. Zijn we daarin niet geoeffend dan houdt het stille slapende lijf ons tegen]

22 maart 1901

De eerste heldere droom sinds mijn opstanding van 7 maart. Ik verwacht nu die droomen sterker en levendiger te zien worden. Deze was nog maar kort, en zonder veel verheffing. Maar wel sterk. Ik zag de stad en riep 'Truida'. Heel duidelijk, zoodat ik meende dat men mijn stem hooren moest. Toen wilde ik opzweven, ver uitzien, en naar haar toegaan. Ik zag huizen tusschen 't bosch en zei 'ik wil naar haar hut'. De menschen die ik zag begonnen heel even op Truida te gelijken. Maar ik voelde dat ik mijn doel niet bereiken zou deze maal.

De eerste nachten na 7 maart waren zeer merkwaardig. Want zonder een bepaalde droom had ik elken morgen, tegen 't ontwaken, aanduidingen die mij stellig als wijzingen of leidingen voorkwamen. Van 10 op 11 maart sliep ik in met een gevoel van feestelijke optochten die allen te samen kwamen. Bij 't wakker worden zag ik de juistheid in van de anarchie, en dat in het beeld van gestapelde houtblokken, een volgende morgen als een spoorweg die wij gesamenlijk aanlegden en welk werk vlot en voorspoedig ging zonder dwang of gezag. Dit alles beteekende voor mij voorspoed van Walden. Het waren geen droomen, meer gevoelens. Maar zeer reeel en sterk.

Later heb ik nog weer afkeurende gevoelens gehad. Meestal direct voor 't ontwaken.

30 maart 1901

Een heldere droom, maar nog niet sterk en mooi. Ik liep in het laantje naar Truida en zag dat de boomen gekapt waren. Ik begreep het niet en zei: het is niet zoo. Maar ik kon 't niet anders zien. Toen riep ik 'Truida' met duidelijke zware stem, ik voelde de vibratie er van. En meende zeker dat het in de hut te hooren zou zijn. Ik riep: 'ja! je hoort me wel, dáár zal ik je zien bij dat dwarswegje.'

En daar zaten ook figuren die op haar leken. Één eindelijk zei dat ze het was, en ik herkende ook haar stem. Ik vroeg een herken-woord en ze zei er een. Ik gaf als woord op: bumble-bee. Ze sprak het na, maar na veel moeite.

2 mei 1901

Na een maand wachten beginnen de heldere droomen weer. Ik was tot nu toe steeds slaap te kort gekomen en daardoor niet in de goede conditie. Te laat naar bed gegaan, te zeer in drukte. Ook in Engeland was er geen conditie voor heldere droomen. Maar ik had nu eindelijk weer doorgezet vroeg te gaan slapen, en voelde nu dat ik tot rust kwam. Terstond kwam ook de heldere droom dezen nacht. Maar het geluksgevoel was niet sterk, het was alsof ik in lagere sferen was. Ik begon met een zeer eigenaardige *onrust* te bespeuren, in den droom, *alsof ik ver weg moest gaan*. Ik dacht er bij: als ik nu maar inwendig concentreeren kon, dan zou diezelfde neiging bevrediging vinden, zonder dat ik ver weg hoefde te gaan.

Toen droomde ik van mijn nicht Gine, die nog altijd in haar rijke huis woonde, maar ik wist dat ze dood was en haar rijke huis het schimleven hiernamaals. Later bedacht ik dat ik in lagere sferen was geweest en daardoor juist *die* persoon ontmoet had. Het huis stond in Zaandam.

Toen was ik in Haarlem, in den Hout, niet de fantastische droom-Hout van vroeger droomen, maar de echte, gewone Hout, achter de buitensocieteit. Daar werd ik helder. Ik zag menschen en riep: 'Gordon! Gordon Maturin! little Gordon, Come. Do you hear me? do you not know me?' [toen hoorde ik iemand zeggen 'no!'] 'Will you tell your mother that I called you!'

Terwijl ik riep voelde ik even dat 't speeksel mijn stem belemmerde, en ik dacht: 'let daarop!' Weer 't zelfde wonderlijk schijnende gevoel dat dit roepen toch gehoord moest worden, ook in de hut. Bij 't wakkerworden de herinnering doodstil gelegen te hebben.

Ik dacht telkens den jongen te zien maar ik zag hem niet.

Ik had geen groot geluksgevoel, maar was bij 't ontwaken zeer behagelijk en uitgerust.

Van 30 april op 1 mei van mijn vader gedroomd. Hij is stervende, naar mijn meening, maar in de droom deed hij zacht en vriendelijk en zei als van ouds: 'Keessie' met zijn aardigste stem. Ik voelde dat hij mij zegenen wou en wou wegnemen het vloeken dat hij mij in zijn waanzin deed.

's Morgens begreep ik dat deze droom geen sterven van hem beteekende. Ik hoorde ook 's avonds dat hij iets beter was.

21 mei 1901

Ik had al een paar dagen de helderheid verwacht,

maar was te laat gaan slapen. Gister ging ik vóór 10 naar bed. Om half 5 bij schemer werd ik wakker, overtuigd dat het nu komen zou. Toen sliep ik weer in en zag eerst mijn vader. Ik had mij voorgenomen hem eerst op te roepen. Hij kwam echter al zonder dat ik mij herinner hem geroepen te hebben. Ik was zeer aangedaan, omhelsde hem, en voelde innig en dierbaar. Hij zag er uit zooals in 't laatst van zijn leven. Ik zag hem bizonder duidelijk.

Ik droomde van Haarlem, een straatje waar alles verbouwd was. Villa's met echt marmer, rood en wit. Marmeren trapleuningen die tegen elkaar waren gebouwd zoodat men er niet door kon. Een architect zat in een kamer, en ik beklaagde mij over die leuningen. 'Nou ja, wij hebben zooveel uit elkaar te houden'. [Dit deed me aan Alice's dromen denken.]

Toen in een luxueuze kamer het besef van helderheid.

De eerste helderheid kwam bij 't zien van een grauwe steenen muur in diepe nacht-duisternis. Dat was toen papa kwam.

Daarna in het weelderig vertrek de tweede, waarbij ik Gordon riep. Ik had in Haarlem een straatje doorgelopen afschuwelijk erg, als een steegje in Londen.

Toen ik Gordon riep, een gevoel van nu dóór te dringen en zeker te zijn dat hij komen zou.

Toen kwam hij, om een hoek in de leege kamer.

Hij zag als 9 of 10 jaar, had blozende dikke wangen en kleine donkere oogen. Een aardige jongen.

Toen hij er was werd mijn stem zwakker, en ik had moeite te fluisteren. 'I am D^f van Eeden. Do you understand me? Will you tell your mother?'

Hij knikte, alsof hij het doen zou. Er was een jonge vrouw bij hem en een oudere heer. De jonge vrouw zei: 'Yes, this is Gordon' Toen ik vroeg: 'Gordon Maturin?' zag ik haar eenigszins weifelen.

Ik meende dat ik wakker werd schreiende van aandoening. Maar ik heb later bemerkt dat dit gedroomd was, en mijn oogen droog waren gebleven. Toen sprak ik nog met Myers zonder mij te herinneren hem geroepen te hebben. Hij sprak over een plaatsje aan de Adriatische zee waar hij 't zoo mooi had gevonden. Ergens in Illyrie of Istrië. Hij wees 't op de kaart en toen 't plaatsje zelf. Ik zag een terras, waar men 'cheap dinners' kon krijgen en rooken mocht.

Eindelijk in gewonen droom vertelde ik Lady Welby de voorafgaande over mijn vader. Zeggende dat hij blijkbaar nog in dezelfde strijd was als in zijn leven, daar wij weer hadden getwist over wijn of geen wijn, en hij mij sterken drank en water wilde laten drinken en geen 'krentenwater'.

[Ik weet niet of dit verhaal over den vorigen droom juist is. In het droom-leven verwacht de tijds orde vaak. Men beleeft een droom twee maal en vult hem dikwijls aan, zonder dat men kan zeggen dat het *na elkaar geschiedt*]

23 mei 1901

Bij 't slapen gaan dacht ik: ik zal helder droomen, hoewel 't den vorigen nacht ook gebeurd was. En er kwam, even, in den droom, helderheid met besef. Ik zag het dwarrelen van veel stofjes als sneeuwvlokken. Toen was ik als 't ware, mij aan 't voorbereiden wat ik doen en zeggen zou, als de helderheid groot genoeg was. Maar 't ging niet door, en ik werd wakker terwijl er een paar schokjes door mijn lijf gingen. Daarna bleef ik somber en vol droevige gedachten. Ik dacht of het soms epileptische verschijnselen waren omdat ze ook zoo met intervallen terug keeren. Dit alles in halfslaap. Bij 't ontwaken zag ik alles beter in.

12 juni 1901

Ik droomde in een hut te wonen in een groot woud, het was den Hout, groote boomen in zomerloof. Ik was getrouwd en voelde de essens van huwelijks liefde, maar wie de vrouw was die bij me was, was niet duidelijk, geen naam, alleen gevoels-essens. Ik ging wandelen en liet haar achter. Ik begon licht te worden en kon over andere menschen heen springen. Toen kwamen wijde vergezichten en daarmee helderheid. Een water, een dikke leuning. Ik wilde hoog stijgen en mij in de ruimte storten. Ik wist niet wat ik mij voorgenomen had te doen en bedacht: ik zal maar mijzelf suggereeren opgewekt te zijn morgen. Toen deed ik dat, zeggend: ik wensch opgewekt wakker te worden. Toen wilde ik naar mijn liefste terugkeeren. Het was een veel mooier en heerlijker droom dan de vorigen, maar kort. 't Resultaat is niet opvallend, maar wel merkbaar.

25 juli 1901

Op reis eenmaal een begin van helderheid, waarbij ik booze wezens door kracht van wil bezwoer. Een zwart wezen, dat duivel heette, bezwoer ik door aanroepen van God. Het kreeg witte

plekken daardoor.

Op de boot, licht slapend, maar verkwikkend kwam ik herhaalde malen in aanvankelijke helderheid.

Ik wees Betsy hoe zij helder dromen kon en scheppen wat zij wilde. Ik strekte de hand uit en zag die hand in 't zonlicht. Daarbij 't vreemd bedrog: 'nu ja, maar dat is ook geen droom, die hand is er.' Later eerst, na 't ontwaken, bedenken dat de hand wel een droomhand was.

In een tweede slaap denzelfden nacht [23 - 24 Juli] zag ik plotseling oom Henri. Hij zag er gezond uit en ik zei: 'wat ziet u er goed uit, het is dan toch in orde gekomen en de ziekte was zoo ernstig niet'

Toen bedenken dat hij dood was. Ik zei: als ik nu maar zeker was dat je *wist* dat ik tegen je sprak. Hij antwoordde: 'dat is zeker, ik heb het juist gewild, om die zaak van Almelo'. Ik begreep dat hij iets bedoelde van geld dat hij wilde dat ik kreeg. Ik vroeg hoe hij zich voelde, hij huilde, en ik kuste hem de hand. Hij was niet rustig zei hij, en ik sprak; 'Zoek God'.

27 juli 1901

Van nacht weer herhaaldelijk de sensatie van helderheid, hoewel niet zeer sterk, en telkens met de gedachte dat het niet echt was. Ik riep een paar malen Gordon Maturin, maar zonder veel overtuiging zonder macht, en ik zag ook niets. Ik zocht naar iets wat ik doen kon om van de helderheid partij te trekken en ik eindigde met een soort gebed om opgewektheid en sterkte.

1 augustus 1901

Ik sliep de laatste dagen op de Lelie, tusschen Hans en Martha die ziek zijn, in mijn oude bed van Dennekamp. Ik had de laatste nachten niet veel geslapen door bezorgdheid en was er nu ook tweemaal uit geweest. Toen sliep ik tegen den morgen diep in en droomde zoo helder als ik in lang niet gedaan heb. Het begon weer met zweven. Ik zweefde om een huis heen, dat was mijn thuis, en ik herinnerde het zeer goed als mijn huis. Ik dacht: ziedaar nu kan ik weer zweven. Toen begon de helderheid en ik zag rond met gespannen blik en ik praatte voortdurend hardop. De blaadjes van de boomen zag ik nauwkeurig, ook een tuin met een bruin beeld er in, ramen. Maar *niets was stil en vast*, alles was veranderlijk en vervloog. Toen riep ik weer Gordon Maturin, maar het was alles leeg, leeg, er kwam niemand.

Toen bedacht ik mijn voornemen om te bidden in mijn droom, en ik viel op mijn knieën en vouwde mijn handen en bad. Ik meende te bemerken dat alles nu mooier en lichter werd. Maar er gebeurde toch niets bijzonders. Toen ging ik wakker worden en ik was overtuigd dat ik zou ontwaken met gevouwen handen en knielend. Maar langzaam kwam de overgang waarbij ik bemerkte dat ik op mijn rechterzij lag en dat mijn handen gescheiden waren. Na dezen droom was ik weer gelukkig zoals vroeger.

3 augustus 1901

Veel geslapen. Gedroomd van B. Zimmerman en van een verzoening met haar broer Willem. Wij omhelsden elkaar herhaaldelijk en ik noemde hem mijn broeder.

12 augustus 1901

Weer een zeer heldere droom, maar kort. Het was een laantje in een dennenbosch, waarin ik wandelde. Ik had ook gezweefd. Ik was zeer helder bewust en riep: Gordon Maturin, Gordon - en toen: 'give me the pass-word'

Ik zag echter niemand. Het eigenaardige van dezen droom was dat ik een licht-schijnsel zag, komende van links, en dat ik mij in den droom bewust was dat dit ontstond door werkelijk licht van mijn raam, en dat ik toen naar rechts liep om het schijnsel te ontwijken.

Bij 't ontwaken zag ik inderdaad dat het mijn vensterlicht was dat in mijn oog scheen. Het oog moet dus half open geweest zijn. [zie 14 oct. '98.]

13 augustus 1901

Weer een zeer heldere droom, meer midden in den nacht. [Ik schrijf veel verzen den laatsten tijd en leef zeer sober en in onthouding] Ik wandelde door een laan met gele bladeren en ik dacht: laat ik gaan zweven. En toen: waak ik of droom ik? Als ik zweven kan tot over die broeibak, dan droom ik. En ik kon het gemakkelijk. Toen werd ik zeer helder en ik dacht nu kan ik Gordon roepen, en ik zal hem zien. Ik zag een ruimte in het bosch, en ik voelde machtig, en *zeker* dat ik hem zien zou. Luid en energiek riep ik toen: Gordon! Gordon Maturin! 'You must come, you *shall* come'.

En toen kwam hij, ik zag hem, een veel bleeker, magerder jongetje nu, met lange blonde haren, op een viets rijden. Hij wou voorbij rijden, maar ik riep hem aan en zei: 'say the pass-word!' Toen glimlachte hij, kwam bij me en zei met een lieve intonatie, heel duidelijk den

nadruk leggend op elke syllabe: *Sin - a - poor!*

Ik begreep dat hij bedoelde Singapore. Ik was zoo bang het woord te vergeten, dat ik terstond wakker werd. Bij 't inslapen overdacht ik wat ik doen zou als ik weer helder droomde, maar ik kwam tot geen besluit. Ik dacht er over, Paul te roepen.

14 september 1901

Geen heldere dromen den laatsten tijd om redenen die ik goed begrijp. Ik was mezelf niet meester. Nu sliep ik weer beter en voel sterker en de dromen worden mooier. Gister avond was ik zeer moe van een langen dag veld werk, en ik ging 11 uur naar bed. Toen dacht ik: mijn lichaam is doodmoe, zou nu mijn droomlijk even loom zijn of frisch en levendig. En ik verwachtte het laatste. En ik droomde werkelijk dat ik zeer actief was en danste en sprong zonder eenig gevoel van vermoeienis. 'S morgens was ik geheel uitgerust en verkwikt. Ik droomde ook lief van mijn vader, die mij troostte.

17 september 1901

Twee dagen demonen-dromen. Hoewel ik goed gevoelde en sterk was. Gister werd mijn vader nagebootst. Van nacht was er een demon dien ik straffe, door te zeggen: 'hoe zou je 't vinden als ik je een blauwe neus gaf' Onmiddelijk werd zijn neus donkerblauw. Hij wou zich verzetten en keek kwaadwillig onderworpen. Hij wist daarop de blauwe kleur in allerlei vormen en figuren te veranderen, zonder hem weg te krijgen. Ik zei 'neen! effen blauw!' maar ik was niet sterk genoeg, hij bleef zich verzetten.

2 oktober 1901

Nog geen helderheid. Steeds vechten tegen demonen. Een zat ik achterna met sneeuwballen, al zingende. Een zag er uit als Willem Witsen, ik zei: 'je bent dronken, ik zal je een pak slaag geven'. Ze wijken altijd voor me, en het vermoeit me ook niet. Maar ik droom niet sereen.

Gister alleen zag ik Jezus, ik was zeer geroerd en smeekte hem aan. Ik hoorde hem 'neen!' zeggen, maar toen keek hij naar mij en zei: 'ik sprak tegen een ander, het is ja!'

Ik wil maatregelen voorbereiden ingeval ik ooit spraakstoornissen krijg om te kennen te geven of de spraak in mijn dromen intact is.

* Zie aantekening 1 september 1901, p. 466

5 oktober 1901

Nog geen helderheid. Eergister begon het bijna. Ik liep met Columbus, die door Holland reisde, op weg naar Spanje. En ik zei, met aandachtig besef, dat wij nu spraken als in de 16^e eeuw, maar dat ik op 't zelfde moment was in de 19^e eeuw.

9 oktober 1901

Eindelijk. Ik was moe na zwaar fysiek werk [kolendragen] en sliep vast. Midden in den nacht kwam het. Bij 't inslapen had ik al, onwillekeurig, zelf suggesties 'nu zal 't komen, van nacht wil je het' enz. Toen droomde ik dat ik uit het raam van mijn hut keek, het lage raam boven mijn schrijftafel, en rondkeek en terstond voelde dat het een heldere droom was. 'O, helder!' zei ik onmiddellijk. Ik riep 'Gordon' uitkijkend in het dennebosch, dat veel grooter was dan het werkelijke. Rechts zag ik iemand, maar die was 't niet. Toen riep ik helderder 'Gordon Maturin, I will you shall come'. Ik riep energiek, maar wilde tegelijk doen voelen dat er niets geen drift of wrevel in mijn energie was ik zei, of dacht daarom: 'ik wil het maar ik ben niet boos.' Toen zag ik recht vooruit een jongen dien ik voor Gordon hield, er was iets met zijn oogen, een donkere bril of zoo. Hij kwam naar mij toe, eerst weifelend, toen vriendelijker. Ik kuste hem en sprak met hem en zag dat zijn lang haar was afgesneden, vooral boven op 't hoofd. Hij zei 'you are D^f van Eden'. Ik zei 'Yes, give the pass-word'. Toen zei hij, met veel moeite 'Denne... Venne...' Ik vroeg het te herhalen, weer zei hij stamelend, maar nadrukkelijk 'Venne ... Denne ...' Toen vroeg ik het nog eens voor de derde maal maar hoorde 't zelfde 'Denne... Venne...' Zoodat ik dacht of hij soms mijn naam bedoelde.

Hij scheen niet vroolijk, en ik vroeg hem of hij naar zijn moeder verlangde 'O no' zei hij 'I see her everyday' en toen of zij wel was. 'Yes, she is very well'.

Toen wist ik niet meer wat ik doen zou, en werd daarmee wakker. Het was nog donker en ik hoopte op nog een heldere droom. Maar ik droomde gewoon. Het stormde hard en ik had de storm en regen door den helderen droom heen gehoord.

11 oktober 1901

Twee heldere dromen. Ik sliep in Haarlem. Ik had één glas wijn gedronken. Het dek was zwaar en ik voelde niet zeer behagelijk. Maar de dromen waren mooi, vooral de eerste, en lieten een groote verkwikking na. [Het glas wijn gaf tegenzin]

Eerst droomde ik dat Henriette naast mij stond en dat ik haar het landschap liet zien. Het was een wijd prachtig landschap, gezien door een vierkant venster [als op Oldach's Mephisto en de scholier]. Ik zei dat zij daar nu over zweven kon en ik wees hoe mooi het was. Wij waren beiden zeer geroerd, zij schreide. Ik zei dat het Westphalen was [Ik had den vorigen avond over H. gesproken]

Toen werd ik wakker en droomde daarna weer helder. Nu was Truida naast me, ik noemde haar naam. Wij gingen door kamers en ik riep Gordon. Eerst sprak ik Hollandsch maar kreeg al helderder besef en sprak Engelsch. Mijn stem klonk hoog [fausset] en hol, als in een leege kamer. Ik riep vruchteloos, Gordon kwam niet. Ik voelde niet sterk genoeg, denkelijk door de aanwezigheid van Truida. Ik ging telkens een hoek om zeggend: in deze kamer is hij. Maar hij kwam niet. Tot Truida zei ik: 'onthou nu dat ik met je gesproken heb!' en ze zei 'ja!'

Ik had den vorigen avond in een kamer gezeten zonder kleeden. Dit is voor 't eerst dat heldere dromen iets verraden van den vorigen avond, evenals gewone dromen.

20 oktober 1901

Drie dagen geleden had ik twee heldere dromen kort na elkaar op één nacht. Ik riep Gordon en Truida maar zonder resultaat.

Den volgenden nacht droomde ik min of meer lubrieke voorstellingen en het einde was een phrase: 'als de mensch een staart had zou er waarschijnlijk een krul in zijn'.

Ik vond dit ontwakend geestig en sarcastisch, als een demonische zinspeling op de menschelijke onreinheid.

In de laatste dagen was ik meer sensueel bezocht dan te voren. Van nacht nu droomde ik zeer helder, maar er was geen spoor van verheffing en ik dacht ook niet aan 't roepen van Gordon. Ik bewoog me wel in vlieghouding, over een wijde vlakke. Maar ik was onmiddellijk in gesprek met demonen. Met een, niet zeer leelijk, sprak ik nadrukkelijk over de vreemde toestand van den droom en vroeg hem wat ik doen kon om een herinnering van den droom vast te houden bij 't ontwaken, ik bedoel: een lichaamshouding aan te nemen die ook zou blijven na 't ontwaken. Ik besloot de handen te vouwen. Nooit had ik zoo sterk 't heldere bewustzijn van in twee sferen tegelijk te bestaan, en nooit had ik zulk een duidelijk lichaamsgevoel in den droom.

Toen kwamen vrouwelijke demonen en ik sprak van den eerste als van een demon, wat verontwaardigd werd afgewezen. Maar ik wist het toch goed. De vrouwelijke wezens verleidden mij, en dit had pollutie ten gevolge. Maar ik voelde hierin volstrekt niet onschuldig. Ik had volkomen besef en was zwak geweest, in mijn gevoel. Dit was in geen jaren voorgekomen. Ik begreep nu dat een wijs man nooit polluties mag hebben, dat hij er aansprakelijk voor is. Hij moet de demonen ook in den slaap bestrijden.

Ontwakend scheen het droomlichaam geheel en al vèr weg, niets uitstaande hebbend met het waaklichaam. Van gevouwen handen was niets te merken.

23 oktober 1901

Even een korte heldere droom. Maar het scheen alsof ik *gedroomd had dat ik helder droomde*. Ik riep Gordon en zag ook een jongetje, maar het was alles onecht.

24 oktober 1901

Weer een heldere droom. Eerst veel dromen over Amerika, een rots van roodachtig basalt, met ronde pijlers als een toren, een groote stad in de nabijheid, Hollanders en Engelschen, veel drukte. Toen plotseling bewust worden, met een wijd landschap voor me. Ik riep Gordon Maturin, maar ik bedacht dat ik in Amerika was, heel ver en dat hij dus niet komen zou. Ik zag wel even een jongetje en lette op zijn haar, maar het was Gordon niet. Toen bedacht ik wat ik doen zou. Ik voelde alsof ik den tijd had, maar toch niet bedenken kon hoe den tijd goed te besteden. Men is altijd nog te zeer verrast. Eindelijk besloot ik te bidden om opgewektheid, geestkracht, en zelfbeheersching.

Dit werkte zeer goed.

29 oktober 1901

Ik had gister geploegd, was bezweet geworden en daarna weer koud, zoodat ik wat pijn had in schouders en rug. Bij 't inslapen vreesde ik of ik verkouden zou worden.

Driemaal helderheid. Het begon terwijl ik liep in een slop van Londen, [het was droom-Londen, welbekend, maar niet lijkend op het echte] Ik sprak duidelijk, ik liep langs een spiegel en zag even een flauw beeld van mezelf, ik zei: *'ik ben mij volkomen bewust dat ik droom'*

Dus wetende dat ik helder droomde zocht ik het licht en de wijde

landschappen. Maar wat vond ik? een kamer met de echte griezelige, lugubere spook-angst van lang geleden van een oude kinderdroom. Het was zeer herkenbaar hetzelfde vervaarlijke gevoel. Een stille kamer, met licht door een vierkant matglas in den zolder, een deur - en een vaag besef van iets ontzettends.

Ik was niet bang, ik begreep dat het demonenspel was, ik zocht naar het licht te stijgen dat van het matglas kwam, maar het baatte mij niet. Ik begreep dat ik te zwak was. En ik vermoedde ook dat fysieke oorzaken [neus-verstopping] deze benauwing hielpen te weegbrengen.

In de tweede helderheid en de derde was verwarring, ik weet niet meer wat eerst kwam. -

Ja toch, in de tweede kwam het licht en de ruimte. Langzaam aan verhief ik mij boven de stad en zag de wijde horizon. Dat was heerlijk Ik zag ook licht en wel *zonlicht* dat achter mij scheen, en een breede schaduw van mezelve voor me op den grond wierp. Ik zag duinen, meeren, allerlei bewegende dingen.

Ik had niet-heldere tusschendroomen waarin ik Quita Meadows Taylor ontmoette, die mij kustte. Ik was mij bewust van sensueel zwakte.

Toen kwam de derde helderheid. Daarin speelde een vriend een rol, die ziek was. Hij had epilepsie. Wie het was, weet ik niet. Ik wachtte af, bereid hem te redden.

Ik wist dat hij alleen leed in de lagere sfeer. Ik wilde hem dus in de hogere sfeer, de ziel, brengen. [Ik had eergisteren, naar aanleiding van een lezing van Leadbeater, over 'soul' en 'mind' gesproken en gedacht.]

Ik lette op de epileptische aanval en vroeg: 'stijg je al in de ziel' Maar het was of de vriend mij vermaande tot geduld, hoofdschuddend. De aanval ging door.

Toen kwam een nog heerlijker verruiming en verheldering. Ik zag heerlijke, groote wijde landschappen met onnoemelijk veel bloemen. Mijn vriend had ik in mijn arm, hij was beter en ik zei: nu zijn we in de ziel. We zweefden langs bloemen en ik raakte ze aan, bedenkend hoe dit alles niet was van de gewone wereld, maar geschapen door onze ziel. Ik was diep bewogen.

Toen was ik alleen in een groote ruimte met licht, zonlicht, en vergezichten vol leven en bewegingen. Maar ik lette daar nauwelijks op en begon vurig te bidden tot Jezus. Ik riep hem, zeggend dat hij wist hoe waarachtig ik het meende, 'maak mij sterk, en nauwgezet, en volhardend!'

Het was een groot geluk, en eindigde in een stroom van tranen.

Onmiddelijk daarop, toen het weer donker werd, krioelde het om me van demonen. Maar ik gaf er niets om. Ik droomde nog een en ander zonder helderheid, en werd geheel verkwikt en gezond, zonder pijnen, wakker.

10 november 1901

Eergister na een lezing [de Broeders] in Amsterdam droomde ik mooi, zonder helderheid. Het was mei, er kwam een geweldig onweer met zwarte stormlucht en twee prachtige regenbogen. Toen, in een ommezien, was de lucht schoon blauw en het weer stil en zonnig.

16 november 1901

Symbolische dromen. Eergister toen ik in innerlijke verwaaring was, droom van faecalien die alles overstroomden en waarin geen reiniging te brengen is. Gister toen er verheldering kwam, droom van een tijger die dreigt een paard aan te vallen, losgebroken onder een menschen-menigte, en daarop in een hok gelokt wordt en onschadelijk stil wordt verwijderd.

23 november 1901

Onrustige nacht door een ziekte-verschijnsel. Terstond bij 't inslapen weer faecalie-dromen. Zonderling. Alsof er een reiniging met me moet plaatsgrijpen.

Merkwaardig ook dat Paul aan 't ontbijt vertelde dat hij gedroomd had dat ik afscheid nam om dood te gaan en dat ik bebloed was. Hij kon toch niet weten dat er een verschijnsel was dat mij verontrustte.

24 november 1901

Weer faecalie-droom, nu iets minder. Ik sliep veel beter.

27 november 1901

Gister pijnen gehad en vernieuwde nierbloeding. Ik ging vroeg slapen met het plan te blijven liggen. Ik sliep goed, maar werd midden in den nacht wakker, toen sliep ik weer in. Daarop kwamen zeer duidelijke half-heldere dromen. Het was alsof ik

steeds met groote inspanning zocht naar boven te komen, naar de vrijheid, naar het licht, en de groote vergezichten. Ik was op een boven verdieping en zag licht-raampjes, uitwegen. Ik kwam tot op een binnenplein, vierkant, boven mij den hemel. Ik deed mijn best maar kon er niet boven uitkomen. Ik riep 'Jezus!' zeer innig en smeekend, met gevouwen handen. Ik smeekte in tranen: 'ik meen het zoo ernstig, wat kan ik doen?' Maar ik kwam niet verder, en het was alsof ik niet geloofd en niet verhoord werd. In mijn radeloosheid deed ik alsof ik weer terug wou, naar beneden, bedoelende dat ik tot alles bereid was en niets voor mezelf verlangde. Maar ik kon niet terug, ik bleef waar ik was, halfweg, en Jezus kwam niet.

Wat later vond ik mezelf weer bezig zolderraampjes open te peuteren om buiten te komen. Maar ik gaf het op.

Toen liep ik met mijn moeder zeggende: 'O die nier is niets, die ziekte wordt beter, dat wordt beter, leg uw hand er maar op'. En ik legde haar hand in mijn lende. Ik riep ook dat ik beter ontwaken wilde. Maar mijn bezorgdheid had een anderen grond, n.l. dat ik Jezus niet gevonden had.

Toen zag ik op eens uiterst duidelijk twee gestalten, een meisje en een klein jongetje, blond met donkere oogen. Ik wou tegen ze spreken maar kon geen geluid geven. Het was zóó: ik sprak eerst in een andere sfeer zeer luid, meenende dat het in mijn slaap gehoord kon worden, en wist dat ze het niet verstonden omdat het niet in hun sfeer was. Wilde ik dan in hun sfeer spreken dan werd ik belemmerd alsof ik mijn hoofd in 't water stak. Ook 't meisje sprak zeer moeielijk. Met moeite fluisterde ik: is this Gordon? Gordon Maturin? Zij knikte. Maar ik twijfelde. Later hield ik hen voor demonen.

Ook gedroomd van veel paarden. Bruine paarden die dicht langs me kwamen, en een fijn zwart paard. Ook zag ik er twee dood liggen.

20 december 1901

Tot nu toe geen goede dromen. Mijn gezondheid is goed, hoewel nog altijd niet geheel normaal, vermoedelijk is het alles influenza geweest. Ik heb echter hard gewerkt, zoowel handenarbeid als hoofdwerk. Van nacht voor 't eerst dromen van beter aard. Ik sprak mijn vader. Ik zweefde vrij hoog, tot zelfs boven de boomen en zag op de knoppen der kastanje boomen die al kleine blaadjes hadden.

3 januari 1902

Het eerste begin van een heldere droom hoewel nog zwak. Ik zag stadsgezichten, niet hoog. 't Vreemde was dat ik dacht: nu heb ik die vorige zeer belangrijke dromen vergeten op te schrijven. Het leek me of ik onlangs nog meer zeer diepe dromen had gehad, die ik niet opschreef. En nu scheen 't me of ik vergeten was wat ik gewoonlijk in die dromen deed en wat ik me had voorgenomen. Ik zei bij mezelf: 'dat komt omdat ik niet opschreef'.

Niet wetend wat te doen riep ik 'Gordon' zeer luid. Ik voelde de vibraties der stem in mijn mond en hoofd. Gordon! Gordon! Toen zei ik zoiets als 'Hoki ... Hoki ... Hokiba.'

Ik zag echter niemand, wel een aantal vreemden, en o.a. een oude man die de staar had.

10 januari 1902

Gister den ganschen dag gespit, moe en lekker. Tegen den morgen - nadat ik om 7 uur door een bel gewekt was - even ingeslapen en een heldere droom. Prachtig maar kort. Ik droomde vooraf van de zee, hemelhooge angstige golven. Toen zag ik op eens een rei huizen, met blauwe lucht en riep: 'helder! het wordt helder!' en ik was zeer dankbaar en verheugd. De huizenrei week en daarachter zag ik een effen blauwe zee, zooals zomers bij landwind. Dit heb ik nooit in heldere droom gezien. Ik zag ook een paviljoen als in Noordwijk. Zeer scherp. Ik voelde krachtig en machtig. Ik riep Gordon, en zei ik *wil* dat je komt. Ik zag toen een bleeke, groote jongen bij een boom te voorschijn komen. Hij leek niet op Gordon en ik merkte dat. Ik zei dadelijk: the pass-word! en hij zei: 'Schwanz' of 'Swens'. Ik herhaalde het, vragend: 'Swans' en hij, knikte. Toen vroeg ik hoe zijn moeder 't maakte. Hij zei 'good'. Maar hij rilde en sprak een woord als 'Quinine'. Maar hij zei 'Queeneene' en ik dacht dat het uitgesproken werd 'nein'. Ik vroeg toen Quinine? en hij 'shiverde' en zei 'yes' Het duurde kort.

28 januari 1902

Eindelijk een nacht waarin ik zoo rustig ging slapen - na twee goede nachten - dat ik in staat voelde helder te dromen.

Toen kwam, na wakker zijn, 's morgens een droom waarin ik een kamer rondvloog zeer gemakkelijk, ik bewoog me elastisch en licht, drijvend door de lucht mij bewegend door lichte afduwen van wand of vloer.

Toen dacht ik, dit is een voorwaarde tot helderheid, nu wil ik 't helder maken. Ik poogde naar buiten te gaan en hoog op te zweven en ver te zien. Dat lukte niet best, maar de helderheid begon en ik riep Gordon. Eerst kwam een zwarte jongen, Indier, maar ik zei hem niet te bedoelen. De naam Maturin was ik vergeten. Toen kwam Gordon, klein, drie jaar met sluijk blond haar. Hij deed heel lief en aanhankelijk. Maar zijn naam kon ik niet te binnen brengen.

Daarop steeg ik en riep God aan en ik vroeg om kracht tot getrouw volharden.

Ik zag een vogeltje in takken.

Ook een zee, waar veel mensen waren. Zoel, klippen met zon op de zuidkant. Daar zaten de mensen en warmden zich.

30 januari 1902

Een wonderlijke nacht. Eerst wat wakker liggen, daarop wel drie of vier heldere dromen, met telkens wakker worden. Maar niet verheven, steeds vechten met demonen. Ze kwamen dicht bij mij, en ik verdreef ze door wilskracht en aanroepen van Gods naam. Ze deden Gordon na, maar hij was het niet, hoewel ik zijn naam nu voluit riep. Ik sprak gedurig in mijzelf, welbewust. Werd ik een weinig familiaar met een demon - waartoe ik een zonderlinge neiging bespeurde - dan voelde ik onmiddellijk de *angst*, het bewijs dat hij macht over me kreeg. Ik voelde dat en beheerschte het. Ik was niet bang en verjoeg ze gemakkelijk. Soms met slagen en dreigen.

Eens nam er een Betsy's gestalte aan. Ik liet mij niet bedriegen en verjoeg hem. Toen werd ik aan 't schrikken gemaakt, door dat een achter mij iets met veel geraas liet vallen, het was een soort wraak neming, maar ik liet mij geen vrees aanjagen. Ik bleef heel rustig en werd telkens zonder de minste emotie wakker, dan sliep ik weer in en zij waren er weer. Toen ik voor goed wakker werd, dacht ik, nu moet ik toch wel moe zijn van de inspanning. Maar ik voelde me heel wel.

Ik keek naar mijn handen, in den droom. Mijn lijf kon ik niet zien. Mijn handen leken op de mijne, maar het waren *fantasie*-handen, zooals ik zelf in mijn droom opmerkte. Ik kon ook in den droom mijzelf hooren slapen. Ik was meestal in een vertrek, en probeerde herhaaldelijk buiten te komen. Een paar malen gelukte het en ik zag een heerlijk alpenlandschap. Ik trachtte ook een viool machtig te worden, maar ik kon alleen zingen. Ik was niet zeer machtig.

19 februari 1902

Mijn hoofd was vervuld, en ik lag een tijd wakker over brieven te denken. En zie, desondanks kwam een mooie heldere droom tegen den morgen. Eerst een droom van paarden, veel paarden, dicht opdringend met hun achterpooten aan alle kant, ik in voortdurend gevaar. Ook veel meisjes, jonge kinderen, die ik kuste, zonder veel emotie. Toen wakker, daarna helderheid in een kamer, een duidelijk vierkant vertrek. Ik riep Gordon, zeer bewust en duidelijk. Er kwam niets, ik werd even wakker en hoopte dat het terug zou komen. Toen kwam het ook terug, nu in den Haarlemhout. Ik riep smeekend om Gordon, Gordon Maturin, er waren veel menschen of wezens, ik vroeg hen maar niemand kon me helpen. Ik dacht dat ik naar Engeland zou moeten, maar daarvoor had ik geen kracht. Ik riep ook 'say the word! the password'. Eindelijk zag ik een zwart en wit gevlekte-poney en dacht: daar zal hij zijn. Ik zag dat, nadat het vorige was weg gegaan, dus uit 't denken. Toen zag ik zeer duidelijk dicht bij me, een jongensgezicht. Dat was hij, dacht ik. Hij had kort gesneden blond rossig haar, en een frissche kleur. Hij was ook grooter dan vroeger. Hij knikte dat hij Gordon was, ik vroeg het woord en hij deed veel moeite te fluisteren. Ik herinner me duidelijk het gevoel van mijn oor aan zijn mond, en meeloopen, meeloopen al luisterende. Het woord dat ik eindelijk verstond was: 'Alfons'.

Daarna weder helderheid, een groote kerk, ik daarvoor, helder opzingend in de blauwe lucht, opziend langs den toren. Ik bad eerst en begon toen luid te zingen, opletend of ik langer adem zou hebben dan overdag. Maar ik moest ook ademscheppen. De zang was mooi. Ik kon maar niet begrijpen dat het niet gehoord zou worden.

Maar Martha had niets gehoord [Ik sliep in huis]

Een gedachte bij 't ontwaken, dat ik naar Engeland had kunnen gaan als ik een kaartje genomen had. Dat wil zeggen als ik begonnen was mijn aandacht te richten op de kleine preparatieven van een reis. Hoe dat in mijn hoofd kwam weet ik niet.

20 februari 1902

Goede, diepe slaap. Maar een droom met hevige discussies met Herman Gorter. Hij was een klein poppetje en ik eindigde in woede met hem stuk te breken.

22 februari 1902

Ik ging slapen met zorgen. Maar ik sliep goed. Tegen den morgen droomde ik van schaatsenrijden. Een vrouw reed

achter me. Ik reed harder en harder. De baan was een roodachtige kleiweg. Toen zag ik vreemde grijsgroene heuvelen, kerken en een wonderlijk landschap. Ik zag het zoo duidelijk dat ik dacht: 't lijkt wel een heldere droom. En toen begon ik besef te krijgen. Ik ging verder en verder, vol verbazing over het vreemde landschap, hoe prachtig, hoe vreemd! zei ik. Er waren veel boomen, palmen. Gordon riep ik niet, omdat ik gister pas een brief over hem geschreven had, en mijn plicht dus vooreerst gedaan achtte. Maar ik bad weer, om 'kracht, vertrouwen en opgewektheid' Ik riep ook Jezus. Daarna begon mijn stem duidelijk te worden. Ik riep hard, ook Gordon. Ik zag mijn handen. Maar die waren beverig en ziekelijk. En ik begreep dat was omdat ik nog niet goed genoeg was. Ik had ook zinnelijke voorstellingen gehad, kort te voor, een dans van Polynesische vrouwen.

21 april 1902

Een week geleden een kleine zweem van helderheid. Maar ik voelde zwak, ik kon nauwelijks over een hek weggkomen, en het was donker of schemerig. Ik zei: 'ik zie niets!'

En dezen nacht was de helderheid veel duidelijker maar hetzelfde schemer licht, niets moois te zien. Maar veel demonen. Ik vroeg hen allen aan, of er iets dreigde, of er onheil aanstaande was. Maar ik kreeg geen bevredigend antwoord. Sommigen praatten heel vlug, alsof ze wat zeiden, maar het was onzin. Ik riep toen om hulp, 'help! help!' met deze gedachte: als er een goede en wijze onder hen is, dan zal die meelij toonen. Maar er was er geen een.

Er kwam toen ook een soort portier, die zei dat hij precies opschreef wie er uit de andere wereld in deze wereld kwam. Hij wist hoe ik heette en wanneer ik gekomen was en vertrekken zou. Hij wees waar het stond, aan den muur, maar ik vertrouwde hem niet. Hij waarschuwde voor 'vrouwen'. [Ik was ook den laatsten tijd minder lekker, en had een stoornis in de ingewanden. Maar nu, na den droom, ben ik veel beter. Misschien ook door de lente]

23 april 1902

Hedennacht droom met beginnende helderheid waarin ik mij bewust was alles nu schooner en helderder te zien. Ik kon ook beter mij bewegen. Ik wandelde met Henriette.

11 juli 1902

Voor 't eerst helderheid sinds vele maanden. Ik was

in den laatsten minder gezond, zeer druk werkzaam, minder opgewekt. Dezen nacht sliep ik lang. Ik zag trappen van een toren [de roode toren van Parijs?] Vergezichten. En ik riep smeekend om Gods hulp, om kracht en wijsheid. Dat was alles. Ik vroeg ook: geef me een teeken! een teeken! Maar ik zag niets. Andere dingen deed ik niet.

23 juni 1902

Eergister droomde ik dat ik zweven kon en luchtbewegingen maken tot verbazing der menschen. Dat is meestal een voorteken van heldere droomen. Van nacht kwam dan ook een heldere droom. Ik zag een weg [Zandvoortsche laan] en herkende de sfeer van heldere droomen. Ik riep God aan, strekte de handen en zei hoe dankbaar ik was. Ik bedacht daarbij hoe ik mij overdag verwonderde dat ik alleen in den droom zoo uitbundig bidden kon en zoo hartstochtelijk smeeke! En het leek me alsof ik me toch ook een weinig beschroomd voelde. Ik vroeg dringend om een raad, wat moet ik doen?

De raad die ik kreeg, kwam in woorden, een stem hoorde ik. Maar ik heb alleen de strekking onthouden, niet de woorden.

Er waren namelijk veel demonen om me heen die mij poogden bang te maken. En de raad was: niet om hen te geven.

Toen probeerde ik wel ze te trotseeren. Maar bemerkte dat als zij boos deden, dat ik dan ook terstond hartstochtelijk driftig werd. Dus hield ik me terug en ondervond een heerlijke, onbeschrijfelijke kalmte. Maar toch gelukte het een der demonen mij onverwacht bang te maken, zoo bang, dat ik bijna wakker werd. Mijn gezicht kwam dicht bij het zijne.

Als gevolg van dezen droom voel ik mij heden veiliger op den goeden weg dan in langen tijd. Het is alsof mijn geleider, die ik miste, weer terug is.

3 juli 1902

Ik sliep twee nachten dieper dan in den laatsten tijd. Dezen nacht even een begin van helderheid. Een stadsgezicht, [Naarden?] en een bedenken: het lijkt op helderheid maar mijn stemming is er nog niet naar.

6 juli 1902

Deze nacht weer begin van helderheid. Een wijd, verward gezicht. Daarop een onbeschrijfelijk gevoel van terugkeer in 't lichaam.

7 juli 1902

Angstdroom. Ik was in Indie. Toen het zien fusilleeren van personen, ze werden in 't achterhoofd geschoten. Daarop 't begrip dat ik, om mijn ideeën, ook gevaarlijk werd geacht. Iemand wees naar zijn achterhoofd, op gevaar voor 't mijne doelende. Toen vluchtte ik, en vloog omhoog, maar er was een glazen kap boven me. Daarop kwam helderheid, en het idee dat ik 't glas stuk zou moeten stooten om vrij te worden. Maar het glas was dik en ging niet stuk. [Dit alles is in verband met gedachten van den vorigen dag, als zouden demonen mij tegenwerken in mijn arbeid. Maar ik laat me niet bang maken].

2 augustus 1902

Nacht van 1 op 2. Zeer eigenaardige slaap. Dieper dan in den laatsten tijd. Telkens droomen dat ik in de kamer wakker werd en dat deze er geheel anders uitzag. Dan geweldige pogingen om wakker te worden, schijnbaar geslaagd, maar inderdaad mislukt. Veel demonen om me heen, als vreemden of bekenden. Ik sloeg er weer geducht op en was niet bang.

6 augustus 1902

Ik sliep weder in 't zelfde vertrek en 't zelfde bed waar ik deze vorigen droomen in had en nu kwam weer precies 't zelfde. Ik droomde wakker te worden, zag een kamer met drie ramen en een brandende kachel. Ik keek rond en zei: neen! dat is 't niet. Welzeker! een kachel die brandt! dat is heelemaal onmogelijk! Het was een vulkachel en 't waren spiegelruit. Toen droomde ik dat ik moeite deed echt wakker te worden en toen zag ik licht en wat ik nu werkelijk voor mijn slaap kamer hield. Ditmaal een open raam en een glazen deur. Buiten zag ik allerlei gestalten. Een lijkkoets voor een hospitaal, een man met een pijp. Alles erg duidelijk. Ik kon niet gelooven dat het wéér bedrog was. Maar zoo was het toch. Eindelijk onttrok ik me ook daaraan en voelde nu inderdaad te ontwaken. Ik deed toen mijn oogen niet open, ik *wist* dat ik in mijn lichaam was.

8 augustus 1902

Van nacht, in mijn hut, voor 't eerst weer de helderheid. Ik had den vorigen avond veel gesproken en sliep daardoor in 't eerst niet rustig. Maar tegen den morgen zag ik een dorpje [Oegstgeest De Rijn bij Leiden] en bespeurde de helderheid. Ik sliep vast en was zeer verheugd. Doch ik kon niet anders doen dan bidden. Ik merkte dat ik, al sprekende, de onderste helft van mijn gezicht zag,

verlicht en 't scheen me alsof ik dat meer had opgelet. Ik bewoog mijn handen voor mijn oogen en telde mijn vingers als om te laten zien hoe goed ik mijn besef had. Maar ik bemerkte dat het niet mijn handen waren, de vingers waren bijzonder lang, zelfs spookachtig lang, zoodat ik even schrok. Ik zei: ze gelijken op de handen van Truida. Toen bad ik om kracht en vooral om *ernst*, 'laat me toch ernstig en oprecht zijn' smeekte ik. Ik zag boven mij boomtakken met witte bloemen en ik was diep overtuigd van het besef dat ik ernstig en oprecht het goede wilde.

15 - 16 augustus 1902

Kortstondige helderheid. Ik zag een landschap met nevel en kale boomen. Ik bad met groote vervoering, met minder terug houding dan de vorige maal.

23 - 24 augustus 1902

Een mooie heldere droom, in Düsseldorf. Ik was op audientie bij den Sultan van Turkije en Ger van Vloten was bij me. Een dame achter me zei: 'fürchten Sie keine Ranken?' en toen merkte ik dat alle deuren op slot waren. Maar ik was niet bang denkende: ik droom toch. En toen wilde ik als 't ware gebruik maken van dat inzicht en helder worden. Dat gelukte. Ik zag huizen en molens [de kleuren geleken op die van de Dusseldorfer tentoonstelling, bruinrood, wit en blauw] Ik bad heel dringend aan Jezus, vragend of ik goed gedaan had den laatsten tijd. Het antwoord kwam niet in woorden, maar onzinnelijk, inwendig, dat ik wèl goed gedaan had. [Ik had een moeielijken tijd, maar voelde dat de geleiders nabij waren.]

26 - 27 augustus 1902

Een nacht met sterke demonen verschijningen zonder eenige naspeurlijke aanleiding. Een deed zich voor als Martha, zeer duidelijk. Ik zei: als je Martha niet bent, zul je veranderen [horens krijgen] Toen zag ik een valsche blik. Ik vocht tegen hen, maar kreeg ze niet weg. Toch was ik in 't minst niet angstig of benauwd, en de slaap was verkwikkend.

30 - 31 augustus 1902

Een diepe, zeer verkwikkende slaap, met lange en mooie helderheid. Ik voelde mij zweven en dacht aan 't verband tusschen zweven en helderheid. Ik was eerst binnenshuis [tentoonstellings gebouwen] toen kwam ik buiten en zag prachtige

landschappen, steden enz. Toen wilde ik de zee zien, maar die zag wonderlijk, bijna angstig, heen en weer stroomend. Later zag ik hem weer, nu verder af en kalm. Ik had een gevoel van rustige sereene dankbaarheid, ik bad alleen om te danken, kalm en gelukkig.

4 september 1902

Een droom met lichte helderheid, waarin ik voelde dat ik op mijn rug lag en mij wilde omkeeren. Ik keerde mij ook om, in den droom, om beter te zweven. Maar ik begreep dat ik in mijn bed nog steeds op den rug lag. Toch duidelijk gevoel van voorover te zweven.

9 september 1902

Weer kortstondige helderheid, zweven met prachtige landschappen, ik zag ze opdoemen en voelde duidelijk het eigenaardige genot van zich in groote ruimten te storten, het eenigszins duizelige, dat den adem neemt. Toen *zingen*, sterk en luid. En als ware het om mij uit den twijfel te brengen of ik hoorbaar zong, kreeg ik gelijktijdig - al wakker wordend - het duidelijk gevoel van mijn stil slapende lichaam. Ik werd duidelijk gewaar dat alleen mijn droomlijf zong, en mijn lichaam stil sliep.

14 september 1902

Na een zeer gedepremerden dag droomde ik dat een demon naast me stond en dat iemand, met een vierkant geel voorwerp naar hem wierp, waarop hij verdween. Den volgenden dag was ik weer normaal en opgewekt.

16 september 1902

Een heldere droom. Het begon met een toren van Duitsch fabriekaat [herinnering Dusseldorf] hoog en stevig. Maar ook een tocht langs den Nijl, een groene vallei en de Sphinx. Toen liet ik mij in een diepte vallen, ik ging over een water zweven, en met dat heerlijk duizelige gevoel van te vallen kwam de helderheid. Naar aanleiding van een gesprek met mevrouw Tindal, die spiritistische mededeelingen van haar man had gekregen, had ik mij voorgenomen hem op te roepen. Maar ook had ik gedacht dat ik mijn vader wel eens roepen kon. Ik begon dus met te roepen 'Henry Tindal! Jonkheer Henry Tindal' het klonk zoo luid dat ik bijna beschroomd was. Maar ik ging er mee door, ik zweefde langs een soort gracht waar vele menschen liepen aldoor roepend, als een omroeper 'Henry Tindal, Jhr Henry Tindal'. Telkens meende ik hem te zien, iemand

met een ruim licht pak, of met witte bakkebaarden. 'Daar heb je hem!' dacht ik, maar hij was het niet. Ik voelde dat ik mijn tijd verloor, en toen besloot ik liever mijn vader te roepen. Ik riep 'Papa!' en onmiddellijk was hij er, heel duidelijk en onmiskenbaar, zijn vertrouwelijk gezicht. Diep roerend was de blijdschap waar mee hij mij in zijn armen sloot, het was alsof hij lang op mij gewacht had. Wij bleven lang omarmd en hij zei: 'engel!' Hij zei 'je bent zoo goed, ieder spreekt goed van je, zelfs tram-conducteurs'. En toen haalde hij een regel uit de Passielooze Lelie aan, ik verstond alleen de laatste woorden 'de Vlinder heeft mij van Hem gesproken en ook de morgenzon'. Hij sprak heel zacht als kon hij moeielijk uit zijn woorden komen. De wijze waarop hij die woorden citeerde, was zoo echt mijn vader. Maar hij was deemoedig en blijkbaar niet gelukkig, in zijn nederigste en aandoenlijkste stemming. Ik vroeg 'Kunt u u nog al schikken hier, bent u gelukkig?' Hij zei: 'zóó zóó'. Zijn oogen waren rood en half blind, langzamerhand werd zijn gezicht misvormd en onkenbaar. Ik begreep dat hij in een louterings sfeer verkeerde, die hij wel behoefde. Toen ik kort daarop wakker werd, voelde ik nog de droevige invloed van die sfeer. Ik was niet zoo gelukkig als anders na een heldere droom. [mrs Thompson was ook gelukkiger naarmate ze met hooger wezens gesproken had, zonder dat ze wist hoe 't kwam]

18 september 1902

Zeer merkwaardige; rijke en levendige droom, met telkens beginnende helderheid. Ik droomde van de zee, maar het werd iets anders, een park, een landschap, bevolkt met vele wezens. Ik herinner me dat de grond bewegelijk was, als zeegolven, maar prachtig blauw en met getijgerde plekken, hooggeel getijgerd. Er waren ook boschjes en een menigte vroolijke, feestelijke, rijk gekleedde menselijke wezens. Het waren geen demonen, dat voelde ik, maar een soort menschen. Gelukkige, weelderig levende menschen. Toen begreep ik dat ik op een andere planeet was, en hoewel ik nog niet volkomen helder was begon ik toch nauwkeurig op te letten. Zoo herinner ik mij dat ik naar den hemel keek en de blauwe kleur zag en terstond concludeerde: 'er is dus zuurstof in dezen dampkring'. Ik ging verder en verder en het landschap werd telkens anders. De bewoners waren mij uitermate sympathiek en vriendelijk gezind, van taal of woorden herinner ik mij niets, maar er was een innige verstandhouding. Toen zag ik boomen en heuvels - of wat er op leek

- en ik raakte in vervoering: 'o mijn aarde!' riep ik 'het lijkt op mijn aarde' en ik schreide van aandoening, omdat het mij aan mijn geliefde aarde herinnerde. Toen merkte ik op dat alles eenigszins van aardse dingen verschilde en er toch op leek. 'Evenzoo, dacht ik, als Amerika op Europa lijkt en toch verschilt'.

Daarna kwam ik in een woest en onbewoond gedeelte, en ik zag een verschiet van bergen, een reeks bergen die uit een meer oprezen, licht-kleurig en steil, maar zoo aangrijpend en ontzettend om te zien dat het mij beklemde. Het verschiet strekte zich al verder en verder uit, duizelingwekkend ver, aldoor zag ik langs de reeks licht-roze rotsen.

Links onder me was een geweldige afgrond en daarin zag ik ook bijzonder scherp en duidelijk, een berg-verschiet. Ik had iets in mijn hand, een ijzeren rad, en wierp dat omlaag. Ik was toen helder en had vol besef, de ontzachlijke diepte maakte mij duizelig.

Daarop zag ik in de woestenij twee vreemde wezens. Ook menselijke wezens, geen demonen, de een zag leikleurig, als leem, de ander bruinrood als gebakken aarde. Ze waren hard aan 't werk. - en het kwam in mij op of dit soms de proletariers waren die in dit land het weelderig volk dat ik zooeven gezien had onderhielden. Ze waren bezig om een vuur en ik vroeg iets, ik geloof over voedsel of hout. Ze zeiden lachend: 'dat is hier schaars'. Toen wees ik achter me naar het land waar ik het weelderig volk gelaten had en zei: 'maar dáár is het toch niet schaars'. Toen lachten ze en deden onverschillig, en gaven te kennen, hoe weet ik niet meer, dat zij hun dat niet benijdden, dat het er niet op aan kwam, dat het zoo hoorde. Ik werd wakker, peinzend over de beteekenis van den droom, die ik niet begreep.

28 september 1902

[Donderdag 25 op een séance werd mij gezegd dat mijn vader gehoord had dat ik hem riep]. Ik droomde dat ik veel menschen zag uit ouden tijd, eenige eeuwen geleden. Ik dacht er over dat ik droomde en *concludeerde* dat ik helder droomde, omdat ik het bedacht. Toen dacht ik: 'nu oppassen en rustig blijven' want ik voelde dat ik diep sliep. En ik begon kalm Tindal te roepen. Het scheen me alsof ik gegichel hoorde omdat ik zoo luid riep, door wakende menschen -maar ik sliep alleen in de hut. Heel lang zag ik hem niet, maar allerlei andere menschen. Ik riep: 'je *moet* komen, denk om je vrouw, denk om Swaenenburgh'. Eindelijk kwam ik in

een mondaine kring van zwierig gekleede dames. Een dezer sprak tot me en zei: 'ik ben zijn moeder' en noemde een naam, iets als 'van Tuinderen'. Ze zag jong en elegant. toen bracht ze me in een kabinet, waar Tindal was, achter een groen gordijn. Met moeite ging dat weg en ik zag hem. Het leek of hij geen baard had en ik vroeg waarom hij zich geschoren had. Duidelijke antwoorden kreeg ik niet, en hij maakte een benauwd, pijnlijken indruk.

2 oktober 1902

Inslapende na twee dagen drukke geestes arbeid en weinig slaap voelde ik mij heel diep weggaan. Maar het was alsof ik *te* diep zonk en daardoor in gevaarlijke sferen raakte waar demonen vat op ons hebben. Daardoor werd ik weer wat meer wakker. Dit wisselde nog eenige malen af. Telkens daalde ik te diep en rees weer wat om niet in demonische macht te komen. Doch de nacht was zeer verkwikkend.

10 oktober 1902

Ik had de laatste dagen veel met mijn hoofd gewerkt en sliep daardoor licht. Van 3 uur af lag ik een uur of twee wakker, denkende dat heldere dromen nooit komen in zulk een overspanning. Maar eindelijk sliep ik lichtelijk in, en kreeg bij het inslapen terstond de heldere vizie van boomen en groen [herinnering van een wandeling] daarop volgde onmiddellijk zeer intense helderheid. Ik was er verbouwereerd van, omdat ik er niet op gerekend had, en wist niet goed wat te doen. Ik riep Tindal, en zag allerlei menschen, maar hem niet. Het waren kamers en gangen, geen vergezichten. Ik riep smeekend: 'denk toch om je vrouw, ik zal niet lang meer slapen, dadelijk word ik wakker, kom nu toch, je moet komen'. Maar hij kwam niet. Toen riep ik mijn vader maar ook die kwam niet. Langsamerhand werd mijn stem zwakker, en trillend, en kon ik niets meer uitbrengen. Ik begreep dat ik, door mijn geestes-vermoeidheid, te zwak was.

Ik herinner me dat ik eerst in mijn droom mijn oogen opendeed, en toen begon te roepen.

20 oktober 1902

Geen heldere droom, maar een voorbeeld van de gekke kwasi-vernuftige bedenkzels in den droom. Ik sprak tegen een oudachtig heer over de 'twee partijen' die van de lage en van de hooge grond. En ik zei 'O daaraan ben ik in Haarlem al zoo lang ge-

wend. Daar had je de eene partij die uitbreiden wou aan de Noordkant, in de weilanden, de andere die villa's wou bouwen in den Hout'.

Terwijl ik het zei, voelde ik dat het er in werkelijkheid eigenlijk niets op leek.

3 november 1902

Ik sliep niet zeer goed, omdat ik, zooals de laatste weken steeds 't geval was, in den nacht wakker werd door neus-katarrh, met niezen en snuiten. Maar toch tegen den morgen droomde ik tweemaal helder. In den eersten droom zag ik een zeer prachtig landschap. Het was heerlijk mooi, maar 't eenige wat ik er nu nog duidelijk van herinner is de tintelende zee gezien tusschen groote dennenboomen, terwijl ik voortbewoog. Ik werd helder maar had geen tegenwoordigheid van geest genoeg om te weten wat ik doen zou, omdat ik in den laatsten tijd geen bepaald voornemen had gevat daaromtrent. Ik bad, zooals ik dat gewoonlijk doe, en ik was onuitsprekelijk dankbaar en ik smeekte om kracht en opgewektheid voor mijn werk. [Den vorigen dag op de wandeling had ik een oogenblik van diep inkeeren gehad, waarin het vers ontstond 'alles voor u' 't geen nog niet geschreven is. Ook had ik in Eckhart gelezen.] Toen riep ik mijn vader, maar er kwam niemand. Later werd ik wakker en sliep weer in, en kreeg dezelfde helderheid, waarin ik langs een steil pad liep langs een bergwand. Ik zag iemand aankomen die ik voor Ada hield. Ik vroeg of zij Ada was, uit de verte leek ze er op. Maar dichterbij scheen ze iemand anders, met dik grijsachtig haar, golvend langs haar slapen. Ik vroeg 'wie ben je', en ze antwoordde duidelijk: 'van Braam van Houckgeest'.

22 november 1902

Na een paar dagen slecht slapen door influenza, sliep ik voor 't eerst weder goed. Tegen den morgen zag ik een rotsachtig dal met een pad naar beneden. Ik bemerkte dat ik zonder gevaar mij kon laten vallen, en daardoor begreep ik de helderheid en kreeg besef. Maar door het onverwachte herinnerde ik mij mijn voornemens niet en zeide: goed! dan zal ik maar enkel rondkijken en genieten, zonder iets bepaalds te doen. Ik zag toen een mooi landschap met palmen. Ik bad ook, dankend voor al het goede wat ik had, daarbij opmerkend dat mijn stem iets gemaakts had. Later zag ik minder mooie dingen, een vuile muur op een binnenplein. Toen

menschen, ik sprak er een aan, en kreeg zulk een verward antwoord dat ik haar voor krankzinnig hield. Daarna nog veel meer duidelijke gestalten.

Ik werd verkwikt wakker.

29 november 1902

Ik sliep van 28 op 29 tien uren aaneen omdat ik in lang niet goed, en de laatste nacht zeer weinig geslapen had. Nu sliep ik diep en zwaar. Tegen den morgen werd ik helder, en daar ik beter er op bedacht was, riep ik: 'waar is nu die vrouw die zegt zoozeer naar me te verlangen', zinspelende op wat me op de seance bij Tindal gezegd was. Ik riep herhaalde malen maar zag niets.

10 december 1902

Ik sliep weer lang en verkwikkend na een slechten nacht. Er was begin van helderheid. Ik zag wijde vlakten en voelde mij gelukkig. Ik droomde ook over 't getal 14. Zoiets als 14 dagen. Ik was bij 't ontwaken echter nog een weinig somber. Ik had in den laatsten tijd gevoeld alsof dit droom-bestaan, als het een voorproef was van 't leven na den dood, toch een geringe vergoeding was voor het heldere zinneleven. En nu had ik dat sombere besef weer, na dezen droom, bij 't ontwaken. Ik was in de laatste weken wat hypochonder.

17 december 1902

Ik was onder eenigszins deprimeerende invloed naar bed gegaan, hoewel ik den vorigen dag en 's morgens zeer opgewekt was. In 't begin van den nacht droomde ik akelig, steeds van de twee personen die 't vorige jaar gestorven zijn, oom Henri en mijn vader. Ze waren stervende, dan weer niet, dan weer dood enz. Maar ik sliep diep door en tegen den morgen werd het beter. Toen levendige droom over Frankfurt, de stad, een schip, de rivier de Main die sterk stroomde, veel schepen en stroomend water. Toen een diepe afgrond naast me, ik liet me vallen, wetend dat er geen gevaar was. Daarop helderheid, vergezichten met prachtige bloemen. Ik riep uit: wat prachtige bloemen. Het gezicht gleed voorbij, maar ik behield mijn besef, denkende: ik wil dat het zal voortduren. Ik meende dat te kunnen willen. Ik riep ook om 'de vrouw die zoo naar mij verlangde' maar er verscheen niemand.

Later droomde ik weer gewoon, dat ik iemand vroeg wat er van mijn geroep verstaanbaar was geweest.

31 december 1902

Een zeer heldere en mooie droom, waarin het echte gevoel van verrukking en bewondering. Ik zag een landschap met water. Daarop een vreemd vaartuig met twee schoorsteenpijpen, dat zich ook op land bewoog. Ik zag vol verwondering toe, zeggend: 'wat is dat? o wat is dat nu?' Opgewonden als een kind dat op reis is.

Ik merkte twee dingen op, ten eerste dat ik een portefeuille droeg [het leesgezelschap, dat ik den vorigen dag ook gedragen had, kort voor 't slapen gaan] en dat ik zei: 'o ik kan dus ook vermoeden voelen' want de portefeuille was zwaar.

Ten tweede dat de groote aandoening van 't vizioen mij een schok gaf die ik als pijn gewaar werd in 't achterhoofd. Heel anders als mij overdag zou gebeuren. Toen dacht ik ook: ik kan dus pijn gevoelen.

Ik begreep uit het vreemde vaartuig dat ik in een andere wereld was, op een andere planeet. [we hadden daarover gesproken den vorigen avond] En ik zag twee menschen. Man en vrouw. Ze leken op gewone Europeanen, Hollanders, maar hadden toch iets onbeschrijfelijk bizonders. Ze spraken mij aan, zeggend, in 't Hollandsch 'Goede mensch, hoe laat is het?' en de ander zei ook weer 'goede mensch'. Er was iets zeer liefelijks in die aanhef. Ik dacht dat er ook andere Hollanders zouden zijn in 't heelal, natuurlijk, evengoed als er andere menschen zullen zijn, aangezien er onder die oneindig vele planeten wel veel geheel op de aarde zullen gelijken.

22 januari 1903

Op mijn reis door Friesland had ik twee heldere droomen.

In de eerste zag ik een bosch, groot en bladerrijk. Het was er geweldig en somber en er begon een zwaar onweer, alles werd donker. Toen begon ik te bidden en daarna werd het lichter en er kwam verheffing en vrede.

In de tweede zocht ik lang naar uitkomst, het was overal benauwd en duister. Altijd in kamers en gangen. Het scheen of ik er niet uit kon komen. Ik bad en zei dat ik op God vertrouwen zou. Maar het werd mij ingegeven dat dit alles aanstellerij was, dat ik het wel zei, maar dat het niet zou baten. Maar ik herhaalde dat ik toch zou volhouden met vertrouwen.

Toen zat ik in een kamer en voor mij een heele rei demonen. Zonderlinge figuren. Doch toen bemerkte ik dat er achter mij iets ge-

beurde en zie, het venster achter mij was wijd open en daar was de vrijheid -achter mij. Het landschap was onbeschrijfelijk schoon, een dal met boomen en bloemen en bergen, en een blauwe zee, met fonkelend zonnelicht er op. Ik begon groot geluk te voelen en dankte en sprak tot God. 'Liefste' zei ik tot hem. En dat landschap was als Zijn gelaat, wist ik.

3 februari 1903

Ik droomde onder invloed van een vijandig stuk waarin ik weer als zelfbedrieger word voorgesteld. Ik werd wakker in een kamer en Hans kwam binnen. Toen dacht ik wat lijkt dit wakker zijn op het halve waken in den droom en toch *is* het waken. En ik was bedroefd om den droomschijn van het leven. Toen min of meer lugubere dingen, mijn vader, een geraamte, Hans met vies geplukt haar enz.

Toen, op eens, werd ik echt wakker en bemerkte niet terstond hoe ik er weer in geloopt was.

13 februari 1903

Ik was gister moe en slaperig. Maar mijn digestie was niet best, zoodat ik niet geheel behagelijk voelde. Maar midden in den nacht kwam de helderheid, die ik met groote vreugde zag. Ik zag de horizon en de zee, en *achter* mij was het zonlicht, daarin kon ik niet kijken. Maar ik bad en werd toen zeer rustig en vredig. Het scheen ook niet alsof ik poseerde, het was geheel natuurlijk. Ik sprak mijn dank uit voor het vele goede wat ik had verkregen, meer dan ik verdiende.

Later kwamen weer slechte en akelige droomen.

13 maart 1903

Één heldere droom gehad, met schoon landschap, en gebed. Maar ik was niet voorbereid. Daardoor werd het besef niet zeer helder, maar het duurde lang. Hoe meer ik echter trachtte iets te doen of te bedenken, des te eer vreesde ik te ontwaken.

Een dag of wat later eenige spotdroomen: b.v. dat op Walden een hotel was, zeer chic, met kellners met hooge witte boorden. En dat men er geen notitie van me nam.

Eergister werd ik door muziek in mijn droom in een zeer weeke en weemoedige stemming gebracht. Daaruit verhief ik me plotseling met inspanning begrijpend dat het gevaarlijk was. En toen stond ik voor de twee demonen die het mij aandeden, ik zei dat het nu uit

moest zijn, zeer energiek. Één ging dadelijk en haastig aan den haal, zoo snel heb ik er nog nooit een zien loopen. De ander belaagde mij nog van achter, omdat ik mij niet snel genoeg om kon draaien. Maar hij is toch ook geheel weg gebleven.

Dit heftige tooneel speelde af, terwijl ik wist zeer rustig en stil op mijn rechterzij te liggen slapen.

18 april 1903

Eindelijk weer een begin van helderheid, na een lange tijd van drukbewogen leven.

Ik smeekte God om kracht, maar ik was kalm. Er kwamen echter vele deuren die ik stuk voor stuk moest openhakken met een klein bijltje.

4 mei 1903

Heden nacht droomde ik duidelijk en plotseling van Gerlof van Vloten. Ik was met Martha in een kleine stad [Tiel] en plotseling was hij bij ons. Hij was het zeer stellig en ik wist dat hij dood was. Hij zeide mij dat hij veel omging met zijn 'controleur' zooals hij zeide, mijn geleider. Ik was blij, en hij deed zeer lief en hartelijk, ook veel opener en gemakkelijker dan vroeger. Hij vertelde mij dat er een finantieële katastrofe dreigde. Iemand had op een schuldvordering van mij f 10 000. 'gepofft' zooals hij zei. Ik zei dat ik het begreep, maar nu is 't mij niet duidelijk. Gerlof wist het van mijn geleider. Ik vertelde het geval in mijn droom aan een ander. Toen vroeg ik Gerlof mij nog eens veel van het hiernamaals te vertellen, en hij wilde dat juist doen toen werd ik plotseling wakker, - alsof dat niet mocht.

29 juni 1903

Eergister een flauw begin van helderheid. Ik zag de zoldering van een kerk, vond het mooi, maar het was alsof ik hem voor mijn voeten zag, dus of ik op mijn hoofd stond. Ik had een vroom gevoel. Daarna kwam een zeer sombere droom, waarin ik een brief las van mijn tante M aan een andere tante dat mijn moeder zeer ziek of dood was. Dit liet een levendige indruk achter. [Dien avond hoorde ik muziek in de kerk te Naarden - wat ik den vorigen dag niet wist te zullen doen - en zag de kerk zoldering uit mijn droom].

Ik sliep in langen tijd niet diep en verkwikkend, maar nu dezen nacht wel. Ik kon ook weer door mijn neus ademen. Nu had ik veel

demonen-droomen, ik zag Herman Gorter naast mijn bed zitten en kon niet wakker worden. Ik deed ook allerlei wilde, onbehoorlijke dingen, hetgeen ik niet laten kon. Doch ik riep ook uit dat ik zoo zeker goed *wilde* zijn.

18 juli 1903

Eindelijk weer een echte heldere droom. [Nadat ik lang niet recht lekker had gevoeld de vorige dagen bepaald slecht, toen op eens een diepe heerlijk slaap.] Ik zag de horizon met wolken. Eerst ging ik weg uit een kamer, zwevend door 't raam. Ik riep dankbaar 'Vader! Vader!' 'O hoe dankbaar ben ik! hoe dankbaar, ik heb 't niet verdiend!' Toen dacht ik aan de afspraak en ik riep Nelly. Mijn stem was eerst wat heesch, maar toen zeer helder en krachtig. Ik zag twee jonge meisjes aankomen, ik keek er één aan en dacht 'dat is ze'. Ik vroeg het paswoord en ze zei: 'de Witte'. Ik vroeg 'is het "De Witte"' ze zei: 'ja! de Witte'.

Toen werd ik tot mijn spijt wakker.

19 juli 1903

Ik droomde weer helder maar kort, en werd blijkbaar min of meer bedrogen. Eer ik om Nelly roepen kon zag ik al twee meisjes komen, een er van sprak mij aan en zei: ik heb deftige dingen te zeggen. Toen kwam er een zin over 'de violiste [of pianiste] Gerarda Hijmans...' Maar het rechte er van weet ik niet.

20 juli 1903

Ik sliep weer zeer goed en herinner mij veel gezweefd te hebben ten aanschouwe van duizende menschen, tot hun intense verbazing.

1 - 2 augustus 1903

[Noordwijk] [Ik had de laatste nachten niet diep geslapen en was 's avonds van Haarlem komen fietsen. Om 5 uur werd ik wakker en lag een paar uur, zonder te slapen, volkomen stil en behagelijk. Ik herinnerde mij niet een dergelijke slaapgewaarwording. Toen kwam op eenmaal lichte slaap en terstond een heldere droom. Het was zoo onmiddelijk, de overgang, dat ik vreesde gehoord te zullen worden als ik riep. Ik riep dadelijk 'Vader! Vader!' Ik zag een stadsgezicht. Toen bedacht ik dat ik om voorlichting moest vragen en ik vroeg of het goed was dat ik naar Wijk a/zee ging, zooals mijn plan was. Daarop zag ik een gezicht met een baard, als of dat mijn Geleider, of Jezus was, en dat knikte zacht dat het goed was.

Toen werd ik ook dadelijk weer wakker.

16 augustus 1903

Een paar dagen geleden droomde ik van president Roosevelt. Dat had ik nog nooit gedaan.

Deze nacht, aan 't eind van een verkwikkende slaap, plotseling helderheid. Een landschap, als van Claude Lorrain, met een lichtbron die verborgen bleef. Ik zag mijn handen zeer duidelijk, strekte ze biddend uit, met een onbeschrijfelijk gevoel van dank en geluk. Maar de lichtbron bleef verborgen en het geluksgevoel, dat steeg met het lichter worden, kwam niet tot volle hoogte. Toen, weer hetzelfde, een landschap, het al klaarder en helderder worden, stijgen van een onbeschrijfelijk gevoel van geluk en dankbaarheid, doch geen volkomen licht. Even nog riep ik 'Nelly' maar dat scheen mij een daling, na de extase van te voren, en ik riep maar zwak en zonder uitwerking.

19 augustus 1903

Ik was neerslachtig gaan slapen. In den nacht werd ik wakker en voelde mij zeer bedroefd. Ik trachtte te bidden en bedacht dat het wakker zijnde nooit zou slagen, maar dat het in een droom altijd slaagde. Ik hoopte helder te dromen. Tegen den morgen droomde ik helder. Het was een stads gezicht, saai, zonder schoonheid. Maar ik kon bidden en ik deed het vurig: 'Vader! Vader!' riep ik 'geef mij een vredig hart. Ik wil niets anders, geen voorrechten. Ik wil ziek zijn, ik wil lijden, als ik maar uw vrede mag hebben in mijn hart'

Ik zeide het vloeiend en innig. Toen sliep ik weer in en was 's morgens veel verkwikt en gesterkt.

23 augustus 1903

Voor de 3de maal droom ik dat ik Van der Goes ontmoet, na zijn gevangenschap en dat we weer goede vrienden worden.

26 augustus 1903

Weer hetzelfde, en ook verzoening met van Deysse, en van nacht hetzelfde met Kloos. Overdag denk ik zelden of nooit aan die mensen en hun vijandschap.

14 september 1903

[Het waren drukke dagen de laatste tijd, door repetitie van Don Torribio. Gister avond sprak ik echter over helder dromen en dat ik altijd goed weten moest wat ik voornemens was,

anders stond ik verlegen als 't tijd was. Toen zei Truida dat ik mijn vader weer roepen moest.]

Eerst een flauwe helderheid, een duister vaal land met grauw licht.

Wat later, echte helderheid, ik trad opgewekt voort [te voren had ik een gevoel van groote moeheid in den droom, van willen slapen en altijd maar op blijven] en riep terstond mijn vader.

Toen zag ik hem op eens zitten. Hij leek weer niet precies. Ik omhelsde hem en vroeg: 'zeg eens wat' Toen zei hij 'moet ik wat zeggen?... Jacob!!!' - dit laatste met nadruk. Ik begreep het eerst niet en dacht of hij nog niet goed bij 't hoofd was zooals in zijn ziekte. Maar op eens begreep ik dat hij aan Jacob en Esau dacht. Mijn broeder had gisteren niet heel aangename berichten aan mijn moeder gestuurd.

20 september 1903

Een heldere droom, waarin ik de Bavo-kerk van Haarlem zag, van uit de Jansstraat. Zeer gelijkend en duidelijk. Maar het vizioen was niet standvastig. Het is steeds mobiel, veranderlijk, - niet zooals een trillend of wisselend schouwspel, maar het is nooit geheel hetzelfde zonder dat men toch beweging ziet. Het is zeer moeielijk te beschrijven.

Ik was op mijn gemak, maar riep of deed niets bizonders. Ik zei: ik wil nu maar kalm afwachten, en ik bad alleen dat het lang mocht duren en dat *ik niet wakker mocht worden*.

Ik bedacht ook, al wakker wordend, dat waken toch mooier en gelukkiger was. Het duurde niet lang.

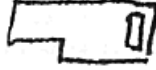
24 september 1903

Een diepe slaap, met korte helderheid. Ik sprak met God, sprak hem vertrouwelijk toe als Vader. Zag op, en begreep dat ik hem niet zien kon - maar een wolk verborg hem.

29 september 1903

Ik lag een uur wakker voor den schemer en kwam toen in diepe morgenslaap. Ik zag eerst een voorwerp, een houten kist, met ongewone helderheid. Ik dacht aan het gewone onzekere der droomvizie maar merkte op dat dit geheel stabiel is [toch kost het me moeite het nu weer voor den geest te brengen] Ik zag ook mijn laboratorium[?] vol menschen in rouw, ik dacht of dit ook mijn dood voorspelde. Er was iets sombers geweest in het uur wakker-liggen.

Daarna een stadsgezicht, met blauwe hemel, zuilen [de oude beurs had ik gezien eergister] Ik bad weer vurig, strekte mijn armen ten hemel, smeekte om kalmte, werkkraft vooral *moed*. Alles komt van angst, zei ik, wat verdriet is. Ik zag nu den hemel licht en helder, licht bewolkt blauw. Ik riep nog mijn vader, maar zonder gevolg. Ik voelde zeer duidelijk het verschil tusschen mijn uitgestrekte droom-armen en mijn slapende gevouwen armen. Toen werd ik schijnbaar wakker in een verkeerde

slaapkamer, licht behang, uitbouw Ik wist dat het mis was, maar was geheel vergeten waar ik thuis hoorde. Ik hoorde beneden een kind. Met groote inspanning werd ik eindelijk in de hut wakker, met een schokje.

Dromencahier 3

Op de kaft van het derde cahier, een schoolschrift met een halfharde, zwart-kartonnen kaft, bevindt zich een etiket met het opschrift 'Waarnemingen in den slaap'. Het cahier bevat 188 pagina's die allen zijn beschreven. De aantekeningen lopen van september 1903 tot 2 maart 1909.

september 1903

Ik merkte in mijn droom van 26-27 Sept nog op dat ik tegen droomgestalten op een ongepast hartstochtelijke wijze [driftig, spottend, sensueel] te keer ging. De hartstocht laat zich zeer slecht beheerschen in den slaap. Het vurige, dankbare en verrukte bidden is mogelijk zonder den schroom die het overdag belemmert, - maar ook lage driften zijn niet te beteugelen, al is men er zich volkomen van bewust. Ik maak mij soms woedend driftig, of geef toe aan uitingen waarvoor ik mij overdag schamen zou.

[Ik heb mij nu voorgenomen, in de eerstvolgende heldere droom v.H. te vragen of hij nu rust heeft.]

2 november 1903

Er is één heldere droom geweest, waarin ik met mijn vriend Frans Waller liep, en tegen hem zei: 'nu wandelen wij met elkaar, maar jij slaapt op dit oogenblik in Delft en ik in de hut bij Amsterdam.'

Ik had daarbij maar een vage herinnering van wat mijn eigenlijk thuis was.

28 november 1903

De eerste heldere droom sinds langen tijd. Na wakker gelegen te hebben door rheumatische pijn in mijn schouder kwam de tweede slaap en ik zag een stads-gezicht, een plein. Ik herkende terstond de sensatie en riep dankbaar uit: daar is het eindelijk weer. Langen tijd dankte ik en bad. Ik zag een straat of binnenplein, somber en kaal. Ik zei ongeveer: nu ja, dit is nu maar somber en leelijk, maar het is er toch weer, en ik bad dat ik vooral goed *onthouden* mocht, God niet vergeten. Ik hield mijn oogen wijd oopen en dacht: als ik dit blijf doen, wat zal er dan gebeuren. Toen bemerkte ik dat ik weer het gevoel kreeg van in een verkeerde kamer terecht te komen, een eenigszins spookachtige angstige gewaarwording.

Later droomde ik gewoon, dat ik iemand die naast me zat, vroeg of hij bemerkte had dat ik bewegingen en geluiden maakte in mijn

slaap. 'O ja' zei hij, het was zeer merkbaar geweest.

Maar toen ik werkelijk ontwaakte begreep ik dat er niets van merkbaar was geweest.

30 november 1903

Ik droomde dat ik met mijn moeder buiten stond, in een dreigend onweer, en ieder oogenblik den bliksem meende te zullen zien inslaan. Het was groot en angstig, maar het onheil kwam niet.

17 december 1903

Ik droomde van een prachtige landschap een dennebosch. Ik kwam er langs een smalle dijkje door 't water. Het was een eiland of schiereiland en liep vèr door. Ik sprak Russel Wallace en vroeg of hij nog orchideeën kweekte, maar hij had ze weggedaan. Het landschap was in Engeland [Dorset] maar er was geen helderheid.

26 december 1903

Ik was als den geheelen nacht in het andere land, maar toch niet de volle helderheid. Ik sprak met verschillende wezens - demonen - over den toestand en legde hun uit wat het kenmerkend onderscheid was tusschen het waakleven en het leven in den slaap. Dat de werkelijkheid, het omringende, er niet vast is maar gemaakt wordt door de ziel. Dat men gauw door hartstocht wordt meegesleept. Ik zei tegen een: en leef je nog? waar ligt je lichaam? Ik zag ook mooie landschappen en dacht aan Huet of Pierson die ze zoo gemaakt hebben.

28 december 1903

De vorige dag een lange wandeling daarna gelezen over Virgilius en Cicero en hun geloof aan 't leven na den dood. De droomen eerst niet zeer mooi of aangenaam. Maar tegen 7 uur weer ingeslapen en een heldere droom. Het was lente en ik had van zonderlinge en mooie bloemen gedroomd. Nu zag alles groen en ik dacht, hoe spoedig de lente weer gekomen was. Dat scheen mij de gelegenheid te geven tot beter vergelijking door 't sneller gaan van den tijd. Toen voelde ik de echte helderheid en ik herinnerde mij dat ik Dante wilde oproepen, en van Hoogstraten. Ik riep eerst 'Dante!' zeer luid en krachtig. Tot antwoord zag ik een bolwerk van een kleine Hollandsche stad met saaie, nette, keurige villa's. Ik begreep dat deze omgeving mij hopeloos van hem afscheidde. Ik wilde naar de zon kij-

ken, er was zonlicht, ik dacht dat ik nu de zon wel zou kunnen aanzien. Maar, als altijd, de zon onttrok zich, hoe hoog ik keek.

Toen riep ik van Hoogstraten, en ik zag Betsy, in haar liefste gedaante, achter een groot spiegelruit. Maar ik riep zeer luid: 'ik bedoel Sam, Sam van Hoogstraten.' Ik voelde dat mijn verwachting juist was en dat hij meer vrede had. Ik meende hem te zien, achter dat venster, bij Betsy, maar toen hij naar voren kwam was het zijn zoon Willy.

29 december 1903

Gedroomd van Gerlof van Vloten. In verkeer met hem geweest, zonder bepaalde helderheid. Hij zeide mij o.a. dat hij nu 'kritiek uitoefende te huis zijnde' of iets dergelijks, de juiste woorden weet ik niet. Ik begreep in den slaap zijn bedoeling goed. Waar hij nu was, was hij thuis en van daar uit kritiseerde hij de dingen. Ik droomde ook van een college van prof Wijsman, waar de studenten in eens allen op de maat begonnen te zingen: 'door dík en dún, door dík en dún', al tikkende op hun lessenaars. Toen werd ik wakker en bemerkte dat het het tikken van mijn wekker was 'door dík en dún'

30 december 1903

Gedroomd van een Noorsch huisje, mooi gelegen, waar bekenden woonden. In de kamer ontmoette ik Karel Thijm. Ik zag hem zonder hoofd. Een hoge boord, maar daarboven niets. Ik besprak dat met een ander en hield het voor een hallucinatie. Ik had ze vroeger nooit gehad. Wat later zag ik hem duidelijk, met zijn hoofd. Maar toen hij mij zag werd hij kwaad. Ik stak mijn hand uit, maar hij weigerde die aan te nemen.

1 januari 1904

Ik droomde te zweven door een laan. Ik nam sprongen, maar zweefde eindelijk geheel vrij door. Ik had een bepaalde houding, alsof ik een geweer droeg en te paard zat. Mijn voeten waren donkerroode mos-rozen. Ik kwam bij voorname mooi-gekleedde mensen, de koningin was er pas langs geweest of zou komen. Ik presenteerde mijn geweer. Toen zag ik het landschap helder en werd bewust. Maar ik wist niet gauw genoeg wat ik zou doen. Toen riep ik 'Sammy! Sammy!' Ik zag wel iemand die op hem leek. Ik keek omhoog en wilde mij omdraaien. Bij dat omdraaien werd ik wakker.

De droom scheen mij gunstig, als nieuw jaars droom.

6 januari 1904

Ik sliep zeer verkwikkend. Heel kort zag ik even een ontzachtlijk vergezicht, met helderheid. Het was zoo diep en duidelijk, dat ik er van duizelde. Ik handelde niet.

11 januari 1904

Een nacht vol aangename droomen, waaronder één oogenblik van prachtige helderheid. Ik zag een neerglooiend terrein voor me, met boomen en bloemen. Ik zweefde er over. Ik lette op de bloemen en zag fijne blauwe ster-bloemen^x. Het was er heerlijk en ik was bewust en bad om kracht en moed en vertrouwen. Ik vergat echter om aan Paul te denken zooals ik me voornam. Daarop kwamen zooals altijd, de demonen-droomen en het bedrog. Ik droomde weer dat iemand mij zeide dat ik in mijn heldere droom duidelijk gepraat had. En ik zag de zon schijnen en dacht: als ik in de zonschijn slaap dan droom ik zoo mooi.

Ik droomde van iemand die gehyponotiseerd werd en niet wakker kon gemaakt worden, omdat het niet in Gods naam gebeurde. Ik zag de demonische invloeden, als spreuken verschijnen en ik overwon ze. Een kikker of pad, groot, groen en giftig. Een groote visschenbek. Het eigenaardige is dat mijn slaap verkwikkend was en de droomen allen gunstig waren, hoe vol spokerij ook.

17 januari 1904

Ik sliep niet zeer verkwikkend omdat mijn neus verstopt was. Eerst droomde ik van een gebouw, [schouwburg?] waarin ik zat en zag marmer. Een kolom met blauwe figuurtjes [druiven] zeer scherp en duidelijk. Hooger op prachtig marmeren zuilen. [Later in het Hotel du Lac te Lucerne herkende ik dezen droom]

Toen lette ik er op dat ik mijn hand bewoog en ik voelde dat het mijn droomhand was en dat mijn lijf-hand stil lag. Ja, een oogenblik voelde ik mijn rechterhand, die in de linker lag, als die van een *vreemde*.

Toen zag ik plotseling, alsof er een scherm opging, een landschap. Een dorps-gezicht, wegen met dicht-belooverde boomen, alles in heerlijke zomer zonschijn.

[Telkens als de helderheid komt, word ik even bedrogen door een gedachte: dit lijkt er wel op maar t'is het rechte niet]

Ik zag het zeer helder, en herinnerde mij dat ik Paul zou roepen.

x deze bloemen twee maanden later gevonden bij Lugano

Eerst bad ik, en beloofde 'geduldig en gehoorzaam' te zijn. Toen riep ik Paul. Maar mijn stem was zwak. Het duurde lang en er kwam niemand. In de verte zag ik een figuurtje, maar dat kwam niet nader. Ik verwonderde me want ik verwachtte zeker dat hij komen zou. Eindelijk kwam er een blond jongetje met lang haar, die zeer weinig op Paul leek. Maar ik sprak hem toch als Paul toe, en bad om Gods zegen voor hem. 'Je gelooft toch' zei ik 'dat Hij je zegenen kan?'

Mijn stem was zoo zwak als van een stervende en ik sprak met de grootste moeite.

Daarna droomde ik weer gewoon, van een bootreis. Ik was niet zeker of ik naar Indië of naar Engeland ging. Ik zat in mijn flanelen pak.

25 januari 1904 Harrow

Sliep nog niet best door neus. Een kort oogenblik van helderheid, waarin ik zeide: daar is het weer. Ik kan niet goed herinneren wat ik zag, maar voelde mijn lijf zeer duidelijk. Daarop demonen met lubrieke voorstelling. Half symbolisch.

7 februari 1904

Een goede nacht met kortstondige helderheid. Ik zag het licht en begon te bidden. Maar ik wist niet recht wat ik zeggen zou. Ik legde mijn beide handen op mijn voorhoofd, en vroeg vooral om opgewektheid en geschiktheid om te werken. Ik suggereerde mezelf.

Ik herinner me dat op 't oogenblik van ontwaken ik géén bijzondere opgewektheid voelde, en van morgen ben ik gewoon, wel goed, maar niet bijzonder in conditie.

Het treft me bij overlezen van vorige dromen hoe weinig ik er van herinner, het lijkt dan heel lang geleden.

5 maart 1904

Op reis door Friesland had ik één heldere droom. Ik sliep in een arbeidershuisje in een bedstee, en door de vreemdheid, viesheid en het gezelschap van man en vrouw sliep ik slecht. Maar tegen de morgen sliep ik even in en droomde helder. Ik zag een binnenplaats, maar bad en vroeg om licht tot dat het kwam.

Ik droom dezer dagen nog al van berglandschappen, in anticipatie van mijn reis met moeder.

10 maart 1904 Lucerne

Gedroomd dat men met het ms. van dekl.

Joh. aan 't keilen was. Mijn vader wierp het zeer hoog op, tot het weer neerviel en de bloemen er af stoven. Ik zeide dat ik het niet meer hebben wilde. Het was demonisch-symbolisch. Ook zag ik Betsy weer en Martha.

20 maart 1904 lugano

Een heldere droom. Ik had de laatste dagen niet zoo goed geslapen en in 't begin van den nacht ook niet. Nu zag ik de bergen voor me, en ik voelde de klaarheid. Maar ik lette goed op, dat het een gansch ander soort zien was als overdag. Vager, vlottender. Ik bad, dankbaar en deemoedig. Vragend om kracht. Om den zons-opgang. Toen zag ik weer het licht van de zon, rechts van mij, maar uit onzichtbare bron. Ik zag de zon zelf niet. Daarna weer een benauwde kamer. Ik bad weer, vooral om hulp tegen zinnelijke gedachten. Ik weet ook dat ik blij zeide te zijn dit te mogen zien 'met mijn geestelijk oog.' Weer zag ik het zonlicht, nu verborgen achter een grijze regenboog. Daarna kwamen de demonen. Ik streed er tegen, en herinner me dat ik van hen sprak als 'ellendelingen' en dat verbeterde in 'arme schepsels'. Een trachtte mij door sensueele voorstelling te verleiden, en toen ik weerstond was het alsof hij uiteenspatte.

2 mei 1904

Gister voor 't eerst weer een heldere droom, na ruim vijf weken. Bij 't overlezen van de vorige schijnen zij zeer ver weg, lang geleden. Ik was gezond maar had veel drukte. Ik had 's avonds 20 km. geviets en was behagelijk moe. Ik was zeer verheugd toen ik in den slaap een heldere blauwe lucht zag, maar had moeite mij snel te bezinnen en mijn voornemens te herinneren. Ik bad zooals gewoonlijk en zeide volgens mijn voornemen: 'is hetgeen ik thans onderneem goed? Ik ben begonnen, ik heb besloten en wil niet terug, maar ben ik op den goeden weg? Geef mij een teeken.'

Ik zag niets, als de blauwe lucht en het landschap. Toen riep ik om mijn geleider, zooals ik van plan was. Maar er kwam niemand, maar ik herinner me heel duidelijk een klein grijs wolkje, dat van rechts den hemel begon te betrekken. Het was als het fronsen van een voorhoofd, een zacht waarschuwen.

Daarop kwam ik weer in een kamer bij de demonen. Een was enkel een hoofd, dat op een tafel stond. Maar zoo frisch en beminnelijk jong gezicht, dat ik twijfelde of het een demon was.

Verkwikt wakker.

Hedennacht droomde ik [niet helder] dat Hoekstra weer op Walden was. Mijn moeder zou naast ons komen wonen en had hem in dienst genomen. Ik was verontwaardigd over zijn schaamteloosheid. Ik had mijn flanelen pak aan.

24 mei 1904

In den nacht van 21-22 sliep ik te Vianen, met Martha op één kamer. Eerst droomde ik spookachtig. Ik zag een demon in de gedaante van mijn vader en beval hem weg te gaan. Toen riep ik Martha die sliep op een bed aan de overzij van de kamer. Ik zag haar, maar het was een dik, blauwig onkenbaar gezicht, met kaal hoofd. Ik riep als in nood. [Zij heeft inderdaad iets klagelijks van mij gehoord.]

Wat later was ik helder. Ik zag weer ruimte en blauw. Weer bad ik en vroeg of ik op den goeden weg was. Ditmaal kwam er een antwoord, een stem die 'ja' zeide.

Den volgenden nacht sliep ik nog beter, maar had spot-droomen over mijn sociaal werk.

25 juni 1904

Voor 't eerst weer een helderen droom. Ik was moe, na veel geestes-inspanning en had door mijn neus-catarrh niet zeer goed geslapen. Toen kwam tegen den morgen de helderheid, met een gevoel als: nu kan het komen als ik maar wil.

Het was binnenshuis. Ik zag wel blauw en bad om buiten te komen, en de vrije lucht te zien. Maar ik bleef binnen. Het was echter niet somber, nette, vroolijke weelderige kamers. [Dat is altijd symbolisch]

Ik wist weer niet wat ik doen zou. Maar ik bad. Ik had een herinnering van het leelijke boek van de Haan en sprak in groote vervoering tegen de demonen, wier kwaad ik bestrijden wilde. En ik bad, welsprekend: 'laat mij sterk zijn om te strijden tegen het onreine en slechte in mijzelve'

Ik was den volgenden dag zeer geestelijk verkwikt en versterkt.

2 juli 1904

Ik had de laatste nachten niet zeer goed geslapen. Dezen nacht, al vrij laat, misschien 7 a 7½ uur kwam even een prachtige heldere droom. Ditmaal was ik buiten en zag de heldere blauwe lucht. Het was als een akker, het land lag in voren geploegd, een paar boompjes en een heerlijk blauw. Ik was letterlijk sprakeloos van ver-

rukking en wist niet wat te zeggen van opgetogen dankbaarheid. Het was als een onverwachte genade. Ik zeide dan ook iets, als een dankgebed, maar ik dacht: wat ik voel is genoeg, ik hoef het niet te zeggen. Toen had ik tijd om mij te bezinnen. Ik dacht aan Bauer, en al eer ik hem riep, zag ik hem. Hij geleek wel, maar vooral duidelijk was zijn stem. Ik vroeg hoe het ging en hij zeide: 'zoo! zoo!' Ik was blij en zei 'nu zie je dan toch, dat we elkaar weerzien.' Hij zei 'ja, maar mijn gevoel is nog zoo onduidelijk.' Ik trachtte hem te doen voelen dat ik het werkelijk zelf was.

Op 't laatst zag ik hem niet meer maar ik sprak nog met hem, zooals men doet bij 't afscheid van een vriend, van wien men gescheiden wordt. Ik hoorde zijn stem nog, toen ik hem in 't geheel niet meer zag.

Terwijl ik hem zag, zag ik de figuur van een brieven-besteller om ons heen loopen. Ik was zeer opgewekt van morgen.

Donderdag 7 juli 1904

Ik heb nog een droom gehad, niet geheel en al helder, maar waarin ik wees op mijn droomlichaam en zei dat ik weer een eigen lichaam kon maken. Ik had bloote voeten.

Donderdag 21 juli 1904

Nog een droom waarin ik veel demonen om mij zag en toesprak. Mijn vader, in allerlei gestalten. Ik trad weer krachtig op. Ik was niet zeer helder, maar meer op mijn gemak, alsof ik den tijd had. Ik trachtte zelfs verzen te maken. Ik zag wel blauw, maar het was toch niet de vrije lucht. Meer een gewelf van blauwen steen.

27 juli 1904

Voor een paar dagen een droom met korte helderheid. Ik riep Willem Bauer, maar zag hem niet. Wel andere figuren.

19 augustus 1904

Van nacht voor 't eerst, in verkwikkende slaap weer vlieg-bewegingen en even beginnende helderheid.

27 augustus 1904

Gister droomde ik, ondanks zeer gunstige omstandigheden en goeden slaap, akelige dingen. Dat ik een moord had gepleegd en dat door een verzuim nu het geheele gezin vermoord zou worden. Overdag kwam een zeer onaangename scene in Amster-

dam, geheel onvoorzien. Ook dezen nacht droomde ik onder den indruk daarvan.

6 september 1904

Voor 't eerst een droom of liever een reeks dromen met helderheid. Den vorigen dag had ik mij voorgenomen - als er helderheid kwam - te bidden om meer zulke dromen. Ik zag nu de blauwe lucht, maar als uit een binnenplaats. Ik heb niet anders gedaan als bidden, en gevraagd om meer heldere dromen. Ik zag de blauwe lucht geheel donker worden en ook weer opklaren. Ik herinnerde mij alles. Ook hoe vreemd het was over dromen te spreken in den droom. En hoe ik wist dat alles door wilskracht geschapen werd. Maar ik voelde mij niet sterk. Ik zag nog eenmaal den blauwen hemel, en dankte. Daarna droomde ik akelige dingen, van bloed en lijken, van excrementen, van een lascive vrouw.

Ik heb ook namen gehoord en veel moeite gedaan die op te schrijven in mijn notitie boekje. Freitag, Dr Schermer, ik zag ook den naam van Feuchtersleben. Maar mijn boekje was vol cijfers.

9 september 1904

Van nacht zeer merkwaardige waarnemingen. Ik had een drukke dag gehad en was tamelijk moe. Ik sliep spoedig in, werd tegen den morgen wakker, voelde eerst wat nerveus, en sliep toen weer heerlijk en diep in tegen 7 uur. Eerst kwam een droom waarin ik door een huis liep, dat geleek op een huis in Zaandam dat ik gisteren zag. Maar ik was helder. Het huis was vol vijanden geweest en die verdreef ik allen zoodat het geheel leeg was, en ik vroeg: 'waar zijn de vijanden nu!' Maar toen dacht ik aan mijn toestand en aan gebed, en ik zei: 'laat ik eerst denken aan den grooten [of eenigen] Vriend' meenende God. Maar de wijze waarop ik dit zei was wat overdreven, en dat beviel mij niet. [Men kan in dezen toestand nooit precies zijn zooals men wil zijn, het gemoedsleven en daarmee samengaande uitingen, zijn niet onder controle, of ten minste moeielijk. Het oordeel blijft er echter boven.]

Daarna weer slaap, en toen een toestand van langdurige helderheid zooals ik nog nooit gehad heb. Stemming niet bijzonder verheven, maar waarneming ongeloofelijk klaar en beredeneerd. Ik stond aan een tafel voor 't raam. Op de tafel allerlei voorwerpen. Daarmee nam ik proeven om mijn toestand te onderzoeken. Dat ik droomde wist ik volkomen zeker. Ik probeerde nu glas te breken, door er op te slaan

met een steen. Maar ik kon het niet. Ik legde een glazen plaatje tusschen twee steenen en sloeg er op met een anderen steen, maar het wou niet stuk. Ik sloeg met de volle vuist op een fijn drinkglas - er bij denkend hoe gevaarlijk dit zou zijn in gewonen toestand - maar het bleef heel.

Doch zie! *toen ik er weer naar keek was het glas gebroken.*

Het brak dus achterna, een beetje te laat. Dit gaf verrassend sterk den indruk van in een *nagemaakte wereld* te zijn. Zeer kunstig en nauwkeurig na gemaakt, maar soms met kleine fouten. Ik wierp het gebroken glas uit 't raam, het gaf een natuurlijk gerinkel beneden, en een paar honden die daar liepen keken zeer natuurlijk op. Ik overdacht hoe goed de comedie was nagemaakt.

Ik zag ook een kristallen kan staan met rood vocht. Ik proefde het en het proefde naar wijn, volkomen duidelijk. Ik wist dus ook dat smaak-gewaarwordingen mogelijk waren.

27 - 28 september 1904

Een heldere droom, beginnend met het gevoel op een hoogen muur te staan, een metselaar was er bezig, ikzelf wankelde en dacht: daar ga ik. Toen liet ik me gaan en zweefde neer, boven een rivier. Ik zag over den vloed, waarop de zon tintelde. Het was zeer mooi. Geen blauwe lucht. 't Eerste wat ik zei was 'Dank!' Ik was recht gelukkig en dankbaar. Toen bedacht ik me mijn tijd te gebruiken en ik bad om *herhaling van deze van deze heldere dromen* en om bedwang van mijn zwakheden.

Daarna kwam weer een langdurig omringd zijn met min of meer vijandelijke wezens [demonen] waartegen ik soms heftig optrad.

29 september 1904

Ik droomde wel van een berghelling, zeer steil en hoog, van waar ik neerzag. Het was bij Lugano en ik herkende, heel in de diepte, de spoorweg dam over 't meer bij Melide.

Maar ik was bang en durfde mij niet laten gaan. Er volgde ook geen helderheid. Later een oud logement bij Haarlem [of Noordwijk binnen] waar ik zoo goed den weg zeide te weten dat ik met gesloten oogen door het gebouw ging. En ik *herinnerde* het me nauwkeurig. De opkamer waar we gegeten hadden enz. Ik weet nu nog niet welk huis bedoeld is.

9 oktober 1904

Na eenige slechte nachten een goede. Droevige

dromen, van moord en sterven en wanhoop. Een oogenblik van helderheid, met dit merkwaardige begin dat ik een armgebaar maakte, en daarop inzicht kreeg en toen dacht: 'o nu kan ik altijd helder worden als ik wil, door dat gebaar te maken.' Ik kon niet danken, want ik was te bedroefd. Ik schreide hevig, zooals ik nog nooit in den slaap gedaan had. Ik had nooit zooveel verdriet tijdens een heldere droom. [Ik was ontevreden op mezelf geweest, de laatste dagen]

12 oktober 1904

Een heldere droom veel mooier en gelukkiger dan de laatste tijd. Ik zag een landschap, met blauwe lucht en boomen. Ik was gelukkig en dankte. Maar er blijft altijd iets angstigs, en dat schuilt in het idee dat dit den doods toestand is. Een zekere vrees voor het sterven is in die heldere dromen.

Ik zag Truida diep onder me. Ik riep haar en er kwam een ander boven.

Ik zag een menigte schimmen. Allen gestorvenen. Ik vroeg wanneer ze gestorven waren. In 1897 hoorde ik. Ik vroeg 'zijn er ook krankzinnigen onder?' omdat ik mij bijzonder interesseer voor den staat van krankzinnigen na den dood. Ik kreeg geen duidelijke aanwijzing, maar 't antwoord was bevestigend.

6 november 1904

Gister, vroeg in den nacht, een korte, mooie heldere droom. De slaap was niet bijzonder aangenaam, en ik werd terstond na den droom wakker, in diepe nacht. Het was een stadsgezicht, met zonneschijn en blauwe lucht. Mooi en blij. Ik zag de Westertoren van Amsterdam, zeer duidelijk, hij leek er werkelijk op. En toen kwam vóór de toren een ander, die vrij nauwkeurig op die van Dordrecht geleek, òf Rotterdam. De torens waren door de zon beschenen en zeer duidelijk.

17 november 1904

Gister droomde ik dat ik praatte tegen Marie Offermans, onze vroegere huishoudster. Ik zeide nadrukkelijk dat ik nu tegen haar sprak in den droom, en ik bedoelde daarmee dat het zou worden geconstateerd als een bewijs van echtheid. Ik verwachtte dat zij het waarnemen zou. [Zij was min of meer clairvoyant, en ik heb in jaren niet van haar gehoord]

17 november 1904

Dezen nacht herinner ik mij ook in helderheid krachtig gebeden te hebben. Maar wat ik gezien heb weet ik niet meer en de herinnering aan het geheel is zwak.

25 november 1904

Na eenige nachten onverschillige slaap meer ontspanning en in dezen nacht, na een paar uren waken, verkwikkende slaap met een reeks heldere dromen. Ik kan haast zeggen dat ik mijn bewustzijn gestadig behouden heb, en niettemin heerlijk sliep. Maar de dromen beantwoordden symbolisch aan een min of meer droefgeestige, doffe stemming waarin ik verkeerde. Ik was binnenskamers, in donkere kamers, en zocht het licht. Ik wilde naar buiten, naar blauwe lucht en zonlicht, en telkens als ik de deur opendeed, zag ik wéér een donkere kamer. Er was één zolderraampje waardoor zonlicht drong, maar ik had als een voorgevoel dat ik 't niet te zien zou krijgen en zoo was het ook. Ik zei deze maal nadrukkelijk: 'ik *wil!* ik *wil* helder blijven dromen! ik *wil* niet wakker worden!' En dat gelukte vrij wel. Ik bad ook. Ik bekeek mijn handen en merkte op dat ze werkelijk geheel op mijn handen geleken. [Nu overdag komt mij voor dat ze weeker en molliger waren] Ik zag van mijn overige lichaam niets, maar 't kwam in mij op of ik ook mijn gezicht zou kunnen zien. Ik zag een handje dat zich om mijn rechterpols sloot.

29 november 1904

In den nacht van 27 - 28 een zeer helder droom-moment. Ik stond buiten en voelde mij vrij, ik zag mijn gansche lijf. Het was echter nevelig en bewolkt. Ik trachtte opwaarts te zweven en overwoog dat het beter zou zijn dat in 't algemeen te willen, dan het zoo geleidelijk uit te voeren, door bewegingen. Doch ik kwam niet hoog.

6 december 1904

Dezen nacht na een korten tijd van wakker liggen midden in den nacht, aan 't eind van veel dromen een helder moment. Ik was buiten en zag blauwe lucht en witte wolken. Ik begon onmiddellijk te bidden, want daar ik in den laatsten tijd mijn geest zeer ingespannen had en met groote moeielijkheden worstelde, had ik behoefte aan gebed en versterking. Ik bad in zuivere welgekozen woorden, mij verbazend over de zuivere juiste taal die ik sprak. Ik herinner mij de woorden niet allen meer nauwkeurig Maar de strekking was dat ik wáár mocht zijn en mijn waarachtige echte natuur

mocht geven. En ook dat ik gesterkt mocht worden in het moeielijke werk, waar aan ik arbeid.

Boven me zag ik witte figuren in het blauw, als witte beelden.

28 - 29 december 1904

Een nacht met tamelijk dikwijls wakker worden en drukke dromen, door wat geestelijk overwerk. Akelige dromen [koeien slachten] en ook dromen met veel buiten zijn, bloemen en boomen, en veel licht. Daarna een zeer zonderling moment, waarin ik mij volkomen zeker verbeeldde wakker te zijn, en een zolderraampje opendeed [zooals dat in de logeerkamer van mijn moeders huis] en dacht: 'als ik nu niet zeker wist wakker te zijn dan zou ik kunnen meenen dat ik helder droomde. Maar ik ben wakker want ik gevoel duidelijk mijn geheele lijf' Toen zag ik op en zag weer de heldere blauwe hemel.

Bij mijn ontwaken zeer verbaasd hierover.

20 januari 1905

Langen tijd slecht geslapen, door zorgen. Toen een nacht rustig en daarin begin van helderheid. Ik voelde mij als meegesleept door een heftige stormwind. Ik vroeg om God.

25 - 26 januari 1905

Een nacht in Haarlem met weinig slaap. Aan 't einde een prachtig helder vizioen. Een wijd, licht landschap met blauwen hemel, een vallei vol licht en groen. Ik was zeer dankbaar en gelukkig en bad. Ik vroeg om kalmte in mijn werk en dat ik nog meer zulke heerlijke vizioenen mocht hebben.

[Ik was den volgenden dag zeer opgewekt en voorspoedig]

26 - 27 januari 1904

Weer een nacht met weinig slaap, na een drukken dag. Ik sliep in Amsterdam in een hotel. Een zeer korten slaap tegen zeven uur. Ik was wakker geworden en hoopte nog even in te slapen voor 't opstaan. Dat gebeurde en ik was terstond bij de demonen. Een met een wit gezicht met afschuwelijke roode strepen en vlekken. Ik verjoeg ze links en rechts, maar had moeite met het omkijken. Midden in dit werk zei ik: '*ik ben toch blij dat ik nu even slaap*' Ik sliep dus vast en was volkomen bij mijn bewustzijn gebleven.

3 - 4 februari 1905

Voor eenige dagen nam ik mij voor, op te letten hoe het in een heldere droom was met de *ademhaling*, denkende

aan Dante, die zichzelf van de schimmen doet onderkennen door de schaduw en de ademhaling. Dezen nacht sliep ik lang en goed, hoewel ik niet geheel wel was. Mijn dromen werden helder en ik voelde dat ik niet gemakkelijk wakker zou worden. Ik merkte toen op dat ik mij wel degelijk bewust was *adem te halen*, en dat ik dat niet kon nalaten zonder benauwing. Toen trachtte ik ook mijn pols te voelen, maar ik voelde maar één klop, toen niets meer. Dus het hart kloppen wordt in den slaap niet waargenomen, het ademen wel. Daarna beproefde ik zeer snel te lopen opletend of de ademhaling versnelde. Doch de ademhaling bleef even snel, en ik lette op dat ik ten deele door mijn mond ademde. Ik sliep evenwel diep. Ik bad ook en werd veel later verkwikt wakker.

5 - 6 februari 1905

Ik sliep lang en verkwikkend. Ik droomde helder, terwijl ik diep sliep. Ik zag naast mij een persoon, met roodachtig haar en baard, en een bril, bleek, kromme neus. Ik sprak hem aan en zei ongeveer dit: 'mijnheer, ik slaap op dit oogenblik, ergens bij Bussum, bij die hut. Ik ken u niet, hoewel het nu lijkt alsof we elkaar heel lang kennen. In 't werkelijke leven ken ik u niet. Schrijf mij nu een brief, aan mij, Dr Frederik van Eeden, dat ik in den droom tegen u gesproken heb. Dat is dan voor mij een evidentie.'

Op 't landschap lette ik niet veel. Een poos later droomde ik onhelder, en zag dezelfde persoon, en zei: 'kijk! daar is hij al!' Ik meende toen wakker te zijn.

2 maart 1905

Hedennacht laat naar bed, 1 uur. Tegen uur begon ik helder te dromen, even. Ik keek om naar de blauwe lucht eer ik een huis of tempel inging. Ik was in een vreemde mooie stad [Parijs?] Ik vatte mijn hoofd met twee handen en suggereerde mij een sterk frisch hoofd. Maar ik zei er bij, biddend: 'ik verlang niet meer dan mij toekomt, en dat weet Gij beter dan ik' - Ik bedacht dat ik plechtig sprak met Gij, en dat dat natuurlijk was, en ik herhaalde: 'dat weet Gij beter dan ik.'

3 maart 1905

Een zeer goede nacht, met langdurige helderheid. Mijn moeder was er bij. Ik zweefde en werd belemmerd door telegraafdraden. Toen zag ik het wijde landschap. Uit een zolderraam zag ik een ontzachtelijk panorama diep onder me, met zon en blauwen

hemel. Ik liet mij zweven uit het raam en zeide tot mijn moeder hoe heerlijk het was. Het was een heerlijke toestand van verrukking.

Daarop een parkje, bolwerk met kale boomen, met eenige menschen. Ik riep toen eenige personen o.a. Aapje! aapje! maar er kwam niemand.

Toen een straat waarin demonen. Merkwaardig is dat ik aan een gestalte bemerkte of het een vijandige was, door een griezelig gevoel dat mij bekroop als ik er naar keek, zonder dat er iets bizonders aan te zien was. Ik verdreef ze door heftig optreden, uit de straat.

Aan 't eind van de straat waren echter vrouwen en toen kwamen lubrieke tooneelen waardoor ik in mijn optreden werd verzwakt. Ik zei: 'dat is nu schande voor jou.' Maar toen had ik spijt van mijn boosheid en verteederde geheel. [Dit is merkwaardig en duidelijk. Ik werd in mijn strijd als gepaaid en bedrogen, doordat zij gebruik maakten van mijn zwakheid.]

5 maart 1905

Van Zondag op Maandag weer een heldere droom. Langdurig. Maar ik had den zelfden dag geen tijd tot opschrijven, daardoor weet ik niet alles nauwkeurig. Ik weet dat Betsy v.H. er bij was en dat ik tot haar zeide: ik zie wel dat je niet precies je eigen gezicht hebt, maar ik weet toch wel dat jij het bent.

Ik zag ook een fraai landschap met blauwen hemel en nu was er naar mijn gevoel iets zeer bizonders. Ik was gelukkig, maar het scheen mij ook alsof mij meer direct een teeken gegeven werd. Dit teeken zag ik op den blauwen hemel als strepen, evenwijdige halo-strepen, kruis wijze langs de zon.

B. vergezelde mij in den ganschen droom. Ik was den volgenden dag weer zeer rustig, sterk en opgewekt.

8 maart 1905

Weer veel gezweefd in den droom, maar geen helderheid.

9 maart 1905

Heden morgen tusschen 7.30 en 8 uur, nadat ik reeds wakker was geweest en Hans gehoord had en de huisgenooten, een lange, zeer heldere droom. Ik observeerde uiterst nauwkeurig en scherp. Ik deed een deur open en zag het heerlijkst denkbare landschap in ruime wijidheid voor me. Ik lette alles op, zoo op mijn gemak als nooit te voren. Tusschen een groene bosschaadje zag ik een glanzig

zwart paard staan. Ah! zei ik 'een paardje.' Terstond daarop zag ik er meer, die er te voren niet waren, 'Nu wil ik een vogel zien', zei ik, 'een mooie vogel, een pauw' En terstond zag ik een groote blauwe vogel, die veel op een pauw leek, te voorschijn komen. Geheel juist was hij niet. Ik lette op mijn handen, mijn knieën, 't was alles als wakende. Ik had een donkere broek aan. Toen zag ik ook, tot mijn groote verrassing, mijn eigen neus, precies zooals men die overdag ziet, als dubbel beeld, links en rechts, voor elk oog. Ik zei 'a ha, mijn neus ook!' Daarop riep ik weer 'Aapje!' maar er kwam niemand. Toen wenschte ik vooreerst: herhaling van deze heerlijke droomen, daarna een koel, sterk hoofd voor de groote zaken die ik thans bestuur.

Ik voel me, sinds ik zooveel helder droom ook bizonder kalm en sterk en opgewekt.

Ik wil beproeven of ik iets aan mijn neus katarrh kan doen, door auto-suggestie in den droom.

25 maart 1905 Capri

Geen heldere droom, maar zeer vreemde onaangename droomen. Den eersten nacht aan land, na de zeereis. Ik droomde van een krankzinnige vrouw. Men zei dat ze naaktliep en ik ging kijken. Maar toen ik meende dat ze zich lascief zou toonen liet ze met echte krankzinnige gewichtigheid haar buik zien die had ze opengemaakt en van haar ingewanden had ze een altaartje geknutseld met kandelaars en heiligenbeeldjes, heel kunstig en peuterig. De krankzinnige symboliek er van - het door zelfkwelling opofferen en aan de godsdienst wijden van de sexueele functies - was duidelijk. Ik verwonderde over de vreeselijke pijnen die ze zich moest hebben aangedaan. Ik wendde voor het te bewonderen, maar zei: 'het moet er toch uit' daarbij voelde ik mijn medische impuls en kennis.

30 maart 1905 Capri

Heden nacht de eerste helderheid. Ik zag loof en boomen en was op een weg, door maanlicht beschenen. Ik had overdag bij 't zien der heerlijke vergezichten van Capri veel over mijn droomen gedacht, overwegend of het even mooi en duidelijk was. En nu zag ik dat wat ik zag lang niet zoo mooi en scherp was. Ik zei bij mijzelf: het lijkt er niet op, zooveel minder duidelijk. Ik zag mijn handen, en de schaduw er op van voorwerpen achter me in 't maanlicht. En om te laten zien dat het heel wat anders was dan een gewone

hand, boorde ik mijn vinger door de droomhand heen. In het landschap zag ik ook alles veranderen na mijn fantasie. De droom was niet verkwikkend. Ik probeerde de maan te zien, dat kostte eenige moeite, hij was rechts achter me.

Later vertelde ik in een gewone droom de heldere droom, en droomde dat ik de maan werkelijk zag en zei: daar staat hij werkelijk.

18 juni 1905

Tot mijn verdriet zijn er geen heldere dromen geweest sinds 30 Maart. Gister nam ik mij vóór, zodra ik weder helder droomde, naar de reden te vragen, waarom ze zoo lang wegbleven. Heden nacht was het warm en ik was wakker van half vier tot half zes. Toen sliep ik in en begon de helderheid. Ik zeide: als ik deze deur hier opendoe zal er iets heel moois te zien zijn. Ik deed de deur open maar ik zag een leelijke, kale kamer met gescheurd behangsel, stoffig en zonder meubels [herinnering aan Assumburg] Toen begreep ik mijn helderheid en bedacht mijn voornemen. Ik liep naar buiten en riep: 'hoe komt het toch, dat het zoo lang geduurd heeft. God, zeg het mij.' Maar ik kon het niet diep-ernstig zeggen, het klonk frivool en een beetje dwaas. Toen stond ik voor menschen, en dicht voor een man, met bleek geel gezicht en vroeg hem dringend: hoe komt het toch, geef me een raad, een verklaring. Ik zag hoe hij zijn best deed te spreken, maar er kwam alleen onverstaanbaar gemompel.

8 juli 1905

Nog geen heldere dromen en ik kan niet nagaan waardoor. Alleen dezen nacht een duidelijke droom over Spanje. Barcelona en een ander stadje San Juan de Luz[?] Het was zeer duidelijk, alsof 't een waardroom was.

12 juli 1905

Eergister 10 Juli was ik opgewekt en lag tot laat wakker. Tegen 4 uur sliep ik in en bevond mij op een straatje, helder. Ik suggereerde mijzelf kracht en opgewektheid, want dat had te wenschen overgelaten. Ik wilde buiten zijn, in de vrije lucht, want dat was ik niet. Maar ik zag een vrouw, die schudde 'neen!' Ik zag haar vlakbij, en vroeg verbaasd: 'wie ben je? ik ken je niet.' Toen antwoordde ze brutaalweg: 'God!' Daarna kuste ze me. Het was dus demonen bedrog, maar ik was toch opgewekter den volgenden dag.

11 augustus 1905

Nog geen helderheid. Maar voor een paar da-

gen een hevige strijd met demonen, waardoor ik 's morgens wat opgeknapt was. Nu van nacht weer, maar nu was 't er maar één. Ik zag hem plotseling, [in verband met mijn tante Mas, op wier plaats hij zat] en hij zag bijzonder gemeen, een mefisto-gezicht.

Het plotseling elkaar ontdekken is in waarheid geducht en vervaarlijk. We zien elkaar aan als twee woedende tijgers, en dan stuif ik op hem af en jaag hem van de eene hoek naar den andere. Maar meestal heeft hij een wijkplaats, waarheen ik mijn hoofd niet wenden kan. En dan doe ik moeite mijn hoofd naar hem te wenden. Want ik moet hem recht aanzien om hem weg te drijven.

Van nacht zag ik dien éénen tweemaal in twee verschillende droomen. De tweede maal was hij brutaler dan de eerste en wachtte mij af, in plaats van te wijken.

Ik droomde van mijn schoonmoeder en van mijn tante, de twee oudjes die bijna dood zijn.

Voor een paar dagen droomde ik van Björnstern Björnson.

Zondag 13 augustus 1905

Ik was gister avond opgewekt en sliep niet gemakkelijk in. Doch tegen den morgen was er beginnende helderheid. Ik droomde gestorven te zijn en te wachten op het omhooggaan. Toen kwam een engel en nam mij mijn kleederen af, het was op een grasveld. Ik strekte mijn twee armen omhoog, en voelde dat ik opzweven kon. Boven mij zag ik boomtakken met tallooze knopjes of vruchtjes. Het was mij of ik van het booze en aardsche bevrijd werd. En ik had een innig gevoel van dankbaarheid jegens den engel.

Dinsdag 22 augustus 1905

Gister morgen voor 't eerst een oogenblik echt helder in den droom. Ik zag een groene belooverde boom, en een blauwe licht bewolkte zomerlucht. Ik voelde ook mijn stem op de eigenaardige manier. Maar ik had geen tijd of besef om te wenschen of te zeggen. Het deed mij toch goed, want het was gunstig.

Woensdag 23 augustus 1905 Wijk aan Zee

Hedennacht, na een onweer, slaap waarin langdurige helderheid, telkens weer. Het was mij alsof ik in het bekende land terug kwam waar ik een half jaar bijna niet was geweest. Maar het was nog niet mooi, en vol bezwaren. Een wand van rot.hout, waar ik mij doorheen moest werken, alles wil-

lend, door machtwoorden. Ik was nu zoover dat ik mij begon te suggereeren tegen mijn booze gedachten. Maar dat ging in 't eerst niet zeer goed. Maar later ging het beter en toen sprak ik veel tot God en voelde mij ontroerd onder 't spreken, tot tranen. Ik herhaalde de suggestie, nu krachtiger. Ik zag ook mijn zwager Frank, en zei hem dat ik droomde. Hij liet mij telefoneeren, ver weg. Ik weet niet meer wat. Ik zag veel wezens en gestalten en trad daartegen heftig op. Maar één zei mij dat zij werkelijk niet allen boosaardig waren en het zoo niet verdienden. Toen zei ik dat het mij speet, en hij antwoordde dat zij geduldig weer terugkwamen. Opvallend was het vage en wisselende in de gezichten, ze veranderen aldoor. En toch vertegenwoordigen ze bepaalde personen.

Vrijdag 1 september 1905

Ik sliep goed en hoewel mijn droomen niet geheel helder waren droomde ik toch dat ik met Paul op een tram stond in Amerika en tegen hem zeide: 'Let wel! Paul, nu droom ik, en toch ben ik in Amerika. En jij droomt ook, bedenk dat goed. En je slaapt op dit oogenblik in Bussum. Onthoud nu dat ik dit tegen je gezegd heb in den droom.'

Waar ik zelf sliep herinnerde ik mij niet. Ik had den vorigen dag Paul een brief gestuurd met een briefkaart uit Amerika er in.

Amerika zag ik zeer reëel. Alsof ik het zelf ook eens zien zal, binnen niet langen tijd.

Zondag 10 september 1905

Ik voelde niet geheel lekker, door wat spijsverterings-bezwaar, maar sliep goed. Toen droomde ik van een groot hotel, waar een voorname Engelsche familie was. In hun bijzijn begon ik mij op eens door de lucht te bewegen, zooals ik dat in droomen kan. En ik gaf er acht op hoe hun conversatie plotseling verstomde van verbazing. Ik zwem dan door de lucht in alle richtingen, tot aan de zoldering. Toen zweefde ik 't vertrek uit, en bevond mij in een zeer ver doorlopende serie van vertrekken of groote portalen. En daar voelde ik eenigszins het besef komen, alsof ik helder werd. Maar met een wonderlijk bijgevoel, dat ik nooit gehad had, alsof mij gezegd werd dat die helderheden eigenlijk maar ziekelijk waren. Ik had nauwelijks tijd iets te zeggen, toen was 't alweer weg.

Maar ik droomde veel weelde-droomen, van de Wurfbain's, een villa the Chelsea, de handteekening van Nelson. En van Egypte. Een

nieuw ontdekt graf, de kleur van het land zeer duidelijk, het bruine en groene.

Donderdag 14 september 1905

Ik sliep in 't was kamertje. Het eerste gedeelte van den nacht goed en droomde van iemand die ter dood gebracht moest worden, ik zou het doen en de beul vroeg mij of ik zelf wel onschuldig was. Ik antwoordde: wie kan dat zeggen? Toen zei hij: ik kan het zeggen. En ik: Doe jij het dan. Ik kan het niet zeggen.

Daarop droomde ik van ijzeren balken die aan 't rollen waren boven mijn hoofd, en men riep 'vluchten!' [herinnering aan de fabriek te Hörde] Ik kon niet weg en begreep dat het mijn dood zou zijn en bracht dat in verband met hetgeen ik den vorigen dag gehoord had over een vizioen van mij, dood, gezien door Johannes Greeve aan boord van een schip in de Atlantische oceaan.

Na een korten tijd waken sliep ik weer in en had een helderen droom, met de allergrootste verrukking. Ik zag een prachtige hemel, en sprak nu met veel zelfbeheersching en waardigheid dank aan God. Ik zag zonderlinge figuren aan den hemel en zeide o.a. 'het heelal is onbegrensd en mij nog niet ruim genoeg.'

Ik vroeg eerst, in volkomen onderwerping, wat ik nog in dit leven te wachten had. En toen zag ik een weelderig gemeubelde kamer, beteekenende 'rijkdom'.

Maar ik vergat wat ik mij voorgenomen had te doen n.l. mijzelf genezend te suggereeren. Heilsuggesties tegen mijn neus en tegen onreine gedachten.

Ik liep in een laantje, ook helder, en meende het precies te herkennen uit 't gewone leven. Ik riep Truida en hoorde haar antwoorden maar zag niet duidelijk haar geheele gestalte.

Maandag 18 september 1905

Gister een ganschen dag vergaderd. Ik sliep terstond in, met zeer snelle verwarring van gedachten. Ik werd om vijf wakker, niet zeer aangenaam voelend. Toen droomde ik veel en drukke, min of meer onaangename dromen. Ik was bij van 't Hoff op college, hij was al zeer oud, en maakte zich driftig. Er kwamen veel menschen, uit het volk, binnen en riepen allen 'van Eeden! van Eeden!' dat maakte van 't Hoff kregel en jaloersch.

Toen droomde ik een klein beetje helder, maar het was niet mooi

of gunstig. Het was of mij lappen benauwden. Ik zag een fijne groenachtige avondlucht, en was toen even helder. Ik voelde toen zeer duidelijk dat ik op mijn buik lag, en daarna dat ik op mijn rug lag. En ik overdacht zelfs, of dat onplezierige gevoel voortkwam uit het op den rug liggen. Het gevoel was volstrekt duidelijk. En toen, langzamerhand wakker wordend merkte ik dat ik al den tijd rustig en aangenaam op mijn linkerzij gelegen had. Mijn lichaam voelde aangenaam, maar mijn geest bleef somber en onplezierig.

Dinsdag 3 oktober 1905

Een diepe lange slaap, maar mijn geest was niet opgewekt. Een droom, niet helder, maar toch op weg - ik liet mij van een hoogte vallen - en symbolisch. Ik zag muren, banken van een zaal of kamer. En ik zeide tegen aanwezigen dat dit alles demonisch maaksel was en dat men er zich dóór kon bewegen. Toen deed ik dit en liep dwars door wanden, muren en getimmerten heen of het damp was. Ik hield mijn armen boven 't hoofd, als een die door 't water waadt. En ik voelde nu en dan hevige moeheid in mijn armen, die dan weer verdween. Die moeheid was 't gevolg van de geweldige wils-inspanning noodig om door deze werkelijkheid als schijn heen te lopen. Ik dacht daarbij aan mijn depressie van den laatsten tijd, als een noodwendig en tijdelijk gevolg van mijn harden strijd tegen vijandige invloeden.

Vrijdag 13 oktober 1905

Geen helderheid maar een merkwaardige droom van een gesprek met een afgestorvene waarbij ik nauwkeurig uitvroeg hoe zijn leven en gewaarwordingen waren.

Het was zoo merkwaardig en troostrijk dat ik spijtig voelde bij 't ontwaken, dat het maar een droom was.

[27 nov. eigenaardig is het snelle vergeten van zulk een droom. Ik herinner mij er heden bijna niets meer van] [17 april 1906 totaal den droom vergeten]

Maandag 27 november 1905

Den vorigen nacht in den droom gezweefd of gezwommen, een paar meter boven den grond of het water. Inspannend. Ik overdacht hoe dit zweven aan bepaalde wetten gebonden was. Men kan zich volstrekt niet geheel naar willekeur bewegen.

Hedennacht droomde ik eindelijk een kort oogenblik helder. Ik

was verkouden en daarom vroeg gaan slapen, en enkele malen wakker. Toen een heerlijk moment, met helder zilverig licht, prachtig landschap met blauwe lucht en zonneschijn. Ik voelde de warmte van de zon heerlijk door mijn leden. Ik bad en smeekte dat ik versterkt mocht worden en vooral *rein*. Ik *wil* het, zei ik er bij. Toen was 't voorbij, het duurde kort.

30 november 1905

Hedennacht de schoonste heldere droom die ik ooit gehad heb. Het was zoo duidelijk, zoo grootsch, zoo rijk, en zoo overweldigend dat ik geheel verbluft was en nagenoeg sprakeloos. 't Eenige wat ik uitriep was: 'O! hoe zal ik dit alles beschrijven!' Want het vertoonde zich in een volheid en verscheidenheid, die me geen tijd liet tot nauwkeurig opmerken. Het was landschap en wereldstad tegelijk. Een ontzachlijke vallei waarop ik van boven af nederzweefde, komende van een hoogen berg. En die vallei was vol boomen, groen, bloemen, gebouwen, beelden en menschen. Vlak voor mij was een reusachtige azalea boom geheel met roode bloemen overdekt, verderop een zeer lange arcade die van boven af neerliep tot den bodem van het dal, hij was met klimop begroeid. Dan een witte tempel met zeer lange, dunne witte pijlers, enorm hoog en ook met klimop begroeid. In 't midden van 't dal stond een reuzegroot bronzen beeld, alleen een kop, ik zag de zon er op glanzen. En verder overal gebouwen en duizende, duizende menschen. En dat alles te samen gaf een indruk van geluk en schoonheid, die onbeschrijfelijk was. Ik riep maar: 'hoe heerlijk! hoe heerlijk!' Tweemaal zag ik het, en de tweede maal zag ik de met klimop begroeide arcade van een anderen kant, van terzijde. Ik deed mijn uiterste best alles goed op te merken, om het te onthouden en te beschrijven. Maar ik voelde dat het boven mijn krachten zou gaan. En de schoonheids-aandoening was de tweede maal zoo hevig, dat ik uitriep: 'het is te heerlijk! ik kan het niet dragen!' En toen voelde ik dat het mij ontging en dat ik wakker moest worden. Ik ontwaakte ook, nog sterk ontroerd en aangedaan, en poogde mij alles te binnen te brengen.

Denzelfden nacht had ik nog andere, meer gewone dromen, over den Duitschen keizer, geloof ik, zonder beteekenis.

De droom liet mij aanvankelijk onrustig en droevig, in 't begin van den morgen. Ik begreep dat niet, omdat ze mij gewoonlijk gelukkig maken. Totdat ik op eenmaal verband bracht tusschen een brief die

ik dien morgen kreeg, en den droom. Daarna was ik den ganschen dag geruster en opgewekt.

15 december 1905 Berlijn

Ik sliep weinig, zooals al deze dagen hier. Maar was rustig en opgewekt, vol plannen. Even insluimerend om 8 uur, droomde ik dat ik struikelde over een trottoir en voorover viel, maar heel licht en zonder me te bezeeren. Tegelijk een spottende demonen-stem 'de centen!' Bedoelende dat ik daardoor viel.

Dit sloeg op mijn bezigheid en gedachten hier. Ik begreep het sarkasme, maar tevens dat het spot en bangmakerij was, zonder beteekenis.

5 januari 1906

Ik droomde van Max Reger. Alsof ik met hem in aanraking zou komen.

11 januari 1906

Ik droomde iets mooier, alsof er weer heldere in aantocht zijn. Een mooi bosch. Ik was ook op een ijzerfabriek, en zag werken met gesmolten ijzer. Het leek wel op Hörde maar het was veel primitiever en ik wist dat. Het had ook iets symbolisch, maar niet zeer duidelijk.

2 op 3 februari 1906

In vrij goede slaap, na een paar slechte nachten [neus katarrh] een blauwe lucht met steenen bogen. Ik zei: dit is de blauwe lucht uit mijn heldere droomen, zonder te beseffen dat het een droom was.

19 februari 1906 Harrow

Steeds slechte droomen. Deze nacht een zeer typische, van een examen dat ik nog altijd moet doen, het laatste. Ik heb dat meermalen gedroomd, maar nooit zoo intensief als deze maal. Het was zoo sterk dat ik overdag, ook nu nog, een dag er na, eventjes denken moet: 'is er werkelijk niets van aan? Is er niet een examen dat ik heb overgeslagen of achterwege gelaten?' Maar ik kan niet nagaan wat er de aanleiding van kan zijn.

1 maart 1906

Eindelijk, na een week thuis te zijn, en een aantal goede nachten, kwam van nacht de helderheid. Het was binnenshuis, maar 't eerste wat ik zag was een groote, prachtige kathedraal. Veelkleurige zoldering, Byzantijnsch, en groote marmere kolom-

men. Ik bad, dankend voor wat ik goeds ondervonden had, vragend om kracht. Toen kwam een intermezzo waarin een priester in dien kathedraal begon te spreken, en het was onwaar, onecht. Toen een korte liefdescene tusschen een mij vreemde vrouw met een fijn gezicht, en mezelf. Daarop weer de kerk met het veelkleurig gewelf. Nu wilde ik de vrije lucht, en ik ging naar buiten en zocht de blauwe hemel. Maar onder mij was afgrond, grondeloos diep. Ik bleef naar boven zien en overwon mijn vrees. Boven werd de hemel langzaam bleek-helder, maar niet blauw. Ik sprak mijn liefde uit tot den Vader, en dacht aan het nieuwe begrip in me, van Hem, als de ziel en geest van alles. Eer de helderheid kwam, was ik in staat te zweven, en hoorde ik de verbaasde uitroepen der menschen die mij zagen.

Zaterdag 3 maart 1906

Diepe slaap. Driemaal hoorde ik schellen, in den nacht. Maar ik wist dat het niet waar was. Toen zag ik een paar demonen, vlak bij me, een kleine en een grootere. En ik was beklemd en kon hen niets doen. Een machteloosheid, zooals ik die in den laatsten tijd zelden meer ondervind. Maar even gelukte het mij den kleinsten demon op den kop te slaan, dat hij inkromp. Maar ze betrokken samen een hondenhokje, vlak bij me, en ik voelde met ergernis mijn zwakte.

Toen kwam goddank! helderheid en een blauwe hemel. Ik bad zeer aandachtig en kalm, vragend wat mij zoo zwak had gemaakt, en biddend om kracht. Ik weet dat ik 'gij' zeide in het gebed, en dacht waarom ik niet 'je' kon zeggen. Ik had het gevoel van snel voorwaarts bewegen, en de lucht was blauw en lichtbewolkt, als na den regen, zonnig. Ik vroeg of ik op den goeden weg was, en voelde rust en bevestigend antwoord.

Toen zag ik voor me een rots landschap, blauwgrijs, met witten waterval. En ik zweefde er heen vroeg hoe 't mogelijk was dat ik op den goeden weg was, hoewel rotsen den doorgang schenen af te sluiten. Maar het was toch goed.

Wakker geworden was ik zeer opgemonterd. Ik kreeg ook een goeden brief van mijn moeder. En meen in het rotslandschap een vóór vizioen te hebben gehad van onze reis.

Donderdag 8 maart 1906

Vorige nacht was slecht geweest, ik was laat ingeslapen en telkens ontwaakt uit een droom waarin ik hevig

schreidde. Doch ik was gisteren vrij goed en opgewekt.

Deze nacht sliep ik zeer goed. Ik bemerkte dat ik helder was en zag buitenlucht en blauwe hemel. Ik bad, God dankzeggend voor de vorderingen die ik den laatsten tijd gemaakt had. Ik gebruikte den naam 'God' maar vond daarin nog iets onbevredigend, en zeide 'de geest die in alles leeft en die mij kent en waarvoor ik strijd.' Ik dacht tevens dat, nu ik zoo rustig mijn zelfbesef had, ik niet gejaagd behoefde te overdenken wat ik doen zou. Maar het ging toch sneller voorbij dan ik hoopte. Ik zag glazen deuren, en wilde naar buiten, maar dan waren er weer glazen deuren, en telkens weer, zoodat ik buiten wel zag, maar er niet kwam. Maar de glazen deuren waren fraai en netjes, hetgeen een beter voorsteek is.

Toen kwamen, zooals gewoonlijk, de demonen weer. En even als de vorige maal, voelde ik tamelijk machteloos. Ik zag ze vlakbij, en had toch niet het vermogen ze weg te drijven.

[Heden, overdag, een onaangename scène met een onbeschofte klerk van de Eendracht. Een oogenblik maakte het me nerveus, maar niet lang.]

23 maart 1906 Locarno

Gisteren een weinig zweven in den droom. Dezen nacht neerzweven in een groote zaal met mozaïekvloer, met flauw begin van helderheid.

3 april 1906 Bellagio

Sints eenige dagen lijd ik aan kiespijn, daardoor lag ik dezen nacht wakker. Ik voelde even onuitsprekelijk somber. Toen ik insliep was ik plotseling in de demonenwereld. Ik was mij volkomen bewust, ook van de kiespijn, die ik niet meer voelde, maar er toch nog was, ik was blij dat ik sliep. Dat ik in de demonensfeer was *voelde* ik, onmiskenbaar. En ik zag voor mij, eigenaardig spookachtig helder een uitstalling van een menigte voorwerpen, huishoudelijke enz. Ik herkende het demonen werk en zei bij mezelf wat blijft het onveranderlijk! Ik kon mijn oogen sluiten en als ik ze weer open deed, zag ik alles weer precies op zijn plaats, als te voren. Ik kreeg een eng gevoel van onderste-boven te vallen, zooals men duikende in 't water heeft, angstig. Maar ik zei: geen nood! ik ben in Gods hand. Toen kwamen de demonen en toen ik hen wou verjagen was mijn stem geheel geluidloos, en voelde ik machteloos. Ik was niet bevreesd, maar verwonderd hoe ik zoo zwak

kwam. Ze kwamen dicht bij me, deden me geen kwaad, maar ik kon hen niets doen. Ik was zoo bedroefd daarover, en ik vroeg aan een: hoe komt het dat ik machteloos ben. Hij zei iets van 'door de warmte' en ik dacht of ik soms de verwarmings toestel in de hotelkamer waar ik sliep had opengelaten. Maar ik begreep spoedig dat het ironie of domheid was. Toen sprak ik de demonen - het waren er drie of vier, vlak bij me, en sommigen van hun maakten een gebaar van eerbied, het afnemen van den hoed - aldus aan: 'Nu ben ik zwak, en kan jelui niet verdrijven, maar ik bezweer je, de goede God is op mijn zijde, en ik zal volhouden en mijn geduld niet verliezen.'

Toen ik Gods naam uitsprak hield ik even in, om te zien of het indruk maakte.

Toen sliep ik verder den nacht rustig en goed, en voelde geen pijn.

4 april 1906 Bellagio

Nadat gister de zieke kies getrokken was sliep ik deze nacht veel vaster en dieper. Ik was een oogenblik volkomen bij besef, maar het was een donker kaal vertrek, met steenen vloer. Geen licht of uitzicht. Ik meen dat ik God aanriep. Maar het duurde zeer kort.

17 april 1906 Walden

Ik droomde dat ik mijn oom Henri - die voor eenige jaren stierf - zag opstijgen aan een luchtballon, zonder schuitje. Ook mijn moeder - maar hiervan ben ik niet zeker. Hij was in 't wit, en sprak onder 't stijgen. Toen ik daarna keek, werd ik helder, met klaar besef, en ik dacht daarbij dat er maar eenvoudig een *gedachte* voor noodig was om besef te krijgen. [Het onvoldoende van deze overweging zie ik nu pas in] Ik zag toen een blauw doorbrekende lucht en bad. Ik voelde zeer duidelijk de beweging van mijn mond. Ik dankte God, want ik begreep dit alles als gunstige teekenen. Ik zei dit zeer correct en duidelijk. Ik bedoelde ook die opstijgende gestalten, dus de voorafgaande droom. Ik zag die nog gelijk met de helderheid. Een vermenging van gewone en heldere droom zooals ik nog nooit gehad heb.

8 mei 1906 Walden

Van 6 - 7 mei een heldere droom. Ik had eerst redelijk goed geslapen, maar nog niet gansch verkwikkend. Toen wakker, en daarna de helderheid. Ik zag een gedeeltelijk blauwe

lucht, en daarop een donkergrijze, dikke wolk. Ik keek er ingespannen naar om te zien of hij optrok, en ik meende hem te zien verkleinen. Ik zag een teken van beter toekomst en dankte vurig. Mijn spreken voelde ik zoo duidelijk, dat ik weer zeker dacht dat het gehoord zou worden. Ik bad ook om rust en veerkracht.

Daarna kwamen - als altijd - de demonen. Vlak bij mij. Menselijke gezichten. En ik merkte tot mijn groote vreugde dat ik ze weer aan kon. Ik joeg ze links en rechts weg, en beval hen kleiner te worden enz. Er waren ook oude leelijke vrouwen, met lascive gebaren.

Het einde van de helderheid was echter een dichte grauwe nevel. Dit verontrustte mij niet, en ik was den volgenden dag goed en opgewekt.

8 mei 1906

Ik droomde van Betsy v.H. Ik liep met haar en zag haar volkomen duidelijk. En terwijl wij samen praatten merkte ik op dat zij in den droom-toestand was terwijl ik volkomen bij beseft was. Zij toonde niet te weten dat ze droomde, en ze had allerlei oordeels fouten en herinneringsfouten en denkfouten, zooals men die in den droom heeft. Maar ik wist precies dat ik droomde en waar ik was. En ik zeide haar dit, met veel nadruk: 'Ik ben heelemaal bij kennis, ik weet dat jij en ik nu slapen en dromen, maar jij weet dat niet' zei ik.

11 mei 1906

Deze nacht droomde ik tweemaal, wat ik ook voor een paar dagen droomde, n.l. dat ik op een snelstroom wegdreef. Uit een meer vloeide de rivier, soms onder een grot door, - en ik liet mij afdrijven met goed vertrouwen, maar niet wetend waarheen. De eerste maal was ik met Martha. Nu deze twee malen alleen. Maar te voren had ik met Truida in ijsbootjes gezeild.

Ik droomde ook eenige dagen geleden dat ik slapeloos was, en onrustig heen en weer woelde. De zonderlinge gewaarwording als men daaruit wakker word, en bemerkt geslapen te hebben.

17 mei 1906

Ik had twee nachten zwaar en diep geslapen, ook overdag. Gepaard met bekende neerslachtige stemming.

Daarna had ik weer beter gevoeld en had drukker gepraat en vergaderd.

Toen sliep ik in 't begin van den nacht slechter, en werd midden

in den nacht, om 5 uur, wakker, Ik vreesde niet weer in te slapen.

Maar ik sliep toch. Droomde van een leeuw en een ander tijgerachtig dier, waar ik langs liep. De leeuw deed een uitval maar ik gaf er niet om, denkende: ik droom toch. En terstond begreep ik mijn toestand en was helder. Ik zag boomen, een kring heerlijk groene hooge boomen [herinnering van het mei-groen] en daarboven een lichtblauwe wijde hemel.

Ik was gelukkig en sprak woorden van dank, omdat ik beter voelde in den laatsten tijd. Letterlijk zei ik o.a. dit, terwijl ik de hand op 't hoofd legde: 'ik wil een sterk man zijn' en toen mij bedenkende dat ik dit niet zeggen kon: 'dat wil zeggen, ik wil verstandig gebruik maken van mijn krachten' Toen trachtte ik het noodigste te suggereeren en zei: 'Ik zal nu diep slapen, heel diep, en morgenavond...'

terwijl ik die woorden zei, voornemend ook den slaap van morgen te suggereeren, werd ik benauwd alsof men mij een doek voor den mond deed, en toen ontwaakte ik. Ik moest lachen om de mislukte suggestie. Toch sliep ik nog weer in, zonder droomen. En ik voelde mij 's morgens goed.

22 mei 1906

Een paar nachten lichter geslapen. Gister avond nog gewerkt. Ik liep snel in en was nog al slaperig. Maar ik werd om 6 uur wakker droomende te schreien van droefheid, zooals dat in de laatste maanden meer gebeurd is. Toen lag ik wakker, en wilde zoo graag voor 't opstaan nog even slapen, maar vreesde dat het niet gaan zou.

En toen nadat Martha mij al geroepen had, dus kwart voor acht, sliep ik in en had een prachtige heldere droom. Het was een parkachtig landschap, een vijver, met helder groen gras, lage boomen. Ik was intensief verrukt, en sprak mijn dank. Ik zag alles buitengewoon scherp en helder, en ook mijn handen die ik vooruit strekte in verrukking. Maar ik voelde dat ik zeer snel bewoog, ik vloog in vliegende vaart stil langs het geziene. Toen keek ik op en zag de hemel bijna geheel helder. De zwarte wolk van de vorige maal was bijna weggetrokken. En wat ik nooit zag, ik zag de *zonnenschijf*, achter de wegtrekkende nevelen. Dit scheen mij zulk een genadige openbaring dat ik alleen 'O! O!' kon roepen in extase. En toen voelde ik dat ik schreien ging van geluk. Daarna werd ik wakker, het was 8.10. Ik was den morgen verkwikt en goed bestand tegen moeielijkheden.

25 mei 1906

Een zeer goede nacht. Aan 't eind een korte heldere droom, waarin ik uitsluitend suggereerde tegen booze aanvechtingen. 'Ik *wil* het' riep ik krachtig. Ik was in een laan, nevelig licht-zonnig.

De uitwerking was gering of niets.

2 juni 1906

Sints eenige dagen minder diepe slaap, toen van nacht wakker om 3 uur, een tijdje niet in slaap kunnen komen. En toen ik weer tot besef kwam liep ik met Hans door een zaal waar groote spiegels zich bevonden. Telkens als ik langs de spiegels kwam, lette ik op ons beeld en zag dat het niet uitkwam. 't Eene oogenblik zag ik alleen mezelf, 't andere oogenblik alleen Hans. Ik maakte Hans daarop opmerkzaam en zei: 'dat is niet in orde.' Toen gingen we voor den spiegel staan en zagen één persoon die eigenlijk niet op ons leek. Iets vaags, veranderlijks. Toen begon ik te begrijpen dat ik sliep en droomde. En ik zei tegen Hans: 'Ik droom, ik was erg moe, ik ben ergens in slaap gevallen.' En daar ik mij niet herinneren kon wáár ik in slaap was gevallen maakte ik mij ongerust. 'Wie weet waar ik lig te slapen, misschien ergens op straat of op een trap, aangekleed'

En uit ongerustheid vond ik het beslist noodig wakker te worden om te zien waar ik sliep. Met eenige inspanning kon ik willekeurig wakker worden, en bemerkte dadelijk dat ik behagelijk en veilig in bed lag. Dat was een geruststelling en ik sliep dadelijk weer in tot den morgen.

Dinsdag 5 juni 1906

Ik droomde van een zwaarbeschaduwde singel of gracht, met een recht verschiet tusschen reien boomstammen [gister een groote laan gezien] En ik was zeer helder en rustig. Ik zag weer mijn handen. Doch ik wist niet anders te doen dan tegen onreine gedachten te suggereeren. 'Ik wensch mij rein, rein' riep ik nadrukkelijk.

Bijna onmiddelijk daarop zag ik een demon in de gestalte van een vrouw, die haastig voor mij wegliep. Ik ging haar onmiddelijk zonder aarzeling of scrupules achterna, hoewel ze niets bizonders aantrekkelijks had, en de zelfsuggestie werd onmiddelijk gelogenstraft. Ik besepte hoe ik bespot en bedrogen werd - vooral omdat de vrouw mij quasi trachtte te ontwijken - maar ik had hoegenaamd geen zedelijke macht over mezelf.

Dinsdag 12 juni 1906

Een goede slaap. Een oogenblik van helderheid. Ik zag een groote boom, maar er hing een groot etiket aan, een kaart, en dat bedierf alles. Het was wel mooi en vrij, maar mijn gevoel was niet verheven en ik kon ook niet veel. Ik lag luid te zingen maar het was niet mooi en ik voelde dat ik niet mooier zou kunnen. Toen kreeg ik, in den droom, twijfel aan de beteekenis van deze droomen, zooals ik die gewoonlijk er aan hecht. En ik bedacht ook dat de reïntegratie deze maal gebrekkig was, vooral in ethischen zin.

Ik begreep later dat demonische invloeden tijdens den droom werkzaam waren.

Zaterdag 16 juni 1906

Een lange slaap, diep, met veel droomen. Door de droomen liep een element van somberheid, zinspelende op den dood. Maar toen kwam een zeer lange en rustige helderheid. Doch juist omdat het zoo lang duurde en zoo stabiel was, was ze ook niet zeer helder. De reïntegratie was onvolkomen. Vruchteloos trachtte ik mij te binnen te brengen wat ik al zoo van plan was geweest te doen. 'Nu is de toestand er, en ik heb den tijd, en nu weet ik niet wat ik doen zal.' Dit duurde vrij lang. Ik zag stadsgezichten, en ik steeg zeer hoog op. Tot groote verrukking kwam ik niet. Het begon met een diner met Japanners, Admiraal Togo.

Vrijdag 29 juni 1906

Een goede nacht, vóór mijn reis naar Harrow. Een vrij langdurige helderheid met lichtbewolkte lucht, blauwachtig. Ik bad, maar ik dacht er niet aan B. te roepen zooals ik voornemens was. Ik herinner me dat ik 'Hemelsche vader' zeide, en mijn stem iets rhetorisch vond.

Daarna een soort gevecht met handjes die niet los wilden laten. En ik bedacht op eens: dat zijn natuurlijk demonen, want die komen immers altijd na een helderen droom. Ik kon ze toen gemakkelijk bedwingen.

Zondag 9 juli 1906 Harrow

Mijn droomen hebben vaak iets helders tegenwoordig. Ik weet bijna altijd dat ik droom. Deze nacht waren ze echter niet bijzonder gunstig. Ik was met vreemden, Franschen, en ik zeide hen dat als ze met mij megingen naar boven dat ze met mij uit de bovenverdieping konden springen zonder gevaar. Toen ik dit zei overwoog ik even of ik wel degelijk droomde en het

dus beloven kon. En toen was ik zeker dat ik droomde en dus zonder gevaar uit het venster springen kon. Maar toen ik hen den weg zou wijzen en goed overdacht hoe we naar boven moesten gaan, kwam alles anders uit als ik me meende te herinneren. Steeds meer trappen en zolders en geen uitweg.

[Dit kan symbolisch zijn, daar ik dezer dagen op 't congres, waar voornamelijk Franschen komen, over mijn werk wil spreken]

20 juli 1906 Langenschwalbach

Van nacht in 't hotel goed en diep geslapen, dieper dan in den laatsten tijd. En toen weer droomde ik het wakker worden in de demonen-wereld, zooals dat meer gebeurt na diepen slaap. Ik werd wakker, zag mijn bed van een vreemd, hard soort metaal, mijn kamer, en ik wist terstond dat ik 'verkeerd' was. Deze gewaarwording is nu voor mij onmiddellijk herkenbaar. Het is precies het verdwaald zijn, het niet op de juiste plaats te zijn aangeland, in een andere wereld, niet de mijne, de gewone waakwereld.

Het komt mij nu ontwijfelbaar zeker voor, dat dit een opzettelijke misleiding is, dat de slapende ziel, met opzet, in een verkeerde wereld wordt geleid, een angstige, lage, griezelige wereld, waar men alles doet om het bedrog een poos vol te houden.

Ik spande mij in en ontwaakte, met voldoening bemerkend dat ik juist gezien had en in een spookwereld was.

Ik droomde ook van neerzwevingen over zeer wijde valleien. Maar weinig of geen helderheid.

25 juli 1906 L. Schwalbach

Ik droomde van een hotel waarin iemand zich voor Jezus uitgaf. Op 't laatst kwam de lift waarin hij komen zou ledig neer, en het heette dat hij ten hemel was gevaren. Toen zag ik hem echter ter sluiks ontsnappen, ik herkende hem aan zijn lange haar. President Krüger die daar ook bij was, werd woedend om die bedriegerij, en stelde zich zoo razend aan dat ik bang was dat hij gek zou worden.

27 juli 1906 L. Schw.

Vorige nacht zeer goed. Deze aanvankelijk minder goed. Toen ontspanning. Daarin droomde ik van de hel en de folteringen. Ik zag ze, als huizen op een gracht, gloeiend ijzer. Ik wist dat ik dat alles vreesloos moest ondergaan [herinnering aan Minnestral] Maar voelde nog iets anders, namelijk de spoken griezel, die

ik door optreden overwon. Toen zag ik achter me, naar een donkerblauwen hemel, zoo donker dat het nacht leek. Daarbij werd ik helder. En ik zag de zonneschijf, maar bleek, als de maan. En ik begreep het toch als vergeving en genade.

28 juli 1906 L. Schwalbach

Een nacht na een dag ingespannen schrijfwerk. Of liever langdurig schrijfwerk, want ik voelde geen inspanning. Ik was slaperig en sliep gauw en diep in. Toen werd ik wel twee of drie malen 'verkeerd' wakker. De eerste maal hoorde ik hevig gestommel op den gang, alsof een groote koffer door de gang *woei*, en toen een geweldige plof. Toen begreep ik dat ik niet recht wakker was. Een andermaal zag ik drie ramen in plaats van twee, en ik wist nu telkens zeer goed, dat ik maar schijnbaar wakker was. Toen werd ik, heel even, echt wakker, en zag de twee ramen die ik herkende, en ik hoorde de nacht-stilte en begreep dat het altijd stil was geweest. [Ons lichaam heeft dus *twee* herinneringsfuncties] Toen kwam een gansche reeks dromen beurtelings demonendromen en heerlijke helderheid. Middenin een prachtige echt heldere droom, met helderblauwe hemel zooals uit den goeden tijd. Ik was zeer op mijn gemak, zag mijn handen, mijn voeten, mijn heele lichaam. Ik dankte God voor de heldere blauwe hemel en zei: 'nu zie ik dat het nog steeds helderder en intensiever kan worden', en dat verheugde mij. Toen riep ik Betsy. Ik zag haar onmiddellijk, zeer scherp en gelijkend. Ze zag mij niet en ging voorbij. Maar ik riep haar totdat ze mij zag. Maar ze keek koel en hard. Ik voelde dat ze onder demonischen invloed stond.

Vóór en na deze helderheid een reeks halfheldere en spookdromen. Eerst was ik midden in een menigte demonen, en ik zong zeer luid en galmend. Toen gingen zij, daar ik mij slecht beheerschte, als boosaardige, half-wilde en kinderachtige wezens meedoen met mijn zingen, en ik voelde dat ik daardoor niet alleen mijn prestige zou verliezen, maar ook zelf hoe langer hoe gekker zou worden. Ik begon al, met hen mee, meer en meer uitgelaten te doen met lakens en kussens te gooien enz. Dat maakte mij bezorgd. En ik zag er één, die mij het minst boosaardig toescheen, en die een gezicht trok als zei hij: 'dat loopt mis.' Ik keek hem aan. Zijn gezicht was niet geheel dom, eenigszins sympathiek. Ik vroeg: wat zal ik doen? Toen zei hij dat ik ze de zweep moest geven 'over den naakten rug'. Ik dacht aan Dan-

te's schimmen, die ook de zweep vreezen.

Ik maakte - schiep - een zweep, van riemen met looden kogels. En ik dreigde er mee, en sloeg er hier en daar fel op. Hoewel het mij moeite kostte. Toen werd het plotseling stil om me, en ik zag de demonen links en rechts met godzalige gezichten wegsluipen, of ze van niets wisten.

Ik had nog veel strijd. Stevende in volle vaart door zware wanden heen, zag nog een soort volgebouwde Acropolis voor mij en velerlei tafreelen.

Dit was alles midden in den nacht, en omgeven door een sfeer van sombere gevoelens.

Tegen den morgen sliep ik echter vreugdevol, als geheel uitgerust na een overwinning, ik droomde nog veel, maar gewoon, zonder helderheid, en werd zeer verkwikt, en opgewekt wakker. Beter dan in langen tijd.

Zondag 12 augustus 1906 Langenschwalbach

Ik was een week in Holland en sliep daar weer slecht. Hier sliep ik weer heerlijk en hedennacht had ik weer een prachtig vizioen. Het duurde kort en ik deed of sprak niets bizonders, voor zoover ik weet. Maar ik zag een helder verlicht, kleurig en prachtig tafreel. Ik kan echter niet meer zeggen wat het was.

Vrijdag 12 oktober 1906

Nu eerst, na twee maanden weer een heldere droom. Ik had een paar nachten, na hard werk overdag, zeer verkwikkend geslapen. De dag was buitengewoon druk geweest, 's avonds voelde ik zeer slaperig. Tegen den morgen tusschen 7 en 8 bemerkte ik de helderheid. Terstond groote verrukking en uitdrukking van dank aan God. Ik was in de tuinkamer van mijn ouderlijk huis, Gedempte O. Gracht te Haarlem. Ik zag den blauwen hemel door de ruiten, en ik kon de deuren open doen en naar buiten gaan. Buiten verhief ik mij in de lucht aan de takken van de bekende bruine beuk die in den tuin stond van dat huis. Ik zag ook de zon schijnen, en de lucht werd wat beneveld, grauw.

Een poosje later kwamen weer de demonen. Er was echter weinig strijd.

Ik was zeer verfrischt en opgewekt.

Gedurende den droom was er evenwel een duidelijk gevoel van

scepsis, zoals ik dat soms meer in die dromen heb, en dat verdrietig is. Het komt mij voor van demonischen aard te zijn.

Gedurende twee maanden was er absoluut geen helderheid in mijn dromen. Zonder naspeurlijke reden. Maar ik sliep ook niet zoo heerlijk als juist den laatsten tijd voor dezen droom.

Donderdag 25 oktober 1906

De nachten zijn goed geweest, bijna altijd geheel verkwikt. Dezen nacht lag ik echter, zoals wel meer gebeurt, een poos wakker en voelde niet zoo aangenaam. Toen droomde ik van Kloos, die beproefde intiem tegen mij te doen, hij vleide zijn gezicht tegen mij aan, en ik verdroeg het geduldig, hoewel bedenkend of zijn uitslag ook besmettelijk kon zijn. Toen zag ik een vrouw, Adèle heette zij, ik meende haar goed te kennen, maar nu herinner ik mij haar in 't geheel niet. Ze zag eerst pokdalig, maar later zeer mooi. Ze vroeg schertsend: 'hoe gaat 't met de studie?' en ik schertste terug 'och, dat ééne laatste examen!' daarbij wist ik zeer goed dat het gekheid was, en dat ik van een droom-examen sprak.

Toen was ik in de duinen en zag een groote diepte voor me, de zon scheen op lage boschjes en het volle besef, de volle helderheid kwam. Het was een prachtig gezicht en een onbeschrijfelijk gevoel van vrome verrukking. Ik kon niet zeggen als: 'Dank! Dank! ik dank u, God!' en toen viel me in te zeggen: *'ik bid u om uw zegen en uw heiliging'*

Ik zei dat wel overwogen en het voldeed me, ik vond dat ik niets meer behoefde te zeggen. Daarna voelde ik dat ik weer achteruit naar binnen ging, en ik zag de kamerwanden ter weerszijden het prachtige landschap maskeeren. Maar ik was zeer gesterkt en weldadig aangedaan. Ik zag ook geen demonen.

Zondag 18 november 1906

Geen helderheid, maar ik zag in den droom een man die mij zei 'met ... raken jelui vast' Daarmee 'de Eendacht' bedoelende. Terstond begreep ik met een demon te doen te hebben en ik trad tegen hem op, zeggend: 'in den grond jij!' En hij verdween, in den grond zakkend, al kleiner en kleiner wordend, tot ik alleen een rond plekje van zijn hoofd zag.

[Ik was in onrust en zorg over 'de Eendracht']

Vrijdag 23 november 1906

Weer geen helderheid, maar een demon. Hij trad mij dicht bij te gemoet en was het type van brute, harde

gemeenheid. Ik kon hem echter aan, en dreef hem onmiddellijk terug zonder moeite, tot hij heel ver achteruit stoof, en aan 't einde van een lange rechte allee verdween. Maar bij wijze van plagerij, om mij aan 't schrikken te maken, zag ik een groote plas bloed vóór mij worden uitgestort.

[Ik zag in den demon het ruwe element van het personeel aan 'de Eendracht' waarmee we thans te doen hebben]

Zaterdag 1 december 1906

Voor een paar dagen een droom waarin ik tegen iemand zei goed er van bewust te zijn dat ik droomde, - dus een begin van helderheid.

Van nacht, droomende, van een duinlandschap, zag ik dat al duidelijker en grootscher worden en had ik een kort moment van beginnende helderheid. Maar dat werd verstoord door een baldadige impuls in mij die mij dreef een dicht bij mij staand persoon plotseling zonder reden een harden klap in 't gezicht te geven.

Ik schaamde mij daarvoor en besprak daarop, in mijn droom, het vreemde en droevige van zulke impulsen.

De geslagen persoon was geen demon, maar de impuls zelf was van demonischen oorsprong. Dit voel ik beide nauwkeurig. Daarmee werd de helderheid verstoord.

Donderdag 6 december 1906

Na een paar nachten zeer goede slaap begon van nacht de helderheid. Ik zag een landschap, begon te bidden, strekte de rechterarm uit en zag duidelijk mijn hand en arm, met een zwarte mouw. Toen legde ik een mes en een zakdoek op mijn nachttafeltje, met de bedoeling dat den volgenden morgen te bemerken. Daarop droomde ik dat ik na dien droom ontwaakte en den ganschen droom met een paar anderen [Jo Termaat o.a.] besprak, en zij zeiden niets gemerkt te hebben.

Ook gedroomd van mevr. Waller [onlangs gestorven] en haar kinderen. Geen demonen.

[Dien morgen zeer frisch en verkwikt]

Zaterdag 8 december 1906

Tegen den morgen een droom, waarin ik mij stellig medeplichtig wist aan een moord. Een metselaar of stukadoor was vermoord, het lijk in stukken gesneden en begraven of vernietigd, de man was verdwenen en er werd niet naar gezocht.

Ik was in de geheele zaak nauw betrokken. In mijn geest het gevoel van betrekkelijk veilig-zijn doordat de zaak zoo stil was maar dan weer plotseling de mogelijkheid van ontdekking voor oogen, en de gevolgen. Overweging: heeft ooit een beroemd dichter voor zoo iets in de gevangenis gezeten. De zekerheid van het gebeurde zeer duidelijk. Maar tevens een vermoeden: als ik wakker word is het misschien minder erg. Spoedig daarop wakker worden, en de verruiming dat er niets van waar was.

[Terwijl ik dit schrijf nog een plezierig gevoel dat ik het gerust kan opschrijven, omdat het niet waar is]

Donderdag 13 december 1906

Ik merk nu op dat telkens als ik voor 't eerst in een vreemd bed slaap, in een geheel nieuwe omgeving, ik eigenaardig angstige en ziekelijke dromen heb, die eerst tegen den morgen plaats maken voor geheele rust.

Ik herlees nu mijn dagboek uit den tijd van Capri, toen waren ze er ook, en nu weer, eerst in Hotel Central, van nacht bij Mirauer. [zie droom 25 Mrt 1905] In Hotel Central droomde ik over Else Otten en slechte invloeden waaronder ze stond, van nacht over den heer Mirauer - die lang dood is en mij geheel onbekend - en over allerlei akelige operaties.

Ik maak de gevolgtrekking dat het de invloeden zijn van een bepaalde omgeving, waaraan ik niet gewend ben, die mij dan verontrusten. Het duidelijkst was dat in het kamertje van juffr. Brutel de la Rivière in Assen, waar ik al haar ellende voelde en later hoorde hoe zij dat haar martelhok noemde.

In Capri sliep ik toen tegen den morgen zeer vast, in Central werd ik ook rustig, maar hier waren de ongunstige machten sterk en ik bleef den ganschen morgen neerslachtig.

Zeer merkwaardig schijnt me dat ik van daag den droom in Capri voor den geest had, ook met die vreemde griezelige operatie. En nu eerst bedenk dat beide dromen een soortgelijken grond hadden. Voor den droom van Capri is als verklaring mogelijk dat ik het katholieke bijgeloof toen rond mij zag. Maar ook kan het een meer geheimzinnige invloed zijn van de kamer en de omgeving.

15 december 1906

De strijd in het sombere huis van Mirauer. Hedda Gabler en de verschrikkelijke droom. Zie dagboek. [dezen

nacht pleegde mijn broer zelfmoord]

17 december 1906

Nu de verwachte gunstige droom met duidelijke symboliek. Dit zijn precies de dromen zooals ze verleden jaar ook hier waren in dit hotel.

In tegenstelling met den droom van eergisteren, de wedstrijd zonder hoop in het sombere moeras, - nu de wedstrijd met zekerheid van overwinning, zwevende over de duinen, met een omweg naar 't Noorden, in gezelschap van een vriend [Kahane]

Daarbij een aansluiting aan 't dagleven in de automobiel-tocht van gister avond waarvan de snelle beweging duidelijk in het snelle vliegen in den droom herkenbaar was.

Van morgen bericht van Emons dat hij in zware zorg zit omtrent de geldmiddelen van de Eendracht. Misschien is dat ook op de dromen van Zaterdag van invloed geweest.

Langsamerhand, door nauwkeurige observatie, en registratie, zal ik op 't spoor van de eenheid trachten te komen in deze merkwaardige verschijnselen. Dat is de beteekenis van dagboek en dromenboek. Het kan geen oplossing geven, maar wel materiaal voor toekomstige wetenschap.

Belangrijk is juist dat ik mij volkomen gezond gevoel, in uitstekend physisch en psychisch evenwicht.

25 december 1906

Ik voelde de rust den vorigen dag komen en had ook heden, in den naslaap, even duidelijke helderheid. Maar nog niet voldoende, want juist het gelukkige besluit wat mij vervult, was ik in den droom vergeten, en toch had ik daarna willen vragen. Ik bad echter wel en vroeg om zegen, maar 't was alles nog maar vaag en gebrekkig.

Ik zag één zeer kenbare demon, doch streed niet met hem. Ik weet niet hoe hij is verdwenen. De dromen er na waren ook nog niet geheel zuiver, - niet vrij van demonischen invloed. Er was symboliek in, een jongen werd geheel herboren, de nieuwe mensch ontwaakte. Daarvoor moest hij echter zich dooden en dat deed hij met een degen en er was veel bloed. Dit was een kinderverhaaltje en ik vond het ongeschikt.

12 januari 1907

Hedennacht voor 't eerst een zwak begin van helderheid. Ditmaal met een breed water en daarop scheepsmasten. Ik bedacht in den droom, dat dit nu een soort gezichten was die helderheid aanduiden. Maar ik wist niet dat ik droomde. Ook deed ik niet wat ik voornam n.l. raad vragen omtrent 't besluit.

21 januari 1907

Ondanks zware zorgen en verdrietelijkheden slaap ik diep, rustig en aangenaam. Van Berlijn droomde ik niet, wel van Engeland. Het blijkt nu ook dat ik eer naar Engeland zal gaan als naar Berlijn. Heden droomde ik mooie muziek [na twee dagen met Reger] En ook van een land in Zuid-Europa, maar in een warmer jaargetij en met meer groen en bloemen dan ik er ooit had bijgewoond en gezien.

22 januari 1907

Hedennacht echte helderheid. Een landschap zooals ik nog nooit gezien heb. Rotsachtig, grootsch en indrukwekkend, maar geheel naakt en bar, zonder plantengroei. Eenigszins een herinnering aan een teekening van Heyenbrock, de tufsteen mijn. Maar de rotsen waren blank, schitterend, kwartsachtig, en overal blonken kleurige kristallen, als topaas en agaat, violet, rood, groen, in groote zuilenbundels en groepen.

Ik vouwde mijn handen en sprak 'dank!' Dit deed ik, zonder eigenlijk goed te weten waarom. Ik begreep dat nu de zoo lang begeerde toestand er eindelijk was, maar kon mij maar niet te binnen brengen, waarom ik er zoozeer naar verlangd had, en wat ik had voorgenomen te doen.

Eerst van morgen, lang nadat ik was opgestaan, herinnerde ik mij dat ik natuurlijk ter wille van het conflict waarin ik leef, naar zulk een droom had verlangd. Maar het was alsof ik opzettelijk belemmerd werd aan dat conflict te denken, en het in den droom te pas te brengen.

28 januari 1907

Weer echte helderheid. Ik was gaan slapen met een bezorgd, gedrukt gevoel omdat Emons mij verzocht den volgenden morgen tijdig op 't kantoor te zijn, daar hij een staking of andere moeielijkheden verwachtte. Doch ik sliep spoedig in en had zeer rustige, gunstige gewaarwordingen in den slaap. Eindelijk zag ik een heuvelachtig landschap, met kleine huisjes in een dal, een heerlijk pro-

spect. Ik meende eerst te waken, totdat ik beproefde mij vliegend in de ruimte te storten. Dit gelukte en toen begreep ik dat ik droomde. Ik was zeer gelukkig en dankbaar, doch het kwam niet tot gebed of uitroep.

Ik begreep bij 't ontwaken dat dit van gunstige voorbeteekenis was. En werkelijk waren er in Amsterdam geen moeilijkheden van beteekenis. En ik meen dat het vizioen betrekking heeft op een toekomstige reis of woonplaats. Ik vatte heden het plan naar Fransch Zwitserland te gaan, als de meest geschikte voorloopige woonplaats. Ook omtrent andere moeilijkheden kwam heden gunstiger vooruitzicht.

6 februari 1907

Een goede onafgebroken slaap, en tegen 't ontwaken een oogenblik helder. Het begon met een luid galmen of schreeuwen, dat ikzelf uitbracht, een trompet nadoende, op een fraaie wandeling. Ik deed het om de echo op te wekken. De wandeling was naar Noordwijk, en plotseling zag ik de zee en de laatste duinrand. Een huis stond zoo dicht aan den rand dat ik zei: dat blijft geen jaar staan. Toen zag ik een duinvallei voor me, en bedacht dat ik er wel over kon vliegen. Ik deed dit, en had toen vol besef, en uitte dat ook. Maar eer ik mijn zinnen genoeg bijeen had om Johan te roepen - zooals ik voornam - ontwaakte ik.

16 februari 1907

De vorige nacht was vrij slecht geweest daar ik verkouden en koortsig was. Deze nacht voelde ik beter en sliep daardoor goed. Ik had gister avond nog aan Reinald geschreven. Ik droomde toen dat ik met iemand over dat werk sprak en dat hij zeer bedenkelijk deed, omdat niemand in 't derde bedrijf de draad zou kunnen volgen. Waarop ik sarkastisch zei dat ik voor menschen geheel zonder hersens niet schrijven kon. Toen bemerkte ik in een nauwe straat te loopen en geheel bij besef te zijn, en ik riep uit dat wat men ook van mijn werk zeggen zou, of het gewaardeerd zou worden of niet, dat ik toch onverdroten door zou gaan en zou blijven strijden om Godswil. 'Ik ben al zoo dankbaar' riep ik 'dat ik nu spreken kan!' Daarmee bedoelde ik dat mijn droom zoo helder was, dat ik spreken kon. Toen bedacht ik ook dat ik Johan zou roepen. Ik deed het dringend en krachtig. Des te meer omdat alles wat ik zag verbazend scherp en duidelijk was en ik dus hoopte hem goed te zien. Maar hij kwam niet. Ik kwam op een wijde vlakte, de lucht was grijs en dam-

pig, maar het was toch heerlijk ruim. Ik meende een oogenblik dat ik wakker zou worden en dat mijn stem in de kamer zou gehoord kunnen worden, als een zacht kreunen. Doch daarna was ik weer geheel helder en riep nogmaals om Johan. Eindelijk zag ik een brieven besteller, die mij een brief gaf. Ik sprak hem dringend en haastig aan, daarbij het gevoel hebbend dat ik langs hem heendreef en dus voort moest maken. Ik hoopte uit den brief iets wijzer te worden, maar dat gaf niets. En Johan kwam niet.

[Vreemd dat ik ook bij 't roepen om Bauer een brievenbesteller zag.]

28 februari 1907

Dezen nacht droomde ik van Johan maar zonder helderheid. Hij speelde piano. Wat later droomde ik van een aantal mensen die ik gedeeltelijk herkende, alsof ik ze op reis had gezien. Eenigszins mondaine mensen. Ze waren allen nat en een hoestte echter en tobde over de nattigheid. Een jong zonverbrand man.

Toen ik wakker werd begreep ik tusschen de verongelukten van de Harwich boot te zijn geweest. Als altijd komen overledenen tegelijk. Ik herinnerde me niet dat Johan dood was.

1 maart 1907

Heden nacht het wijde uitzicht van een heldere droom. Een prachtig dal, waarin ik neerzweefde *met Paul op mijn rug*. Dit had ik nog nooit ondervonden. Geheel helder werd ik niet. Ik had ook moeite toen ik eenmaal neergezweefd was, mij te verheffen.

9 maart 1907

Eerst weer de gewone reis-droomen met voorgevoelens van zuidelijke steden. Bloemen. Toen droomde ik te wandelen langs een snelstroomende rivier, en ik wist dat ik droomde. Het geruisch was zeer sterk en ik merkte op dat het volkomen 't geruisch was van de zee op 't strand. Ik dacht aan 't vers 'het zeegeruisch' en dat ik dat geluid hooren kon terwijl mijn ooren buiten functie waren. Toen zag ik de steilte links van mij, en was op 't punt er in neer te zweven, zeer goed wetend dat het kon zonder gevaar. Maar tot grooten helderheid kwam ik niet.

28 maart 1907 Berlijn

Ik droomde van Jacques Perk. Voor 't eerst

van mijn leven. Hij was vriendelijk en de droom was gunstig. Hij doopte een bloem naar Martha.

30 maart 1907 Berlijn

Ik had de laatste nachten niet diep geslapen. Licht, zonder behagen. Hoewel ik geheel uitgerust en gezond voel. Gister avond was mijn gemoed ook niet rustig, en de laatste dagen minder goede gedachten. [zie dagboek] Toen kwam van nacht dieper slaap, en daarin de helderheid. Het begon met een droom over vrouwen die heftig aandrongen op intimiteit [den vorigen avond de omvang der prostitutie in Berlijn bemerkt, waar ik te voren niet op gelet had] Ik vluchtte, in snelle vaart, en wilde vliegende dwars over 't land naar Bussum terugkeeren.

Toen kreeg ik besef en dankte God. Maar de gevoelens van verheffing en geluk bleven uit, en het bleef schemerig. Hetgeen ik begreep uit mijn eigen conditie. Ik zag duidelijk mijn bloote voeten, omhoog [ik doe des morgens gymnastische oefeningen met bloote voeten] en ik voelde hoe *in mijn eigen gemoed* moedwillige cynische opwellingen de baas waren, en ik dacht: oppassen voor mezelf!

Toen zat ik op eenmaal in de demonen. Nooit waren ze zoo duidelijk, zoo brutaal, zoo opdringerig. Een was koud, slap, glimmend als een levend lijk. Een veranderde onophoudelijk van gelaat, en maakte ongeloofelijke grimassen. Een vloog onder me door en riep: 'Ik heb net met een vlinder gefénikt' [Curieuze obsceniteit!] Ik vocht krachtig tegen hen, maar vooral met heftige scheldwoorden, wat ik als zwakte van me zelf erkende. Ik zag de woorden geschreven. De kring demonen was dicht en grijnzend om me heen, als een troep uitgelaten straatjongens. Ik was niet bang en zei zelfs: 'al mocht jelui overwinnen, als God het wil vrees ik het niet' Toen, terwijl ze allen door elkaar schreeuwden, zei er een: 'laat God dan eerst spreken!' precies als een troep kijvende joden. Toen donderde ik ze toe: '*Die* heeft al lang gesproken!'

En toen voer ik tegen één uit: 'jou ken ik al lang' - en hem met den vinger aanwijzend en jou...

Bij dezen heftigen apostrophe werd ik wakker, en bemerkte overluid geluid te hebben gegeven.

Ik was na dezen demonenstrijd, zoals gewoonlijk, verkwikt en innerlijk veel rustiger en kalmer.

11 april 1907

Een zeer flauw begin van helderheid. In een ruïne.

Zaterdag 13 april 1907

Geen helderheid, maar een droom vol diepe droevigheid, omdat ik den vorigen dag van diep leed vervuld was. Maar ik herinner mij niets feitelijk droevigs van den droom, ik droomde van prof. Hugo de Vries die bezig was met zijn mutatie proeven. Maar het was ontzachtlijk luguber. Tegen den morgen beter.

Zondag 14 april 1907

Tegen den morgen een vlieg-droom. Waarbij ik waarnam, tamelijk bewust, dat de sensatie is alsof men *onder de armen*, midden om 't lichaam, gesteund wordt, terwijl de voeten een meter of wat boven den grond zweven.

Donderdag 25 april 1907 Walden

In den slaap de conceptie van een nieuwe comédie. Het was geen droom, maar evenmin was ik wakker. Toen ik wakker werd herinnerde ik mij, met verheugen, dat ik ondanks veel verdriet, zorg en depressie, een nieuwe conceptie had gekregen in den slaap. Een jongens-comédie, in den trant van Peter Pan, maar van meer beteekenis.

4 mei 1907

Van daag en gister gunstiger dromen. Een poort die ik moest bereiken om veilig te zijn, en die ik ook bereikte.

Bloemen die ik zocht op Capri. Bijenorchidee.

5 mei 1907

Zeer slaperig gisteren, diepe slaap. Midden in den nacht rustige en duidelijk helderheid. Het was niet zeer licht, schemer, en ik zag duidelijk mijn handen, zwarte mouwen, witte manchetten, zwart pak. Ik bad weer, als altijd, voelde zeer dankbaar en gelukkig. Ik sprak correct en zorgvuldig, met de eigenaardige inspanning van iemand die wil toonen goed bij zijn positieven te zijn, zoo ongeveer als een licht-beschonkene zou doen. Ik had echter weinig initiatief en herhaalde wat ik vroeger in dezen toestand zeide, zonder nieuwe oorspronkelijke gedachten of invallen. De toestand verrast altijd min of meer, en eischt veel tegenwoordigheid

van geest. Ik zag echter duidelijk hoe de hemel licht en lichter werd, als bij een dageraad, en verstond dat gunstig teeken.

[Na 't opstaan was ik ietwat prikkelbaar, het was zeer mooi lenteweer, en ik was den ganschen dag zoo innerlijk rustig en geluk-

kig, als ik in maanden niet was. Alle sporen van somberheid en depressie, door de vele zorgen veroorzaakt, waren verdwenen. Ik zag alles rustig en zonder vrees, ook de doods gedachte]

11 mei 1907

Een merkwaardige nacht. Ik was eenige dagen midden in den nacht onplezierig wakker geworden, [neus prikkel door open raam] doch had gisteren paard gereden en was vermoeid en slaperig. Toch werd ik in den nacht wakker door schijn-geluiden, hevige stormwind met omvallende boomen enz. Echt demonen-werk, [het was prachtig stil weer.] Toen een lange aaneenschakeling van helderheden, telkens terugkomend besef. Het begon in een zeer triestig milieu, een mistige kille straat, berijpte boomen - doch het werd steeds gaandeweg zonnig. Telkens zag ik de zon dóórkomen, terwijl ik vol vertrouwen bad. Ik nam mijn hoofd tusschen beide handen en suggereerde mij sterkte en opgewektheid.

Tusschen twee helderheden kwamen zeer drukke demonen-droomen, te veel en te verscheiden om te beschrijven. Ze zijn altijd in kleine, benauwde vertrekjes. Ik was heftig tegen hen, maar schaamde mij daar wat over en begon zachtzinniger te doen, hoewel niet minder ferm. En dat voldeed mij beter. Ik begreep dat als verstandiger en rechtvaardiger. Mijn bewegingen waren niet altijd welbeheerscht. De toestand deed daarom weer aan lichte wijnbevangenheid denken.

Een demon had de gestalte van een klein zilver nijlpaardje, maar alleen zilverig van uiterlijk, niet hard of star, maar levend en bewegelijk, dat sliep in een net wit poppenbedje. Ik vroeg aan het nijlpaardje of ik zijn wekker niet gelijk zou zetten bij z'n bedje, maar hij smangelde zoo wat als een half slapende, schudde van neen en sliep weer in.

Daarna weer helderheid met een fijn bewolkte zilverig grijze lucht [Op de heuvelen 'duizend, duizend wolkjes'] De zon daar achter. Mijn lieve vrouw was bij me, ik had haar niet geroepen, maar ze was bij me [zooals Paul op 1 Maart] en ik liet haar nu zien 'kijk! dit is nu een heldere droom.'

Dit was een geheel andere tegenwoordigheid als die door oproepen ontstaat.

[Ik was van daag, na vele diep neerslachtige dagen voor 't eerst weer recht gelukkig en hoopvol.]

2 mei 1907

Warmte, slechte nachten. Twee lugubere droomen,

blijkbaar demonen werk. Een huis waarin een moord was gepleegd, overal bloedsporen, en ik voelde de volle lugubere stemming van zulk een omgeving, de indruk van het in kommen, papier en servetten verbleekte bloed. Daarbij het gevoel van meelij met den mensch die zoo gesteld is op de grove sensaties bereikbaar met het door den moord verkregen geld - het was gedaan om 180 000 gulden - dat hij er deze lugubere akeligheid om trotseert.

Toen gedroomd van Lady Welby dat ze oud en kindsch was, ze prevelde onzin dicht bij mijn gezicht, met angstige oogen. Alles in huis veranderd, er werd niet meer in de eetkamer gegeten. Sir William was terug. Ik vond het zoo droevig dat ik bitter schreide in mijn droom, en den ganschen dag de droefheid gevoelde.

14 mei 1907

Van nacht sliep ik bij tusschenpoozen, telkens wakker wordend, en daarna weer iets dieper en vaster. Na de vorige heldere droom had ik twee vrij slechte nachten gehad, door warmte, spierpijn en ongesteld voelen, en nu kwam herstel-gevoel en daarmee dieper slaap, en daarin terstond helderheid. Ik riep Betsy, en eer ik haar riep was ze er al, ze stond met den rug naar mij toe en draaide zich om. Haar gezicht zeer duidelijk, ze kustte mij terstond bij de begroeting. En toen begon ik terstond te overleggen wat wij zouden doen om een objectief bewijs te hebben dat wij werkelijk met elkander in gemeenschap waren geweest. Ik stelde voor een eenigszins ongewoon woord bedenken. Toen noemde zij, of ik, het woord 'grutto' en zij voegde er nog een zin aan toe die ik niet meer onthouden heb.

Ik heb ook in den droom gezegd dat ik spierpijn had en ongesteld was en mijzelf gesuggereerd door de handen op te leggen.

15 mei 1907

Ik had een droom waarin karakteristiek mijn verhouding tot Emons werd voorgesteld. Hij zei dat hij niets geen geld meer had en ik verweet hem dat hij zoo slecht gezorgd had. Zijn bedrukte houding en toch willen ophouden van zijn figuur daarbij. Eindelijk vroeg hij mij een stuiver te leen die ik niet had.

Ik beschouwde deze droom als geheel zonder beteekenis, ja als typisch voor een gewone spotdroom met schijn-beteekenis, waaraan absoluut geen waarde te hechten was. En ik zeide dat ook tegen Fr. toen ik hem vertelde.

Maar dienzelfden avond had ik een gesprek met Emons dat veel meer op den droom leek dan ik voor waarschijnlijk had geacht.

27 mei 1907

Ik sliep lang en diep na een dag fietsrijden. 'S morgens het type van een akeligheids-droom. Zonder eenige fysieke aanleiding. Een diergaarde [herinnering aan die van Berlijn] daarin een hok waar de beesten geslacht werden voor de roofdieren [ik had in Berlijn een wagen met vleesch zien staan in de roofdierengalerij] Een man was bezig midden tusschen de karkassen, met villen. En de karkassen *leefden*, ik zag de groote blauw wazige oogen in een paardenkop vol stille smart-uitdrukking, en ik hoorde een ander karkas zuchten, en ik dacht aan het ontzettende, stomme lijden. Ik vroeg: 'waarom worden die dieren niet afgemaakt?' en de man zei: 'dan lusten de beesten ze niet' Ik dacht aan het vreeselijke bestaan van dien man, den ganschen dag in die walgelijke gruwelen.

Geen helderheid, maar ik begreep het toch alles terstond als vuil demonen werk. [De dag was niet ongelukkig]

29 juni 1907

In den Haag slapende bij mijn Zweedsche vrienden, in den morgen even helder. Ik was in Rome, en verhief mij uit een straat en zag toen op de gansche stad neer met de krioelende menschen. Maar boven mij was geen blauwe hemel, maar ook een stad met menschen. Ik was gelukkig en dankte God, maar het duurde kort.

Zondag 30 juni 1907

Ik kreeg Donderdag van William Stead een ringetje, om de persoon op te roepen [Mrs Morris], die dat ringetje gedragen heeft. Dezen nacht een ongewone gewaarwording, als een sterke aandrang om in de heldere sfeer te komen, maar het gelukte niet.

Donderdag i augustus Wijk aan Zee

Nog steeds geen helderheid. Maar deze nacht de eerste zweem er van. Ik zweefde over een gracht om af te korten, en dacht tevens: 'dit zou helderheid kunnen worden', maar het scheen me alsof het gewoon bedenken was, niet de ware toestand. Toen ik echt wakker was, wist ik echter dat het toch een zweem van de echte toestand was. Bij volkomen waken bemerkt men pas het groote verschil.

Zondag 4 augustus 1907

Na een paar nachten met weinig slaap, een lange diepe slaap. Tegen den morgen stond ik voor een vallei, rotsig, met een stroom in 't midden. Ik herkende mijn helder-droomen land en voelde een onbeschrijfelijke verrukking.

Ik zag een vrouw staan aan de overkant, in 't zwart, met den rug naar me toe en dacht dat het Betsy was.

Toen herinnerde ik me opeens mijn belofte aan Stead, en ik riep: 'mrs. Morris!' Toen zag de vrouw om en ze had een leelijk en niet jong gezicht, maar niet onaangenaam. Ik sprak van mijn ring en zei dat ik die niet bij me had. Toen haalde ze een klein snoertje kralen voor den dag en gaf het me: bruingele kraaltjes, van de steen die men in de Harz Katzenauge noemt. Ik vroeg: 'leg me uit wat dit beteekent.' Ze antwoordde 'c'est trop long.' Daarop vroeg ik: 'geef mij een boodschap voor Stead.' Toen zei ze 'it is for the philo-book' en ze bedoelde dat Stead een filosofisch boek schreef of zou schrijven.

Ik prentte alles goed in mijn geheugen - en droomde, zooals meer gebeurt, dat ik alles nauwkeurig vertelde. Geen demonen. Ik herinner me iets als teleurstelling dat ik het kralensnoertje niet had bij 't ontwaken.

[Ik schreef deze droom aan Stead, maar ontving geen antwoord]

Donderdag 8 augustus 1907

Ik was op een boschweg, den weg langs het huis van Janssen op Oud-Bussum. Ik zag dat de steenen pilaren bij de inrij van Janssen's huis verdwenen waren. Ik had gefietst, en bemerkte op eens dat ik kon zweven. En daaruit besloot ik terstond dat ik droomde. Ik vond dat een gemakkelijk merkteeken, en verheugde me nu altijd terstond te kunnen weten in welken toestand ik was. Ik was dus in mijn droomland, in een heldere droom, en vond alles even reeel als overdag. Ik ging terug en zag de oprijlaan van Janssen verwilderd en met gras begroeid. Maar het huis was er nog en vol menschen. Janssen was er zelf en sprak vriendelijk met me.

Buiten keek ik op naar de lucht en zag den grijzen hemel met veel takjes er tegen afstekend. Ik deed, als altijd, eenigszins gejaagd om het voorbij vliegen van den tijd. Ik suggereerde mijzelf kracht, opgewektheid, gezondheid. Ik strekte de armen omhoog en bad en dankte God. Maar het ging niet met innige convictie. Ik probeerde mij te binnen te brengen wat ik mij had voorgenomen, en wat het beste zou zijn te doen, nu ik er gelegenheid toe had. Maar ik kon er

niet op komen. Ik had het besef dat één opgaf reeds afgedaan was [ik bedoelde de belofte aan Stead, maar herinnerde mij die niet] 'Dat is afgehandeld' zei ik. Zonder dat ik iets nieuws beproefde verging de toestand. Ik was niet voldoende geprepareerd. Geen demonen.

Vrijdag 9 augustus 1907

Ik droomde dat ik Betsy riep, en haar toen ook zag. Dit was dus even helderheid.

Woensdag 14 augustus 1907

In dromen onderscheid ik

- a zeer levendige fantasie-dromen zonder eenig zelfbesef, geheel verward en bedriegelijk
- b heldere dromen met zelfbesef [nanacht]
- b¹ een helder soort aansluitend aan e
- c gewone aangename of onaangename dromen
- d symbolische of spot dromen
- e demonendromen [meestal na b]
- f dromen van verkeerd wakker worden [hooren bij e]
- g vizionaire gewaarwordingen, zonder eigenlijk droomgevoel, meestal met reeelen grond, - [midden in den nacht]

deze laatste soort had ik hedennacht, de somberheid van Paul en Martha vizionair voorgesteld, - [omdat ik weder in het oude huis sliep.]

Zondag 18 augustus 1907

Een lange slaap van 11 uur tot 8.30 's morgens, waarin ik een verkoudheid geheel weg sliep, na een warm bad. Tegen 't wakker worden een fraaie, curieuze droom, een immens volksfeest met vuurwerk en illuminatie, ik stond in een soort loggia boven aan en zag een plein, of halve stad vol joelende menschen beneden. Een rivier of gracht er door, een kolonnade, een balustrade voor de rivier. Een stem riep 'Paul van Eeden!' en toen zag ik Paul te voorschijn komen in 't midden, in 't centrum van de menschen massa, op een groot paard met een groote kroon op 't hoofd waarin elektrische veelkleurige lichtjes als edelsteenen schitterden. Hij kwam met zijn paard voor de balustrade en ik herinnerde me op eens dat hij gezegd had in 't water te zullen springen. Toen zag ik zijn paard steigeren en sprong hij over de balustrade in de rivier. Een geweldige kreet

van de enorme mensenmassa, en ik dacht: een ongeluk! Maar terstond daarop zag ik Paul overeind staan in een boot geheel gevuld met bloemen, en het paard achteraan zwemmend. Groot gejuich. Toen werd ik wakker.

Dinsdag 20 augustus Wijk aan Zee

Helderheid, maar zonder schoonheid of verheffing. Vrouwelijke demonen, met lubrieke uitdrukkingen en gebaren. Een er van was in water, in een gracht met bruin water, en in haar onderduiken zonder vrees of benauwdheid lag een eigenaardig demonisch kenmerk, dat mij onmiddellijk deed denken aan Dante's beschrijving van de schimmen. Er is werkelijk een natuur getrouwheid in, die niemand kan waardeeren, die 't niet zelf gezien heeft. De gestalten zijn niet doorzichtig, maar vlottend, veranderlijk. Ik zweefde verder door een donkere sombere stad en zag leelijke sloppen links en rechts. Ik was zeer kalm, maar wist niet te bedenken wat ik doen zou. Toen suggereerde ik mijzelf, mijn neus wrijvende, dat mijn neus-katarrh beter zou worden. [Deze was van daag werkelijk zeer goed.] Daarop bekeek ik weer mijn handen, mijn heele lichaam, en stak mijn beide beenen uit - ik moest dus zweven. Ik zag dat ik een donkere broek aan had, en broekveeren, trouser-clips, alsof ik gefietst had, en ik zei dat.

Toen overdacht ik zeer kalm en aandachtig: dit is nu de toestand waarin ik na den dood zal zijn. En ik trachtte den toestand goed waar te nemen. Ook het eigenaardig trillende, vlottende van alle observatie.

[Ik ben heden goed en opgewekt.]

donderdag 22 augustus 1907

Ik droomde van mijn vader en van mijn broer en wist niet dat ze dood waren. Mijn vader zat in een hoekje en schreide, hij was bedroefd omdat hij gekibbeld had met mijn moeder.

donderdag 29 augustus 1907

Gister morgen een zeldsame gewaarwording.

Ik werd wakker na een vasten slaap en had reeds één oog open, zoodat ik het verlichte venster duidelijk zag. Maar ik was nog in de droom-waarneming dat ik met beide handen een grooten sleutel vasthield. Ik voelde den sleutel duidelijk, en dacht aan onzen ouden grooten huissleutel. Ik vermoedde echter dat ik nog niet geheel wak-

ker was en observeerde aandachtig, als in een helderen droom, steeds met één open oog het verlichte venster waarnemend. Ik *tikte* met den sleutel en hoorde duidelijk het tikken tegen 't houten bed.

Toen, op eens, verdween de gewaarwording, en voelde ik mijn twee handen in een gansch andere positie, en wist dat ze altijd zoo gelegen hadden. Doch het verlichte venster bleef en was het venster van mijn slaapkamer.

Ik nam dus waar mijn droomlijf met droomhanden, en tevens het venster uit de waak-wereld. En deze waarneming betrof niet enkel mijn tast of lichaams gewaarwording, maar mijn gehoor correspondeerde er mee, want ik hoorde het tikken. Waakwereld en droomwereld vielen samen in 't vizueele zintuig, overigens niet.

Hedennacht een duidelijke heldere droom, met een zonderling en ongewoon lichteffect. Het was als een telkens hel-opvlammende zonneschijn, geen bliksem, maar warme gulden zonneschijn. Ook niet door wolken onderschept, maar telkens oplichtend, en dan de aarde onregelmatig met plekken verlichtend.

Ik was gelukkig, en beschouwde dit als een gunstig teeken. Ik bad, maar natuurlijker dan de laatste maal, en nu bad ik levendig om 'vuur! sterkte! om vreugde! om moed!'

Hierin de geest van mijn jongste gedachten volgend.

30 augustus 1907

Hedennacht weer helderheid. Veel blauwe hemel. Ik herinnerde mij me voorgenomen te hebben te vragen of mijn gedachten over Christus juist waren en over de stamziel en het oerverstand. Ik hoopte daardoor in meer onmiddelijk verband te komen met wat ik altijd God heb genoemd. Ik zag veel blauw en voelde een goeden invloed. Maar ik werd gewaar, zonder zinnelijke indruk, door een innerlijk weten, dat *meer eerbied* van mij werd verlangd.

[Ik was overdag zeer opgewekt en goed]

Dinsdag 3 september 1907 Frankfurt

Ondanks een slechte nacht en een gedeprimeerde ziels toestand een heerlijke heldere droom, tegen den morgen.

Ik sliep in, en wist dat ik insliep, ik bleef volkomen bij besef. Dit is een zeer eigenaardige, heerlijke gewaarwording. Men voelt en weet dat de rust waaraan men behoefte had en waarnaar men uren

verlangd heeft, gekomen is, en toch neemt men waar en denkt en heeft volkomen zelfbesef en waarnemings genot. Ik dacht: laat nu maar slapen, ik rust, en eigenlijk ben ik nu in 't geheel niet vermoeid. Ik kan zingen en mij bewegen en vliegen en zweven. Ik begon met een huis binnen te gaan, dat iets leek op mijn ouderlijk huis. Maar het was van binnen mooier, vol porselein. Ik zocht een sofa, in een hoekje, om daar eens lekker te gaan rusten. En toen ik daar lag, en de volkomen lichaamsrust voelde, toen begreep ik dat mijn droomlijf geen rust behoefde en begon ik mij te bewegen en te vliegen en te zweven.

Spoedig daarop was ik buiten, in de vrije lucht, in een groot boschrijk landschap, onder een zonnige blauwe hemel. Zoo mooi was de droomwereld sinds langen tijd niet. Ik was verrukt en dankbaar en zweefde omhoog. Ik kwam een vogel tegen en ik praatte voortdurend hardop in mijzelf, zeggende dat ik een wezen zocht om te begrijpen, gemoeds- en begrips- verstandhouding, niet enkel waarnemingsgenot.

Daarop zag ik een witte stier, [het beest dat in mijn gewone dromen altijd het meest vrees aanjaagt] en ik voelde geen vrees, ik zweefde over een water, voor den stier uit, en het beest deed moeite om mij te volgen en in te halen, maar er was geen gevaar.

[Deze droom is merkwaardig om het onverwachte er van in een tijd van depressie.]

Ik zag mijn handen voor mijn gezicht, ze waren bruinachtig, als geheel met mos begroeid. Ik dacht of dat een soort decompositie was en of ik ook mijn geraamte-handen kon zien, maar die gedachte deed ik weg, ik was te gelukkig en wilde het lugubere niet.

[Hoe kunnen we ons alles wat noodig is tot de indruk van realiteit zelf scheppen. Ik hoorde steeds mijn stem, voelde mijn lichaam, mijn spraak, alles - en dit zonder dat het gewone lichaam daartoe iets bijdroeg. Denk aan de enorm gecompliceerde verschijnselen noodig om zooveel indrukken te weeg te brengen en denk dat die *allen*, ook zonder ons lichaam, door ons droom-wezen worden nagebootst. Zou er dan reden zijn het ondenkbaar te noemen dat de z.g. stoffelijke wereld een gedachte is, een levens-uiting?]

7 september 1907 in Bern.

Vorige nacht slecht, ook slechte onbeduidende dromen.

Van nacht eerst zonderlinge lubrieke droom, waarin ik zweefde, en een eveneens zwevende grof soort vrouw tegenkwam. Toen een leelijke obsceniteit. Deze combinatie, zweven en obsceniteit, is mij nog nooit voorgekomen.

Daarna een gewaarwording, geen bepaalde droom, van een stem, die mij zeide dat ik overwinnen zal. Iets dat zeer ter stede kwam daar ik veel met depressie te worstelen had.

10 september 1907 in Waldheim.

Ik was vroeg gaan slapen, om een bergtoer te doen den volgenden dag, waarvoor ik om 6 uur op zou staan. Ik was in den nacht wakker, maar sliep toen even zeer verkwikkend tegen den morgen met dezelfde gewaarwording van 3 Sept, - te weten dat men volkomen rust, en toch bij vol besef. Ditmaal was ik in een kamer met drie menschen, en men sprak over Walden, den verkoop, den koper en den prijs. Maar ik bemerkte dat ik eigenlijk geen positief bericht kreeg. Toen zag ik de menschen scherp aan, en onderscheidde hen zeer klaar, en zei beslist, met den vinger naar hen wijzend. 'Onthou en weet goed wat ik zeg, ik ben mij volkomen bewust dat ik slaap, ik ben volmaakt bij mijn positieven, ik slaap, en al wat ik dus nu over Walden en den verkoop en koper en prijs van u te hooren krijg verdient geen vertrouwen, is leugen.'

En ik bevestigde nogmaals dat ik mijn slapende conditie kende. Of dit demonen waren was mij niet recht zeker. In elk geval werd elke toeleg tot bedrog nu door mij voorkomen.

[Ik had gister in Mach's analyse der Empfindungen gelezen, en het kwam in mijn gedachte dat er volgens Mach's beschouwingswijze hoegenaamd geen meerder realiteit aan het gewone gewaarworden dan aan het droomgewaarworden mag worden toegekend. Men bedenke wat er toe hoort, zonder de medewerking der zintuigen, een sprekend mensch in volle helderheid waar te nemen.]

12 september 1907 Waldheim

Dieper slaap met rustig en gezond gevoel.

Eerst een droom waarin ik meende thuis te zijn en al de misere van mijn leven daar voelde, en de angstige gedachte: 'is het alles weer verloren?' en toen 'neen! ik heb toch daar [op Waldheim] voor October gehoord. Ik mag er goddank weer heen!'

Daarna een droom van Betsy v.H. en mijn broer.

Toen een groote cobra, die met uitgebreide krop onder mij door gleed, over de oppervlakte van een vijver, waarboven ik zweefde.

Toen Wijk aan Zee en Zandvoort en Noordwijk, in geheel veranderde droom-vorm, kamers huren voor 't na-seizoen.

Toen nevel, voor mij een ijsvlakte een bevroren, besneeuwd meer. Ik keek er over, ging er over zweven en kwam tot vol besef. En ondanks het schijnbaar triestige landschap was de gewaarwording heerlijk. Ik wendde mij om, stak mijn handen uit en riep 'God!' om te kunnen zweven moest ik mijn cape openslaan. Voor mij zag ik een geelachtig wit licht, een ver verschiet. Het was heerlijk.

Toen voelde ik, in den slaap, hoe de gewaarwording van het droom-lijf overging in het slapende lijf. En hoewel ik mij volkomen behagelijk en gezond voelde, nam ik toch wáár, dat deze overgang iets onaangenaams had. Dat wil zeggen dat de zalige gewaarwording verdween, zoodra ik niet de droomlijf sensatie maar de sensatie van het slapende lichaam had. Ik maakte daaruit op dat dit los worden van het lijf een vooruitgang en een verbetering is. Dit alles in diepe slaap. [Mijn vrouw die mij in deze periode waarnam, zag dat ik stil en zeer rustig sliep]

Toen werd ik door kloppen gewekt, daar er een telefonisch bericht was. Dat was van Betsy v.H. die Maandag a.s. zou komen logeeren.

[Ik moest nu de gevolgtrekking maken dat een gedeprimeerde zielstoestand en een overspannen lichaamstoestand niet direct invloed hebben op den droom, maar dat een komende verbetering zich, ondanks oogenblikkelijk ellendig voelen, toch in een mooie droom aankondigt. Immers in Frankfort voelde ik mij ellendig, en had toch een prachtige droom. En deze droom werd bewaarheid door de schoonheid hier en mijn goede toestand [zie 3 Sept]

Mach sagt: die Sonderbarkeiten des Traumes lassen sich *alle* darauf zurückführen, dass manche Empfindungen und Vorstellungen gar nicht, andere zu schwer und zu spät ins Bewusstsein treten. Trägheit der Association ist ein Grundzug des Traumes. A.d. Empf. pg 163 note

[Dit is belachelijk. Een al te primitieve wijze van verklaren. Wat beteekent 'ins Bewusstsein treten?' En wie bepaalt het 'zu schwer' 'zu spät' enz.

Waar vandaan 'treten' die aandoeningen en voorstellingen? Is dat niet een ongeoorloofde onderstelling dat ze reeds ergens zijn en op

een bepaalde wijze en volgorde *behooren* te komen?

‘Als ich viel mit Raumfragen beschäftigt war, träumte mir von einem Spaziergange im Walde. Plotzlich bemerkte ich die mangelhafte perspectivische Verschiebung der Bäume und erkannte daran den *Traum*. Sofort traten aber auch die vermissten Verschiebungen ein.’ *ibid.* pg. 164.

De opmerking van Robert dat droom waarnemingen zich aan dagwaarn. aansluiten is juist. Merkwaardig is dat mijn uitgangspunt vrijwel precies hetzelfde is als van Mach, de observatie van de perspectief in boomtakken. [zie mijn eerste droom observaties]

13 september 1907

Een lange droom, die wel niet echt helder was, maar tusschen de symbolische en de heldere instond. Ook zeer kenmerkend voor het verschijnsel dat dromen zich aan het in den dag waargenomene aansluiten. Ik had den vorigen dag een korte biographie van Ariosto gelezen, en een beschrijving van Bojaro's gedicht Orlando. Ik heb in den droom een jonge, mooie dichter figuur gezien, en ook de menschen uit Katai, waarvan het gedicht spreekt. Ik deed onderzoek naar hun taal en merkte dat het weinig op Chineesch leek.

Maar deze dag-reminiscenzen waren toch niets meer dan bouwstoffen voor den droom die een geheel andere innerlijke beteekenis had, een beteekenis die zich niet uit den dag liet afleiden. De eigenlijke beteekenis was een heerlijke dichterlijke verheffing en bevrijding. Ik voelde mijzelf verheven en bevrijd boven al de bekrompen vooroordeelen en domheden van mijn tijd. Ik zag een lange reeks onvrije menschen, als een lange rei slaven, en daartusschen veel priesters. En ik zei dingen, die ik wist dat anderen den dood zouden kosten, ketterijen over het kwaad dat de gods dienst kon doen, en ik zag de armen bleek worden van schrik, en de priesters bleek van kwaadheid, maar ik zweefde boven hen uit, en hun haat was machteloos.

Toen was er een groot gebouw, iets zeer eigenaardig schoons en indrukwekkend met groen gras op den bodem en machtige zuilen van grauwen steen. En daar mocht niemand in, zonder goedvinden van de priesters. Maar ik zweefde vrij boven hen uit, en kwam door vensters en van boven af binnen. En ieder zag mij, en verbaasde zich, en er was een soort verzwegen erkentenis dat ik de eenige was die dit doen kon, en de priesters trachtten het feit te negeren en soms

ook mij te vangen. Maar ik lachte hen uit, en als ze mij wilden aanraken verlamde ik hen met een gebaar.

En dit gevoel was goed en mooi, er was geen ziekelijke trots in of haat, maar een rustig zelfbesef van vrijheid en eigenmacht, en van triomf.

Ik sprak er over en besprak de vraag in hoever dit droom was of werkelijkheid. En ik zei dat in mij de grenzen tusschen droomleven en dagleven al meer en meer werden uitgewischt. En ik voelde dat ik daarmee waarheid sprak.

Ik voelde ook, en hoorde feitelijk, hoe ik voor vele jonge menschen een voorbeeld en een houvast zou zijn.

Ik zweefde in zwem beweging zooals altijd, en daarbij dook ik soms als in diep helder water. Dit was een herinnering aan den vorigen dag, toen ik in de Aare bij Thun gezwommen had, en dieper dan anders in het heldere water had gedoken.

14 september 1907

Een goede nacht met zeer lange diepe slaap. [9½ uur aaneen] Ik droomde vrij veel, niet zoo gunstig als de vorige nacht, maar toch niet geheel onbeduidend. Aan 't eind erotisch, hoewel niet plat of obsceen, maar wel edel en teeder. Personen geheel onbekend, flauwe herinnering aan de Zweden in den Haag.

Maar merkwaardig was dit gevoel: een gevaarlijke vijand, den duivel, het booze, voor mij het gevaarlijkste, waarmee ik een tijdlang vertrouwelijk omging, in 't rustig besef van eigen macht en derhalve van veiligheid. En toen op eenmaal een waarschuwing, een ontwijken, een verschrikt gevoel dat ik toch in groot gevaar was geweest, en een dankbaar gevoel dat ik bij tijds ontweken was, en buiten des duivels bereik.

15 september 1907 Waldheim

Ik had den vorigen avond bijgewoond hoe een Duitsch professor zich boos maakte omdat in een gedicht de grammatica niet was gevolgd en er stond

mir ist als ob ich längst gestorben bin in plaats van

mir ist als ob ich längst gestorben sei zooals grammatisch juist is.

Toen droomde ik dat ik mijn vader vroeg de plaats aan te wijzen waar Jezus zegt: 'eer Abraham was *ben* ik' als een voorbeeld van slechte grammatica.

Mijn vader wees het mij terstond.

18 september 1907 Waldheim

Ik ging met zeer droeve gedachten slapen en lag ook een tijd wakker. Tegen den morgen droomde ik van een Hollandsch landschap, sloot en weiland. En toen kwam even een zalige helderheid. Ik zag ver over de groene weilanden met vol besef. Dit was heerlijk en vertroostend. Ik observeerde nauwkeurig den overgang van droom tot vizioen, het is een verbazend verschil. En die sensatie alleen is zulk een geluk, dat een nadere beteekenis er van niet verlangd wordt.

19 september 1907

Mijn gedachten waren nog droeviger dan gisteren, en de eerste dromen waren abnormaal levendig, ongunstig [a]

Daarna kwam helderheid, ik droomde van mijn kamers in Amsterdam, de zoo vaak herhaalde herinnering aan de akelige Jacob van Campenstraat. Ik had die kamer altijd nog, maar kon den weg er heen niet vinden. Toen kreeg ik besef terwijl ik een stadsgezicht zag, het licht was geelachtig, ik zag groote onvoltooide gebouwen, een naargeestige stads buurt. En als 't ware in antwoord op mijn opmerking van gisteren *bleef de verrukking*, die anders met helder worden gepaard gaat, *geheel uit*. Ik kreeg zelfs een leelijke muur vlak voor mijn oogen. Het eenige wat ik zei was een klagende, droevige roep 'Vader!' En ik bedacht het min of meer pathetische van dezen uitroep.

Daarna volgde een vizioonnaire gewaarwording [g] ditmaal betreffende Martha en Hans. Ik was in een kamer en zij beiden kwamen binnen, met hun liefste hartelijkste manieren, ze hadden een lieve verrassing voor me, iets wat ik altijd zoo heerlijk vond, en ze waren dicht om mij heen.

Ik werd wakker, onuitsprekelijk droevig.

22 september 1907

Gisteren van 20 - 21 Sept. sliep ik op den top van den Niesen, 2400 m hoog. Ik sliep slecht door de prikkel van het vreemde, de lange klimtocht, en de grootsche omgeving. Ik droomde even een emotioneele droom, waarin ik zeer pathetisch deed tegenover Martha. Toen dat ik een brief vond, aan haar, van haar broer Odo, op den weg in 't Frederikspark. De brief was open en er in zaten f 260.- in bankpapier.

[In Sept 1908 kreeg M. onverwacht van Odo f 250.-]

22 september 1907

Hedenacht sliep ik zeer lang en verkwikkend, en had een kort, maar gelukkig oogenblik van besef, als een bliksemstraal komend en gaan, zoodat ik mij thans niet herinneren kan wat ik zag.

23 september 1907

Goede slaap. Geen bepaalde helderheid. Maar toch er aan grenzende gewaarwordingen van zweven in groot gemak, tot bewondering.

4 oktober 1907

De serie van heldere of bijna heldere droomen was afgebroken door een serie min of meer onaangename, zeer levendige en onbeteekenende [a]

Heden nacht eerst min of meer teedere emotioneele droomen, Betsy en mijn broeder.

Daarna plotseling een prachtig groen land, een slootkant, Hollandsch, volkomen besef, en sterk geluksgevoel.

Ik dacht aan het boek van Mach waarin ik den vorigen avond gelezen had, en wilde mij overtuigen dat ik werkelijk gewaarwordingen [Empfindungen] en geen voorstellingen had. Daartoe raakte ik een houten bank aan die voor me stond, en ik was eenigszins teleurgesteld omdat de gewaarwording niet terstond, maar langzaam kwam. Toen voelde ik duidelijk het hout. Maar 't was of die gewaarwording er door mijzelf bij gebracht werd, en of ze niet door het hout ontstond.

6 oktober 1907 Waldheim

Weder een droom van de eigenaardige soort als op 3 Sept in Frankfort beschreven. Ditmaal ongewoon vroeg, zeker nog vóór 4 uur. Ik was om tien uur naar bed gegaan en spoedig ingeslapen. Ik had tot het naar bed gaan doorgewerkt, en verwachtte geen goede nacht, ook door stoornis [onrustige buurman] Maar ik had een prachtig helderheidsgevoel, 't was mij alsof ik zeer hoog in de lucht steeg, en toen zag ik onder mij weder onbegrensde lucht. Een oogenblik duizelde ik en was angstig, toen weer gerust. Daarop suggereerde ik mij zelf, werkkraft, gemoedsrust enz. Dit deed ik zeer luid, in mijn gevoel, zoodat ik weer niet kon gelooven dat het niet hoorbaar zou zijn in de slaapkamer [Inderdaad sliep ik zonder eenig geluid te maken, volgens mijn vrouw] En ik had weer

de rustige gewaarwording, dat ik in een volkomen verkwikkende slaap lag, en dat ik mij toch, *zonder vermoëienis*, druk bewegen, en luid roepen kon, en helder denken. Dit was nog langduriger en sterker dan in Frankfort.

Toen observeerde ik zeer aandachtig de overgang van mijn droomlichaamsgevoel tot waak- lichaamsgevoel. Ik had het gevoel geheel wakker te zijn, maar ik wist dat ik het niet was. Bij dit gevoel, dat veel overeenkomst heeft met het verkeerd wakker worden, moet men stellig denken dat ook het gesprokene gehoord is. Toen, geheel volgens mijn overtuiging, kwam de overgang, waardoor ik besef kreeg van mijn ware lichaamshouding, en tevens begreep dat mijn stem niet gehoord kon zijn.

Ik onderscheid dus de volgende droomsoorten:

- a gewone, min of meer levendige en verwarde droomen, met zwakke herinnering. De algemeene, welbekende soort.
- b zeer levendige droomen, scherp en duidelijk, maar geheel zonder besef, verward en bedriegelijk, soms pré-vizionair, met vrij levendige herinnering
- c symbolische of spotdroomen, doelend op algemeene ondervindingen of toestanden, schijnbaar van demonische herkomst.
- d vizionaire gewaarwordingen, zonder duidelijke beelden, ook zonder diepen slaap, meestal met reële oorzaak [midden in den nacht]
- e heldere droomen met min of meer volledig zelfbesef en herinnering aan het dagleven, kortstondig, gepaard met geluks-gevoel, gelegenheid gevend tot gebed en suggestie, en gewoonlijk beginnend of aansluitend aan zweef- en vlieg gevoelens. Verkwikkende nawerking. Goede herinnering, door oefening versterkt. Bijna altijd tegen den morgen.
- f demonen droomen, volgend op e., met gevecht, of discussie. Levendige herinnering, en geen onaangename nawerking.
- g verkeerd wakker worden, zeer levendig en duidelijke vizie, half besef van nog niet wakker te zijn, overgang tot waakgevoel, schijnbaar demonische herkomst. Goede herinnering.
- h zelfbesef zeer kort na of zelfs tijdens het inslapen, met gevoel van in verkwikkende rust te zijn en toch te kunnen bewegen, denken en genieten. Tamelijk langdurig, soms gepaard met verheffingen als in e. Meestal in korte nachtrust, zeer verkwikkende nawer-

king. Sterk gelijkend op g. maar zonder het demonische. eindelijk
 i pathologische dromen [koorts] zeer druk en verward. Onaangename
 nawerking. Waandenkbeelden soms den ganschen nacht door.

11 oktober 1907

Ik vond gister in Mach, Analyse der Empf. 2 aufl. pg. 130 een zeer duidelijk voorbeeld van verkeerd wakker worden [g], door hem 'phantasma' genoemd.

Heden nacht zeer gewone dromen bij goeden slaap. Een komische scène. De begrafenis van een pastoor. Daarbij een heele optocht. In den optocht een allegorische wagen. De pastoor had een likeur uitgevonden tegen rheumatiek, en in de allegorische wagen zaten een stuk of vijf, zes heeren die allen pijnlijke gezichten trokken en met levendige gebaren voorwendden hevige pijn in de beenen en de rug te hebben. In hun midden stond een tafeltje met een borrelflesch er op, waarin de likeur van den pastoor. De heeren namen dan een borrel en gaven uitbundige teekenen van verlichting. Er was ook een jong ventje bij dat steeds borrels dronk, zonder zich de moeite te geven van de rheumatiek-comedie.

Ik dacht erbij toen ik 't zag: wat uitstekend te gebruiken in een comedie.

18 oktober 1907

Gewone dromen, maar weer een curieus tooneel. De schilderij van een groote vorstelijke familie, daaronder een zinspreuk, in groote letters, die onderste-boven stonden. Toen ik, mijn hoofd neerdraaiend, lezen kon, stond er 'au nez du nez' Ik begreep dat het een oud uitdagend gezegde was, maar niet waarom het onderste boven stond.

11 november 1907

Voor 't eerst sinds een maand weer een heldere droom. Op reis was de slaap goed geweest maar niet verheffend, gewoon. In Bloemendaal was de slaap merkbaar wat ik 'goor' of 'vuil' noem met dromen van fecaliën of bloed en slachterij, anatomie of abattoir.

Een nacht, toen ik alleen in Bussum sliep, sliep ik verkwikkend en zuiver.

En nu, wéér een nacht in Bussum slapend, sliep ik weer heerlijk tegen 't einde van de nacht, met helderheid.

Ik was eerst aan zee en zag uit een huis op de golven en rotsen. Maar 't eigenaardige was dat ze *voorbij schenen te trekken*, als in een spoortrein. Ik wist toch dat ik in een vast huis was.

't Zelfde zag ik eenigen tijd later met een ander landschap, en ik maakte er een opmerking over tegen iemand van de familie Hymans. Ik zei toen: het komt zeker omdat ik droom.

Toen kwam onmiddellijk het besef en ik zag, denneboomen en blauwe luchten, en voelde het geluk. Ik riep toen aan: de geest die de eenheid vormt van het menschen ras. Ik riep het zeer welbewust en drukte mij goed uit. Maar van de juiste uitdrukking ben ik niet zeer zeker.

Vreemd is dat ik deze nacht in Bloemendaal weer dezelfde leelijke, vuile abattoir droomen had. Een smal straatje in een achterbuurt, met gevilde koeien en stieren, en stieren die geslacht moesten worden, en zoo voort. Ik moest er door. Herinnering aan mijn leelijkste levenstijd.

15 november 1907

Gister van 13 op 14 een lange diepe slaap met tegen den morgen een licht begin van helderheid.

Heden weer een gore slaap. Lang en diep. Maar aaneenschakeling van lugubere of sombere droomen. Het is nu wel duidelijk dat dit *niets* met fysiek welbevinden te maken heeft. Ik voel volkomen gezond, terwijl ik in Bussum die enkele nachten met mooie droomen sliep. Het is de localiteit die invloed heeft.

25 november 1907

De vorige week in Bloemendaal weer gore bloed en fecalieën droomen. Gister in Bussum weer een gunstig gevoel en verkwikkende slaap.

Hedennacht was het eerste gedeelte weer slecht, toen wakker met ongunstig gevoel. Daarna inslapen en plotseling de gewaarwording beschreven onder *h*. Ik zag, voelde en was bewust en wist tevens dat ik in verkwikkenden slaap lag. Ik keek vooral aandachtig na mijn handen en bewoog ze. Daarbij zei ik: rust! rust! ik wil nu rust voor mijn lichaam volkomen rust. En toch ben ik nu hier in staat tot allerlei beweging.

Ik voelde echter nog zeer licht eenige moeheid, en de gelukkige

toestand duurde niet lang. Om mij heen zag ik een land met zuidelijke bloemen en planten.

Het eenige wat verklaring kan geven voor de vreemde slaap hier is het feit dat mijn gastvrouw Giza blijkbaar op een verkeerde weg en onder verkeerden invloed is. Ik voelde datzelfde ook bij Else Otten. En de verbetering, nu ingetreden, kan daaraan liggen dat ik eergisteren tegen Giza ben opgetreden.

14 december 1907 Berlijn. Pension van Heukelum

Helderheid, nog vroeg in den nacht, ik denk ongeveer vijf uur, nadat ik van 11 uur af geslapen had. Ik zag weer een ver landschap met blauwe lucht - ik herinner het mij slecht - en ik zei zeer welbewust te weten dat ik droomde. Toen kwam het geluksgevoel en ik bad en dankte God, in uitvoerige zorgvuldig gestelde en uitgesproken bewoording. Ik dankte voor het groote liefde-geluk dat mij gegeven was. Ik had dat mij niet voorgenomen, maar het kwam in den droom in mij op, de dankbaarheid voor mijn lieve vrouw.

En toen de droom bijna verdween, bad ik nog dat ik met God in innig contact mocht blijven, en ik dacht daarbij aan mijn Christusbegrip.

Het bizondere was dat ik, al sliep ik goed en lang, mij toch niet recht lekker voelde, namelijk in de ingewanden, en helderheid anders met zulke omstandigheden niet samengaat. Ook de nawerking was niet merkbaar gunstig.

Geen demonen.

22 december 1907

Een goede slaap, waarin hoofdpijn wegtrok. Maar daarin een vreemd angstig gevoel, als van demonischen oorsprong, maar niet door demonen gepersonifieerd. Ik werd er door bedrogen en geloofde er in. [Ik had den vorigen avond de moord van Cesar gelezen in Plutarchus, het hield daarmee verband]

Ik droomde ook van Martha en Jolles, half teeder, half pijnlijk.

19 januari 1908 Villa Ilonka

Na een drukken tijd met veel activiteit naar buiten, gister ontspanning met inkeer, neerslachtig, maar diep-rustig, een verademing. Ik wist dat de heldere droom komen zou.

En hij kwam ook, lang, herhaald, tegen den morgen.

Het begon met bloemen, een bloemkwekerij - Groenewegen, mij lief uit mijn jeugd, en vaak voorwerp van droomen, in eigen licht - en toen het naar buiten gaan, en de wijde horizonten. Het was een voortdurend wisselen van binnenskamers, binnenstads, en buiten. Zoodra ik besef kreeg bedacht ik wat ik doen zou, en herinnerde mij het plan Nellie te roepen. Ik deed het luid en herhaaldelijk, wel twintig malen, maar ik zag geen gestalte die op haar leek, wel een groot aantal demonen. Nooit zag ik zooveel demonen, een stad vol. Ze waren niet bijzonder griezelig, en ik had ook geen heftigen strijd. Maar ze waren veel talrijker dan ik ooit gezien heb. Soms was een enkele brutaal, en moest ik met slagen optreden. Maar zeldzaam. Een die ik gestraft had zag ik voor mij uit mijn weg bevuilen met faeces, en deurknoppen enz. besmeren die ik moest aanraken. Ik zag toen voor mijn oogen doen wat men anders alleen als effect ziet - de faecesdroomen.

Ik voelde gelukkig en verruimd, en zag ook prachtige vergezichten.

Ik kwam in een zaal vol wezens, waar het zeer imposant en mooi was, en ik voelde dat dit geen gewone, lage demonen waren, maar wezens van een hooger orde. Ze zaten als in een senaat, ernstig en zwijgend.

Maar andere echte demonen lokten mij met sexueele verleidingen, lubrieke houdingen en woorden. Ik wist echter en zag ook dat ze in 't geheel geen sexe hebben. Ik zeide ook tegen een die mij verleiden wou: 'je bent man noch vrouw' Maar hij zeide dat dat geen bezwaar was. Eindelijk zag ik er, die klein waren en niet anders dan een groot oog, dat op den grond lag.

Des morgens was ik opgeruimd en goed in evenwicht.

13 februari 1908

Wederom na een tijd van drukte en activiteit ontspanning en diepe slaap. De vorige nachten had ik reeds gezweefd, heden kwam de helderheid.

Het begon met een rijtuig met twee paarden dat ik zelf mende.

Toen plotseling zat ik op een privaat en zei: nu weet ik zeer goed dat ik droom dit is me nog nooit gebeurd in zulk een positie helder te worden.

Daarop zag ik mijn moeder en omhelsde haar, de helderheid duurde lang en ik was op mijn gemak, overdenkende wat ik kon doen om verband te brengen tusschen dag leven en nacht leven. Ik dacht over

teekens, stukjes papier, of iets dergelijks totdat mij inviel dat ik Nellie zou roepen. Ik riep toen luid 'Elsie, Elsie' en ook terstond zag ik een lang blond meisje, die ik dringend verzocht haar tante Mrs Thompson te zeggen dat ik haar geroepen had. [Eerst na 't ontwaken bedacht ik dat ik Elsie riep in plaats van Nellie evenals in dien vroegeren droom]

Toen begaf ik mij naar buiten, in de open lucht, zweefde van een dak en genoot de welbekende, onbeschrijfelijke geluks gewaarwordingen.

27 februari 1908 aan boord Mauretania

Hedennacht, na vele ongunstige nachten met droomloozen slaap of demonischen invloed, een gunstiger droom.

Ik liep op een straatweg bij Haarlem, onder Heemstee, een weg, uit dromen welbekend. Toen schemerde flauw het besef dat ik binnenkort in Amerika moest zijn, en ik riep, eenigzins ongerust: hoe moet dat gaan? ik meende toch dat ik veel dichterbij was, en nu ben ik nog in Haarlem.

Toen kwam met een bevredigend gevoel een besef van de ware toestand, en het deed mij genoegen toen ik weer het trillen van boot gevoelde en wist waar ik was.

Van 14 op 15 droomde ik de waarschuwing van mijn vader, dat ik een fout had gemaakt. Hij was zeer boos, en ik antwoordde, ook vrij heftig, dat ik geen verstand had van boekhouden.

[Aan 't ontbijt het telegram over Paul]

In een der eerste nachten aan boord, toen ik zeeziek was en veel sliep, de demonischen invloed en het zien van de spookachtige groote waterlaarzen. Een echt demonischen spot met het angstgevoel omdat ik op den diepen oceaan dreef.

1 april 1908 bij Martin, Staten Island N.Y.

Voor 't eerst sinds langen tijd een heerlijk gunstige slaap met helderen droom.

Ik zat in een kring vrienden en verwanten, dicht bij de duinen, en naast ons een diepe vallei. En ik zei, dat ik wist te dromen. En ik liet mij zweven over de vallei. Toen ging ik verder, en zweefde gemakkelijk hooger, en zag de heldere lucht en voelde de dankbare verrukking.

Het eindigde met Carry, die ik met blijdschap omhelsde.

10 april 1908 aan boord Carmania, nog 800 mijlen van Liverpool

Voor 't eerst sinds Januari weer een echte heerlijke heldere droom. Ik voel gezond en goed, doch er staat veel zee en van nacht was er veel beweging in 't schip. De droom kwam zeer laat, tusschen 7 en 8.

Het begon met een gesprek over de ziel na den dood, waarin ik trachtte duidelijk te maken, dat er samensmelting der eenheden zou plaats hebben, geen persoonlijk voortleven, maar een opgaan van ons geestelijk wezen in een soort-wezen, maar met behoud van al onze herinnering en ervaring. Dit is mij nu heden, duidelijker geworden dan te voren.

Toen droomde ik thuis te zijn, op de Lelie, bij Martha. Er werd iets verbrand, van haar, en we spraken over vuur en water, ik at een waaiertje op.

Toen op eens de gedachte: ik heb mijn liefste nog niet gezien, ze wacht, ik moet haar gauw gaan begroeten. Daarop bedenken dat mijn koffers er niet waren. Toen kwam het besef, dat ik droomde, en nog niet thuis was. Ik ging op 't voorplein van de Lelie, en zag de blauwe lucht en een heerlijk landschap. Toen begon de verrukking. Achtereen volgens kwamen de prachtigste tafreelen, en ik deed niet anders als kreten van dankbaarheid en verrukking uiten. Ik zag een ontzachtlijk berglandschap, met groote duidelijkheid. En toen op eens voor me een liefelijke groene vallei, met stille huizen en tropische boomen, in een onbeschrijfelijke veel beteekenende stilte en rust. Toen riep ik mijn lieve vrouw, dat ze toch ook komen zou, en kijken. Ik zag veel bloemen, en ik bemerkte dat ik door een net keek, en zei, geaffaireerd 'o, mijn bijen kap' maar lette daar niet verder op. Hij hinderde mij niet.

Truida zelf zag ik niet, maar ik voelde toch wonderbaar gelukkig in liefde besef.

17 mei 1908 Guernsey

Nog geen helderheid. Maar den 14^e begon ik te zweven in den droom. En hedennacht verjoeg ik een demon. Maar daarbij voelde ik machteloos, ik kon alleen roepen niet bewegen. Toen een blijkbaar door demonen veroorzaakte droom over Emons, repetitie van geld-calamiteit. Hij moest alles opgeven, de zaak was ten eind. Ik besepte echter het droombedrog.

18 mei 1908

Geen helderheid, maar een zeer duidelijke droom van Roosevelt. Ik was voor de tweede maal bij hem, zag ook zijn vrouw en dochters.

21 mei 1908 St Martins, Guernsey

Hedennacht eigenaardig door demonen bedrogen. Ik was met iemand anders en zou hem als 't ware de demonen toonen en demonstreeren. Ik zei dan: dit is een echte, dit is er géén, dit heeft er niet mee te maken. Er hing een rose hoedje, en dat zag er spookachtig uit, maar ik zei: neen dat is er geen. Ook zag ik weer een spiegel en liet den ander daarin kijken, en ik merkte op dat het spiegelbeeld niets geleek.

Deze geheele droom lijkt mij demonen werk, en ik was dupe.

29 mei 1908 Guernsey

De eerste helderheid sinds 10 april. Ik sliep ook voor 't eerst zeer verkwikkend, sinds lang, ondanks hooi katarrh. Ik zag veel menschen en vloog daarover heen. Daarbij de lucht diepblauw. Ik kreeg besef en verhief mij als uit een stad. Toen het eigenaardige gevoel van *achteruit te zweven* zonder mij te kunnen verzetten. Ik voelde dat ik er niets aan doen kon en ik zweefde snel achterwaarts. Daarbij was het zeer donker om me heen. Ik was echter niet bezorgd en zag het donkere blauw boven me. Geen demonen.

De duisternis was een herinnering aan een donkere vuurtoren waarin ik gisteren geklommen was. Eigenaardig is dat ik niets zag van de prachtige vergezichten die ik hier op Guernsey zag, maar alleen de donkere toren.

30 mei 1908 Guernsey

Een diepe, zeer verkwikkende slaap, met een sombere droom van een graf waarin twee kisten, een groote en een zeer kleine, als voor een zuigeling.

5 juni 1908

Een heldere droom, waarin ik voortdurend het eigenaardig gevoel had dezen toestand te willen bestendigen. Ik sprak en prevelde, met de gewone, mij eenigszins geaffecteerd voorkomende stem en manier, ik bad niet en was niet zeer gevat wat ik doen zou, maar ik wilde vooral voortzetting van de helderheids-toestand. Ik zag stadsgezichten, maar eerst op 't laatst werden ze mooi, en zag ik menschen en wereld aan met dat wondere geluksgevoel, dat beteekent mijn verhouding en invloed op de wereld.

Toen kwam een demon, een gebrild gezicht, vlak bij mij, en ik voelde het vreemde, duizelige demonengevoel, eenigzins griezelig, maar toch niet onaangenaam omdat ik het aankon en mij sterk voelde. Ik verdreef hem gemakkelijk, en was nu daardoor ook heden veel beter van geest, vooral rijker, imaginatiever, en actiever. Hoewel ik zeer geplaagd werd door hooi-catarrah.

29 juni 1908 [Walden]

Eerst zeer verwarde, of liever onverklaarbare en zonderlinge dromen, van een groot ijzeren voorwerp, dat we gesamenlijk fabriceerden, en daarbij iets misdadigs, dat uitkwam.

Toen, op eens, de zonneshijn, een bleeke, koude zon, waarheen ik keek, en helderheid. Ik zag de zonneshijn. De grond onder mij was vaag, dor en bevroren. Ik was zeer helder, maar had geen besef om iets te doen of te zeggen. Ik zweefde voort, en zag toen den grond dieper onder mij, als van een grooter hoogte. En dat gevoel - dat overdag duizeling geeft - gaf mij de groote geluksgewaarwording even.

14 juli 1908 Walden

[Gelukkige, opgewekte, werksame tijd] Ik zag een bergachtig landschap, op de wijze die komende helderheid aanduidt. En om het goed te zien wilde ik mijn oogen wijd opendoen. En toen gingen ze inderdaad open, en onder aan 't vizioen zag ik een breede strook helder daglicht. Daarmee was de heldere droom verjaagd. Ik maakte de opmerking dat het daglicht veel sterker was dan het vizionnaire licht.

Ik had ook een gewone droom, die wellicht aanduidt hoe de demonen onze gedachten van overdag trachten te symboliseeren of bespottelijk te maken.

Ik had aan 'de Nachtbruid' geschreven, het hoofdstuk over die tegenstelling van de ideale vrouw en het vernederend geslachts leven. Toen droomde ik dat ik Mary Hoogstraten zag, met haar madonnagezichtje wel de meest representatieve van alle mij bekende meisjes die als een ideaal van reinheid schenen, - en zij droeg haar kleederen zóó, zonder het te weten, dat haar onderlijf zichtbaar was en dat was geheel vuil en afzichtelijk. En ze wist het niet en wandelde onschuldig voort en ik twijfelde of ik haar roepen en waarschuwen zou of niet.

16 juli 1908 Walden

Een helder moment, zeer eigenaardig. Ik lag

voorover, op mijn borst, en zag voor mij een klein straatje uit Haarlem. Het was het straatje van de Bakenessergracht naar den Kouden kom, langs de Bakenesser kerk. Ik ging het vroeger altijd door, als ik mijn vriend Frans Waller bezocht. Of het precies geleek weet ik niet, ik *wist* alleen dat het dat straatje was, en ik was een oogenblik zeer helder en ook gelukkig. Het bekende geluksgevoel, alsof alle zorgen afgegleden zijn. Maar het duurde kort en ik sprak niet.

Maar verder was de geheele nacht vervuld op een wijze die 't meest aan de droomsoort d. herinnert, van een Amerikaan, Flint, de man die mij aansprak na mijn rede en ten eten vroeg. Ik heb hem niet gezien, ik hoorde niets van hem, ik weet geen enkel detail, ik weet alleen dat hij mijn ganschen nacht nagenoeg in beslag nam, en ook dat het mij scheen alsof hij den *vorigen* nacht mij een heldere droom bezorgd had.

Later gewone dromen over een verblijf bij Lady Welby en Sir William.

28 juli 1908

Hedennacht twee momenten van helder waarnemen. De eerst maal was het alsof ik een gesprek zonder woorden voerde. Er werd mij een vrij uitzicht getoond en het was of mij gezegd werd dat ik mij te veel bekommerde om de erkenning van menschen en om het niet begrepen worden, want het geluk zelf lag toch in het wijd-zien en veel begrijpen, en daardoor was ik toch veel gelukkiger dan al die andere menschen die tegenover mij stonden.

In een tweede helder moment bad ik, en het was alsof de dingen die ik zei beurtelings werden aanvaard of afgewezen. Mijn verzekering dat ik getrouw was [faithfull = geloovig] werd vol aanvaard. Als ik sommige andere dingen zei was mijn stem gekunsteld, alsof ik niet geheel juiste dingen ook niet met overtuiging zeggen kon.

29 juli 1908

Hedennacht weer goede slaap, rustiger dan in lang en weer dezelfde soort heldere momenten. Het landschap is niet zoo ruim en helder, en de lucht niet zoo blauw als vroeger wel. Meestal is het grijs, en ben ik in kamers, zolders en stads-tafreelen. Bij 't eerste moment was ik geruimen tijd verdiept in 't bezien van een tafreel eer ik begon te begrijpen dat ik, *als ik wilde*, besef zou krijgen. Ik dacht toen wat ik doen zou en kon mij niet bezinnen wie ik voornemens

was geweest te roepen. Toen dacht ik aan Goethe, en riep tweemaal: Goethe, Goethe. Ik zag toen een groot masker van hem, van pleister, met licht groen-blauwe kleuren. Maar van zijn persoon bespeurde ik niets.

[Eenige nachten geleden was ik van zijn wezen den ganschen nacht vervuld geweest, zooals 16 juli van Flint]

Het besef kwam toen min of meer helder terug. Soms scheen ik zeer dicht bij 't ontwaken, maar bemerkte later dat ik er nog zeer ver af was geweest. Eens zag ik twee spiegelbeelden van mezelf, of liever twee geheel op mij gelijkende schimmen die met elkaar in gesprek waren en waartegen ik sprak.

Een ander moment voelde ik zeer duidelijk hoe driften en gemoedsaandoeningen mij volkomen de baas waren, zoodat ik dingen deed die mijzelf geheel absurd of leelijk voorkwamen en het toch niet laten kon. En daarbij de gedachte hoe dit het resultaat moet wezen van een liederlijk leven, dat men voortdurend in allerlei absurds, leelijks en vuils verward blijft, en er totaal machteloos tegen is. Het gevoel van onmacht tegen elke opwellende drift, in den droomtoestand, is hoogst karakteristiek.

5 augustus 1908

Ik droomde op een feest of gemeenschappelijke maaltijd te zijn. Ik zag de gasten een oogenblik niet en hoorde dat ze even aan 't wandelen waren. Toen ging ik hen achterna, het venster uit, een oogenblik weifelende of ik het veilig doen kon of niet. Toen begreep ik dat ik droomde en dat ik dus niet zou vallen. Aan een boompje greep ik mij nog en zweefde weg. Toen werd ik steeds helderder, zag een wijd verschiet, omhoog een soort burcht met vele vensters, en ik begon mijn luide uitingen van verrukking en dank. Maar ik was er zeer kritisch bij. Ik zag mijn handen zeer duidelijk, maar ze waren zonderling rood met witte vlekken. Toen zeide ik: ik wil ze groen zien. En terstond zag ik ook groene, mos-achtige handen.

Daarna had ik nog een wedstrijd met J. van Looy, die bij de partij was, in het springen op een hooge poort. Ik nam een aanloop en sprong met een langsame groote boog, als een omhooggeschoten pijl. De eerste maal was de boog te kort en kwam ik voor de poort neer. De tweede maal kwam ik goed, juist op de poort terecht.

9 augustus 1908

Een droom zooals ik er nog nooit een gehad heb.

Het begon met paardrijden.

Toen droomde ik van het leven hiernamaals, of liever het generzijds.

Symbolisch werd dit aangeduid door een oneindige schacht waarin overgangen van licht tot donker. Iets als de helletrechter van Dante. Ik was een weinig beangst door het idee van in 't grondelooze te vallen. Doch ik voelde dat ik naar 't licht kon stijgen als ik wilde.

Toen kwamen wij [ik was met mijn vrouw, hoewel ik haar niet zien kon] bij wezens die een hooger soort menschen waren. We gingen over in een volgende levenssfeer. Daarbij kwam ik voorbij een menigte wezens, dichte drommen. Het waren geen demonen, daarvoor was hun indruk te weldadig.

En toen kwam ik in een gezin, een kamer, bij een hooger soort menschen. 't Eerst wat ik zag was dat een kind een jongetje scheen het, uit een zijdeur sprong, dwars door de kamer, en verdween door een soort gesloten venster, er op ingericht om iemand door te laten en dan vanzelf weer te sluiten.

Er was een muziek-instrument, zeer ongewoon, met een soort blokjes, waarop lieflijke muziek gemaakt werd. Ik hoorde die zeer duidelijk, probeerde ook ze zelf voort te brengen maar kon dat niet. Terwijl ik naar dat instrument stond te kijken had ik vol besef, en *was mij bewust in een droomsfeer te zijn waar ik nooit geweest was, en waaruit ik ook niet zooals anders altijd, willekeurig zou kunnen ontwaken.* Ik was te diep. Ik overdacht ook, dat dit geen demonen werk kon zijn, vooral ook om dat muziek-instrument en die muziek.

Toen spraken wij met de persoon in de kamer, uit de wereld. Het scheen een vrouw, en zij die met mij was, [mijn vrouw] scheen zich te verwonderen dat het alles zooveel op menschen leek. Vooral toen ze hoorde dat hier ook ziekten waren, en hospitalen [ik hoorde het woord 'kliniek']

Ik zeide toen tegen de spreekster dat ik het later wel alles zou uitleggen als ik weer wakker was, dat het nu al genoeg was, dat zij [mijn vrouw] een indruk kreeg van deze wereld buiten onze bekende menschenwereld.

Maar vooral merkwaardig was het gevoel van rust, van zekerheid, van kennis en van levensgeluk dat deze andere menschenwereld bezielde. Er was niet die twijfel, die onzekerheid, die malaise, die somberheid van onze bekende menschenwereld. En dat gevoel van vreug-

de doordrong mij ook en vervult mij nu, wakend, nog.

Ik zeide o.a. ook dat ik die lenigheid en vlugheid, die deze hogere menschen zoo deed springen en zweven, zelf ook kende in mijn droomen. En ik bedacht of dat droom verschijnsel een herinnering of voorgevoel - of liever zijdelingsch verwantschapsgevoel - kon zijn aan die andere wereld.

Het ontwaken ging vrij snel - maar wel uit groote diepte. Ik bedacht terstond hoe een der grootste menschen [Goethe] de heerlijke zekerheid dier andere menschen *niet* had.

Nadat ik was wakker geweest, sliep ik weer in en kwam weer in dezelfde diepe sfeer. En nu gebeurde dit dat men mij in die sfeer iets meegaf, een takje, en dat ik in de gewone droomsfeer ontwaakte en tot mijn groote vreugde en verbazing het takje nog in de hand had. Daarop werd ik geheel wakker en begreep terstond dat het takje er nu niet meer zijn kon.

4 september 1908 Wijk aan Zee

Een maand lang zeer weinig aanduidingen van helderheid. Een paar malen zweef en vlieg droomen. Veel scherpe droomen [type b] Daarbij maar zelden een mooi gelukkig slaapgevoel, op Walden. Dat kwam echter den eersten nacht al in Wijk aan zee. En dezen nacht een zeer helder moment.

Het geziene landschap was zeer mooi, helder, frisch groen met blauwe lucht. Hollandsch landschap met weide en water, wilgen en struiken. Ik riep weer dankbaar en verrukt, nu niet God, maar 'Vader!' herhaalde malen. Ik zag ook weer mijn handen, zeer duidelijk, ik strekte ze voor mij uit. Toen bedacht ik dat ik Myers wilde roepen. Ik poogde dit te doen, doch mijn stem was te zwak, ik kon geen geluid geven. En bij de poging hiertoe bemerkte ik dat ik in de waaksfeer geluid gaf, en werd daarbij wakker.

Dit was dus geheel alsof de scheiding tusschen droomlijf en waaklijf niet compleet genoeg was, en mijn wils-inspanning op het waaklijf werkte en daardoor geluid en tevens ontwaken teweeg bracht.

De droom kwam ongewoon vroeg, ongeveer 3 à 4 uur, en duurde kort.

7 september 1908 Wijk aan Zee

Diepe slaap, verkwikkender dan op Walden. Nu zeer laat in den morgen helderheid. Ik denk tusschen 7 en 8. Ik merkte terstond op dat het zelfbesef, de herinnering, *eerst*

komt, en dat daarna en daardóór de geziene vizioenen hun intensief visionair karakter krijgen. En dan verwondert het mij telkens in dien toestand dat ik ze niet meer en gemakkelijker te weeg breng.

Deze maal was het prospect nevelig en donker. Ik vergat Myers te roepen, maar ik bad zeer luid en lang. Ik bad om helderheid, en de laatste woorden van mijn gebed waren: 'helderheid in gedachten en in daden' Ik had daarbij mijn handen, met gesloten vuisten, uitgestrekt, en het interesseerde mij zeer of mijn lijf ook werkelijk zoo lag, en ik deed mijn best goed op te letten op de overgang van droomlijf in waaklijf, zeker verwachtende dat mijn handen op gewone wijze onder 't dek zouden liggen.

Maar ziet het scheen alsof ik werd gewekt door bezoek, het was zes uur, een paar mannen uit de arbeidersbeweging [Altink o.a.] stonden voor mijn bed en verzochten hulp en kwamen om een gunst. Ik werd boos en tevens beschaamd omdat ik nog in bed lag en snauwde hen af, zeggend dat ze eerst belet moesten vragen. 'Loop naar de bliksem' riep ik. Daarbij bemerkte ik dat mijn handen uitgestrekt waren als in den helderen droom.

Dit alles was demonen bedrog, ik werd eerst over achten, na droomloozen slaap, geheel wakker en bemerkte dat mijn handen geheel stil onder 't dek hadden gelegen. Ook had mijn vrouw niets van mijn luid spreken gehoord.

Merkwaardig is dat ditmaal de demonen wel weer na de helderheid kwamen maar als gewoon droom-bedrog, en niet zooals anders dat ik ze onderscheiden kon. Ik zou zeggen dat men de demonen alleen bij helder zelfbesef ook als demonen waarneemt, en anders alleen door hun begoocheling. En dat het verschijnsel dat ze na een heldere droom zoo vaak als demonen worden gezien alleen berust op het nablijvend zelfbesef. Is dat minder helder dan vertoonen ze zich toch als een of andere spot-droom, die bijna nooit ontbreekt.

8 september 1908 Wijk aan Zee

Hedennacht veel zweef en vliegdromen. Stadsgezichten. Het Haarlemsch paviljoen. Mijn vader. Maar niet verder dan de grens van helderheid. Geen vol besef.

24 september 1908

Ik sliep niet behagelijk, maar verwachtte toch helderheid. Die kwam ook, na anderhalf uur wakkerliggen van 3½ tot 5. Ik was in een kamer, maar steeg er makkelijk uit. Ik kreeg van

een vrouw een geslepen flaconnetje van bruinachtig glas of kristal, en een zware diamantring. Ik kneep die ferm in mijn hand met de gedachte ze als evidentie in mijn hand te houden, en ik bewaarde ze ook gedurende den droom. Ik zweefde toen over een woeste zee, die 't land instroomde. Ik had helder besef. Ik dankte ook God, maar had daarbij niet de gewone wijding en verrukking. Ik hoorde een muziekkapel, fanfare-corps muziek, zoo verbazend duidelijk dat ik dacht: 'ik moest even wakker worden om te hooren of dit echt is, en ze werkelijk op straat staan te spelen.' Maar ik vreesde niet weer in te slapen, en werd daarom niet wakker. Ik stond ook voor een heester, met twee personen [mijn vader en broer? dit niet zeker] en beduidde hen hoezeer ik verbaasd was over de scherpste en duidelijkheid waarmee ik die groene blaadjes zag.

Tot slot weer 't gevoel van overgang in 't lijf, met 't verdwijnen van de ring en 't flaconnetje.

26 september 1908

In den middennacht slecht geslapen, van 4 tot 7. Toen tusschen 7 en 8 een droom van de soort d. Het weten eindelijk in diepen slaap te zijn. Maar daarbij droeve en sombere gevoelens. Ik zag een van de twee of drie droomhuizen die ik vroeger bewoond zou hebben, en die nu door anderen bewoond waren, weelderig, voor mij verloren. En ik dacht hoe treurig het was dat ik nog altijd op kamers in Amsterdam moest wonen. Ondanks deze memorie fout wist ik toch zeer goed in diepen slaap te zijn. Ik zag matte, goudgroenige zonneschijn, maar kon die nauwelijks zien, ook een benauwd hol. Maar ik dacht steeds: ik slaap diep en goed, en het hindert niets. Ik had geen geluksgevoel, maar werd verkwikt wakker.

28 september 1908

Ik lag tot 5 a 6 uur wakker. Toen sliep ik in, kreeg besef, en dacht er terstond aan Myers te roepen. Ik herinner mij niet wat ik zag, het was binnenshuis. Toen stond ik voor een persoon, die was niet Myers, een geleerde, in Londen. Ik vroeg zijn naam en hij spelde die, ik herinner me alleen de letters E.A.L. Ik zeide hem dat ik droomde, dat ik zelf op 't oogenblik sliep, onder goed toezicht, bij getuigen bedoelde ik. En ik verzocht hem te noteeren dat ik tegen hem gesproken had. Ik weet niet of ik er om dacht mijn naam uitdrukkelijk te melden.

29 september 1908

Weer diepe slaap. En toen ik in een stad wandelde - ik zag de glibberige wagensporen en tramrails, met een gevoel dat ik er al lang gewandeld hand, bedacht ik op eenmaal dat ik ergens slapen moest. Ik herkende de sfeer van den droom, maar kon mij moeielijk te binnen brengen waar mijn lijf rustte. Maar ik had het gevoel nu eens recht vrij te zijn en mij ruim te bewegen in de nieuwe sfeer. Laat ik er nu van profiteeren dacht ik. En ik begon te bidden en riep 'God!' Maar de sfeer was lager, er was geen vreugde en verrukking, ik zag geen blauw, en mijn gebed klonk onecht. Ik zag ook geen zon, maar een kleine, misvormde maan. Ik zweefde door de stad, zag een bronzen beeld, een Roodhuid, en wierp dat van 't voetstuk. Toen nam ik 't voetstuk op en dreigde er iemand mee. Ik was blijkbaar in een lage sfeer en gedroeg mij ook grillig, buitensporig, onbeheerscht.

Veel later een lange droom over de opvoering van Ysbrand in Stuttgart. Alles mal en onmogelijk. Het ging alles verkeerd, en ik was zeer boos en teleurgesteld. Maar ik heb toch geen ongunstige naindruk. Ik begrijp dat het bedrog was, gewone droomen-onzin.

3 oktober 1908 Walden

Een droom waarin ik met Hans en Paul te samen was, en besef kreeg. Hans was even verdwenen, maar ik wachtte tot hij terugkwam en sprak toen uitdrukkelijk tot hem en vroeg: weet je waar wij nu slapen? Toen herinnerde ik er hem aan dat wij 'de ruïne van Brederode' zouden gaan zien en den nacht daaraan vooraf samen slapen. Dit was een geheugenfout van mij. Ik riep ook Paul er bij, opdat hij zou getuigen. Maar overigens had de droom geen verrukking, geen bijzonder geluk of pracht.

7 oktober 1908 Londen, Gunter Grove 20

Aan boord gister sliep ik een paar uur goed, en droomde dat wij een luchtschip voorbij zagen gaan. Wij liepen allen uit, gingen naar 't dak, en hoorden het geraas. Het was een gunstige droom, en ik was verkwikt.

Heden, na een vermoeiende dag, en een nacht aan boord, sliep ik in Londen zeer verkwikkend. Ik werd helder, midden in den nacht, en zag een fraai verschiet en had weer de echte intensieve verrukking. Ik zag iets als een tempel in de verte, dat mijn doel was. Ik bedacht ook mijzelf te suggereeren, legde de handen op mijn schouders en suggereerde krachtig tegen de pijn. In den droom voelde ik toen

natuurlijk niets meer. Hedenmorgen voel ik zeer wel en verfrist en de schouderpijn bijna verdwenen.

18 oktober 1908

Een lange slaap. Tegen den morgen zag ik een stadsgezicht in zonneshijn. Maar het licht was zeer bijzonder blank en prachtig. Ik zweefde uit, over de stad en observeerde mijzelf goed. Mijn handen vooral, maar ook mijn lijf en mijn kleederen. Toen kreeg ik een aanvechting om mijn kleederen open te doen en mijn lijf te bekijken. Maar ik begreep onmiddellijk dat dit niet pluis was, en dat ik hier demonen-spel moest vreezen. Toen liet ik het na. Daarmee was het besef spoedig verdwenen.

21 oktober 1908

Een veel verkwikkender slaap dan de vorige dagen. Tegen den morgen, al laat, een droom waarin ik over een zeer wijde kloof sprong. Ik nam den aanloop en bemerkte eerst onder 't springen hoe ver de overkant was. Maar ik kwam er niettemin gemakkelijk. Toen keerde ik mij om en zei tot een paar anderen die mij gevolgd waren: Zie nu, dat is omdat ik droom, en omdat ik in dit droomlijf pas *mijn volle kracht heb*.

Deze uitdrukking beviel mij, en ik had een gelukkig gevoel.

24 oktober 1908 Köln

Ik had zeer lang wakker gelegen, of niet werkelijk geslapen maar licht gesluimerd. Wel tot zeven uur. Toen dacht ik: als ik nu inslaap zal het type h. zijn.

En ik sliep in en het was type h en ook even type g. Dat wil zeggen het begon met demonensfeer. Maar ik was niet angstig en trachtte niet wakker te worden, integendeel ik was blij en deed mijn best diep in slaap te blijven. Ik zag een paar demonen en vermaande hen. Toen trachtte ik te bewegen, maar ik merkte dat ik alleen mijn armen bewegen kon. Als ik wilde overeind komen, dan voelde ik dat mijn slapend lijf mee zou gaan en ik wakker zou worden. Dat wilde ik niet en ik vergenoegde mij met de armen te bewegen. Ik wist echter dat ik goed diep en verkwikkend sliep. Toen riep ik een demon, hij stond bij een deur en zag er vrij onschuldig uit, een klein, goedig tuinmanneltje zou men zeggen, en ik zei dat ik mijn lijf niet vrij kon krijgen, alleen mijn armen, en ik vroeg *of hij mij helpen wou, verder van 't waaklijf los te komen. Hij stemde hulpvaardig toe en trok mij aan mijn armen verder overeind*. Toen stond ik eindelijk recht op en kon

zweven en mij vrij bewegen, tot mijn groote vreugde, terwijl ik vast wist te slapen. Toen zocht ik lang naar een uitgang om buiten te komen, maar ik kwam in veel gangen en zolders, en ik ben maar even in een klein tuintje geweest.

De korte slaap verkwikte mij geheel.

Ik had in deze type h. meer een gevoel van moeheid dan anders, en toch was ik niet moe, maar eerder overprikkeld gaan slapen. Physieke moeheid geeft gevoel van frischheid in type h. geestelijke overprikkeling geeft zwakte en moeheid.

26 oktober 1908 Stuttgart

Een nieuwe droomvorm, variatie van type h. niet duidelijk demonisch en toch de gewaarwording van een ontwaken en de slaapkamer te zien. Ik zag plaatjes aan de wanden en dacht stellig dat het mijn hotelkamer was. Toen echter deed ik een eigenaardige inspanning, een wilsinspanning om te *zien*, en mijn bedoeling daarbij was iets in de toekomst te lezen. Het gevolg was een snelle wisseling van allerlei cijfers en opschriften die ik zeer duidelijk zag, en waaruit ik de beteekenis trachtte op te maken. Maar het was meestal verwarde onzin. Ik herinner me 't getal 35, en vroeg mij af wat dat voor beteekenis voor me hebben kon.

Ik werd verkwikt wakker, het was tegen den morgen geweest, en de slaap gunstig.

[Else werd den volgenden dag 35 jaar, even oud als mijn vrouw]

3 november 1908

Van nacht in den sneltrein sliep ik zeer vast, zoodat de conducteur moeite had me te wekken, en ik droomde dat ik Paul allerlei gevaarlijke waagstukken zag doen aan een hoog toestel, beiden; Hans en Paul, en hen in doodelijke angst toeschreeuwde niet zoo roekeloos te zijn.

5 november 1908

Zwaar geslapen. Gedroomd van luchtschepen. Ik zag ze omlaag vallen, maar beschermd door parachutes. Ikzelf deed daarna lange tochten zwevende. Door vergelijking met een naast mij gaande wagen maakte ik op dat ik 25 K.M. per uur ging, en ik wist dat ik dit een uur ongeveer zou kunnen volhouden.

18 november 1908

Ik sliep gisteren nacht bij den notaris Sannes in Hoorn, na een voordracht, en had wat moeite om in te slapen. Toen

tegen den morgen een zeer typisch en duidelijk geval van verkeerd wakker worden [g] maar met volledig besef. Ik wist dat ik juist ingeslapen was [h] en ook volkomen waar ik mij bevond en dat ik in de spookwereld was ontwaakt. Het gevoel van angst en griezel was zeer gering, maar de vizie zeer helder en scherp. Ik was op mijn gemak, wierp het dek terug en stond op in de spookkamer, die nauwkeurig op de werkelijke kamer geleek. Ik ging naar de deur, zeggend: 'het aardige van dezen toestand is dat ik door de deur kan gaan zonder haar open te doen' en zoo deed ik ook, ik ging door de gesloten deur, en toen de trap af naar beneden. Daar begon ik in de vestibule luid te zingen en te joelen, en met mijn armen te gesticuleeren, een pet in de hand. Ik wist dat ik niet gehoord kon worden maar mijn stem weergalmde zoo luid in de marmeren gang, dat het mij ongeloofelijk voorkwam. Eerst bij het echte wakker worden begreep ik dat ik al den tijd stil geslapen had. Bij 't zingen en gesticuleeren het bekende gevoel mijzelf niet meester te zijn.

1 december 1908

Na twee of drie zeer goede nachten in het witte huisje, hedennacht helderheid tegen den morgen. Ik was eergister nog zeer neerslachtig, maar droomde daarop gunstig, hedennacht droom en stemming veel beter. Ik was bij Lady Welby, die bij Londen was gaan wonen, het huis was een herinnering van Saar Enthovens huis dat ik gisteren zag in Baarn. Bij het teruggaan naar de stad zweefde ik, en werd helder, en overdacht toen dat dit het soort bewustzijn zou zijn dat ik na 't sterven zal hebben. Daarbij zag ik gras, boomen, groene heuvels, zonneschijn, en ik zei bij mezelf 'nu met zulk een leven zal ik tevreden zijn, al is het niet zoo vast en klaar als het zinnenleven. Maar wáár ben ik? als ik maar *georienteerd* ben, ik moest vooral eerst *georienteerd* zijn.' Daarbij bedoelde ik natuurlijk dat ik wilde opzoeken al wat ik heb liefgehad. Ik zag toen, heel merkwaardig, mijn schaduw op den grond als scheen de zon links achter me, en ik zweefde een voet of zes boven den grond. Ik werd getroffen door het zien bewegen van de schaduw, mijn beenen zag ik in zwemmende beweging afgeschaduw. Ik kon uit de schaduw opmaken welke soort beweging ik maakte om vooruit te komen. Ik bad ook, en deze maal in ernst. Later beproefde ik het weer, maar toen was het valsch, 't gelukte niet.

Ik was rustig en sprak de menschen aan. Ze antwoordden mij in

't Hollandsch. Een was een Duitscher, en ik vroeg hem wanneer hij gestorven was. Tot mijn verwondering nam hij deze vraag heel gewoon op, daarmee goed toonende te weten dat hij gestorven was, en zeide dat het nog niet lang geleden kon zijn, een paar dagen misschien, maar hij had moeite het zich te herinneren.

Toen zweefde ik door de straatjes die ik als jongen doorliep om naar school te gaan. Daarbij kwam ik door een volle comédie, en riep luid tegen de menschen: 'veel plezier!' Toen zei ik: 'wil ik eens iets vertoonen dat niemand na kan doen?' Een man zei 'ik wed om 100 pond' Goed! zei ik, en ik liet me aan één hand midden in de comédie aan een electrisch licht omhoog trekken. Men mompelde dat dat geen groote kunst was. Maar toen liet ik het licht los en bleef vrij zweven. En toen zag ik dat ze zich overbluft voelden en geslagen.

Daarna nog weer helderheid en zonneschijn, maar langzamerhand ging het in gewonen droomtoestand over.

11 december 1908

Tegen den morgen zweven over lichtblauwe zeeën of meren. Bij het zien daarvan vreugde want ik dacht: nu gaat de helderheid komen. Het wijde vergezicht was prachtig en ik dacht: hoe kan ik toch overdag een begrip geven van deze pracht. Het blauwe water en verschiet doet mij nu denken aan een teekening van Henricus die ik voor eenige dagen zag, uit zijn ridder Halewijn, waarbij het teere van de lucht door gegolfde lijntjes was aangegeven. Dat mooi zag ik nu verwerkelijk.

In de verte zag ik de toren van Haarlem en ik dacht of ik daar soms mijn laatste levenstijd zou doorbrengen. [Herinnering aan Muralto, waarvan ik het XXI^{ste} hoofdstuk gisteren voorlas.]

Ik begon mij te prepareeren tot gebed, maar ik kwam er niet toe en de helderheid verdween, hoewel ik nog lang bleef zweven in den droom.

21 december 1908

De laatste twee nachten een nadering tot helderheid, maar gering. Gister bedorven door demonen, goor, ongunstig, scherp. Van daag beter, maar niet genoeg. Ik droomde van het Spinoza-huisje te Rijnsburg. [Gister had ik zijn portret gevonden en bekeken] Er waren groote gebouwen bij, een fraai museum, veel kunstwerken en boeken. Ik zweefde ook. Rijnsburg een groote, fraaie plaats.

23 december 1908

Na een slechte nacht een nacht met lange slaap van tien uren. Daarin een merkwaardige observatie. Ik sliep en droomde en wist te dromen, doch niet zeer klaar. Ik was in een kring van menschen en hoorde snurken. Ik hoorde het heel duidelijk, alsof 't van een ander kwam, van een der menschen om me heen. Ik keek rond om te zien wie het deed. Ik wist dat het snurken was, het geluid was volkomen bekend en duidelijk. Maar ik kon niet zien wie het deed. Toen werd ik even wakker, en wist dat ik het zelf had gedaan.

De gewichtige beteekenis hiervan is, dat het droomlijf ook nu en dan, zonder merkbare reden, de zintuigs-gewaarwording van het waaklijf kan hebben. Ik weet dat ik altijd snurk en tamelijk sterk, en toch heb ik er nooit *iets* van gehoord. Soms, overdag, als ik even insluimer, herinner ik het flauw, en wordt er wakker van. Dan heeft het waaklijf het gehoord. Maar het droomlijf hoorde er nooit iets van en ik verbaasde mij daar wel over, dat er zulk een volkomen scheiding is, dat zulk een sterk geluid in 't eigen lichaam zonder invloed hoegenaamd is op 't droomlijf. En nu, op eenmaal, hoor ik het sterk en duidelijk, maar alsof 't *van een ander* komt. Dit toont dus dat het droomlijf, *nu en dan*, de indrukken van het waaklijf als van buiten af kan waarnemen, dat de verbinding dus soms aanwezig kan zijn, soms niet. Ik sliep vast, en werd ook niet wakker van 't geluid, dus het *droomlijf* hoorde, wat in de waakwereld voorviel. Dit is mij nog nimmer gebeurd, en wijst ook op andere mogelijkheden, - want wat er gehoord kan worden, kan men ook zien en voelen mogelijk achten, en waar scheiding of verbinding zoo compleet kan afwisselen, daar zou men ook verbinding van 't eigen droomlijf met wakende lichamen van anderen kunnen onderstellen.

30 december 1908 Frederiksplein Amsterdam

Weer observaties nadat ik slaap te kort was gekomen en tusschen 6 en 8 diep insliep.

Ik zag licht en boomen en vergezicht en herinnerde mij dat ik pogingen wou doen om mijzelven te *zien*, mijn waaklijf. Maar ik kreeg den indruk dat dit *ondoenlijk* was, omdat ik zoo *snel* voortzweefde. Ik zei: ik ben machteloos, ik kan mij niet matigen in mijn vlucht. Doch na eenigen tijd bemerkte ik dat ik tot stilstand was gekomen. Toen was ik in een soort tunnel, met scherpe, harde steenen rondom, op afstanden licht-gaten van boven. Ik kon er niet uit, hoezeer ik wilde, en het was benauwd, angstig, enz. Ik zag een paar

demonen, in den tunnel, dicht bij me, en ik verjoeg hen.

Wat later liep ik met een ander en herinnerde mij [ten onrechte] dat ik hem heel goed kende, dat hij met mij samenwoonde, maar ik kon zijn naam niet herinneren. Ik sprak hem aan, zeggende heel goed te weten dat ik sliep en droomde, en ook wie hij was. Maar zijn naam kon ik niet te binnen brengen. Toen had ik de zonderlinge illuzie dat dit mij moest bewijzen hoe men in den droom de identiteit van iemand kon vaststellen ook zonder zijn naam te herinneren. Het gezicht scheen mij in den droom zeer bekend [nu weet ik het volslagen vreemd]

Toen was ik in een anderen kring. En daar zag ik, tusschen anderen, Aaltje Bakker van Walden. En ik hield een lange aanspraak om te beduiden dat ik het was, die sliep en hen in mijn astraal-lijf bezocht. Ik vroeg hoe laat het was, ze zeiden: zes uur. En ik zei toen: ik lig nu te slapen op mijn gewone plaats, hierboven [totaal valsche herinnering] en aanstonds keer ik in dat slapende lijf terug. Wat je hier ziet is mijn *astraal-lijf*. Ga maar kijken, boven, daar zul je mij vinden slapen. Toen zag ik Herman Gorter en zei hem naar boven te gaan, maar vlug, want dat ik 't niet zoo heel lang meer kon volhouden. Toen wachtte ik ongeduldig op zijn terugkomst. Hij kwam terug, met mijn waaklijf op zijn arm, slap en slapende. Ik zag duidelijk mijn pyama, dezelfde die ik werkelijk aanhad en toen liet ik mij door hem mijn waaklijf aantrekken als een jas, en voelde mij ook onmiddelijk wakker worden. Onder 't wakker worden bedacht ik dat dit toch een gedeeltelijke vervulling was van mijn toeleg om mijzelf te zien. Want ik heb nooit in helderen droom mijzelf gezien in het nachtgoed dat ik werkelijk aanhad.

Ik heb ook nog mijn droomhanden willen zien, maar ze waren zeer onduidelijk.

18 januari 1909

In de slaapwagen van den nachttrein uit Berlijn sliep ik goed. Van half twaalf tot zes uur aan één stuk. Ik droomde niet helder maar toch in die richting. Ik droomde dat ik uit de trein was gegaan en mijn bed en dekens had meegenomen. Ik overlegde hoe ik het goed weer aan de spoormaatschappij zou terugsturen. Ik sliep bij vrienden, die niet wisten dat ik aan huis was gekomen. Toen kwamen er demonen, en ze hadden de gedaante van mijn moeder, en het was mijn moeders hardheid tegen Truida. Ik verjoeg ze, en

schold hen, en het was hetzelfde verdriet als wanneer ik tegen mijn moeder moet optreden, een akelig gevoel. Ik was in groote spanning hoe 't met Truida was en of ons kind al geboren was. Maar ik kreeg maar geen uitsluitel. Alles vage aanduidingen. Ik zocht toen naar het gebouw waar Truida was, en ik was de localiteit vergeten. Eindelijk vond ik haar en ik droomde van haar dierbare gezicht vlak bij me, en het was een heerlijk weerzien.

5 februari 1909

Den nacht voor mijn afreis naar Amerika. Weer een heldere droom. De eerste sinds 1908. Ik zag een straatgezicht maar toen buiten een landschap. Veel blauwe lucht met wolken. Ik was zeer dankbaar en gelukkig. Toen zag ik het landschap, de bergen en boomen als *coulissen* en ik begreep dat dit beteekende dat ik nog niet de echte waarheid zag. [Kleine Joh. II] Ik was ook nog een oogenblik met mijn liefste samen. Het was een troost vóór de scheiding.

Zaterdag 13 februari 1909 aan boord Statendam

Een vrij goede nacht maar de slaap niet zoo gunstig als toen het stormde en ik zeeziek was. Toen droomde ik heerlijk van witte en violette bloemen.

Nu droomde ik dromen allen in type *b*. Den ganschen nacht hadden ze betrekking op Emons, op mijn huisje te Bussum en op mijn vrouw en kindje. Het kindje werd mij echter demonisch voorgesteld. Ik had het heerlijke gevoel van het in mijn armen te hebben, echt. Maar het was groot, mager en zeer leelijk. Het had- wat ik het allerleelijkst in een gezicht vind - zichtbaar boventandvleesch, bloederig en rood, en leelijke scheeve vooruitstekende tanden, het omhelsde zijn moeder, en beklaagde zich bij mij om dat tandvleesch. Later droomde ik weer van Emons, nu wat gunstiger. Van het thuiskomen, door een binnendeur van Emons huis in 't mijne, de heerlijke gewaarwording van weer bij mijn lieven te zijn. Toèn reed ik schaatsen op zand, en was dankbaar dat ik mijn huisje in Bussum had. 'Daarmee is veel kwaad voorkomen' zei ik. Een vage anticipatie was er van een nieuwen toestand, een ruimer huis, bediening. Emons had daarin iets te maken. Het was gunstig.

Heldere scherpe vizie van vreemde visschen in helder water. Een optocht van visschen. Daarbij onaangenaam scherp waarnemen, zooals type *b* altijd is.

zondag 28 februari 1909 bij martins, staten island

Een vrij slechte nacht, met driemaal wakker worden, toen, zooals ik verwachtte, droom type h. maar kort en niet zeer verkwikkend en aangenaam. Ik wist dat ik zoo juist ingeslapen was, en deed mijn uiterste best dieper in te slapen, en zonder vrees in de eenigzins spookachtige wereld door te dringen. Ik zag kasten enz. en mijn handen zeer duidelijk. Maar ik had lubrieke neigingen die ik niet weerstond, en ik was niet hooggestemd. Ik wilde een vrouw zien, zeide ik, en ik wilde naar een logee toegaan, een huisgenoot. Ik zag toen even een vrouw in bed liggen, maar werd toen spoedig wakker. Des morgens had ik een bui van sterke depressie gehad.

Dinsdag 2 maart 1909

Dezelfde ervaring als gister. Maar de nacht was beter, de slaap dieper, en de droom neigde meer tot edeler aard. Het was laat, over zevenen, toen de droomen begonnen, na kort wakker zijn. Het begon met het zien van mijn bed, hier in Amerika, en daarop een gestalte, onder de dekens. Verwonderd sloeg ik het dek weg, om te zien wie er lag, en zag het lieve, dierbare gezicht van mijn vrouw. Ik dacht: dat is een goedigheid van mevrouw Hymans, die heeft haar hier laten komen. Daarna weer andere droomen, overgangs-vormen tusschen type h. en type e. Ik wist dat ik pas was ingeslapen en ik wenschte vooral dóór te slapen. Ik liep veel deuren in en uit. Maar er was een voortdurende neiging tot erotische avonturen. Ik werd langzamerhand helderder en nu begon ik auto-suggesties en het landschap werd ruimer, en soms zeer fraai en duidelijk, met blauwe lucht en groene boomen. Ik trachtte mij van de erotische avonturen af te houden. 'Dat niet! neen, dat niet!' riep ik. 'Maar ik wil rustig zijn, en sterk, en vol moed, en opgewektheid.'

Daarna echter werd mijn helderheid weer minder en de erotische neigingen sterker, zoodat ik weer op avontuur uitging evenals gisteren.

Ik was echter zeer veel meer verkwikt en flink bij 't ontwaken.

Dromencahier 4

Het vierde cahier, een schoolschrift met een hardkartonnen bruine kaft, bevat 184 bladzijden waarvan er 173 beschreven zijn. Op het etiket staat het opschrift 'Droomen'. Het cahier begint met het droomverslag van 2 juni 1909. De laatste aantekening die in een afzonderlijk schrift werd gemaakt dateert van 15 september 1923. In de dagboeken zijn notities te vinden die van latere datum zijn. In het schrift bevinden zich folio-bladen met een opgave van data waarop een heldere droom werd geregistreerd over de periode 1896 - 1918.

Woensdag 2 juni 1909

Voor 't eerst weer een heldere mooie droom zoals ik die sinds het afscheid in Februari niet gehad had. Het was zeer duidelijk, onmiskenbaar, en in verband met hetgeen mij in 't leven overkwam. Een wijzing dat een aberratie voorbij is, des morgens vond ik den brief die het bewees.

Ik zag allereerst de diep blauwe lucht boven mij en riep onmiddellijk: 'Vader! wat heb ik lang gewacht!' en toen weer 'Vader, wat heeft het lang geduurd.' Ik riep het zeer innig. Toen werd het blauw verborgen door wanden, grijze wanden, en ik voelde nog weer een angstige, zwaarmoedige gewaarwording. Maar ik riep: 'Ik ben niet ongeduldig.'

Later droomde ik van Engeland dat ik doorwandelde, - ik kwam aan de westkust, daar was de zee achter hooge rotsen. De branding spatte hoog en ik merkte dat ze soms wel over de rotsen heensloeg, tot waar ik stond. Het was angstig, en ik zocht een veilige plek. Het was in Schotland.

Maandag 14 juni 1909

Weer een mooie heldere droom. Na neerslachtige dagen begon ik innerlijk veel verbetering te voelen al eer de droom gebeurde, en ik sliep zeer goed de laatste dagen.

De bewustheid begon met een droom waarin ik bericht uit Amerika kreeg dat ik tot professor was benoemd te Madison. Daarna at ik een stuk koek, en terwijl ik mijn mond vol had was dit gevoel zoo duidelijk dat ik meende met een vollen mond wakker te zullen worden. Toen wilde ik wakker worden, en hoogst merkwaardig was het oogenblik toen ik voelde dat de volle mond leeg werd en ik weer in 't waaklijf was teruggekeerd.

Daarna sliep ik weer in, en werd nu bewust bij 't zien van een prachtig verschiep. Een blauwe lucht en een breede groote straat die aan New York deed denken, maar nog veel prachtiger van kleur en verlichting. Een weelderig goudlicht over de ontzachtelijke huizen aan

weerskant, daarbij groene zware boomen en een blauwe lucht in 't verschiet. Het was als een rotsvallei, maar door menschen gebouwd en beplant.

Ik riep 'God! - ik ben dankbaar.' En ik bad op deze wijze voort. Ik suggereerde mijzelf krachtig tot opgewektheid, werklust en energie.

De demonen waren vlak bij, en voor 't eerst sinds langen tijd zag ik hen weer persoonlijk, en voelde hun gevaarlijk meeslepen, in uitgelaten of driftig zijn. Ik sprak met een van hen, die nog al onschuldig was, en vroeg hem of dat bericht omtrent het professorschap in Amerika waar was. Hij knikte en zei 'ja!' Maar ik geloofde hem toch niet recht.

Donderdag 24 juni 1909

Weer een heldere droom niet veel verschillend van de vorige. Ik deed ook niet anders als bidden. Dat wil zeggen ik trachtte de teekenen te verstaan. Zoo zocht ik met mijn oogen de zon, een stralenbundel volgend. Maar toen ik meende haar te zullen zien, ging het gat in de muur dicht. Ik ben dus nog niet waardig, dacht ik.

Ik bekeek zeer aandachtig een groene rand vóór me, als met mos bedekt, en ik merkte op dat het *zien* geheel overeenkwam met het zien overdag.

Er volgden geen demonen, maar wel min of meer erotische droomen.

2 juni 1909

Ik zag in den laten slaap na een uur wakker liggen een gebergte, een bergwand, zeer mooi en scherp.

Toen kreeg ik besef. Ik bemerkte dat ik snel voorbijzweefde, naar links, en besef krijgend, trachtte ik hevig in den droom te blijven, en de bergwand weer te zien. Ik voelde de heerlijke gewaarwording van het helder worden en ik strekte mijn handen uit, naar rechts, als om het gezicht vast te houden terwijl ik zweefde. Ik zag mijn handen zeer duidelijk en bewoog ze snel. Ik zag aan beide ringvingers de moet van een trouwring, maar de ringen zelf niet.

Ik riep 'God-vader!' en dit geheel natuurlijk, en innig, zonder premeditatie. En ik voelde een persoonlijke innigheid, een vaderlijke presentie als nooit te voren.

Ik zag een reusachtig, groote zaal met een zoldering vol prachtige

versiering, met mozaïek en schilderwerken. En hoewel het niet de vrije hemel was, was het toch een zeer gunstig gezicht, veel gunstiger dan ik in langen tijd zag.

Ik had voorgenomen mrs Kennedy te roepen. Maar ik deed het niet en bad alleen, en dankte.

Het demonische kwam even, zeer kort, er na. Een ornament dat een grotesk masker werd.

7 juli 1909

Tegen den morgen weer een heldere droom met dezelfde omgeving een zaal met beeldwerk. Het begon met een marmergroeve en stukken geheel of gedeeltelijk bewerkt marmer.

Ik herinnerde mij nu mijn voornemen en riep luid: 'Mrs Kennedy!, mrs Kennedy!' Ik vreesde niet hard te roepen, wetende dat het toch in huis niet gehoord zou worden.

Ik zag ook mijn handen, en merkte op dat het precies mijn handen waren, op geenerlei wijze misvormd. Ook zag ik mijn bloote voeten. De droom was gunstig.

8 juli 1909

Een afschuwelijk droom. Een paar dagen geleden droomde ik dat de oorlog was uitgebarsten, en alle communicatie afgesneden.

Dezen nacht was de oorlog voorbij en er zou een feestmaal worden gehouden. Maar overal lagen lijken, half gevild en half vergaan. Daartusschen stond de groote feest-tafel voor het maal. Daarbij een hevige stank.

12 juli 1909

Weer, in diepen, vasten slaap een moment van helderheid waarin ik eenige malen 'mrs Kennedy!!' riep. Het was weer binnenshuis. Ik twijfelde of ik wel goed bij bewustzijn was, maar toen zag ik weer duidelijk mijn handen en bewoog ze.

17 juli 1909

Ik was om 5 uur door mijn kindje gewekt en sliep eerst veel later weer in.

Toen volgde een lange, rustige tijd van helderheid en observatie. Het gevoel zelf was al zeer heerlijk. En ik zeide deze maal tot mezelf: ik zal niets vragen of beproeven maar alleen rustig observeeren opdat het lang moge duren. En toen zag ik ook het voorbijgaande landschap, groen met veel water en vaarten, een echt Hollandsch land.

Het was zeer gelukkig.

Ik zag ook mijn vader. Ik had een gesprek met hem over moeder, waarin ik hem toevoegde dat hij toch haar gekozen had en zich niet over haar tegen mij mocht beklagen. Ik omhelsde hem herhaalde malen. Ik zag ook iemand dicht bij me staan en zei: 'als ik nu niet wist dat hij dood was zou ik zeker zeggen dit is Karel Beels.'

Het was ook Karel Beels, [een rijke studie genoot van me] en ik was zeker dat het zijn schim was. Ik vroeg hem naar den ouden tijd van onzen omgang, en hij antwoordde heel moeielijk, als met dikke tong, en het bleek dat hij zich ook heel moeielijk herinnerde uit zijn leven. Ik vroeg hem ook of hij zich gauw thuis gevoeld had in het schimmen leven.

Hij zei iets wat ik slecht verstond. 'Warm' verstond ik, en hij herhaalde het. Weer verstond ik 'warm' en ik zei: 'wat zeg je? warm?'

Toen kwam er moeielijk uit: 'arm! arme menschen hier!' En ik begreep dat hij in een sfeer van armoede was, ondragelijk voor hem, den rijken verwenden jongen man.

'A ha!' zei ik, 'Het gaat je als de rijken, die hebben hun loon weg' En ik keek hem scherp aan.

Toen zei ik, bewogen en met medelijden: 'Misschien kan ik wat voor je doen, ik wil voor je doen wat ik kan.'

Dat was een mooie gewaarwording.

Ik was na 't ontwaken bijzonder door dezen droom verkwikt en gerustgesteld. Vooral door de *zekerheid* die ik voelde met den schim van Beels gesproken te hebben. Het had niets van de vaagheid van gewone droomen.

18 juli 1909

Na op dezelfde wijze als gister gewekt te zijn sliep ik omstreeks 5 uur in en werd in diepen slaap plotseling getroffen door een zeer intens vizioen van een bruine rots tegen een blauwe lucht. Eerst dacht ik even als gister maar passief te blijven. Ik bestudeerde het vizioen en zag het eenigzins veranderen, alsof het huizen en ruïnes werden. Toen bedacht ik dat ik Myers zou roepen. Ik kwam in een kerkgebouw en riep 'Myers!' Spoedig daarop zag ik zijn gezicht op eenigen afstand in de kerk. Ik herkende het zoo duidelijk en levendig, dat het mij onmogelijk een fantasie toescheen. Het was het echte herkennen van zijn gezicht, dat ik nu al vele jaren niet meer zag, ook

niet in portret. Een oogenblik was hij achter kerkbanken verborgen, terwijl hij naar mij toekwam en ik dacht: 'zou ik hem nog eens zien?' En toen zag ik hem weer, dicht bij mij. Ik roep hem toe: 'Myers, tell these people that you have seen me... tell Piddington...'

Het kostte mij nog wat moeite. Ik wilde ook dat hij mij iets zeggen zou, een wachtwoord, maar dat kwam er niet uit. Ik herinner het mij nu ten minste niet.

1 augustus 1909

Hedennacht een moment van helderheid, terwijl ik in Haarlem door den dreef zweefde en een nieuwe weg zag aangelegd naar de Wagenweg. Ik wist dat die weg gemaakt was en wilde er over vliegen, doch ik had moeite mijn vaart in die richting te zwenken. Toen zag ik de dingen en bleef beschouwen, maar passief en zonder zelf iets te willen doen. De helderheid was niet sterk, want het was een valsche herinnering aan dien weg.

2 augustus 1909

Helderheid in den slaap tusschen 7½ en 8 uur. Ik begon met te beproeven of ik mijn handen op tegengestelde wijze [de een horizontaal de andere verticaal] snel kon bewegen, dat gelukt. Toen, in plaats van Myers te roepen, bad ik, innig en vurig, maar zonder veel woorden. Ik zocht het licht, de blauwe lucht, - maar ik was in kleine besloten ruimte en opende de eene deur na de andere zonder er uit te komen. Ik suggereerde mijzelf niet, riep aldoor God den Vader, en het gelukte mij toch niet vrij te komen. Op 't laatst zag ik een vierkant plekje blauw licht rechts omhoog, maar zelfs dat was nog maar mat-glas. In de vrije lucht kwam ik niet.

Ik was gister en ook van daag zeer somber.

22 augustus 1909

Vannacht midden in den slaap een kort moment van bewustzijn. Ik sliep in de hut. Ik riep Myers, en ik zag hem weer terstond evenals de vorige maal. Ik vroeg hem om een paswoord. Ik hoorde iets van 'port' of 'post'. Verder herinner ik mij niet. Maar wij waren vertrouwelijk en sympathiek.

23 augustus 1909

Weer Myers gezien in den droom, zonder helderheid. Hij was met een ander man, ik geloof zijn broer.

Ik was min of meer helder, want ik droomde van een schip dat over de oceaan moest gaan, en niet veel meer dan een meter lang was. Toen

zei ik tegen Truida dat deze absurditeit ontstond doordat wij in een *droom* waren. Daarvoor voelden wij de absurditeit niet. Dat legde ik uitvoerig uit.

Een weinig later droomde ik dat ik wakker was en Truida aan den droom herinnerde en zei: 'zie je nu wel, wat ik je in den droom gezegd heb, dat we de absurditeit alleen niet zagen omdat we droomden?'

Een curieuze complicatie.

Ik droom veel over zweven. Ik zweefde over 't water, geheel naakt met een groot ontbloot japansch zwaard.

31 augustus 1909

Een zonnige droom, niet geheel helder, waarin ik, gedurende het zeer mooie, lieflijke vizioen, met eenigen spijt begreep dat deze zonneshijn in den droom ontstond door de werkelijke zonneshijn die in mijn hut doordrong. Dit speet me omdat het een afhankelijkheid toonde van 't vizioen aan het zinnenleven. Ik werd, ondanks de gesloten oogen, een vermeerderd licht gewaar in den slaap, en daardoor kreeg het vizioen zulk een zonnig aanzien.

9 september 1909

Een heldere droom, tegen den morgen, na wakker liggen, waarin ik prachtige rivierlandschappen zag en zei: 'Nu behoeft er niets te gebeuren, ik ben gelukkig en dank God!'

18 september 1909

Langdurige, maar niet sterke helderheid in den droom. Ik riep Myers herhaalde malen, maar zag hem niet. Telkens dacht ik, daar is hij! maar onder de vele gezichten die ik zag was het maar nu en dan een dat iets op hem leek. Een menigte demonen, maar in gewone menschengedaante, niet schrikwekkend. Toch demonen, geen hoge sfeer.

Ook erotische dromen, maar niet ergerlijk of lubriek, meer vaag en liefelijk.

28 september 1909

Merkwaardige, lange droom met enkele oplichtingen van helderheid.

Het motief van den ganschen nacht was dat Betsy van Hoogstraten zich doodgeschoten had. Eerst droomde ik het feit, als een bericht in de courant. Toen droomde ik zeer uitvoerig, het geheele verloop. Het lang uitblijven van de moeder, de onrust en angst van Willy en Carry, het op zoek gaan, de lugubere vermoedens, enzoovoort, - en

daarbij zeide ik, toen het feit vast stond, dat ik het al vooruit gedroomd had. En het speet me dat ik het niet terstond had neergeschreven. Daarna eerst begon langzamerhand de helderheid, met volledige herinnering. En in die helderheid kwam ik nu Betsy zelf tegen, zeer duidelijk en dichtbij. Zoodat ik voelde: het is alles niet waar geweest. Maar toch het was waar geweest, want ik zei: wat heb je gedaan? En ze wees naar haar hoofd en sprak van twee kogels. Het beteekende dus dat ze al dood was, maar dat realiseerde ik niet volkomen. Toen gingen wij, ook Willy en Hans, zweven en vliegen, en ik trad eenigzins op als gids in een hen onbekend land. Ik zei onder anderen, hoe hier elk *observeeren* al *genieten* was. Ik kon ook niet altijd schoone dingen toonen, uit onmacht.

11 oktober 1909 aan boord Rijndam, Atlantische Oceaan.

Zooals steeds op zee worden sombere bekleemde dagen afgewisseld door liefelijke nachten met mooie droomen, die niets met het zeeleven te maken hebben.

Zoo droomde ik deze nacht, terwijl het schip vrij sterk slingerde, van Japan, en het was zoo intensief, zoo uitvoerig, zoo mooi dat ik er nog vervuld van ben.

Het begon met het landschap, een prachtig heuvelland, bedekt met frisch groen. Ik zag het duidelijk en lette op hoe het wel japansch was, maar door mij als Hollander toch heel anders gezien werd als door de Japansche kunstenaars. Het leek veel meer op Europa dan de Japansche teekeningen zouden doen denken.

Het was prachtig weer, en ik zag een heerlijk bergpaadje.

Toen kwam ik in de stad en kwam in aanraking met Japanners. Ik hoorde er een, min of meer gebroken, Hollandsch spreken en spoedig werden we bevriend.

Ik kwam in een vriendelijk, beschaafd artistiek gezin. Daar kreeg ik een prachtig gewaad, eerst fijn blauw, later een rood, Ik deed het aan en vond dat het mij zeer goed paste en stond. Toen bezag ik allerlei kunstvoorwerpen. Ik praatte veel met de vriendelijke japanners en was verrukt over hun beschaving, over de schoonheid van alles om ons heen. [Als ik het nu herdenk was het een veel hooger kunst en beschaving dan het werkelijke Japan] Mijn vrouw was in de stad, maar ik had haar ergens laten rusten en op mij wachten. Mijn vrienden zorgden goed voor me, en verhaalden me veel en lieten mij

merkwaardige dingen zien. Ze spraken zeer hoffelijk en zwierig. Zoo zeide één van hen letterlijk tot een der anderen: '*begunstig onzen gast door hem het portret van uw vader te laten zien*' Het fraaie gewaad moest ik behouden, onder geen beding zouden ze er iets voor willen aannemen. 'Vijf of zes cent', zei er een schertsend, toen ik naar de waarde vroeg.

Toen zag ik ook de Hollandsche gezant en zijn vrouw. Dat was Loudon, wiens moeder ik bezocht heb, en die, zooals ik mij nu herinner ook werkelijk in Japan geweest is. Ik zeide hem dat ik zijn moeder had gesproken.

Op de straten zag ik veel zonderlinge dingen, een mengsel van Europeesche en Japansche kleederdrachten, vervoermiddelen, wagentjes enz. Maar het was buitengewoon net en ordelijk en overal van een onuitsprekelijke bekoring.

Zaterdag 16 oktober 1909 Rijndam

Na den storm een droom met allerlei raarheden. Hoewel niet ongunstig, alles getint door de verwachting van verlichting van zorgen. Vooral op Walden.

Zoo droomde ik dat er een optocht gehouden werd in Bussum, een soort kijkspel was er. Een meermin was het voornaamste. Maar het waren allen oude kennissen van me, studenten, en de meermin was een verkleede student.

Ik moest ze ontvangen, want ik was plaatsvervangend burgemeester [herinnering van mijn presidium van 't studenten corps] en ik zei de Bussumsche stadhuisbode waar ik ze ontvangen wilde. De oprijlaan van Walden was schitterend verlicht, en de stoet kwam er door. Ik hield een rede waarin ik allerlei deftige onzin zei over meerminnen en vreemde dieren en Roosevelt, terwijl ik absoluut niet liet blijken dat ik 't gezelschap kende.

Nog een demonenstreek, - en faecaliëndroom, waarbij mijn vader.

En een allerliefst moment. Een viooltje gezonden door mijn lieve vrouw, een viooltje dat spreken kon. Ik hoorde aldoor een lief, vriendelijk stemmetje, en ik wist maar niet waar 't vandaan kwam. Eindelijk merkte ik dat het uit een ruikertje kwam dat ik van Truida kreeg, en het was een viooltje.

Dinsdag 19 oktober 1909 Rijndam

Een lange verkwikkende nacht-

rust waarin ik buitengewoon lang en rustig in helderheid verkeerde. Ik was om 9 uur naar kooi gegaan, en eerst om 4 uur wakker geworden, - de helderheid kwam daarna.

Veel bijzonderheden weet ik echter niet - ik zag steden, - en ik vloog. Ik kwam verscheiden demonen tegen. Eerst waren het vrouwen, of ze deden zich als vrouwen vóór en belaagden mij onmiddelijk als zoodanig. Daarbij was ik mij helder bewust van mijn zwakheid, - en ik overdacht hoe wij na onzen dood met deze soort zwakheden behept zullen blijven, en er door zullen lijden, omdat ze ons in de macht der demonen brengen. Het was mij nu duidelijker dan ooit hoe een bepaalde menigte van eigenschappen na het sterven bewaard blijft en zich reïntegreert, terwijl het doode lichaam wordt afgestooten, - precies zooals de huid van een cocon door de vlinder wordt afgestooten. En hoe de minder of meerder volkomenheid der reïntegratie afhangt van onze werkzaamheid in het leven.

Ik trachtte toen de demonen af te weren. Ik was niet bij machte iets te doen aan de aantrekking hunner lasciviteit. Met een soort machteloze gretigheid ging ik daar dadelijk op in. Hoewel ik volkomen helder wist dat ze asexueel zijn en het totaal een bedrog was en hoegenaamd geen bevrediging kon geven. Het vrouwelijk lichaam dat ze voorwenden is ook maar zeer gebrekkig nagebootst, en een b.v. trachtte mij met de voeten te masturbeeren.

Ik zocht toen naar de wijze om hen te verdrijven, en vond die eindelijk door een soort wilsinspanning die gelijkt op het zichzelf vermannen van iemand die te veel alcohol gedronken heeft.

Op dezelfde wijze als men de werking van een roes door wilsinspanning kan overwinnen, zoo bedwong ik de demonen, en had de voldoening de een na den ander te zien verbleeken en verdwijnen.

Toen riep ik Myers, luid, herhaaldelijk, op mijn gemak. Een demon trachtte onmiddelijk het uiterlijk van Myers aan te nemen, maar het gelukte niet en ik liep er niet in.

Ik heb nog herhaaldelijk geroepen en gezocht, maar Myers kwam niet.

Naderhand droomde ik nog van mijn lieve vrouw, en onze slaapkamer. De menschen keken in en ik deed de gordijnen dicht.

Ik was buitengewoon verkwikt en versterkt.

20 november 1909

Zoals gewoonlijk in het drukke Amerikaansche leven, bleven de droomen uit. Maar heden nacht, de laatste in Greenwich voor ik naar Wilmington vertrek, een heerlijke slaap met helderheid.

Het begon met een droom over de Hymans geschiedenis. Ik sprak tegen Truida over mevrouw Hymans, Vogelsang was er bij, en Martha die mij hoorde werd boos, zeer onbillijk. Ik bleef er heel rustig bij.

Toen ging ik zweven, maar had veel moeite op te stijgen en vrije lucht te zien. Ik was met iemand anders, den jongen van Hymans geloof ik.

Een beetje later was ik alleen en steeg heerlijk en zag een wijd heerlijk stadsgezicht. Maar het vreemde was ik zag *twee* landschappen, door elkaar, als dissolving views, het een door 't ander.

Toen ging ik verder in een boschlandschap en wierp een steen in de bladeren om te hooren of ik 't geruisch zou bemerken van den val. En ik hoorde alles precies. Ik hoorde ook water kabbelen, en was verheugd een beekje te ontdekken met helder water. Maar het scheen me, bij beschouwing, alsof het water naar boven stroomde. Dat was niet zoo, maar er was een soort getij in 't water waarbij het troebel werd en als 't ware uit den grond terugstroomde. Bij deze observaties verheugt mij alles wat op vastheid, orde en wet gelijkt.

Ik kwam in een heerlijk landschap daar was mijn vader, en wij wezen elkaar op de donker purperen bladen van een klimplant, en op heerlijke bloemen roze en wit, ook van slingerplanten.

[Wellicht anticipaties van Wilmington]

Eindelijk had ik ook mijn vrouw in de armen en kuste haar innig. Een weinig gegeneerd omdat er anderen bij waren.

Ik riep niemand en zag geen demonen.

3 december 1909

In den trein, den laatsten nacht dat ik in de slaapwagen sliep, een heerlijk vizioen in den droom. Ik wandelde in Holland op helder groen mos en de zon scheen. Ik riep en sprak luid, wetende dat ik in den slaapwagen sliep. Ik zag Truida, - het was de Hollandsche sfeer. Maar verder gebeurde er weinig, en er waren demonen die ik verdreef. Toch was het zeer gelukkig en mooi.

8 december 1909 op zee, a/b Baltic, 40ste graad WL.

Gister en heden nacht steeds dromen van huis. Gister een curieuze menging van Wijk aan zee en Wilmington. Mijn verlangen naar huis openbaart zich in de herinnering aan de liefste plekken in Holland, gepaard met die aan de plaats waar ik ons voor de toekomst heb gedacht. De zeebadplaats bij Wilmington.

Hedennacht een duidelijk vizioen van mijn vrouw in mijn armen. Ik zei: 'overdag verlang ik zoo naar je, en nu ben je er toch.' En ik werd wakker, en toen sliep ik weer in, en had weer precies hetzelfde, ze was er, en ik had het volle gevoel van haar bijzijn.

Daarna veel scherpe, al te duidelijke dromen van Holland, niet helder. Vooral de sloppen en stegen van Amsterdam of Haarlem, zooals ik ze dikwijls droom. Zeer nauw, gecompliceerd, vol kleine slagerijtjes waarvan ik gruw, en met allerlei doorgangen en afgesloten deuren, zoodat ik door kamers heenmoet.

Maar eindelijk ook meer helderheid en pogingen tot verheffing en zweven.

vrijdag 24 december 1909

Op Walden. Na een dag of tien heerlijke verkwikkende nachten te hebben gehad begonnen nu de dromen elken nacht sporen van bezinning te krijgen.

Heden nacht een ontmoeting met demonen en erotische verzoeken. Onderwijl werd echter het landschap een prachtig zonnig duinlandschap, een echt helderheidsvizioen. Maar de demonen bleven. Er waren er overal en ik verjoeg ze alleen tijdelijk. De morgen was ook niet zeer gunstig. Ik ben echter blij de demonen gezien te hebben, dat is altijd een goed begin.

woensdag 29 december 1909

Veel zweven en vliegen. Over bloemrijke vlakten en water. Ik haalde andere over tot hetzelfde, maar ze gingen of te hoog en konden zich niet matigen, of ze vielen in 't water.

vrijdag 31 december 1909

Na een avond van diepe neerslachtigheid een diepe slaap, waarin dromen vol hevig onweer, en vol slangen. Beiden abnormaal.

Toen één moment van zalig bewustworden, met gouden zonlicht op gebladerte.

1910

De droom van Martha, waarin ze gebukt en ineengebogen loopt, als haar moeder, had ik 24 mei 1908 op Guernsey, - en nu onlangs weer. Ik herinnerde mij de eerste droom niet, maar zag het nu in mijn dagboek. Het is een hartverscheurend gezicht.

Als 't waar is dat Pfeiffer Raimund mijn droom-waarnemingen ook kent, dan zou zij de persoon zijn om in den droom op te roepen.

12 januari 1910 Darmstadt

Den nacht van 9 - 10 Jan, voor mijn vertrek naar Duitschland had ik een droom in de schimmenwereld. Er was o.a. de arme Leopold van Belgie. Ik sprak, zelf een schim, over de eigenschap der schimmen om zoo spoedig hun zelf-beheersing te verliezen. De samenhang is zoo teer, en spoedig buiten evenwicht. Men is dan veel slechter, nijdiger, sensueeler dan men wil zijn. Ik sprak over de genietingen die men nog als schim hebben kan o.a. eten en drinken, maar zonder de lasten en moeiten en gevaren. Men scheidt de spijsen zelf. Toch zijn de lusten zeer intensief.

nacht van 16 op 17 januari 1910

Op Walden had ik den eersten helderen droom dit jaar en een buitengewoon schoone en gunstige.

Het was een zeegezicht, aan een rotsig strand, met een wijde, blauwe hemel, en een witte, schuimende zee.

Ik lag voorover op een rots en kon bidden. Rustig en innig gelukkig.

Ik dacht weer dat ik nu, op 't oogenblik der helderheid, niet recht wist hoe er 't best gebruik van te maken.

Ik bad en dankte God, en ik zei distinct en duidelijk, 'ik verlang niet meer dan ik verdien.'

[Het duurde niet lang, maar daar ik dien dag weer naar Düsseldorf moest voor een voordracht en ik er tegenop zag, vooral om IJsbrand, waarvan ik geen goeds verwachtte, was het mij een groote steun en troost.]

31 januari 1910 Dresden

Een droom tegen den morgen van zeer uitgesproken type h^x, het welbewust inslapen, na lang wakkerliggen. Ik voelde mij vrij, frisch, bewegelijk, en wist dat ik zoeven, na wat moeite en wakkerliggen, eindelijk was ingeslapen. Dat gaf een verruimd, gerust gevoel. Ik sprak met mijn moeder en zei haar dat ik

x [type h, zie 6 oct. 1907]

nu in Dresden sliep.

Toen overdacht ik op mijn gemak wat te doen en roep Tine Raimund-Raimund. Ik heb echter geen herinnering iemand gezien te hebben. Ook gaf de droom geen hoog geluksgewaarworden.

16 februari 1910 Kopenhagen

Veel over mijn vader gedroomd. Hij was uitgereden in een open rijtuig, en onze dokter zei: hij rijdt naar zijn graf. Toen hield ik 't rijtuig op, en hij volgde mijn raad om thuis te blijven.

Er waren ook zwevingen, en aankondigingen.

22 februari 1910 gelsenkirchen

Een droom van prachtige helderheid, en diepe verrukking.

Ik zag eerst een scherp, helder licht en een stad met veel groen. Toen een wijd, boomrijk dal. En dit was weer zoo schoon als 't allerschoonste wat ik ooit zag. Ik strekte de handen uit, zag ze duidelijk, en bad. En ik zei: 'los! O! los van mijn lijf! dat ik in deze heerlijkheid blijven kan.' Maar ik voelde, bij 't bewegen, dat ik nog aan mijn gewone lijf verbonden was.

Ik riep niemand, maar was zeer getroost en gesterkt.

23 februari 1910 Aken

Hedennacht halve helderheid zonder eenige verheffing. Maar merkwaardig. Want ik was in een kamer en zag verscheiden menschen, en sprak hen allen nadrukkelijk aan over het feit dat we allen droomden, en of ze zich dit toch goed wilden herinneren. Ik noemde hen bij name [o.a. een Marie Merens, een dame uit Haarlem] En ik zei er bij: 'denk eens hoe vaak zijn we in den droom niet in deze kamer geweest.' *De kamer was mij, door geheugen-vervalsching, als zeer vaak gezien bekend.* In waarheid herinner ik mij er nu niets van. Ik zag ook een prachtig Indisch landschap, met roode rotsen en donkergroene palmen, en ik sprak er over, en over Indie.

15 maart 1910 Walden

Een droom met zwevingen, een enkel moment helder stadsgezicht. Daarbij veel demonen. Ik voelde en zag ze dicht op me, en zei: 'ik kan jelui toch verdrijven.' waarop een antwoordde: 'ja! als je zonder zonde was'

1 april 1910 walden

Ik had den vorigen dag veel gedacht en ook geschreven over het ik-gevoel, en mij voorgenomen dit gevoel te onderzoeken in een helderen droom. Vooral om na te gaan of de waarneming dan dieper en subtieler zou zijn.

Mijn droom dezen nacht was niet helder, maar toch ongewoon subtiel.

Ik droomde deel te nemen aan een terechtstelling of rechtszitting waarbij iemand ter dood veroordeeld werd. Het was een historische gebeurtenis, ik meen de terechtstelling van Karel I in England.

Op 't moment der uitspraak wist ik dat ik deelnam aan iets wat twee eeuwen vóór mijn eigen leven gebeurde, en ik stond voor de wonderbare vraag of ik nu door een wilsdaad zou kunnen wijzigen wat ik kende als de loop der geschiedenis. Ik was in onzekerheid of het vonnis een doodvonnis zou zijn, en toch wist ik het. Toen begreep ik de oplossing van dit schijnbaar geheel onbegrijpelijke, door het feit dat mijn ikheid wortelde in het zelf-leven van het Al. Dat mijn ikheid dus, als een bodemlooze trechter, uitliep in de ikheid van de wereldziel. Daardoor kon *ik tegelijk onzeker zijn en toch zeker weten*. In elke waarneming en in elke wilsdaad is een element van het eeuwige.

Later droomde ik van den gestorven Hymans, die mij een geschenk gaf, als verzoening voor mijn ruize met zijn vrouw.

Ook droomde ik een parodie van een optocht, ter eere van een advocaat, in een kleine stad. Een paskwil op jubileums. Eerst een koe en een paard, en een mijnheer die schoten loste. Toen een rijtuig met vier heeren. Toen een oude, kaduuke, hobbelerende auto die erg langzaam reed. Toen was 't uit. Het stadje vol vlaggen.

[misschien een demonengrapje op mijn a.s. 50ste verjaardag]

8 april 1910

Ik droomde voor de paar dagen dat ik naakt op mijn bed lag met mijn beenen omhoog tegen den muur, en dat ik mij een vers trachtte te herinneren dat ik vroeger gemaakt had.

Dat vers - [dat ik nooit vroeger gemaakt heb zoover ik weet] was als volgt

'O zon die heeft de wereldsmart
gebroken tot een schijn

wil dan ook in ons menschenhart
de groote trooster zijn.'

Zeer onlangs, na mijn verjaardag, had ik een zeer gelukkig, prachtig vizioen. Maar zonder bepaalde helderheid.

10 juni 1910

Voor 't eerst weer helderheid na vier maanden. Hiermee samenhangende levensgebeurtenissen zijn:

- 1 Het vertrek van de overspannen Wagneriaan Pfeiffer die stoornis en onrust in ons huis bracht.
- 2 Het weer zich ontwikkelen van mijn nieuw werk 'de Legende'
- 3 Het besluit een patient, Dr Huizenga, morfinist, in huis te nemen.

Ik droomde aanvankelijk demonisch, een boks-strijd met mijn vader, waarbij ik volle besef had van het akelige en onwaarschijnlijke, onnatuurlijke van 't geval.

Toen tegen den morgen weer het *zien* en het besef van in den helderen droomtoestand te zijn. Ik zag een toren in roodachtig licht, en toen een reusachtige menschengestalte in moderne kleeding

[beide dingen uit 'de Legende']

Daarbij zeer duidelijk mijn beide handen, en het door mijn oogholte en neus beperkte gezichtsveld. Ik riep ook 'God!' en voelde zeer verlicht en gelukkig.

Te voren had ik gedroomd van een soort feestmaaltijd in een groot huis. Toen uitzicht op een meer, en het weten dat dit meer midden in de stad Jeruzalem lag.

28 juni 1910

Heden nacht voor 't eerst weer een zeer heldere droom met vol besef.

[Ik sliep zeer verkwikkend, voelde mij den laatsten tijd zeer krachtig en gezond. De morfinist is bijna genezen.]

Het begon in een stad, met dromen van een club-gebouw. Toen ging ik zweven en vloog met groote snelheid een vietsrijder voorbij. Ik kon toen mijn vaart niet matigen en vloog achteruit, daar ik in de vlucht half omwendde.

Het was winter en overal lag sneeuw. Ik ging naar buiten en wenschte dat het zomer zou zijn en de boomen groene bladeren zouden hebben.

Toen zag ik werkelijk de groene loover boomen boven mijn hoofd en ik riep dankbaar: daar zijn ze! mijn lieve blader-boomen!

Toen had ik vol besef, maar ik wist niet wat te doen. Ik zei alleen in groote verrukking: 'Ja, ik weet het!' bedoelende dat ik goed mijn conditie besepte. De boomen waren erg woest en stormachtig, de takken woeien er af. [Inderdaad stormde en regende het buiten] Ze stonden om een rond meertje met donkerbruin troebel water. [Een herinnering aan het Silver-Lake op Staten Island]

Toen bedacht ik dat mijn vrouw naast mij lag, en ik poogde haar te roepen om haar ook het landschap te doen zien.

Maar toen zag ik haar hoofd in demonische misvorming, een klein, griezellig kopje. En ik begreep dat ik haar niet bereiken kon, dat demonen in den weg waren.

23 juli 1910

Eenigen tijd geleden droomde ik de volgende onzinregels

De maan valt, volgens Bartjens, in vijfendertig partijens.

Daarbij zag ik 35 als een groot cijfer. [ook vroeger van 35 gedroomd]

Hedennacht een blijde droom over de pure geestelijkheid van ons wezen. [Naar aanleiding der Siderische Geburt]

Dinsdag 9 augustus 1910

Heden nacht een moment van heerlijke helderheid. Midden in een gewone, drukke onzin droom zag ik plotseling een groen veld, groene struiken, en ik herkende de sfeer van het betere leven. Ik riep 'God, ik dank U' en ik voelde alleen geluk en dankbaarheid. Daarbij was ik mij goed bewust dat er iets nieuws in mijn leven was gekomen dat op dezen toestand betrekking had. Ik dacht aan de 'Siderische Geburt' maar eer ik het helder in mijn herinnering had kreeg ik als 't ware een wenk dat het niet behoefde, niet noodig was. De bedoeling van de sensatie was heel duidelijk. 'Nog niet!'

Donderdag 18 augustus 1910

Eergister nacht een reeks levendige gelukkige dromen, allen min of meer helder. Ik verstond hoe men

elkaar in 't onzinlijk leven kan doen verstaan en mededeelen. Het zijn symbolische vertooningen, waarvan de zin innerlijk verstaan wordt zonder dat men weet hoe.

Ik weet dat ik iemand vroeg naar zijn beteekenis van het woord 'God'. Hij was geen demon, maar een gelukkig wezen. Er waren ook groote ruimten waarin ik zweefde.

Heden nacht was het weer een goede droom nacht, de stemming gunstig. Ik herinner mij alleen de Belgische Koning Leopold, die mij vroeg waarom ik mij niet vroeger aan hem had kenbaar gemaakt. Ik herinnerde mij daarbij zeer goed mijn antipathie en vooroordeel tegen dezen man, van wien zooveel kwaad gesproken is en van wien anderen weer zeiden dat hij te groot was voor zijn land.

Donderdag 1 september 1910

Ik droomde aan boord van een schip te zijn en ik vertelde aan een ander dat ik altijd droomde dat het schip overland voer door allerlei onmogelijke nauwe en droge slootjes en straten. En toen gebeurde dat zelfde weer en ik zei: 'Kijk, zooals nu hier bijvoorbeeld, zoo droom ik het.' Daarbij had ik het idee dat het deze maal geen droom was en ik peinsde over de machinerie die zoiets voor een groot schip mogelijk maakte.

Vrijdag 7 oktober 1910 Zehlendorf

Ik slaap goed en droom meestal gelukkig maar niet helder. Van nacht begon echter het zweven weer. Ik wandelde met Hessing - die dezer dagen naar Amerika gaat - en als hij loopen moest dan kon ik vliegen en ik zweefde in heerlijke vluchten over rivieren en valleien. Ik moest dan lang wachten tot hij mij ingehaald had. Daarbij spraken wij over vliegen en ik zei dat spoedig alle menschen wel zouden kunnen vliegen.

Daarbij bedacht ik dat men dan ook mijn vliegen overtreffen zou, want ik vloog zonder machine en altijd maar op kleine hoogte en afstand.

Maandag 10 oktober 1910 Zehlendorf

Ik droom iederen nacht van zweven en vliegen, maar tot helderheid komt het niet.

Eergisteren combinatie van vliegdromen met snijkamer en slachtersdromen [invloed der omgeving en schrijfwerk] Ik zeide daarbij nog: 'ik weet dat ik droom.'

Donderdag 13 oktober 1910

Een lange, mooie heldere droom. [zie Dagboek]

Dinsdag 1 november 1910

De zweefdromen beginnen weer.

Dinsdag 15 november 1910 Nikolassee

Even een korte, maar mooie helderheid met extatische dankbaarheid. Daarna weer demonen waartegenover ik zwak voelde, en die mij door lascive streken trachtten te verzwakken. Ook kon ik niet zoo goed springen en zweven.

Zaterdag 19 november 1910

Korte helderheid. Zwevend in heerlijke dennebosschen. Duidelijk de sensatie van mijn vrouw weder te zien en in de armen te sluiten.

1 december 1910 Walden

Ik sliep in de kamer waar mijn tante kort geleden gestorven was, en ik wist vooruit dat dit een gunstige invloed zou zijn. En de dromen waren ook liefelijk, vol zwevingen. Een moment was bijna helder. Ik deed atletische toeren en maakte een hoogstand op één arm, steunende op den arm van een ander. Onder me zag ik diep blauw water, en het was mooi en ik werd niet beklemd of angstig.

2 december 1910

Ik droomde dat ik met iemand liep te praten waarvan ik wist dat hij dood was. [J.P.A.N. Caroli, mijn vroegere patient] En ik zeide hem, te weten dat hij dood was. En daarbij had ik een absoluut duidelijk gevoel van zijn identiteit en onze verstandhouding. Ik was nu geheel overtuigd dat wij, als schimmen, toch zeker konden zijn van elkanders identiteit. Dit verheugde mij zeer en het was een heerlijk gevoel.

Toen kwam, even later, toch een gevoel van teleurstelling omdat ik bemerkte dat mijn herinnering vervalscht was. De persoon, die eerst Caroli was, was toch anders en ik meende mij hem zeer goed als een goede vriend te herinneren. Maar dat was een herinneringsfout.

5 december 1910

Ik was zeer lenig en vlug in mijn droom, en vloog hoog en gemakkelijk. Ik zweefde over Nederland, en bij 't zien der mooie weiden en bosschen werd ik zeer aangedaan en riep herhaalde malen, in tranen

o mein geliebtes Land
o mein geliebtes Land

Ik schreide rijkelijk.

8 december 1910

Mooie droomen. Een heerlijk landschap met overvloed van blauwe Echium. Ik zeide tegen Truida: zoo mooi is het niet altijd.

Zaterdag 16 december 1910

Een droom van hooge helderheid. Ik was in een groene laan. Den vorigen avond had ik een kleine zwarten wit-reproductie van een tekening van een laan door van Gogh gezien en was getroffen door de schoone stemming er in. Nu droomde ik de laan zelf, bij volle helderheid. Ik ging spreken en zei alleen 'God!' toen ging ik niet door want ik wilde niet rethorisch worden, zooals vroeger wel. Ik vond die eene lettergreep genoeg als expressie mijner extase.

Daarop zag ik demonen, en ik lette op dat zij weder mijn sexueele sensualiteit opwekten. Daarop werd ik zeer streng en sloeg hen, met het besef dat ik dat gevoel nu in de kiem wilde onderdrukken. Ik bad daarbij om hulp, suggereerde mijzelven kracht.

Ik was in besloten ruimte, maar zag omhoog met verlangen. Toen week de zoldering boven me en ik was in een heerlijke, geweldig groote kathedraal met gekleurde vensters. Daarin had ik het gevoel van vrijheid en extase, alsof ik buiten was.

En toen steeg ik omhoog. En daarbij was het wonderbare dat ik voelde hoe ook de Kathedraal, met mij, zeer snel omhoog ging. Ik zelf steeg, en ook de Kathedraal steeg, en het was een heerlijke triomfante sensatie. De kleur der vensters en het licht wat binnendrong was vooral rood.

Ik kwam toen weer in gewonen slaap en overdacht wat ik in de helderheid nog meer had kunnen doen. Maar er viel mij niets in. Spoedig kwam het heldere even terug, maar nu niet meer lang of belangrijk.

Ik was zeer verkwikt en gelukkig er door, maar slaperig. Ik meende wakker geworden te zijn, maar bij 't werkelijk ontwaken bemerkte ik dat ik steeds door geslapen had en de gedachten in den slaap gehad had.

Woensdag 21 december 1910

Een merkwaardige afwisseling van heldere, mooie en leelijke bedriegelijke dromen. Ik zag weer het stadsgezicht met de blauwe hemel, en sprak in groote extase. Ik zag aan de gebouwen links en rechts groote beelden van groenachtige brons - en ik keek goed om ze te observeren, ik wist dat het de *toekomst* was.

Ik zag geen demonen en had later een zeer droevige droom. Ik moest weer dat laatste examen doen, ik had in 't geheel geen positie, ik was eenzaam en woonde nog zoowat half in Amsterdam, waar ik bij sommige college's nog auditeerde. Een half-bestaan terwijl ik wist dat ik oud geworden was. Ik schreide. Ik zei tegen mijn moeder dat ik dat examen niet doen zou, ik was er te oud voor geworden. En toch wou ik nog maar 't liefst in Amsterdam wonen.

Onder al die herinnerings vervalschingen kwam een kleine, juiste herinnering. Ik zocht geld en vond niets in mijn portefeuille, en wist toch zeer goed dat ik er gisteren nog f 25. in gezien had. Dit was correct.

Bij 't ontwaken was mijn eerste troost, niet dat ik een familie had, maar dat ik een bakkerij had, die ik zelf had opgericht en die goed ging.

Het verdriet in den droom kwam uit het vage, onsociale, nietsbereikt-hebbende van mijn positie. Daardoor was het juist die bakkerij niet mijn literair werk - wat mij daarin troostte.

Verder slangendromen enz. Het is mij nu duidelijk dat deze combinatie van helderheid en droefheid daarmee samenhangt dat ik geen demonen *zag*. Had ik demonen *gezien*, dan hadden ze mij niet zoo kunnen plagen en bedriegen.

Zondag 1^e Kerstdag 1910

Weer helderheid zonder demonen te zien en daarop schrikdromen met wilde beesten enz.

De helderheid was zeer intensief. Ik sprak niet in extase, maar ik trachtte door een krachtige concentratie het volle waakgevoel te krijgen. Daarbij dacht ik aan een moment van den vorigen dag toen ik op de hei liep en alles zoo klaar en helder om mij zag en het vergeleek met het vlottende waarnemen in den helderen droom.

En ik voelde hoe de wils-inspanning tot concentratie werkelijk effect had en ik alles scherp zag en ik mij ook werkelijk goed bewust en wakker voelde.

Ik stak mijn handen uit. Ze zagen geheel natuurlijk, goed verzorgd, met wel-onderhouden nagels. Ik wees ze aan iemand naast me [vrouw? of moeder?] en zei: 'dit zijn nu de droomhanden, de lichamelijke handen liggen nu zóó in den slaap.'

14 februari 1911

Na een reeks aangename, gunstige dromen, zonder helderheid. Van 13 op 14 een helder moment in den slaap. Daarbij zweven en luid spreken. Details weet ik niet meer.

17 maart 1911

Ik sliep in Haarlem, waar ik ook de vorige maal zoo gunstig droomde. [zie 1 Dec 1910] Ik zag voor 't eerst sinds langen tijd weer demonen, en ging ze te lijf. Ik werd echter weer van mijn stuk gebracht door een wulpsch-vrouwelijke.

Ook zag ik plotseling, als in een opklaring, een heerlijk helder vergezicht, en daarbij kreeg ik duidelijk besef. Maar het duurde zeer kort.

Dit alles ging gepaard met een beter stemming en blijder conditie dan ik in langen tijd had. Dit handhaafde zich den heelen dag, en er waren ook gunstige berichten.

Weer een bevestiging van den regel dat demonen *zien* gunstig is, en niet gepaard gaat met angst of schrikdromen met demonischen invloed.

7 april 1911

Ik zag een vlakke bedekt met een witte glinsterende stof, geen sneeuw. Ik voelde het besef komen en lette op de inspanning waarmee ik trachtte mijn geest te reïntegreren. Ik merkte op dat het begon met de enkele *gedachte* er aan, dan volgde ook de waarneming. Ik trachtte met inspanning vast te houden en te zien. Het was echter een vrij donkere sfeer, niet zoo lichtrijk als anders. En ik zag reusachtige golven, als een vlakke zee die heuvelen van water vertoonde, zoo groot als heuvelen op aarde. Ze deinden op en neer. Maar het had niets van een storm, het was stil. Een golvend heuvelland van water. Een wonderbaar gezicht.

Geen demonen.

Woensdag 26 april 1910

Ik sliep in tegen den morgen, nadat mijn vrouw al op was.

Ik droomde dat men zei dat er een komeet te zien was. Ik ging tus-

schen dringende menschen dóór naar buiten en zag ook de geele lichtstreep aan den horizon. Toen zag ik den ganschen heemel maar neevelig, mistig, geelachtig.

Ik werd helder, en merkte dat ik door wils-inspanning steeds scherper zag en helderder besepte. Het was mooi en ik voelde gelukkig.

Toen zag ik rechts naast me een hoofd, terwijl ikzelf besloten was in een glazen kast. Ik sprak dat hoofd aan, het was wel van een démon. Ik vroeg of dit nu toch het leven na den dood was, en het wezen beaamde dat als van zelf sprekend. Maar toen vroeg ik nog meer, of we al scherper en duidelijker kunnen waarnemen. En dat werd alles ontkend, totdat ik er zeer angstig en droevig onder werd. Ik bracht het in verband met mijn somberheid eenige dagen te voren, toen ik ook aan de verheldering na den dood twijfelde.

De droom, hoewel mooi en helder, had toch iets naargeestigs in herinnering, juist daardoor.

Woensdag 3 mei 1910 Nicolassee

Een kort oogenblik waarin ik begon besef te krijgen, met wijd vergezicht. Gunstig.

Maandag 8 mei 1910 Dresden

Weder een kort helder oogenblik. Heerlijk en gunstig. Ik droomde dat ik vliegen ging, met mijn lieve vrouw. Ik droeg haar in de armen en dacht of zei: dat het toch veel mooier was zóó zonder vliegtuig te vliegen. Daarbij scheen het me alsof ik dat al gedaan had.

Op 't oogenblik dat ik de groote diepte onder mij zag, werd ik helder. Ik voelde mijn vrouw aan mijn hart.

16 mei 1910 Nicolassee

Ik droomde weer van een spring wedstrijd waarbij ik zeer hooge sprongen uitvoerde.

En ook liet ik mij los boven groote diepten, en zag die zonder duizeling. Ik sprak daarbij over de valwetten.

4 juni 1911

Een kort helder moment. Zeer nauwkeurig observeerde ik het helder worden. Ik zag geel loover, en telkens ontging het mij weer. Wat ik zag was zeer vaag, onbestendig - en ik wist: dat was het heldere dromen, en ik was precies op de grens. Het was vrij nevelig en donker. Maar ik zag toch blauw boven me en verhelde-

en ik uitte weer een hartstochteliĳken dank. Mijn eerste aandrift is altijd dankbaarheid.

19 juni 1911 Bergen aan Zee

Een lange, heldere droom, waarin ik weer zooals vroeger 'God' durfde aanroepen, mijn handen vouwde en mijn dankbaarheid uitsprak. Ik dacht er bij aan de wezens die mij hoorden. Ik zag er. Mijn stem was volkomen helder en duidelijk, en ik dacht het is goed voor *hen*, als zij hooren dat ik God aanroep en dankzeg.

Ik zag voortdurend naar den hemel op, en zag het blauw en grijs afwisselen. Eindelijk werd het lichter en zonniger, en ik smeekte vurig om een teeken. Ik voelde de inspanning om het teeken te krijgen. Ik was niet heel zeker of de zonneshijn die ik zag, wel een teeken was.

De slaap was diep en verkwikkend na een lange wandeling door 't duin.

Zondag 16 juli 1911

Ik had in den laatsten tijd veel over de manifestaties van Myers gelezen en mij voorgenomen hem nog maals te roepen. Hem dan, zoomogelijk, vragen te stellen en te verzoeken door een ons beiden bekend medium - mrs Verral - te antwoorden.

Dezen nacht, tegen den morgen, diep en verkwikkend slapend, droomde ik van een dennebosch. Ik zag de stammen en ook de boschbessen op den grond en het mos, zeer duidelijk. Toen kwam helderheid en ik begon terstond Myers te roepen. Maar het was mij alsof ik niet luid kon roepen zonder ook mijn waak-lichaam te doen roepen en mijn vrouw daarmede te wekken.

Ik zag iemand komen, ver op den boschweg, die had het uiterlijk ook den gang van Myers. Maar toen hij dichtbij kwam was het iemand anders.

Meer herinner ik me niet, maar toch deed de droom mij goed.

21 augustus 1911 Neu-Coswig bij Dresden

Ik had een paar nachten met veel slaap, daarbij hoofdpijn, oorgonzen en algemeene matheid - alsof ik herstelde na een tijd van overspanning, door de zomerhitte. In deze tweede nacht, in den na nacht zag ik weer het heldere droomland. Grijsz lucht met blauwe strepen. Ik sprak en zong luid. Ik uitte mijn trouw en volharding. Telkens zag ik dichte vensters, maar dan wilde ik er doorheen en kwam ook buiten, en zag blauwe lucht. Ik riep ook God aan!

4 september 1911 Wijk aan Zee

Van eergister op gisteren had ik een droom van helderheid. Het was donker, en ik zag op naar een donkeren hemel, met de gedachte: 'Als het *licht* komt dan zal het eerst heerlijk zijn.' Ik dacht aan het goddelijke licht dat eerst zal komen als het lijf werkelijk gestorven is. Ik ondervond toch al een oogenblik van groote zaligheid, toen ik even opwaarts zweefde, door een bijzondere beweging. Ook deze nacht had ik zulke gelukkige bewegings gevoelens.

24 september 1911

Geen helderheid. Dromen levendig en fantastisch maar niet ongunstig. Ik droomde dat ik wakker werd met een brandende sigaar in mijn mond en mij verwonderde dat ik die aangestoken had. En toen later dat ik diezelfde droom uitvoerig vertelde.

Ook een droom over een nieuwe manier van openbare stem-opneming. Het was in Parijs. Achter de spiegelruiten van een winkel hingen lijsten waarop men stemmen kon en de menschen prikten in 't voorbijgaan een soort porceleinen punaises door 't ruit bij wijze van stembillet. En ik overdacht hoe men daarbij bedrog kon voorkomen.

Later vertelde ik dezen droom uitvoerig.

28 september 1911

Na een tijd wakker liggen met neus-prikkeling in den middennacht, sliep ik tegen den morgen in en sloeg letterlijk de oogen op in het heldere droomland. Ik zag terstond waar ik was. Ik zag boomen en lichte blauw. Terwijl ik begon te spreken was er nog een deuntje in mijn hoofd en ik zei de eerste woorden op de laatste maten van het deuntje, en ergerde mij even daarom. Ik zei: 'bij deze schoonheid behoort ernst' of iets van die strekking, en ik voelde me buitengewoon gelukkig. Ik dankte en bad en zei ook 'hier is geen verveling' en 'hier ontstaat nooit vermoeienis.'

Later, in gewonen droom, een professor [van 't Hoff, maar ander uiterlijk] die mij zou examineeren, chemie. Hij zei, ik zal maar één vraag doen, dan weet ik genoeg, - 'wat weet je van geval 5?'

Een oogenblik begreep ik hem niet. Toen herinnerde ik me opeens dat ik van geval 5 in de courant gelezen had. Toen bracht ik snel en gevat die [valsche] herinnering te pas, tegelijk bedenkend hoe weinig ik er van wist terwijl ik toch over dat onderwerp geschreven had.

30 september 1911 Wijk aan Zee

In een lange nachtslaap, zonder stoornis, een prachtige helderheid, zoo rustig en intensief als zelden te voor.

Het begon met het doorlopen van veel kamers en deuren. Toen was ik nog niet helder.

Toen op eens stond ik buiten, tusschen de boomen, in helder zonlicht en ik zei 'ik ben er weer.'

Ik zag mijn handen zeer duidelijk, beschenen door de zon.

Ik probeerde in de zonneschijf te zien, om te weten of ik het licht verdragen kon, maar het lukte niet.

Ik zei: nu wil ik hoog springen maar ook dat lukte niet, ik kwam niet ver van 't gras.

Het was een mooi, weelderig grasveld. Ik zag alles zeer scherp en ik voelde geheel zelfbewust en welbeheerscht. Ik dacht, als ik zóó ben na 't sterven dan kan ik rustig en geduldig beginnen aan mijn verdere ontwikkeling.

Ik sprak vooral het woord 'geduld' herhaalde malen.

Toen zag ik een vriend van me. Ik herkende hem als een vriend waarmee ik onlangs had zitten schaken. Hij geleek eenigszins op Hjalmar Wijk. Maar het schaken had ik met mijn schoonzuster gedaan, niet met een vriend. Dit was dus een geheugenfout.

Ik sprak hem aan en zei 'herinner je je dat we hebben geschakkt?'

Daarop antwoordde hij niet. Maar toen vroeg ik of hij nog leefde of al dood was. Ook dit antwoord is mij niet duidelijk geworden.

Toen vroeg ik: 'is dit nu het bestaan na het sterven?'

Daarop zei hij: 'nog veel hooger!' en ik zei 'je bedoelt dat het bestaan na het sterven nog hooger en mooiers is dan dit?' En dit beaamde hij.

[Deze droom troostte mij zeer. Ik was zeer gedeprimeerd. Ik had echter goed gewerkt. Ook gelezen in Steiner's Pfad der Erkenntniss, hetgeen ik echter een zeer onbevredigend boek vond.]

Ik hoorde ook een vogel zingen in den droom, een roodborstje. Ik had die overdag ook gehoord.

Zondag 5 november 1911

Ik had bij mijn tochten naar Wiesbaden en Coblenz ongunstige dromen gehad. Nu voor 't eerst weer een gunstige nacht. Ik zweefde en vloog en had daarbij de curieuze sensa-

tie dat de aardigheid er eenigszins af was door de aeroplanes. Er was nu zoo weinig verwonderlijks in. Dit was werkelijk een teleurgesteld gevoel in mijn droom.

Daarna kwam helderheid, maar ik was er niet voldoende op voorbereid en wist daardoor niet precies wat te doen. Ik herinnerde mij vaag dat ik iemand wilde oproepen, en ik meen nu dat ik Frau Geldmacher bedoelde, maar ik riep luid 'Truida! Truida!' Ik zag een stadsgezicht, daarna een helder landschap, zonnig, met boomen.

Vrijdag 24 november 1911

Droomen nog niet gunstig, gemengd. B.v. een droom van Japan, met iets van het japansch-fantastische en mooie, maar een Japansche slagerij, wel netjes, maar toch een slagerij. Ook fecaliën en wilde beeste-droomen. De tijgers waren wel tam, maar toch niet te vertrouwen. Zoo van nacht van paardrijden gedroomd, ook gemengd.

Maandag 4 december 1911 Nikolassee

De droomen werden hedennacht gunstiger. Ik zag mooie landschappen voorbij glijden en dacht aan Bergson's durée.

Woensdag 13 december 1911 Walden

De nachten zijn goed en de droomen neigen naar helderheid

Vrijdag 22 december 1911

Nu eerst vangt slaap en droom aan diep en gunstig te worden. Ik ben in 't land der helderheid geweest hoewel niet met de grootste mate van zelfbesef. Ik moest eerst klimmen, binnenshuis, zoldertrappen. Toen kwam het wijde uitzicht, prachtig mooi en ver. Landen en steden, van af een groote hoogte. Daarbij had ik een paar aeroplane-vleugels bij me en meende dat ik daarmee vliegen moest. Ik had zeer duidelijk de gewaarwording van het voor een groote diepte staan, het gevaar daarbij - toen het besef: 'ik kan mij laten gaan' en ik zweefde omlaag.

Een melodie van Chopin kwam in mij op in den nacht en ik maakte er op 't klavier de meest ingewikkelde variaties op. Ik noemde het 'het dorpje' en hoorde de melodie door mijn variaties heen als het klinken van een dorpsklok.

Maandag 1^e Kerstdag 1911

Wel de langste heldere droom die ik ooit gehad heb. Het is duidelijk dat er tijd noodig is om zich te reintegreren, om volkomen tot besef te komen en memorie-fouten te corrigeeren. De droom was in twee deelen, van elkaar gescheiden door een drog-droom. In 't eerste deel zag ik mijn broeder. Ik begon met zweven en vliegen, en ik voelde me daarbij zoo krachtig als nooit te voren. Ik vloog door gebouwen heen, en tegen hemelhooge wanden op. Ik had ook geen aeroplaan-herinneringen. De gebouwen werden wonderbaar fantastisch en kleurrijk, en eindelijk werden het wijde vergezichten. Daar zat mijn broer en we spraken lang met elkaar. Toen ik zei: 'nu droomen we allebei' zei hij 'ik niet.' En ik herinnerde mij eerst toen dat hij dood was. Ik sprak over het bestaan na den dood en vroeg uitdrukkelijk naar de helderheid, het klare, duidelijke besef. Maar dat juist scheen hij te ontberen.

Daarna kwam een drog-droom, waarin ik iemand boven mij zag staan, een dame op een brug, die zei dat ze mij gehoord had, sprekend in den slaap, en ik meende dat ik in den voorgaanden helderen droom werkelijk hardop gesproken had.

Maar dit was bedrog, want dit was zelf een droom. En later, werkelijk ontwakend, voelde ik dat ik niet luid gesproken had.

De tweede helderheid volgde toen waarbij ik professor van 't Hoff zag staan in een soort college-zaal, omgeven door een aantal heeren, blijkbaar geleerden.

Ik voerde toen eenzelfde gesprek met van 't Hoff, vragend naar het leven hiernamaals. Een lang, rustig gesprek, volkomen bij besef.

Ik vroeg allereerst hoe wij, zonder onze zintuigen, zekerheid konden erlangen dat de persoon waarmee wij meenden te spreken, werkelijk die persoon was en geen subjectieve illusie.

- 'Door den algemeenen *indruk*' zei van 't Hoff 'precies als in 't gewone leven.'

- 'Ja maar, zei ik, in 't gewone leven is er vastheid van waarneming en bevestiging door herhaalde waarneming.'

- 'Hier ook' zei van 't Hoff 'en het gevoel van zekerheid is hetzelfde.'

Daarbij kreeg ik werkelijk een absoluut gevoel van zekerheid dat het van 't Hoff was waarmee ik sprak en niemand anders, en geen subjectief vizioen.

Maar toen ik vroeg hoe het met de klaarheid, de vastheid, de

helderheid stond in dit schimmenleven, toen kreeg ik ook weer hetzelfde weifelende, onbevredigde antwoord als van mijn broer. De klaarheid was niet groot.

Maar de sfeer waarin ik was, was gelukkig, vreugdevol, en de personen om van 't Hoff heen, hoewel ik ze niet kende, waren mij sympathiek.

'Het zal nog wel een poosje duren eer ik bij u kom' zei ik, maar ik hield mij daarbij voor jonger dan ik ben, zooals ik bij 't ontwaken herinnerde.

Daarna heb ik nog gewone dromen gehad, maar mooi en aangenaam.

Een groot buitengoed waarop ik mocht wonen en dat ik ging onderzoeken, prachtig in lente-groen.

En toen Lady Welby, die mij herhaaldelijk kuste.

Donderdag 28 december 1911

Gister had ik een droom die als een demonen-repliek scheen op de lange heldere droom. Ik zag namelijk eenige gezichten voor mij, zeer helder duidelijk, en daaronder dat van mijn vader. Het geleet precies, maar *het gevoel van zekerheid dat het mijn vader was ontbrak geheel*.

Ik lette er aandachtig op, en het gezicht vroeg ook: 'lijk ik dan niet op hem?' en het geleet volkomen, maar ik wist toch tevens *stellig* dat het *niet* mijn vader was.

Ik dacht echter niet aan demonen. Later kwam nog een demon, als een jong meisje, en begon lascive streken, waarbij ik boos en beschaamd werd, en mij toch niet geheel kon onttrekken. En ook nu dacht ik niet aan demonen, hoewel het een typische figuur was, half kind half vrouw met kort haar.

Er volgde ook een slechte morgen.

6 januari 1912

Ik bevond mij in een kamer bij demonen, die ik zeer goed als zoodanig herkende. Een stond er als liverei-bediende, en ik beval hem mijn vrouw te gaan halen. Ik sprak ook nog tegen anderen, maar ik had het slechte, min of meer liederlijke vrijheidsgevoel. Ik deed uitbundig en dwaas, met grimassen. Ik was mij dit alles wèl-bewust, ook het leelijke er van, maar ik kon het niet laten.

Dit is typisch demonisch, en verklaart veel. Het verklaart den boo-

zen, liederlijken aard der demonen, en de mogelijkheden van afdwaling in elk mensch door het contact met hen, als hij zijn beter zelf vergeet.

Ik nam toen weer de proef met den spiegel. Ik doe dat meer, ik zie een spiegel, en kijk er in, en zie er *niet* mezelf in, - dan weet ik dat alles demonen bedrog is. Het is een eng, angstig gevoel, wanneer het beeld niet verschijnt in den spiegel. Dan weet men dat de vaste wetten van den dag, de physische wetten, niet gelden, en alles chaos is.

De liverei-bediende kwam zeggen dat mijn vrouw mij verwachtte, en juffrouw Titsingh was bij haar. Hij zei dat spottend, als wisten wij beiden dat hij comédie speelde. Hij bedoelde: je hebt me een vrouw laten roepen, en wilde maar een of andere vrouw, maar nu spreek ik van Martha en juffrouw Titsingh.

Toen poogde ik te ontwaken, en ik ontwaakte verkeerd, - weer in een demonen-waereld. Toen dacht ik: 'dit is nog niet het rechte wakker zijn, pas op! het lijkt op waanzin.' En ik had een droevig, bang gevoel, dat als dit nu het verblijf na 't sterven is, dat het dan een voortdurende waanzin zou zijn. Dat is de werkelijke hel: waanzin. En na het sterven is alles waanzin en liederlijkheid en chaos.

Ik zag een kamer, en een spiegel, zeer duidelijk en ik riep uit: Nog ben ik er niet! En ik snakte angstig naar de vastheid en zekerheid van het echte ontwaken.

Toen kwam dat eindelijk, en het was een ontzaglijk verschil. Het was heerlijk, - maar daarmee was ook het droomleven des te afschuwelijker.

Ik had geen zwevingen gehad, maar wel had ik zeer snel geloopt met het gevoel dat ik veel harder loopen kon dan die achter mij waren.

Dinsdag 16 januari 1912

Hedennacht helderheid, hoewel niet zeer intensief. Het begon met Indie, Indiërs [Dharmapala?] en daarbij zag ik stadsgezichten en herkende ik de heldere sfeer. Toen begon ik luid God te danken met de armen uitgestrekt. Maar ik had daarbij het gevoel dat ik het min of meer uit gewoonte deed, omdat ik het zoo altijd deed in helderheid. En ik kon mij niet te binnen brengen wat ik mij voorgenomen had in heldere dromen te doen. Daardoor had

de droom iets teleurstellends en leegs. Het idee Clara Stuten te roepen, dat ik mij vaak voornam, [omdat zij ook eens helder gedroomd heeft] heb ik nog nooit in den droom onthouden.

Later droomde ik dat ik iemand vroeg, die naast mij geslapen had, of hij iets gehoord had van mijn stem. Maar hij had mij rustig zien slapen. 'En toch heb ik luid geroepen' zei ik. Hier was ik dus weer geheel in den sfeer van bedrog.

Later droomde ik nog van Giza, die mij kuste, terwijl de docter binnenkwam, en dergelijke dingen, onbeduidend maar niet geheel ongunstig.

23 januari 1912

Weer nam ik deel aan een of ander feest en was uitgelaten, op 't kantje af van liederlijk, zoo dat de anderen dachten dat ik dronken was. Maar ik wist tegelijkertijd dat ik in 't geheel niet dronken was. Dit is weer een demonenaanval, maar minder heftig en ik was ook minder helder.

25 januari 1912

Nu was de droom lang en helder. De helderheid, het besef was niet volkomen, en daardoor was de duur langer en was ik rustig en op mijn gemak. Bij zeer helder besef duurt de droom niet lang. Maar toch was ik zeer wakker en sprak ik verstandig. De stemming was bijzonder gelukkig. Ik was met een vriend, een Schot meen ik, en wij spraken over het leven na den dood en wij waren zeer gelukkig in onze vriendschap en verstandhouding. [Het was bij 't ontwaken een teleurstelling dat hier herinnering-vervalsching bij was, want ik weet niet welken vriend ik bedoeld kan hebben] Ook was Martha er, en wij praten over het aanstonds weer ontwaken. Ik zei daarbij dat het gemakkelijk was 'terug te vliegen' en tevens merkte ik op dat er van 'afstand' geen sprake was, daar die niet ruimtelijk kon zijn. Waar we terugkomen [het wakende leeven] dat is ook *hier*, zeide ik.

Een oogenblik zag ik een wijd ver gezicht, met rivier en stad en daarbij voelde ik extase en breidde de armen uit, God dankend.

27 januari 1912

Gister de perfide droom over Jan Schokking den teering-lijder, - en daarna het slechte bericht van Paul. [zie dagboek]

Dezen nacht droomde ik schrijfwerk, romans, die ik nu met grooten productieve gemakkelijheid maakte. [Ik had voor den nacht mijn werk gecorrigeerd]

30 januari 1912

Na een zeer luguubere en sombere dag, een korte, verkwikkende slaap met een heerlijke droom, van een groen bosch in de duinen.

2 februari 1912

Het blijkt wel dat wij den ganschen nacht droomen. Want door een wekker van morgen uit diepen slaap gewekt, herinnerde ik mij veel nauwkeuriger zeer leevendige droomen. Ik zag op de overweg van 't spoor op de Klever-laan te Haarlem twee rijtuigen op de spoorbaan voor de locomotief uit rijden, lichten op. Ook was Henriette Roll in een kapperswinkel in de Kruisstraat gaan wonen. Alles zeer scherp en duidelijk. Niet onaangenaam.

14 februari 1912

Gisteren droomde ik van Henri Bergson. Ik zag hem dichtbij en zeer duidelijk. Joodsch type. Vrouw en kinderen ook joodsch. Hij was vriendelijk en verontschuldigde zijn zwijgen beleefdlijk. Ik poogde mij vruchteloos te herinneren welke kwesties ik met hem bespreken wilde. Ik kwam alleen op het relativiteits beginsel.

Heeden nacht droomde ik van Hugh MacRae, die in den Amerikaanschen Senaat er een door 't lot liet aanwijzen en hem toen iets zeide dat hem beledigde hoewel 't alleen als psychologische verklaring bedoeld was. Daarop gingen ze duelleeren, en MacRae werd gewond maar schoot den ander dood. Ik nam toen ijlings de vlucht.

Alles hetzelfde zeer duidelijke droomtype, niet zeer ongunstig, maar in 't geheel niet helder.

1 maart 1912

Weer van den dierbaren vriend gedroomd. Ik zie dat ik dit ook deed op 25 Jan. en op 30 Sept. Ik ken hem niet, en heb ook niet den indruk dat het dezelfde is.

4 maart 1912

Een zeer curieus gecompliceerde droom.

Eerst droomde ik dat Theodore Roosevelt dood was.

Toen, dat ik wakker werd, en den droom vertelde, zeggende: 'ik herinnerde mij in den droom niet of hij nog leefde of werkelijk gestorven was. Nu bij 't wakker worden bedenk ik eerst dat hij werkelijk dood is. Maar ik was zoo kapot van den droom, dat ik niets kon herinneren.'

Dit was alles droom, en ik bleef mij herinneren dat Roosevelt dood was.

Toen kwam een valsche helderheid. Dat wil zeggen, ik zweefde door kamers en dacht er bij: nu weet ik zeer goed dat ik droom en dat ik dáár en dáár ben.

[Maar dat was geheel onjuist, ik herinnerde mij mijn werkelijke conditie volstrekt niet. Eerst nu na het werkelijk ontwaken, komt mij langzaam te binnen dat Roosevelt zeeker nog niet dood is]

8 maart 1912

Ik droomde zeer mooi van de verheldering na 't sterven. Het kwam overeen met die tranenrijke reactie, de ontspanning die zoete tranen doet schreien die ik ondervind als ik na een tijd van dor verdriet weer tot poëtische productie kom. En terwijl ik schreide dacht ik aan die mooie bladzij van Spitteler die ik in mijn dagboek overschreef, als de afgestorvenen nog beevend van de doorstane leevensziekte en schreiend ontvangen worden door de engelen. Dit alles was heerlijk en troostrijk. [Ik was den vorigen avond laat naar bed gegaan en had met Willy van Hoogstraten en zijn vrouw na 't concert bij van Laar gesoupeerd met champagne. Zoals gewoonlijk ben ik dan, na zulk een kleine excitatie, den volgenden nacht en dag veel ligter en gelukkiger. Ik verklaar dit door den strijd teegen de alcohol, die mijn geestelijk weezen als 't ware wakker schudt.]

9 april 1912 London

Voor 't eerst sinds verscheiden weken weer een aanduiding van beginnende helderheid. Het gevoel van een eindeloze ruimte vóór me en de zaligheid mij daarin te storten. Meer niet, maar het verkwikte mij zeer.

15 april 1912 London

Weer eenzelfde helderheid, in den laten slaap. Ik zag weer de wijde ruimte voor me, en ik stortte mij er in, daarbij riep ik innig en vurig: '*Vader, vergeef het me!*' Het deed mij wonderbaar goed.

27 april 1912 Nikolas-see

Heedennacht weer beginnende ver-gezichten. Een prachtig uitzicht waarbij ik de toorens van Haarlem en Amsterdam zag. Ik was bang om te vallen. Gunstig.

29 april 1912

Voor 't eerst sinds langen tijd weer een echte heldere droom. Toen ik in de sfeer was dacht ik weer, 'het is toch zoo gemak-

kelijk er te koomen.' Vooraf had ik gevloogen, met een wapperenden mantel in den wind. Toen ik helder was, riep ik William Stead, zooals ik mij den voorigen avond had voorgenomen. Ik ging langs boschjes en tuurde ooveral scherp, daarbij opmerkend dat ik een lorgnet op had. Ik zag verschillende figuren, maar Stead kwam niet. Ik riep herhaaldelijk n duidelijk. Eindelijk zag ik een vrouwelijke gestalte onder 't loover. Ik ging er op af, een oogenblik meenende Stead te zien. Toen luisterde ik even, naar wat de vrouw zeide, en zoodra ik ophield zelf te roepen, werd ik als weggetrokken uit de sfeer. Ik bedacht toen dat ik op die wijze telkens bedroogen werd, omdat ik mij aan anderen ooverliet, in plaats van zelf te doen.

7 juni 1912 Walden

Voor 't eerst, na twee weken in Doorn te zijn geweest, thuis slapend, een droom van een ver noordelijk land. Iets als Finland of Lapland. Heuvelig en grootsch, zeer kaal, hier en daar groeide maar wat groen als sedum of zeekraal. Dat was de akkerbouw van de bewoners. Een huis met menschen, ook voogels en vee. De menschen donker. Een prachtig kleurtafreel aan den heemel, blauwgroen, rood, als iriseerend ijs. Het was zomer, maar koud en men zei dat het ieder oogenblik kon gaan ijzelen of hagelen. Dat gebeurde toen ook.

9 juni 1912

Ik heb een nacht van van der Goes gedroomd, waarbij het mij zoo antipathieke in hem sterk uitkwam. Hij zag in mij het zachte, sereene en dan weer het onbeheerscht felle en ruuwe. Dat is inderdaad in deeze dagen gedurig in strijd.

Heeden-nacht droomde ik weer met beginnende helderheid - maar niet mooi niet hoog. Doch het werd gunstiger.

15 juni 1912

Ik zag een gelaat met bruine oogen en tamelijk scherpe omtrekken. Dat was mijn Leider, voelde ik. Er was iets hards in, dat aan de Spaansche schilderijen deed denken die ik kort te vooren zag.

De dag was zeer gewigtig. Het telegram uit Venetie kwam des morgens vroeg.

29 juni 1912

De nacht in Frankfurt was weer door demonen gehanteerd. Veel bloed, dat ik hoorde kloppen in een hoek. Den volgen-

den nacht waren ze er nog maar verdweenen spoedig.

7 juli 1912

Voor 't eerst weer in het heldere gebied geweest, na veel slechte droom-nachten. Ik was dankbaar en sprak vertrouwelijk van 'mijn lieve God!'

31 juli 1912

Een vrij lange, rustige helderheid, waarin ik echter niet geheel en al de oovertuiging had dat het de welbekende helderheid was. Het begon met Haarlem, de markt, ikzelf in bad kostuum die er haastig doorheen liep, en toen begon te zweeven.

Toen zag ik allerlei prachtigs, huizen en velden, en den heemel. Ik herinner me een boom, die ik uiterst scherp en reeel zag, met de schaduwen van de takken op den stam. Daaruit leidde ik den stand van de zon af, achter mij.

Toen planten, gelijkend op brandneetels, waarvan ik zei: dat zijn brandneetels, maar ze branden niet. En ik greep er in met volle handen.

Ik riep voortduurend: hoe prachtig! hoe heerlijk! - maar ik sprak niet tot God, zooals anders.

5 augustus 1912

Ik droomde van Egypte, en den Nijl. Ik dacht hoe deze waereld expressief schoon was, en hoe het eigenlijk mijn taak zou zijn datgeene te gaan zien wat in onzen tijd eeven expressief schoon is, - namelijk China. Dit alles ooverwoog ik in den slaap.

8 augustus 1912

Een droom waarin angst en helderheid op ongewoone wijze gemengd waren. Een schiet-partij met revolvers - toen zweeven en opheldering, zien van wijde landschappen, - zonder dat de angst nog geheel verdweenen was. Dat was nog nooit gebeurd.

14 augustus 1912

Dezelfde combinatie. Vrij sterke en zeer langduurige helderheid, die ik welbewust deed voortduuren. Ik zei tot mezelf: ik heb nog lang te slapen en het kan dus lang duuren. Het vizioen dat ik zag was echter koud, alles sneeuw, sneeuw. En ik was niet zoo gelukkig als anders. Toen zag ik een man en ik vroeg hem: hoe lang sta je hier al? En hij werd kwaad en zei iets oover 'den heere Jezus.' Toen bemerkte ik in hem de akeligste soort van Godsdienstwaanin. Er waren nog anderen en het was een lugubere atmosfeer van waanzin.

Ik ging verder en zag weer wijde landschappen. Ook demonen waarover ik weinig macht had.

Toen zag ik omhoog in den heemel ook lichte streepen en ik bemerkte dat die ook een soort landschap vormden. Dat was een beklemmend gevoel alsof er nu geen booven en geen onder meer was.

Ik beproefde mijn localiseering om te draaien alsof de heemel nu onder was, - zoodat ik het landschap zien kon. Maar dat gelukte niet.

Toen zag ik dat de lichte streepen en veegen een groote buste van Dante vormden. De droom was niet bijzonder gunstig, al was hij helder.

23 augustus 1912 Ormesby

Na acht uren goede slaap lag ik wakker. En zonder geheel in te slapen zag ik vizioenen. Ik sluimerde ten minste zeer ligt. En toen onderscheidde ik zeer duidelijk het *gunstige* karakter van een vizioen. Het was een stad met een lange asfaltstraat langs een kanaal, - dat een stompe hoek maakte.

Er was niets bijzonders aan op te merken maar het was gunstig - zooals ook gewoone dingen demonisch kunnen zijn.

3 november 1912

Ik droomde zeer reeel van een stad in Noordduitschland, met veel baksteenen gebouwen waar een oude kennis van mij een prachtig huis gebouwd had. [Een Indischman, maar ik kan nu niet vaststellen dat hij op een werkelijke vriend geleek] Dit waren naklanken van het huis der Geldmachers in Homburg.

Maar toen kwam helderheid, ik zag zonnige blauwe luchten en vergezichten. Maar daarbij was ik weemoedig en riep angstig om zekerheid. Ik ooverwoog in den droom wat mij zoo vaak ooverdag vervult, in hoever wij vastheid van weeten zullen hebben.

Ik weet dat ik riep: 'ja, dit is alles heerlijk en prachtig, mijn God, en ik ben er dankbaar voor, maar waar is mijn zekerheid?'

Ik zag den blauwen heemel, maar ik steeg toch niet hoog, ik bleef tusschen muuren.

[De helderheid staat misschien daarmee in verband dat ik gelukkiger gewerkt had dan sinds langen tijd]

16 november 1912

Ik droomde dat ik als predikant beroepen werd op een landelijke plaats [Bloemendaal] Het was er mooi. Ik nam het aan en zei schertsend teegen mijn collega's predikanten of ik nu

ook nog een preek-mond zou krijgen, hoewel ik al zoo oud was.

Ik had een vage herinnering van mijn huis, dat ik juist ingericht had en nu weer verlaten zou.

Ik zweefde oover water, het was prachtig mooi, groen en vruchtbaar en ik was zeer verheugd.

21 november 1912

Ik droomde gunstig, het was zoomer en de boomen in vol loover. Toen herinnerde ik mij dat het eigenlijk nog herfst was en ik dacht: ik heb het jonge lenteloover niet gezien, hoe kan het nu zoomer zijn?

Toen sprak ik teegen Truida en haar zuster die bij me stonden: 'dat komt omdat ik droom, het is buiten nog herfst of winter, maar wij droomen nu - en dat weet ik omdat ik mij niet herinnerde de voorjaarsblaadjes aan de beuken gezien te hebben. Onthoud nu goed dat wij droomen.'

Daarbij wilde ik een evidentie geeven, ik wilde een teeken maken waaruit zou blijken, in 't gewoone leeven, dat ik hen in den droom gesproken had - maar ik voelde de onmogelijkheid. Ik kon niet eens weeten of het werkelijk Truida en haar zuster was.

Ik had ook geen vizionaire indrukken, ik was niet in de heldere sfeer.

22 november 1912

Een zeer kort oogenblik was ik in de heldere sfeer. Ik *zag*. Ik vluchtte voor een dier - een hond - en verliet mij op mijn zweefkunst. Zoodra ik begon te zweeven begon ik ook het landschap te *zen*, met het welbekende verrukkingsgevoel. Maar het duurde kort.

23 november 1912

Heldere droom, nu langer en intensiever. Ik droomde van een bosch, een boschrijk landschap, met herfstloover [Bevaix] en dacht: dit is het landschap waar ik onlangs helder van droomde.

Toen bemerkte ik echter plotseling dat ik in de heldere droomsfeer was. Het was mooi en verrukkelijk en ik *sprak* nu ook luid en duidelijk. Woorden van dank en verrukking.

15 december 1912

Ik heb een zwakke herinnering van het met inspanning zoeken om door te dringen in de heldere sfeer. Er kwamen

telkens zonnige oopeningen te zien, en de blaauwe lucht, maar tot volkomen vrijheid kwam ik niet.

Een paar nachten geleeden droomde ik weer van Jan Schokking, den teeringlijder die in 1885 stierf - hij was geheel hersteld en ik sprak met hem oover Paul.

17 december 1912

Ik droomde van Else Otten - en het herstel der vriendschap.

Ook van Hakkela, Duse's kleinkind.

Bij het ontwaken had ik langen tijd moeite mij te binnen te brengen in welk land het huis van Lady Welby lag, en van haar zoon. Ik had mij den voorigen avond voorgenoomen Lady Welby te roepen.

26 december 1912

Eergister, in Haarlem, een droom van ongewoonen aard. Geen feitelijke helderheid maar groot geluk. Een vrouwengelaat, een brug, - maar ooverigens alles geheel onbeschrijfelijk.

29 december 1912

Een droom van Indië. Evenals vroeger. Ik was er eindelijk, en dacht, nu is 't toch werkelijk.

16 januari 1913

Heedennacht van Sirius gedroomd. Vooral van de moeilijkheeden in het derde deel. Een gevoel alsof ik die nooit zou ooverwinnen.

23 januari 1913

Van Gutkind gedroomd. Ik zag hem met vreugde en vatte zijn beide handen. Hij was wat schuw en verleegen want hij had een kindje gekreegen en dacht dat ik dat niet goed zou vinden.

2 februari 1913

Heedennacht voor 't eerst weer éven in 't heldere land geweest. Het kwam met zweeven en springen, na een tamelijk drukke droom. Toen zag ik een wijd landschap, met een molen, en een blaauwe ligtbewolkte heemel, en ik zei daar is het weer! Het duurde zeer kort en ik ontwaakte.

26 februari 1913

Sints Paul's zaliging had ik gewoone, onbeteekenende dromen. Nooit droomde ik van hem. Maar een nacht, de derde, - dus van zondag op maandag - heeft hij me getroost in

droom-sensatie, [type D.] Ik voelde zijn aanwezigheid den ganschen nacht, vreedig, rustig makend. Ik sliep toen heerlijk.

27 februari 1913

Heeden nacht stond ik voor een groot water en voelde dat ik er over zweeven kon. Ik zweefde er over, en bedacht dat ik zóó geen vrees voelde voor 't water.

Later iets oover de van Eeden-kolonie. Het was alles al van langen duur, voorspoedig en geslaagd. De naam 'Uwe' werd gebruikt voor een kinderjuffrouw en ik dacht hoe mijn kindertjes die naam hadden doen ontstaan.

28 februari 1913

Ik droomde dat Elly Ney mij liefkoosde, en dat ik mij dit liet welgevallen. Toen hoorde ik op eenmaal een stem die riep: 'Paul!' als een waarschuwing, en daarmee brak de droom af.

Dit is de eerst maal dat Paul doordringt in mijn dromen waereld. En de bedoeling was duidelijk genoeg!

Ik werd gewaarschuwd voor sexueele sensualiteit. Maar ook dat juist Elly Ney gekoozen was, heeft beteekenis. Ik weet hoe haar muziek mij enerveert, hoe ik nachten wakker lig, na haar te hebben hooren speelen. Hoe ik moreel verzwak er door. Hoewel Elly Ney bij mij hoegenaamd geen erotische sensaties opwekt.

4 maart 1913

Van een dierbaren vriend gedroomd. Maar een onbekende. Ik kuste zijn hand, hij de mijne. Een jonge man.

Niets van Paul. En de morgen was vreeselijk somber.

5 maart 1913

Sensueel-erotische droom.

7 maart 1913

Er komt in de dromen wel iets van Paul's ziekte, maar niets van Paul zelf.

9 maart 1913

De eerste herinneringen aan Pauls heengaan in den droom. Ik kwam op een privaat, waar ik verbanden zag liggen die van Paul waren. Herinnering aan een bezoek aan

Pauls ziekekamer voor een paar dagen. Toen een briefje aan Herman Gorter waarin Paul een paar afscheidswaarden bijna onleesbaar had geschreeven.

10 maart 1913

Ik droomde van een hooge rots, zes duizend voet

hoog, daarop lag ik met de diepte vlak onder mij. Ik was bevreesd en kon het niet uithouden. Later weer fecaal dromen.

11 maart 1913

Na een sombere dag een diepe en verkwikkende slaap. Ik droomde van een principe, dat mij in diepsten slaap niet verliet. Toen van een ontmoeting met mijn vijanden, Johan de Meester en Kloos, en beiden bracht ik tot verzoening. De Meester keek schuw en verschrikt toen hij mij zag en ik lachte geheel onbevangen.

Later droomde ik van een jonge vrouw die in mijn bed had geslapen, den geheelen nacht, zonder dat het mij ook maar den minste erotische aandoening had gegeven. Er was iets zeer fijns en moois in. Ik stond op en kleepte mij aan en ging zonder me te wasschen naar buiten. Toen bedacht ik dat het toch een zeer onwaarschijnlijk geval was geweest, van die jonge vrouw, - en ik ooverwoog of ik misschien nog sliep.

Toen deed ik mijn best wakker te worden, en dat gelukte. Het gewoone waakleven brak door.

Dit was dus ook 'verkeerd ontwaken' maar het had absoluut niets demonisch. Het was rustig en gunstig. Ik was zeer verkwikt en tot rust gebracht.

Donderdag 13 maart 1913

Gister, in Oosterbeek, droomde ik van mevrouw Sanders-Huydekooper, die mij vroeg of Paul wat beeter werd. Ik zei dat hij voor een paar dagen ooverleeden was.

Vrijdag 14 maart 1913

De eerste helderheid, juist zooals ik die verwachtte.

Ik zocht in Haarlem naar den boekhandelaar Vernout. Ik herinnerde mij niet juist zijn naam en adres, en ik bemerkte dat ik verkeerd gelopen was. Ik zag de Groote Kerk links van mij en begreep dat ik terug moest. Toen stond ik voor water, en zweefde er oover. Onder 't zweeven steeg ik opwaarts en bemerkte op eens dat ik in de heldere sfeer was. Ik was zoo greetig en verheugd daaroover en riep snel en hartstochtelijk 'Paul!' [Dat bewijst hoe mijn heele weezen reeds naar dat moment had uitgezien] Door dit snelle roepen en de heftige emotie werd de helderheid gestoord en ik werd spoedig wakker. Toch is daar nog een demonen droom tusschen gekoomen, hoewel ik niet precies weet wáár. Het was een wulpsche droom, waaraan ik echter

gemakkelijk weerstand bood.

Toen kwam, later een gewoone droom, waarin ik Paul zag. Het was Kermis en ik kocht snoeperij voor Hans en Paul. Toen zag ik Paul, in jongenskostuum, met bloote beenen, ongeveer 12 jaar oud. Maar ik wist dat hij ziek was, en nog maar kort te leven had en dat ook zelf wist en nu nog van de kermis wilde genieten.

Ik zeide teegen hem dat we samen zouden zweeven, op een tooverkleedje. Ik spreidde het uit en we zweefden samen. Ik dacht: met hem samen zal ik sterk en licht voelen en goed zweeven. En zoo was het ook.

Het was prachtig en heerlijk. En ik voelde de innige liefde voor hem. Hij was echter stil, niet booven mij verheeven, meer ondergeschikt, en hij genoot ook, maar sprak niet of weinig.

Ik sliep afgebrooken, maar verkwikkend. Ik ging slapen met hoofdpijn, die geheel verdweenen was des morgens.

11 april 1913 Stockholm

Van nacht in Upsala geslapen. Nog steeds geen helderheid. Maar zeer duidelijk gedrukte zinnen en letters geleezen, volkoomen zonder beteekenis. Ik zag ze herhaaldelijk en vroeg mij af wie zoiets kon opstellen, en het mij zoo duidelijk laten zien, zonder dat eenigen zin te ontdekken was. Verder honden [herinnering van Borgeby] alles niet aangenaam [type b]

Na 't ontwaken weer de Schubert melodie die ik ook hoorde den eersten nacht in Furnborg [Vrijdag morgen 4 april]

London 98 Gloucester Terrace. [Percy Harris] 22 april [zie dagboek]

Een kort moment in 't lichte land geweest. Ik kwam uit een huis en zweefde vroolijk weg. Ik zag lichte horizonten. Ik zong een melodie van Chopin, een mazurka, en ik was zeer blij en vroolijk. Geheel in teegenstelling met den dag. Ik ooverdacht dat het hoofdzakelijk het *zien* was, wat me deed begrijpen in het andere land te zijn. Ik deed geen pooging om iemand te roepen en het gezicht verflaauwde spoedig.

27 april 1913 Cambridge

Van Paul gedroomd. Hij was jong en we gingen samen naar zijn oude vrienden Tengbergen.

2 mei 1913 Bussum

Gedroomd van een strijd teegen den booze.

Met een soort lansen. Het eindigde met mijn ooverwinning, waarbij de booze in *mijzelf* werd teruggedrongen.

Daarbij voortduurend de droomsensatie dat Paul aanwezig was en mij hielp.

3 mei 1913

Begin van helderheid. De slaap zeer verkwikkend en ongestoord. Mijn gemoedsstemming den laatsten tijd ook veel rustiger en beeter. Dit in den droom veel intensiever, en ik sprak uit hoe rustig en vreedig ik voelde, daarbij doelende op den toestand na het sterven, den onzinnelijken toestand ook van den droom. Ik zei het in 't Duitsch, ik was zonder 'Eile' en zonder 'Lange weile' -, -, 'und tief befriedigt' en toen dankend: 'O Gott der mir zu das begnädigt' Daarbij wist ik dat ik een fout maakte, - dat het 'dazu' of 'so sehr' moest zijn.

Ik zag toen ook een beginnend vizioen een stads-gezicht.

Ik sprak ook Fransch teegen Hjalmar of Tuckey en gebruikte het woord 'tu'.

6 mei 1913

Gisteren van 4 op 5 mei een korte helderheid, met zweefing. De voorige helderheid was zonder zweefing.

Deeze maal was ik naakt en had een doek - handdoek - bij me die ik als zeil gebruikte, en zoo zweefde ik zeer snel, gelijkmatig. Ik zag toen een landschap in vizionnaire helderheid, maar had teevens den indruk alsof er zonlicht op mijn oogen scheen, waardoor het vizioen dreigde te verdwijnen. Dit was echter ook een droom, zooals bij het wakker worden bleek.

13 mei 1913

Op 6 april hield ik met rooken op. Heedennacht droomde ik voor 't eerst dat ik mijn gelofte geheel vergeeten was en twee sigaren rookte, achter elkaar.

18 mei 1913

Weer van sigaren-rooken gedroomd. Ook van Bertha Zimmerman, waarmee ik mij geheel verzoende. Zij verontschuldigde haar bedrog door te spreken van een kwetsende brief dien ik haar geschreeven zou hebben. Het was alles teleurgestelde eierzucht.

19 mei 1913

Voor 't eerst sints lang weer zweefdromen. Ik kon

in alle richtingen zweeven en bedacht waarom ik dat niet altijd door kon. Ik voelde dat het was omdat ik aan het waaklijf verbonden was ooverdag.

De droom was gunstig.

22 mei 1913

Zweefdroom, booven water, de zee, eindigend in zwemmen.

31 mei 1913

Echte helderheid in den morgenslaap. Ik zag de zee. Maar ik zag die door een spoor-station, waar ik veele menschen zag loopen. Ik zag donkere figuurtjes op eenige afstand - als op het derde perron van het Centraal Station in Amsterdam, gezien van het eerste - en daarachter de zee, golvend. Ik was voor 't eerst sinds langen tijd duidelijk bewust en ik dacht ook aan Paul. Ik riep hem ook, maar weifelend en voorzichtig alsof ik hem niet dwingen wou. Maar mijn wensch om hem te zien was te sterk en ik bleef roepen. Ik zag hem echter niet, maar telkens was het of ik *bijna* iets van zijn lieve aanwezigheid voelde, en in de menschen die ik zag meende ik telkens iets van hem te herkennen. Doch ik zag hem niet.

2 juni 1913

Weer veel gerookt in den droom. Het gevoel van schaamte dat ik mijn woord weer gebrooken had.

8 juni 1913

Ik droomde goed. Het was Louis Ortt die mij aansprak oover een boek, dat oover mij zou handelen, en waarin hij vreesde door al te oprechte en al te intieme bespreking mij te kwetsen. Ik ontkende dat nadrukkelijk en had een innig, liefderijk en hooggestemd gevoel, dankbaarheid, vertrouwelijkheid en oprechtheid.

Terwijl ik met hem sprak - en er was een herinnering in aan Pater Rutten - zag ik een landschap, een vizioen en het was een beginnend helder besef.

Ik had ook te vooren booven een meer of groot water gezweefd, en men had dat gezien.

11 juni 1913

Gedroomd in Rusland te zijn. Onbekend geld. Moeielijkheeden met toegangskaarten. Een moord-aanslag in mijn bijzijn.

25 juni 1913

Ik had mij al verwonderd zoo lang als de heldere droomen uitbleeven. Maar gisteren had ik veel gemediteerd en aan schijn en wezen geschreeven. En ik dacht wel dat er nu iets koomen zou. Zoo scheen ik dan ook midden in den nacht te ontwaken, in een hotelkamer, met een balcon [Gent.] Ik trad naar buiten en zag. Een prachtig stadsgezicht. Ook de klokketoren, gelijkend op die van Gent. Ik voelde dat ik mij kon laten zweeven en ik liet mij gaan. Het was heerlijk. Het beschouwen reeds van het vizioen is een groot geluk. Toen voelde ik dat ik bijna reiken kon tot aan de boomen aan de ooverkant. Ik had eenige moeite mij zoover te verwijderen, alsof ik teruggehouden werd door mijn slapend lichaam in de kamer. Ik beproefde een loovertakje te plukken van de boomen, om het als évidentie van mijn droom te bewaren.

Ik ontwaakte nu werkelijk en verwonderde me dat ik niet om Paul gedacht had.

Toen sliep ik weer in teegen den morgen - tijdens de voorige droom kwam de dageraad al - en zag weer een soortgelijk vizioen. Diep onder me zag ik menschen, en ik zweefde voort opletend of men mij zag. Toen dacht ik wel aan Paul, en ik zag terstond nog eer ik hem riep, zijn gezicht.

Het was als een bruine buste of kop, er was ook iets in wat niet precies op Paul geleek. Maar ik kwam digtbij hem en het was het bekende, dierbare, innige gevoel van liefde en vertrouwelijkheid.

Gesproken heeft hij niet.

Maar ik voelde dat het goed was. Het moet beslist beteekenen dat mijn boekje oover hem goed is. Ik had het juist gisteren voor den druk afgegeeven.

Ik zag geen démonen. Maar ik had een gewoone tusschendroom oover den Duitschen Keizer die met een geweldige rompslomp een bezoek aflegde en met al zijn hofhouding in een reusachtig gebouw zijn intrek nam. De organisatie van dien rommel zag ik in veel details.

Vrijdag 27 juni 1913

Ik droom herhaaldelijk dat ik rook. En dan is de impressie zoo duidelijk dat ik mij met schaamte bedenk hoe ik mijn belofte heb gebrooken. Zoo was het ook deezen nacht. Ik rookte een sigaar en herinnerde mij met eenige schaamte mijn voorneemen.

Maar toen begreep ik dat ik droomde, en ik ging naar Karel Thijm toe, die in een kamer zat, en ik zei tot hem, zeer wel-ooverlegd en bedachtsaam: Zie je wat ik doe? En toen hij me niet begreep, vervolgde ik: 'Ik rook. En toch heb ik mij voorgenoomen niet meer te rooken. Maar nu droom ik, en nu rook ik toch in den droom, en ik heb er al het plezier van.'

Toen ik dit gezegd had trok ik nog met vol ooverleg aan den sigaar en ik had genoeg omdat ik mijn voorneemen niet had gebrooken en toch het plezier van rooken had.

Ik weet niet hoe deezen droom te klasseeren. Ik was helder, maar mijn gezindheid was niet hoog. Ook had ik volstrekt geen vizioen, geen helder gezicht. Het was niet de heldere sfeer. En toch had ik besef.

Later droomde ik van de zeekust, en hoge golven. Een badplaats [Wijk a/Zee] uitgebouwd in zee.

18 juli 1913 Zandvoort

De eerste nacht in dit hotel. Verkwikkende slaap en goede droom. Een steil bergpad dat ik afdaalde met mijn vrouw. Halfweg scheen het uit te loopen booven een zeer diepen afgrond met de zee. Ik vreesde niet te vallen, maar hielp mijn vrouw oover dit gevaarlijke punt heen.

Ook snel voortstreeven, maar niet bepaald zweeven.

Flauwe herinnering aan demonen. en heevige afkeer daarvan.

23 juli 1913 Zandvoort

Slechte droomen. Demonen. Heevige ruzie met Jan Veth. Eerst half verzoening, toen felle vijandschap. Hij zei dat ik bij Ysbrand twee uur te laat was gekoomen. Ik zei dat hij loog. Later herinnerde ik mij dat ik - als acteur - op een wacht niet terstond was opgekoomen. Maar ik vond zijn verwijt daarover zeer onreedelijk.

3 augustus 1913

Ongunstige droomen. Gistren ruzie met mijn broeder. Van nacht weer mijn broeder.

8 augustus 1913 Homburg

Ik droomde van een paardje van eedel ras, vuurig en toch uiterst mak, tuk op vrijheid. Het was al oud en toen het terugkwam van een lange tocht viel het en brak een poot.

Toen ik dit aan mijn gastvrouw hier vertelde herinnerde zij er mij aan dat ik de laatste maal dat ik bij haar logeerde ook van zulk een paardje had gedroomd. Ik was het bijna geheel vergeeten. Ze vroeg of zij zelf soms door dat paardje werd gesymboliseerd.

10 augustus 1913 Homburg

Ik droomde éven van zweeven. En ik voelde meer kracht en frischheid dan sinds lang.

13 augustus 1913 Walden

Heeden nacht - na eenigen tijd wakker liggen - voor 't eerst weer in het echte heldere land geweest. Het begon met springen en zweeven - toen zweefde ik zeer snel vooruit, vlak langs heesters en boschjes. Ik zag klaar, voelde geluk en dankbaarheid, en riep God aan.

Toen dacht ik aan Paul en riep ook duidelijk 'Paul!' daarbij opmerkend dat dit weer het eigenaardig timbre, met den eigenaardigen weerklank was van de droomsfeer. Ik wist dat het niet gehoord zou worden.

Paul verscheen niet, maar ik was niet teleurgesteld.

De helderheid hield op, zooals een optisch beeld ophoudt wanneer men de glazen niet goed instelt. Het is alsof men het door oefening zou kunnen vinden.

14 augustus 1913 Walden

Ik sliep diep en vast en droomde veel. In de eigenlijke heldere sfeer was ik niet, maar ik had toch sterk zelfbesef in den droom. Ik dacht aan de 'Verwirklichung' van Buber, het Ik - Nu.

16 augustus 1913 Walden

Ik was in Amerika met Hans en zag New York. Prachtige vergezichten. Diepten waarvoor ik bang werd en terugging. Maar geen helderheid.

22 augustus 1913 Walden

Ik werd helder in een drukke droom, binnen, - een teater, een kamer waarvan ik de deur zag dicht trekken, zonder de digttrekkende persoon te zien. Ik besepte hoe alles symboliek kon zijn. Ik werd éven wakker en kreeg toen den indruk alsof de helderheid het ophanden zijn van 't ontwaken beduidde - zooals Novalis dat zegt en ik niet toegaf - Maar ik sliep spoedig weer in en toen zette zich de helderheid voort. Ik trachtte, met Truida, in de vrije

lucht te koomen, maar dit had veel moeite in. Ik werd weer steeds belemmerd door muren, deuren, takken enz. Ik was echter hoopvol en gelukkig, en sprak op rijm. Tot een volkoomen vrijheid buiten kwam het niet. Steeds was Truida bij me.

Ik kan nu aanneemen dat alles in die heldere droomen louter symboliek is.

1 september 1913

Ik was om 8 uur klaar wakker, hoorde de bel, en was voorneemens op te staan. Doch ik sliep een paar minuten in en was terstond in de heldere sfeer. Een wijd landschap, met grijs groene lage heesters een grijze heemel en klaar maar vaal licht. Ik bewoog mij vrij - hoewel geen duidelijk zweeven, - en voelde zeer gelukkig en in vol besef. Ik dankte God en bad voor mijn lieve vrouw en lieve kindertjes. Ik zei: ik ben zeer gelukkig. Ik zag een spoortreintje, met een zeil op, *glijden* door het landschap.

[Beneden lag een brief van Tagore, zeggend dat hij naar Indie vertrok. Ik voel alsof er verband is]

2 september 1913

Ik zag tweemaal in een diepte, op straat uit een venster. Ik zag schoenen staan. Maar ik begreep toch dat ik zonder gevaar kon neederzweeven. En ik deed het.

11 september 1913 Gossensass, Tirol

In München had ik onbeduidende droomen van ongunstigen aard. Gisteren sprak ik met Bjerre af om van daag mijn droomen te bespreken. Ik ging om 10 uur slapen, sliep aan één stuk tot 7 en had een zeer rijke droom die tot volkoomen helderheid overging.

Het begon in een kamer, eenigszins ouderwets gemeubileerd, met een venster. Daar was Roland Holst, de jongere, en er werd gezegd dat in deeze kamer een voorname persoon zenuwpatient was geweest. Ik lette op de slechte smaak.

Ik herinnerde mij toen brieven van een patiente, een dame, die ik nooit gezien had, geestige, aardige brieven. Ik sprak daarover met twee anderen, meng-persoonlijkheden van de Haan en Borel en mevr. de Jong.

Toen zei ik op eens tot hen: maar ik ben helder, ik weet volkoomen goed dat ik droom, en dat komt omdat ik gisteren afgesproken heb mijn droom te analyseeren.

Toen zag ik een portret van een dame op een papier dat dichtgevouwen werd, en ik riep uit: dat is die correspondentente, hoe aardig zou het zijn als ik nu in den droom voor 't eerst haar portret zag. Toen ik echter het papier opsloeg was het portret weg en enkel een groene postzeegel zichtbaar.

Toen zeide ik tot de Haan dat wij moesten de vrijheid zoeken, ik sprak van het 'stinkende' Amsterdam, en zag toen ook de terreinen bij zijn wooning, die mij altijd zeer antipathisch waren.

Ik zou hem helpen omhoog te zweeven. Met mij zou hij niet vallen. Toen zochten we een hoog gebouw om daarvan af in de ruimte te zweeven. Dat gelukte ook, wij lieten ons vallen, ik moedigde hem aan en het was een heerlijke gewaarwording, in licht en ruimte. De zee was echter verderop. Ik lette op dat de Haan toezag hoe ik mijn beenen bewoog en dat dan navolgde. Ik zag ook dat hij bemerkte dat het inspanning kostte.

Wij zagen toen Amsterdam onder ons, maar nu vol kleine schepen en vlaggen, en ik zei: ziezoo! nu is er ten minste wat leeven in gekoomen.

Ik ooverdacht onder 't zweeven of het nu mogelijk was sensueele en obsceene gedachten te hebben. En een oogenblik was het alsof de persoon die met mij was een vrouw was. [Vermoedelijk door de homosexualiteit van d.H.]

Daarop zagen wij een meenigte *doode visschen*, snoeken, en bleien die waren afgekeurd en dreeven in 't water en ik zei: hoe jammer! nu zijn ze voor niets gedood.

Ik zag ook een schutting waar water door heen spoot, en ik dacht dat anderen aan de andere kant er teegen stonden te urineeren. Maar toen zag ik dat het onschuldig begieten van bloemen was.

Ook een autotocht. Een paard dat in de verdrukking kwam.

Ook een soort congres van Hollandsche literatoren, waarvan ik bericht kreeg.

Toen waren we op een zolder en ik zei: ja, nu begint het, de moeielijkheid om naar buiten te koomen. En ik verwijderde vensters, en luiken, maar telkens waren er weer nieuwe. Toen zei ik: dit is alles symbolisch.

Er lagen op den grond veele doode takken, en ik zei teegen de Haan 'dat is symbolisch' ik bedoelde: 'dat zijn je oude zonden.'

Wij zijn niet vrij gekoomen, maar ik werd om 7 uur geheel verkwikt wakker.

9 oktober 1913 Bussum

Gisteren nacht voor 't eerst weer in 't heldere land geweest. Ik zweefde door een laan en dacht aan Paul. Ik werd er heftig door ontroerd maar bedwong me, en zeide: het behoeft niet, als je niet zelf wilt! dan behoef je niet te koomen. Maar ik zag hem toen toch zitten, op een afstand, heel jong, misschien 12 tot 15 jaar. Later veranderde zijn gezicht in een vreemde blonde jongen. Ik uitte liefde en dankbaarheid.

9 oktober 1913

Ik droomde te zweeven, waar bij ik mij met de handen vooruit trok, zooals op den berg bij den tocht met Hjalmar.

1 november 1913

Heeden nacht gezweefd, op weg naar helderheid.

12 november 1913

Ik droomde in Engeland te zijn en huiswaarts te gaan. Toen werd het helder en ik zag een vizioen van de zee en de kust. Ik kreeg besef en dacht: nu zal het mij niet moeielijk zijn oover de zee te gaan, zweevende. En ik dacht ook: nu sta ik voor de zee en als ik verderga dan blijft het steeds zee en heemel, dus nu behoef ik niet te vreezen dat ik weer binnenshuis kom en er niet uit kan, of dat ik wakker word. Het blijft nu aldoor vrijheid en helderheid.

Ik sprak, wat plechtig: ik wil oover den oceaan zweeven. En het gelukte ook. Maar de zee werd toch nooit geheel vrij, steeds zag ik weer kusten, rotsen en eilanden.

Ik dacht niet aan Paul, maar ik dacht aan God. En toen zei ik, geheel zonder opzet, zonder er bij te denken, als onwillekeurig '*Lieve God! goede God!*' met een innig gevoel.

Daarna kwam weer een landschap en ik lette op dat het nu werkelijk Holland was, ik zag Hollandsche namen en opschriften. Ik ben dan toch de zee oover-gevloogen dacht ik.

Er was een familie bij me, een vader met kinderen. Een jonge vrouw, hoewel niet geheel jong. Deeze bleef bij me en het was een vertrouwelijk gevoel. Ze was me geheel vreemd, maar er was toch in 't gevoel iets van E.G.

Toen zagen we het land, en het was een prachtig, groen, weelderig land met mooie huisjes. Het was Zeeland, dat wist ik, en zei ik.

20 november 1913

Eergisteren droomde ik weer van een paard.

Ditmaal was het jong, vuurig, wit en lichtbruin. Het was weggelopen en ik haalde het in. Het had geen zadel en ik sprong terstond op zijn rug, hoewel ik wist dat het wild was. Toen werd het zeer gedwee.

Ik weet hiervan geen verklaring hoegenaamd.

Heedennacht een zeer eigenaardige droomsensatie, maar niet te beschrijven. Het leven hiernamaals maar niet bevredigend. Wat somber en luguuber.

Toen vliegende visschen. Ik bedacht dat ik die in onze breedte kringen nooit gezien had. Toch hoorden ze in Holland thuis - maar geïmporteerd. Ik zag ze voor mij uit fladderen en ze vielen op een brug waar ik oover liep. Toen wist ik dat ze zoo sterven zouden en ik wierp ze weer in 't water, waar ze vroolijk wegzwommen. Ze hadden een mooi blauwe netvormige teekening.

5 december 1913

Een droom van helderheid. Een vergezicht, waarvan ik dacht dat het reëel was, ik meende wakker te zijn. Maar ik herkende het droomland, en ik zweefde er oover en bad en dankte. En het trof mij dat mijn woordenkeus nu zeer gematigd en zuiver was, - niet zoo hartstochtelijk onbeheerscht. En ik schreef dat toe aan den invloed van Tagore.

7 december 1913

Ik droomde in een moord-complot te zijn betrokken. De gedachte was mij zeer famieljaar en gewoon. Het slachtoffer was een man, maar wie en waarom dat bleef onbepaald. Ook Martha was in 't complot en sprak er luchtig oover. Ik bedacht details, zooals hoe verschrikkelijk het moest voelen voor den plotseling aangevallene. Ik moest hem het hoofd afslaan met een japanschen sabel. Het einde was, na veel ooverweegen, dat ik met kloeke beslistheid zei dat ik het *niet* deed - en daarop voelde ik een voldoening als na elk dapper besluit in 't gewoone leven, dat blijkt het rechte te zijn.

Denzelfden nacht was ik ook in Rusland en in voortduurende onrust omdat ik alles kwijt was, mijn pas kon ik niet vinden, mijn koffertje had ik ergens laten staan - ik had het bekende gevoel van niet meer op mijn geheugen te kunnen vertrouwen, alles te zullen vergeeten en verliezen.

17 december 1913

Den ganschen nacht in een merkwaardige droomsfeer, die niet bepaald ongunstig was, maar toch niet helder. Er waren mooie momenten, landschappen, herinneringen aan Wijk a/zee, met een woeste zee die oover een grot sloeg. Daarbij was ik bizonder leevendig, druk, vroolijk, geestig, studentikoos. In 't begin luguuberheeden, als het lijk van mijn vader, dat in de kamer lag. Ik was er al aan gewend. Een been was er af, en ik herinnerde me dat hij een houten been had. Toen ik er weer langs kwam hoorde ik hem ademen, en toen ik er bij kwam, kwam hij bij, en zei: dag Free!

Ik sprak ook met president Poincaré, die mee was op den tocht naar zee. Ik sprak Fransch, maar vergiste me vaak, en gebruikte Engelsche woorden [b.v. first] Ik was druk en spraaksaam. Weer toilet-moeielijkheeden, vergeeten koffertjes en hoeden, enz.

Eindelijk kwam ik Paul teegen. Ik zag hem zoo duidelijk als nooit te vooren. Ik wist niet dat hij dood was, maar wel dat hij ziek was geweest. Hij zag nog jong, ongeveer 15 a 16 jaar. Hij was heel lief, maar had toch iets van zijn stugge manier oover, ik was erg blij hem te zien, en voelde een beetje verdrietig, als hij niet geheel intiem was.

Het bleef dezelfde joolige, drukke, geestige studentikooze sfeer. Geen helderheid.

14 januari 1914

Eenige nachten achtereen gedroomd van verlooren koffertjes. Reisdroomen. Heedennacht weer - van een groote reis, die makkelijk afgelegd werd.

Maar ook van een katje en een konijntje die vochten. Het konijntje beet het kleine katje dood. Toen kwam de groote kat en beet het konijntje dood.

15 januari 1914

Vreemde, heldere droom. Midden in den nacht werd ik helder, Betsy was bij me, maar ik zag geen wijd landschap. Ik bad luide en vuurig. Ik heb er zoo onder geleeden dat ik de droomen miste, zei ik. Ik zocht de vertrouwdheid met God innig, hartstochtelijk.

Ik dankte God, en verneederde mij tot het diepst. Alles wil ik opgeeven! alles wil ik van mij doen, zei ik.

'Je bent toch Betsy?' vroeg ik haar. 'Maar waarom lijk je zoo weinig op Betsy.'

Zij knikte verzeekerend dat ze Betsy was.

Er kwam een tusschendroom, waarbij ik des nachts onverwacht bij een bevriend lief echtpaar in huis kwam. Ook sliep ik toen in een hotel, het echtpaar had niet op me gerekend. Om 6 uur stonden de menschen op, het was een gemeenschappelijke slaapzaal. Maar ik ging weer slapen doch kon mijn bed niet vinden. Eindelijk kroop ik in dat van een ander, dat niet onsympathiek rook.

Alles met het besef straks op reis te moeten [wat wáár was.]

Toen weer Betsy, weer vol besef, en nu nog vuuriger bidden. Ik riep God aan, en toen Christus, en eindelijk Paul. Alles eeven innig en welspreekend, en alles eeven vruchteloos. Er kwam geen teeken en geen verligting. Er kwam een oogenblik van angst en wanhoop, ook van opflikkerende trots, dat het niet *goed* was mij zoo te verneederen.

Teegen het Betsy gezicht zeide ik: 'als je een démon bent, dan vloek ik je!' En toen vervaagde en verzwond het gezicht tot een bleek neevelig masker. Toen voelde ik mij kussen.

Ik was steeds vol bewust, en sliep toch rustig door, tot ik door den wekker gewekt werd. Toen was ik zeer bedroefd, door Gods harde weigering.

Maar later, na 't opstaan, voelde ik toch verkwikt en gesterkt. Beeter dit, dan het gemis aan deze droomen.

27 januari 1914

Op reis naar Weenen. Een heldere droom, mooi en heerlijk. Het begin was zweeven. Opstijgen, booven straten uit, maar niet hooger dan een zekere limiet, zwembeweelingen. Een demon naast me, die ik deed verdwijnen, door te zeggen je bent er *niet*. Toen steeg ik op, kreeg vol besef en zag den horizon, met licht verschijnsels, die een gunstige beteekenis hadden. Ik dankte God. Ik voelde meer dan ooit, dat mij onmiddelijk iets werd gezegd, iets werd mij symbolisch duidelijk gemaakt.

Ik zag een kruis, en dacht aan het zoeken van Truida, - bij dat kruis zag ik een klein kindje, in de houding van aanbidding. Ik dacht aan het vizioen van een kindje dat mijn moeder gehad had.

Ik sliep diep en toch ligt. Verkwikkend en vreedig.

Ik droomde nog van een Hollandsch dichter - Couperus? - die een reede hield waarin hij telkens bleef steeken. Ik zag ook Gorter, met een zeer grooten ouderwetschen cilinder hoed op. Dit laatste zeer duidelijk. Hij wilde er geen verklaring van geeven.

1 februari 1914 Weenen

Weer een heldere droom, nu vrij en ruim. Ik zag een landschap, licht en groen. Maar een deel er van was nog niet te zien, links, door een voorgeschooven verandadeur, of deurpost.

Het was overigens zeer helder en gelukkig.

2 februari 1914 weenen

Ik kwam heedennacht telkens in het andere land. - Het was minder gunstig maar ik sliep toch diep en verkwikkend.

Er was veel in van Walden, den aanleg van de tuin, de kippen, ook Paul's aanwezigheid.

Ik voelde duidelijk mijn besef, dat dit het leven na sterven was.

6 februari 1914 Homburg

Van nacht droomde ik lang en duidelijk van Lady Welby - zooals nog niet was voorgekomen na haar dood in 1912. Ik voelde zeer innig. Zij niesde en maakte mij vuil. Dat verdroeg ik graag. Ze nam toen een spons om mij weer af te wasschen. Later weende ik lang en heerlijk in haar armen.

Zaterdag 14 februari 1914

Veel en duidelijk van Wagner gedroomd. Hij kwam een concert van hem dirigeren. Het trof mij dat hij donker van haar was, met bruine oogen en een joodsch type. Ik was onzeker of hij nog leefde of dood was - maar ik herinnerde mij goed mijn opinie over hem en zijn werk. Ook haalde ik mij zijn muziek te binnen, [Ouverture Tanhäuser] en vond ze minderwaardig. Het was erg druk en feestelijk. We waren bij zeer rijke Amerikanen. Een riviertje stroomde langs het huis en ik zag een hoogen berg.

Te vooren had ik mijn vader gezien, ik had mij boos op hem gemaakt, ik herinner niet naauwkeurig meer waarom. Toen ik boos werd zag ik hem angstig weg sluipen. Een droevig gezicht - misschien was het een démon.

Maandag 23 februari 1914

Zoo duidelijk Paul bij mij gehad als nooit te vooren. Hij stond bij mij, en zag er precies uit als kort voor zijn ziekte. Ik herkende al zijn trekken en mimiek. Ik wist niet dat hij dood was, maar wel dat hij ziek was geweest en nu hersteld.

Er was sprake van geld, en toen bedacht ik: o ja, nu moet hij óók geld hebben, nu hij weer beeter is. En daarover was ik niets bezorgd.

Het verheugde me, en ik gaf al twee rijksdaalders.

Langsamerhand begreep ik de ware toestand en ik vroeg hem naar zijn bevinden, hoe hij zich voelde. Antwoordend sprak hij van zijn zenuwgestel - en ik sprak met hem mee, zeggend ja! ja! alsof ik hem begreep. Maar het was alsof hem dat hinderde. Hij verdween, zich terugtrekkend in een donkere rotsspleet. Even later echter kwam hij weer terug. Toen zei ik: 'nu ben ik wel zeker dat jij het zelf geweest bent, mijn engel!' ik sprak in groote teederheid en kuste hem op den mond. Ik wist toen dat hij dood was en ik zijn verschijning zag. Ik had te vooren gewoone droomen, oover een trein uit Genua, met Indisch gasten, oover Abraham Kuyper, die met mij samen alleen gelaten was.

Maar de indruk van Paul was duidelijk en sterk.

27 februari 1914

In Noordwijk, waar ik weinig sliep, had ik een droom van verkeerd wakker worden. Ik wist dat het niet mijn slaapkamer was, waarin ik ontwaakte. Toen had ik erotische droomen, zoo leevendig, dat ik werkelijk meende in het dagleeven te zijn. Daarbij een sterk gevoel van beschaming, betrap worden.

1 maart 1914

Een ganschen nacht droomsensatie van Emile Verhaeren. [zonder eenige aanleiding naar mijn weten] en nog een andere Belgische dichter, onbekend.

28 maart 1914

In Berlijn ontmoette ik een familie Federn, waarvan de vrouw mooi was en interessant, een beeldhouwster. 's Nachts droomde ik van jonge arenden, met geele voeten. Ik wees er op en herinnerde aan mijn versreegel van 'den geelvoetigen arend' in Lioba. Toen wees ik op de mooie veederen, met fijne bruine teekening.

Den droom ooverdenkend kwam het mij als zeker vóór dat deeze mooie veederen betrekking hadden op de mooie mevrouw Federn.

Zondag 29 maart

Droom van Japan. Blonde japanners, alles zeer Westersch. Ik was er met Truida, en zeer op mijn gemak. [Herinnering aan de voorgenoomen japansche reis.] Ik dacht aan het feit dat de haargroei der japanners in 't geheel geen invloed toont van het eeuwenlang afscheeren. [Verworven eigenschap die niet erfelijk blijkt] Dus toch wel deegelijk een gedachte.

Donderdag 2 april 1914

Ik droomde dat ik vliegen kon, zooals gewoonlijk, en zweefde oover water en stad [Rotterdam]. Een prachtig landelijk gedeelte. Toen bedacht ik op eens dat ik mijn vliegkunst productief zou kunnen maken door mij in een circus te vertoonen. Ik vroeg dus naar een circus, en werd den weg daarheen gewezen. Ik had eenige moeite om de straatnaam te verstaan. Ik vond ook het circus maar het was er donker. Geen voorstelling van avond. Ik ooverlegde al hoe mijn optreden het meeste indruk zou maken. Ik zou b.v. op een zeer hoog gespannen touw loopen, als een koorddanser, en dan er naast stappen, als bij ongeluk, en dan blijven zweeven.

Ik trachtte den droom te analyseeren maar kwam niet verder, dan de gedachte dat ik mijn talent meer productief, winstgeevend zou maken.

13 april 1914

Ik droom nog steeds zweef en vlieg droomen, maar geen helderheid.

21 april 1914

Ik droomde van Tagore, hij zag er jong uit, zonder baard.

28 april 1914

Ik droomde dat Paul teruggekoomen was, en dat ik teegen iemand zei: 'ik vrees dat wij hem niet houden.' Er was een tijdruimte van tien jaren.

Daarna lieve, erotische droomen. Maar ik was kalm en sereen.

15 mei 1914

Ik had onlangs het boek van Elsa Barker geleezen, met de brieven van X daarna veel aan 't astraal-lijf gedacht en me voorgenomen daarop te letten.

Van nacht werd ik helder, en lette terstond op mijn lichaam. het zag geheel normaal en voelde gewoon. Ik spreidde mijn vingers uit en zag mijn bekende handen. Ik voelde ook mijn biceps. Maar ik herinner mij niet of ik ook kleeren zag. Ik wist teevens dat dit niet mijn waaklijf was. Daarvan was ik zeeker, en toch scheen het mij wonderbaar, omdat het lichaamsgevoel zoo duidelijk was. Toen eerst kwam het helderheids besef, de opgetoogenheid, het zien van den blaauwen heemel boven me. Ik dankte God, en zeide God te zoeken. 'De Allerhoogste' zei ik, en dacht daarbij of dit niet arrogant was. Ik zag opwaarts als in een koker en zag den heemel, soms ook weer

was die afgesloten. Ik was toch gelukkig en dankbaar.

Zondag 14 juni 1914 potsdam

Na de schoone emoties der laatste dagen een buitengewoon lange, rustige heldere droom.

Het landschap was niet zeer duidelijk, maar mijn herinnering compleet. Ik was dankbaar gestemd, maar bad niet zoals anders wel.

Nu en dan scheen de zon op mijn gezicht - en ik bespeurde dat in den droom. Het hinderde mij, en ik wist hoe het kwam, maar het stoorde den droom niet.

Ik had den vorigen avond getracht de pijn, die mijn vriend - nu bondsbroeder - Borel in zijn voet had te bedaren, - in den droom nam ik mij voor naar hem toe te gaan. Ik zag drie deuren, en vond hem in de derde [herinnering aan een grap van hem] Ik nam zijn voet en verwijderde vuil er uit. Dit was symbolisch en ik wist het.

Toen ging ik met hem zweeven, en ik legde hem uit waar wij waren en verklaarde onzen toestand. Maar ik zei hem dat hij het zich wel niet herinneren zou.

Ik toonde hoe wij wel veel lichter waren maar toch niet zonder gewigt, veel vrijer maar toch niet zonder moeite.

Ook de moeilijkheid van waarneeming en onderscheiding toonde ik. Wij moeten er aan gewennen.

Ik wees ook op *water* als iets van veel beteekenis.

Ook op 't zonlicht als iets wat stoort en hindert [herinnering aan de brieven aan mrs Barker]

Ik drong willekeurig door een deur en kwam in de zaal van den Kring. De landschappen waren wijd, de stemming gelukkig.

Ik was des morgens zeer wel en opgewekt en Borel's voet was beeter.

Zaterdag 20 juni 1914 Walden

Ik droomde dat ik verhuisd was, in de stad, op appartementen. Toen ik moe en slaperig thuis kwam, kon ik het huis niet in, want de hospita was failliet en alles was verzeegeld, ook mijn meubels.

Om het huis liep een schuldeischer die slechte verzen reciteerde, imitatie van mijn eigen werk.

Ik begreep de symboliek van dit alles onmiddelijk.

Het beteekent dat in een failliete boel als onze maatschappij niets werkelijk ons eigendom is, maar alles eigenlijk onder beslag verkeert.

De hospita is de arme, gebrek lijdende maatschappij, die slecht is door gebrek, en aan wie men niets toevertrouwen kan.

De reciteerende schuldeischer is de kunst, die ook van de maatschappij afhankelijk is.

Aanleiding van den droom was een brief van Romain Rolland.

24 juli 1914

Sinds Potsdam geen heldere droomen. Heedennacht van Jan Veth gedroomd, dat hij mijn eenigste vriend was. [Dit is wel een contrastwerking, want een verzoening met hem verwacht of verlang ik in 't geheel niet.] En later in den droom voelde ik de absurditeit, en lachte er om.

Ik droomde ook dat ik bij de koningin van Engeland was, met mijn boord vol teer en zonder broek.

[De verzoening met Veth kwam een maand later, door den oorlog]

25 juli 1914

Ik begon gezicht te krijgen, en keek uit mijn raam, twijfelende of het daglicht was of droomlicht. Maar toen zag dat het daglicht veel helderder doorbrak - en het was dus droomlicht. Ik droomde niet verder en verloor het gezicht.

Ik droomde van den Forte-kring. Voor de tweede maal. De voorige maal zag ik Däubler.^x Deze maal zag ik jonge, onbekende gezichten. Ook Berlage.

8 augustus 1914

Ik droomde van een kleine kat die een groote hond wegjoeg. Dat was België teegen Duitschland.

Deezen nacht droomde ik veel van Carnegie. En van twee dochters van hem. Dat sloeg op de interventie van Amerika in den oorlog. Van daag las ik zijn naam in een artikel van Hanoteau.

24 augustus 1914

De voorige nacht een flauwe aankondiging van helderheid, waarbij alles grijs was, als in een lichte grijze neevel.

Maar deeze nacht was de helderheid duidelijk en echt. Ik begon met oover een water te zweeven, zeer dicht bij 't oppervlak, vreezende niet meer omhoog te kunnen.

Toen zag ik boomen en groen, en ik begreep mijn toestand. Ik dankte God onmiddelijk. Ik dacht niet om den oorlog, maar wel om het boek van mrs Barker, en lette op *hoe* ik mijn handen zag. Het

x in een nieuw zwart kostuum.

is onbeschrijfelijk, ik zag ze duidelijk en toch was het alsof er iets tusschen mijn oogen en het object was. Het is zulk subjectief zien, zou ik zeggen. Ik zag toen ook een persoon, niet bepaald demonisch, maar toch ook niet zeer geliefd of bekend - ik weet niet wie, - en ik vroeg: 'wie ben je? zeg het me, laat me nu begrijpen wie of wat je bent.' Maar de persoon gaf geen antwoord, en zijn aspect was weer zoo vlottend, veranderlijk. Ik zei 'verander toch niet zoo onophoudelijk!' Ik beproefde ook hem te tasten, zoo goed als te zien.

[Ik ben toch nog maar slecht georiënteerd in de waereld génerzijds, - en toch weer zooveel beeter dan de groote, groote meerderheid.]

30 augustus 1914

Ik droomde dat ik op een bergtocht was, een opstijgend land, en met mijn moeder. Toen zag ik een helling en wist, aan de ooverzijde begint de daling, de vallei waar wij zijn moeten. Ik klom vooruit en zag toen ook op eens de wijde, glooyende vlakke, het dal waar wij moesten zijn.

'Daar is het!' riep ik. 'Daar is het werkelijk. Daar is Amerika.'

Het was een land dat veel overeen kwam met mijn twee laatste heldere dromen, dezelfde graauwe neevel er oover. Maar toch mooi. Geheel helder was ik echter ditmaal niet - 't was maar een scheemer.

Het staat zeeker in verband met den oorlog, - alsof het een keerpunt beduidde.

Zondag 13 september 1914

Den ganschen nacht van Walther Rathenau gedroomd, en zijn slot Freien Walde. Ik liet de Geldmachers weeten dat ik nu toch in Duitschland was. Het was een vreemde, verwarde huishouding.

Dinsdag 15 september 1914

Ik droomde van een macht, gepersonifieert in een vrouw, die het wreede, koelbloedige, onverbiddelijke element vormt in deezen oorlog. Ik smeekte met zachte stem, klagend maar toch niet onwaardig, maar het baatte niet. Ze was zonder genade, wreed, doodelijk. Ik bleef echter sterk en vast en gaf niet toe, hoewel het om mijn leeven ging.

Woensdag 23 september 1914

Ik had een akeligen brief van Gutkind ontvangen en droomde nu van den Duitschen aristocraat Freiherr von Marschal en van Max Harden. Maar teevens weer van een

vrouw die Duitschland personifieerde, grof, plebejisch, zeer sterk, mij zeer antipathiek.

[Marschall typeert de goede, welmeenende, bescheiden pruissische Aristokraat, Harden de eerlijke cynische duitse Imperialist.]

Woensdag 7 oktober

Na mijn terugkomst uit Ede, [waar ik goed maar kort sliep] goede nachten met diepen slaap. Heedennacht zag ik weer de sfeer van het heldere land, groen en minder somber dan eenigen tijd geleden. Maar het leek me alsof ik geheel wakker was.

Zondag 25 oktober 1914

Ik droomde van mevrouw Versluys. [Maar zij representeerde gevoelens van innigheid en vertrouwelijkheid die mij aan andere vrouwen doen denken, aan de Isaachsens en Aagot het dochtertje, dat ik den vorigen dag in 't ziekenhuis bezocht had]

Op eenmaal zag ik haar klaar aan en herinnerde mij dat ze dood was. Ik realiseerde toen den toestand geheel en begreep dat ik met een afgestorvene sprak, die mij zeer geneegen was. Ze nam afscheid en ik had een smartelijk gevoel, een spijt niet bij haar te kunnen blijven. Wij zeiden iets van 'oover acht dagen', en doelden op weederzien.

Ik zag ook helder water, zeer duidelijk. Ik stond met Martha aan den kant, en ik zag onze schaduwen op den boodem van het water, op 't geele zand.

Ik droomde ook het gevoel dat ik nu een zekere positie had bereikt, niet meer behoefde te studeeren of examen te doen. 'En ik ben 54 jaar' zei ik, 'en nu begin ik pas.'

Dinsdag 1 december 1914

Ik droomde dat ik beproefde uit mijn lichaam te koomen, om het bestaan van een afgestorvene te weten. Ik spande mij daarbij zeer in, en toen gelukte het. Ik zag nu alles duidelijk om mij heen, en wist tevens dat het niet het waak-leeven was. Het was dus de heldere sfeer, maar het had toch niet het wijde, gelukkige, schoone van de helderheid. Het was meer als het verkeerd ontwaken.

Dinsdag 29 december 1914

Tot nog toe waren mijn droomen weinig vreugdrijk, niet zeer mooi. Helderheid was dit jaar zelden.

Heeden nacht en ook de voorige zijn de droomen mooyer geworden, zonder eenig naspeurlijke reeden.

Deezen nacht zag ik een fraai landschap. Het was een imitatie, op groote schaal van het middellandsche zee-bekken. Een groote vijver, of klein meer, dat de vorm had van de middellandsche zee, en waarin beeken stroomden, die de rivieren of zee armen voorstelden. Ik zag het snelle stroomen van een beek, en dacht na oover het verschillend niveau. Want de beek stroomde *uit* de zee, en lag toch hooger dan de beek die in de zee stroomde. Ik begreep dat niet, maar meende toch de oplossing er van gevonden te hebben.

Het was mooi en gunstig. Ik was niet geheel helder, maar toch zeer kalm waarneemend.

Donderdag 31 december 1914

Den volgenden nacht zag ik weer die beeken en dat water.

Heeden zweefde ik zeer veel en duidelijk, maar het kwam niet tot helderheid. Ik zag wel groene lanen, en ik merkte op dat ik soms zeer snel voortvloog zonder eenige inspanning, dan weer trager, met veel inspanning.

[Men zal zich hierin vermoedelijk langamerhand adjusteeren]

Zaterdag 16 januari 1915

Sints eenige dagen zie ik weer heerlijke landschappen in den droom. Van nacht zag ik een meer, met groene heuvels en bosch rondom. Maar ik dacht niet aan heldere droomen, maar ik hield het voor aardsch.

Zoo zag ik eenige dagen geleeden de zee met groene duinen in zee, en ik dacht ook dat het aardsch was.

18 april 1915

Dit gansche jaar geen heldere droomen. Ik moet denken dat het is zooals^x Stokvis mij zeide: de duistere machten zijn thans zeer sterk op aarde.

Van nacht was de droomstemming iets beeter. Ik lette op dat ik met mijn linkeroog zeer onduidelijk zag, troebel - eeven als in het waaklijf.

8 mei 1915

Eergisteren, en deezen nacht weer, aanduidingen van helderheid.

x Zie de séances met dames Welters

Ik trad uit mijn lichaam, zweefde oover groote diepten. Er was meer schoonheid. Als aanduidingen van ontwaken.

12 mei 1915

Weer een beeter droom. Ik was met drie vrienden. Wij zochten de eenheid en de verheffing. Ik zweefde omhoog, en wij waren wit en licht. Ik daalde tot de vrienden en liet mij de handen kussen. Ik voelde dit als een te groote eer, maar dacht: het geldt niet mij, maar Christus in mij.

28 mei 1915

Langen tijd in een half-heldere sfeer geweest, waarin demonen waren, maar niet zeer leelijke, doch veel erotiek.

Ik zag een gelaat zeer duidelijk en bleef er lang op kijken [herinnering aan een gelaat en den spoortrein] Ik heb ook een moment verheffing gevoeld, en gebeden. Ik heb ook weer woorden gemeend te schrijven in een dagboek, denkende dat ik ze ooverdag terug zou vinden.

Ik was, ontwakend, verbaasd dat het *alles* droom was geweest.

Maar het was niet ongunstig. Tot erotische daden kwam het niet. De sfeer was vriendelijk. Ik zag stadsgezichten.

3 juni 1915

Ik droomde in Rusland te zijn. Moeyelijkheeden met de taal. Verdenking van de politie, de pas die niet in orde was. Brutale politie-beambten. Een zacht, vriendelijk volk. Ik werd wakker, sliep weer in, en de afgebrooken droom ging weer door. Een heevige sneeuwbuï voor een oopen raam. Het was echt russisch.

20 juni 1915

Ik droomde bij Royaards en zijn troep te zijn. Alles heel natuurlijk en in accoord met het dagleeven. Maar ik keek naar buiten en merkte op dat ik alles zeer mooi vond en mij zeer gelukkig voelde. Een sterk moment-geluk. Toen dacht ik: zou het nu ook zóó zijn in het astraal-gebied.

21 juli 1915

Voor 't eerst weer een droom van eenige beteekenis. Ik droomde van Henriette Ort en haar man Valeton. Intimiteitsgevoel met Henriette, fijn en mooi. Nabijheid van de zee. Een man in huis die ziedend jaloersch op me was en mij dreigde dood te

steeken. [dit herinnering aan een zeer levendig jong mensch dat ik gisteren sprak]
Een duinlandschap waarin ik vluchtte. Toen sterk het besef

van te kunnen vliegen, en beginnende helderheid. Ik stortte mij in de ruimte en ontkwam gemakkelijk. Toen een merkwaardig inzicht in de uitwerking van mijn leven, ik zag als 't ware de toekomst en bespeurde daarin hoe het vonkje van mijn werkzaamheid daar tot een groote vlam was geworden. En men wist het ook en zag in dat die schoone toekomst aan mij te danken was, men erkende dat mijn leven en daden die groote uitwerking hadden gehad. En toen begreep ik ook het raadsel dat mij altijd zoozeer vervolgt, het raadsel van de centralisatie van mijn ikheid. Dat was door dat inzicht duidelijk geworden.

Ik zou het zóó kunnen zeggen: als mijn nietig, stumperig leeventje zulk een geweldige uitwerking kan hebben dan is het ook niet zoo gek dat ik mij middenpunt van 't Heelal voel.

Het was intusschen een zeer mooie, troostrijke droom.

Wonderlijk is het zoo spoedig en totaal ik droomen vergeet, zelfs al heb ik ze opgeschreeven. De vorige ooverleezend herinner ik mij er bijna niets van.

Deeze laatste droom stond ook in verband met een gesprek met twee jongelui in Amsterdam, waardoor ik bespeurde welk een invloed ik heb.

4 augustus 1915

De droomen waren wel vrij scherp en beteekenisvol maar toch geen echte helderheid. Eenige dagen geleeden droomde ik dat ik chauffeur was van een auto. Dat had ik nog niet waargenomen.

Van nacht droom van zwemmende varkens, en een soort krokodil met machinerie, alles zeer duidelijk. Ik ooverdacht waarom de dierentuin er tamme varkens op na hield.

21 augustus 1915

Zweeven oover groot water. Gemakkelijker en veiliger dan anders.

22 augustus 1915

Ik droomde, laat in den morgen, van een bevrooren zee met geweldige maar geheel onbeweegelijke golven. Ik riep mijn vrouw om het merkwaardige schouwspel te zien. Het was schrikwekkend en geweldig.

Deeze droom was toch van hooger aard. Het was in Augustus koud geworden en had gevrooren. Palmen zag ik met verdorde bladeren.

25 augustus 1915

Gister weer gedroomd dat ik een auto bestuurde.

27 augustus 1915

Gister nacht stond ik op eens voor een kluwen demonen. Ik deed ze uiteen stuiven. Ik meende dat het nog vóór den slaap was, maar 's morgens bemerkte ik dat het alles droom was geweest. Er was geen helderheid die ik herinnerde.

28 augustus 1915

Weer auto-bestuuren. We reeden in het water, maar zonken niet en reeden voort.

3 september 1915

Gedroomd oover het gevoel van onsterfelijkheid. Juist dezelfde inkeer als ooverdag, maar ik meende wakker te zijn.

9 september 1915

Een zeer eigenaardige droom oover Jac van Looy. Als een typische geconcentreerde voorstelling van de oude vijandschap teegen mij. Ik was zacht, vriendelijk, goedgezind. Hij was verbitterd, schamper, vijandig. Ten laatste werd hij woedend en vloog mij aan. Ik was geheel kalm, in rustige weerloosheid en zei hem dat ik liever had dat hij zich woedend uitsprak en heftig werd, dan dat hij zwijgend en verbitterd was.

23 november 1915

Voor 't eerst na lange maanden een droom met beginnende helderheid. Het was de mooye, lichte, gelukkige sfeer. Ik zag een groot, groen tuinlandschap en ik verheugde mij oover de koomende orde en netheid in de motoren-fabriek achter ons huis.

Toen dacht ik ook: nu kan ik zweeven, en ik zal het probeeren. Hoewel ik vrij zeeker meende te weeten dat ik wakker was. Ik liet mij neer zweeven. Toen waren er gedachten die mij weer terugtrokken naar de aarde en mijn lichaam. Dat voelde ik.

Wat beteekent deeze helderheid? Zou het met den oorlog in verband staan? Zou de dikke démonische sfeer, die om de aarde ligt, ijler worden?

10 december 1915

Een droom waarin ik Paul omhelsde en hem mijn groote liefde betuigde.

6 februari 1916

Eindelijk een blik in het heldere en blauwe land geslagen. Ik herinner mij vooral dat ik dacht: nu kan ik weer een notitie maken morgen. En ik zag niet alleen een blauwe heemel booven me, maar ook een diepe blauwe koepel onder mij. Daarbij was mijn gevoel zeer gelukkig en ik had een goede, verkwikkende nacht.

Zou dit het 'teeken' weezen, waarvan X sprak?

8 februari 1916

Weer beginnende helderheid. Ik zag in de diepte een groot water, met iemand in een bootje. Een tijdlang was ik oovertuigd dat het dagleeven was en dat ik mij dus niet kon laten neerzweeven. Maar toen besloot ik toch mij te laten vallen, en ik deed het.

Zondag 20 februari 1916

Teegen den morgen werd ik mij bewust dat ik luid om Paul riep. Ik was niet volkoomen helder, en meende wel wakker te zijn. Maar ik riep hem zooals ik alleen in heldere droomen doe. En ik had het mij toch volstrekt niet voorgenoomen. Ik werd er als 't ware toe geleid, toe gebracht.

Daarna had ik veel gevoelens van Paul's nabijheid, maar ik zag hem niet duidelijk.

Ik begrijp dit roepen als een ooverbrengen van zijn wil - mij te zien - op den mijnen, eeven als dat gebeurde met 'Elsie' die ik riep, hoewel ik haar bestaan niet kende.

Woensdag 23 februari 1916

Koude noorder sneeuwstorm. Weer zag ik een diep dal voor me, duizelingwekkend diep. Ik werd helder en wist waar ik was en besloot omlaag te zweeven. Dit gebeurde, maar verdere herinnering heb ik er niet van.

Ik weet alleen dat ik vooraf veel wilde dieren zag, geen demonen. O.a. een groote, zwarte leeuw die werd vastgehouden.

Zondag 26 maart 1916

Een droom van Indië waarin ik weer duidelijk het gevoel had: 'nu ben ik er toch eindelijk' En ik sprak ook in dien geest: 'nu is het toch wáár.'

Dit doet mij denken dat het toch ook eenmaal wel gebeuren zal.

Maandag 27 maart 1916

Een uitvoerige droom oover Romain Rolland. Ik zag zijn oogen duidelijk, met vol besef. Ik was in België en ooverdacht de moeyelijkheeden om weer oover de grens te koomen, weegens den oorlog.

De vrouw van Rolland was er ook en ontkleedde zich geheel. Ik bedacht daarbij hoe ik deeze eenvoud van zeeden wel wat ooverdreeven vond.

Dinsdag 28 maart 1916

Deezen nacht van Tolstoi gedroomd. Ik zag hem, in Haarlem, waar hij sprak tot de menschen. Toen ik hem later zocht sprak ik een verkeerde voor hem aan.

Woensdag 5 april 1916

De droomen zijn steeds gunstig.

Vrijdag 21 april 1916

Ik droomde in den nacht van Maandag op Dinsdag 18 april van Aletrino, zeer duidelijk, en met het besef dat het beteekenis had. Ik droomde dat ik hem schertsend beet pakte en naar buiten drong zeggend: 'Commis-voyageurs hebben we hier niet noodig.' En later dat ik hem den bril van den neus nam en die stuk viel op den grond. Daarbij was hij niet boos, maar toch bedroefd.

Ik trachtte te vergeefs de beteekenis van die symboliek te begrijpen.

Gisteren, op de séance, vroeg ik er naar, en kreeg terstond tot antwoord: Napoleon. Daardoor begreep ik het verband. Ik had het boek van Aletrino oover Napoleon veel te geringschattend behandeld. Dat had ik aan de uitgeevers als eenzijdig en ooverdreeven teruggegeeven. Dat beteekende mijn ruwe behandeling en de gebrooken bril.

De meededeeling kwam niet van Aletrino zelve, maar van een onbekende die mijn verklaring nu terstond als de juiste aangaf.

Heedennacht weer zeer leevendige droomen, met gunstig licht. Een groote stad, maar ook landschappen met bergen en akkers.

Donderdag 8 juni 1916

Voor 't eerst sints Februari een heldere droom. Het was niet zeer leevendig, ik had geen besef genoeg om tot een handeling te koomen. Ik zag landschappen langs gaan en dacht: wat zou ik ook weer willen doen? Maar ik wist het niet. Ik voelde wel dat ik gebruik moest maken van het moment, omdat het spoedig

afgebrooken kon worden. Maar ik wist niet hoe, en ook niet hoe het te bestendigen.

Ik droomde later veel van Amerika. Heerlijk zonnig weer. Een rivier [Humber] en een meer of zee waar ze uitliep. Ik zei: hoe heerlijk moet het zijn bij zulk mooi weer in dit mooye land te koomen, vol verwachting, als landverhuizer, van de toekomst.

[Ik had de voorigen dag Paul's graf bezocht, mijn werk vlotte, en ik was onder goede invloeden]

Dinsdag 13 juni 1916

Van nacht kwam Paul bij me. Zijn moeder ging hem vóór. Hij was mij zoo lief. Hij was mooi, zijn mooiste expressie, zijn tanden regelmatig, zijn huid blank en frisch. Ik omhelsde hem en wij gingen naar buiten. Toen voelde ik hoe ontzaglijk diep mijn liefde was. Ik dacht er oover en begon te schreien van aandoening.

Er was nog iets van een litteeken, dat was symbolisch, maar ik kan het niet meer herinneren.

Vrijdag 16 juni 1916

Weer opklarend.

Deezen nacht zeer duidelijke helderheid. Ik herkende de sfeer en riep met groote blijdschap: 'Ik ben weer helder!' Mijn vrouw was er bij en ik beduidde haar hoe heerlijk dat leeven was, vrij, zonder zorgen, waar wij kunnen gaan waarheen wij willen, geen behoeften hebben aan eeten of drinken of geld - en waar het zoo schoon is om ons heen.

Ik zag een tentoonstellingsgebouw, en booven een deur stond in blaauwe letters: 'Pingjum'. Ik begreep dat dit sloeg op Friesch aardewerk. Pingjum is een klein friesch dorp. [Ik was den voorigen dag in 't rijksmuseum geweest om de collectie delftsch aardewerk van Loudon te zien.] Ik zag ook de zon en wees die mijn vrouw, de zon scheen recht op ons neer [ook een dag-rest]

Zaterdag 26 augustus 1916

Ik had gisteren ooverdacht dat er in zoo langen tijd geen heldere droomen waren geweest.

Toen zag ik van nacht weer iets van het heldere land. Blauwe lucht, landschap - en licht dat van rechts kwam uit een lichtbron die verborgen bleef. Het was als een roep, een wenk. En het licht was roodachtig-goud. ik voelde God in dat licht, bedenkend hoe deeze oopenba-

ring samen kwam met hetgeen den voorigen dag gebeurd was. Hier schijnt toch een herinnering-vervalsching in 't spel te zijn.

Ik drukte mijn wang op den grond als een uiting van innigheid, denkend aan Hem dien Kabir den Minnaar noemt.

Bij 't wakker worden ligtelijk teleurgesteld door wat mij een herinnering vervalsching toescheen - maar het misschien toch niet was.

Zondag 27 augustus 1916

Nu van Paul gedroomd. Er was innigheid en Hans en Martha waren er ook bij. Toen riep ik hem en trachtte hem te zien. Maar toen werd zijn gezicht demonisch en onkenbaar. Ik sprak toch met groote liefde tot hem.

Zondag 17 september 1916

Ik droomde even helder van grijze kolommen, waarop vreemde lette teekens in zwart stonden. Ik bekeek de teekens goed en poogde ze te ontcijferen of vast te houden. Het was een gelukkige sfeer.

Vrijdag 13 oktober 1916

Ik droomde van den kroonprins van Duitschland, ik zag hem thuiskoomen, in de verte, hij was in burgerkleeding - toen was ik in een zonnig woud en zweefde snel langs de boomen, daarbij een buitengewoon intensief geluks gevoel. Het was heerlijk en ik dacht dat dit niet beneeden mijn hoogste verwachting was.

Woensdag 18 oktober 1916

Ik droomde symbolisch van Jezus leer. Een boom met een bijna afgescheurde tak. En Jezus die opsteeg door magische wilskracht en de gescheurde tak weer omhoog beurde.

Donderdag 19 oktober 1916

Zeer eigenaardige dromen deezen nacht. Ik was wel bewust, maar kwam niet in de gelukkige sfeer. Ik wist dat ik droomde, maar het vizioen was niet klaar en er waren schrikdieren. Tijgers, paarden en ossen. Iemand zou de menagerie behandelen en liet de hokken oopenstaan.

Ik sprak veel vrienden of bekenden, Frans Waller, Herman Gorter, en anderen. Allen nog leevende menschen. Geen afgestorvenen en geen demonen. Maar wel waren er min of meer sexueele aanvechtingen. Ik herinner me een vrouw met oranje bloesem in 't haar.

Waller zei, dat hij volstrekt niet droomde, maar ik verzeekerde hem

dat ik droomde en dat hij het dus zeker ook deed.

Het laatste schrikdier wat ik zag was een os in tuig, volkoomen onschadelijk.

Maar het eigenaardigste was het heen en weer oovergaan van deeze droomsfeer in het waakgevoel. Dat gebeurde wel drie malen. Ik werd wakker en sliep dan weer in en kwam in dezelfde droomsfeer terecht - en dan vertelde ik, heel uitvoerig, de voorige droom.

Ik begreep, in mijn droom, waarom het zoo heerlijk moest zijn, na den dood, als leevend erkend te worden. Men voelt zich in die lagere droomsfeer eenzaam en als genegeerd. Men verlangt weer mee te doen in het leeven. Men is dan dankbaar als een nog leevend mensch in ons voortleeven gelooff.

Zondag 29 oktober 1916

Gisteren nacht zag ik voor mij een blauw patroon van een stof, een kleeding stuk, en ik wist dat ik in heldere sfeer was. Ik heb ook gesproken.

Maandag 20 november 1916

Ik las gisteren het slotvizioen van 'de Kleine Johannes' - en toen droomde ik een heerlijke droom van een eiland - halfweg Europa - Amerika. Dus iets als Bermuda of Honoloeloe. Ik heb er meer van gedroomd. Het is hetzelfde tropische eiland, en de mailboot ligt er stil.

Ik was bijna helder en zag den boodem, het pad, zeer duidelijk. Het was heerlijk warm, wazig en zoomersch. Ik zag een ginko-boom - en ik sprak er oover met Gerlof van Vloten. Er was ook een botanischen tuin. [Guernsey herinneringen koomen er ook in]

Het was alles als een voorsmaak van groote heerlijkheid en in verband met de blijde waereld uit Johannes' vizioen.

7 maart 1917

Het is zeer koud en guur weer, harde vorst en noorderstorm. En heeden nacht voor 't eerst sints langen tijd weer helderheid.

Ik zweefde boven diepe dalen, en zag kleurige bloemen. Ik wist zeer goed dat ik in de heldere sfeer was. Het was teegen den morgen, en zeer koud. Ik meende ook dat mijn stem verstaan zou worden door mijn vrouw, maar dat was niet zoo.

Ik sliep verder en vertelde - zooals dat meer gebeurt, - in den droom deezen helderen droom.

Gedurende mijn verblijf in Engeland in Januari, te midden van de oorlogssfeer en in mijn geweldige onrust, droomde ik herhaaldelijk van Walden en hoe dat nu geheel in orde en voorspoed was. Keurige bloem-bedden en alles goed onderhouden, gazons en paden.

Ik begreep dit als een symbool van mijn ziels-beproeving en loutering, door de zware reis.

16 april 1917

Ik droomde heedennacht van een bezoek in Engeland. Ik was te huis bij Lloyd George, en sprak veel met hem, rustig en uitvoerig. Ik verbaasde mij weer over zijn kalmte, zijn rust, ondanks zijn geweldige werkzaamheid.

Toen bedacht ik mij, dat ik in Engeland was en ik trachtte mij te vergeefs te herinneren hoe ik de oovertocht had gemaakt. Ik voelde vrij en zonder beklemming, maar ik begreep niet hoe ik gegaan was en hoe ik terug moest.

Er werd gescheld en ik deed oopen en liet Diepenbrock in.

17 april 1917

Een zeer eigenaardige, heldere droom. Ik liep uit ons oud huis op de Oude Gracht te Haarlem, en zag straat en menschen en planten zeer duidelijk. Het was een blij gelukkig aanzicht, en ik voelde ook de verheffing eigen aan heldere droom.

En ik ooverwoog en nam waar de functie van *zien*. Ik merkte op dat het een ander *zien* was als in 't waakleeven. De dingen scheenen niet lichamelijk, niet massief, vorm en kleur waren niet consequent samenhangend, het waren beelden, imagines, geen dingen. Het was helder licht, en ik zag ook kleuren. Maar de beelden veranderden en waren niet stabiel. Toch was er wel ruimte, en ik bewoog mij ook en sprak.

Maar het zonderlingste volgde toen. Want ik sliep weer in en scheen daarna gewoon te ontwaken. En toen maakte ik de vergelijking tusschen het zien van zoo éven en het zien van nu. Terwijl ik toch eeven goed droomde, maar het niet wist. Ik zei: 'nu is alles *objectief* en daardoor ook lichamelijk. Het zijn nu werkelijke dingen, die consequent samenhangen. Dit werkelijke zien is veel vaster en reëeler.'

En terwijl ik dit zei en aldus constateerde sliep en droomde ik toch eeven goed. Ik droomde dus dat ik nu werkelijk zag, terwijl ik zooéven wist dat ik droomde en het droomzien constateerde.

Dit is een aller zonderlingste ervaring.
Ik droomde ook nog dat mijn moeder stierf.

18 april 1917

De droomen waren gunstig en gelukkig. Ik had juiste gedachten in den droom, o.a. oover de sterren, een voortzetting van hetgeen ik 's avonds dacht. Dat namelijk de sterrenheemel, als ze eeuwig bestaan had, er uit moest zien als één licht-massa, omdat dan het licht van de oneindig veel sterren toch ooveral moest doorgedrongen zijn. De verste sterren liggen duizende licht-eeuwen van ons af, maar verder op zweeven er altijd nog meer, en hun licht zou ons toch al lang bereikt hebben.

Dit besef, van de beperktheid in tijd en ruimte, zelfs van het aller oudste en aller verste, had ik in den droom.

1 mei 1917

Vannacht droomde ik oover den oorlog, maar het was een oorlog 'pour rire', op een eiland, en heel niet gevaarlijk. Ik zag zeiljachtjes zeilen, en ook rotsen. Het was mooi en blijde.

Het komt me zeer vreemd voor dat ik zóó oover den oorlog droom, zoo mooi en aangenaam, terwijl de groote oorlog welhaast op 't toppunt van verschrikking is.

12 mei 1917

Ik droomde van een groot verzoenings feest. Amerikaansch. Een heerlijk broederlijk gevoel. Een behoefte om mee te doen, om ook er bij te behooren en iets te presteeren.

Toen beproefde ik levitatie te vertoonen, mij op te heffen door wilskracht. Het gelukte maar zeer gebrekkig, en het was nooit zoo geslaagd dat men er in geloofde. Verwey sprak er beslist teegen. [Dit moet wel slaan op mijn optreden als dichter in de politiek]

Toch wist ik dat ik zweeven kon.

19 mei 1917

Een paar nachten te vooren droomde ik dat ik F.W.H. Myers zocht, in Londen, wij hadden een afspraak, en ik voelde zeer bevriend.

Twee dagen geleeden een liefde-droom, betrekking hebbend op mijn eerste liefde voor Henriette Ortt. Ik zag haar niet en wist wel dat ze oud en grijs geworden was, maar mijn liefde-ontroering was zeer sterk.

Maandag 27 augustus 1917

Ik droomde weer dat ik buitenslands was en alles verlooren en vergeeten had. Koffer, paraplu, jas. Het kon me niet scheelen als ik maar thuis kom. Later werd mijn rok toch gevonden.

Ik droomde ook dat ik van Deyssel bezocht, die ziek is. Ik zei hem dat de eenige remedie voor hem zou zijn, een langen tijd *zonder woorden* te denken en te voelen. [Herinnering aan Mauthner] Hij beaamde dat en schreide van dankbaarheid.

31 augustus 1917

Ik droomde van Paul. Ik wist niet dat hij gestorven was. Hij was ontevreden en wilde niets meer weten van sanatorieën.

22 september 1917

Gister nacht voor 't eerst sinds veel maanden weer demonen gezien. Met dit bijzondere dat mijn stem, toen ik ze verdreef, door mijn vrouw gehoord werd. Ze hoorde mij roepen: ga weg! en daarbij hijgde ik.

De demonen waren niet zeer schrikwekkend. Een was er in een klein gangetje en hij maakte het helder licht, door kunstlicht. Een ook toonde alleen een paar handjes achter een deur. Ik riep 'wil je weggaan!' en schold hen uit voor 'wandelstok!' 'zakdoek!' en zulke leevenlooze voorwerpen, daar ik wist dat ze daardoor 't meest beledigd zijn.

9 oktober 1917

De voorige nacht droomde ik van Californie en zag de duinstreek van dat groote land. Groene duinen, helm, maar alles een weinig anders als bij ons. Een lang pad door lage heesters, mooi groen kruid.

Ik wist hoe ver ik van huis was, en ik zag niet op tegen de reis.

28 december 1917

Van 25 op 26 Dec droomde ik voor 't eerst sinds langen tijd weer helder. Er was een heuvel en een weg daarop en ik sprak er oover met een vriend, zeggende: 'zoo moet het nu in het hiernamaals zijn, zoo blij en ruim en heerlijk. En daar ver is de zee.' Wij zagen de zee zeer duidelijk, en de helderheid was niet zoo groot, omdat ik wel goed waarnam maar niet wist dat ik sliep en droomde.

9 mei 1918

Geen helderheid, maar van nacht twee heevige de-

moonen-dromen. Eerst een seance, waarbij de tafel opzweefde met een petroleum lamp er op. Toen duisternis waarin ik me belaagd voelde en hardop schreeuwde zoodat mijn vrouw wakker werd.

Ik sliep weer in en droomde toen van Emons, die weer geld-plannen had, ik zei zacht tot iemand anders dat Emons een schoft was. Dat hoorde hij en stoof woedend op mij af. Daardoor werd ik weer schreeuwend wakker, zoodat ook mijn vrouw voor de tweede maal ontwaakte.

Ik ben echter geheel gezond en rustig.

12 mei 1918

Van 10 op 11 mei droomde ik dat ik Lloyd George bij mij had en hem oover 't hoofd streelde, waarop hij vroeg dit te herhalen en aan mijn borst in slaap viel.

Denzelfden nacht twee schrikdieren, jonge leeuwen, rossig bruin, die door iemand werden vastgehouden.

29 juli 1918

Een korte zweem van helderheid. Ik herinner me alleen het diepe vergezicht, onder me.

26 oktober 1918

Ik droomde een aangename droom, waarin ik meende gekoozen te zijn in het parlement en mijn werk daar met voldoening en vreugde te verrichten. Het was alsof ik een nieuw leven begon en ik voelde een groot geluk.

[Het was geheel anders als ik gedacht had]

14 december 1918

Eenige malen beginnende helderheid en uitzicht oover schoon landschap en diep blauw. Eerst was het mijn eigen land, Walden, en ik was verheugd dat het zoo mooi was. In een lateren droom was het wolkenblauw en ik meende op te stijgen met een gevoel van te vallen. Ik viel in de hooge ruimte met het heemelsche blauw. Het was heerlijk.

Ik kreeg bericht van iemand die mijn ervaring bevestigde dat de vrouw van paarden droomt als de man tot ontrouw neigt.

Ik begin te vermoeden dat hier de willekeur achter zit van de macht die ons laat dromen, en die bij voorkeur de zelfde symbolen gebruikt.

12[?] april 1919

Na een bericht van Paul waarin hij mij verweet

te veel aan mijn lichaam en stof toe te geven had ik een tijd van verheffing. Toen kreeg ik echter nog een droevig bericht. Maar toen droomde ik ook van hem en het was zeer gelukkig en mooi.

25 april 1919

Ik heb onlangs van Ford gedroomd ik heb rustig en intiem met hem gepraat.

Na den dood van mevrouw Hijmans heb ik haar in den droom gezien, ze zag er goed uit, jong en gezond. Haar stoffelijk lichaam was zij kwijt. Gebaar van afkeer en onverschilligheid.

16 mei 1919

Ik droomde van Hjalmar Wijk. Dat hij *niet* naar Holland wilde koomen. Ik schreide er om.

Hij is niet gekoomen [Jan 1920]

30 oktober 1919

Na mijn moeders heengaan [13 Oct] nog niet van haar gedroomd. Verschillende berichten van Paul gehad.

Terwijl ik nu zeer zwaarmoedig ben zijn de droomen vrij en gelukkig. Van nacht droomde ik van een zeer groote snelheid waarmee ik omlaag gleed, niet op sneeuw maar eer op water, en aan 't eind was een vijver daarin dook ik. En ik dacht aan Jean Jacques Rousseau.

Ik droomde ook van Peguy. Een mij onbekend gezicht. Toen ik sprak van een Peguy-landschap keek hij om. Een gedistingueerd Fransch gelaat. Hij had een zeer hooge kamer, hoog van zoldering.

Ik herinner me nu ook [voorige droomen herleezend] dat ik levitatie vertoonde. Ik kon zweeven boven den grond en liet Peguy met een stok onder mij door slaan om te toonen dat ik vrij zweefde.

4 januari 1920

Ik zag Domela Nieuwenhuis in den droom. Ik was zijn gast en er waren vrouwen in huis. Een tafelkleed was gespreid voor 't maal, het was niet erg zindelijk.

Domela Nieuwenhuis zei: Als onze gast nu wil bidden voor wij gaan eeten, dan is dat goed.

Ik nam mij voor ook aan zijn wensch te voldoen en te bidden. Doch eer ik begonnen was, zag ik hoe D.N. zijn handen vouwde en bad. Ik begreep wat dit voor hem, die in 't leeven vrijdenker was, moest beteekenen. Ik vouwde ook mijn handen, en wij baden allebei.

Toen werd ik wakker en ik voelde dat ik lag met gevouwen handen, zooals anders nooit.

Ik moest dus *in mijn slaap*, om D.N. mijn handen gevouwen hebben.

Dinsdag 6 januari 1920

Mooi, koud weer 25°

Van nacht met Bjerre gewandeld op een liefelijk pad. Ik was verheugd en sprak oover den zonnenschijn op den weg en de ronde schaduwen der boomen.

Woensdag 28 januari 1920

Eergisteren in den nacht van Zaterdag 24 op 25 werd ik tweemaal wakker gemaakt door iets wat voelde als een harde pats op mijn gezicht. Daarbij bemerkte ik dat ik snorkte.

Ik zei teegen mijn vrouw dat het wel scheen of er wachters waren aangesteld die mij een pats op mijn gezicht geeven als ik begin te snorken.

Ik voelde het duidelijk, doch was geen oogenblik onzeeker wat het zijn kon. Het was démonen-werk.

7 oktober 1920

Deezen nacht, na wakkerliggen door mijn neuscatarrh teegen den morgen een droom van mijn moeder. Het was als bij haar sterven, zij was lief en mij zeer dierbaar. Ik herinner me niet dat ze iets van me begeerde. Maar ik omhelsde haar innig en sprak hartstochtelijk tot haar, zoo heftig als alleen in droomen. Ik gaf haar alle teedere namen.

17 december 1921

Een zeer merkwaardige droom gehad om de sterke sentimenten. Ik was in een voertuig, dat de vorm had van een bus of granaat, twee zulke wagons achter elkaar. En ik was op reis er mee in 't sterrenruim reeds op verren afstand van de aarde en ons zonnestelsel.

De sensatie was recht leevendig en duidelijk. Er waren veele meedereizigers. En er waren ook stopplaatsen. Dan gingen de reizigers naar buiten, en ik had een zeer duidelijke vizie van de half-leege wagon, waarin jassen en reis-benodigheeden waren achtergelaten.

Ik had een oogenblik een onrustig gevoel, of wij wel zeeker waren van de route. En ik dacht aan de wiskunstenars die alles hadden bereekend. Ik bedacht dat zij op het voertuig de reis mee-maakten.

Wij kwamen aan een stopplaats en alles liep uit, en de machine vloog niet meer, maar gleed oover de grond.

Toen zei een der beambten dat dit hier weer mogelijk was omdat wij in een dampkring waren van een planeet, die zeer veel op de aarde geleek. Het was de planeet Gansa. Ik zag den grond, met de bruine, vruchtbare aarde erop.

En ik zei: 'stel je voor dat we aanstonds wakker worden en bemerken dat alles maar een droom was.'

Maar dit leek allen, mijzelfen daarbij, een totaal onmogelijke onderstelling.

Toen bleek het toch waar.

15 september 1923

Ik droomde bijzonder levendig van een gewezen patient van me: Jeanne Vogelzang Hymans. Maar de ontmoeting was erotisch.

Ik zag ook de maan, die bijna vol was, hoewel de nieuwe maan nog niet zichtbaar was.

Bijlage 1 Over dromen

De voordracht van Frederik van Eeden in 1913 voor de Society for Psychical Research, A STUDY OF DREAMS, werd opgenomen in de Proceedings van de S.P.R., Vol. XXVI, 1912-13. De voordracht werd in 1956 vertaald en ingeleid door Hans van Eeden.

OVER DROMEN verscheen in de Mededelingen van het Frederik van Eeden-Genootschap XVI, 1956.

Inleiding

*... mijn nieuwe plan - een boek over dromen.
Dromen verzameld uit mijn dagboeken en aantekeningen, met
toelichting van hun vermoedelijke beteekenis.
Dit is een stellige opgaf, want niemand anders kan het doen en het moet
tijdens mijn leeven gedaan worden...
Het Boek der Dromen [50 jaar ervaring, daarin opgenomen 'A Study of
Dreams'].*

*

*Tot de stellingen in het droomboek behooren deze:
De dromen zijn waargenoomen feiten, en van gelijken aard als die ná
het sterven.
Zoowel de dromen als de waarneemingen na het sterven zijn daarin
gelijk, dat ze plaats hebben zonder bemiddeling der zintuigen, dus zonder
zien, zonder hooren, zonder ruiken, zonder tasten, zonder voelen.
De waarneemingen ná het sterven hebben eeven goed een samenhang,
als vooraf.
Deeze samenhang omvat ook de waarneemingen vóór het sterven.*

*

*... Dan heb ik voorbereidselen voor het derde werk - uit mijn droomland.

... Dat droomboek vereischt heel wat meer werk en studie, maar tegen
1927 zal het toch wel goed op weg zijn.*

Aldus Van Eeden in zijn dagboek op resp. 11 November 1925 en 4 en 16 Januari 1926. Helaas kon het plan toen al niet meer volvoerd

worden; hij bezat er de kracht niet meer toe. Daardoor werd ons het voorrecht ontnomen in min of meer geserreerd bestek bijeengebracht en uitgewerkt te vinden, datgene wat hem gedurende vrijwel zijn gehele leven zo intensief heeft bezig gehouden: het *Bovenzinnelijke*.

Weliswaar is er in zijn geschriften stof in overvloed te vinden om enig inzicht te verkrijgen in zijn ideeën en zijn opvattingen omtrent dit nog steeds zo geheimzinnige en fascinerende gebied, dat buiten de directe waarneming onzer zintuigen ligt. Maar daar dit materiaal over haast zijn gehele oeuvre, gepubliceerd en niet gepubliceerd, verstrooid ligt, kon een samenvatting door den auteur zelf niet anders dan hoogst welkom zijn geweest.

Dit heeft niet mogen zijn en ons blijft derhalve niets anders over dan naarstig spuurwerk in al datgene wat zijn rusteloos zoekende geest ons op schrift heeft nagelaten.

Het begint reeds met de artikelen in de eerste twee Studie-bundels: HET HYPNOTISME EN DE WONDEREN; ONS DUBBEL-IK; DE SPIRITISTISCHE VERSCHIJNSELEN enz. Verscheidene dezer opstellen waren trouwens al in De Nieuwe Gids verschenen. Dan bezitten wij in De Nachtbluid een als het ware praktische toepassing zijner droom-ervaringen op de roman. Verder beschikken wij over het Dagboek en een aantal cahiers, waarin hij verscheidene honderden zijner dromen heeft opgetekend en gecommentarieerd en ten slotte staat ons ten dienste de STUDY OF DREAMS, de voordracht in 1913 gehouden voor de Society for Psychical Research, en opgenomen in de Proceedings van dit genootschap.

Deze STUDY, die uiteraard in het Engels moest verschijnen en die tot nog toe alleen in de vakliteratuur toegankelijk was; waarin op levendige en dikwerf originele wijze de spreker voor een forum van wetenschappelijke beoefenaars der parapsychologie zijn stellingen ontwikkelde en toelichtte - deze studie nu is het, die in de onderhavige aflevering onzer Mededelingen in een Nederlandse vertaling het licht zal zien, waardoor zij, naar wij hopen, in breder kring die bekendheid zal gaan genieten, die haar alleszins toekomt.

Van Eeden zou toch Van Eeden niet geweest zijn, indien hij niet hier en daar eens flink tegen den draad inging. Evenmin als zijn vader, die er ook niet tegen op zag om, als het zo eens te pas kwam, een gewaagde stelling te poneren, evenmin zag hijzelf er een been in om met een koene bewering voor den dag te komen, die volkomen afweek van wat anderen als vaststaande feiten beschouwden. Zijn op-

vattingen omtrent het optreden en het wezen van 'demonen' zijn in dit verband kenschetsend. En niet alleen voor zijn 'droomleven' trouwens.

Volledigheidshalve willen wij hier nog wijzen op de voordracht HET 'DROMENBOEK' VAN FREDERIK VAN EEDEN, die ons betreurde medelid, wijlen S.M. Noach, op 23 April 1939 voor ons Genootschap heeft gehouden en die werd afgedrukt in aflevering VI der Mededelingen [Juli 1939]. De stof hiertoe werd geput uit het Dromenboek [de hierboven genoemde verzameling van opgetekende dromen], alsook uit de STUDY OF DREAMS.

HANS VAN EEDEN

**Over dromen
 een studie door Frederik van Eeden
 voordracht gehouden voor de Society for Psychical Research te
 Londen
 op 22 april 1913**

Het zal, dunkt me, wel nauwelijks noodzakelijk zijn uitvoerig te verwijlen bij de moeilijkheden, die de behandeling van dit onderwerp met zich meebrengt.

Het belangrijkste is de subtiële en hogelijk spirituele orde der verschijnselen. Hun onderzoek leidt ons tot aan de grenzen van wat wordt genoemd: exacte wetenschap en voert ons in de gevaarlijke nabijheid der metaphysische speculatieve stelsels en van het godsgeloof. Het is vrijwel onmogelijk deze uiterst psychische verschijnselen te bespreken zonder verscheidene primair wetenschappelijke of filosofische dogmata aan te roeren en in geen enkelen tak der wetenschap wordt, naar het mij schijnt, de ontoereikendheid en de verwarring van ons enige instrument tot behoorlijke verstandhouding - de taal - pijnlijker tot ons bewustzijn gebracht.

En ik geloof, dat dit alles er naar streeft mijn overtuiging te rechtvaardigen, dat wij, om deze geheimzinnige wereld der dromen te kunnen benaderen, niet alleen de zuiver wetenschappelijke, doch ook de dichterlijke instelling behoeven. In dit terrein moeten de pioniers òf dichterlijke wetenschapsmensen zijn òf wetenschappelijke dichters zijn; want het is de dichter - als wij tenminste dit woord in zijn hoogste en diepste betekenis opvatten - wiens natuurlijke hartstocht het is de uiterste regionen der menselijke ziel te onderzoeken en wiens voortdurend streven het zal zijn nieuwe geestelijke waarden te scheppen en hiervoor de juiste uitdrukking te vinden.

Sinds 1896¹ heb ik mijn eigen dromen bestudeerd en noteerde ik de belangrijkste in mijn dagboek. In 1898 begon ik met een afzonderlijk verslag van een speciale droomsoort, die mij het meest belangrijk

1 Eigenlijk al eerder; het eerste 'dromenboekje' dateert van Mei 1889 [Vert.]

toescheen en ik heb dit volgehouden tot op dezen dag.¹ In totaal verzamelde ik om en bij de 500 dromen, waarvan er 352 behoren tot de soort die ik zoëven noemde. Dit materiaal zal den grondslag moeten vormen voor wat, naar ik hoop, een wetenschappelijk waardevol gebouw zal kunnen worden, indien mijn tijd en mijn krachten mij zullen toelaten het zorgvuldig op te trekken.

In den tussentijd, in de vergefelijke bezorgdheid dat deze gedachten niet te juister tijd tot uiting zullen komen, bracht ik ze tezamen in een kunstwerk, een roman, die ik DE NACHTBRUID noemde en die enkele jaren geleden in Nederland en Duitsland werd uitgegeven en waarvan de Engelse vertaling in New York zal verschijnen. De fictieve vorm stelde mij in staat de delicate stof vrij te behandelen en bood mij tevens het voordeel tamelijk ongewone gedachten op niet te agressieve wijze uit te spreken - esoterisch, als ik het zo mag noemen. Maar ook wil ik deze ideeën kenbaar maken op een wijze die meer spreekt tot het wetenschappelijk brein en ik weet tot dit doel geen beter gehoor te vinden dan bij de leden der S.P.R., die gewend zijn onderzoekingen en gedachten van buitengewonen aard te behandelen, breed van opvatting en toch met kritischen blik.

Men zou kunnen zeggen, dat de dichter somtijds wordt meegesleept door zijn verbeelding; aan den anderen kant echter wordt het zuiver wetenschappelijke brein wel eens geremd door een neiging tot ongeloof en ik zie niet in waarom een dichter, met zijn liefde voor waarheid en werkelijkheid, een minder ernstig beoordelaar zou zijn dan de man der wetenschap.

Ik mag dan wel aannemen, dat het duidelijk is, dat deze voordracht slechts een voorlopige schets is, een korte aankondiging van een groter werk, dat ik hoop in later jaren te kunnen volbrengen.

Ik wil zoveel mogelijk het speculatieve vermijden en mij bepalen tot de feiten; maar deze feiten, zoals ik ze heb waargenomen, voeren mij in het algemeen tot de vaste overtuiging, dat de theorieën over het droomleven, zoals zij heden ten dage tot mijn kennis zijn gekomen, niet in staat zijn alle verschijnselen te verklaren.

Als ik nu een keus doe onder de meest vooraanstaande en op de hoogte zijnde schrijvers, dan zou ik professor Sigmund Freud willen

1 Hij heeft het volgehouden tot September 1923 [Vert.]

noemen, die nu door menigeen wordt beschouwd als de hoogste autoriteit op het gebied der dromen en wiens sleutel tot de geheimenissen van het droomleven onder de volgende woorden geformuleerd kan worden:

‘De droom is de symbolisch uitgedrukte wens of het verlangen van het onderbewuste deel van den mens en is gewoonlijk van een erotisch karakter.’

Dit standpunt is ampel bekritiseerd, onder anderen door Havelock Ellis in zijn recente werk: *THE WORLD OF DREAMS*, dat ik voor een der beste handboeken der laatste jaren houd.

Havelock Ellis, hoewel hij ten volle de stoutmoedigheid en de vernuftigheid van Freuds theorieën erkent, onderschrijft het commentaar van verscheidene van Freuds critici, dat deze sleutel, hoewel hij in velerlei gevallen zal passen, toch niet alle deuren kan openen en nog menig geheim niet zal weten te ontraadselen.

Volgens Havelock Ellis is het voornaamste karakteristiekum van den droom de *psychische ontbinding* en alle dromen kunnen worden teruggebracht tot het natuurlijke en onophoudelijke streven van den menselijken geest om te reasoneren en te verklaren, zelfs in een toestand van ontbinding. Hij veronderstelt, dat de hersenen in den slaap blijven doorgaan met het ontvangen van indrukken der verschillende inwendige organen: van de onwillekeurige spieren, van het kloppende hart en de ademende longen. In hun staat van geestelijke ontbinding trachten zij een min of meer redelijke orde te scheppen in deze gevoelens door allerhande eigenaardige en min of meer onwaarschijnlijke feiten te bedenken, die zij aanzien voor werkelijkheid en die aansprakelijk zijn voor de verwarde indrukken die zij ontvangen.

Mijn bezwaar tegen deze theorie, ondanks de vernuftige en duidelijke verdediging door haar geestelijken vader, is hetzelfde als zijn bezwaar tegen de theorie van Freud. Er is geen sprake van dat zij alle feiten zou dekken. Ik zou zelfs zo ver willen gaan om te verklaren, dat zij slechts stand kan houden in enkele bijzondere gevallen. Ik hoop duidelijk te maken, dat zij volkomen ongeschikt is om die gevallen te verklaren, die ik als de meest gewichtige en de meest belangrijke bijeenbracht. Ik voel mij gedrongen den naam te noemen ener grote Engelse vrouw, die verleden jaar gestorven is en die ik voor een der diepste denkers van ons tijdperk houd. Victoria, Lady Welby, is de

moeder van dien nieuwen tak der wetenschap, die officieel erkend is door de ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA als de SIGNIFICA, in overeenkomst met den term *Semantica* van Bréal.¹ Zij hield vol, dat de grondslag van al onze meningsverschillen, ja zelfs van al onze ellende, wordt gevormd door het zorgeloze en ontoereikende gebruik der taal. Volgens mijn eigen ondervinding wordt dit gebrek aan 'significa' - de nieuwe wetenschap van Lady Welby - gevoeld in iedere discussie en maar zelden begin ik een voordracht zonder hiervoor te waarschuwen. In het onderhavige geval zien wij een goede illustrering van de opvatting van Lady Welby. Havelock Ellis toch zegt, ter verklaring van zijn droomverschijnselen, terwijl hij Vaschide en Piéron aanhaalt, dat 'de *innerlijke* gevoelens zich ontwikkelen ten koste van de gevoelens aan de *buitenzijde*.'² Dit schijnt inderdaad het geheim te zijn van de geweldige emotionele verwarring onzer dromen'.

Nu komt het mij voor dat de uitdrukking *innerlijk* door de zoëven genoemde schrijvers, alsook door anderen, op onjuiste wijze wordt gebruikt, zonder rekening te houden met haar wisselende waarde, haar signifische hoedanigheid. Zij staat hier als tegenstelling tot *aan den omtrek*, maar toch, indien dit woord wordt gebruikt, wordt zijn betekenis ongemerkt *metaforisch*.

In tegenstelling tot de door de huid tot ons komende gevoelens, zouden de ingewandsgevoelens *innerlijk* genoemd kunnen worden.³ Maar van psychisch standpunt gezien is ieder lichamenlijk gevoelen, of het nu door de huid komt, van het hart of van de nieren, *uitwendig*⁴ in een metaforische betekenis.

Voor hen, die, opgegroeid in de negentiende eeuw, de natuurwetenschappen hebben bestudeerd, is deze verwarring moeilijk te omzeilen. De heersende mening uit die dagen beschouwde het fysische lichaam als het geheel van het menselijke wezen. De mens, zo dacht men, bestond geheel uit zaken die in de drie-dimensionale

1 Van Eeden gebruikt hier de termen SIGNIFICS en SEMANTICS [Vert.]

2 *Innerlijk* en aan de *buitenzijde*. Het origineel geeft hiervoor: *internal* en *peripheral*. Voor lichamenlijke [lijfs-]gevoelens zou men in onze taal de uitdrukking *inwendig* kunnen gebruiken [Vert.]

3 Ook hier gebruikt hij *internal* [Vert.]

4 Hier heeft hij *external* [Vert.]

ruimte konden worden vastgelegd. Het eenvoudige feit, dat nu aarzelend tot de wetenschapsmensen begint door te dringen, dat psychische dingen niet-ruimtelijk zijn en daardoor slechts uitsluitend door het vergelijkende beeld kunnen worden uitgedrukt, werd ten enenmale over het hoofd gezien.

Maury bijvoorbeeld, die langen tijd als de grote autoriteit op het gebied der dromen werd beschouwd, spreekt herhaaldelijk van: *impressions internes, intercérebrales* die gedurende het droomleven blijven voortbestaan, terwijl de uitwendige indrukken, dus de peripherische, onderdrukt worden.

Nu zijn dromen zuiver psychische verschijnselen. Zij houden natuurlijk verband met het fysische lijf. Toch is hun meest karakteristieke trek het niet-ruimtelijke, *inwendig*¹ in overdrachtelijke betekenis. Havelock Ellis geeft toe, dat zelfs de ingewandsgevoelens niet als zodanig worden ondervonden, maar worden overgezet in symbolen, dat wil zeggen in zuiver psychische verschijnselen.

Volgens mijn ervaring zijn niet alleen de *uitwendige*² maar ook de *inwendige* gevoelens, voor zover zij ruimtelijk zijn, niet toegelaten in het droomleven; niet slechts de zintuigelijke waarnemingen van horen, ruiken, zien, proeven, tasten enz. zijn van des slapers geest afgesneden, ook de meer vage, slecht definieerbare gevoelens, spiergevoelens, ingewandsgevoelens, gevoelens van het lichamelijke welzijn of van pijn en ongemak.

Met andere woorden, hoewel het fysische lijf voortgaat te leven en in zekere zin te handelen, het brengt zijn gevoelens niet rechtstreeks op den geest over in volmaakten slaap en droom. Alle onmiddellijke verband tussen den geest met zijn nietruimtelijke dingen en het lijf met zijn zaken die kunnen worden uitgedrukt in ruimtelijke termen, wordt verbroken gedurende slaap en droom.

Ik zou zelfs zo ver willen gaan om hier een streep te trekken tussen droom- en waakleven. Zolang de lijfsgevoelens, hetzij in- of uitwendig, nog worden bemerkt, is er geen volledige slaap of droom en elke abnormale gewaarwording moet een hallucinatie in wakenden toestand worden genoemd. Als slaap en droom beginnen is elk on-

1 *Inner* [Vert.]

2 *Peripheral* [Vert.]

middellijk lichamelijk verband afgesneden. Dit is het wezenlijke en karakteristieke kenmerk.

Het moge mij nu vergund zijn een poging tot klassificeren der verschillende vormen dromen te geven, die ik zelf gedurende een periode van zestien jaren persoonlijk onderging en waarnam. Ik was in staat negen verschillende droomsoorten te onderscheiden, waarvan elk een vastomlijnd type vertegenwoordigt. Er zijn natuurlijk tussenvormen en combinaties, maar de onderscheidene soorten kunnen steeds, ook in hun vermenging, onderkend worden.

In dit schema wil ik de aandacht vestigen op het type, dat aangeduid is met de letter H en dat ik *inleidende*¹ dromen zou willen noemen. Deze soort is zeer zeldzaam, ik weet er bij mijzelf maar een half dozijn voorbeelden van te noemen en ik heb er bij andere onderzoekers geen duidelijke beschrijving van kunnen vinden. Toch zijn zij zeer kenmerkend en gemakkelijk te onderscheiden. Zij komen slechts voor in het eerste begin van den slaap, als het lichaam in normalen, gezonden toestand is maar wel zeer vermoeid. Dan gaat de overgang van waken naar slapen gepaard met nauwelijks een ogenblik van wat in het algemeen 'onbewustzijn' wordt genoemd, maar wat ik toch liever een onderbreken der herinnering zou willen noemen. Het is *niet* wat Maury een hypnagogische hallucinatie noemt, welk verschijnsel ik zeer goed uit eigen ondervinding ken, maar dat ik niet beschouw als te behoren tot de droomwereld. Bij een hypnagogische hallucinatie hebben wij vizioenen maar wij behouden de volledige, lichamelijke waarneming. Bij den inleidenden droom H zie en voel ik als in elken anderen droom. Ik heb een nagenoeg volledige herinnering aan het waakleven, ik weet dat ik slaap en waar ik slaap, maar alle besef van het physische lijf, hetzij in- of uitwendig, innerlijk of uiterlijk, is geheel afwezig. Gewoonlijk heb ik de gewaarwording van te zweven of te vliegen en ik bespeur met volkomen helderheid dat de gevoelens van vermoeidheid, ongemak of te grote lichamelijke inspanning verdwenen zijn. Ik gevoel mij fris en krachtig; ik kan mij bewegen of zweven in elke richting; en desondanks weet ik dat mijn lichaam tezelfdertijd dodelijk vermoeid en vast in slaap is.

1 *Initial* [Vert.]

Het lijkt mij, dat het ééns beleven van dezen merkwaardigen droomvorm voor den nauwgezette waarnemer voldoende moet zijn om alle gangbare theorieën over boord te zetten. Ik weet zeer goed, door eigen ondervinding, dat een bepaalde lichamelijke gesteldheid en bepaalde gevoelens der zintuigen invloed hebben op den droom. Ik kan voorbeelden aanvoeren van dromen, waarin geluiden uit de waakwereld, het tikken van een klok, het geraas van den wind, mijn eigen moeizame ademhaling of snurken doorgedrongen zijn in de droomwereld en de een of andere droomverbeelding hebben verwekt. Zo in een droom toen ik kort voor het ontwaken het geluid van snurken hoorde. Ik zag rond naar de andere aanwezigen en vroeg: 'Wie snurkt er?' en toen, ontwakend, ontdekte ik, dat ikzelf de booswicht was.

Maar ik houd het er voor, dat gevallen, waarin geluiden of indrukken van het waakleven - lijfelijke indrukken - doordringen tot het droomleven, tot de *uitzonderingen* behoren, terwijl daarentegen bijna alle wetenschappelijke droomonderzoekers, tot op den huidigen dag, uitgaan van de veronderstelling dat deze lijfelijke gevoelens verantwoordelijk zijn voor alle dromen. En ik denk wel, dat ge het met me eens zult zijn, dat de richting waarin de vorser schouwt, een groot verschil moet teweegbrengen in de uitkomst van elk onderzoek.

De meesten van hen, die het droomleven bestuderen, gaan uit van de veronderstelling, dat dromen meer of minder abnormale verschijnselen zijn, veroorzaakt door den een of anderen abnormalen toestand van het lichaam en hun onderzoekingen zijn meestentijds daarop gericht, dat zij trachten dromen op te wekken door het te voorschijn roepen van kunstmatige lichamelijke gesteldheden.

Als resultaat van zorgvuldige waarnemingen handhaaf ik mijn overtuiging, dat de lichamelijke gesteldheid van den slaper als regel geen invloed zal hebben op het karakter der dromen, met uitzondering van enkele weinige, zeldzame en abnormale gevallen, kort voor het ontwaken of in die dromen, die ik geklassificeerd heb als *pathologisch*, onder letter I, waarbij koorts, indigestie of enig gif een rol spelen en die slechts een kleine minderheid uitmaken. Waar het mijn eigen, persoonlijke waarnemingen betreft, daar kan ik vaststellen, dat ik steeds tijdens de waarnemingen in een goede gezondheid verkeerde. Ik had geen belangrijke klachten, noch neurotisch noch lichamenlijk. Mijn slaap en spijsvertering zijn gewoonlijk goed. Toch had ik

de afgrijselijkste nachtmerries terwijl mijn lichaam even fris en gezond was als gewoonlijk en ik had verrukkelijke vredige dromen aan boord van een schip in zwaren storm of in den slaapwagen van een spoortrein.

In April 1906 leed ik onder heftige kiespijn. Ik was in Italië en wilde liever niet naar een vreemden tandarts gaan. Ik slaagde er in te slapen en kwam terstond in een droom van het type F, dat ik *demonen-dromen* noem. Ik had een volledige herinnering aan mijn waakleven; ik wist dat ik sliep en dat mijn kies nog steeds zeer deed. *Toch voelde ik het niet*. Ik besepte dat ik in de demonische sfeer was, die ik herken aan de onheilspellende, spookachtig-griezelige gewaarwording die schijnbaar onschadelijke voorwerpen kunnen oproepen, die zeer duidelijk en levendig gezien worden. Ik scheen mijn ogen te kunnen sluiten en toen ik ze weer opende waren dezelfde dingen er nog steeds - een trekpot, een kleeborstel, een driehoek enz. - en even griezelig en dreigend. Toen kwamen er wat ik zal moeten aanduiden als: demonische wezens, die niet menselijk lijken en toch schijnen te handelen en te spreken als onafhankelijke schepselen. Gewoonlijk gelukt het me ze te verdrijven door een willekeurige handeling, bijvoorbeeld door te roepen en te dreigen. Maar ditmaal voelde ik mij machteloos en ik overlegde in mijn droom of misschien de kiespijn er de oorzaak van zou kunnen zijn. Toen vroeg ik aan een der demonen, wat de reden zou kunnen zijn van mijn ongewone zwakte. Hij antwoordde: 'Waarschijnlijk de warmte' en na dat antwoord overlegde ik of ik soms den radiator in de hotelkamer had aangezet. Maar weldra begreep ik, dat dit antwoord een zinneloze spotternij was, ironie of stompzinnigheid. En ik sliep den gehelen nacht zonder pijngevoel. Den volgenden morgen was de pijn er weer en ik liet de kies trekken.

Het moet nu duidelijk zijn, dat de theorie die de droomfantasieën verklaart door een pogen van den geest om een valse werkelijkheid op te bouwen die verantwoordelijk is voor onderbewuste gewaarwordingen, in een dergelijk geval nergens toe kan leiden. Want mijn geest was zich volkomen bewust van de omstandigheden; hij wist van de kiespijn, hij wist dat ik in een hotelkamer met centrale verwarming sliep. Toch gevoelde ik niet de minste lichamelijke gewaarwording, zelfs niet iets zo doordringends als kiespijn.

Ik wens daarom den droom aan te duiden als: *die toestand, waarin*

lichamelijke gewaarwordingen, zij mogen dan komen van de inwendige organen, van het brein¹ of van buiten,² niet rechtstreeks tot den geest kunnen doordringen, maar slechts in den psychischen, nietruimtelijken vorm symbool of verbeelding.³

Zoveel mogelijk vermijd ik uitdrukkingen als 'bewustheid' of 'onbewustheid'. Zij mogen dan bruikbaar zijn in de omgangstaal, ik kan er geen duidelijke betekenis aan hechten. Ik heb er geen idee van wat 'onbewustheid' als een substantief kan zeggen. En ik begreep dat ik voldoende had aan de uitdrukkingen geheugen en herinnering en aan de woorden persoonlijkheid of persoon, in de oorspronkelijke betekenis van *persona* [masker, d.w.z. het masker dat de toneelspelers droegen]. Ik acht het niet juist het lichaam van een slapende of van een genarcotiseerde onbewust te noemen. Gedurende mijn werkzaamheid als psycho-therapeut, waarin ik verscheidene mensen door suggestie in slaap bracht, leerde ik dat het menselijke lichaam kan handelen als een zichzelf bewust wezen, zonder dat het herinnerende brein er aan deel neemt. Wij weten nu, dat het splitsen der menselijke persoonlijkheid mogelijk is, niet slechts in twee, maar ook in drie en meer delen. Gedurende mijn séances met Mrs. Thompson⁴ stelden wij vast dat na een trance, waarin Mrs. Thompson gesproken had als 'Nelly' of als een andere 'control', zij zich dromen herinnerde, die niet het geringste te doen hadden met de dingen waarover zij met ons had gesproken. Men had kunnen zeggen, dat haar wezen in drie delen gespleten was geweest: het lichaam in trance, schijnbaar in slaap; de 'control' die door haar sprak en Mrs. Thompson die droomde in geheel andere sferen. Al deze personen of persoonlijkheden waren natuurlijk 'bewust' op de een of andere manier, zoals alles waarschijnlijk bewust is. De vraag is maar, hoe lopen de draden der herinnering, die ons in staat stellen de persoonlijkheden te identificeren.

Ik weet dat Havelock Ellis en vele anderen mijn definitie niet zullen aannemen, omdat zij de mogelijkheid ontkennen van volledige herin-

1 V.E. gebruikt hier de uitdrukking *internal* [Vert.]

2 *peripheral* [Vert.]

3 *image* [Vert.]

4 Zie de *Proceedings* der S.P.R., Vol. XVII. pp. 75-115 [Noot v.d. schr.]

nering en vrije wilskracht in den droom. Zij zullen zeggen, dat datgene wat ik droom noem, geen droom is, maar een soort van trance of hallucinatie of extase. De beschouwingen van den Marquis d'Hervé, die zeer veel gelijkenis vertonen met de mijne en zoals ze in zijn boek *LES RÊVES ET LES MOYENS DE LES DIRIGER* zijn neergelegd, werden op dezelfde wijze afgedaan. Deze dromen konden geen dromen zijn, meende Maury.

Nu is dit eenvoudig een kwestie van naamgeving. Ik kan alleen maar zeggen, dat ik mijn waarnemingen verrichtte gedurende normalen, diepen en gezonden slaap en dat ik in 352 gevallen¹ de volle herinnering had aan mijn waakleven en willekeurig kon handelen, hoewel ik desondanks zo vast in slaap was, dat geen lichamelijke gevoelens tot mij doordrongen. Als iemand weigert dezen geestestoestand een droom te noemen, dan moge hij een anderen naam voorstellen. Wat mij betreft, het was juist deze droomvorm, dien ik 'heldere dromen' noem [men zie letter E in de tabel], die mijn grootste belangstelling opwekte en dien ik met de grootste zorgvuldigheid heb opgetekend.

Ik ben het volmaakt met Havelock Ellis eens, dat de psychische functies gedurende den slaap in een toestand van *ontbinding*² geraten. Ik durf echter vol te houden, dat het geen ontbinding is, maar integendeel een *reïntegratie* na de ontbinding van den slaap, die het wezenlijke karakter is van den droom. *De droom is een meer of minder volledige reïntegratie van de ziel,³ een reïntegratie in een andere sfeer, in een psychische, niet-ruimtelijke vorm van bestaan. Deze reïntegratie kan zo ver gaan, dat zij een volledige herinnering aan het waakleven verwekt, een overleggen en een vrijwillig handelen na overleg.*

Ik zal nu een kort overzicht geven van de negen soorten van dromen, zoals die in mijn tabel zijn aangeduid, met een voorbeeld van elk en voorts zal ik dan nadere bijzonderheden geven van de meest belangwekkende en gewichtige vormen.

Type A is de welbekende, gewone vorm, waar de grootste meerder-

1 Tot en met 1912 [Vert.]

2 *dissociation* [Vert.]

3 *psyche* [Vert.]

heid der dromen toe behoort; waarschijnlijk zelfs de enige soort die velen kennen. Hij is niet bijzonder prettig of onprettig, hoewel dit zich kan wijzigen in verband met den inhoud. Hij kan in elk moment van slaap voorkomen, bij dag of des nachts en het vereist geen bepaalde lichamelijke stoornis om hem op te roepen. De meeste mensen, althans indien zij gezond zijn, dromen; en zo zij zeggen dat zij het niet doen, dan is het onzeker of er een werkelijke afwezigheid van dromen is of alleen maar een ontbreken der herinnering eraan. Dezelfde twijfel mag worden geopperd met betrekking tot het voorkomen van een volkomen droomlozen slaap. Voor zover ik het kan beoordelen, beginnen de pogingen der *ziel* tot reïntegratie welhaast onmiddellijk nadat de slaap is ingetreden en zij worden voortgezet gedurende den gehelen slaaptoestand. Als ik door een wekker op verschillende tijdstippen onverwachts in den nacht werd opgeschrikt, was ik steeds in staat mij enkele delen van een droom te herinneren. Ik geef echter toe, dat dit geen volstrekt bewijs is, omdat de mogelijkheid bestond dat de droom, om het zo eens uit te drukken, was ingelast in het tijdsverloop tussen het ondervinden van den lichamelijken prikkel, veroorzaakt door den wekker, en de overdracht van dezen indruk op den slapenden geest. Dit tijdsverloop kan vrij aanzienlijk zijn. Men zou het kunnen vergelijken met den tijd, benodigd om een 'verstrooid' mens het belang van een hem gestelde vraag te doen beseffen; het kan niet alleen seconden maar zelfs minuten duren, voordat hij de vraag psychisch verstaat, hoewel hij haar toch lichamenlijk zeer duidelijk hoorde en het zich volledig herinnert. In het ogenblik van ontwaken duurt dit tijdsinterval nog langer en naar mijn mening verklaart dit op eenvoudige wijze het zo dikwijls vermelde en ogenschijnlijk wonderlijke verschijnsel van den slaper die gewekt wordt door een geluid, dat precies past in het einde van een langen droom. Het schoolvoorbeeld hiervan is de droom van Maury, waarbij een stuk van de kroonlijst van zijn ledikant op zijn nek viel, toen hij droomde dat hij onthoofd zou worden. Hoogst waarschijnlijk kwam de lichamenlijke schok het eerst; de geest van den slaper werd toen opgeroepen, maar kon niet onmiddellijk bereikt worden. Het lijfelijke gevoel moest, om het zo uit te drukken, eerst psychisch vertaald worden in den vorm van een verhaal, dat eindigde met het ontwaken.

De dromen der soort A vertonen ontbinding met zeer onvolledige

reïntegratie en zij hebben, zoals verscheidene schrijvers hebben aangeduid, in menig opzicht veel weg van waanzin. De werkelijke omstandigheden van het waakleven worden niet herinnerd; valse herinnering - paramnesie - is bij hen zeer gewoon; zij zijn dwaas en verward en laten bij het ontwaken slechts flauwe sporen na.

Vorm B verschilt hoofdzakelijk van A door de levendigheid en den sterken indruk, dien hij nalaat, en die soms uren en dagen na het ontwaken aanhoudt, met een pijnlijk helder herinneren aan elke bijzonderheid. Men ziet in deze dromen in het algemeen het gevolg van een abnormale lichamelijke gesteldheid. Toch geloof ik stellig, dat zij onderscheiden moeten worden van de pathologische dromen. Ik heb ze gehad bij volkomen normale lichamelijke gesteldheid. Ik wil echter niet beweren, dat een zekere nerveuse stoornis, een psychische onrust of een onbekende invloed van de dagwereld, niet aanwezig zou zijn. Dit is best mogelijk, maar in de meeste gevallen ontsnapte dit aan mijn aandacht. Dromen der soort B zijn gemeenlijk buitengewoon absurd of onwaar, maar toch duidelijk en goed te herinneren. De geest is volkomen ontbonden en de reïntegratie zeer gebrekkig. Een zeer goed voorbeeld van dezen vorm is door Dostojewski beschreven in *Schuld en Boete*, wanneer Raskolnikof slaapt voordat hij den moord begaat. Merkwaardig genoeg had ik een droom van dezelfde soort in den nacht nadat ik het boek had gelezen. In dezen droom had ik zelf een moord gepleegd - een zeer bekend droomgevoel bij dromen-onderzoekers. Het scheen mij merkwaardig toe, omdat in dit speciale geval de oorzaak voor de hand lag en mijn lijfelijke gesteldheid volkomen normaal was.

In den regel vind ik de dromen dezer soort onprettig, wegens hun dwaasheid, hun waanzinnige karakter en den langdurigen indruk dien zij achterlaten. Gelukkig zijn zij zeldzaam - althans bij mij. Soms laten zij de sterke overtuiging na, dat zij iets 'bedoelen', dat zij een waarschuwend, een profetisch karakter hebben en indien wij voorbeelden ontmoeten van profetische dromen dan vinden wij in het algemeen, dat zij behoren tot vorm B. In mijn geval vond ik dikwijls dat zij werkelijk niets konden 'bedoelen'; soms echter was ik er niet zo zeker van. Het hangt er maar van af in welke richting wij naar de oorzaken zoeken. Eens, op een voordrachtstournee, was ik te gast bij een gezin in een provincieplaats en sliep in wat ik veronderstelde de logeerkamer te zijn. Ik had een nacht vervuld van afgrijselijke dro-

men, één langdurige, verwarde nachtmerrie, met het sterke gevoel 'dit beduidt iets'. Toch gevoelde ik mij volkomen gezond, opgewekt en behagelijk. Den volgenden morgen kon ik niet nalaten aan de ontbijttafel te vertellen wat ik voor een ellendigen nacht had gehad. Toen vertelde de familie mij, dat ik in de kamer had geslapen van een dochter, die nu in een sanatorium was met een ernstige nerveuze storing en die deze kamer haar 'martelhok' noemde.

Een andere droom van den meest gruwelijken aard overkwam mij te Berlijn in het jaar 1906. Door een eindeloos, zwart, stinkend moeras waadde ik gedurende den gehelen donkeren nacht, dodelijk vermoeid en verlaten, oud, arm en ellendig, vol van berouw. Toch was ik volkomen gezond en verkeerde zelfs in een hoopvollen, opgewekten geestestoestand. De indruk was zo sterk, dat ik den volgenden morgen mijn koffer pakte en zonder verdere verklaring mijn gastheer verliet. Ik kon er niets aan doen, maar het scheen mij toe alsof de kamer belast was met de herinnering aan een afgrijselijke misdaad. Ik heb nooit kunnen ontdekken of dit vermoeden op waarheid was gegrond. Een maand later kreeg ik bericht van mijn enigen broer in Oost-Indië, dat hij juist dien nacht onder hoogst droeve omstandigheden het leven had gelaten. Of er enig verband bestond tussen dit feit en mijn droom wil ik niet beslissen.

Men zal opmerken, dat dergelijke levendige dromen soms van een zeer aangenaam karakter kunnen zijn en nog dagen daarna een onbeschrijfelijke vreugde kunnen verwekken. Dit is juist, maar volgens mijn ervaring zijn mijn levendige, aangename dromen thans steeds van een andere en hogere soort. Als kind had ik die heerlijke dromen van het type B; nu zijn zij geheel van karakter veranderd en behoren tot den vorm E.

Van de soort C, de symbolische of spottdromen, is het karakteristieke element wat ik het *demonische* noem. Ik vrees dat deze uitdrukking een afkeurend gemompel zal oproepen of een spottend glimlachje. Toch kan ik dit woord met goed gevolg verdedigen. Ik zal onmiddellijk grif toegeven, dat het werkelijke bestaan van weezens die wij 'demonen' noemen problematisch is. Maar het werkelijke bestaan van den interstellairen aether is eveneens problematisch en desondanks vinden de mannen der wetenschap deze hypothese zeer bruikbaar en handzaam.

Ik hoop echter ook de meest sceptischen onder mijn gehoor tevre-

den te kunnen stellen door de term 'demonisch' aldus te omschrijven:

Ik noem die verschijnselen demonisch, die bij ons den indruk wekken dat zij zijn uitgevonden of te voorschijn geroepen door intelligente wezens van een zeer laagzedelijke orde.

Het schijnt mij toe, dat de grote meerderheid der dromen, die door Freud en zijn aanhangers zijn bekend gemaakt en gebruikt zijn voor het opbouwen van zijn doorwrochte theorie, tot de soort C behoren.

Inderdaad mag het stoutmoedig genoemd worden om het *symbolisme* der dromen in de wetenschappelijke wereld binnen te leiden. Dit is het grote succes van Freud. Maar laat ons nu eerst eens beschouwen wat het woord 'symbool' inhoudt. Een symbool is een beeld of een verbeelde gebeurtenis, dat in de plaats treedt van een bestaand voorwerp of bestaande gebeurtenis, waarmee het van verre enige gelijkenis vertoont. Nu kan het invoeren van een symbool slechts een *denkhandeling* zijn, - het werk van een intelligentie. Symbolen kunnen zichzelf niet oproepen; zij moeten bedacht worden. En dan rijst de vraag: wie verricht deze daad van intelligentie? Wie bedenkt het symbool? Het antwoord, door de school van Freud gegeven, luidt: het Onderbewuste. Maar hier hebben wij nu een van die woorden die ons invallen *wo die Begriffe fehlen*. Voor mij is het woord 'onderbewust', als staande voor een denkend iets, even geheimzinnig, even onwetenschappelijk, even 'occult' als het woord 'demon'. In mijn ogen is het alleen juist te zeggen, dat wij in onzen droom beelden zien en gebeurtenissen ondergaan, waarvoor onze eigen geest - onze 'persoonlijkheid', zoals wij ons deze herinneren - niet verantwoordelijk gesteld kan worden en die derhalve uit onbekende bron zijn opgeweld. Over het algemene karakter dezer bronnen echter kunnen wij ons enig oordeel vormen en ik acht mij gerechtigd ze in de dromen der soort C 'demonisch' te noemen - dat wil zeggen: van laag-zedelijke orde.

Bovendien heeft in klasse C het erotische element of liever gezegd, het obscene element, een zeer belangrijk aandeel. En het behoeft ons niet te verwonderen, dat sommige aanhangers van Freud, die uitsluitend deze dromen bestuderen, tot de slotsom komen, dat alle dromen van sexuelen oorsprong zijn.

Spotdromen kunnen zeer onderhoudend zijn, zoals veel voorbeelden in de droomliteratuur aantonen. Den dag vóór mijn vijftigsten verjaardag werd ik het slachtoffer van een demonische droomgrap.

Klassificatie der Dromen

	type	algemeen karakter	tijdstip	lichamelijke conditie	
A	gewone droom	verschillend	waarschijnlijk elk moment v.d. slaap	normaal	
B	zeer levendige dromen	onplezierig	elk moment v.d. slaap	nerveus gestoord	
C	symbolische of spotdromen	onplezierig, demonisch, meest erotisch of obsceen	als B	somsomtijds gestoord	
D	algemene droomsensatie	verschillend, niet onaangenaam	middernacht, diepe slaap	lichtelijk nerveus gestoord	
E	heldere dromen	zeer aangenaam, meest zwevend of vliegend	steeds tussen 5 en 8 in den morgen	voortreffelijk	
F	demonen-dromen	niet onaangenaam, hoewel demonisch	gewoonlijk voor of na E	goed	
G	verkeerd ontwaken [phantasma]	demonisch	kort voor ontwaken	goed	
H	inleidende dromen	plezierig	onmiddellijk na inslapen	zeer vermoeid	
I	pathologische dromen [koorts, vergif, indigestie]	meestal onaangenaam	elk moment v.d. slaap	slecht	
	type	besef van dagleven in droom	herinnering bij ontwaken	voorkomen	nawerking
A	gewone droom	gebrekkig, meestal onjuist	meestal zwak	veelvuldig in elke slaap	onbetekenend
B	zeer levendige dromen	zeer gebrekkig, of totaal verkeerd	duidelijk	vrij zeldzaam	hoogst onaangenaam, dikwijls waarschuwend

C	symbolische of spotdromen	gebrekkig	niet zeer helder	dikwijls	onaangenaam met schaamtegevoelens
D	algemene droomsensatie	niet helder	tamelijk helder	zelden	veranderlijk, waarschuwend
E	heldere dromen	bijna volledig	helder	vrij dikwijls	zeer weldadig, soms waarschuwend
F	demonendromen	niet geheel volledig	helder	vrij dikwijls	weldadig, verkwikkend
G	verkeerd ontwaken [phantasma]	min of meer volledig	zeer duidelijk	zelden	onbepaald
H	inleidende dromen	min of meer volledig	helder	zeer zeldzaam	onbepaald
I	pathologische dromen [koorts, vergif, indigestie]	volkomen verkeerd	verward	bijna steeds in abnormalen toestand	onbepaald of onaangenaam

Er zou mij ter ere een optocht worden gehouden en de stad was vol vlaggen. Toen de stoet kwam, bestond zij ten eerste uit een koe, toen een paard, daarna een heer te voet die losse revolverschoten loste, vervolgens een rijtuig met vier heren en ten slotte, als knaleffect, een oude, rammelende, schuddende automobiel, die zeer langzaam voortkroop.¹

De vorm D, die ik algemene droomgebaarwordingen noem, is zeer merkwaardig, maar niet gemakkelijk te omschrijven. Het is geen gewone droom, er is geen vizioen, geen beeld, geen gebeurtenis, zelfs geen woord of naam. Maar gedurende een langen tijd van diepen slaap is de geest doorlopend bezig met een bepaalden persoon, een bepaalde gebeurtenis of zelfs met een bepaalde abstracte gedachte. Tenminste, zo is de herinnering bij het ontwaken. Eens op een nacht hield ik mij onafgebroken bezig met een Amerikaan, in wien ik geen bijzonder belang stel. Ik zag hem niet, hoorde ook zijn naam niet, maar toen ik ontwaakte had ik het gevoel, alsof hij er den gehelen nacht geweest was. Een anderen keer was het een diepe gedachte, die mij in den diepsten slaap beheerste, met een heldere herinnering bij het wakker worden. De vraag was: waarom kan een periode van ons leven als zeer droef gevoeld worden en toch zoet en schoon in de herinnering blijven? En het antwoord was, omdat de mens maar een zeer klein deel kent van wat hij zelf is.

Vraag en antwoord verlieten mij nooit; toch was mijn slaap diep en ononderbroken.² Deze droomgebaarwordingen zijn niet onaangenaam en niet dwaas, zolang het lijf gezond is. Dikwijls brengen zij verheffing of vertroosting teweeg.

In de pathologische dromen der soort I echter kunnen de gevoelens buitengewoon vreemd en kwellend zijn. De slapende geest heeft het gevoel dat hij een vierkant of een cirkel is of hij ontvangt andere indrukken, die hoegenaamd niet te omschrijven zijn.

- 1 Prof. Freud zal hierin een fraai voorbeeld zien van een onderbewust verlangen, uitgedrukt door inversie. [Noot v.d. schr.]
In het dromenboek [1 Apr. 1910] wordt de optocht gehouden ter ere van 'een advocaat' [Vert.]
- 2 Vraag en antwoord zijn uitvoerig ontwikkeld in het Dagboek. Men zie deel 7, blz. 106, aantekening van 9 Maart 1912 [Vert.]

De klasse E, de droomvorm, dien ik 'helder' noemde, schijnt mij de belangrijkste toe en zij is het waard op de meest zorgvuldige wijze bestudeerd te worden. Van deze had en noteerde ik er 352 in het tijdsverloop tussen 20 Januari 1898 en 26 December 1912.

In deze dromen is de reïntegratie der psychische functies zo volledig, dat de slapende zich zowel het waakleven als zijn eigen [ogenblikkelijken] toestand herinnert, dat hij een staat van volkomen bewustzijn¹ bereikt en in de mogelijkheid verkeert zijn aandacht richting te geven en verschillende willekeurige handelingen te verrichten. En toch is de slaap, zoals ik met stelligheid kan vaststellen, ongestoord, diep en verkwikkend. Den eersten vagen indruk dezer helderheid kreeg ik in Juni 1897 op de volgende wijze. [In geringe afwijking van den tekst der Engelse publicatie van 1913, volgt hier het letterlijke citaat uit het Dromenboek. - Vert.]

'23 Juni 1897. Eergisteren een zeer duidelijke vizionaire droom. Ik zweefde door een landschap met kale bomen, bij mooi weer en ik wist dat het April was. Ik wist, hier moet de ruïne van Brederode zijn en ik keek om en zag de ruïne over een grasveld.

Toen lette ik op de bomen en zag hoe door mijn voorbijzweven het onderling perspectief der takken veranderde en ik dacht daarbij, zo nauwkeurig kan mijn fantasie geen beeld maken. Wakker geworden verbaasde ik mij zeer en ik overdacht hoe het maken van zulk een bewegend vizioen *onmogelijk was. Overdenk eens goed, wat er toe behoort, een takkenvlechtwerk te fantaseren dat zich beweegt volgens de schijnbeweging van voorwerpen waarlangs men henenzweeft. Het is een onmogelijkheid.*'

Vele jaren later, in 1907, vond ik in het werk van Prof. Ernst Mach, ANALYSE DER EMPFINDUNGEN, op bladzijde 164, een passage, waarin een dergelijke gewaarwording wordt weergegeven, met een klein verschil. Evenals ik kwam Mach tot de slotsom, dat hij droomde, maar dat was omdat hij zag dat de beweging der twijgen onjuist was, terwijl ik mij had verwonderd over een natuurgetrouwheid, die mijn fantasie nooit had kunnen uitvinden. Mach heeft zijn waarnemingen in deze richting niet verder vervolgd, vermoedelijk omdat hij het belang er niet van inzag. Ik nam mij vast voor om met zorg uit te zien naar

1 *awareness* in het origineel [Vert.]

een volgende gelegenheid. Ik bereidde mij voor op zorgvuldig waarnemen, daarbij hopende de helderheid te kunnen verlengen en te verdiepen.

In Januari 1898 was ik in staat de proefneming te herhalen. In den nacht van 19 op 20 droomde ik, dat ik voor de ramen van mijn studeerkamer in de tuin lag en de ogen van mijn hond door de ruiten zag. Ik lag op mijn buik en lette scherp op den hond. Tezelfdertijd echter wist ik met volkomen zekerheid, dat ik droomde en ruggelings te bed lag. En toen besloot ik te ontwaken, langzaam en zorgvuldig en waar te nemen hoe mijn gevoel van op mijn buik te liggen zou overgaan in het gevoel van op den rug te liggen. En zo deed ik, langzaam en beslist, en de overgang - dien ik sindsdien menigmaal heb ondergaan - is in hoge mate verwonderlijk. Het lijkt, alsof men zich van het ene lichaam in het andere voelt overgliden en er is duidelijk een *dubbel* herinneren aan beide lichamen. Ik herinnerde mij, wat ik, al liggend op mijn buik, in mijn droom voelde; maar bij den terugkeer tot het waakleven herinnerde ik mij bovendien, dat mijn fysieke lijf gedurende al dien tijd rustig op den rug had gelegen. Deze gewaarwording, van een dubbele herinnering, heb ik sindsdien menigmaal ondervonden. Het is zo buiten allen twijfel, dat het vrijwel onvermijdelijk tot het aannemen van een droomlijf moet leiden.¹

Havelock Ellis zegt min of meer spottend, dat sommige lieden, die 'in het occulte rondartelen', van een astraallijf spreken. Maar indien hij slechts één enkele dezer ondervindingen zou hebben opgedaan, dan zou hij inzien, dat hij noch aan het rondartelen, noch aan het droom-lijf zou kunnen ontkomen. In den helderen droom is het besef van het bezit van een lichaam - met ogen, handen, een sprekenden mond enz. - volkomen duidelijk; en toch weet ik tegelijkertijd dat het fysieke lijf slaapt en een geheel andere houding inneemt. Bij het ontwaken vermengen zich beide sensaties, om het zo uit te drukken, en ik herinner mij even helder het handelen van het droomlijf als den toestand van rust van het fysieke lichaam.

In Februari 1899 deed ik in een helderen droom de volgende proef. Met mijn met speeksel bevochtigden vinger tekende ik een kruis in de palm van mijn linkerhand, met de bedoeling om te zien of het bij

1 Zie ook Studies I, *Ons Dubbel-ik* [Vert.]

het ontwaken daar nog zou zijn. Toen *droomde* ik dat ik ontwaakte en het vochtige kruis in mijn linkerhand voelde, door de palm tegen mijn wang te leggen. En toen ik veel later *werkelijk* ontwaakte, wist ik ineens dat de hand van mijn fysisch lijf al dien tijd gesloten op mijn borst had gerust.

De sensatie van de *stem* in den helderen droom is allermerkwaardigst en na talrijke herhalingen nog steeds een bron van verbazing. Ik gebruik mijn stem zo luid als ik kan en ofschoon ik zeer wel weet dat mijn fysieke lijf in diepen slaap is, kan ik ternauwernood geloven dat deze luide stem in de waakwereld niet gehoord zou kunnen worden. En toch, hoewel ik heb geroepen, gezongen en luid gesproken in honderden dromen, heeft mijn vrouw nooit mijn stem gehoord en zij kon mij in verscheidene gevallen verzekeren, dat ik rustig had geslapen.

In deze causerie kan ik zelfs geen kort en oppervlakkig beeld geven der vele belangrijke bijzonderheden dezer dromen. Ik moet dat voor een uitgebreider werk voorbehouden. En ik vrees, dat slechts herhaalde, persoonlijke kennisneming der feiten iemand zullen kunnen overtuigen van hun gewichtigheid. Ik zal nog enkele bijzonderheden geven om een indruk van hun karakter te vestigen.

Op 9 September 1904 droomde ik dat ik bij een tafel voor het raam stond. Op de tafel lagen verschillende voorwerpen. Ik was er mij volkomen van bewust dat ik droomde en dacht er over na wat voor proeven ik zou kunnen doen. Ik begon er mee met te pogen om glas te breken, door er met een steen op te slaan. Ik legde een glazen plaatje op twee stenen en sloeg er met een derde op. Maar het bleef heel. Toen nam ik een fraai wijnglas van de tafel en sloeg er op met mijn vuist, terwijl ik mij tezelfdertijd duidelijk maakte, hoe gevaarlijk dit in het waakleven zou geweest zijn; doch het glas bezweek niet. Maar zie! toen ik er enigen tijd later weer naar keek, was het gebroken.¹

Het brak wel degelijk, maar iets te laat, juist zoals een toneelspeler die zijn 'wacht' mist. Dat gaf mij de hoogst eigenaardige gewaarwording van in een *schijnwereld* te vertoeven, knap nagemaakt, maar met kleine gebreken. Ik nam het gebroken glas en wierp het uit het venster

1 Dit komt overeen met Mach's opmerking over het perspectief der twijgen [Noot v.d. schr.]

om na te kunnen gaan of ik het hoorde rinkelen. Ik vernam het geluid zeer wel en zag zelfs hoe twee honden er zeer natuurlijk voor vluchtten. Ik vond dat het een goede namaak was, deze theaterwereld. Toen zag ik een karaf met wijn, proefde er van en stelde met volkomen helderheid van geest vast: Welzo, wij kunnen dus ook willekeurige smaakindrukken in deze droomwereld ontvangen; dit smaakt volkomen als wijn.

Novalis, de Duitse dichter, heeft eens gezegd dat, indien wij dromen dat wij dromen, wij kort voor het ontwaken staan. Dit standpunt, dat door de meerderheid der onderzoekers gedeeld wordt, moet ik met beslistheid verwerpen. Heldere dromen komen in diepen slaap en eindigen in den regel niet in een ontwaken, tenzij ik het zelf wens en door een willekeurige handeling teweegbreng. In de meeste gevallen echter geef ik er de voorkeur aan het dromen zo lang mogelijk voort te zetten, waarop de helderheid verdwijnt om plaats te maken voor andere vormen en - wat opvallend schijnt - de vorm die dan volgt is dikwijls de 'demonen-droom' F, dien ik aanstonds zal behandelen.

Ook komt het voor, dat ik droom dat ik ontwaak en mijn helderen droom aan een ander meedeel. Dit is dan een droom van de gewone soort A. Uit dezen droom kom ik in de werkelijke waakwereld, zeer verbaasd door de eigenaardige omzwervingen van mijn geest. Het laat een indruk na, alsof ik door sferen van verschillende diepten ben opgestegen, waarvan de heldere droom de diepste was.

Ik mag wel vaststellen, dat al mijn heldere dromen, zonder uitzondering, plaats vonden in de ochtenduren tussen vijf en acht. De bijzondere betekenis van deze uren voor onze dromen is al menigmaal in het licht gesteld - onder anderen door Dante in zijn PURGATORIO IX, waar hij het heeft over het uur waarin de zwaluw begint te tsjilpen en onze geest door het stoffelijke lijf het minst gebonden is.

Heldere dromen zijn tevens symbolisch - maar op een geheel andere wijze. Ik bespeurde in hen nooit iets dat zweemde naar sexualiteit of erotiek. Hun symboliek neemt den vorm aan van fraaie landschappen, licht uitstralende verschijnselen, zonlicht, wolken en vooral een diep-blauwen hemel. In het beste, volledigste voorbeeld van den helderen droom zweef ik over ontzaglijk wijde landschappen met helder blauwen, zonnigen hemel en met een gevoel van grote zaligheid en dankbaarheid, dat ik moet uiten door welsprekende woorden van

erkentelijkheid en vroomheid.

Soms komen mij deze uitingen wel eens wat rhetorisch voor, maar ik kan er niets aan doen, daar het zeer moeilijk is om in dromen emotionele impulsen te beheersen. Soms ontvang ik iets wat een symbool schijnt te zijn, waarschuwend, vertroostend, instemmend. Een wolk stijgt op of het licht wordt helderder. Slechts éénmaal kon ik de zonneschijf zien.

Vliegen of zweven kan in alle droomvormen worden waargenomen, behalve dan misschien in klasse D, maar gewoonlijk is het de aankondiging van het naderen der heldere dromen.

Heb ik in mijn dromen twee of drie achtereenvolgende nachten gezweefd, dan weet ik dat een heldere droom in aantocht is. En de heldere droom zelf wordt ook weer meermalen ingeleid en gaat gedurende den gehelen tijd vergezeld van het vlieggevoel. Soms voel ik hoe ik snel door wijde ruimten zweef; eens vloog ik achteruit en een andermaal, terwijl ik droomde dat ik in een kathedraal was, steeg ik omhoog met het gehele enorme gebouw en alles wat er in was - met grote snelheid. Ik kan niet aannemen dat het rythme van ons ademen iets met deze gevoelens zou te maken hebben, zoals Havelock Ellis veronderstelt, omdat zij in het algemeen onafgebroken en zeer snel plaats vinden.

Het moeilijke, krampachtige zweven behoort bij de dromen der lagere vormen, het kan veroorzaakt worden door een ziekelijke lichamelijke gesteldheid, maar het kan ook symbolisch staan voor een bepaalde zedelijke moeilijkheid of nood.

Met Kerstmis 1911 had ik den volgende droom. Het begon met vliegen en zweven. Ik gevoelde mij verwonderlijk licht en krachtig. Ik zag geweldige en prachtige vergezichten - eerst een stad, toen landschappen, fantastisch en helder van kleur. Toen zag ik mijn broer zitten - dezelfde die in 1906 gestorven was - en ik ging op hem af en sprak: 'Nu dromen wij, allebei'. Hij antwoordde: 'Neen, ik niet.' En toen herinnerde ik mij dat hij dood was. Wij hadden een lang gesprek voer den toestand van het voortbestaan na den dood en ik informeerde speciaal naar het bewust zijn, het heldere, duidelijke inzicht. Maar dat wist hij niet te beantwoorden; hij scheen het te missen.

Toen werd de heldere droom onderbroken door een gewonen droom, van de soort A, waarin ik een dame op een brug zag staan,

die mij vertelde, dat zij mij in mijn slaap had horen praten. En ik veronderstelde, dat mijn stem gedurende den helderen droom hoorbaar was geweest.

Toen volgde een tweede periode van helderheid, waarin ik Van 't Hoff zag, den beroemden scheikundige, dien ik in mijn studententijd had gekend, staande in een soort van college-zaal, omringd door een aantal geleerden. Ik trad op hem toe, zeer goed wetende dat hij dood was en ging voort met mijn navorsingen over den toestand na den dood. Het was een lang, rustig gesprek, waarin ik mij volkomen van de situatie bewust was.

Eerst vroeg ik hoe wij, zonder zintuigen, de zekerheid konden hebben dat de persoon tot wien wij spraken, ook werkelijk diegene was en geen subjectieve illusie. Toen zei Van 't Hoff: 'Precies als in het dagelijks leven; door een algemene indruk.' 'Ja maar,' zei ik, 'in het dagelijks leven is er een stabiliteit van waarneming en bevestiging door herhaalde waarneming.'

'Hier eveneens,' zei Van 't Hoff, 'en het *zekerheidsgevoel* is hetzelfde.' Toen had ik inderdaad een zeer sterk gevoel van zekerheid, dat het werkelijk Van 't Hoff was, met wien ik sprak en geen subjectieve illusie. Toen begon ik weer te informeren naar de helderheid, de duidelijkheid, de stabiliteit in dit leven der schimmen en ik ontving hetzelfde aarzelende twijfelachtige antwoord, dat ik van mijn broer kreeg. De gehele sfeer van den droom was blijde, helder, verheven en de personen om Van 't Hoff schenen welwillend, hoewel ik hen niet kende.

'Het zal vermoedelijk nog wel enige tijd duren, eer ik mij bij U zal voegen,' sprak ik. Maar ik hield mijzelf toen voor jonger dan ik was.

Daarna kwamen verscheidene gewone dromen der soort A en ik ontwaakte geheel verkwikt en ik wist dat mijn stem in de waakwereld niet gehoord was.

In Mei 1903 droomde ik, dat ik in een kleine Nederlandse provinciestad was en plotseling mijn zwager ontmoette, die enigen tijd te voren was overleden. Ik was er geheel zeker van dat hij het was en ik wist, dat hij dood was. Hij vertelde mij, dat hij veel samen kwam met mijn 'controleur', zoals hij zeide, mijn geleider. Ik verheugde mij en ons gesprek was zeer vriendschappelijk, intiemer zelfs dan in het gewone leven. Hij deelde mij mee, dat er een finantiële ramp in het vooruitzicht was. Iemand zou mij beroven van f 10.000. Ik zei, dat

ik hem begreep, hoewel ik er bij het ontwaken ten zeerste door verward was en er niets van wist te maken. Mijn zwager zeide mij, dat mijn geleider het hem had gezegd. Ik vertelde het verhaal aan een ander in mijn droom. Toen vroeg ik mijn zwager mij meer te vertellen van het leven hiernamaals en juist toen hij wilde gaan antwoorden, ontwaakte ik - alsof iemand de verbinding had verbroken. Ik was er toentertijd nog niet zo aan gewend als nu om mijn dromen te verlengen.

Ik wens er den nadruk op te leggen, dat dit de *enige* voorspelling was, die ik op een dusdanig stellige wijze in een droom ontving. En het kwam maar al te goed uit, alleen met dit verschil, dat het bedrag dat ik verloor, twintig keer zo groot was.

Op het tijdstip van den droom scheen er niet de geringste waarschijnlijkheid te bestaan van een dergelijke katastrofe. Ik bezat zelfs niet eens het geld, dat ik later verloor. Maar wel was het in die dagen, dat de eerste gebeurtenissen plaats vonden - de spoorwegstakingen van 1903 - die tot mijn financiële ruïne zouden leiden. Mogelijk zal zich iemand onder mijn toehoorders herinneren, dat ik op een voordracht voor de S.P.R., op 19 April 1901, mijn droom-proefnemingen beschreef met 'Nelly', de 'control' van Mrs. Thompson.¹ Omdat ik in staat was in mijn dromen naar willekeur te handelen, had ik het plan opgevat om al dromende personen op te roepen. En soms was ik er in geslaagd mijn oproep beantwoord te zien en een gestalte te zien verschijnen, die beantwoordde aan den persoon dien ik geroepen had.

Ik had met Mr. Piddington² afgesproken dat hij, onafhankelijk van mij, aantekeningen zou maken gedurende zijn séances met Mrs. Thompson en mij zou berichten indien mijn naam werd genoemd. In Januari 1900 werd mijn oproep twee maal beantwoord, zoals ik door een brief uit Londen vernam, waarin werd bericht, dat de 'control' het had gehoord. En eens, toen ik Elsie riep inplaats van Nelly, naar ik dacht uit vergissing, omdat de naam Elsie mij niets zei, werd de vergissing gehoord en door Nelly verklaard. Latere proefnemingen met Mrs. Thompson hadden geen succes. In het daarop

1 Vgl. *Proceedings* Vol. XVII, blz. 112-115 [Noot v.d. schr.]

2 J.G. Piddington, toen bestuurslid van de S.P.R. [Vert.]

volgende jaar echter kwam ik in aanraking, door bemiddeling van W.T. Stead, met een zeer interessant medium,¹ dat, hoewel op het punt van psychische zaken geheel onwetend, plotseling bericht had ontvangen - door automatisch schrift - van een zoon, die niet lang tevoren als tienjarig kind was gestorven en dien zij hartstochtelijk had liefgehad.

Deze jongen, die Gordon heette, heb ik herhaalde malen in mijn dromen opgeroepen en ik zag hem en beschreef hem voor zijn moeder en ik was in staat haar ettelijke bijzonderheden te verklaren, die haar zeer raadselachtig voorkwamen. Hij deelde haar bijvoorbeeld mee, dat hij deelnam aan zijn eigen avondmaaltijden; iets wat volstrekt niet overeenkwam met haar voorstelling van het leven hiernamaals. Hij verscheen op een rijwiel en toen zijn moeder hem daaromtrent een vraag stelde, antwoordde hij: 'O ja, ik heb nu een fiets gekregen.' Voor mij, die weet hoe de geest alle mogelijke soorten van subjectieve gevoelens en verbeeldingen kan ondervinden, was dit minder onwaarschijnlijk dan voor haar.

Natuurlijk heb ik doorlopend gezocht naar datgene, wat de psychologen 'evidentie' noemen, objectieve evidentie. Daarom vroeg ik in mijn droom van 13 Augustus 1901 naar een herkenningwoord². Hij vervulde mijn wens en sprak een woord, dat ik verstond als *Singa-poor*. Ik veronderstelde, dat hij die Aziatische stad bedoelde. Zijn moeder echter ontving de verklaring, door automatisch schrift, enigen tijd later, hoewel ik niet kan zeggen op welken dag - maar zeker *nadat* zij op de hoogte was gebracht in mijn droom.³ De knaap vertelde zijn moeder, dat hij tegen mij *Pick-a-boo* had geroepen, een uitdrukking, die hij en zijn vrienden gebruikte bij het verstoppertje spelen. Dit woord en zijn toepassing waren mij geheel onbekend en ik vind de overeenkomst der beide uitdrukkingen zeer merkwaardig. Toch geef ik toe, dat wij meer evidentie behoeven en verscheidene

1 Mrs. Ethel Maturin [Vert.]

2 De schr. gebruikt het woord *pass-word*, ook in de desbetreffende aantekening in zijn dromenboek; hij noteert daar tevens *sin-a-poor* [Vert.]

3 De niet gedateerde brief van mrs. Maturin draaghet poststempel 31 Aug. [Vert.]

andere proefnemingen, o.a. met Frederic Myers¹ en W.T. Stead leverden geen resultaat op.

Stead zelf gaf mij eens een ringetje en vroeg mij den eigenaar op te roepen, wiens naam hij mij opgaf. Ik deed zo in een droom, zag den persoon en kreeg een boodschap, die ik aan Stead doorgaf. Daar ik nooit bericht terug ontving, vermoed ik dat het een mislukking was.²

Verscheidene overleden personen heb ik in heldere dromen opgeroepen en gezien. Ik riep en zag Myers zeer kort na zijn dood, maar het was niet overtuigend en de sfeer was een weinig ongunstig. Hij scheen teleurgesteld en verdrietig. In Juli 1908 riep en zag ik hem weer en nu zeer duidelijk en zeker. Ik vroeg hem aan Piddington te zeggen, dat hij mij had gezien. Hij trachtte mij een herkenningswoord te geven, maar hij kon niet, alsof hij te zwak was. Ik heb met goed gevolg mijn vader opgeroepen en verscheidene overleden vrienden en familieleden. Wiliam Stead heb ik tot nog toe tevergeefs geroepen. Tot tweemaal toe zag ik, zonder hem te hebben geroepen, een man voor wien ik tot nog toe maar zeer weinig sympathie gevoelde: Koning Leopold [II, Vert.] van België. Hij scheen zeer veel belang in mij en mijn werk te stellen, wat mij nog steeds vrij onwaarschijnlijk voorkomt. Ik hoop, dat men goed zal begrijpen, dat ik mij volstrekt niet aanmatig enige zekerheid uit te spreken met betrekking tot het werkelijke karakter dezer verschijningen. In mijn droom voelde ik zelf zekerheid; maar ik mag van anderen niet verwachten dat zij mij op mijn woord geloven - de twijfel komt bij mijzelf dikwijls genoeg op. Dit gevoel van zekerheid, dat het werkelijk de persoon is, is niet te omschrijven en natuurlijk niet mee te doen voelen. Eens zag ik mijn vaders gezicht, juist zoals ik hem gekend had en toch wist ik, dat het demonisch bedrog was. Ik had geen moment het gevoel dat hij het werkelijk was. Hij vroeg me: 'Ben ik niet precies mezelf?'³ en ik moest

1 Oud-voorzitter der S.P.R., zeer bevriend met Van Eeden [Vert.]

2 Kortelings ontvangen inlichtingen schijnen te bewijzen, dat het *geen* mislukking was. Ik hoop later nadere bijzonderheden hierover te kunnen meedeelen. [Noot v.d. schr.]

3 In het *Dromenboek* [28 Dec. 1911] zegt de verschijning: 'Lijk ik dan niet op hem?' [Vert.]

erkennen dat de gelijkenis volmaakt was; toch ontkende ik met beslistheid dat het mijn vader was. Dit was een demonen-bedrog van de soort F.

In twee gevallen, toen ik tevergeefs een overleden vriend opriep, zag ik de verschijning van een *brievenbesteller*, die om mij heen liep. Daar dit twee maal, in verschillende jaren, voorkwam, zou hier een symbolische bedoeling achter kunnen schuilen, maar het ontgaat mij welke.¹

Het zij nu, dat deze verschijningen werkelijk zijn of niet, ik meen dat ik wetenschappelijk gerechtigd ben proeven te nemen *alsof* zij het zijn, bij wijze van werkhypothese, voor het ogenblik. Slechts honderden waarnemingen zullen de zekerheid kunnen benaderen.

Juist zoals er bedrog was in de verschijning van mijn vader, evenzo kan er bedrog zijn in den helderen droom zelf. In Maart 1912 had ik een zeer ingewikkelden droom, waarin ik droomde dat Theodore Roosevelt dood was en vervolgens dat ik ontwaakte, mijn droom vertelde en sprak: 'Ik was er in mijn droom niet zeker van of hij werkelijk dood of nog levend was. Nu weet ik zeker dat hij dood is, maar ik was zo terneergeslagen door het bericht, dat ik mijn geheugen had verloren' en toen kwam een valse helderheid, waarin ik zei: 'Nu weet ik dat ik droom en waar ik ben.' Maar dat was totaal mis. Ik had geen besef van mijn werkelijken toestand en slechts langzaam, bij het ontwaken, werd het mij duidelijk dat het allemaal onzin was geweest.

Deze soort spotternij noem ik demonisch. En hier is een verband, dat ik zo veelvuldig opmerkte, dat het een bepaalde betekenis moet hebben - namelijk dat de heldere droom ogenblikkelijk gevolgd wordt door een demonischen droom van het type F.

Ik hoop, dat ge mij zult toestaan, al was het maar voor het gemak, zo te spreken, alsof deze weezens van een laag-zedelijke orde bestaan. Laat mij het eveneens een werkhypothese mogen noemen. Dan zal ik U het verschil aantonen tussen de symbolische of spotdromen van de soort C en de demonen-dromen van den vorm F. Bij het type C wordt de slaper gekweld of verward of geërgerd door verschillende min of meer onguere, spookachtige, obscene, diepsombere of diaboli-

1 Hij zag den besteller bij twee *verschillende* personen [Vert.]

sche vindingen. Hij moet lopen door slachthuizen of tussen lijken; hij vindt alles besmeurd met bloed of excrementen; hij wordt betrokken in obscene, erotische of afgrijselijke voorvallen, waarin hij zelfs een werkzaam aandeel heeft. Zijn moreel is volkomen bedorven, hij is een moordenaar, een overspelige enz.; niets, in één woord, is te laag of te gemeen in dergelijke dromen.

Het ontwaken is, zoals wel vanzelf spreekt, onaangenaam; hij voelt zich min of meer beschaamd en geschokt; hij tracht de herinnering weer zo spoedig mogelijk kwijt te raken.

Nu onderga ik in de dromen F - de demonen-dromen - die steeds kort voor of na de heldere dromen E optreden, dergelijke aanvallen; maar ik zie de vormen, de gestalten, de wezens van een vreemd en niet-menselijk voorkomen, die er de oorzaak van zijn. Eens op een nacht zag ik bijvoorbeeld, hoe een dergelijk wezen, terwijl het voor mij uit ging, alles bevulde door zijn aanraking, zoals deurknoppen en stoelen. Deze wezens zijn steeds obscene en wulps en trachten mij in hun handelingen te betrekken. Zij zijn geslachtloos en verschijnen beurtelings als man en vrouw. Hun aanschijn is zeer verschillend en veranderlijk, het wisselt ieder ogenblik en neemt al die fantastische vormen aan, die de oude schilders der middeleeuwen trachtten af te beelden, maar dan met een bepaalde, gemene plasticiteit en veranderlijkheid, die door geen enkele schildering kan worden uitgedrukt.

Ik zal U als voorbeeld een dezer dromen beschrijven [van 30 Maart 1907 in Berlijn], die onmiddellijk op een helderen droom volgde. De helderheid was niet zeer diep geweest en ik verkeerde enigszins in twijfel omtrent mijn eigen werkelijken toestand. Toen bevond ik mij plotseling temidden van demonen - nooit tevoren had ik ze zo duidelijk, zo onbeschaamd, zo agressief gezien. Een was er, glibberig, glimmend, slap en koud, als een levend lijk. Een ander wijzigde onophoudelijk zijn gezicht en trok de ongelofelijkste grimassen. Een zweefde er onder me en riep een obsceniteit met een vreemd 'slang'-woord. Ik verdedigde mezelf energiek, maar voornamelijk met scheldwoorden, wat ik als een zwakheid voelde. Ik zag de woorden geschreven. De kring der demonen was dicht om mij heen, zij grijnsden als een troep brutale straatjongens. Bang was ik echter niet en ik zei: 'Zelfs als jelui mij overwint, als God dat wil, ben ik niet bang.' Toen riepen zij allen tegelijk en een van hen sprak: 'Laat God dan eerst spreken.' En toen bulderde ik uit alle macht: '*Hij* HEEFT ge-

sproken, lang geleden reeds.' En toen wees ik er een aan en riep: 'Jou ken ik al lang!' En toen, wijzend op een ander: 'En jou!' Toen ontwaakte ik plotseling en ik meen, dat ik een hoorbaar geluid maakte, toen ik midden in mijn aanroepen wakker werd.

En toen - en dat zal U wel zeer verwonderen - gevoelde ik mij, na dezen woordenstrijd, verkwikt, volmaakt sereen en kalm. Dit is het principiële verschil met vorm C, dat ik in het type F, waarin ik de demonen *zie* en hen te lijf ga, het effect als volstrekt aangenaam, verheffend en verkwikkend onderga.

Ik mag aannemen, dat de meerderheid der psychologen, bij het lezen dezer beschrijving van een dergelijken levendigen droom, er volkomen zeker van zouden zijn, dat er aan mijn lichaam het een of ander haperde, een indigestie of iets van dien aard. Maar in feite was mijn physische gesteldheid geheel in orde, mijn twijfel was slechts van morelen aard en het gevolg dezer nachtmerrie, die niets had van de werkelijke angst van een nachtmerrie, was plezierig, zegenend en verkwikkend. Dit is het principiële punt dezer demonen-dromen - dat, in het midden gelaten nu of deze wezens werkelijk bestaan of dat zij slechts scheppingen van mijn fantasie zijn, het zien en het bestrijden al hun vreselijkheid, al hun spookachtigheid, de gemeenheid van hun streken doet verdwijnen.

Ik heb nog niet gesproken over de soort G, die ik 'verkeerd ontwaken' noem en die steeds kort voor het wakker worden optreedt. Van dezen droomvorm vond ik een uitstekend voorbeeld beschreven door Mach in zijn *ANALYSE DER EMPFINDUNGEN*, bladzijde 130. Hij noemt het *Phantasma*. Wij hebben het gevoel, dat wij in onze gewone slaapkamer ontwaken en dan beginnen we te beseffen dat er iets niet in orde is om ons heen; we zien onverklaarbare bewegingen of horen vreemde geluiden en dan weten we dat we nog steeds in slaap zijn. In mijn eerste ondervinding met deze dromen was ik haast bang en verlangde er zenuwachtig naar wakker te worden. Ik vermoed dat dit het geval zal zijn met de meeste personen die dit ondergaan. Zij worden beangst en zenuwachtig en ontwaken met hartkloppingen, een klam voorhoofd en meer dergelijke verschijnselen.

Voor mij hebben deze verkeerd-ontwakendromen nu hun afschrikwekkendheid verloren. Ik beschouw ze als demonenstreken en zij vermaken me; op mijn zenuwen werken zij niet meer.

In Juli 1906, gedurende een verblijf te Langen Schwalbach, in die-

pen slaap na een werkzamen dag, had ik twee of drie dromen der soort G. Ik scheen te ontwaken en hoorde hoe een zware koffer over den overloop werd geblazen met heftig gebons. Toen besepte ik, dat ik in de demonensfeer terecht was gekomen. Bij den tweeden keer zag ik hoe mijn slaapkamer drie vensters had, ofschoon ik wist dat er slechts twee waren. Om er zeker van te zijn, ontwaakte ik vrijwillig voor een ogenblik en stelde vast dat mijn kamer twee vensters had en dat er den gehelen nacht in huis rust had geheerst.

Vervolgens had ik een reeks zeer schone heldere dromen. Toen deze ophielden terwijl ik nog luid zong, werd ik plotseling omringd door een menigte demonen, die meededen met zijn gezang als een bende onbehouwen, halfwilde schepselen. Toen voelde ik hoe ik mijn zelfbeheersing verloor. Ik begon hoe langer hoe meer buitennissig te handelen, gooide met dekens en kussens en meer van dien aard. Ik ging overeind zitten en zag een demon, die een iets minder gemeen uiterlijk had dan de overigen en die er uit zag als wilde hij zeggen: 'Je doet verkeerd.' 'Ja,' zei ik, 'maar wat kan ik doen?' Toen zei hij: 'Geef ze de zweep, op hun naakte ruggen.' En ik dacht aan de schimmen van Dante, die ook de zweep vreesden. En ik maakte - schiep - terstond een zweep van leren riemen met loden kogels aan het eind. En ik dreigde hen er mee en sloeg er enkele malen mee. Toen, plotseling, werd alles volkomen rustig om mij heen en ik zag hoe de schepsels wegslopen met schijnheilige¹ gezichten, alsof zij er niets mee van doen hadden gehad. Ik beleefde nog meer avonturen dien nacht, heldere en gewone dromen en ik ontwaakte fris en opgewekt, beter gestemd dan ik in langen tijd geweest was.

Dit verkeerd-ontwaken, type G, moet niet verward worden met de demonen die ik noemde op bladzijde 25, waarin ik droomde dat ik na een helderen droom ontwaakte en dezen droom aan een toehoorder mededeelde. Zij behoren tot de gewone soort A. Er was niets spookachtigs bij. Dromen van de soort G zijn ongetwijfeld demonisch, spookachtig, griezelig en zeer levendig en helder, met een zekere angstwekkende scherpte en duidelijkheid - een sterk, duivels licht. Bovendien weet des slapers geest dat het een droom is en hij worstelt om te ontwaken. Zoals ik reeds zeide, de vrees wijkt, zodra de demo-

1 In het Dromenboek spreekt hij van 'godzalige gezichten' [Vert.]

nen *zichtbaar* worden - zodra de slaper beseft, dat hij het slachtoffer moet zijn van wezens van een lagere zedelijke orde. Ik ben er op voorbereid van bijgeloof beticht te zullen worden, van een doen herleven der duistere dwalingen der Middeleeuwen. Welnu, ik kan slechts trachten de feiten zo duidelijk mogelijk weer te geven en zonder het gebruik dezer gedachten en termen kan ik hierin niet slagen. Indien iemand ze door andere wil vervangen - ik sta open voor iedere suggestie. Maar dan moet ik er toch wel aan vasthouden, dat het niet *mijn* brein¹ is, dat verantwoordelijk moet gesteld worden voor al die gruwelen en dwalingen in het droomleven. Om nu te zeggen, dat er *niemand* verantwoordelijk voor zou zijn, deugt evenmin, want zij duiden onverbiddeijk op de een of andere gedachte of bedoeling, hoe verdorven en laag deze ook zijn moge. Een list, een bedrog, een symbool kan niet bestaan zonder iets van een gedachte en een bedoeling. Om het alles in de schoenen te schuiven van het 'onbewuste' is zeer gemakkelijk, maar dan zeg ik weer, dat het even wetenschappelijk is om de namen Beëlzebub of Belial te gebruiken. Voor mijzelf geloof ik even weinig aan het 'onbewuste' als aan Sinterklaas.

Ten slotte wil ik nog enkele woorden zeggen over klasse I, die ik de pathologische dromen noem. Ik ben er mij van bewust, dat een zeker soort psychologen alle dromen min of meer pathologisch zal noemen en zeer zeker juist die, die ik heb beschreven. En het zou mij niet verwonderen, daar ik wel iets van hun wijze van argumenteren af weet, indien zij deze dromen niet als bewijsstukken zouden gebruiken om aan te tonen dat mijn gezondheid bij lange na zo goed niet is als ik zelf wel volhoud.

Ik kan daar tegenover alleen maar zeggen, dat ik geloof dat dit droomleven mij in dagen van zware spanning gespaard heeft voor het verliezen van mijn geestelijk evenwicht. Zij, die weten wat ik heb moeten doormaken, hebben zich meer dan eens verwonderd over het feit, dat ik geen zenuwpatiënt ben geworden. Ik zelf schrijf het behoud van mijn kracht na zwaren arbeid en grote moeilijkheden voor een groot deel toe aan de ontspannende en verkwikkende uitwerking dezer heldere dromen. Voor zover het de echte pathologische dromen betreft, onder invloed van koorts, indigestie, morfine of andere

1 *Mind* in het oorspronkelijke [Engelse] artikel [Vert.]

medicamenten, daar heb ik zeer weinig ondervinding van. Ik kan mij echter zeer goed herinneren, dat zij een sterk demonisch karakter vertonen. Zij kunnen overeenkomen met verscheidene andere vormen in mijn stelsel, met uitzondering van de soort E. Maar zij zijn steeds verwarder, lager, levendiger en kwaadaardiger.

De opmerking zou gemaakt kunnen worden dat, door het invoeren van intelligente wezens van lager orde, om deze verschijnselen te kunnen verklaren, een element van bemiddeling wordt aanvaard, dat de mogelijkheid van het vinden van een wetenschappelijke verklaring uitsluit. Het is bijvoorbeeld gemakkelijk om alle verschijnselen van waanzin in pathologische dromen toe te schrijven aan demonen, die misbruik maken van de zwakte van ons lijf om hun spelletje te spelen. Dit is in feite de mening van niemand minder dan Alfred Russel Wallace, zoals hij mij openhartig in een persoonlijk gesprek heeft bekend.

Ik geloof echter niet, dat zelfs deze gedachte, toegepast als werkhypothese, ons zal verhinderen te trachten een wetenschappelijke orde te brengen in deze ogenschijnlijk demonische streken; het feit bijvoorbeeld dat zekere medicamenten in staat zijn hallucinaties te verwekken van een zeer bepaalde soort; dat cocaïne verrukkelijke verwachtingen oproept en aangename dromen veroorzaakt en dat alcohol vizioenen in het leven roept van kleine witte dieren. Dit alles duidt er op, dat er de een of andere orde achter steekt, die niet zuiver bemiddelend is.

Wij naderen hier echter de grenzen van het rijk van het mysterie, waarin wij slechts zeer voorzichtig mogen binnendringen. Ontkennen kan hier even gevaarlijk en misleidend zijn als aanvaarden.

Ik zou nu gaarne deze te korte en te weinig volledige schets willen besluiten met enkele beschouwingen - enkele filosofische opmerkingen.

Zien wij bepaalde voorwerpen, laat ons zeggen den blauwen hemel, dan hebben wij geleerd dit verschijnsel te verklaren door een eindeloos ingewikkeld procédé. Om dit eenvoudige feit, het waarnemen van een blauwen hemel, te verwekken, benodigen wij niet minder dan millioenen trillingen van den meest fijnen aard, komende van de zon en die een zo wonderbaarlijk en teer instrument als ons netvlies en de gezichtszenuw weten te beroeren.

En nu, gedurende den slaap, herhaalt zich hetzelfde verschijnsel nauwkeurig. Als ik den blauwen hemel in een helderen droom zie,

dan zie ik dien even duidelijk, even helder, even bewust als ik nu dit blad papier zie. Zegt mij, wat is het verschil? Behoeven wij deze miljoenen trillingen en het wonderbaarlijke werktuig van het netvlies dan niet? Hoe wordt dit andere beeld dan geschapen?

Psychologen spreken van 'hallucinaties', van 'cliché-souvenirs', van 'verbeeldingen' en meer van dien aard. Maar dat zijn alles zinledige woorden. Wij constateren twee precies eendere verschijnselen. Voor het ene aanvaarden wij een oneindig tere, doorwrochte en ingewikkelde oorzaak. Het ander doen wij eenvoudig af met 'hallucinatie'. Het netvlies doet geen dienst, het licht dringt er niet in door; toch wordt het verschijnsel met de grootste volmaaktheid herhaald. Wie verricht dit wonder? Het lijkt mij een bespotting van onze natuurkundige wetenschap. Na jaren van nauwgezette studie werden de wetten van licht en kleur en de werking van ons zenuwstelsel ontdekt om dit verschijnsel te verklaren: het zien van den blauwen hemel. En desondanks is het er weer, zònder aethertrillingen, zònder toedoen van het oog; maar het is er, volmaakt, levendig, helder, duidelijk waarneembaar. Onbestendig, zult ge zeggen en verdwijnend. Maar dat zijn alle verschijnselen. Alleen de *orde* der verandering is verschillend; het ogenblikkelijke feit is hetzelfde. Ik wil op deze plaats niet trachten hier een gevolgtrekking uit te maken; ik wil alleen maar aanstippen, wat zo menig wetenschappelijk man schijnt te vergeten. Wij horen Freud's triomfantelijke verzekering, dat het *gehele* droomleven nu verklaard is. Mach zegt: 'Die Sonderbarkeiten des Traums lassen sich *alle* darauf zurückführen, dass manche Empfindungen und Vorstellungen gar nicht, andere zu schwer und zu spät ins Bewusstsein treten.'

Ge hoort het - *alle* geheimenissen zijn nu verklaard door deze paar holle woorden. Zaagt ge ooit zo iets als 'gevoelens' of 'voorstellingen' 'inkeren tot het bewustzijn'? Alsof zij reizigers waren en het 'Bewustzijn' een hotel? Het zijn alles woorden, woorden, woorden - louter woordspel. Geen enkele concrete werkelijkheid kan aan zulk een verklaring gehecht worden. Het is tegen dezen wetenschappelijken hoogmoed, dat ik moet waarschuwen. Geen enkele theorie heeft tot nog toe *alles* over dromen verklaard; niet zelfs het kleinste deel. De drempel dier wereld, die voor ons nog steeds de 'occulte' is, hebben wij nog steeds niet overschreden.

Maar wij willen weten. Wij zijn denkende wezens; wij gaan er prat

op, dat wij niets doen zonder overleg. Wij willen voor ons uit zien. En wat is de enige volstreekte zekerheid die voor ons ligt? De lijfelijke dood; volledige stoffelijke vernietiging. En als ik moest geloven dat dit vernietiging van den geest betekenen zou; als morgen zou betekenen vernietiging van mijn Ik - dat wil zeggen, alles waarvan ik kennis heb - welnu, wat zou morgen dan voor mij zijn? Waarom zou ik, redelijk wezen, nog langer zwoegen, werken en lijden? Het zou onmogelijk zijn, een dwaasheid! De twintigste eeuw is aangevangen met velerlei verlichting, 'Aufklärung', aan alle kanten. Den mannen der wetenschap is duidelijk gemaakt, dat zij illusies hadden geschapen in plaats van de waarheid te volgen; dat zij zwelgden in woordenspel en rhetorica, waar zij beweerden eeuwige stelsels op te bouwen.

De gedachten van een knap denker als Bergson¹ zijn op zich zelf beschouwd niet zo verwonderlijk; maar de wijze waarop hij ze uit en het feit dat hij grotelijks aan gezag wint, is opmerkelijk en wonderbaarlijk. Hij herinnerde de psychologen er aan, dat het geheugen geen ding kon zijn en het brein geen magazijn van 'clichésouvenirs'. De psychologen konden dit niet weerspreken; zij kennen de feiten nu; maar vatten zij de betekenis?

Als het geheugen geen brein is, dan kunnen de hersenen worden vernietigd zonder dat het geheugen teloor gaat. Als de psychische en niet de stoffelijke feiten primair zijn, dan is de ziel bestendiger dan de stof. En als de stof onverwoestbaar is, des te meer zijn het geest en herinnering. Dat wil zeggen *mijn* herinnering en de *uwe* - niet die van een ander. *Ik, ikzelf* blijf bestaan - maar hoe?

Ik bezit een redelijk besef van onsterfelijkheid; ik weet dat ik, mijn eigen zelf, mijn herinnering, onverwoestbaar is. Maar de geweldige vraag is deze: Wat wacht mij? Hoe zal het zijn?

Geen bestaande godsdienst, zelfs geen filosofie kan hier een bevredigend antwoord op geven. Want ik weet als psycholoog, dat er geen godsdienst is die niet het slachtoffer is geworden van illusies; geen filosofie, die niet het slachtoffer werd der taal en van het gebrek aan signifisch inzicht.

Wij willen feiten, zekerheid, bevestiging, langs den weg der ervaring, door werkelijke tastbare feiten. Geen onrijpe theorieën, geen woordbouwsels, geen opeenstapeling van schoolgeleerdheid zonder

1 Henri Bergson was in 1913 president der S.P.R. [Vert.]

dieper inzicht zullen ons kunnen bevredigen.

En eens te meer moet het worden herhaald, dat feiten niet minder tastbaar en grijpbaar zijn al zijn zij louter psychisch en al kunnen zij niet pasklaar te maken zijn in enig bestaand geordend stelsel.

Bijlage 2 Droomaantekeningen uit de dagboeken

Voor Frederik van Eeden bevatten de dromencahiers 2, 3 en 4 het materiaal voor zijn droomonderzoek. Deze schriften bestaan voornamelijk uit de verslagen van de heldere dromen, waarvoor Van Eeden de meeste belangstelling had.

Het eerste dromenboekje heeft een ander karakter. Er komen nog geen heldere dromen in voor. De aantekeningen zijn veel gedetailleerder dan de latere verslagen. Ze vormen meer een verlengstuk van de dagboeknotities in tegenstelling tot de latere schriften die veel meer het karakter hebben van afzonderlijk onderzoeksmateriaal.

Voor het verkrijgen van meer overzicht over de ontwikkeling van het droomleven van Frederik van Eeden en over de veranderingen van zijn opvatting over de betekenis van de droom, werden uit de gepubliceerde dagboeken de aantekeningen verzameld die betrekking hebben op zijn droomervaringen. Op de eerste plaats werden hiervoor de droomverslagen gekozen.

Daarnaast werden er passages geselecteerd die belangrijk werden geacht voor de ontwikkeling in het denken van Van Eeden over de betekenis van de droom.

De passages werden ontleend aan MIJN DAGBOEK deel 1, het jeugddagboek van Frederik van Eeden, tot 3 september 1878. Vervolgens aan de integrale uitgave van het DAGBOEK over de jaren 1878 [vanaf 16 september] tot december 1923. De aantekeningen van de jaren na 1923 komen uit MIJN DAGBOEK deel 9.

7 april 1875

Papa heeft aanvallen van melancholie, zegt hij, maar ik geloof, dat ik vlagen van geluk heb. Dezen nacht heb ik gedroomd, geen dagelijksche dingen en toch als ik daaraan terug denk, word ik zoo onbegrensd gelukkig, zoo innig weemoedig verlangend naar iets beters, iets hoogers, dat ik soms wel in eens zou kunnen gaan huilen. Ik geloof, dat ik mijn grootste geluk heb in een droom. Dat zou de eenige reden zijn waarom ik aan een betere wereld zou hechten. Ik wilde zoo graag iemand hebben, aan wie ik mij uit kon storten en niemand is daar geschikt voor, misschien één, maar die is niet hier. Ik geloof, dat de booze geest van mijn bestaan toch achter die gelukzaligheid zit, ten minste de gevolgen zijn niet schitterend, maar donker en zwart als de nacht.

Zondag 18 april 1875

Gewandeld en nog eens gewandeld, prachtig weer, veel gefilosopheerd, nieuwe, zeer aannemelijke theorie over het leven van de stof, dat we flauwe sporen daarvan vinden in ons droomen.

1 oktober 1875

Weer gedroomd, zalig! Heerlijk! Werd het maar eens bewaarheid. O Kreuznach! Kreuznach! {Bezoek van FvE aan Kreuznach voor genezing van een oogaandoening. Ontmoeting met de familie Molony die in Eastbourne woont, dochtertjes zijn Frieda en Florence}

11 oktober 1875

O, my joy is boundless! Mijn wenschen zijn vervuld, mijn heerlijke gedachten zijn verwezenlijkt. Ik zie hun aangezicht elken dag, ik wilde wel 's nachts over de slapende aarde heen kunnen zweven en hen zien slapen.

16 december 1875

Vreemd, maar heerlijk gedroomd, met een zeer sterken indruk natuurlijk van Eastbourne. Ik zag hen één voor één,

hun huis, hun familie en de rest was verward en akelig.

24 januari 1876

Ik heb weer heerlijk van hen gedroomd.

15 februari 1876

Heb heerlijk gedroomd, ik zag hen weer in lichtblauw zij, en anders niets als zij alleen. Wacht smartelijk naar een brief.

22 februari 1876

Naar Appy geweest. Als ik daar zit te luisteren en iets heel moois hoor, krijg ik zoo'n gevoel, zoo'n stemming, die ik niet kan zeggen, maar waarin mijn liefste wensch is iedereen te verbazen, en in bewondering naar mij op te doen kijken, beschermer te zijn van iedereen en door iedereen aangebeden te worden, zulke dwaasheden heb ik in mijn dromen ook, maar dan ben ik er overgelukkig bij.

8 maart 1876

Heb weer gedroomd en was weer oneindig gelukkig in dien droom. Ik droomde van iemand, die mij en die ik onbegrijpelijk liefhad, van een breed water, waar ik overheen zweefde en verder weet ik het niet meer, maar ik word nog verlangend en weemoedig, als ik er aan denk.

7 april 1876

Ik droomde weer, dat ik te Eastbourne zat. Ik zag alles en hoorde alles precies, zou het nog wel uit kunnen teekenen.

24 mei 1876

Met het 16e, 17e en 18e jaar beginnen de rozekleurige dagen van mijn leeftijd te vlieden. Ik wil niet zeggen, dat er een beter toevlucht is dan wetenschap, maar die heerlijke tijd van 10 tot 18 is zoo schoon en het zal mij zoo'n moeite kosten hem te verlaten. Die tijd van illusies, van zalige dromen, van kersen en meikevers, van stoeien en vechten, van vrienden en jonge meisjes, die tijd waarin een vrije dag onze toevlucht en naar school gaan ons een ramp was. Waarin alles zich nog zoo nieuw en frisch aan ons oog voordoet en waarin alles op onze nog zoo gevoelige

ziel soms zoo'n diepe impressie kan maken, nooit heb ik hem voorbij gewenscht en als hij voorbij is, zal ik hem terugwenschen, dikwijls, o zoo dikwijls!

3 juni 1876

Toen ik om zes uur wakker werd, was ik zoo teleur-

gesteld, dat ik dadelijk weer mijn best deed om te slapen en door te droomen en zelfs een kwartier nadat ik klaar wakker was kan ik nog niet gelooven dat het *geheel* verbeelding was. Ik heb een aardig opstel gemaakt over *Soezen* en voel dat ik het meer kan en wil doen, ik vind het zoo prettig. [namelijk opstellen maken, niet soezen].

12 juli 1876

En dan droomde ik en tusschenbeide maakt die droom mij nog landriger. Ik droom altijd van liefde, eeuwige, oneindige liefde en altijd even heerlijk en goed beschouwd even zot. Dan droom ik, zooals nu, van iemand, die ik liefheb, dan de een, dan de ander, maar nooit dezelfde, ditmaal een meisje hier uit de stad, ik zie haar en toevallig komt het aan het licht, wat ik bedoel. Zij kijkt mij aan en ik weet alles. Ik bezweer haar te bedenken, dat ik zoo jong ben en het niet alleen voor mij doe en ze zegt, dat ze het alleen voor haarzelf doet en ik kus haar en zij kust mij en alle menschen kijken niets verwonderd, want ze weten dat het tusschen ons nu zoo hoort. En Johan kijkt mij verbaasd aan, als hij haar tegen mij hoort zeggen: 'Bist du böse?' en begrijpt ook alles. Als ik haar nu ergens zie, knikken we vertrouwelijk en de menschen kijken mij aan en zeggen: van dat jonge mensch houdt zij nu zoo veel. En wij blijven naast elkaar staan en zijn op een soirée en als wij weggaan tik ik haar op den schouder, geef haar een zoen en ga heen en dan is het uit, ik word wakker, zoo ziedend kwaad gewoonlijk, dat ik van woede in mijn kussen bijt, soms echter geloof ik het nog heel lang en moet mij lang bedenken om te gelooven, dat het niet waar kan zijn. Dit was nu een jonge dame, die ik alleen van aanzien ken en toch, als ik haar tegenkom, krijg ik een vreeselijke kleur en ben bang haar te zien knikken, zooals toen! Wat een dwaasheid! Een nonsens! Een uitgezochte zotternij! In een droom zoo begrijpelijk en heerlijk, overdag zoo bespottelijk en gek. Maar dat maakt mij boos. Anders, ik weet wel op wie die droomen slaan en dan word ik nog al boozter en krijg het land aan zoo'n beroerde, misselijke persoonlijkheid, als ik zelf ben.

8 augustus 1876

O! Als ik muziek hoor en ik zit dan te kijken, te staren en denk aan mijn laatste droom van dezen nacht, waarin ik nu duidelijk en onverbloemd vanhaar droomde, dan bijt ik op mijn lippen en tracht mijn stok stuk te knijpen van woede of van verdriet of zoo.

15 september 1876

Veel opgewekter ben ik nog niet, ik heb een wandeling gedaan, alleen over de duinen en 't was juist of ik droomde. Ik had een gevoel alsof ik daar gebiedster was, alsof boomen en duinen mij groetten en als hun heer erkenden, alsof ik daar trotsch en eenzaam rondwandelde tusschen mijn vazallen en die wereld alleen voor mij bestond. Over 't geheel soesde ik meer dan mij lief was.

25 september 1876

Bij Hoffman was den geheelen indruk goed {...}; Een zekere melodie, een eigenaardige geur of een bekend geluid wekt duizenden, oude droombeelden bij mij op. Meestal zijn ze goed en aangenaam.

12 oktober 1876

Ach, ik wou maar altijd een kleinen jongen gebleven zijn, vol illusiën, een beetje dromerig en soeziger, maar niet ontmoedigd, niet teleurgesteld, niet met minachting voor zichzelf vervuld.

18 oktober 1876

De meeste pret heb ik dan nog 's nachts, als ik dromen kan, ik heb zelden zooveel afgedroomd als vannacht.

24 oktober 1876

Ik droomde vannacht van die Löwenbraut. Ik had het nooit gelezen en ik begreep toch vannacht al het wonderschoone van het gedicht. Er boeide mij iets in dat vreeselijke drama, iets dat ik niet zou kunnen beschrijven iets dat mij deed verlangen ook gedood te worden door een dier, dat mij liefhad. Ik was er vandaag soezig door. Ati was zoo aardig.

19 november 1876

Vanavond, toen ik in den trein zat, had ik het ook, die zalige bedwelming. Ik lag met half gesloten oogen op de bank en door het eentonige gerammel der wagon hoorde ik muziek. Ik zag allerlei gestalten en gedaanten in de schemering om mij heen. Ik hoorde ze zingen, heerlijk als het ruischen van de zee, soms als een orgel, maar altijd één klank, één melodie. Ik wilde mijn oogen niet openen en trachtte alleen te luisteren naar het geraas van den trein, om die muziek nog eens te hooren, maar dan komt het fluitje van de locomotief en het dromen is uit.

10 januari 1877

Ze vertelt mij haar droomen en altijd droomt ze van mij. Ze ziet mij in de gedaante van Fairfield, als een schoone jongeman, die alle meisjes het hof maakt. Ze ziet mij op een bal, omringd door allerlei meisjes, waaronder ook Jeanne Titzing en dan wenkt ze mij en waarschuwt me trouw te blijven aan iemand, die Helena moet heeten. Wat moet ik daar nu van maken? Ze interesseert zich blijkbaar wel iets voor mij. Ze denkt ook wel over me, anders zou ze zoo niet droomen; soms lacht ze me uit, soms beklaagt ze me, soms ziet ze tegen me op.

21 januari 1877

En 's avonds trof ik het uitnemend. Stefan naar 't spoor gebracht, zitten schaken, bijzonder vroolijk geweest, gelachen en pret gemaakt met Tine, Mimi en Ati. Ik was zoo in den zevenden hemel, dat ik niet wist wat meer te verlangen. Daarvan was het gevolg, dat ik Zondagnacht droomde. Ik droomde van alles door elkaar en een lange, geregelde geschiedenis van Piet Dyserinck en Ati. Maar alles was goed. En hard was de ontgoocheling 's morgens. Als ik er nog aandenk. Was het maar waar! Was het werkelijkheid geweest, ik was zoo gelukkig.

Eastbourne 1877

Ik had zoo dikwijls gedroomd aan boord van een schip te zijn, dat het nu wel eens in werkelijkheid gebeuren mocht. {...}; Als een droom vloog deze dag voorbij. {...}; Ik drukte mijn warm hoofd tegen het koele raampje en staarde droomend naar de rooden gloed, die boven Londen schemerde.

26 september 1877

In den tijd van het examen las ik een boek, dat de macht bezat mij voor een tijd alles te doen vergeten en mijn geest deed ronddwalen in een nieuwe heerlijke droomwereld, dat was de Midsummernightsdream met zijn prachtige illustraties. Ik ben een arme atheïst, dat wil zeggen, ik heb te veel gezond verstand en te weinig krachtige fantasie om aan dingen te gelooven, waarvan ik overtuigd ben, dat ze niet bestaan kunnen. Maar evenals een Roomsche zijn geluk vindt in het zelf scheppen van goden en engelen en heiligen, zoo is het ook voor mij een genot, mijn rede weg te cijferen en te soezen en te droomen van die wereld, waarin Shakespeare mij heeft verheven, van Puck en Oberon en Titania, van de trouwe liefde van Helena, van de begoocheling van Lysander, ik heb ze allen voor mij

gezien en hooren spreken, die weinige maar onbegrijpelijk geteekende personen.

19 november 1877

En toen ik haar thuis bracht, mocht ik de verzekering van haar hooren dat ze van mij hield, als ik van haar ... dat ze van mij verwachtte, dat ik geen dwaasheden zou verlangen en dat het dan altijd, altijd zoo zou kunnen blijven. Heeft iemand meer noodig, om zoo gelukkig te zijn, als ik? Zoo is dan dat, wat ik zoo dikwijls droomde, wat ik mij zoo dikwijls verbeeldde, mijn zaligste illusie, toch werkelijkheid. O, als ik mijn zaligheid kon uiten, dan was een lofzang van alle engelen des Hemels er niets bij.

14 december 1877

Gisteren kunstbeschouwing en toen speelde Mik bij Ortt en we draaiden de lichten uit en lagen op luie stoelen en ik genoot zooals ik zelden doe. Zoo rustig, zoo liefelijk was het er. Ik droomde er van.

26 december 1877

Tegenwoordig ben ik inwendige weerstanden aan het bepalen en droom, dat ik aan een oneindige rheostaat zit te draaien, zonder ophouden.

7 mei 1878

Hoezee! Vandaag komt ze thuis. 't Is een feestdag! Ik heb mijn beste jas aangetrokken. Vannacht droomde ik precies hoe het zou gebeuren. Ze zat in een gelen wagen, die met een klep openging en ze had haar haar anders.

19 juni 1878

Als ik dan plotseling een kleur krijg, mijn handen voor mijn gezicht sla en 'O Ati! Ati!' zeg, dan is de gedachte aan haar weer mijn goede genius geweest. O, het leven is mij zoo'n genot, dat droomen en denken aan haar, dat genieten van haar bijzijn, dat verlangen naar haar vriendelijke oogen en hartelijken handdruk, dat wandelen met haar, dat strijden tegen mijn verkeerdheden, dat soezen en liefhebben, dat lief en leed en dat alles in die goddelijke natuur, in die oude gezellige stad, 't is zoo'n prettig geheel. O, het leven is mij zoo'n genot!

1 juli 1878

Ik vrees dat alle beschrijvingsvermogen weer te zwak zal zijn. Ik zou het niemand willen opdragen om een dag als den

3 osten Juni te beschrijven. Dromen bedriegen, maar mijn heerlijkste droom heeft mij zoo'n ideaal niet voorgespiegeld als de dag van gisteren was.

1 augustus 1878

Ik heb een naren droom gehad. Toen ik eindelijk in slaap was geraakt, was het mij alsof ik nog altijd met Johan rondliep en naar huis moest gaan. Maar ik kon niet naar huis, ik bleef doorwandelen, altijd door, totdat ik haar huis zag en haar. Daar lag ze boven voor haar raam geknield met haar hoofd in haar handen. Ik riep, ze hoorde mij niet - ik riep harder, wanhopiger. - Plotseling was ik in een kring mensen die lachten en praatten en wijn dronken. Allerlei mensen, Oom Gerard was er, Alfred May en naast mij zat mevrouw Smit. Daar zag ik voor de deur van de kamer een mager paard staan en ik bemerkte dat midden in den kring een witte gestalte stond, waar ik niet naar durfde opzien. Het was de Dood, dat wist ik. Ik zag mevrouw Smit naast mij ineenzakken - ik voelde zonder dat ik er naar zag, dat een pijl op mij gericht was. Ik riep: 'Nog niet, nu nog niet, wacht nog twee maanden'. Toen voelde ik plotseling dezelfde kille gewaarwording als toen Ati gisteren tegen mij zeide: 'Het moet uit zijn.'

3 september 1878

O Ati, o lieveling, goede engel, vervul mijn geest niet alleen overdag, maar verlaat mij ook in mijn dromen niet.

Maandag 16 september 1878

Eergisteren hebben wij van Elswout af naar huis gewandeld, gisteren hebben wij een aardig stoombootje bekeken aan de Kikkert, daar droomde ik zoo gezellig van.

Zaterdag 12 oktober 1878

Ik moet nu weer weg het is al 10 uur, ik heb van nacht zoo heerlijk van je gedroomd, tot vanavond!

Woensdag 22 januari 1879

Van nacht droomde ik zoo beroerd, van een ziekte die ik had. Ik werd namelijk plotseling wakker op een rustbed in een tuin, 't was warm weer en de boomen waren groen. Mama en Henri kwamen bij mij en ik vroeg waar ik was en waar ik zoo lang geweest was want dat ik niet herinnerde dat het lente was geweest en zomer geworden. Toen zei Mama dat ik ziek was geweest en Henri zei [trouw aan haar woord] dat ze mij niet wou vleien maar dat het met me gedaan was. Ik voelde toen zeer kalm, maar had alleen het land er over, dat ik als een zwak stumpertje moest worden opgepast nu er toch geen hoop meer was. Schiet me maar dood, zei ik. Toen werd ik wakker en ik lachte over mijn dwaasheid en zei bij mezelf: een goed hoofdstuk voor een aandoenlijken roman.

Vrijdag 31 januari 1879

Hoe komt het toch dat ik altijd zoo melancholiek droom, gisteren avond had ik zitten werken en met Jo zitten praten, over wetenschappelijke dingen en ik ging doodkalm en vroeg naar bed. En ik heb den ganschen nacht haast gedroomd, altijd even zonderling, even weemoedig. Dan eens was ik aan het schaatsenrijden overal ijs en sneeuw, ik zie naar de wolken en ik merk dat ze uit het zuidwesten vliegen, ik zie overal ijs smelten, verdwijnen er waait een warme luchtstroom over me en de boomen worden voor mijn oogen groen, het ruischt om mij heen en ik zie duizende vogels terugkeeren. Ik sta midden in een heerlijk bosch dat mij doet denken aan de Midsummernightsdream, een witte gestalte komt naar mij toe,

ik geloof dat het Henri is, 'is dit niet je lievelingsplek?' Dan word ik plotseling wakker en vind mezelf op 't punt om in tranen uit te barsten. Wat is dat toch? ben ik ziek? Altijd die groene boomen en die warmte. Wat beteekent dat?

Donderdag 6 februari 1879

Hij is evengoed overtuigd als ik dat iemand die met gezonde denkbeelden en een opgeruimd, liefdevol hart door het 'dagelijksch leven' gaat en onder de 'mensen' verkeert gelukkiger is dan iemand die droomt van andere werelden van Geesten en Goden en eeuwige zaligheid. Dacht je dat *ik* meende jou ongelukkig te maken door je van een droombeeld te verlossen?

Zaterdag 5 april 1879

Ik heb zelden zoo'n lieve, dichterlijke indruk van haar behouden als nu, toen ik hersteld weer wegging. Zoo vertrouwelijk, zooals ik in mijn droom met haar ben.

Zaterdag 3 mei 1879

Ik ben erg kalm en voel mij sterk. Dat droomen is lastig, ik zal vooreerst nog wel van niets anders droomen. Dat komt altijd achteraan. Als ik iets verloren heb, droom ik altijd dat ik het nog bezit, als 't ware om mij te plagen. Ik weet niet en hoop ook niet dat er later een sterker heimwee naar haar zal komen.

Zaterdag 24 mei 1879

Ik voel nog niets geen verandering. 't Is pas vier weken, niet waar? Ik droom nog altijd hetzelfde. Wij zijn nu midden in de muziekfeesten. 't Is daar wel heerlijk in dat Paleis voor Volksvlijt. Juist iets voor mij. Zoo iets feestelijks, vol dames, koffiedrinken in den tuin, heerlijke muziek. Toen ik haar daar weer zag zitten voor mij op 't orkest, voelde ik niets vreemds. Ik keek door een tooneelkijker naar haar en bestudeerde haar alsof ik haar in een droom zag, alsof zij mij onmogelijk zou kunnen zien. Zij had dat zwarte dasje om, met die zwaluw er op en zij streek weer als altijd met die eigenaardige beweging haar haren glad.

Dinsdag 10 juni 1879

Ik schaam me dat ik mij een oogenblik liet verleiden om het *niet* tegen te spreken. Ik hou nog van haar als altijd. Dat verraden mijn droomen en mijn verlangen naar haar. Ik droomde zoo heerlijk van nacht. 't Was alles weer zoo goed en Mama keek zoo verwonderd en ... Pas op, de strijd begint pas, en nu al toegeven?

Vrijdag 7 november 1879

Der Jüngling lag in Träumen
Dann kam die finstere Nacht

ik geloof dat ik in die periode ben en ik hoop, ja ik ben er zeker van dat ik eens zal kunnen zeggen

jetzt ist der Mann erwacht.

7 februari 1880

Dag mijn boekje, ik heb je lang alleen gelaten. Ik schrijf hier wat in, zoals ik een bloem zou leggen op het graf van iemand die ik lief heb gehad. 't Is een bezoek aan een graf. Maar toch ligt mijn liefde niet geheel hier begraven. Ik heb wel geen kist nodig zoo groot als die van Heine, maar er sluimert toch nog wat in mijn hoofd ook, want ik droom nog.

24 augustus 1880.

Ik wil mijn levensweg niet geteekend hebben door een spoor van ellende. Kan het geluk waarvan ik twee dagen droomde niet verwezenlijkt worden, blijkt het ons tot ongeluk te zullen worden, dan zal ik toch iets goed maken en mij dat andere bedroefde hart toewijden.

7 augustus 1881

Er liggen weer bloemen in het boekje, rozen en korenbloemen en ze zullen heerlijke droomen opwekken, alleen daardoor weemoedig dat zij voorbij zijn.

6 september 1881

Soms gevoel ik iets, dat mij doet denken aan vroegere droomen. Angstige, akelige droomen. Daarin zag ik mij omringd door vele bekenden, vriendelijke gezichten, ik sprak met hen, het waren mijn huisgenooten de menschen die ik het liefste had. Maar plotseling overkomt mij een angst, ik weet dat mij iets kwaads zal overkomen, ik zie rond, steun en hulp zoekende - en zie, het zijn nog dezelfde gezichten maar met een vijandige uitdrukking en ijzig lachende. Dat plotseling besef van volkomen eenzaamheid en hulpeloosheid bracht mij dan tot het sterkste gevoel van angst en ellende waarvoor ik vatbaar ben. {...}; Ik begrijp mijzelf niet recht in die

vorige bladzijden. Waar is Martha daar? Ik heb van morgen op haar gezicht een uitdrukking gezien die mij die oude droomen voor den geest bracht. Het was gelukkig niet zoo erg, maar ik zag dat er iets gesloten was in haar en dat kan mij zoo ongelukkig maken.

18 februari 1882

Ik zal wachten tot wij ouder zijn. Er zal wel eenmaal een tijd komen dat mijn beter ik geheel de overhand behouden heeft. Ik ben het zelf niet, die zoo denkt. Het is de moeilijke plaats waar geest en lichaam ineevloeien. Ik kan immers op mijn droomen toch geen invloed hebben en daarin komt hetzelfde. Het is een physiologisch verschijnsel. Het zou mij niet zoo tot ergernis zijn als het mij niet zoo feitelijk naar de laagte trok.

12 januari 1883

Soms gelukt het mij de dood als kalme rust, als een lange droomlooze slaap aantrekkelijk genoeg voor te stellen. Maar de angst voor ziekten wordt daardoor niet minder.

20 december 1883

Ik heb veel leed gehad in dit jaar, vooral de laatste maanden. En ik heb het hoogste eierzuchtsideaal bereikt waarvan ik had durven droomen, met een gemakkelijke en een volkomenheid of het een verhaaltje is. Alle voornemens van klein blijven en berusten en bescheiden zijn, zijn uiteengespat, verjaagd door het handklappen van een schouwburgbende en het schreeuwen der couranten{...}; Ach! Keesje, denk je nog wel aan den tijd toen je in een regenmanteltje tien passen achter je pa liep te soezen en zulke vizioenen zag?

11 januari 1884

Ik heb zoete droomen van hooge, edele kunst. Maar dan moet eerst alle ijdelheid, die algemeene toejuiching verlangt den kop in.

13 februari 1884

Ach! en ik moest naar het sombere gasthuis en een sectie bijwonen te midden van ellendig vervelende collegeploerten bijeengehoopt in een kille, donkere zaal. Nog een tijd lang bleven de zonnebeelden, terwijl ik eenzaam droomend in een hoek zat, toen verbleekten ze langzaam als een dissolving view en een nuchter medicus liep om half vijf uit het gasthuis om op de Bloemgracht snijboonen te gaan eten.

22 mei 1884

Evoë! - mijn hoofd zwoegt en dreigt te springen onder de barensweeën. Het is te groot! te groot! Ik zal dat werk niet kunnen volbrengen. Reusachtig schijnt het nu het nog onbegonnen ligt. Hoe het aan te vatten? Welk een zaligheid, als mijn kracht zich in alle volheid zal moeten inspannen, als dan de last meegeeft aan de trillende spieren en in zegepraal geheven wordt. Evoë!

6 augustus 1885

Toen kwam een zwarte stip voor mij uit den nevel, en werd grooter. De lijnen van land en zee schenen op hem toe te loopen. Hij werd grooter en grooter en bewoog in schrijdenden gang. Het was een mensch, klein en zwart onder de groote stille wolken, naast de glanzende, woelende zee. En ik ging - en niets in de groote ruimte om mij veranderde en de nevel bleef ver, voor en achter. Doch de mensch naderde. Recht schreed hij op mij toe en zijn tred ging gelijk met den mijnen. En van nabij zag ik zijn blik in den mijnen en zijn bleek gelaat opgeheven in het matte schemerlicht. En toen hij mij naderde week hij niet af. Ik had zijn gang van verre niet herkend, doch zijn gelaat was het mijne, als in een spiegel. Ik ging door - en week niet van mijnen weg. Toen was het alsof een kille schaduw op mij viel - als een ijle mist ging de gestalte door mij heen en het duizelde mij. Ik zag als in een afgrond, in de ruimte van duizend eeuwen. Toen schreed ik weder alleen onder de stille wolken, naast de schuimende zee en ik wist wie achter mij verder ging. Ver bleef de nevel vóór mij en mijn weg wisselde niet; - doch de gestalte verdween in den nevel, - voor altijd.-

20 september 1887

Mijn leven wordt als een nachtmerrie, als een bange droom - waarin ik meen op de rails van een spoorbaan te liggen, de trein te hooren aankomen en mij niet te kunnen bewegen.

23 juli 1888

[Verso:] Midsummernightsdream {...}; *Zola. Le Rêve.*

14 februari 1889

Ik dacht niet dat ik nog zóó droomen kon. Dat was als vroeger, als heel oud.- als het eerste zalige wakkerworden van mijn hart. En o! hoe kon het zijn - het was een levenden droom, het was een stuk van mijn reëel menschenleven{...}; De Droom was

eenvoudig. Ik at in Utrecht bij een lieve vrouw met vier mooie kinderen. Toen ging ik wandelen met die vrouw en die kinderen in de lichte stadsstraten met een fijne jachtsneeuw, en wij kwamen in een Roomsche kerk, in den Dom en in een timmerwinkel - en toen gingen wij thuis theedrinken en ik las daar verzen voor. Het subliemste oogenblik was toen wij thuis kwamen, toen mevrouw met een sleutel de deur opende en de twee kinderen de gang inliepen. Ik zie dat nog den ganschen dag. Volmaakt een droom. Het heele geval en zijn heerlijkheid staat afgesloten van mijn ander leven - geen van de motieven die mij toen gelukkig maakten, raakt mijn bestaan van eergisteren of van van daag. Het had niet langer kunnen duren en niet eerder kunnen beginnen. Alle uiterlijke omstandigheden, precies weer zoo bijeengebracht zouden datzelfde geluk nooit weer kunnen terug brengen.

18 februari 1889

Paul is gekomen. En deze nieuwe emotie heeft mij mijn gewone, reëele bestaan weer zoo sterk doen voelen dat zooals ik wel vreesde, de sensatie van dien droomavond hoe langer hoe flauwer wordt. Want ik herinner mij wel dat die sensatie niet alleen vreemd was aan mijn gewone leven, maar er zelfs tegen streed. Het was als een kort vizioen, heelemaal niet thuis hoorend in de werkelijkheid/onvereenigbaar met mijn gewone ik. Ik heb de onbeschrijfelijke schoonheid van het beeld zóó trachten te verklaren. Ik was 16 jaar en droomde dat ik 30 jaar was. Die vrouw was de vrouw die ik toen liefhad, die kinderen mijn kinderen, dat huis mijn huis. Alles zooals ik het in een droom zou zien op mijn 16^e jaar, midden in mijn volle jonge liefde voor dat meisje. In dien droom had ik dan de fijnste zuiverste essence van het geluk dat ik toen verlangde. De jaren vol mooi en leelijk tusschen beide waren er niet, het was een kalme, volmaakte, teedere en welbewuste satisfactie - een fantasie zonder iets van het bittere, moeilijke en onreine der werkelijkheid, - een culminatie van klare bevrediging zonder één herinnering verduisterd. En dit gezien met de intensiteit van een tweede gezicht. Deze verklaring heb ik bedacht toen ik thuis kwam, als verrast door het ontwaken in mijn eigen huis bij mijn vrouw en kind, 't welk alles mij een oogenblik vreemd toescheen. Nu na vier dagen heb ik het opgeschreven met de woorden die ik toen formuleerde. Maar mijn ziel begrijpt er niets meer van.
[Lavender's blue -]

16 mei 1889

Twee kleine meisjes, in grijze jurkjes en donkerblauwe manteltjes voor mij uit loopend in lange dennenlanen. Een vreemd en statig droomland, in plechtig grijs avondlicht - zoete, sterke geuren van berkenloof en dennennaalden in een zwoele vochtige lucht - in mijn hart wijde, oude, teedere aandoeningen - breed op wademend als goudgekleurde wolken. Ik wist niets van de wereld als wat ik zag. Er was niets vóór of achter - niets buiten dat oogenblik - niets verder dan dat schoone, onbekende land.

13 juni 1889

Ik bleef mijn dromen opschrijven, den tweeden dag in Madrid maakte ik nog het plan voor een vers - en ik zat 's morgens aan 't ontbijt in groote ontroering versregels te maken.

16 augustus 1889

Die passie is door mijn ziel gekomen, als een sterke, reine stormwind - alles zuiverend {...}; Des nachts, dan is het erg - dan groeien de schoone, wonderlijke droombeelden op tot heerlijke paradijzen, groene, zonnige wondertuinen - en dan is het een harde, zware smart, een sombere verwoesting, door den valen morgen aangericht {...}; Of dieper inslapen een paar minuten en dromen, dat ik haar voetstap hoor op den trap en de oogen niet openen kan - met geweld maak ik mij wakker - 't was een droom, 't is alles stil, 't lage gaspitje suist - en ik volg weer het langsame voortglijden der uren. En de morgen ziet mij met droeve oogen mijn triomf beschreien.

4 september 1889

Maar toen kwam het goud-licht. De wondere droomdagen - die ik niet begreep. Het ongekende, onbegrepen geluk, alleen door haar nabijheid. {...}; Toen gewaarschuwd door het voortdurend verbinden van dat geluk met het geluk uit mijn eerste jeugdige liefde, - een liefde die opdoemde in mijn dromen meer dan sinds vele jaren, begon ik te begrijpen.

5 september 1889

Dien laatsten nacht droomde ik tegen den morgen, dat zij voor mijn bed stond in een lichtbruin kleed met rood omboord, bloemen in haar handen en een geopende brief. Dat was alles rein geluk. Een schoone, teere engelenfiguur. O mocht die uitkomst komen! - maar ik verdien het niet.

8 oktober 1889

Er is iets mystieks in ons samenleven. In onze brieven die elkaar kruissen, staan bijna altijd gelijke dingen, dezelfde woorden, dezelfde gedachten. Wij hebben dezelfde dromen gehad. Op een nacht viel mij plotseling in wat zij nu denken zou en het was zoo. Ik koos een naam die ik haar in verzen geven zou, Ellen, die viel mij op eens in, ik zei Ella - Ella - neen! dat is 't niet. Ellen dat is het. En zij zeide mij dat zij de naam Ellen had gekozen voor een dochtertje, zoo dat kwam. Ook de naam Walter, voor mij, kwam in beiden op. Een zelfde droom heeft ons beiden gekweld. Wij droomden dat de bevrediging van ons verlangen haar dood zou zijn. Zij droomde dat zij na de bevrediging verdronk in een zee van bloed. Een stem riep: 'Heb je nu je zin? nu hij je heeft doen sterven.' Ik droomde dat ik daarna een doodshoofd in mijn armen hield.

15 januari 1891

Gedroomd van Carry, zij lag op een bed, gekleed - lief, intiem gevoel. Vizie niet duidelijk. Gedroomd van soldaten, een gevecht met Atjehers, ik ben zonder wapens en vraag een revolver. Men geeft mij een vreemd, zwaar inlandsch zwaard. Impressie van hun wreedheid, veel moediger dan ik.

16 januari 1891

'Het bijgeloof was een goed ding, zonder bijgeloof zouden veel onderzoekingen niet gedaan zijn. B.v. in Egypte. Eigenlijk ging men om het biezen kistje van Mozes, maar men vond de hiërogllyphen en de beelden en tempels.' 's Nachts den ganschen nacht gehoest gedroomd van Carry en Mary en B.

19 januari 1891

Een drukke droom. Een ijsfeest, of waterfeest. De stemming van behelpen, van familiaar zijn als op een feest. b.v. Ik logeerde in een kamer en gezelschap met dames kwam op dezelfde kamer slapen, midden in den nacht. Een studentenkamer van van 't Hoff, Kee Titsingh, melancholie.

21 januari 1891

Veel gehoest in den nacht. Vreemde droom van de maan die in mij was, groot, rond - en dat was mijn hoestprikkel.

22 januari 1891

Van nacht eerst lang wakker gelegen. Lang en wanhopig geworsteld met voorstellingen en gedachten van sensueel verlangen. Toen slaap, zeer verkwikkend, zoals ik in lang niet gehad

had. In mijn droom veel tijgers en leeuwen. Angst. En daarbij overwogen waarom mijn angst juist altijd wilde dieren als het ergste vreest. Ik dacht, in mijn droom, omdat het de primitiefste, in ons oerleven meest bekende vorm van gevaar is. Zoals paarden die nooit een leeuw gezien hebben, sidderen bij het ruiken van stroo waarop een leeuw geslapen heeft. Toen gedroomd dat ik comedie spelen moest en mijn rol absoluut niet kende. Ik moest een Assyrisch koning voorstellen. Ik dacht: ja, ik weet niets van mijn rol, maar ik heb al eenige bedrijven gespeeld en 't zal dus ook wel verder gaan. Is in de reïncarnatieleer ooit uitvoerig en psychologisch scheiding gemaakt tusschen de dingen die overerven in het materiele lichaam en de dingen die zich mee verplaatsen met de ziel? Die angst der paarden, een psychische functie moet toch door vele geslachten zijn overgeërfd. Het kan geen symptoom van reïncarnatie zijn.

Vrijdag 23 januari 1891

Van nacht droomde ik dat ik nog één examen moest doen, altijd nog één. Stokvis zei dat mijn opstellen goed waren, maar een vaag besef van veel vakken waar ik niets van wist.

Zaterdag 24 januari 1891

Gedroomd van een diner, B. zat schuin tegenover mij. Men vroeg mij iets, van wie ik iets had. Ik zei: 'van Betsy' - ik zag haar een kleur krijgen en kijken naar Betsy van Vloten die over haar zat. Ik zeide: 'dit is exoterisch, niet esoterisch.'

Zondag 25 januari 1891

Van nacht gedroomd van Johan [Wij verwachten hem spoedig terug]. Hij sprak heel onhartelijk over zijn vrouw.

26 januari 1891

Mijn dromen zijn zeer flauw en onduidelijk in dezen tijd. Hedennacht gedroomd dat Julia Joosten en Meyes elkaar ontmoeten. Ik sprak met haar. Op straat kwam ik hedenmorgen Meyes tegen en herinnerde mij toen den droom. Hij liep met mij en ik bestelde bloemen.

27 januari 1891

Kan geen droom herinneren. Iets van ijs en een brugje met stroo.

28 januari 1891

Laat ingeslapen, half drie. Tegen den morgen ge-

droomd dat ik al was opgestaan en in den spoor zat. [Het was heel laat, ik versliep mij]. Maar de spoor ging naar Haarlem, en ik trachtte mij te binnen te brengen waarvoor ik naar Haarlem ging. Gevoel van: er is iets niet goed, ik ben verkeerd. Toen: het zal wel in orde zijn. Een mijnheer stapte uit en trok aan mijn jas. 'Wou u mij meenemen?' vroeg ik. Over mij zat P. Quarles uit Haarlem. Gevoel van mijn persoonlijkheid tegenover den onbeduidenden aristocraat. Met schrik wakker, 9¼ uur.

Zondag 1 februari 1891

Gedroomd van een schipbreuk. Het schip lag dicht bij 't strand. Ik ga in zee om te redden. Toen ik bij 't schip kwam was het een vigilante zonder wielen, in de zee. Ik doe 't portier open en help den heer Pijzel er uit. Hij was niet ontsteld, maar geaffaireerd, uitleggend. Gevoel dat het redden van mij niet zo heel dapper en gevaarlijk geweest was. Ik ga 's avonds slapen met het dasje voor mijn gezicht op 't kussen. Met het idee om daardoor te dromen.

3 februari 1891

Ellendig gedroomd. Half lascief, zonder eenig mooi.

4 februari 1891

Veel en vreemd gedroomd. Nacht onrustig. Ik droomde o.a. dat ik na een langen nacht wakker werd, in een vreemde kamer, en buiten de stappen hard hoorde kraken op een bevroren grond. Ik droomde ook van een nieuw huis dat de familie Dubourcq gehuurd had. Op de Westermarkt begon het - bovenhuis, wonderlijk verspreide appartementen in een groot publiek gebouw [Ik denk herinnering aan de familie Middelberg in 't Centraal station]. Boven een reusachtige zaal, dat was mooi. Een mooi gevoel van het geweldig luxueuze van die zaal, grauwe steenen boven, een groote niet-overdekte ruimte - en een gedeelte van de vloer was wit marmer, een dansvloer voor bals. Deze dansvloer was maar een klein gedeelte van de groote ruimte.

6 februari 1891

Gedroomd van een bezoek van B. aan een groot huis. Iets als 't paviljoen in Haarlem. Maar het leek er niet op. Ik mocht haar niet ontmoeten. Ik liep haar achterna, in Haarlem, op de groote Markt zag ik haar. Zij had haar roode blouse aan. Later bij 't huis zag ik haar weer. Ze liep snel over van één deur in een ande-

re, over een plaatsje - ze had doeken om het hoofd geslagen, maar ik wist toch dat ze 't was. Het huis witmarmerig, groot. Toen in een eenzame kamer een ontmoeting, half opzettelijke van mijn kant. Toen alles vaag. Een muziekstuk van Gounod, hij dirigeerde zelf [ik had gister een portret van hem gezien]. Slechts instrumentatie, alles met 2 groote grijze turksche trommen. Toen B. tegenover mij zittend aan het strand. Iets als een steen, voor mij liggend. Zij zei een zinnetje om mij te karakteriseeren en daarin iets als een pijn in haar stem dat ik zoo was: 'Je bent... in dat, in dat en in dat'. Ik weet niet meer wat. Ik zag vragen op: 'in *dat* ook?' alsof 't mij speet.

7 februari 1891

Droom: een Japansche dame, oud, leelijk, met leelijke mond en tanden. Ik zei een Japansch woord voor 'rijtuig': 'janekuri' - ze sprak mij verachtelijk na, om mijn slechte uitspraak en verbeterde 'Jáne-ku-ri'

8 februari 1891

Laat naar bed gegaan. Tegen den morgen veel en prachtig gedroomd. Mooi en grandioos - als op de hoogte van mijn beschreven werk. - Een feest in een stad - Luxemburg of Maastricht. Veel spoorreis om er te komen. Een groote, breede laan door groen bosch. Daar aan 't eind, daar is de kathedraal. Mama loopt bij me. Ik kijk in 't groen en zie vogels, bloemen en dieren. Intens zomer en buitengevoel. De gevel van de kathedraal zal verlicht worden, een groote frontomraming van kleine lichtjes. Het licht valt wit en ver door de groote laan. Tegelijk nacht en dag. Maar er is een feest. Daar gaat het woest toe. Een carneval. Dit is niet goed, het mag niet. Er komt bericht van den koning dat de groote verlichting plotseling niet branden wil. Is er een doode? - neen, het feest is zondig. Ik ga naar buiten - de verlichting is gedoofd. Ik kom feestvierenden tegen. Woest hollende paarden die geheel in vlam staan, of ze met brandend pek overgoten zijn. Voor mij de kathedraal - een ontzachtlijk Gotisch gebouw - grooter dan al wat ik ken. Het staat lomp en wat vervormd, als een grof titanisch werk van verschrikkelijke kracht/ een lage, breede lompgebouwde poort onderaan, en daarop getorend, ongeloofelijk hoog, een massa steen met gothische spitsen, die niet recht op gaat maar wat overhelt als van overmatige, omhoogstrevende kracht. Somber, donkergrijs. Ik loop onderlangs in een angstigmakende schaduw. Ik denk: 'nu kan het gebeuren, dat het instort en mij ver-

plettert. Het kan juist nu gebeuren.' Ik zing, een plechtig oratoriumgezag. Ik zing luid galmend op, met volle stem en volkomen zuiver, heerlijk mooi. Een heerlijke sensatie. Het is een klacht, met deze woorden: 'Nun habe ich, Gott, deinen Gnaden verloren.' Terwijl ik zing hoor ik uit de kathedraal de begeleiding van mijn zang. Ik weet het is de koning die hetzelfde zingt. Onbeschrijfelijke aandoening van mooi, van gemeenschap in devotie. Dan veel intermezzo's vaag. Het voortdurend gevoel van hoog boven 't gewone leven, in de hoge sfeer van mijn boek. Dan een wandeling 's morgens vroeg, op een zonnige weg bij een veer aan een rivier, waar 't zeer druk is in de buurt van Parijs. Een heerlijke zomerweg langs 't water. Iets als de weg naar Zuilen. In de verte torens van een Hollandsche stad. Het is warm, ik doe mijn demi-saison uit.

Maandag 9 februari 1891

's Nachts gedroomd van Engelsche goudstukken. Kwartjes, sovereigns. Er kwam een postkwitantie voor 2 guinjes die ik aan Tuckey betalen moet [voor Liébault]. Toen ik vanmorgen in Amsterdam kwam was het eerste wat v.R. mij zei: Ik heb Adriaan weggestuurd met de 2 guinjes voor Tuckey{...}; Een droom gehad van heftig sensueel verlangen. Met bevrediging.

Dinsdag 10 februari 1891

Midden in den nacht gedroomd van een duinwandeling, met B. Ik wees ver over een menigte duinen hoe de weg liep. Zij zei toen 'O ja hier is het...' en daarop een van die dwaze, onverstaanbare gezegdetjes van de kinderen, in het 'slang' van haar huis, die ze vaak zei om mij te mystificeeren, met de bijvoeging: 'ik zeg je nooit wat het beteekent'. En dan een lief, lief zicht. Tegen den morgen hetzelfde als de vorige nacht.

11 februari 1891

Vast geslapen. Gedroomd een kleine stad, een straat met winkels van koperwerk met glimlichten [den vorigen avond gezien]. Vrienden waren er, Jan Veth, van Deventer. Druk. Een juffrouw Schram [nooit dezen naam gehoord] van goede familie, maar nu op den slechten weg. [Herinnering aan juffr. Drukker, waarover ik gepraat had met Tak]. Tegen den morgen weer als de vorige nacht.

Maandag 23 maart 1891

Gister droomde ik tweemaal dat mijn

vader stierf. Eerst in 't begin van den nacht. Toen wist ik het alleen maar. Toen later nog eens, toen was ik er bij. Ik nam zijn hoofd in mijn armen en was zeer diep aangedaan. Ik voelde het hevig smartelijk. Ik schreide, schreide en ik riep uit: 'en wij hielden altijd zoveel van elkaar - en wij zijn altijd zulke goede vrienden geweest.' Dit klonk onuitsprekelijk aandoenlijk - zoo klagelijk gerekt, die laatste woorden. Vreemd dan het wakker worden - na zo'n emotie-droom. Zoo raar- het is niets geweest en het was toch zoo echt en ernstig. Maar geen gevoel dat het profetisch was, want ik herinnerde de aanleiding, een gedachte voor eenige dagen.

Vrijdag 27 maart 1891

Gedroomd van een sledevaart door Siberië, met wolven achter ons aan. Tweemaal moest ik gaan. Gedroomd van een jas van mij die in Amsterdam hangt. Bij 't wakkerworden denkend, dit is nu *wel* een Wahrtraum. Toen overdacht dat ik die jas van daag bepaald aan zou moeten trekken.

Zondagmorgen 5 april 1891

Gister een patient [man] bij mij gehad die leed aan een sexueele perversie. Hij kende van zijn vroegste jeugd af geen ander sexueel genot dan het overwonnen worden door anderen, in een worsteling. Dit had voor hem alle genieting van het geslachtsleven. Hij had geen mannen bepaald lief - ook het gezicht van vrouwen wekte het sensueele in hem op. Maar dan groote, sterke vrouwen die hem konden overwinnen. Zijn droomen waren altijd in dezen geest. Hij droomde zelfs van dieren, van een slang b.v. die hem overviel en overwon, en dat gaf sexueele voldoening. Dit gaf mij veel te denken.

Zondag 24 mei 1891

Gister één uur met Betsy geweest. Als een droom, alles teruggezien. Het huis, de slaapkamer, - het balcon en den donkergroenen tuin. Het was goed en onze liefde was zoo mooi.

Woensdag 1 juli 1891

Ik droomde van Bodenhausen. Ook van Verwey. Ook zat ik in een luchtballon en de zon scheen in mijn gezicht, zoodat ik niet zien kon. De zon scheen ook werkelijk in mijn gezicht.

Zondag 26 juli 1891

Van nacht droomde ik van de winter die al

weer kwam. Ik was erg verlaten en schreide nog veel en wanhopig.

Donderdag 30 juli 1891

Mijnsheerenland.{...}; Van nacht droomde ik van een monster/ een dik slangachtig dier dat iemand omkneld hield. Ik liep er met Betsy en ik voelde dat wij daar niets te vreezen hadden omdat onze wil zoo sterk was. Gevoel van ons beider superioriteit tegenover alle andere menschen. Toen sloeg ik het beest dood met een van zijn eigen beenderen die ik hem uit het lijf rukte. Veel bloed. Mijn zakdoek vol bloed Het beest sprak Duitsch. Ik zeide iets van 'immoler' en B. kuste mij. Ik ben heel ongelukkig. Het is hier volstrekt niet meer wat het was.

Bussum 24 augustus 1891

Ik droom elken nacht van intimiteit met voorname personen. Met den keizer van Duitschland, met den Paus [dat was een dame]. Van nacht nog heel even iets dergelijks. Ik denk overdag nooit aan die menschen.

Donderdag 17 september 1891

Ik droomde van nacht van haar, wat zij zoo vaak van mij droomt, nl. dat zij mij afweerde.

Maandagmorgen 21 september 1891

Van nacht droomde ik dat B. en ik een afspraak hadden gemaakt 's avonds te wandelen bij Haarlem, en dat we Mama tegenkwamen. Dat gaf erge huil-scènes en omhelzingen, die ik niets plezierig vond, zoodat ik erg kortaf was tegen mama. Maar nooit, nooit heb ik B. zoo bovenmenscheijk zacht gezien in mijn droom. Een sneeuwlandschap.

Donderdag 5 november 1891

Ik heb haar gister avond gezien en bij mij gehad, een uur. Het was als een extase. Ik weet nu wel dat het voor altijd is. {...}; Aandoeningen als die van gister avond schijnen mij meer te neigen tot het transcendente dan andere. Evenals dromen meer dan waken.

11 december 1891

Heden nacht van Maurice Barrès gedroomd.

17 december 1891

[Gedroomd dat Tuckey uit Londen ging, zich vestigen in een kleine stad]. Oude boekjes gelezen. Een sterk gehinderd gevoel, door het verwoesten van die mooie jongensliefde.

Door mijn zwakheid.

Donderdag 26 mei 1892

Van nacht eigenaardig gedroomd. Gedachtendroom. Lijken. Gevoel van vertrouwdheid daarmee en afschuw van die vertrouwdheid. Denken, dat maak ik nooit meer goed in dit leven. Die onreinheid wisch ik nooit af. Alleen in een reïncarnatie. Er zijn twee soorten van weten/ het berekenen en het voelen, het menschelijk en het goddelijk weten. Het tellen van de luchttrillingen en het hooren van de muziek. Nu moeten wij alles op de laatste wijze leeren weten. Dan eerst zullen we rein worden. Dit kunnen we bij elke reïncarnatie beter. Bij 't wakker worden terstond bedacht het te onthouden.

25 december, i^e kerstdag 1892

Gister zei ik bij mezelf: nu ga ik 't verliezen/ nu ga ik 't opgeven, ik ga er onder. Laat nu maar gebeuren wat kan, ik geef 't op. En van nacht kon ik mijn troost niet vinden. Ik voelde niets meer van dien Grooten Troost. In slaap en dromen vervolgt me dat gevoel van miskennis, van onrecht. Met grievende pijn.

Zondag 13 augustus 1893

Vervuld van 2 dingen. Mijn pastelteekening en de N. Gids. In het eerste den heelen dag in, zoo sterk, dat mijn nachtwezen, het tusschen waken en dromen, allemaal is: witte klokjes, fijne omtrekken, teer wit en geel en rijk groen. Dit is het beeldend produceeren dat wat is en dat ik voortzetten kan.

Woensdag 13 september 1893

Gister vertelde Herman dat Diepenbrock mij bedoelde met 'intemperantia literarum.' Dit verwonderde mij en vervulde mij. Zelfs droomde ik er van. Het is een onbezonnen zinnetje. In zoo'n geval voel ik dat ik op te passen heb voor twee sentimenten in mij: de meegaandheid [gedweeheid] en het te sterke zelfgevoel. Het eerste doet mij wel mijn eigen goed vergeten. Het is niet gemakkelijk in de bewegingen die er nu om mij en door mij gebeuren het evenwicht tusschen die beiden te behouden.

22 september 1893

Zeer veel pijn gehad, die voortging in mijn dromen. 's Nachts geweldig onweer.

Donderdag 5 oktober 1893

Een nacht vol teedere dromen over haar. Van daag een aaneenschakeling van lieve visioenen en zachte gedachten. Ik tracht niettemin te werken.

Vrijdag 6 oktober 1893

Vreemd en levendig gedroomd. Ik droomde dat ik sliep en mij beklemd voelde in een glanzende nevel. Ik was zeer benauwd en riep Martha. Toen hoorde ik Herman's stem die door portalen en gangen klonk boven en naar mij toekwam. Toen maakte hij me wakker en kuste me. En ik dankte hem en zei hoe ik in een droom beklemd was geweest. En ik voelde fijn de afkeuringen van hem als hij iets niet goed vond in mijn doen. Ik zag even een land, een straat met kastanjeboomen [Jansstraat, Haarlem] en verwonderde me zoo prachtig mooi als 't was, hoewel ik 't kende. Toen Frans Jas met een helm met gouden kroon, die ik hem moest opzetten, telkens verkeerd. De nachten zijn kwaad. Angstig en met strijd.

Woensdag 11 oktober 1893

Aldoor dromen van haar.

Maandag 23 oktober 1893

Van nacht gedroomd dat ik naar U. gaan zou en mijn beste schoenen aantrok. Maar er kwam een zeer nare brief. 's Middags in den tuin gewerkt.

Dinsdag 24 oktober 1893

Gedroomd dat Jan Veth mij kwam opzoeken en bedroefd en lief was. Ik bemerkte hoe ik van hem hield. Van morgen zeer verdrietig.

Zondag 11 februari 1894

Slechte nacht, wel lang geslapen maar vreemde en melancholieke dromen. Ik lag in 't gras naar Joachim te luisteren die buiten liep te spelen. Het was lente, maar ik zag alles donker, de seringen bloeiden maar ik rook ze niet. Ik had er niets aan. Ik bracht drie kastanjes aan een dame 'Kompliment van D^r v.E.' en ik huilde omdat het al 4 uur was en ik dacht pas 12.

Donderdag 19 april 1894

's Middags naar Baarn gewandeld, over Laren, bij Thijm gegeten. 's Avonds goede conversatie, uitgaande waar we de vorige maal bleven steken. Van de roman van Couperus uitgaande, die Karel slecht vond, terwijl hij Extase goed vond{...}; Wij spraken zeer geanimeerd en prettig. En in een droom ging het

bij mij voort, dat wij in groote extase kwamen. Nacht verder onrustig maar niet onaangenaam.

Dinsdag 29 mei 1894

Ik heb bitter mijn eenzaamheid gevoeld. Vervreemd van 't allerliefste. Aangevallen, uitgescholden en vermeden door mijn vrienden. Beleedigd in 't beste wat ik gaf, in mijn karakter aangetast. En dan nog innerlijk belaagd. Gister nacht droomde ik verzachting. En die kwam ook gister avond. Een brief. Van nacht droomde ik van Kloos. Dat hij mijn vriendschap zoeken kwam.

Dinsdag 25 september 1894

Van nacht gedroomd dat ik bij B. was terwijl ze hoeden paste.

Maandag 11 februari 1895

B. heel bedroefd en verontwaardigd over mijn doen, met haar oude twijfelingen en verwijten. Daardoor een slechte nacht met akelige dromen. Van morgen door zeer excitant rijden op een wild paard weer flinker en vaster geworden. Het is een nobele bezigheid, het neemt het bangelijke en onmannelijke weg.

Zondag 3 maart 1895

Slechte dagen. Nachten met angst en nare dromen. Pijnlijk gevoel in 't hart, daardoor buien van angst en onrust.

Zondag 5 mei 1895

Ik las sprookjes van Kirnbach, die mij sterk aandeden. En curieus, ik vind steeds motieven die aan mijn eigen motieven herinneren. Tallooze kleine toevalligheden die zouden doen denken of we dezelfde dromen hadden gehad. De dood in den spoortrein, de zoekende knaap, de vijver met riet, het bootje, de wonderbloem in 't bosch, de lieve God in de hel die de verdoemden bevrijdt, -

Donderdag 20 juni 1895

Physiek voel ik mij merkbaar beter. Wel veel dromen, maar de hart-gevoeltes veel minder, bijna weg.

Dinsdag 12 november 1895

Toen sliep ik goed, een wonderbare nacht van diepe slaap en zachte aangename dromen. En van daag was ik veel beter.

Zondag 8 december 1895

Vrijdag vooral brieven geschreven, geen werk. Ik word meestal 's nachts wakker, en kom dan terstond aan een kwaad van mijn vroeger leven te denken, van zelf of door een droom. Soms overwin ik het en slaap weer in, soms voel ik het berouw niet en blijf wakker, dan is de dag slecht. Eergister was het een droom over Jeanne Fontayne.

12 januari 1896

In 't eerst van den nacht kwam het demonische, akelige even. Maar daarna werd ik heel rustig, buitengewoon rustig, zoodat ik verwonderd was.

Zaterdag 21 maart 1896

Ik vond veel moois in Boehme. Een morgen werd ik uit een droom wakker die bizonder gelukkig voelde. Ik zei in dien droom 'nu weet ik zeker niet te droomen, want zoiets helders en precies kan men niet droomen' en toen dat vreemde gevoel, tóch weer wakker te worden en tóch gedroomd te hebben. Zouden wij zoo ook wakker worden uit dit leven, dat ons nu zoo stellig geen droom lijkt?

1 april 1896

De ouders zijn naar Algiers. Den tweeden nacht van hun reis droomde ik veel van sporen, vreemde gezichten en taal, een trein die 87 minuten te laat was enz.

14 april 1896

Toen ik aan 't betoog schreef, en nu nog, was de slaap iets zeer bizonders voor me. Iets waarin ik met wijding ging, als een nadering tot het onbekende. Het lichtje bleef in den slaap, al sliep ik vast. Een nacht sliep ik den ganschen nacht rustig en diep door, en voelde toch dat gedurende een half uur ongeveer, God mij had losgelaten. Heel duidelijk en stellig. Geen droom, een weten, als een beproeving in den slaap.

Zaterdag 2 mei 1896

Ik heb tegen Kloos' komst opgezien, en er slecht van gedroomd.

20 juni 1896

's Avonds van Oordt. Er is een mystiek verband tusschen zijn werk en 't mijne. 's Nachts werd die zin tegen mij gezegd: 'goud bestipt als een omheuveld meer' en dat was mij iets zeer bizonders. Ook de naam Minfried.

30 juni 1896

Een zware tijd. Vooral omdat B. mij zoo hard valt om dat stuk, en de aanvallen er tegen rechtvaardig vindt. Ik heb nog een stuk geschreven. Ik tob er niet bepaald over, maar er is toch iets griezeligs in dezen tijd. Dat blijkt dan uit zoo'n droom als van nacht, waarin ik koelbloedig een moord beraamde en er cynische grappen over zei, en toen begon te schreien en langzaam aan mijn slechtheid te voelen. Dat is een heel akelig soort droomen, als boos opzet.

Woensdag 26 augustus 1896

Twee dagen was ik zeer beroerd, moest telkens gaan slapen en werkte niets. Toen sliep ik een nacht zeer diep en verkwikkend en was veel beter. Daarna werd het weer minder en de slaap slechter, met droomen van onplezierigen aard.

Maandag 6 september 1896

Eergisteren droomde ik gelukkig. Ik was in een kerk en zag een goudlicht kerkraam, waardoor ik zóó in den hemel vliegen kon, ten aanschouwe van de menschen, hen achterlatend. Maar ik deed het niet, om de menschen.

Vrijdag 23 oktober 1896

Mijzelf als auteur was iets absurds voor me, - ik voelde me lang veel te gering, een auteur veel te hoog boven me. En toch binnen in bedoelingen, veel hooger dan wat ik ooit bereiken kon. Maar niet met het idee realiteit, meer als droomen.

Zaterdag 14 november 1896

De dagen gaan dan snel om, zonder dat ik van 't dagelijksch leven merk. Maar ik sliep slecht, met sombere droomen [zie droomboek].

Woensdag 16 december 1896

Van nacht een zoete droom. Ik zocht haar op allerlei wegen, heimelijk. Ik vroeg naar den weg, bedektelijk. Ik rende van een bloemrijken heuvel af. Eindelijk was ze er, erg bleek en afgevallen, in haar wollen nachtjapon. Ik heb echter van daag veel aan Lioba gewerkt.

Zondagmorgen 28 maart 1897

Een bange droom, symboliek van mijn toestand. Twee zwarte klauwen die mijn voeten vasthielden en in mij het sentiment van Verlaine. Vous connaissez tout cela, tout cela!

Zaterdag 5 juni 1897

Droevige nacht. Ik huilde zoo hard in mijn droom dat ik dacht dat Martha 't hooren zou. 's Morgens diep verslagen. Heimwee naar huis. Maar op die verslagenheid entte zich een natuurgevoel, zoo sterk als ik 't nimmer gehad heb, zelfs als jongen niet. Ik verliefde in de bosschen, in het Woud, en in de eenzaamheid en wildernis. Ik zag een huttenkolonie in het Vierhoutensche bosch, en ik heb nu nog maar een ideaal, mijn leven door te brengen in zoo'n hut, in dat bosch. {...}; Thuis verbleekte het als een droom, maar laat diepe sporen achter.

Zondag 11 juli 1897

Van nacht heel droevig van Betsje gedroomd. Ze lag in een groot hospitaal en was doodziek en ze keek mij droevig aan met haar zachtste oogen. Er was een vreemde, harde docter bij haar. {...}; Nacht slecht, afschuwelijke droomen, mijn demon die mij belaagde. Kitty en de klauw uit de rots.

Dinsdag 13 juli 1897

Beter geslapen, kalm gedroomd. Moe van 't roeien en wandelen. Gezwommen in het meer.

Woensdag 21 juli 1897

Goed geslapen. Maar gedroomd dat ik krankzinnig was. In alle details en finessen. Ook het weerzien van B. gedroomd.

donderdag 22 juli 1897

Van nacht zachten regen. Ik droomde van hagel en sneeuw. Ik kneedde de koele sneeuw met mijn handen, in de Vlietlaan. Verkwikt wakker maar altijd gonzen in 't hoofd.

Dinsdag 23 augustus 1897

Bij 't inslapen denk ik: ja de dood is toch vreeselijk, want hoe naar is het al niet, dat bedrog der droomen, hoe treurig is het al niet dat men droomt en meent wakker te zijn, hoe veel heerlijker is dan niet het vaste, klare bewustzijn van ontwaken. Wij willen vast, klaar bewustzijn. De droomstemmingen zijn zoet, maar voor mij, den rijpen man, is het klare, harde dagleven zoeter, omdat het vaster en helderder begrip is. Ik lijd onder het droombedrog.

6 maart 1898

Ik droomde van de Welby's. Ik sliep bijzonder aangenaam en werd wakker vol levendige inzichten en plannen.

21 maart 1898

Ik lees a dream of John Ball. Mooi.

24 april 1898

Gestadig vervuld van het leven na den dood, en het droomleven. Eergister die zeldsame droom gehad waarin ik Betsy zocht, zooals ik mij voorgenomen had te doen, en waarin ik haar vond. Dat gaf een groot geluk. Dit alles is mij gewichtiger dan het dagleven. Vandaag heb ik den grond gekocht.

Maandag 4 juli 1898

Gister de gewichtige droom die mijn gansche leven vervulde.

Vrijdag 5 augustus 1898

Ik schrijf nu aan mijn roman v Koele Meren des Doods.{...}; Van nacht een heldere droom, maar niet zeer helder.

Donderdag 22 september 1898

Ook eigenaardig druk droomen en wakker zijn in den nacht.

Zaterdag 1 oktober 1898

Droomen te levendig en vroeg wakker.

Maandag 3 oktober 1898

Van nacht drukke droomen zonder verheffing.

Zondag 30 oktober 1898

In den nacht speelde de booze mij een leelijke treek.

Zaterdag 3 december 1898

Wat helpt het alles, men kan diep ernstig meenen vroom en goed te zijn en toch zich totaal vergissen en zeer laag en onedel zijn. Hierbij denk ik niet aan eevoudigen en nederigen maar aan menschen als George Sand. En dan die zonderlinge onzekerheid wat er van ons nablijft. Want dit is zeker, in dit leven kom ik er niet. Daar waar ik voel te willen wezen. En wat er te wachten staat moet zich toch aansluiten aan dit. Aan ons droomwezen. En dit is zeker dat een levend mensch verder kan komen maar een dood niet. Leven is beter dan dood. Dus even onvolmaakt en vaag als ik nog zal zijn bij mijn dood blijf ik ook daarna. Voor hoe lang? Wie geeft mij dan een nieuw lijf en leven?

Donderdag 24 augustus 1899

Overigens was ik deze dagen niet goed, gister vooral tot werk ongeschikt en neerslachtig. De slaap 's nachts was ook met drukker dromen, maar tegen dezen morgen voelde ik de rust, en nu ben ik weer zeer goed.

Woensdag 25 oktober 1899

Ik sliep slecht van nacht. De oorlog vervult mij te sterk, waardoor ik overdag ongeschikt ben.

19 december 1899

Een donkere schaduw over Walden. En natuurlijk het zelfverwijt. Had ik voor den een meer zorg gedragen dan was de tweede ook gered. Ik sliep wel van nacht, mijn hoofd was rustig. Maar ik had te kampen met wat booze demonen schenen. Vijandelijke, spotachtige wezens. Ik vreesde ze niet. Ik had in Eckhart gelezen en mij weer trachten te verheffen. Als ik nu maar niets doe, wat ik *weet* dat niet goed is, al voel ik het niet.

22 december 1899

Nacht goed. Van daag de lugubere spooksels weg en ik voel mij weer veerkrachtig.

VOLHARD TOT AAN HET EINDE.

14 januari 1900

Ik sliep een paar nachten op de Lelie. Ik schrijf een rede over Theosofie. Ik ga nu maar stil zoo mijn weg.

Vrijdag 2 februari 1900

Ik heb nu zekerheid dat mijn heldere dromen transcendent zijn, door het woord Elsie, dat in Engeland verstaan is.

28 maart 1900

Gisteren lag ik een dag te bed. Een plotselinge koorts. Wonderlijk zijn die onbeschrijfelijke gewaarwordingen en gedachten in zulk een dag. Het is

krankzinnigheid. En men kan het niet formuleeren. Het tergt van onbeschrijfelijkheid. Ik vind dat dan droevig, om het onbetrouwbare van onze gewaarwordingen.

Vrijdag 1 juni 1900

Woensdag gewandeld naar Hampstead en gegeten bij Podmore met Yeates den ierschen poeet. Hij zei merkwaardige dingen [divination a result of the collective mind and memory of the race - intellectual understanding and emotional understanding].

30 augustus 1900

En toch, nu, in 't herinneren, zie ik de laatste dagen ook prachtig terug. De Hindoe vormt er een eigenaardig hoofdmoment in. Alles komt terug op hem. En ik weet niet of ik dat mystiek zal uitleggen of niet. Het laat tweeërlei uitlegging toe. Ik kan zeggen: er is mij gelegenheid gegeven tot een beslissende stijging. De droom van 20-21 kondigde het aan, toen gaf de ontmoeting met Chatterji de gelegenheid. Maar daarna is door mijn wereldschheid de stijging gebroken. Maar dan is 't toch nog raadselachtig, want de laatste dagen hadden dezelfde pracht van Rotterdam, toen ik met Betsy Mary afhaalde van de boot. {...}; 's Avonds ontmoeting met Myers en de Thompsons. {...}; Séance met Sammy en mrs Th. {...}; Op 't congres over transfert en hypnose.

19 november 1900

Mevr. Schippereyn had hevige droomen mij betreffende. Alles wijst op 't zelfde. Als ik nu maar dieper en dieper tot inkeer kom.

22 november 1900

Van nacht een heldere droom. Met wat ik een waarschuwing acht. Ik zie nu duidelijk overal waarschuwing. Vooral met Schippereyn. Merkwaardig dat haar onrust precies gelijk ophield met de mijne, sinds ik mijn gedrag veranderd heb. De droom hield verband met Parijs. Dat Parijs groote mystieke beteekenis had is voor mij zeker. Maar ik begrijp die nog niet.

Zaterdag 19 januari 1901

Ik heb nu wel zekerheid dat Schippereyn op bovenzinnelijke wijze kennis krijgt van mijn doen en laten. Zij reageert onmiddellijk en droomt van het witte paard of het zwarte paard.

Zaterdag 2 februari 1901

Ik sliep slecht met verstopte neus en pijn in de borst, akelig droomen.

11 maart 1901

Toen ik van nacht insliep, was het als een samenstromen van optochten en geweldige stoeten met triomf en klaroenen. Toen ik wakker werd zag ik de waarheid der anarchie voor oogen.

Donderdag 11 april 1901

Het merkwaardige is dat ik mij zoo bi-

zonder opgewekt en helder voelde. Ook dat Betsy steeds van het witte paard gedroomd had en zei dat dit was de voorbode van onheil volgens Ibsen. Ik weet dat ik haar nooit de dromen over het witte paard van Schippereyn vertelde.

Dinsdag 30 april 1901

Ik ben rustig en tevreden, als ik maar vroeger slapen ga. Ik moet eerst uitslapen, om te kunnen werken en helder te dromen.

11 mei 1901

Dat witte paard, dat mij zoo griezelig van twee kanten wordt voorgehouden als onheilsbode, door personen die niets van elkaar afweten. En mijn gerustheid over Truida die geschokt is. God help me. Een droom met lugubere symboliek. Een man wiens genitaliën veranderden in een kat, die dol werd en hem woedend beet en krabde. Een kolossale diamant, maar week als was, die ik schond door mijn nagels.

1 augustus 1901

Vandaag verademing. Een heerlijke heldere droom.

Vrijdag 9 augustus 1901

Gister was ik in Haarlem bij Paultje.{...}; Hij sprak van zijn dromen.

Zondag 25 augustus 1901

Het sterk geestelijk leven was minder, geen heldere dromen maar sterk zomerleven.

5 september 1901

De heldere droom van 14 Aug. bleek echt te zijn, dus dat is een groot ding.

Woensdag 2 oktober 1901

Ik ben tevreden en goed. Maar ik had me nog te druk gemaakt, daardoor geen serene nachten en geen heldere dromen. Dan slaap ik wel fysiek goed, maar de dromen zijn niet mooi, gevecht tegen demonen, soms wakker worden met onbehagelijk gevoel enz.

9 oktober 1901

Van nacht sliep ik weer diep en verkwikkend, en had een heldere droom. Niet zeer verheven, maar echt helder.

14 oktober 1901

In Haarlem had ik twee lieve heldere dromen.

14 december 1901

Het gaat mij nu vrij goed. Het is echter wel een tamelijk sombere wintertijd. Het mooie gevoel en de mooie dromen zijn nog weg.

20 december 1901

Dezen nacht droomde ik voor 't eerst weer een weinig mooier.

Woensdag 1 januari 1902

Ik sliep van nacht heerlijk, en de dromen waren beter.

Zondag 12 januari 1902

Mijn toestand wisselt zonder duidelijke oorzaak. Soms ben ik zeer goed met mooie slaap en dromen. Van nacht dacht ik dat het goed zou zijn en zie, midden in den nacht word ik wakker met sombere stemmingen en vervolg den nacht met drukke bedriegelijke dromen. Over eten en drinken, wijn en wildbraad, festijnen met edelvrouwen, alles zeventiende eeuw. Maar ook wel iets moois, de weg van Zantvoort naar Haarlem in de zeventiende eeuw, dwars door Elswout, dat pas was aangelegd.

Dinsdag 28 januari 1902

Ik sliep van nacht goed en droomde helder.

Zondag 30 maart 1902

Toen voelde ik weer bij 't inslapen dat profetische geluksgevoel, even als voor een jaar, met symbolische dromen. Een groot paleis, boven op een berg, waaraan wij allen bouwden. De steenen schoren langs de berghelling. Ik voel op den goeden weg.

21 april 1902

Ik droomde van nacht half helder.

Zaterdag 3 mei 1902

Het gaat goed, maar ik mis nog de heldere dromen.

Maandag 7 juli 1902

Ik slaap weer mooier en beter en voel mijn geleiders weer.

Zondag 3 augustus 1902

'S avonds ging Martha en Paul naar Noordwijk en ik naar Walden. Dien nacht sliep ik zeer eigenaardig, verkwikkend, maar veel demonen.

Vrijdag 26 september 1902

Ik kom nu ook iedere week ééns bij Tindal op seance en gister vernam ik dat mijn vader mijn roepen in den slaap gehoord had.

Donderdag 23 oktober 1902

Ik was een weinig verkouden en had een vreemde droom, eenigszins profetisch, de nieuwe wereld die zich losmaakte van de oude, en mijn beschroomdheid om de luchters aan te steken op den rand van den afgrond.

3 november 1902

Van nacht had ik een mooie heldere droom en bad.

17 december 1902

Des nachts sliep ik lang en diep, eerst met lugubere dromen, later verkwikkend en mooi.

Woensdag 15 april 1903

Mijn droevigste dag was Zaterdag. Ik had een onheilspellende droom gehad. Er ontstond brand waar mijn voeten kwamen en iemand zei 'dan ben je de duivel'. En ik voelde onheil.

Donderdag 21 mei 1903

Er komen dan ineens allerlei slechte tijdingen en indrukken, overstelping van brieven en werk, een abnormale zwaarte van zorgen die ik voel als onvroom en onwaar, maar die mij tijdelijk verlamt. Dan zoek ik mijn geleider - alsof hij mij alleen liet. Mijn 'controleur' waarvan de gestorven Gerlof sprak.

Zondag 14 juni 1903

De heldere dromen zijn er niet.

27 juli 1903

Ik lees Goethe en Jean Paul, inde selecties van Georg.

Donderdag 30 juli 1903

's Nachts in de hut stoornis door den werkelooze uit Amsterdam. Ik droomde hier als een waarschuwing, geen spotdroom, maar ernstig en liefderijk.

Maandag 3 augustus 1903

Gister morgen de heldere droom waarin ik om voorlichting vroeg.

Woensdag 19 augustus 1903

Ik hoopte helder te dromen om dan te kunnen bidden. En zoo geschiedde het. Zoodat ik nu veel verkwikt ben.

Maandag 24 augustus 1903

Nacht onrustig door denken over de Kl. Joh. De conceptie is er nu. Het hoofdmotief is 'tusschen de gouden eeuwen'. Maar de ervaringen zijn: {...}; Zijn droomleven, zijn jammer en vernedering, zijn terugvinden van de weg. Nadat hij het 'feest der menschheid' heeft gezien. Zijn gelukkig werken dan.

Zaterdag 28 november 1903

Van nacht zelfs een heldere droom. Nog niet glorieus, maar toch troostrijk.

Zaterdag 30 januari 1904

Ik zal lid blijven van de S.P.R. en mijn plannen over waarnemingen in den slaap en symplastie en ideoplastie uitwerken.

Zaterdag 25 juni 1904

Ik had een helderen droom die mij versterkte.

Vrijdag 15 juli 1904

Johannes nog niet verder. Een zekere wolk op mijn stemming. Toch werkkrachtig en tevreden. Ik droomde een nacht van Henriette. Aandoenlijk. Ik vergeet niet.

27 juli 1904

Ik droomde van nacht weer van Henriette. Dat is nu de tweede maal. En op dezelfde wijze, een liefelijke herhaling van de mooiste gevoelens van mijn jeugd. Alsof ze niet weg waren.

Zondag 14 augustus 1904

Ik ben gedeprimeerd, waarschijnlijk door reactie. Dat blijkt ook uit nare dromen.

Donderdag 15 september 1904

Mevr. van Vloten is hier, het is lekker weer, ik heb een paar heerlijke nachten gehad, tweemaal helder gedroomd.

Zondag 9 oktober 1904

Eerst mooi weer, Woensdag hevige storm, terwijl ik in Noordwijk sliep. Veel visschersschepen vergaan. Ik heb slechte herinneringen aan den tocht, en droomde van nacht zeer droevig.

21 oktober 1904

Ik droomde van nacht van Dante's liefde.

Donderdag 27 oktober 1904

Ik werd eergister nacht wakker met zeer zwaarmoedige gedachten. Toen sliep ik in, had een flinke demonenstrijd, waarbij ik krachtig optrad en ze te lijf ging, en daarna volgde een heerlijke verkwikkende slaap.

Zondag 27 november 1904

De slaap was niet aangenaam zoals anders, en de heldere dromen waren droef-symbolisch. Vandaag is 't weer beter.

Donderdag 15 december 1904

Ik sliep een nacht slecht, met nare symbolische dromen, door overspanning. Nu ben ik weer rustig.

Maandag 1904 Tweede Kerstdag

{...}; Ik sliep veel van nacht, maar voelde niet fleurig en droomde akelig.

Zondag 15 januari 1905

Van nacht droomde ik van de bergen.

2 maart 1905

Ik ben nog niet zonder moeielijkheid, maar toch wonderlijk gesterkt. Ook door een heldere droom. Ook door het vast vooruitzicht om als ik 50 word, mij uitsluitend aan 't schrijven te wijden.

5 maart 1905

Een tweede heldere droom maakte mijn verheffing nog sterker. Ik was zeer gelukkig.

Woensdag 15 maart 1905

Des nachts minder goed geslapen. Ze plaagden me met droevige voorstellingen.

Zaterdag 25 maart 1905

Capri.{...}; Van nacht had ik vreemde ziekelijke dromen en ik was bevreesd. Ik dacht ziek te zullen worden.

Dinsdag 4 april 1905

Ik kreeg weer een zwaarmoedige bui. Ik herken het nu. Het begon van de winter in die dagen van spanning. De ziekelijke dromen van 25 Maart hooren er toe, want die herhaalden zich vannacht maar niet zoo erg.

Donderdag 25 mei 1905

Ik sliep onrustig en met symbolische dromen. De laatste was dat ik baadde in zee en te ver was gegaan, de volgende bank kwam niet en een sterke stroom belette me aan land te komen zoodat ik hulp riep. Zoo is het ook inderdaad, Ik ben al zoo ver gegaan als ik ten uiterste gaan kon. En nu is dit mijn groote leering: *Als men zwakke menschen zelfstandig maakt, komen ze eenvoudig onder den eersten, besten invloed, slecht of goed, maar meestal slecht.* Omdat de slechten heerszuchtiger zijn dan de goeden.

Woensdag 14 juni 1905

Wat mij vooral bedroeft is dat ik sinds mijn reis nog geen heldere dromen gehad heb. Ik schreef aan Johannes, ook aan de Levende Natuur over de uilen die we 's avonds hooren.

Woensdag 21 juni 1905

Ik heb een heldere droom gehad en ben wat beter.

Donderdag 22 juni 1905

Ik lees nu weer het Purgatorio. De Inferno uit. Dat deed mij denken aan mijn Dante gedicht. Dat wordt mooi. Ik heb nu 't volgende te doen a. Johannes III af. b. Schijn en Wezen II. c. De Kooplui, het Triltral-stakings-drama. d. Dante en Beatrice. dit alles kan vóór 1910 klaar zijn, dan c. Het boek Waarnemingen in den slaap. d. Meester Eckhart. e. Trots verbrijzeld.

Zondag 2 juli 1905

Ik heb drie stemmingen 1. Opgewekt, actief, levenslustig, alles prettig vinden, plannen. Maar ook frivoler. Slaap licht. 2. Neerslachtig, onrustig, bezorgd. Niet spraaksaam, maar in staat tot werk. Geneigd tot afleiding en gezelschap. Slaap meestal goed, tenzij 't heel erg is. 3. Ernstig, weemoedig, innerlijk rustig maar droevig. Geen behoefte aan afleiding. Niet spraaksaam. Dan komen de verzen. Slaap altijd goed. Deze laatste is de beste stemming.

Vrijdag 11 augustus 1905

Nog geen heldere dromen, nu al sinds Capri niet. Maar de laatste nachten strijd tegen demonen. Zou dat helpen?

Zondag 13 augustus 1905

Gister avond krans op Walden, en ik

werd wat beter. Maar ik sliep niet goed. Toen een kleine, heldere droom die goeds beloofde.

Woensdag 23 augustus 1905

Ik droomde weer helder.

Donderdag 18 september 1905

De mededeeling van Johannes Greeve die een phantasma van mij zag op zee trof mij. Ik weet dat zoiets méér voorkomt omstreeks den tijd van iemands dood, 24 uur er na of er vóór. Doch niet altijd. De vraag is of het een onbewuste oorzaak heeft of een willekeurige.

Maandag 18 september 1905

Van nacht was ik recht somber, zelfs in een heldere droom.

Zondag 29 oktober 1905

Lichte slaap met een abnormaal soort droomen. Van nacht zeer griezelig. Cadavers die hevig stonken, enz. Maar mijn gevoel was wel opgewekter.

Maandag 13 november 1905

Ik sliep lang en goed. Maar nog geen heldere droomen.

30 november 1905

Een allerschoonste heldere droom. Een vizioen van een menschen wereld, een landschap stad, zooals mijn fantasie ze nooit heeft kunnen beelden. Het geleek in niets op het bekende, en het was alles even duidelijk en even schoon en grootsch. Het geluksgevoel leek op dat wat ik in 1900 te Parijs voelde, maar was veel intensiever.

Vrijdag 15 december 1905

Toen museums gezien, mooie Botticelli's, Holbein's en de prachtige engel uit Daniël's vizioen, van Rembrandt. Die roerde mij ontzachtlijk. {...}; Tevens ontstond van nacht

de juiste, scherpe conceptie van een nieuw drama, dat dan zal wezen wat zoo lang vaag in mij leefde: *Trots verbrijzeld*.

Woensdag 20 december 1905

Om 4 uur werd ik weer wakker uit een korte bange droom. Ik droomde van een stuk in de Groene Amsterdammer waarin ik en mijn werk weer werd beschimpt en getrapt. En ik had precies het gevoel van vroeger, van pijnlijk verzet

en geschokt zelfvertrouwen en afkeer van deze laaghartigheden. En toen het wakker worden, en het plotseling door mijn brein schieten van de heerlijke waarheid, dat het nu alles anders was.

3 januari 1906

En in den nacht werd ik weer gezegend, door slapeloze uren met heerlijke concepties. Minnestral ontstond in mijn hoofd en voltooide zich al ver.

Vrijdag 26 januari 1906

Toen sliep ik weinig en had een akelige droom. Jelgersma met een kanker-oog. Daarop een demon, een kop, waar ik vlak bij kwam. Ik verdreef hem door mijn hoofd door hem heen te duwen, zoodat hij oploste. Daarbij dacht ik tegelijk of ik hem nu niet, met zijn kwaad, in mij opnam.

Zaterdag 27 januari 1906

Droomde van theater. Toch werd ik 's morgens met een krachtige en schoone gedachte wakker.

Leef groot en help God!

Dinsdag 30 januari 1906

Van nacht nog in sterke spanning. Ik sliep wel beter, maar had leelijke symbolische dromen. Faecaliën die overal aan kwamen. Als ik een huis uitging moest ik altijd door een stinkende, geheel vieze plee gaan, en ik klaagde over de treurige sociale toestanden van heden. Dit sloeg op het sociale werk dat mij tot allerlei nare dingen dwingt.

Zaterdag 10 februari 1906

Harrow.{...}; Nog geen heldere dromen, en van nacht weer melancholieke oogenblikken in den slaap.

Zondag 11 februari 1906

De slaap is nog niet goed. Telkens wakker, en van die scherpe dromen. Levendig en duidelijk, zonder eenige helderheid.

Donderdag 15 februari 1906

Ik sliep een nacht wat dieper en verkwikkender maar had zee ongunstige dromen, ik zag Menger, Petter, was boos en daarna teeder tegen moeder, en deed een geliefd wezen ombrengen, - een akelige opvolging. Toen werd tegen 2 uur toen ik aan 't station in Harrow zat mijn toestand op eens heerlijk kalm en gelukkig.

Vrijdag 16 februari 1906

Ik droomde van een drama 'Luther'.

Zaterdag 17 februari 1906

Ik word ongeduldig en begin naar huis te verlangen. Ik heb behoefte aan lichaamsinspanning, aan buitenwerk. De slaap blijft even vreemd, de dromen onbevredigend.

Maandag 26 februari 1906

Ziezoo! nu ben ik in goede conditie. Ik sliep een paar nachten uitstekend, en was in volle geestkracht.

Donderdag 1 maart 1906

Woest weer. Ik had een heldere droom, en bad daarin veel. Ik was echter niet goed. Ik ga op 't randje van mijn kracht.

Donderdag 22 maart 1906

Alles onder sneeuw. Nat en koud. Ik had minder gunstige dromen van nacht.

Vrijdag 23 maart 1906

Dromen nog vrij ongunstig, maar slaap en gezondheid goed.

Zondag 1 april 1906

Van nacht een sombere droom, dat ik meende mijzelf te moeten doden, en naar een middel zocht. Ik had er geen lust in, maar ik was onder de suggestie dat het moest. Emons zei het ook. Toen brak langzaam door het besef dat ik het toch niet nodig vond, dat ik leven wou, wat men ook zei. En dat was als een overwinning. Ik leefde.

Dinsdag 3 april 1906

Vreemde nacht. Kiespijn. Demonendroom waarin al mijn kracht machteloos bleek. Toch weer goede slaap en de zelfsuggestie in den droom van goede werking. Ik bad en vroeg waarom ik zoo verzwakt ben.

Woensdag 4 april 1906

Het is een vreeselijk gevoel, want het schijnt een oogenblik of men niet meer voor noch achteruit kan, en zal moeten blijven zitten tot men omlaag stort. Bij elke beweging denkt men toe te zullen geven aan die aandrang, bij mij ontzachlijk versterkt door de herinnering aan mijn droomen, waarin ik neerzweven kan. Het is geen vrees in eigenlijken zin. Maar men is niet zeker van zichzelf, en voelt het beheer over de eigen bewegingen verzwakt.

Donderdag 5 april 1906

Bellagio{...}; Ik droomde dat ik op de duinen lag, en het vrije natuurgevoel kreeg, dat ik vroeger altijd zocht op een lange wandeling. Ik schreide heerlijk uit, op de duinhelling, achter de Brouwerskolk bij Haarlem. En ik dacht daarbij aan een versje uit mijn studententijd, waarmee de studenten mij plaagden: 'ga jij maar snikken op je duinen!'

Woensdag 18 april 1906

Ik was van nacht weer niet lekker en had drukke ongezonde dromen. Van der Goes, dien ik geweldig plaagde en nazat, zoodat hij half huilend smeekte om op te houden, hoewel hij me niet zien kon.

24 april 1906

De heldere dromen zijn er nog niet, en ik heb ook nog veel sombere oogenblikken en gedachten.

Zaterdag 28 april 1906

Eergister weer drukke dromen.

Donderdag 17 mei 1906

Toen kwam een heldere droom, gunstiger dan den laatsten tijd.

Dinsdag 22 mei 1906

Ik had een prachtige heldere droom van morgen.

26 mei 1906

Vaster inzicht in de beteekenis van mijn werk. Daardoor vaster conceptie van wat ik te doen heb. Hoofdzakelijk drama. En een boek, over dromen. Misschien over Eckhart.

Dinsdag 26 juni 1906

Ik sliep weinig, en het is ongeloofelijk zooveel als er dan één nacht in mijn hoofd gevormd wordt. Alles waarover ik dacht, kreeg gestalte en leven. De werking is vizueel. Ik zie de tooneelen, waarin de karakters zullen optreden, en daardoor vormen zich de karakters.

Zaterdag 28 juli 1906

Ik had een nacht zoo goed, als ik er in jaren niet een had. Maar vol droomen. Demonendroomen en een prachtige heldere, een van de zeer goede van vroeger.

Maandag 30 juli 1906

Een bittere brief van Martha. Het was juist

dat ze is opgestoot door Betsy. Treffend aangekondigd door mijn droom van Vrijdag.

Zondag 12 augustus 1906

Ik had van nacht bijna tien uur geslapen en een mooie droom gehad.

Zondag 18 augustus 1906

Ik droomde van nacht dat ik een stuk schreef over verstand en poëzie, naar aanleiding van het vinnige stukje van J. de Boer in de Kroniek. De booze Hegelaar. Ik weet dat mijn stuk logisch in elkaar zat, geen onzin, al was 't een droom.

Zondag 19 augustus 1906

Van nacht sliep ik eerst niet zoo aangenaam, met zonderlinge dromen.

Maandag 27 augustus 1906

Van nacht dromen onder invloed van B. Ik kan dat onderscheiden, als zij invloed op mij uitoefent, en ik weet dat zij dat vermogen heeft. Maar de invloed was zacht en vriendelijk.

Zaterdag 1 september 1906

Ik moet op een of andere wijze, perceptie hebben van die oude, mij verwante, langvervlogen menschen en tijden. Het waren toch mijn voorouders. Het is een liefde-gevoel.

Maandag 10 september 1906

Een diepe slaap van nacht, maar nog geen heldere dromen.

Zaterdag 15 september 1906

Ik had niet veel maar goed geslapen, doch niet helder gedroomd.

Donderdag 20 september 1906

De personen zijn mij allen levend en krachtig. De situaties zijn geweldig. Ik zal het Reinout van Gelder noemen. Naar de zoon, die zich ook Rinaldo noemt. De oud-adellijke klank van den naam komt te pas. Ik zag den jongen heden nacht, duidelijk en levendig. In maskerade-pak.

Zondag 18 november 1906

Ik sliep wel goed, maar het ging niet weg in den slaap. Ik zag den demon die mij kwaad voorspelde en die

ik in den grond dreef. Ik moet het land weer uit, anders zie ik geen verlossing.

Donderdag 13 december 1906

Ik sliep slecht en onderging de slechte invloeden van de kamer waarin ik sliep. Dan komen de vorige bewoners met hun misère en bederven mijn slaap. Een been-operatie kwam telkens terug.

Zaterdag 15 december 1906

Ik sliep spoedig in op mijn hotelkamertje. Maar ik droomde de afschuwelijkste sensatie die ik ooit gedroomd heb. En wel deze dat ik absoluut arm en broodeloos was, en dat ik iedere cent, alles wat ik nog had gestolen had, en dat er niets meer voor me te krijgen was dan door diefstal. En de situatie was een grauw en donker wintersch moeras, met slijk en stronken, en een wanhopig ademloos jagen zonder hoop, een hijgend benauwd zwoegen zonder de minste kans op redding, en het gevoel van schuld, al zwaarder schuld, En zeer vaag de gedachte aan de goede weldoenster die ik had afgestooten. Ik werd wakker, en peinsde over dien droom. En ik voelde het verband, Ibsen's kunst, mijn eigene, bestemd die te bestrijden en te vervangen. De droom, het woedende demonen-werk, gebruik makend van elke weifeling, elke zwakte die ik toon. Mijn vijand mij fel en met duivelsch overleg en duivelsche macht aantastend waar ik mij bloot gaf.

Maandag 17 december 1906

Een nacht met tien uren slaap. Daarin de bekende gunstige droomen. Wel geen helderheid, maar een zeer duidelijke en begrijpelijke symboliek. Ditmaal weer een wedstrijd, evenals de gruwelijke wedloop Zaterdag. Maar ditmaal snel en zwevend en onder leiding van een goed vriend [Kahane]. Wij maakten een grooten omweg, naar 't Noorden, we zweefden over de duinen, een ontmoeting hadden we die gevaarlijk worden kon, een rijtuig met fraaie luxepaarden, maar ik vatte de paarden en mende ze behendig, en de overwinning was zeker. De beelden zijn niet duidelijker, maar de innerlijke sensatie liet geen twijfel.

Donderdag 20 december 1906

Nooit heb ik zoo zeer behoefte gehad aan een heldere droom, een droom waarin ik bidden kan, als nu. Ze gaven mij altijd sterkte, ze wezen mij altijd juist.

Vrijdag 21 december 1906

De heldere droom is niet gekomen.

1^e Kerstdag 1906

Ik sliep van nacht goed, en had, zoals ik voorzag het begin van een helderen droom.

Vrijdag 28 december 1906

Ik droomde van Lady Welby, die mij herhaaldelijk kuste. En van Methöfer.

Zaterdag 5 januari 1907

De droomen niet ongunstig, maar helaas geen helderheid.

Maandag 7 januari 1907

Zoete droomen van zuidelijke landen met bloemen. Geen helderheid, geen raad.

Woensdag 9 januari 1907

Tegen den morgen gunstige droomen. Ze betroffen Walden en hadden een troostrijke gunstige beteekenis. Ik was verkwikt.

Zaterdag 12 januari 1907

Dezen nacht het eerste begin van helderheid.

Maandag 14 januari 1907

Van nacht sliep ik wel goed, maar droomde voortdurend over de Eendracht.

1 februari 1907

Alle occulte verschijnselen zijn verschijnselen van soort-leven.

Zondag 3 februari 1907

Van avond vond ik in mijn droomenboek de waarschuwing van Gerlof van Vloten in 1903 voor de 'finantieele katastrofe' die dreigde, mijn geleider had het hem gezegd. 4 Mei 1903.

Zaterdag 9 februari 1907

Harrow. {...}; Dood is dis-integratie. Anders niet. Maar ook slaap is dis-integratie, en daarin zijn de droomen partieele reïntegraties. De helderheid en intensiteit van ons besef, van ons leven, berust op de volkomenheid van integratie. Dit geldt dus ook voor het Onwaarneembare/voor de soort.

Zaterdag 16 februari 1907

Zoals ik dacht, nu thans mijn besluit om Truida te trouwen onwrikbaar vast staat, nu komt de heldere droom als een zegenende en goedkeurende wenk.

Maandag 18 februari 1907

Ik droomde van nacht van de boosaardigheid van mijn vijanden, en ik weet wel wat dat beteekent. Holland is een jammerland voor me. Maar ik ben heerlijk gesterkt in Engeland. Lady Welby is een der grootste vrouwen, ras-moeders, die ooit geleefd hebben.

Zaterdag 23 februari 1907

Ik sliep heerlijk en droomde van Zuidelijke landen.

Donderdag 7 maart 1907

Ik droomde dat Hans typhus had.

Zaterdag 30 maart 1907

Dat is 't gebrekkige in Johannes' toekomstdroom. Het weten der toekomstige geslachten kunnen we niet voorzien. Dus evenmin hun bouwkunstige schoonheid. {...}; Des nachts helderheid en heftige demonenstrijd, die mij zeer veel goed deed en mij zeer opfrischte en verkwikte.

Donderdag 4 april 1907

Uit mijn droomen weet ik reeds, dat er zinnelijke aandoeningen bestaan zonder zintuigfunctie, dat dus een gelukkiger bestaan altijd verbonden is met iets wat op de ondervonden schoonheid gelijkt.

Zaterdag 13 april 1907

De nacht was eerst zeer somber, met diepdroeve stemming in den droom.

Maandag 15 april 1907

Ik droomde van nacht met gruwelijke symboliek, Martha opgesloten in een soort kist of mand, en ik bezig die door te zagen. Zij geduldig en ik nameloos ongelukkig, steeds kijkend of het bloed nu onder uit zou komen, mij verwonderend dat het niet méér was. En ook droomde ik symbolisch het nu vrij mogen uitkomen voor mijn lieve vrouw, voor de mensen.

Woensdag 17 april 1907

Ik sliep voor 't eerst diep en zwaar, maar geen helderheid.

Donderdag 25 april 1907

Van nacht in mijn slaap, conceptie van een comédie, een sprookjes- of kindercomédie, als Peter Pan, maar ernstiger en meer beteekenisvol. {...}; Het tooneel ernstig, een serieuze verwickeling, met geldzaken, fatsoen, intriges / verliefdheden, diplomatie enz. De elven daartusschen voeren hun eigen strijd, met demonen, en spelen, ongezien, tusschen en met de menschen. Alleen kinderen en verliefden vermoeden iets van de waarheid. Een groote comédie dus. De 'Vredesbeweging' was een goed thema er voor. In de 'Midsummernightdream' is dit het eerst ten tooneele gevoerd.

Dinsdag 30 april 1907

Evenmin als ik de droomscènes en demonenscènes in Johannes had kunnen schrijven als ik ze niet, ten minste ten deele, zelf echt en duidelijk gezien had. {...}; De Divina Commedia is voor een groot deel het werk van zelfbedrog en demonische verblinding. Daarom niet minder sterk en mooi. In sommige gedeelten - b.v. het begin van 't Purgatorio - meen ik zuivere Waarheid te zien, ook in de Inferno. In 't Paradiso is de verblinding het duidelijkst.

Zondag 5 mei 1907

Een heldere droom, een eerste heerlijke lentedag.

Zaterdag 11 mei 1907

Van nacht een heldere droom waarin ik bidden en mijzelf suggereeren kon met als altijd weldadig effect.

14 mei 1907

Ik dacht van morgen vrij goed te zijn, ik had ook Betsy gezien in een helderen droom. Maar mij bekreop een vreeselijke neerslachtigheid.

Woensdag 22 mei 1907

Ik sliep vrij goed, had eigenaardige symbolische droomen, niet ongunstig, - stond vroeg op, en zag het groene Walden, met de bloeiende vruchtboomen en het nachtegalengezang, aan als een die er afscheid van neemt.

Vrijdag 21 juni 1907

We spraken over de Scandinavische schrijvers. De meeste gaan achteruit zei ze. S. Lagerlöf heeft Gösta Berling in den droom geschreven, daarna is ze zwakker geworden.

Zaterdag 29 juni 1907

Stead gaf mij ook een ringetje van een vriendin van hem, mrs Morris, en verzocht mij haar in den droom te roepen, wat ik beloofde.

Vrijdag 5 juli 1907

Leelijke droomen. Een slachterij waar ik tusschen de beesten, ook geslachte menschen zag uitgestald, netjes opgemaakt, allen met dezelfde draai, om het smakelijk te maken. Ik zei 'dat gaat hier nog al kannibaalsch toe'.

Zondag 4 augustus 1907

Ik heb een lange verkwikkende nacht gehad met een helderen droom vol verrukking.

Woensdag 7 augustus 1907

Het is waar, Dante en Shakespeare zijn zwak door hun verouderde wijsheid. Er is een nieuw licht opgegaan en Nietzsche, Whitman, Shaw en ikzelf hebben er de schemeringen van gezien. En ik heb een grootsch en nevelig vizioen van de scheppingen die in dat nieuwe licht kunnen ontstaan.

Donderdag 8 augustus 1907

Ondanks een heldere droom zeer stil en neerslachtig.

Vrijdag 9 augustus 1907

Droomde eerst van Betsy, die een griezelig demonisch gezicht had. Toen van mijn jongens en Martha. Ik was met hun drieën uit, zooals vroeger, en ik stoeide met hen en liet me dragen, mijn armen om hun schouders zooals ik dat meer deed.

Woensdag 14 augustus 1907

Een gewichtige gedachte. Het verschijnsel van 'l'âme des choses' kan verklaard worden door de Soortgeest der menschen. Het collectief-bewustzijn der menschen veroorzaakt in ons die schemeringen van begrip, die plotselinge waarnemingen zonder samenhang, zonder naspeurlijke oorzaak, die soms met de stoffelijke aanwezigheid van een ring of kleedingstuk samengaan, ook aan bepaalde localiteit is gebonden. {...}; Ik kwam tot deze gedachte omdat hedennacht, toen ik op Walden sliep, de melancholie van Martha en Paul mij op een levendige manier in den droom

zichtbaar werd. Dit was niet de gewone fantasiedroom. Maar een vizioenair
gewaarworden, en toch niet helder.

Donderdag 15 augustus 1907

Een dag, gewichtig voor me door het al vaster wordend inzicht dat mijn gedachten op 't rechte spoor zijn, en dat ik vond en uitspreken zal, wat de eerste wetenschappelijke godsdienst der menschen zal worden. Ik zoek naar Naam. Zal ik Stam-ziel zeggen, of Soort-ziel, of Soort-Wezen. Ik zal wachten tot in dichting de Naam komt.

Dinsdag 3 september 1907

Van nacht de wondere, heldere droom. {...}; Ik geloof toch haast dat de droom van dien grooten sleutel symbolisch was. Deze gedachte is een sleutel op tal van geheimen.

Donderdag 12 september 1907

Hoe gelukkig en verruimd ik hier ben blijkt wel uit den droom, waarin ik droomde weer in Bussum te zijn, en het ondervond als een sombere nachtmerrie. Ik dacht: is het dan alles niet waar geweest? En toen langzamerhand de herinnering: 'ik heb toch voor langer tijd in Waldheim gehoord/ ik mag er weer naar toe.' En die verruiming toen!

13 september 1907

Mijn droom is wel een teeken van mijn toestand [zie droomboek].

18 september 1907

Ach, ik heb ook veel hartstochtelijk geschreid in mijn leven. Maar ik doe het liever zelf dan dat ik het mijn kinderen laat doen. En toch weer in den nacht die zalige troost van een heldere droom. - Betsy zou komen, maar gaf haar plan op. Zij is zoo goed en lief voor me, en deed veel. Maar telkens krijg ik weer dat denkbeeld dat zij een gevaar voor mij meebrengt. [Droom van 12 Sept.] Een booze macht, die niet zijzelf is, maar waaraan zij meer is onderworpen dan ik.

19 september 1907

Maar de droeve droom van den nacht ligt nog zwaar op me. De helderheid bracht ditmaal géén troost, en het vizioen van Martha en Hans in hun dierbaarste schijn was hartverscheurend. Hoe wonderbaar zijn deze werkingen!

17 oktober 1907

Maar de nacht was slecht, ik trachtte Broekman, mijn van ouds vijandigen buurman, uit mijn huis te drijven en ik moest het opgeven, en er was ook een tijger in huis.

23 oktober 1907

Karlsruhe. Ik lag een tijdlang wakker van nacht. En toen droomde ik een aandoenlijke droom over Martje. Ik zag haar vaag praten, alsof haar geest door te veel leed gekrenkt was, en over dorst klagen, zooals haar moeder. Toen sloot ik haar in mijn armen, in bitter verdriet, en ik riep uit 'ik kan je niet missen, ik kan je niet missen'. En ik dacht: nu moet ik Aapjen op haar beurt alleen laten.

24 oktober 1907

Van nacht droomde ik van Lady Welby dat ze beter was. Van morgen een goede brief over haar van miss Carter.

Donderdag 7 november 1907

In Frankfurt en kort daarna had ik droevige dagen vol pijn en neerslachtigheid. En toen had ik de heerlijkste dromen en nachten slaap. Hier ben ik nu bijzonder opgewekt en tevreden. Maar de slaap is goor en niet mooi. Mijn neus kwelt me weer hevig.

20 november 1907

Wij sterven af als individuen, maar al onze waarnemingen blijven als herinnering in het groote rasgeheugen bestaan. Er gaat dus niets verloren van wat wij zouden willen behouden. Ook niet ons persoonlijk gevoelen, ons geluk, onze stemmingen, onze kennis. Alleen het waarnemingsvermogen vervalt en gaat over aan nieuwe individuen. {...}; Vreemd die slechte dromen hier in huis. Ik heb hier nog maar één nacht gehad met een gunstige slaap en droom. Anders steeds bloed, fecaliën enz.

5 december 1907

Des nachts kwam vanzelf de geheele afwikkeling voor mijn geest. Dat komt altijd *visueel*. Ik zie de dingen gebeuren, en dan weet ik pas hoe het gaan moet. {...}; Het spontaan voelen leven van menselijke gestalten in me, - dus wat de Duitschers 'Gestaltungskraft' noemen - is mij voor 't eerst duidelijk geworden bij 't schrijven van de kleine Johannes II, tante Serena en Pater Canisius.

14 december 1907

En ik ben erg gelukkig in 't gezelschap van mijn lieve vrouw, dat is beter dan alléén. Ik dankte er voor, in een helderen droom. {...}; In de vizioonnaire wereld bestaan evengoed subject en object, en de grenzen door Mach gesteld. Er is ruimte - maar

ongetwijfeld een *andere* ruimte. {...}; Ziedaar dan de beteekenis van mijn slechte droomen bij Giza. Zij zet ons flauwhartig aan de deur, omdat

het te duur wordt. Ze is bang voor 'standjes van Bas'.

Woensdag 25 december 1907

Als ik dan rust en voldoening innerlijk wil hebben/ moet ik terugkeeren tot mijn groote gedachten, tot mijn Christusgedachten en mijn droomwereld. Daar vind ik innerlijke rust en voldoening. Ik weet dat mijn zoeken hier nuttig en noodig is, een weg banen voor mijn gedachten en hun uitstraling.

19 januari 1908

Vannacht eindelijk de diepe slaap, de heldere droom, en gister de gezegende somberheid en depressie.

16 februari 1908

Eergister nacht droomde ik dat mijn vader heftig tegen mij uitvoer om een fout die ik gemaakt had. De droom had het eigenaardig merk van echtheid. Aan 't ontbijt kwam het telegram dat Paul longontsteking had. Ik begreep mijn fout, - toen ik Paul Donderdag verliet, heb ik niet geausculeerd, anders had ik de symptomen zeker gevonden.

Woensdag 26 februari 1908

In mijn eersten slaap waren de demonen bezig. Een reusachtig paar waterlaarzen zag ik voor me, een griezelige spot waarvan ik de herkomst wel herkende. Maar er was geen helderheid waarin ik ze kon bestrijden.

Donderdagmorgen 27 februari 1908

Ik ben echter gezond en at een stevig ontbijt, grape fruit, porridge, twee worstjes met puree, bruin brood met jam. Ook slaap en droom was gunstiger.

Zaterdag 14 maart 1908

Ik sliep goed. Hoewel met slechte dromen. Als waarschuwingen, dat ik mijn geest ontzien moet.

Maandag 16 maart 1908

Gister morgen had ik vrij goed geslapen, met beter dromen, voorjaars bloesemboomen en veel teedere verlangens. Ik was frisch en klaar voor mijn rede.

Zaterdag 28 maart 1908

Maar ik begin sterk naar mijn terugkeer te verlangen. Dromen vervolgen me.

Woensdag 1 april 1908

Ik ben blij. Ik heb een slaap met gunstigen

droom gehad, helderheid. En ik vertrek over-overmorgen weer naar mijn dierbaren.

Woensdag 8 april 1908

Elken nacht droom ik van haar, dat ik thuis ben, en haar bij me heb, en dan is het toch niet bevredigend, iets droevigs is er in.

Donderdag 9 april 1908

Ik herinnerde mij ook van nacht dat ik eens, een paar jaar geleden, zeer levendig van Amerika droomde. En ik herinner mij nog duidelijk het stemmings-sentiment er van. En dat komt merkwaardig met de nu doorleefde werkelijkheid overeen. Alleen weet ik zeker dat ik toen van de groote steden in 't midden van Amerika droomde, in 't Middle-West. Dat moet dan nog komen.

Vrijdag 10 april 1908

Mooi weer, maar hooge zee. Een prachtige heldere droom. Wat zou dat beteekenen? In deze onbekendheid met wat er omgaat is het mij zulk een raadsel. Het is altijd een goed teeken. Maar het kan ook een troosting beteekenen voor wereldsch verdriet, dat onvermijdelijk is.

15 april 1908

Ik droomde dat mijn liefste en ik zelfmoord wilden plegen en cyaankalium kochten. En toen zei Gorter dat het jammer zou zijn, en dat het leven toch nog mooi was om te leven. En toen hoefde het niet meer en bleven wij leven.

Zaterdag 18 april 1908

In den nacht had ik weer de eigenaardige abattoir- en snijkamerdroomen. De beteekenis daarvan ontgaat me. Maar het is ongunstig.

Zaterdag 25 april 1908

's Nachts, terwijl ik over Hans lag te tobben, kwam 'de Nacht-bruid' in mijn geest. En dit boek hoop ik nu te gaan schrijven. In dezen vorm, de eerste persoon, in de fictie van een auto-biografisch gedenkschrift, meen ik het meest vrij te zijn om alle waarheid die ik voorhanden heb te uiten.

1 mei 1908

Ik had vijf nachten in mijn oude bed geslapen, en voelde de somberheid wijken en ik had geen griezelige dromen gehad, zelfs een begin van helderheid. Maar hedennacht, voor 't eerst weer

in het nieuwe bed in ons huisje, weer een echte droom, een derde klasse spoor-coupé waarin een slachterij was, en ik zat naast een week, koud, dik varkenslijk, zoodat ik de kou dóór en dóór voelde, en van boven droop bloed en vuil op me.

3 mei 1908

De dromen zijn beter geworden, hoewel nog niet mooi.

Woensdag 6 mei 1908

Sints het vertrek van Martha en Paul naar Engeland is werkelijk alles beter geworden. Ook slaap en droom.

14 mei 1908

Guernsey.{...}; Ik droomde wel niet slecht en sliep goed. Ik droomde van een telegram van Else, met het woord 'gunstig' en '19 October' er op. [zie 3 Juni]. Maar dat houd ik voor bedrog. Toen zweven in den droom, de verheffing. Dat is een voorbode van helderheid.

Zondag 24 mei 1908

Gisteren droomde ik zeer aandoenlijk van Martha. Weer dat ze zoo gebukt ging, ineengebogen, als haar moeder, en dat ze vage dingen mompelde, als iemand die door veel leed kindsch is geworden. En ik noemde haar 'lieveling' en deed mijn best haar te helpen en te troosten met hartstochtelijke teederheid. Het was hartverscheurend en maakte mij diep-droevig. Ik droomde ook van Paul.

Vrijdag 29 mei 1908

Heden voor 't eerst weer helder gedroomd, maar vreemd en donker.

5 juni 1908

Na een helderen droom van nacht is mijn werklust weer verbeterd.

Maandag 7 juni 1908

De Nachtbruid is ook nog maar een voorloopig boek.

Zaterdag 13 juni 1908

Wonderlijk merkwaardig was het onmiddellijk weer terugkomen van de angstige en vieze droomen in dit bed. Op de geheele reis waren ze weggebleven, en was de slaap van liefelijken aard. Toch sliep ik nu ook zeer goed en verkwikkend, maar er

kwamen weer wilde dieren en faecaliën. Het is ontwifelbaar dat hierop niet de individueele toestand maar de omgeving van invloed is.

Donderdag 2 juli 1908

's Middags dronk ik thee bij Loes Kann en was blij te hooren dat ze met Jones getrouwd is, de jonge psychotherapeut dien ik er al vaak ontmoette. Hij heeft interessante gedachten en lectuur en sprak mij over Freud, dit alleen is de moeite van mijn reis waard.

2 augustus 1908

Droomen te levendig, niet helder.

9 augustus 1908

De merkwaardige droomtocht naar de 'hoogere menschen'. Het *licht* was daarbij wegwijzer.

Donderdag 27 augustus 1908

Het sterven zal dus werkelijk gelijken op een ontwaken. Want het eigenaardige van den droom is vooral gebrekkige, verwarde, en onjuiste herinnering, - en het ontwaken beteekent: beter, wijder, dieper herinnering, waarin de confuse droomherinnering bovendien begrepen is. In den gewonen droom gelooven wij niet aan een ontwaken, en begrijpen wij den waaktoestand volstrekt niet.

3 september 1908

Ik had laat in Zola zitten lezen, l'Inondation, en dacht stellig geen goede nacht te hebben onder die omstandigheden. Maar ziet! de nacht was met zachte lieflijke slaap, zooals ik die in 't huisje op Walden niet had en niet-onaangename droomen. Voor mij een bewijs dat uiterlijke omstandigheden die men gewoonlijk als oorzaak noemt niet met den aard van slaap en droom te maken hebben.

8 september 1908

Mijn droom van 't geld van Odo verleden jaar is uitgekomen.

9 september 1908

Getroffen door de gestalte van Euphorion, met zijn beide ouders, waarvan de beschrijving mij zoozeer deed denken aan mijn droomtafereel. Ook zijn wijze van zweven.

22 september 1908

Er kwam een droom-geluk in me, een vreugde in 't bestaan zooals dat in droomen alleen kwam. Een gewaarwording die ik wel ken, uit enkele momenten [zooals in Alderney] maar die ik niet verwachtte dat zich in stijgende mate en met lang aanhouden zou voordoen. Maar het was den ganschen morgen zoo. {...}; Het rechte er van is niet in woorden uit te drukken. Het sluit zich nauw aan aan droomen, en beteekent een overwinning van alle doodsrees, en een toename van genietingsmacht.

Dinsdag 29 september 1908

Het bleef natuurlijk niet zoo mooi inwendig de vorige dagen. Maar toch is het nu vandaag ook weer zeer goed. De droomen zijn ook vaak in de goede richting, hoewel niet van de hoogste soort.

4 oktober 1908

Ik las R.L. Stevenson's essays 'a Chapter on Dreams' en vond kenmerkend het zien aan de droomhond dat hij tot de demonensfeer hoorde, 'hellish' was. En dan de droom met de moord en de vrees voor ontdekking. Tot een poging om besef te behouden schijnt S. niet gekomen te zijn.

2 november 1908

Ik verlang innig naar mijn lievelingen thuis, mijn ongeboren lieveling ook, waar ik al zoo heerlijk van gedroomd heb.

21 december 1908

Van nacht overdacht ik dit, dat als de natuurwetten de levensverschijnselen van de hoogste Godheid zijn, dat dan ook het dagleven dichter bij God is dan het nachtleven. Want in het dagleven alleen kunnen wij ze in hun vastheid en regelmaat observeeren. Daarentegen *voelen* wij de Godheid meer direct in het onzinnelijke leven. Maar wij werken niet in zijn levens werking. In den droom schijnen de natuurwetten van het waakleven niet te gelden. {...}; Midden in mijn somberheid en lugubere gevoelston, waardoor ik alles, ook Amerika, leelijk zag, bracht mevrouw Schipperein die al meer met haar droomen en ahnungen een rol in mijn leven speelde, een zonnig vizioen. Ze had een jaar geleden van mij gedroomd, dat ze mij in Haarlem tegenkwam in een grijs zomerpak en een stroohoed, met een allerliefst meisje aan de hand. Toen ze vroeg wat dat voor een engelachtig kind was had ik gezegd: 'dat is mijn dochttertje.'

Dinsdag 29 december 1908

Het waaklijf op zich zelf is volkomen ongevoelig, zooals blijkt in narcose en in slaap. Het is alleen de *oorzaak* van pijn, als het astraal-lijf [droomlijf, ziel-lijf] er mede verbonden is. {...}; Het schijnt mij een prettig vooruitzicht, behalve mijn artistiek werk, de psychologische studies weer op te vatten, en dit vak nog nu en dan iets grondig wetenschappelijks te leveren.

30 december 1908

Ik overdacht nog de juistheid dezer opvatting van pijn als astraal-lijfconcentratie, en van slaap, narcose en flauwte als scheiding van astraal- en waaklijf. {...}; Daarmee stemt overeen het optreden van heldere dromen [Reïntegratie van 't astraallijf] bij diepe slaap en gezond waaklijf.

Donderdag 31 december 1908

Van nacht een lieve zomer-heimwee-droom.

1 januari 1909

Van nacht een heerlijke droom over Indië. Niet helder, maar vol mooie landschappen, zeegezichten en heerlijke bloemen.

2 januari 1909

Heden middag in 't ziekenhuis een gesprek met Dr Hammers over de narcose en bewustzijns-toestanden. {...}; De droom ontstaat dus, zooals 't meest waarschijnlijk is, *na* het geluid. Maar de zins-indruk van het geluid wordt door het waaklijf eerst *na* den droom aan het astraallijf medegedeeld. Meer en meer zie ik ook in dat het verschil tusschen bewust en onbewust alleen een kwestie van geheugen en herinnering is. Onbewust = oneindig klein herinneringsvermogen. Gradatie tusschen onbewust en bewust, naar de mate van herinnering, tot oneindig-groot, volmaakte herinnering, God, het eenige volmaakte geheugen, verleden en toekomst geheel omvattend. Maar dat geheugen omvat ook alle indrukken van wat wij onbewust noemen.

Maandag 11 januari 1909

Gister avond schreef ik de Nachtbruid af. {...}; Het boek is een soort noodgebouw, waarin ik het kostbaarste onderbracht.

Zondag 17 januari 1909

Ik sliep heerlijk in den nachttrein en

droomde nog al merkwaardig. Vooral de sterke impressie van Truida's lieve gezicht en de onuitsprekelijke heerlijkheid die ik er bij gevoelde. Dat deed me denken aan de Nachtbruid.

Zondag 24 januari 1909

Ik sliep lang, en droomde eigenaardig van een stuk of artikel, waarin het schoone niet dóór wou komen, hoewel 't er in was.

Maandag 8 februari 1909

Slapen kan ik nog wel af en toe, van nacht in het ergste geslinger droomde ik heerlijk van groote witte en paarse bloemen die ik zocht op de rotsen aan den Rijn.

Woensdag 10 februari 1909

Ik ben niet bestand tegen de realiteit van mijn imaginatie - mijn lijf - zenuwgestel, wil niet mee. Vroeger ging het nog,- maar nu heb ik 'lost my nerve'. Vreemd is daarbij dat ik uit een ellendige, gedeprimeerde, angstige, nerveuze toestand in den slaap plotseling in liefelijke dromen overga. Dit bewijst dat mijn gestel niet *diep* is aangetast. Van nacht droomde ik erotisch, maar rustig, behagelijk, verkwikkend.

Vrijdag 12 februari 1909

Ik droomde veel, niet ongunstig. Alleen maakte ik mij wat boos op een juffrouw [vriendin van Martha[?]] die mij een 'bok' noemde. Merkwaardig is de totale scheiding van droom en werkelijkheid. Er is niets in mijn droom wat herinnert aan de aangrijpende werkelijkheid waarin ik leef. {...}; Men kan zeggen: zorg zooveel mogelijk dat je geen vrees krijgt. De afwezigheid van alle vrees maakt de dromen zoo heerlijk. Er is ook vrees in dromen, maar dat is een demonische angst die verdwijnt en gemakkelijk overwonnen wordt.

Zaterdag 13 februari 1909

Ik sliep goed, hoewel de dromen iets ongunstiger waren, vermoedelijk onder wat digestie-stoornis. Duidelijk demonisch. Vreemd dat die hevige stoornissen van storm en zeeziekte niets geen invloed hadden op den droom, en een weinig zwaar eten wèl.

Dinsdag 2 maart 1909

Ik droomde van mijn lieve vrouw, en zag haar gezicht in mijn bed, en haar gestalte onder de dekens. Dat was

heerlijk. Uit mijn dromen blijkt dat mijn lichaam sterk onder invloed van fysieke neigingen is. {...}; Ik sprak Zondag voor de Y.M.C.A. over psycho-therapie.

Vrijdag 12 maart 1909

De twee dagen een vreemde droom, vol grillige en ook mooie aandoeningen.

Maandag 29 maart 1909

Er is geen spoor van helderheid in de dromen.

Maandag 5 april 1909

Van nacht de eerste zweem van helderheid. Nu zal 't wel komen.

Woensdag 7 april 1909

Ik sliep diep en heerlijk, maar had vuile faecalie-dromen, de demonen zijn bezig, en ik kan ze in de verste verte niet bereiken. Maar er is geen kwaad bij, ik ben rustig en tevreden. Vooral omdat ik morgen vertrek.

Vrijdag 9 april 1909

Kansas City. {...}; Ik ben zeer gelukkig en tevreden. De dromen zijn nog altijd hetzelfde. Het is nu duidelijk een vijandige invloed. Er is een bepaalde figuur in mijn droom/ een man, die mij haat en fel tegenwerkt, hopeloos vijandig. Maar het laat mij volkomen gerust.

Dinsdag 4 mei 1909

Aan boord Nieuw-Amsterdam. {...}; Merkwaardig dat ik in dezen ganschen tijd geen enkele heldere droom heb gehad.

Woensdag 12 mei 1909

Nu komen de inzinkingen. Van morgen was ik lusteloos, onmachtig tot werken, neerslachtig, met de neusprikkel die ontstemt. Daarbij, merkwaardig genoeg, weer intensiever dromen, met bloemen, en mijn liefste. En ook mijn kindje. Maar dat

was demonen-bedrog. Toch heb ik deze droom-sensaties niet gehad sinds de sombere dagen op de Statendam.

Zaterdag 15 mei 1909

De droomen zijn nog vuil en griezelig.

Zondag 16 mei 1909

Van nacht weer een bange droom. Ik was

door dominees ter dood veroordeeld en stond op de wagen gereed voor 't schavot, al de dominees rondom me. Duidelijk het enge gevoel: 'nu is het werkelijk zoo, nu gaat het gebeuren.'

Woensdag 2 juni 1909

Van nacht voor 't eerst een heldere droom. Na een half jaar uitblijven. En van morgen de brief van Helen die haar spel verraadde. Het is zulk een wonderbaar samentreffen, dat de wijzing nu wel voor ieder duidelijk zou zijn. En toch komt er altijd nog een element van twijfel. Zooiets als: het is te mooi, het kan niet. Maar verbindt dit met de berichten van Kennedy, en dan is het toch wel al te duidelijk. Helen's 'flashlight' is 'out' schrift ze.

Maandag 7 juni 1909

Van morgen ben ik tot niets in staat als tot lanterfantten, droomen in de zon.

Dinsdag 24 augustus 1909

Gister lezend in Spitteler kwam het bij mij op hoe eenvoudig de verklaring is van den invloed aller booze machten op onze droomen, daar Spitteler Asklepias zoo juist laat zeggen: 'Drum müssen wir im Schlafe, wo der Geist die Beute des fremden Willens ist - wir können dieses heute - mit kundgem Handgriff ihnen die Gedanken stehlen und das Erinnerungsvermögen weg befehlen.' Alleen door deze juiste zeggung door den dichter wordt duidelijk, dat niet alleen Suggestie in Hypnose, maar elke vreemde wil in den slaap machtig is over den geest, en de herinnering kan vervalschen. Dit doen de demonen bij 't droomen.

2 oktober 1909

In een drukke herrie en rommel met het verhuizen naar 't groote huis {...}; En ik slaap er goed, nadat den eersten nacht de demonen hun streken beproefd hebben. Een griezelige droom, waarin Hugo verpletterd werd tusschen Aletrino en Jacob van Lennep. Maar het was merkbaar een demonenstreek. Ze schijnen toch wel aan bepaalde localiteit gebonden. In mijn hut had ik er nooit last van, en de eerste nacht in het nieuwe huis wèl. Maar nu is 't over, en ik voel er mij niet ontevreden.

10 oktober 1909

Aan boord Rijndam. {...}; Veertig dagen zal ik dit jaar op zee zijn, veertig van de 365. Maar er is toch een innerlijk licht dat mij troost. Telkens breekt het even door. De nachten zijn

goed, de dromen gunstig. {...}; Herinneren is een gewaarworden van het blijvende. Het eeuwig zijnde wordt door ons, herinnerend of vóórvoelend, waargenomen. Herinneren is dus een begin van Goddelijk waarnemen, omvattend al wat is en was.

11 oktober 1909

Heden weer harde wind en hoge zee. Ik sliep heerlijk van nacht en had een wondermooie droom, over een ideaal-Japan. Opmerkelijk zijn die mooie en bekoorlijke dromen op zee, waarin al de schrik van het zeeleven weg is. Maar de ruwe werkelijkheid maakte me weer nerveus.

Dinsdag 12 oktober 1909

Ik droomde van een sterk man die naast me stond, en me tegen den wand drukte zoodat ik dacht te stikken. Maar er kwamen ook weer prachtige berg-landschappen, vizionnair. En ik had weer die wonderbaar liefelijke overgang, van de waakangst in een droomidylle. Onder het schudden en kraken van 't schip was ik op eenmaal in den droom, en wandelde op het veldje achter 'de Lelie', en plukte groote, zoete bramen. Dat was weer die tooverachtige overgang, zooals de bloemen aan den Rijn, die ik plukte, slapend op de Statendam.

Vrijdag 15 oktober 1909

Hevige storm. De hevigste die ik nog meemaakte. Ik schaakte gisteravond, het was toen stil weer en ging om half twaalf slapen. Ik sliep heerlijk en verkwikkend, met mooie erotische - maar niet lascieve - dromen. Er was iets zeer moois in.

Dinsdag 19 oktober 1909

De dromen waren buitengewoon gunstig. Lange helderheid, hoewel zonder hooge elatie. Maar ik voelde van morgen krachtig, en door Christus gesterkt.

Woensdagmorgen 27 oktober 1909

Ik droomde van nacht ook griezelig. Mijn broeder Johan was in 't spel, en Betsy. De lieve gestalte van mijn vrouw kwam even.

Zondag 7 november 1909 Boston

{...}; Ik zit in Dole's studeerkamer. Er is iets zeer Zondagsch en ietwat saais en doodsch in de omgeving. Maar daarbij ook weer vredig en ernstig. Het eigenaardig gevolg was dat ik van nacht een heldere droom had, wat me nog nooit

in Amerika gebeurde. Ik droomde van mijn gastvrouw, een beminnelijke stille oude dame. Ze raadde mij af een fooi te geven. Ik zag ook nog andere mensen o.a.H. de Booy en zijn vrouw. En ik kon niet goed herinneren waar ik sliep. Ik dacht ergens aan den Rijn. Op 't laatst begon ik herinnering te krijgen en dacht dat ik in Engeland was. De Booy sprak toen van 'Rye' en ik herinnerde dat ik daar in de buurt was [Greenwich ligt vlak bij Rye] maar ik dacht meer aan Engeland dan Amerika. Ik vroeg ook waarom het erotische nog zoo vaak in heldere dromen kwam. Gister had ik eenige versregels geschreven en ik droomde het sentiment, de innigheid ondanks verre afstand.

8 december 1909 aan boord Baltic

Nog steeds ben ik somber, en haat ik dit reizen en dit zeeleven. Hoe onbeschrijfelijk snak ik naar huis. Het blijkt wel uit mijn dromen. Altijd weer mijn lieve vrouw en haar nabijheid.

Zaterdag 11 december 1909

Alles hangt af van ons geloof aan het Leven van alles om ons heen en aan de onverwoestbaarheid van ons eigen Leven. Dan is er niets wat ons kan ontmoedigen. Buien van depressie zijn als slaap nachten en slechte dromen of ziekten - ze bewijzen niet dat iets verloren is, omdat het tijdelijk uit 't gezicht was.

12 januari 1910

Darmstadt. {...}; Teniers is bijna altijd demonisch. Er is demonisme tot in zijn kleuren. Hij *kent* het demonenrijk, zoo goed als ik. En Griffier kent mijn dromenrijk. Een wonderwerkje is het kleine schilderij.

Woensdag 16 februari 1910

Van nacht was de slaap verkwikkend, hoewel licht, maar vol aankondigingen en zwevingen. Veel over mijn vader. {...}; Het gehalte van mijn dromen van nacht gaf vooral mij rust.

Dinsdag 22 februari 1910

Gelsenkirchen. {...}; Toen had ik een zeer mooie, zegenrijke heldere droom. Onbeschrijfelijk mooi. Ik verlangde, voor 't eerst, los te zijn, los uit mijn eigen lichaam om in die heerlijkheid te kunnen blijven. Dit was zoo allerduidelijkst een beloning, een zegenende wenk.

Zaterdag 2 april 1910

Vandaag kwam in mij op, hoe de psychologische verschijnselen van het 'dubbel-ik' in verband kunnen gebracht worden met het bestaan van ons 'droomlijf'. Als de slapende mensch zich gedeeltelijk reïntegreert tot een nieuwe persoonlijkheid - zoals bij somnambulen - dan is die persoon misschien meer uit het 'droomlijf' gevormd. En wel daarom, dat zij meer macht heeft over sommige functies b.v. het genezen. Ze heeft meer plastisch vermogen. Ideoplastie, persoonsverdubbeling, droomlijf - drie nieuwe begrippen die op verband en beschouwing wachten.

Vrijdag 8 april 1910

Tina Pfeiffer had gedroomd dat Evert kwam en onder bescherming van goede machten staat. En dat ik het onmogelijk schijnende mogelijk zou maken.

Zondag 10 april 1910

En dan kan ik trachten een wetenschappelijk werk over nieuwere psychologie te maken. Over het droomlijf, de ideoplastie, en het onwaarneembare.

Vrijdag 22 april 1910

Eindelijk las ik de manifestaties van Myers en verheugde mij in zijn gezegde, ontwijfelbaar van hemzelve 'no poppies grow on the Elysian shore'. Er wordt *niets* vergeten. Zoo was ook mijn intuïtie.

Vrijdag 13 mei 1910

Ze {Tina Pfeiffer} had gedroomd dat ik mijn dochter Melusine noemde. Dit beteekende een water-godin, en volgens haar heeft het water een kracht die uiterlijk succes veroorzaakt. Dit scheen mij alles wat midden-eeuwsch fantastisch.

Woensdag 8 juni 1910

In melancholie verzwakt of verdwijnt het normale lichaamsgevoel, hoewel alle organen gezond zijn. Ze schijnen buiten werking te zijn. Dit schijnt te wijzen op slechte connectie tusschen astraal-lijf en waaklijf.

Vrijdag 10 juni 1910

Vannacht sliep ik voor 't eerst sinds langen tijd met helderen droom. En mijn geest is ook zeer rustig en vredig. {...} Hallucinaties beteekenen een scheiding tusschen somatisch en astraal-lijf - waardoor demonische tusschenkomst mogelijk wordt. -X. observeerde b.v. dat de meubels in een kamer malle gezichten kre-

gen en met elkaar gingen worstelen, enz. Daarbij was hij niet bang, goed bij besef, het amuseerde hem. Men kan alle abnormale, toxische symptomen vergelijken met sommige droomfenomenen. De droomdesintegratie, hoe normaal en natuurlijk en veilig ook, vertoont alle abnormiteiten van toxische waanzin. De emotioneele excessen, de demoralisatie, de oordeels- en geheugens-vervalsching. Bij dit alles heb ik 't besef dat de hypothese die in de geheele psychologie een revolutie en nieuwe klaarheid zou brengen, niet ver van mij af ligt.

Woensdag 22 juni 1910

De stoornissen bij een neuropaath zijn op te vatten als anarchie, gebrekkige en verbroken organisatie. Het diepste Zelf heeft het centraal beheer verloren. Het wordt meestal als 'Wil' aangeduid, - maar er zijn ook andere groepeerings met 'wil' in het menselijk wezen mogelijk. Het droomlijf heeft ook een wil, maar een slecht beheerde, serviele of woeste wil. Het beheerende Zelf, de legitieme centrale macht is die, die met het oerverstand, het ras in nauwst verband staat. In dit diepste zielecentrum behoort alle beheer te berusten. Het wezen kan zich echter splitsen in verschillende persoonlijkheden, elk met eigen impulsen, die 'wil' kunnen heeten. De 'vrije' wil is die welke met het goddelijke 't nauwst samenhangt, dus met het algemeene, het ras, of den Kosmos. {...}; Het somatisch lijf is geheel en al dierlijk-kortzichtig, laag, roekeloos, indecent. Het droomlijf is vooral gepassioneerd, onbeheerscht, serviel en heftig.

30 juni 1910

Ik zou een driedeelig boek kunnen maken waarin ik de ideeën neerschreef die later voor anderen een richtlijn kunnen worden. I. Filosofisch. Over Significa, het onwaarneembare. De menschstam Jezus. De Dichter. Het genie. II. Psychologisch. Het psychisch en somatisch lijf, de ideoplastie. Suggestie/neurose. III. Sociologisch. De omzetting der maatschappij.

Zondag 31 juli 1910

Ik las weer in Freud, en mijn vroegere antipathie en verontwaardiging werd nog sterker. Deze man meent een voorganger te zijn die zich van het materialisme bevrijd heeft. Maar hij is veel erger dan de materialisten. Want de fout het hoogere uit het lagere af te leiden begaat hij in veel heviger en gevaarlijker mate. Hij bewijst dat de materialistische waan niet enkel aan het stofbegrip gebonden is. Dat men kan erkennen dat wij enkel geest zijn

en dat de geest het lichaam beheerscht - en onderwijl toch een gruwelijke filister zijn. Het komt veel meer aan op dichterlijkheid dan op wijsgeerig inzicht. Freud bekommert zich absoluut niet om fijnere of hogere gevoelens - met een brute plompe grofheid viviseceert hij zijn slachtoffers - quasi om ze te genezen. Een cynische, ploertige geest - materialist of niet.

Dinsdag 30 augustus 1910

Langsamerhand denk ik mij beter in in den toestand na 't sterven, zoals ik die nu reeds des nachts af en toe bereik. De vrijheid, de rust, het gelukkige volmaakt onbezorgde waarnemen, zonder eenige vrees, voor wat ook - dat alles moet al verwonderlijk heerlijk zijn. En dan te weten dat alles doorstaan is - en het rustige zoeken naar nieuwe mogelijkheden en begrip.

Dinsdag 13 september 1910

Maar ik droom elken nacht gunstig. Dezen nacht droomde ik in verband met Sirius, hoe ik magische krachten had en die dan anderen ook leerde.

Woensdag 14 september 1910

Weer dezelfde droom. De nachten zijn heerlijk, de dagen vol zorg en mismoedigheid. Ik droomde hoe ik de zweefkracht demonstreerde, toonde hoe hoog ik vliegen kon, met welke beperkingen.

Zaterdag 17 september 1910

Weer een boekje van een Freudianer gelezen. Het is een ziekte. Een psychose van psychiaters... Freudisme. En met hun zieken geest wroeten ze in de zielen van ongelukkige zenuwlijders en verspreiden de ziekte, als een besmetting.

De weifeling van Hamlet om zijn vader te wreken verklaart deze man, door het 'onbewuste' besef van Shakespeare dat elke man eerst op zijn moeder verliefd is. Daardoor voelt Hamlet een zekere verplichting tegenover de moordenaar van zijn mede-minnaar, zijn vader! Dit is gedrochtelijk, demonische onzin. Zuster Molzer een Freudistisch besmette verpleegster behandelde een kind 'psycho-analytisch'. Het kind braakte na 't gebruik van spuitjes. En de verpleegster 'genas' het kind door het, al uitvragend, te laten bekennen dat het aan de kindertjes in de kool dacht, en daarvan misselijk werd. Dit is wel 'grober Unfug'.

Donderdag 13 oktober 1910

Dresden. {...}; Hedennacht een lange, mooie heldere droom. Juist zoals ik verwachtte na de zweefdroomen. Ik droomde eerst van mijn lieve vrouw, en dat ik al thuis was, en bedacht: ik heb mijn werk niet afgedaan. Toen begonnen landschappen, en de zonneshijn en het geluk.

Dinsdag 15 november 1910

Nikolassee. Van nacht weer een helderen droom, hoewel kort.

Zaterdag 16 december 1910

Van nacht een heerlijke heldere droom.

Dinsdag 27 december 1910

Het droom-tafreel van Torribio, maar dan in diepe ernst. Ja, als ik dat bereik, dan zal ik waarlijk tevreden kunnen sterven.

Vrijdag 27 januari 1911

In waanzin is niets wat er ook niet in den gezonden geest is, maar de verhoudingen zijn verstoord. De argwaan, de droomerigheid, de slechte controle over gedachtenreeksen - ideeënvucht - komen alle ook bij den gezonde voor. Maar bij den waanzinnige is er onvoldoende centralisatie - even als in den droom. De droom is bij elk onzer waanzin, tenzij het een heldere droom is.

Maandag 6 februari 1911

Gisteren las ik *Crime et Châtiment* van Dostoiewski. Ik had het nooit gelezen, maar het was toch alsof ik het herlas, zoo goed had ik het boek leeren kennen door de enkele gesprekken en besprekingen er over. Hoogst interessant was voor mij het feit dat ik, na deze lectuur, dezen nacht de mij bekende droom had waarin ik meende een moord gepleegd te hebben. Die droom heb ik vele malen gehad, met alle angsten en zorgen er aan verbonden. En de nauwkeurige schildering van den toestand in het boek bracht dezelfde droomsensatie te weeg. Ik droomde dat ik mijn oude tante vermoord had. Dit is zoo merkwaardig, juist omdat het zoo voor de hand ligt. Want droomen doen dat meestal juist niet. En vreemd genoeg, de heele sensatie, de gansche nacht was wat ik 'gunstig' noem. Het was niet bijzonder akelig/ het bedrog was machteloos, de moordwaan trok weg en ik was blij en goed tegen den

morgen, met allerlei lieve aandoeningen in den droom. Voorjaar en feestelijkheid.
Men

zou zeggen de moordlust, moordwaan, moordzucht is een bepaalde demonische aberratie, door Dostoiewski nauwkeurig vastgelegd. Daarop door mij in den slaap weer gevoeld, maar door mijn innerlijk triomfant besef als demonisch erkend en overwonnen. Het liet geen sombere indruk na.

18 februari 1911

De dromen zijn steeds mooi en liefelijk.

Maandag 20 februari 1911

Dat Raskollnikoff tot den moord werd gedreven door een zinnelijken drang, begrijpt hij niet. Terwijl de schildering van den sexueel zinnelijke veel onvollediger is. Alleen de droom over het vijfjarige kind dat in een cocotte verandert is zeer goed. Echt demonisch. Terwijl zijn artistiek instinkt aan Rask. zeer terecht kort voor den moord een typische teedere wreedheids-droom - van het gemartelde paardje - doet dromen. Shakespeare en Dostoiewsky, welk een mooi tweetal voor een studie.

Vrijdag 5 mei 1911

Bij Gutkinds verdiepte ik mij weer in de nieuwe mechanica en het betrekkelijkheids-beginsel. Ik was er zeer van vervuld, en van nacht droomde ik er van. Vooral treft me de eigenaardige wijze waarop ik intuïtief de zaak begrijp, en aansluit aan mijn eigen weten.

Maandag 8 mei 1911

Ik droomde helder en innig van mijn lieve vrouw.

Zaterdag 10 juni 1911

Ik droomde van Paul en van Lady Welby. Hij was vroolijk en hersteld.

Donderdag 22 juni 1911

En als ik voel niet in de goede richting te gaan word ik terstond gedepriimeerd. Een wonderlijke combinatie van mijzelf niets te gevoelen, al mijn fouten en zwakten voortdurend te bedenken - en tevens het besef van bittere miskennis, daar ik toch altijd waarachtig en eerlijk gewerkt heb. Zelfs de dromen waren slecht. Over krankzinnigen, en een gesticht.

Donderdag 27 juli 1911

Ik droomde van een vers-regel die ik aan een of andere filister vertelde, blij als ik was dat er weer verzen kwamen.

'Des Lijdens maat wordt langzaam vólgemeten.'

Vrijdag 15 september 1911

Overigens ben ik goed en gezond, maar er is toch nog schaduw, hoewel minder dan dezen zomer. De droomen zijn niet gunstig.

Zondag 1 oktober 1911

Na die treurige avond eergister, had ik een prachtige, troostrijke droom.

Maandag 16 oktober 1911

Het blijkt nu, dat Bergson 'Conscience' als het alles-scheppend beginsel noemt. Dat bevredigt als waarheid. Maar onduidelijk is wat hij bedoelt met zijn oogenblikken van 'vrijheid' / van 'zelf-bezinning' die zoo zeldzaam zijn. Want hij zegt dat men dan 'toegespitst' is - hij spreekt van 'une pointe' - tot actie. Terwijl men juist zou denken aan contemplatie. Hij noemt het tegenovergestelde 'rêver', zich verstrooien, disintegreeren. Meent hij de dichterlijke extase, de inspiratie?

Zondag 22 oktober 1911

Mijn droomen waren in Frankfort zeer ongunstig. Ik vrees dat dit dezelfde beteekenis heeft als vroeger mijn ongunstige gewaarwordingen en droomen bij Else Otten, bij mevrouw P. en bij M.V.- namelijk dat Frau Ella Geldmacher in gevaarlijken toestand is, een prooi van demonen, een voorbeschikte voor waanzin.

Woensdag 15 november 1911

Clara bracht mij naar den trein en vertelde dat ze een heldere droom gehad had, waarin ze de demonen verjoeg, en daarmee hun griezelen en angst verdreef. Ze voelde daarna de verkwikking, evenals ik. Toch had ze de Nachtbruid nooit gelezen. Ze is eerst achttien jaar.

Maandag 18 december 1911

Een bizondere aversie voel ik tegen de school van Freud. Dat is voor mij wel het toppunt van antipathieke medische wetenschap. Alle medische wetenschap is mij antipathiek geworden - er kleeft iets extra leelijks, lugubers, doodschen en dufs aan, - maar de leer van Freud is wel het ergste. Die werkt op me als een verstikkende

walm. Ik vermoed, dat hier demonische werkingen zijn. Het heele sexueele leven is het rechte aangrijpingsgebied voor lagere

wezens. Alleen het bijzonder belangrijk en gewichtig maken van dat gebied werkt al in hun hand. Onze natuurlijke gezonde neiging, ons zelfbehoud-instinct brengt ons tot zooveel mogelijk negeeren, nietachten, van al die dingen, evenals van het vuile en gemeene. Dat zijn z.g. psycho-analyse soms succes heeft is niet met die meening in strijd.

Zaterdag 6 januari 1912

Van nacht een droom gehad, die als een ernstige waarschuwing begrepen kan worden. Ik was onder de démonen en kon niet laten zelf dwaas, mal, liederlijk te doen. En het droomleven was afschuwelijk chaotisch en laag, - in vergelijking van het vaste daglicht, met de zekerheeden en de orde. Er is een Hel. En dat is de waanzin. {...}; Deze vreesselijke waarheid, van de demonische waanzin-hel, met al de afschuwelijke chaos en laagheid, waarin ieder mensch vervallen kan, dat is het wat ik nog te zeggen en te beelden heb, in Sirius [zijn droomleven en deemonenstrijd] en in Schijn en Weezen.

9 januari 1912

Na die vreesselijke droomnacht waarin ik in lage demonen-sfeer door lascive stréken misleid was, had ik een merkwaardige afkeer van al wat min of meer sexueel prikkelend kon werken. Ik voelde precies de schuw, de teegenzin tegen al wat sexueel was, die wordt beschreeven van geestelijken en askéten.

15 januari 1912

Het kwam gisteren in mij op, dat de merkwaardigste sensatie van dien demonen-nacht was het trapsgewijze meer bezinning krijgen, en vooral het schijnbare besef van volkomen bezinning te hebben, en dan toch daarna ontwaken met veel vollediger herinnering. En toen dacht ik aan de mogelijkheid van een nieuw ontwaken, met nog vollediger herinnering. Die bange droom leerde mij, hoe men meenen kan klaar wakker te zijn, en toch op eens bemerkt dat men nog veel beter wakker kan worden, en daarbij een heele waereld van herinneringen terug vindt, die tijdelijk verlooren was. Nu komt het waarschijnlijk voor dat men nog een veel grooter waereld van herinneringen terug kan vinden, en ontwaken kan uit dezen slaap die wij klaar-wakker-zijn noemen.

Woensdag 24 januari 1912

Ik las gister dat de droomen van blinden alleen dan zonder vizie zijn als ze voor hun zevende jaar zijn blind

geworden. Anders zien ze in den droom.

25 januari 1912

Ik droomde helder en gelukkig. Maar het ontwaken was weer teleurstellend omdat ik door den droom weer bedroogen was, de vriend waarvan ik droomde was een droom-vriend, geen uit mijn leven. En mijn herinnering was dus vervalscht. En het geluk van den droom had dus geen overtuigende macht.

26 januari 1912

Ik droomde van nacht dat ik een academiëvriend zag, Jan Schokking, die aan teering leed. Hij was blozend en dik geworden en geheel hersteld, en ik dacht aan Paul en hoe het toch mogelijk was dat men geheel van die ziekte herstellen kon. Toen werd ik wakker en herinnerde mij dat Jan Schokking aan de ziekte bezweken was, nog in mijn studententijd, terwijl ik hem nog met kunstmatige voeding behandelde. Ik vond iets geraffineerd wreeds in dien droom, een bittere grap. Aan 't ontbijt vond ik een brief van Paul's docter, dat Paul een haemoptoë gehad had.

Dinsdag 30 januari 1912

Ik droomde liefelijk dezen nacht. Een prachtig groen bosch in de duinen. Is het een wenk?

Maandag 5 februari 1912

Ik hoorde heerlijke muziek gister door het echtpaar Vogel. Ik dacht aan mijn drama en beleefde heerlijke momenten. Het komt er op aan die verheffing vast te houden. Dat is ook essentieel voor de toekomst na den dood. Mijn dromen waren weer vol booze aanvechting.

Vrijdag 1 maart 1912

Ik droomde weer, evenals 25 Jan. van een dierbaren vriend, die bij mij logeerde. Toen hij wegging wou hij op kiesche wijze zijn verblijf vergoeden, en zei, met een exemplaar van een van mijn boeken in de hand: 'hiervoor wordt tachtig gulden geboden'. Ik was geroerd, het waren zulke mooie gevoelens, over en weer, zoodat ik schreide in mijn droom. Later vertelde ik het aan mijn vader.

Donderdag 7 maart 1912

Vannacht vond ik opeens iets wat als een weg scheen naar de oplossing van het groote raadsel. Ditzelfde ik-gevoel, *precies hetzelfde* woont in alle wezens, en ik gevoel dat

niet, omdat mijn herinnering gebrekkig is. Ik zou beurtelings alle wezens moeten zijn, alle mensen, alle dieren, alle sterrebewoners, alle Goden, - ik zou ze zelf moeten zijn. Anders bestaan ze immers niet of ze zouden alleen door mij, mijn besef, mijn perceptie, als deze persoon moeten zijn - en dat is absurd.

Zaterdag 9 maart 1912

Heeden nacht in den slaap ontwikkelde zich een subtiele gedachte. De vraag was: hoe komt het dat een zeeker tijdsverloop als droevig en pijnlijk ondervonden wordt, terwijl het later, in herdenking, mooi is en liefelijk. {...}; Het antwoord was: omdat de mensch méér is dan hij weet en voelt. Het lijden wordt alleen gevoeld, maar behalve het lijden is hij veel meer, een geheele wereld, en daarvan bemerkt hij niets op het oogenblik zelf, maar hij is het toch, en in de herinnering eerst bespeurt hij het. Want de herinnering dat is zijn goddelijk wezen, door de herinnering is hij méér dan zijn persoon. Deze vraag en dit antwoord kwamen in een diepe, rustige slaap, en strekten zich uit oover den ganschen nacht. Nog vóór het ontwaken memoreerde ik het. Dit is dus wel een ooverbrugging van den slaap, - die volstrekt niet meer bewusteloosheid is. Het was geen droom, het was een gedachte.

Vrijdag 29 maart 1912

Mijn droomen zijn vol subtiele gedachten, maar mijn werk vlot niet.

9 april 1912

Ik begin een flauwen scheemer te zien van wat het wezen van krankzinnigheid is. Het hangt samen met het verschijnsel dat kinderen doofstom worden door doofheid voor hun zévende jaar, en niet van zien droomen als ze voor hun zévende, blind worden. {...}; De waanzin is een toestand die veel overeenkomst moet hebben met die na den dood. Er moet dan echter een reïntegratie plaats vinden, die bij 't leven onmogelijk is.

Woensdag 10 april 1912

's Avonds soupeerde ik met Joopje in een chic restaurant in Piccadilly, Joop vond het prettig, maar ik niet en ik droomde slecht. Echte waanzin, waarin ik heftig deed. Joop heeft ook demonische bezoeken, soms ooverdag. De doofpot met drie pootjes, de hand die 'spits' doet, de cel met ronde hoeken, de lange man, die is het ergste. De desintegratie van den droom in wakenden

toestand, ziedaar waanzin: Of de demonen er al of niet een rol in spelen kan onbeslist blijven.

Maandag 15 april 1912

's Nachts had ik de droom waarin ik zeer ernstig bidden kon en om vergeefing smeekte.

Zaterdag 8 juni 1912

Ik zou mij willen noemen: 'het vrijwillig proef-konijntje des Heeren.' Ik heb ook telkens dromen met diezelfde moeielijkheid, onmacht om woede of verontwaardiging te beheerschen. Het kan eenvoudig niet. Ik voel zoo duidelijk dat ik zonder hooger hulp niets waard ben. Maar als die hulp er ook is, behoef ik niets te vreezen.

Dinsdag 18 juni 1912

Venetië. De overgang kon letterlijk niet grooter, niet scherper, niet opzettelijker zijn. Het is alsof mijn leiders het nu eindelijk niet meer noodig vinden hun bedoelingen te maskeeren, maar nu reegelrecht de zaken naar hun bedoeling in orde brengen. {ontmoeting met Eleonora Duse}

Zaterdag 6 juli 1912

Gister morgen kwam een telegram uit Venetië. Het deed mij goed, als een vriendelijke wenk dat alles toch géén droom was geweest. Duizend goede wenschen, schreef ze. Ik schreef toen de eerste acte af.

Zondag 7 juli 1912

Van morgen, na een helderen droom, kwam de aangeteekende uit Venetië, waaraan ik zoo vaak gedacht heb. Maar het was een teleurstellende brief, met angst dat ik haar zekerheid zou vragen, dat ze ook handelen zou.

14 augustus 1912

Na een heldere, maar lugubere droom had ik het gevoel dat het bestaan na den dood al zeer weinig begeerlijk is. Dus meer overeenkoomend met wat Homeros Achilles laat zeggen - en niet met de Christelijke verwachtingen. Maar de Christelijke verwachting betreft ook de gesamentlijke verheldering - van het gansche menschweezen, als het zijn waereld omschept.

23 augustus 1912

Bij 't ooverlezen van mijn droomen treft mij weer de eigenaardigheid dat ik ze totaal vergeeten ben, en dat ze zelfs

bij 't ooverleeezen mij vreemd en nieuw voorkoomen. Er is dus een grooter afstand tusschen waakdingen en droomdingen - als tusschen die onderling. Het geheugen - en de zeekerheid - dat zijn de twee gewichtigste zaken in ons weezen.

Zaterdag 21 september 1912

Ik droomde van nacht dat ik met Tolstoï in Rusland was. Ik vroeg: hoe zijn wij er toch ingekoomen? daarvan herinnerde ik mij niets. Maar het land was vrij, de tirannie was gebrooken. Ik zag Moskou en Petersburg. Iemand vroeg mij zacht: is dat Tolstoï? Ik bezocht arme eenvoudige menschen, die geen besef hadden van afstand, en aan wie ik tot hun verbazing vertelde dat ik een nacht in den trein had geslapen. Ik deed dat door pantomimen. Teegen Tolstoï zei ik: 'dit droomen wij nu omdat ik zoo vervuld ben van Rusland en mij in Rusland verplaats.' Toch was het geen eigenlijke helderheid.

Zondag 29 september 1912

Des nachts had ik sterk het diepboorende zelfbewustzijn. Onbegrijpelijk, onbegrijpelijk! er kan niets zijn buiten mij.

Dinsdag 5 november 1912

Ik had een heldere droom - maar ben toch somber en hypochonder.

Vrijdag 15 november 1912

De ballade van Chopin die Elly speelde vervult mij nog. De droomerige, eentoonige maten van den aanvang - het peinzend herhalen - dan het hartstochtelijk losbarsten - dan weer de terug keer tot het teedere, diepe, gepeins. Maar het behoort alles niet tot dit leeven. Het is misleidend. Zoover zijn wij niet. Het zijn droomen uit het hiernamaals, - illuzies van afgedane taak - rust en vrede en contemplatie die ons nog niet toekoomen.

Vrijdag 20 december 1912

Ik had een goeden nacht met gunstige droomen. Het waren voorgevoelens van een zeereis naar Indië. De groote stoomer, Egypte, de warmte. En het was het einde van die soort droomen waarin ik mezelfen voel als iemand zonder positie in de maatschappij, als ik droom van die huur-kamers in Amsterdam en dat eeuwige laatste examen. Nu was ik onder studenten, maar met voldoening en succes.

Oudejaarsavond 1912

Ik moet ook nog een réde oover droomen prepareeren voor Cambridge [Febr.]

3 januari 1913

Ik droomde van de getemde slang. Een vleiend lief dier.

Woensdag 15 januari 1913

Mijn voordracht oover droomen verwacht ik met genoeg. Ik lees Havelock Ellis en zie dat ik wat nieuws en belangrijks kan zeggen.

Maandag 20 januari 1913

Het was gisteren een bijzonder ellendige dag. Een van de zeer slechte. Niettemin werkte ik, schreef aan mijn stuk oover droomen. Ik werk nu eeven als in mijn besten tijd vroeger, 's morgens aan Sirius, 's avonds aan mijn opstel. En zoo wil ik dóórgan.

Dinsdag 21 januari 1913

Ook mijn nachten zijn somber, ik ga slapen zonder verwachting en in de droomen is geen troost.

Woensdag 22 januari 1913

Ik droomde van Duse, den ganschen nacht, en er was troost in den droom. Een zoet geluk, als van oudsher.

Maandag 27 januari 1913

In mijn droom was ik joolig en vroolijk. Daarin was demonen-werk, akelig.

Donderdag 30 januari 1913

'A study of dreams' voltooid. Ik ben nu stellig voorneemens er een groot boek van te maken. Zoodra Koning en Dichter voltooid is.

Vrijdag 7 februari 1913

Ik sliep in Haarlem en had lieflijke, gunstige dromen.

Zondag 15 februari 1913

Een nacht vol akelige en walgelijke dromen. Een slechte dag. Mijn kind ligt nu stil te wachten, alleen zijn oogen spreken, als hij me aanziet.

Vrijdag 21 februari 1913

Het teeken is gekoomen. Niet alleen innerlijk maar ook uiterlijk, zoodat elk het zien moest. Het verheerlijkte

gezicht van mijn lieven jongen in zijn stervensogenblik. Dat was booven alle twijfel verheeven. Dat moest ieder die zien kon tot geloof brengen. Hij bad en hij zag. Hij zag iets wonderheerlijks en moois. En in 't gebed steeg hij in 't beetere land. God nam hem tot zich.

Zaterdag 22 februari 1913

Ook begrijp ik nu veel beeter de verhouding van mijn droomenstudie tot de waarheid. Kort voor het afscheid, ik meen Dinsdag of Woensdag, zei Paul: 'ik wil je wel helpen met dat werk. Als het maar gaat.' Hij bedoelde dat hij mij wel wilde verschijnen in den droom, maar hij had intuïtief besef dat het bezwaarlijk zou zijn. Dat bezwaar is mij duidelijk geworden door het zien van zijn exatisch gezicht bij 't sterven. Wat hij toen zag en onderging was zoo verheeven, dat mijn heldere droomen er maar zeer flauwe scheemeringen van kunnen zijn. Het andere leeven is oneindig en onbegrijpelijk ver van het gewoone lijfsleeven verscheiden. Alle pogingen het nader te omschrijven brengen maar onwaarheid en misverstand.

Wij moeten geduld hebben, en de sombere uren in geloof doorworstelen. Door dat zien van zijn verheerlijking voel ik ook niet meer de neiging hem in mijn droom te roepen. Ik vroeg hem nog of ik het doen mocht en hij beaamde dat natuurlijk. Ik zei dat ik ook mijn vader riep, en anderen, en dat Gerlof mij verscheenen was. Maar ik versta nu dat daarin altijd nog bedrog kan zijn, zonder dat het iets zou bewijzen teegen het bestaan der afgestorvenen. Ik ga dus zeeker voort met de droomenstudie, maar voorzichtiger in mijn conclusies. {...}; Mijn droomen waren rustig en onverschillig. Niets wat ook maar in de verte betrekking had op het gebeurde. Al dien tijd was dat zoo.

Zondag 23 februari 1913

Toen hij kort voor zijn verheerlijking, als wat bezorgd zei: nu moest het toch koomen. Toen zei ik 'het komt ook, lieve jongen, het komt. Ga maar slapen.' Dat zei ik, zeeker nog vervuld van mijn droomenwijsheid, denkend aan eeuwige slaap en droom. Maar Paul ging niet slapen. Hij deed beeter. Hij was wijzer dan ik. Hij, wiens hart niet meer klopte, wiens bloed stilstond, wiens hersenen bijna buiten werking waren - hij was wijzer dan ik, gezonde, die bij hem stond. Hij ging niet slapen, maar bidden. Hij vouwde nog de handen welbewust en zorgvuldig, hij sloot den mond waarvan de

kaak neerhing, hij oopende de oogen wijd, wijd. Hij preevelde in gebed - en zoo ging hij oover. Hij ging niet slapen, hij werd wakker, hij ontwaakte - - {...}; Donderdag nacht hoorde mijn vrouw die alleen thuis bleef in bange wacht, voortdurend een geklapper koomen en gaan om het huis. Een castanjengeluid, of een danse macabre. Maar gister morgen, na de verheerlijking, kwamen mijn kindertjes met hun juffrouw thuis, met een diepen indruk omdat ze 'muziek gehoord hadden in de wolken' toen ze wandelden in het bosch.

Maandag 24 februari 1913

Paul had mij des nachts heerlijke rust gegeven, ik voelde gestadig zijn zachte werking. In den vorm van wat ik 'droom-sensatie' noem. Ik was heerlijk verkwikt van morgen. Ik weet hij zal mij verder helpen.

Woensdag 5 maart 1913

Ik ben flinker dan gister. Maar de troost kwam niet van Paul. De droom was sensueel-erotisch en de sfeer waarin ik ben is niet hoog. Maar ik ben moediger. {...}; Zonder twijfel is het erotisch-sensueele een belemmering in stijgen. 'Ein Erdenrest zu tragen peinlich.' Boeddha, Paulus, Franciscus/ alle drie hebben het gevoeld. Ze waren voor niets zoo bang als voor vrouwen.

5 april 1913

Ik ben tevreden. Ik droomde eeven van Paul van nacht. Hij redde mij uit vuil en diep water.

Dinsdag 22 april 1913

De nacht was goed, een heldere droom. Maar mijn tijd is nog niet gekoomen.

Woensdag 23 april 1913

Gister voordracht oover droomen voor de S.P.R.

19 mei 1913

Ik corrigeerde 'a Study of dreams'.

21 mei 1913

Het is immers mogelijk door suggestie, twee herinneringsstromen te doen samenvloeien, iemand zijn droomleven of zijn somnabulistische leeven in de wakende herinnering te brengen - zou het dan niet mogelijk zijn andere herinnerings-stroomen, uit verschillende individuen, na den lijfsdood te doen ineen vloeien?

Woensdag 9 juli 1913

Ik sprak ook oover Freud en de symboliek der droomen. Wat hem {professor Lorentz} daarbij trof was het feit dat deeze symboliek voor verschillende individuen eenzelfde karakter droeg.

Woensdag 30 juli 1913

Ik ga waarschijnlijk naar het Congres in München voor Droom-onderzoek.

Maandag 1 september 1913

Tagore vertrekt Woensdag naar Indië. Maar hij hoopt toch nog mij eenmaal te ontmoeten. Ik had een heldere droom toen zijn brief in huis kwam, na acht.

Dinsdag 9 september 1913

München. Gister en eergister congres van de psycho-analytiker. Ik deed er aan mee, sprak er zelfs, en schaam er mij nu een weinig oover. Ik voel dan alsof ik veel te zwak ben voor mijn taak. Toch leek het een oogenblik wel duidelijk dat er maar twee krachten waren in de zaal, Freud en ik zelf, en dat Freud verreweg de zwakste was. Misschien is dat nog geheel anders waar. Ik *verteegenwoordigde* er alleen een oneindig sterker kracht. Maar ik voelde dat ik het niet goed deed, ontoereikend en dat bedroefde me. Het geheel lijkt mij nu een nachtmerrie. Hoewel het den schijn had van een zeer geslaagde vertooning.

Donderdag 11 september 1913

Bjerre praatte lang met mij oover de psycho-analyse. Het volgend jaar zullen we weer samenkommen.

14 september 1913

De psycho-analyse wordt het begin van groote ontdekkingen. Wij zullen langzamerhand leeren vaststellen welke machten ons leeven beheerschen, zoogenaamd onbewust, wij zullen hun symbolentaal leeren verstaan, hun vast karakter leeren kennen. Dan eerst zullen we het transcendente algemeen geldig kunnen maken, het goddelijk leeven vaststellen met een zekerheid die tot nog toe alleen de weetenschap geeft.

18 september 1913

Wijk-aan-zee. Tusschen heeden en het laatst beschreevene ligt een waereld. Een schoone, groote, maar bijna verbijsterende waereld. Mij geluksgevoel was echter juist, het heeft zich bewaarheid. Ik ben gesteegen, ik ben dieper gelouterd, helderder

ontwaakt {...}; Helaas! dat ik niet kan opteekenen wat er al merkwaardigs door mijn gedachten ging. Maar alles van deeze reis was vol beteekenis en hing te samen. Ella's droom. De priester die haar liefhad - in de gesloten kerk, het kloppen op de deur en de priester die zeide: Mijn preek begint nog niet. Toen kwamen de drie vroomste zusters binnen. En de ster die rustig werd toen hij de vijfde straal kreeg.

Dinsdag 23 september 1913

Dit is mij duidelijker dan ooit, dat persoonlijke liefde van mensch tot mensch, van man tot vrouw, in ons leeven de hoofdzaak is. De hoogste realiteit. Alle andere functies dienen om die realiteit te versterken. Ten tweede dat alle wijsheid en zielegrootheid alleen bereikt kan worden door een dieper doordringen in het eigen wezen, het zogenaamde onbewuste. Dat is de eigentlijke cultuur. En dat is ook de toeleg en de kracht der psycho-analyse. Het onbewuste bewust maken, d.w.z. onder 't licht der ikheid brengen in de keeten van 't geheugen. En eindelijk zie ik ook in dat de fysieke, sexueele dingen in dat liefdeproces een belangrijker rol spelen en een andere beteekenis hebben dan tot nu toe meest gedacht wordt. De geheimzinnigheid er van is nog niet opgelost. Freud is iets op 't spoor, maar niemand weet nog het rechte. Ik heb nooit in mijn leeven iets gekend zoo intens reëel, zoo scherp-werkelijk als de emoties der laatste weken. Er is een climax in mijn leeven.

12 november 1913

Ik begrijp nu beeter, vooral door mijn droomen hoe alle liefde tot menschen overgaat in liefde tot God. De persoonlijkheeden vallen uiteen, maar de gevoelens blijven. Dat lijkt ons nu droevig, omdat we ons niet kunnen voorstellen hoe die liefde-gevoelens kunnen blijven als de persoon er niet meer als zoodanig is. Maar de verliefdheid toont het. We voelen verliefdheid op een bepaald persoon, en toch, we weten dat die persoon ons later weer onverschillig kan worden. Dan is het liefde-vuur er nog, maar 'en Dieu' zoals Rolland zeide. En wat wij zelf zijn, is dat niet God? Wie op mij verliefd is, bemint God in mij. In den droom ga ik met totaal vreemde personen. Ik heb ze nooit gezien. En toch voel ik dezelfde gevoelens van verliefdheid, van vertrouwdheid, van innigheid.

Maandag 12 januari 1914

Ik bad om heldere droomen. Maar de

sfeer der droomen blijft luguuber. Dat is zoo droevig, dan is de schoone toekomst, waarvan ik eens sprak, verhuld.

Zaterdag 31 januari 1914

Weenen. {...}; 's Avonds at ik in 't hotel Regina, met de Jones' en met Freud.

2 februari 1914

Daarna aten we bij Freud. Een allerliefst gezin, beschaafd en fijn, een zuivere, voorname sfeer. Wij zagen zijn prachtige collectie antikiteiten, en zijn boeken. Men kan Freud niet waardeeren als men hem niet persoonlijk bij zijn familie gezien heeft. Hij is een eedel type, een goed mensch.

Maandag 23 februari 1914

Het moet toch wel een goede beteekenis hebben dat Paul mij nu weer verscheenen is, en zoo duidelijk. Ook de twee heldere droomen in Weenen.

Woensdag 4 maart 1914

Het staat vast dat er ander bewustzijn is dan het mijne. Het solipsisme dat zoo drukt als onontkoombaar, moet dus schijn zijn, een droomtoestand. Droom-toestanden hebben ditzelfde eigenaardige dat ze onontwarbaar, onoplosbaar zijn door hun onvolkoomenheid. Alleen het ontwaken brengt de oplossing. Maar in den droom gelooft men ook niet aan ontwaken, men zegt: 'ik ben wakker' en begrijpt toch dat er iets ontbreekt, men weet niet wat.

20 maart 1914

Ik ging Vrijdag naar Deventer en sprak 's avonds oover Materialisme, in den trein ontmoette ik Lorentz, wij reisden samen en hadden lange gesprekken. Oover Freud en zijn werk, oover het bestaan na den Dood. Lorentz dacht er aan zooals hij dacht aan een flaauwte die hij gehad had. Zoo moest doodgaan zijn. Ik zei dat hij zich niet de flaauwte kon herinneren - als niets - maar alleen het voor en na.

Zondag 29 maart 1914

Ik droomde van Japan, en terwijl ik de haardracht der Japanners bekeek, dacht ik er aan hoe de eeuwenlange gewoonte van afscheeren geen invloed op den groei

had gehad. [Dit tegenover Freuds beweerden dat men eigenlijk niet denkt in den droom].

Zondag 5 april 1914

Ik schreef gisteren het artikel oover Freud af. Het scheen mij goed.

Dinsdag 28 april 1914

Ik ga vaak naar het kerkhof en denk aan Paul. Van nacht droomde ik van hem, hij was terug - maar moest weer weg.

Zondag 3 mei 1914

Het leeven buiten den tijd - na het lijfs-afsterven - moet altijd nog den *schijn* hebben van in den tijd te zijn, omdat wij ons nog niet verder ontwikkeld hebben. Alleen zullen we wonderlijke ondervindingen hebben, verbijsterend - teruggaan of schijnbaar voortvliegen van tijd en herinnering. Evenals we sensueele aandoeningen zullen hebben, zonder zintuigen. We moeten in het eeuwige, tijdelooze, langzaam groeien, zooals we in dit leeven langzaam gegroeid zijn. En het begrip 'langzaam groeien' sluit weer tijd in. Het moet alles 'droomachtig' zijn. Soms zie en voel ik het juichend heerlijk. Soms beklemt het me met grooten angst. Maar mijn Kosmos kan niet vergaan, en het is alles veel grooter wonder dan het grootste wat ik wenschte, als klein kind.

Dinsdag 5 mei 1914

Ik kreeg het boek 'Letters from a living dead man' van Elsa Barker. Het kwam als een antwoord op mijn laatste notities in dit boek. Als dit niet echt is, dan is 't een wonder, een geniale fictie.

Woensdag 10 juni 1914

Van nacht was echter mijn droom nog niet gunstig. Er stond een groot, oud, invalide paard in mijn woonkamers. Des morgens echter was ik zoo gelukkig dat ik schreide in mijn bed.

Donderdagmiddag 6 augustus 1914

Ik ben somber, beklemd, nerveus en lijd dan zeer. Ik sliep weinig van nacht en voel moe en droomerig, met die vreemde onbestemde herinneringen die men niet thuis kan brengen. Het voelt zoo hulpeloos en machteloos. Wat kan men beginnen teegen die bruute, beestachtige kracht?

Dinsdag 25 augustus 1914

Deezen nacht sliep ik beeter en was in 't andere land, een oogenblik. Maar ik ben er nog weinig in thuis.

Zaterdag 10 oktober 1914

Ik droomde dat ik op Jersey was. Gevlucht. Het was er mooi en lieflijk. Paul is mij nabij.

Vrijdag 23 oktober 1914

Vreemde droom/885. 's Nachts is dat heel duidelijk en begrijpelijk. Het Duitse leeger, de onrechtmatige inval, 885 - maar vandaag begrijp ik er niets van.

Woensdag 28 oktober 1914

De nacht had gunstige dromen. Ik was in Stockholm.

Woensdag 30 december 1914

Alleen mijn dromen zijn niet slecht. Maar toch ook niet schoon en verheven.

Donderdag 31 december, Oudejaar 1914

Ik was diep droevig. Maar vanmorgen werd ik verligt wakker. En nu voel ik ook weer veel hoopvoller en krachtiger. Ik droomde bijna helder. Einde van het bloedjaar 1914.

Zaterdag 16 januari 1915

Er was troost in de gedachte. Ik zag ook schoone landschappen in den droom.

Vrijdag 9 april 1915

En hij {Stokvis, in een séance} beloofde mij, al in mijn dromen, een denkbeeld te geeven van het lichaamlooze leeven. Hij zou mij bijstaan, zei hij, zoodra ik 'ontwaakte' opdat ik helder bewustzijn zou hebben en daar terstond van zou kunnen profiteeren.

Woensdag 5 mei 1915

En nu eindelijk, deezen nacht, kwam voor 't eerst, sinds den oorlog, de gezeegende droomsfeer terug. Ik zag weer het magische zonlicht, de schaduw van mijn voet op

't zand. Duinlandschappen, zeer diep onder mij, waarin ik kon needer zweeven. Dat kan nu toch wel niet anders zijn dan een wenk.

Zaterdag 29 mei 1915

Toen werd ik 's middags hoopeloos neerslachtig, tot niets in staat. Hoewel ik des nachts in heldere sfeer was geweest.

Zondag 30 mei 1915

Mijn droomen worden wel beeter, maar ik verval ook weer in groote somberheid.

Zaterdag 21 augustus 1915

Van nacht sliep ik veel en diep. Ik droomde van zweeven, veiliger en makkelijker dan anders.

Vrijdag 3 september 1915

Dinsdag was ik in den Haag bij Loudon. Ik lunchte bij hen op hun buiten te Wassenaar en deed een wandeling met hem door de duinen. Hij sprak oover het inkeeren van den geest tijdens den slaap, in een grooter leeven. Door het gesprek begreep ik sommige dingen beeter. Vooreerst dat de geest uit dat leeven geen herinnering mee kan brengen, omdat ons bewustzijn daarvoor niet geschikt is. De droomen die herinnerd worden zijn dus per se, in dit bestaan, niet uit het Hoogere. De geest vindt - zoo waren Loudon's woorden - terugkoomende de hersenen weer, als een gereed liggend instrument. De droomen zijn 't gevolg van de schok van dat weervinden en verlopen in zeer korten tijd. De geest is dan gesterkt door het verblijf in hooger waereld - maar brengt geen kennis er van mee terug. Nu ik dit schrijf komt weer de eeuwige vraag: Waarom ben *ik* het dan, die al het bestaande constateert en constateeren moet? Dat blijft eeven raadselig.

Maandag 20 september 1915

Het moet zoo zijn, dat ik wakker word. Het ontwaken, dat is het eind der raadselen. Zijn de droomen ook niet vol onzinnig en verward bedrog? En toch komt het ontwaken.

Zaterdag 9 oktober 1915

Ik las in het Doodenboek, de papyrus van Ani - en voelde weer de verwantschap, alsof dat alles mij zoo eigen is, dat Egyptische leeven. {...}; Ik droomde weer demonisch, van lijken. Gisteren teekende Van Raemdonck me en ik schrok toen ik zag hoe hij het demonische weer gegeven had.

Maandag 8 november 1915

De nachtdroomen zijn niet slecht, ze hebben iets moois, hoewel de heldere droomen al sinds langen tijd niet meer voorkoomen.

Dinsdag 23 november 1915

Van nacht voor 't eerst in de heldere sfeer geweest, en opgemerkt hoe de gedachten het psychisch lichaam weer naar de aarde terugtrekken.

Zaterdag 27 november 1915

Ik sliep zeer goed in het leelijke huis. Ik droomde mooi. Borel, en een heerlijk bosch of park.

Vrijdag 3 december 1915

Van morgen vertelde mij zuster Obbes dat ze van Paul gedroomd had en hem gelukkig had gezien, te midden van bloemen.

Vrijdag 17 december 1915

Ik droomde van een ontmoeting met Paul waarbij ik mijn vuurige liefde voor hem uitte en hem omhelsde. Ik zag zijn oogen niet, wel zijn hals.

Vrijdag 31 december, Oudejaar 1915

Hij {Hatch, in séance} zeide ook Paul gezien te hebben. Paul was gelukkig en nog in het droomland zijner waerelddagen [Devachan].

Woensdag 23 februari 1916

Weer een heldere droom. Maar de *afstand* van het dagleeven is zoo groot. Veel groeter dan men in de helderheid denkt.

Maandag 6 maart 1916

Ik sliep goed en droomde mooi. Maar van morgen is de schaduw er weer.

Vrijdag 21 april 1916

Gister avond belangrijke séance. Eerst werd gezegd dat Villa nog leefde, en den naam genoemd van wie hem verraden had. Toen kwam de verklaring van mijn droom oover Aletrino, die mij terstond juist voorkwam. ik had zijn boek oover

Napoleon eenzijdig en ooverdreeven genoemd, en hem dus feitelijk den bril van den neus genoomen.

Woensdag 7 juni 1916

Winter hield met groote beslistheid vol dat ik nog groot werk doen zal. Het eerste occulte drama. Ook droomde hij dat iemand hem zeide dat ik Edgar Poe'sche novellen moest gaan schrijven. Ik zei dat ik nooit novellen schreef, en weinig meer verwachtte te zullen doen. Maar hij weersprak me beslist.

Dinsdag 13 juni 1916

Ik had een heerlijke droom van mijn jongen. De eenige troost.

Maandag 24 juli 1916

Gisteren hadden wij séance. De Weltersen bleeven van 's morgens half tien tot 's avonds halfnegen en wij verkreegen met tusschenpoozen veel schrift. Wij kreegen het verhaal van den droom van Jezus, en zijn zoeken naar troost bij de broederschap.

Zondag 3 september 1916

Ook oude menschen zijn gaauw boos, maar ook gaauw weer goed. En ze kunnen hun prikkelbaarheid, hun praatzucht, hun hebzucht, hun lekkerbekkerij niet intoomen. Dit komt ooreen met verschijnselen in den droom. Waarin ik mijn drift niet bedwingen kan - en met de wilde ruuwheid der lagere geesten. Alles wijst op een desintegratie.

Vrijdag 10 november 1916

Het is alles nu ooverdekt met de graauwe schaduw. En toch weet ik het vreugderijke leeven vlak naast mij. Maar het is alsof ik er van ben afgesneeden. Mijn droom was oover het Noorden / oover ijs en sneeuw. Maar niet zoo dor en droef als de dagelijksche ellende.

Zaterdag 11 november 1916

De slaap en de droomen waren vrij goed. Maar toen het waakbesef kwam, griezelde het mij, om den dag die weer te wachten stond.

Maandag 13 november 1916

In den nacht, in de droomen is de zwaarmoed weg, of minder sterk. - Démonen zie ik nooit meer. Maar vroeger was de dag blijder dan de droomnacht. Nu zie ik teegen den dag op, terwijl de droom hetzelfde is als vroeger.

Zaterdag 10 december 1916

Hij {Rechter Hatch} was in een andere sfeer gekoomen {...}; en was daar als de 'Schoone Verschijning'. Wat hij in zijn eerste boek schreef zag hij nu geheel anders in. Hij zou dit ook aan mrs Barker zeggen. Ik vroeg of het een soort droomleeven

was geweest. Maar hij verzeekerde toch dat de beschreeven feiten zoo waren geschied. Dat dus ook werkelijk de geest van Nietzsche met hem gesproken had.

Vrijdag 22 december 1916

Ooverdag, in het verkeer, met anderen, of in meditatie, breidt de lichtkring zich weer uit en wordt de ware ziel weer zichtbaar. Dat is het rechte ontwaken, en bij het sterven van 't lijf moet dat nog veel sterker zijn. Daarom is het droomleven zoo ontoereikend om een denkbeeld van het hiernamaals te geeven. Want in het droomleven is de kring eng en ongestadig - het waakleven is dan veel schooner.

Vrijdag 29 december 1916

Ik moet wel aanneemen dat men des nachts, in halfslaap of droom verder af is van de ziel. Dat zag ik vroeger wel anders in. Ik sliep zeer weinig. De dromen waren niet onrustig en ik had ook geen nerveuze vizioenen. Maar ik voelde vreeselijk ongelukkig, en ook bevreesd en bitter.

Woensdag 26 september 1917

Alfred Kerr heeft voor vijf jaren al de waarheid gezegd. Het is een groote begeerte naar weelde en macht die Duitschland vervult. Hun vreedelievendheid is loogen. Ze willen tot het uiterste volhouden, om hun droom van profijt en macht toch te verwerkelijken. En door hun ooverwinningsberichten zijn ze als 't ware steeds meer daarop afgericht.

Vrijdag 26 oktober 1917

Ik las Zola's 'waereldmandaat' de opdracht om een waereldhuis te bouwen, aan Jaap London. {...}; Er is ook groote oovereenkomst tusschen het plan van Jaap London en het vizioen van Johannes in 't derde deel. Ik vind het vizioen mooyer, poëtischer, maar het plan van Jaap - dat hij al bij zijn leeven wil aanvangen - sluit misschien beeter aan bij hetgeen men in onzen tijd wil hooren.

Woensdag 14 november 1917

{In séance} Ik hield het boekje bij 't licht en zag den titel: 'Aufstehung aus dem Grabe'. De inhoud kwam er niet op aan, zei Paul. Het was om den titel te doen, en die beteekende dat hij, Paul, nu als opstond uit het graf, nu hij tot zijn moeder was doorgedrongen. {...}; De inhoud van dat boekje was meer rationalistisch dan mystiek. Het doelde op Kant, die verkeerd begreepen was. Alleen de titel was van belang voor Paul. Dit is zeer typisch en lijkt op hetgeen in dromen gebeurt [Traumarbeit].

Donderdag 10 januari 1918

Merkwaardig was wat Zola oover de droom zei. De *droom is het werken van een knaap die wil doen wat alleen een volwassene kan.*

Vrijdag 11 januari 1918

Ik slaap goed en droom weer schoone Januari-droomen, waarin alles Zoomersch wordt.

Zondag 20 januari 1918

Ik ontmoette in den trein het doove meisje uit Leeuwarden, {...}; Ze droomde veel van muziek en concerten. Ook kon zij voelen, somtijds, als er oover iemand gesproken werd. Dus gedachte-hooren. Lip-leezen deed ze slecht.

Zondag 3 februari 1918

Mijn vriend de eeuwige Waarheid, ben ik nu verdoold, en hoe ben ik verdoold / rechts of links? En in hoeverre mag ik vertrouwen op het *Weeten*, dat geen *voelen* is?

Donderdag 9 mei 1918

Van nacht twee heevige demoonen droomen, waarbij ik schreeuwend wakker werd. Dat is geen kwaad teeken.

Zaterdag 22 juni 1918

Ik droomde zeer leelijk. Een mof die mij ter dood veroordeelde, door de strop. Mijn strijd om niet laf te zijn.

Vrijdag 5 juli 1918

Het was wel prettig met Henriette te praten. Maar ik bleef het gevoel houden: was het alles maar voorbij. Wat heb ik op aarde nog te wachten, en als ik in den dood ga, hoe zal ik ontwaken, en zal ik wel ontwaken? De slaap maakt mij ook tot niets. En nu moet ik al de ellende van oud en gebrekkig worden weer dóór - en dan nog het akelige einde zelf.

Maandag 21 oktober 1918

Ik voel geen hoop en ook geen vertrouwen in mijn werk. Dit is het ergste. De heldere dromen heb ik in jaren niet gehad. Kleine verdrietelijkheden vervolgen me en mijn kracht voel ik afneemen.

Maandag 13 januari 1919

Ik droomde heerlijke zoomerdromen. Een verwilderd tuintje. Duidelijk geziene boomen en planten. Een vreemde vrucht, als een roode artisjok, nam ik mee met het gevoel iets te steelen.

Zondag 26 januari 1919

Ik sliep veel en goed van nacht. Droomde van een oovertocht naar Engeland of Amerika.

Zondag 2 februari 1919

De kou en de winter deprimeert me ontzachtlijk. Meer dan ooit. Vóór het ontwaken grijnst de wereld me al aan, als een booze droom. Eerst nu, teegen elf uur, nu de kou wat afneemt, kom ik wat tot vrede.

10 februari 1919

Ik voel nu alsof mijn aardsche schatten verzameld zijn. De schoonheeden en stemmingen uit dit menschenleeven. Dat is nu de voorraad waarmee ik de rust-periode te gemoet ga. Meer durf ik niet hoopen of verwachten. {...}; Maar het moet wel zoo zijn dat deeze zintuigsindrukken van onze vijf zinnen als een voorraad in mijn ziel bewaard zijn. Ze waren er toch niet voor niet - en we hebben nog niets anders. Alle droomen, voorstellen en denken gaat met zintuigsindrukken en waarneemingen als materiaal. Tot verder stijgen hebben wij nieuw materiaal noodig, geleid door de Vaderlijke Almacht.

Dinsdag 25 februari 1919

Ik droomde mooi. Van nacht heb ik van God gedroomd. Het was zeer ontzaglijk en ontroerend. Ik zag Hem als een geweldige, onafzienbare vlakke, maar rond en massief, en die heele ronde massa was in gestadige verandering, werking en groei. Een bol als de zon, waarvan de heele oppervlakte voortduurend groeide en veranderde. En ik voelde, zoo is Hij, en aan dit groeyen komt nooit een einde. Ik was rustig en gelukkig.

Zaterdag 12 april 1919

Ik had den voorigen nacht aangenaam gedroomd en ook van Paul een innige droom gehad. Geheel anders dan de misère van den dag.

Woensdag 3 september 1919

Ik tracht nu van alle levensgenot het fijne, essentiele waar te neemen, dat goddelijk en blijvend is. Curieus is dat ik, na 14 dagen onthouding, van rooken begon te droomen. En nu herhaalt die droom zich steeds. Ik droom dat ik zonder er aan te denken een sigaar heb opgestookt.

Vrijdag 12 september 1919

Van nacht droomde ik veel, o.a. van

president Wilson, bij wien ik ambtenaar was. In den droom was ik normaal, niet droefgeestig, en dus zeer gelukkig in vergelyk met den dag. Maar nu, ooverdag is het weer slecht.

Vrijdag 19 september 1919

De herinneringsverbinding tusschen het gewoone leeven en den droom is eeven zwak tusschen de berichten van Gene zijde en het gewoone leeven. Paul is mij zóó dierbaar en toch vergat ik wat hij me vroeg, gisteren. Om naar de zee te luisteren en aan hem te denken. En toch was ik den heelen dag van hem vervuld.

Vrijdag 3 oktober 1919

Eergisteren de eerste voordracht van deezen winter. Ik zag er niet teegen op en het ging alles zeer vlot en gemakkelijk, zonder veel zorg of inspanning. Het is er mee als met droomen, het ging voorbij zonder dat ik er veel op lette, en zonder dat ik er veel van herinnerde.

Donderdag 30 oktober 1919

Van morgen alles weer eeven erg. Maar ik had een heerlijke droom. Wat een contrast! En toch schijnt het waakleeven mij altijd nog beeter dan het mooiste droomleeven. Het is als word ik afgehouden, afgewend van dat droomleeven, dat toch zoo prettig is. Maar ik wil het niet omdat het onvolkoomen is en bedriegelijk. En het waakleeven is toch zoo ontzettend pijnlijk. De zorg! de zorg! en de luguubere gedachten, onophoudelijk. En zooveel onvervulde wenschen koomen nu tevoorschijn en vragen hun deel. En ik heb geen levens tijd meer voor hen. Het is te laat.

Vrijdag 31 oktober 1919

Het bestaan *moet* gelijken op den droom. Dat schijnt mij zeeker. Maar de droom is zoo onbevreedigend, zoo vol bedrog en leelijkheid.

Vrijdag 21 november 1919

De waereld een nachtmerrie, een bange droom, zoo ongeveer is mijn gevoel. Een nachtmerrie op natuurlijke grootte. En dan de vraag hoe lang die zal aanhouden. In de kleine nachtmerries van den droom kan men zichzelf bevrijden, door wat inspanning. Maar aan de groote nachtmerrie van iederen dag, daaraan valt niets te veranderen.

Zaterdag 6 december 1919

Mijn moeder heeft zich gemanifesteerd bij Nederveen om hem voor iets te waarschuwen. Denzelfden nacht - na mijn rede in Antwerpen - droomde ik heel aangenaam en mooi, en zag ook mijn moeder. Ik vroeg waarom ze mij niet het eerste groette. Toen omhelsde ze me. Ik ging aan 't hoofd van een lange optocht van mensen.

Dinsdag 23 december 1919

Nederveen droomt weinig, maar als hij droomt is het steeds van drie personen in Zuid-Amerika, die hem opwachten. Twee indianen en een Spanjaard. Het occulte Indiërbloed is hier wel merkbaar.

Zaterdag 27 december 1919

Ik droomde blij en aangenaam. Ik was weer in Zwitserland, het was warm en mooi. Ook een terras aan zee waarover de golven spatten. Een vlucht spreeuwen vloog *onder water*.

Nieuwjaar 1920

Ik begon het jaar met een heerlijke slaap en een mooye droom. Domela Nieuwenhuis ontving mij en sprak met mij. Ik zat aan bij hem aan tafel en hij zei 'als onze gast nu eerst bidden wil, dan is dat goed'. En toen was hij het zelf die de handen vouwde en bad. Ik deed het ook, en toen ik daarop wakker werd, had ik *de handen tot gebed gevouwen*.

Woensdag 14 januari 1920

Ik droomde weer in liefelijke, gelukkige stemming. 'Ben jij Godfried?' 'Ja ik ben Godfried'- en toen reikte ik hem de hand oover de tafel. Ik weet echter volstrekt niet wie ik daarmee kan bedoeld hebben.

Zondagavond 1 februari 1920

Ik had goed, maar vreemd gedroomd. Een steenen arend die oover Egypte vloog en floot. Ik verbaasde mij, omdat ik niet wist dat die arend fluiten kon.

Zaterdag 7 februari 1920

Ik was in de vreesselijkste somberheid, de nachtdroom was ook slecht, en vanmorgen was ik wanhopend.

zondag 15 februari 1920

Ik was bij Heyenbrock en zag zijn prachtige droom-schilderijen.

Maandag 1 maart 1920

Zondigen, in den strengen zin, dat kan ik wel overwinnen. Maar het overwinnen van kleine zwakheeden, dat is veel moeyelijker. En ik weet, bij ervaring mag ik wel zeggen, dat wij, na den lijfsdood veel meer moeite hebben om booze invloeden, drift, sensualiteit enz. te weerstaan. Dat voel ik in al mijn dromen.

Woensdag 17 maart 1920

Ik droomde van mijn moeder.

Woensdag 7 april 1920

In de abdij. Het weer is frisch en koel. Voorjaarsweer. De reis was goed, ik had niet slecht gedroomd, en ik was vrij opgewekt.

Donderdag 8 april 1920

Ik ging om neegen uur naar bed en sliep tot vier, toen de dienst begon. Ik was diep ongelukkig. Ik droomde van Betsy en van een op mij gericht pistool, en van mij een gedachte: ze gebruiken hun laatste argument het eerst. Ik begreep het echter niet. Ik droomde eergisteren van Hjalmar Wyk. Hij was achter een loket, en min of meer verleegen en beklemd.

Zaterdag 10 april 1920

Ik droomde van een steil ravijn, zeer diep en een man liet zich afglijden en kwam na den geweldigen val, staande neer, zonder schade. Ik zag de diepte en voelde duizelig [herinnering aan een wandeling langs 't kanaal] en was bevreesd. Ik dacht hoe ik dien val niet kon doen, maar zou verpletteren [symbool].

Vrijdag 16 april 1920

Ik droomde slecht - van Trotsky, teegen wien ik een geestig, vrij discours voerde. Ik wilde weeten waar hij woonde, maar hij vertrouwde mij niet. Toen zei ik 'Stik!'. En daarna wist hij mij, met 3 of 4 anderen, van onze vrijheid te berooven. Die vrijheidsberooving voelde ik als betrekking hebbend op de abdij.

Donderdag 10 juni 1920

Ik droomde dat Jaap veilig thuis kwam uit Palestina. Hij omhelsde zijn vrouw en ik was zeer gelukkig. Het was droef te ontwaken, en de werkelijkheid te herinneren. Dit heeft geen gunstige beteekenis. Giza droomde al weken geleden dat ze drie doodkisten zag in Jaap's kamer.

Maandag 21 juni 1920

Ik heb veel last van belemmering in het denken, door zelf-waarneeming. Ik had het in den droom.

Vrijdag 30 juli 1920

Van morgen weer zeer onrustig en somber. Ik droomde van een heerlijk wijd vergezicht, en het was toch niet de zee.

Vrijdag 13 augustus 1920

In dezen nacht vreemde droomen en een paar maal wakker worden.

Vrijdag 1 oktober 1920

Van nacht droomde ik dat alle melancholie weg was, totaal en ik was zoo tevreden en gelukkig als ooit. De droom zelf ben ik vergeten, maar het geluk werkte lang na. Nu nog ooverdag.

Vrijdag 10 december 1920

Ik slaap wel goed en in mijn droomen ben ik verlost, dan is alles gewoon, niet somber. Maar dan het opstaan! In de kou, met alle ellenden.

Dinsdag 28 december 1920

Ik slaap goed en had een fraaye droom, van een rots-landschap en een klein smal paadje.

Vrijdag 7 januari 1921

Mijn droomen zijn weer mooi, als altijd in Januari.

Maandag 10 januari 1921

Ik droom weer vreemd en liefelijk. Een groot park, bij een kasteel waar ik logeerde. Ik wandelde met van Gennep, de vader van pater Jan, en de nachtegaal begon te

zingen. Ik hoorde hem volkoomen duidelijk. Ook een lange uitrekening oover 'coram publico' of 'coram populo' waarin ik heelemaal geen weg meer wist.

Woensdag 9 februari 1921

Ik ben uiterst neerslachtig, en voel mij vreemd, alsof ik de herinnering niet kan onderscheiden van wat ik gedroomd heb en beleefd heb.

Dinsdag 8 maart 1921

Ik amuseerde me en van nacht in den slaap was ik gelukkig. De demon is weg, en ik heb plezier in mijn werk.

Woensdag 20 april 1921

Vannacht bleef ik langer slapen. In den nacht was het zeer slecht. De booze had mij geweldig te pakken.

Donderdag 21 april 1921

Vannacht lag ik in angsten, het opstaan kostte mij veel moeite. Maar wel had ik weer beteekenisvolle droomen, meer zooals vroeger. Ik droomde van mijn moeder en van Aletrino. Ik begreep waarom die bij elkaar zijn. Hun positie moet wel oovereen stemmen. Paul was er niet bij.

Ik droomde ook van Henriette, die ik zoo ruw bejeegend heb. Zij liep mij voorbij, mij zoekende, en zag mij niet. Heur haar was blond, niet grijs. Eindelijk vond ze me en zei dat het de verschrikkelijkste tijd van haar leeven was geweest.

Maandag 13 juni 1921

Ik droomde van het tweede Jezus-boek, mij werd gezegd hoe goed het was dat ik het in paragrafen heb ingedeeld.

Zondag 28 augustus 1921

Wij spraken met ons drieën, Truida, de vrouw {mevr. Rijberink} en ik. En zij verhaalde van haar merkwaardige vizioenen en droomen. Mijn Jezusboekje gaf haar aanleiding om bij mij te koomen. Zij is zeeker op weg naar Zaligheid, en bevoorrecht door den Heer, maar zij moet zich aansluiten, eeven als ik.

Vrijdag 9 september 1921

Elk bericht bezwaart me. Met tranen word ik 's morgens wakker. Maar het zijn geen verlossende tranen. Ik droomde van Jaap de Haan, van douane, een grijs papieren kistje, en prolongatie.

Vrijdag 23 september 1921

Ik droomde van zuiver getrokken wenkbrauwen.

Donderdag 12 januari 1922

Ik sliep goed, en droomde van Lady Welby. Het park van Denton was verwilderd. Toch was het er zeer mooi. De Squire zag ik niet. En het was mij duidelijk dat Lady W. teleurgesteld was.

Zaterdag 28 januari 1922

Het opstaan 's morgens is een kwelling. Mijn dromen zijn meestal goed - maar dan de dag!!

Woensdag 8 februari 1922

Ik at bij Joti, die mij heerlijke Chopin muziek liet hooren. Teeder en droomerig.

Zaterdagmorgen 18 februari, 8 uur 1922

Geen booze droomen. Wel dingen die zoek waren, en zulke kleinigheden. {...}; Ik droomde nog niet goed. Varkens met jongen. Een groote rat die Truida in een city-bag meedroeg. Ik begreep nu het goed recht van het exorcisme. Had ik ze maar eerder en beeter verjaagd. Maar met lust zei ik het 'abrenuntio!'

Maandag 20 februari 1922

Ik heb geslapen als een kind. Lieflijke droombeelden. Zalig ontwaken. Dankbaar opgaan tot de heilige handeling. Zachte tranen, stille, innerlijke vrede.

Maandag 6 maart 1922

Midden in den nacht wakker, uit liefelijke droomen.

Dinsdag 28 maart 1922

Langzaam werd ik beeter. Niet met de heerlijke emotie van de abdij, maar tot evenwigt. Ik sliep één nacht niet goed, de volgende wel. Met mooye liefelijke droomen.

Donderdag 20 april 1922

Ik droomde dat Philip van Nierop kwam en verzeekerde dat hij niet dood was. Hij zag bleek. Ik vroeg wat ongeloovig, of hij hersteld was. Iemand die bij hem hoorde, zei: hij is niet dood.

Woensdag 14 juni 1922

Het was een droomerige dag. Ik zat lang te peinzen in 't Vondelpark.

Zaterdag 19 augustus 1922

Ik kwam om 11 in Luzern, vond een goed bed en sliep onmiddellijk en verkwikkend, den nacht door. Ook des morgens kwam geen inzinking. Wel begonnen de bekooringen weer. De droomen waren leevendig, maar niet slecht. Iets van een kind, dat zichzelf kon laten bloeden. Misschien sloeg het op Nella.

Maandag 4 september 1922

Vandaag voor 't eerst sinds veele jaren iets wat op een heldere droom gelijk. Ik was mij helder bewust en meende gestorven te zijn. Ik zag wat stroo voor mij liggen en tuurde

daarop. Groot was daarop mijn verbazing, toen ik bemerkte nog te leven. Want het besef, in 't andere bewustzijn te zijn was zoo sterk en duidelijk.

Maandag 17 oktober 1922

Heerlijk weer. Gouden October. Indian summer. Vannacht nam ik waar het moment als de ziel beeterschap voelt door het lichaam. Het lichaam is weer zoover in evenwigt dat het de eischen van de ziel kan opvolgen. Dan komt er een aangenaam gevoel van ontspanning, dat ik zelfs in diepsten slaap na kan gaan.

Zondag 29 oktober 1922

Gister avond met de jongens en Uwe naar de bioscoop. Het aardige paardje, Queenie. En Charlie Chaplin, waarvan ik het droom-slot heerlijk vond. Hugo schaterde onophoudelijk. De bioscoop is en blijft toch vol schoone beloften.

Woensdag 7 november 1922

Ik had een angstige droom, deezen nacht. Een man kwam aanrijden in een wagen, getrokken door twee zwarte paarden.

Toen de wagen stilhield brak een der paarden los en ging met vervaarlijke woede den koetsier te lijf. Ik stond voor een venster en zag het gebeuren. Het paard beet den man, en ik zei iets als: een prettig gezicht! - daarmee denkend aan een verhaal uit Amerika van een 'maneating horse'. Ik voelde een slag. Ik werd somber wakker, doch in den loop van den morgen werd alles weer goed in mij.

Woensdag 15 november 1922

Vrijdag sprak ik in Arnhem, daar was alles in orde, een groote stampvolle zaal en logies in de pastorie van pastoor van Berkel. Een goede spraaksame man, die mij tot twaalf uur aan de praat hield met het verhaal van zijn vizioen, waarin hij als kind zichzelf zag, staande als priester bij drie lijken, waarvan het er twee herkende als van zijn vader en broer. De derde een ontbonden kadaver. Later, als volwassene herinnerde hij zich het vizioen en het derde was het lijk van zijn stiefzuster die zich verdrong en een half jaar later eerst werd gevonden, Hij begroef, als priester, vader, broer en stiefzuster. {...}; Ik droomde van Maandag op Dinsdag van een orkest, en daarin een liedje van mij als een zilveren lint. Het kleine liedje ooverstemde het orkest, dat geheel onhoorbaar werd.

Vrijdag 26 januari 1923

Ik droomde van een pad, die hoog klom en van daar onverwachts in mijn bed sprong. Ik werd met een kreet van schrik en afschuw wakker, waardoor ook mijn vrouw wakker werd. Ook zag ik een groot ruim water, bij Rotterdam.

Donderdag 1 februari 1923

Gisteravond las ik in 'de Tijd' de schrikkelijke toestanden in Rusland. De goddelooze spot-processie, waarin onze lieve Vrouw en Jezus gehoond en beledigd werden. En dan de verschrikkingen van den hongersnood. Waar kinderen hun ouders vermoorden om ze op te eeten. Den ganschen nacht, in slaap en droom, vervolgde het mij. Een prachtig landschap [Lugano] en daarin een slachterij. Een groote ossekop.

Zondag 18 februari 1923

Ik had een merkwaardige droom, die ik zeer goed meen te verstaan. Ik droomde dat ik de communie kreeg, en de hostie ontving, maar het scheelde weinig of ze was mij ontvallen, en ook het witte kleedje dreigde te vallen. Maar de hostie kwam zelf op mijn tong, zonder de priester. En toen sliep ik heerlijk in. En ziet, vanmorgen kreeg ik de communie in de kapel en het witte kleedje viel twee malen van mijn handen, en de priester lette er niet op en gaf mij de hostie, maar zoo, dat het mij was of de hostie, evenals van nacht, zelf op mijn tong kwam. Ik versta deeze droom en gebeurtenis geheel. En ik ben zeer dankbaar. Want het is een teeken van vergeeving en liefde.

Dinsdag 20 februari 1923

Ik voel mij zeer uitgerust en verkwikt. De slaap was heerlijk, vol aardige dromen. Van morgen vervuld met fijne liefde-gevoelens. Heel mooi en innig. Ik heb er geen woorden voor. Ik kan alleen zeggen: ik voel als een pas verliefde.

Vrijdag 23 februari 1923

Ik droomde weer zeer lang van N. van Suchtelen. Hij verzocht toegang, maar ik weigerde.

5 maart 1923

Ik droomde van een zoel nachtlandschap, met een groot, donker, dreigend onweer. Maar het was niet schrikwekkend. Ik was er met Carry, maar ik verwonderde me

dat ik in 't geheel niet bevreesd was. Ik hoorde ook een stem die zei: 'beklaag u niet!'

Dinsdag 13 maart 1923

Ik droomde van een eegel, die wegsprong.

Woensdag 11 april 1923

Ik las gisteren mijn dromen oover. Vreemd dat de heldere dromen geheel opgehouden hebben. Ik was altijd zoo blij als er een geweest was. Nu moet ik ze ontbeeren.

Maandag 16 april 1923

De somberheid is maar aan 't oppervlak. Daar binnen is het licht. Maar ik kan er niet altijd bij koomen. Alleen op sommige momenten, als ik een toespraak houd b.v. of een ernstig gesprek voer dan wordt de innerlijke blijheid duidelijk. Ik denk dan aan het hier-namaals, en de schoonheid en vredee dáár. Nu alles weer groent en bloeit, nu besef ik iets van de grooter schoonheid daar achter. Vooral Egypte vervult mij. Het blijde, reine, zindelijke volk.

Maandag 14 mei 1923

Den vorigen nacht heb ik gedroomd van een plotseling opdoemend en schrikwekkend masker. Het stak den tong uit, daardoor gelijkend op de 'lallenkönig' in Bazel. Ook was er verband tusschen die tong, en het Mexicaansch beeldhouwwerk, waar een priester met een scherp koord zijn tong verwondt. Ook deezen nacht, aanvankelijk, demonisch gedroomd, een closet waarop ik zat, en waarvan de deur plotseling wordt opengerukt, terwijl ik er onverschillig onder bleef. [Herinnering aan een dergelijk geval bij Norlind in Borgeby].

Zaterdag 23 juni 1923

Ik kreeg gister het idee om van het dagboek van mijn vader een roman te maken. Een rustig verhaal, zooals de 'Dromenbruid' en 'de Koele Meeren'. Want ik kan mijn moeder niet afbeelden zooals ze werkelijk geweest is. En toch wil ik mijn vader recht doen.

Dinsdag 10 juli 1923

Ik droomde deezen nacht dat ik in Rusland was, in Moskou. Ik was uitgenoodigd door de Sovjets, ik moest met hen confereeren. Ze zaten in een klein vertrek, en het was een tamelijk onbeschaafd gezelschap. Maar dat viel mij alles zeer mee. De stad zelf zag er droevig uit, veel ingestorte huizen, en kale muuren. Ik was zeer

verbaasd dat ik *toch* in Moskou was gekoomen. Ik herkende het - vroeger was ik er ook, in droom.

Woensdag 15 augustus 1923

Gister droomde ik van Japan. Ik denk door de figuur van Akori. Vannacht droomde ik dat mijn verloren wandelstok terug was. Van morgen stond hij in de standaard.

Woensdag 12 september 1923

De morgen zeer somber. Maar diep in den nacht aardige vroolijke droompjes. Ik droomde nu op nieuw aan de groene Amsterdammer verbonden te zijn, en nu voor goed. Het blad heette nu de 'Opmerker' of zoo iets. Maar nu wakker zijnde ben ik angstig, bedroefd en vol zorgen.

Vrijdag 12 oktober 1923

In de hut. De nacht was slecht en spookig. Ik droomde van dik ijs, van een tooneelstuk waarbij ik regie voerde.

Dinsdag 16 oktober 1923

Ik schreef een vers. Mijn handen. Ik vond het heel mooi en schreide er om.

Maandag 26 november 1923

Typische droomen maar ik kan ze niet herinneren. Van morgen, op de gewoone uren ook weer wat bezwaard. Hoe moet het gaan als ik de abdij niet meer bezoeken kan?

Dinsdag 27 november 1923

Koud. Maar het werkt niet op mijn stemming. Ik sliep weer direkt in om 9 uur. Maar werd ongeveer één uur aangevallen door den booze, in de gestalte van een woedende wolf die op mij los schoot. Ik begon hard te schreeuwen en werd al schreeuwende wakker.

1 december 1924

Van morgen kreeg ik de gedachte aan het groote, lichte leeven, dat ons opwacht aan gene zijde. Zoo duidelijk voelde ik het nog nooit. Het is vlakbij en oneindig en zeer helder licht.

23 februari 1925

Verzamel uw schatten voor hiernamaals, zeide Jezus en herhaalde de pastoor van de kansel. {...}; Soendar Singh heeft het meenigmaal gezegd: het Christendom moet geluk en zaligheid brengen, anders is het geen Christendom. En zaligheid, zonder zalige gewaarwordingen - ook kleuren, vormen, warmte en kou - kan niet bestaan. Ik heb die gewaarwordingen ondervonden in den droom. Maak de droomen compleeter, sterker, helderder en het hiernamaals is er.

10 april 1925

Ik weet zeker, dat de droomen, die ik heldere droomen noem, het duidelijkst aangeeven onze gewaarwording als wij sterven. Wij zullen zien, hooren, proeven, voelen als op aarde en volstrekt niet dadelijk weeten wat ons overkomt. Ik ken die gewaarwording, uit den droom - maar ze zal rustiger zijn en natuurlijk zonder haast. Misschien zal ik schreyen, misschien roepen. Het zal een tijd duuren eer ik goed mijn toestand besef, eer ik oovertuigd ben in het hiernamaals te zijn. Wat ik dan het meeste zal vreezen, dat zal zijn de eenzaamheid. En de twijfel of de personen, die zich zullen voordoen, ook werkelijk zijn, wat zij schijnen. De trouwe zintuigen hebben mij dan verlaten. De buitenwaereld is er dan ook, maar elk bericht daarvan kan bedrog zijn. Er worden ons steeds berichten toegezonden, maar hun samenhang is voor ons onverstaanbaar, we zullen moeten leeren, wat ze beteekenen, eevenals een pasgeboren kind. Wij zullen - naar Mannoury's woord - de golflengte moeten zoeken van weezens, die met onze golflengte oovereenstemmen. Het verlies van geheugen, dat mij nu zoo kwelt, zal zeker niet onmiddellijk hersteld worden. Misschien is alles aanvankelijk duister en zullen

wij angstig om Jezus roepen.

11 april 1925

De libel die uit zijn cocon kruipt - dat zal het beste voorbeeld zijn, het meest duidelijke symbool. Het tooverdierkje uit de Kleine Johannes. De huls die achterblijft is het lijk, het geraamte. De heilige olie, die de kerk ons geeft, is de stof die de overgang gemakkelijker maakt.

24 mei 1925

En nu liggen daar mijn boeken onbegrepen - en mijn woorden zijn verwaaid in den wind - hier sta ik als een mislukt profeet. De wereld gaat aan mij voorbij - ze bekommert zich niet om mij. En toch, wie heeft er God zoo manifest in zich als ik? Wie weet er zoo stellig als ik, dat hij één is met het Oer-weezen, den Schepper en den grooten Minnaar?

Elken dag weet ik het vaster en elken dag glijd ik dieper in den afgrond. Nu is het de waanzin, dien ik vrees. Waar kan ik dien Satansknecht ontloopen?

27 mei 1925

Wat wij zullen waarneemen als we wakker worden in het beetere leeven, dat kan nooit precies een herhaling zijn van het aardsche leeven, want niets herhaalt zich geheel, de wereld, natuurlijk en bovennatuurlijk, wordt steeds weer geschapen, elke seconde, zoolang de tijd gaat. Maar wij zullen wel gedeeltelijke herhalingen, afbeeldingen, zien en waarneemen van verleeden en toekomst, waarin wij als in gestadig dromen leeven en verkeerren. Waarschijnlijk veel intensiever dan op aarde, omdat wij zooveel fijner zijn bewerktuigd en de groove stof hebben verlooren. En eerst langzamerhand zullen we begrijpen wat we waarneemen en er behoorlijk op reageeren. Als pasgebooren kinderen. Dan zal onze Bewaarengel zwaren dienst moeten doen.

19 juni 1925

Ik had gisteren een wondere gedachte, die zich laat aanduiden door de phrase die ik herhalen moet. De heemelsche Vader heeft zich verwaardigd den naam en het uiterlijk aan te neemen en de lotgevallen te dragen van Frederik van Eeden. Daarom heeft die persoon den schijn van groot lijden en subtiele vreugden. Hij behoeft niet te vreezen. De Kwade heeft geen macht oover hem. Toen ik dit gisteravond gedacht had, was ik in den droom zeer gelukkig. Ik houd

die phrase natuurlijk voor een begoocheling, maar toch dacht ik er bij: 'Waarom niet? Is God niet almachtig? Heeft hij niet de beschikking oover allen tijd? En alle werking? Zijn alle schepselen Hem niet eeven dierbaar?' Is het niet mogelijk, dat een armzalig en nietig weezen als ik, bewoond wordt, tijdelijk, door Zijn Weezen? Kan Zijn grootheid niet zich verbergen in mijn kleinheid?

3 november 1925

Blauw is de heemel, groen de aarde. Het treft mij dat de groene kleur veel intensiever is dan vroeger. Dat komt door mijzelf. Na mijn oovergang zal dat duidelijk worden. Later zal het blauw feller worden. Dan zal deeze omgeving mij toeschijnen zoo somber en luguuber als een ziekbed dat ik heb verlaten en waarop ik nu neerzie, in zijn dompige, duffe sfeer, met geur van medicijn en ontsmettingsmiddelen. En dan de verheldering, de frischheid en het licht.

23 november 1925

Ik merkte op, 's morgens uitgaande, de sterke intensiteit van de kleur groen. Ik merkte het wel meer op, maar nooit zoo sterk. Het is een gloeyende kleur van groen. Ik schrijf dit toe aan een grooter gevoeligheid van ons astraallichaam, dat losraakt van de hylè. Het staat in verband met de schaduuwen, die zeer duidelijk zijn, merkbaar in het indirecte gezichtsveld. Ik zie die nu telkens in een of andere houding, in gebed, in aandacht of droefenis. Uiterst stil. Toen ik laatst door het bosch ging, lagen er nog sneeuwplekken en haast iedere plek was een figuur, een vrouw, een of ander dier.

5 december 1925

Vandaag stel ik mijn plan vast omtrent mijn laatste levenswerk. Oover den droom. Ik heb materiaal in oovervloed en ik zal mij in verbinding stellen met mannen als Bergson, Freud, Wereszoski, Bjerre. Mijn artikel in de Proceedings [proceedings of the Soc. for Psychological Research, Vol. XXVI, 1913] vormt het uitgangspunt. Ik herlas het onlangs, verleeden week. En nu is mijn gedachte tot klaarheid geworden, na die tien jaar is mij alles duidelijk. *De droom is een voorproef van het hiernamaals.* Alles wat wij in den droom gewaarworden ontleenen wij aan het gewoone waakleeven. Dat zich onmiddellijk aan het droomleeven aansluit. Er is niets in den droom, dat niet verkreegen wordt in het waakleeven. Het is de oogst van ons waereldsch bestaan. Onder waakleeven [erwachttes Leben]

versta ik het menschbestaan op aarde, in het lichaam. Het droomleven is het leven na het afsterven of buiten functie stellen van het lichaam. Dit geschiedt door het opgaan in God, dat is het hoogere droomleven, het verheerlijkt bestaan in God. Het is zeer eenvoudig en toch zeer moeyelijk uit te drukken. Er zijn drie graden: het aardsche leven, het oovergangsleven of droomleven en eindelijk het opgaan in God. Nu ik dit heb vastgesteld voel ik zeer dankbaar en gelukkig.

4 januari 1926

Tot de stellingen in het Droomboek behooren deeze: de waarneemingen vóór en na het sterven zijn van gelijke werkelijkheid; de droomen zijn waargenoomen feiten en van gelijken aard als die na het sterven; zoowel de droomen als de waarneemingen na het sterven zijn daarin gelijk, dat ze plaats hebben zonder bemiddeling van de zintuigen, dus zonder zien, zonder hooren, zonder ruiken, zonder tasten, zonder voelen; de waarneemingen nà het sterven hebben eeven goed een samenhang als vooraf; deeze samenhang omvat ook de waarneemingen vóór het sterven.

9 januari 1926

Droomen hebben den schijn van echte gebeurtenissen, die echter niet samenhangen als zoodanig, maar als vluchtige feiten, die wel herinnering nalaten, maar veel vager en onweezenlijker zijn dan de wakende feiten waaruit, naar onzen indruk, de werkelijkheid bestaat. Om nu oover droomen te kunnen spreken, moet men onderscheid maken tusschen *droomfeiten* en *waakfeiten*. De samenhang der waakfeiten is wat wij weetenschap noemen. De samenhang der droomfeiten is veel vager en onzeekerder. Dat er een samenhang is, ontkennen wij niet, maar hun weezen is veel minder werkelijk en de herinnering er aan is flauwer en onzeekerder, minder stellig.

29 april 1926

Een verschijnsel van den ouderdom is het zien van allerlei weezens, figuren, en gezichten in allerlei doode voorwerpen. In elk takje zie ik soms een slang, elk dood voorwerp krijgt iets leevends. In allerlei dingen, die ik niet direct onderscheid, zie ik een tronie, een raar gezicht. Vooral in den scheemer. Ik zie hierin een uiting van ooverdaad van scheppende kracht die voortwerken blijft bij het uiteenvallen van ons lichaam.

9 november 1926

Onder ons, diep onder ons - daar is het oerleeven, de oergeest, de oermaterie. Diep onder ons, maar niet buiten ons, dus *in* ons, ons onsterfelijk weezen. Dus is het als een eindeloos diepe trechter. Daaruit ontsprongen wij, daarin keeren wij terug. Onze gewaarwordingen worden meer vreemd en meer beklemmend. Soms - zoo nu en dan - met een flauw vermoeden van zaligheid, soms met vreeslijken gruwel. Onze Vader, ook *ons* weezen, is onder ons als een magma in een vulkaan, eindeloos groot en diep en toch liefderijk en beminnelijk. Wij koomen nu terug van een zware, verre reis en zien den Vader onder ons [het geen juist is booven ons,], wij zijn angstig en verschrikt. Er is een losse band tusschen geest en materie. Vandaar het meer en meer vizionaire van onze gewaarwordingen. Het spookachtige of demonische. Maar de goede Vader, die ons *herkend* heeft, juicht oover onze triomf en terugkeer. Met 'magma' is ontzaggelijk en toch teeder - een groote uitbarsting van zaligheden. Wij zweeven er booven en durven niet.

9 januari 1927

Ik zal trachten iets neer te schrijven. Maar het is erg ontastbaar. Maar degen die het teegenkomt moet het aandachtig vasthouden. De Eenheid *Ik* vervult het Heelal, alles wat er voor ons is, ondergaat de Ikheid zooals wij die kennen. Daarbuiten schijnt ons niets te zijn. Ieder onzer is, geheel en al, aan dat *Ik* verbonden. Ieder onzer is een zwaartepunt. Ieder ziet alles van uit het middenpunt, dat toch ieder uniek en algeheel voorkomt.

24 mei 1927

Ik was twee dagen onder influenza. Ik ben zoo suf, dat ik langen tijd nodig heb om tot besef te koomen. Ik heb weer gruwelijke krisen doorstaan. En er is geen vertroosting. En toch broeyen er geweldige gedachten en vizioenen in mijn diepten - terwijl er niets van schijnt oover te blijven.

18 juni 1927

Ik stelde mij bij het ontwaken voor dat rondom kou en duisternis heerschten in het andere land en dat ik dan een stem hoor die tot een andere stem zegt: 'Tienduizend lichtjaren', daarmee zeggend het getal dat ik nodig zal hebben om een nieuw leeven te beginnen. En dat die geweldige afstand moet worden doorgebracht niet in vuur, maar in ooverpeinzing om mijn dwaasheid uit te boeten. Dat is dus geen dood - dood bestaat niet - ook geen kwelling, alleen

een oneindige peinzing, geen lijden. En toch is dat een vreesselijk denkbeeld, erger dan de leedloze hel. Moet ik dat doorstaan? Maar God is liefde.

29 juni 1927

Ik voel als zeker de aansluiting van het geestesleven met hetzelfde na den dood. Er is een korte tijd van verbijstering, waarin de gestorvene niet weet wat er gebeurd is. Dan ontwaken, met een herkennen van het eigen zielsleven. De vraag is dan: wat gebeurt er in ons? En de sombere, naargeestige ziel zegt: 'Nu gaan we rusten'. De atomen doen hun werk, de losgelaten ziel zoekt te herkennen, te leven, te rusten. Als het zoo was en niet heerlijker, dan zou dat een bittere teleurstelling beteekenen. Want wij hoorden van eeuwige zaligheid. Verschrikkelijk is al de afstand, de grootte van de sterren. Een zielsleven waarin zulke afstanden voorkomen - duizend lichtjaren - dat is voor ons arme kleinlingen vreesselijk. Een oneindige gedachte voor ons uit, met tot maatstaf 'lichtjaren' - zoo een wereld is niet om te denken. Het eenige waaraan wij ons dan vastklampen, dat is de troost van andere afstorvenen. 'God is liefde'. Zij zullen ons toch niet uit onverschilligheid verwaarloozen, die menschen waren zooals wij.

2 juli 1927

Ik weet nu dat ik geen angst behoef te hebben. Ik zal na mijn afscheid nog eenmaal terugkeeren. Dan slaap ik in en word in Jezus' armen wakker.

Appendix

words is word zijn. Ik wil het, zei ik er bij.
 Het was 's voortbij, het dunde voort.

30 nov. Hedennacht de schoonste heldere droom die ik ooit gehad heb. Het was zoo duidelijke, zoo grootwa, zoo rijk, en zoo overweldigend dat ik geheel verblijft was en nagenoeg sprakeloos. 'Eenige wat ik uitroep was: "O! hoe zal ik dit alles beschrijven!" Want het vertoonde zich in een volheid en verscheidenheid, die me geen tijd liet tot nauwkeurig opsnoeken. Het was landschap en wereldstad tegelijk. Een ontraaktelijke vallei waarop ik van boven af nedersweefde, komende van een hoog berg. In die vallei was vol bomen, gras, blaemen, gebouwen, beelden en menschen. Vlak voor mij was een reusachtige azalea boom geheel met rode blaemen overdekt, verderop een zeer lange arcade die van boven af reukig tot den bodem van het dal, hij was met klimop begroeid. Dan een witte tempel met een lange, dunne witte pijlen, en een hoog

Bladzijde uit het derde dromen cahier van Frederik van Eeden, 30 november 1905.

Aantekeningen

p. 35

3 MEI 1889 Op de binnenkaft van het eerste dromenboekje staan notities van FvE over een onderzoek waarbij hypnose werd toegepast. Het niet gedateerde verslag heeft de volgende tekst:

lijnproef mislukt

lepels mislukt

overbrengen van cijfers mislukt

Clairvoyance mislukt

Geen bedrog in 't spel want het sujet beschreef in de tweede hypnose, nadat hij wakker het voorwerp gezien had, het op dezelfde onjuiste wijze - Slechte observatie bewezen met de lijnproef - louter suggestie.

Ikzelf droomde dien nacht dat ik las wat er in het couvert zat dat ik door een ander had laten prepareren.

Ik las op 't kaartje Dr de Chavannes dit had het best kunnen zijn, want ik herinner me dat er zulk een kaartje bij ons gelegen had. Ik miste dat kaartje bij de anderen deed echter 't couvert niet open.

Bij navraag bleek 't niet goed geraden.

Hier op aansluitend volgt het droomverslag van 3 mei 1889.

p. 36

6 MEI 1889 FvE over Indië, een land waar hij niet geweest is, in LANGS DEN WEG, 1924:

'Indië was voor mijn vader en mij het wonderland, in

den rechten zin het land onzer droomen. Van mijn vijfde jaar af is Indië het vaste tooneel mijner droomen. Ik droom, dat ik er ben, de palmen en waringin's zie, de warmte voel, de geur ruik - en dan met groote voldoening tot mijzelf zeg: "ziezoo! nu is het dan toch eindelijk waar! nu *ben* ik er dan toch!" Om dan steeds weer eeven verbaasd wakker te worden en te bemerken dat ik weer bedroogen ben.'

Aan den 'boom' in Batavia: De boom is de haven in een stad; kade, aanlegplaats.

p. 38

7 MEI 1889 De snijkamer: Tijdens zijn medicijnenstudie was FvE na 1882 enige tijd werkzaam als assistent bij het Anatomisch Laboratorium in Amsterdam.

p. 39

Humpty was de huishond van de Fam. Van Eeden op Beukenoord in Bussum.

Het RIJK DER WIJZEN, toneelstuk van FvE dat in september 1878 wordt opgenomen in het maandblad Nederland.

p. 41

9 MEI 1889 Op 15 augustus 1887 openden Dr. A.W. van Renterghem en Dr. F. van Eeden, beiden leerlingen van Dr. Liébault te Nancy, een kliniek voor hypnotische therapie te Amsterdam. De associatie duurde totdat FvE zich in 1893 terugtrok om zich meer met zijn literair werk bezig te houden. V.R. bleef directeur van de kliniek. Deze was tijdens FvE's deelname eerst gevestigd in een paar kamers, weldra door de grote toeloop in Hotel du Passage op de Pr. Hendrikkade en sedert 1889 in een groot huurhuis Keizersgracht 258. Terugblik van V.R. in LIBER AMICORUM. Van FvE in LANGS DEN WEG, 1925.

p. 42

Botaniseren: De vader van FvE, F.W. van Eeden, was plantkundige. Zijn belangrijkste werk op dit gebied was de publikatie van acht delen [XIII-XX] van het reeds in 1800 begonnen standaardwerk van de Nederlandse flora, de FLORA BATAVA [1868-1898].

p. 43

11 MEI 1889 Henriëtte Ortt: Zie het gedicht uit VAN DE PASSIELOOZE LELIE [bundel], Voor H.

Midden in Mei, toen 't zoomer worden zou,
had ik een droom vol oud en schoon verdriet;
die 'k eens zeer liefhad, kwam in 't donkerblauw
gewaad en lachte: 'Waarom lach je niet?'

Papa's bureau op 't Pavilloen: De directeuren van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel, waarvan F.W. van Eeden Sr. secretaris-penningmeester was, vergaderden in het 'Paviljoen' aan de Hout. Ook de twee door Van Eeden Sr. gestichte musea, het Koloniaal Museum [nu Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam] en het Museum voor Kunstnijverheid waren daar ondergebracht.

p. 44

Koning Bilbonzo is een figuur uit het toneelstuk DON TORRIBIO, 1890 van FvE.

p. 44

12 en 13 MEI 1889 In het tweede dromencahier bevindt zich een los blad met de tekst van een niet gedateerd droomverslag. Het blad is aan de bovenrand beschadigd waardoor enkele woorden zijn weggevallen. De volgende tekst is waarschijnlijk het verslag van 12 en/of 13 mei 1889. De hiaten worden door haakjes omgeven.

Toen liep ik langs een helder water en zag de staart van een visch - op den bodem - Heel lang. Ik dacht eerst een heel groote paling te zien - en riep Martha. Maar 't was een andere visch, heel lang, zwartgrijs, met een platte kop. Een wonderlijke visch. Ik zag er toen meer. En toen ook krokodillen die op en door elkaar lagen. Ze lagen dicht om ons heen.

Ik wist toch dat we in Holland waren en dat 't heel vreemd was. Ik zei: 'kom we moeten maar weg uit die tropische boel'

Toen kreeg ik 't idee, 'kan ik nu zweven?' [Ik heb namelijk, sinds ik mijn dromen opschrijf, altijd gedacht: wan-

neer zal ik nu eens een droom krijgen waarin ik zweven kan, wat zal 't aardig zijn dat op te schrijven, 't was me alsof ik het dan zou realiseeren] Ik dacht 'nu moet ik toch kunnen zweven, nu heb ik het noodig om weg te komen uit die krokodillen, en ik heb gezegd dat ik het altijd kan, in mijn droom' [dat heb ik werkelijk voor eenigen tijd gezegd.] Ik begon ook te zweven, maar heel even, heel kort en heel onduidelijk.

Toen een anecdote gedroomd, in de *Fliegende Blätter* - met een plaatje erbij. 'De leeuw die een spoorreis wilde maken' [gister avond zooiets gezien in *Prentenboekjes van Hans*] Er waren twee teekeningen bij - duidelijk gezien daarvan een spoorwagen met koeien - de leeuw zelf zag ik niet. Het verhaal was dat de leeuw een koe in een veewagen aanviel en verscheurde. Er was een slotzin die de aardigheid vormde en die was: 'Komt de horlogemaker' - gezien het woord *Uhrmacher* - 'haast om de paarden te beslaan'. Het grappige zat daarin dat de tijd werd bepaald naar 't verbruikt zijn der hoefijzers, en daarom de smid een horlogemaker was.

Daarna een lang vers gezien van Multatuli in den maat van: wij zaten laatst bij Saartje. Rijmloos. Groote, roode letters. Impressie dat het slecht was en dat Mult. wel van die maat hield.

Toen een artikel van mezelfen gedroomd waarin ik vergeleek de ideëen van Multatuli en de ideëen van Dr F. van Eden. [gezien het woord: ideëen] Toen 't boek dicht was, gevoel van schrik dat er iets heel pedants stond dat ik niet meer veranderen kon. [Onlangs gesproken over een vergelijking van de pensées de Pascal en de ideëen van Mult.]

Daarna veel en lang gedroomd wat ik mij niet herinner. Toen een patient die ik behandelde, een jodin, deftig, gekleed in een donkerblauwe mantel met kap. Gedachte 'waarom koopt die rijke vrouw nu het traditioneele kostuum voor arme joden' [impressie van het gemeenschapsleven der joden] Ze lag op een slaapstoel. Toen ik haar aankeek - duidelijk visueele impressie van één groot blau-

wig cyclopen-oog midden in 't hoofd.

{...}; straat bij de Paleisstraat. Zeer duidelijke gelijkenis met realiteit) Veel drukte {...}; als zakenman. Liep een patient {...};. Sprak hem luidruchtig en geaffaireerd toe. Gevoel: ik doe mee in drukte en zaken. De patient {...};, die kreupel is {...}; onder den arm en liep vrij snel met hen de brug op.

Toen werd ik wakker. Ik vond toen juist dit {...}; gewoon een onbeduidend en in 't geheel niet de moeite waard om 't op te schrijven.

't Opschrijven zelf levert mij echter de merkwaardigste verrassingen, over mij zelf en anderen.

[Den morgen na deze droom kwam Willem Witsen heel onverwacht mij tegen. Hij was den vorigen dag uit Londen gekomen en had in 't passage hotel gelogeerd.]

p. 45

14 MEI 1889 Sam Aletrino reisde met FvE mee tot Parijs op de reis van FvE naar Spanje, waarschijnlijk naar zijn zwager Frank van Vloten die in Madrid woonde.

p. 47

15 MEI 1889 Nieuwe Gids: zie G.H. 's-Gravesande, DE GESCHIEDENIS VAN DE NIEUWE GIDS, 1955.

p. 51

17 MEI 1889 Jachtlust: Landgoed van de Fam. Six te 's-Graveland.

p. 54

20 MEI 1889 Siegfried: F.W. van Eeden Sr. in NOORDERLICHT. BEZOEK AAN SCANDINAVIË IN 1887, 1888 p. 54. 'De Wikingertijd is nu eenmaal mijn stokpaard.'

p. 59

17 JUNI 1889 Mijn geleider: In de dagboeken en de dromencahiers komt dit begrip in steeds wisselende betekenissen voor. FvE gebruikt het ook in zijn literair werk [De kl. Joh.]. FvE in het DAGBOEK 4 nov. 1921: 'Ik schreef het vers aan mijn Geleider af. Het is goed.' [AAN MIJN ENGELBEWAARDER EN ANDERE GEDICHTEN, 1922]

p. 60

5 JULI 1889 Groeneveld: Landgoed onder Baarn.

Mijnsheerenland van Moerkerken, dorp in de Hoeksewaard aan een dode Maasarm gelegen. Het Hof van Moerkerken [als Merwestee beschreven in VAN DE KOELE MEREN DES DOODS] behoorde toen aan de ambachtsheer Mr. J. van Gennepe, oom van Martha van Vloten.

Suze Kuhne: DAGBOEK, 7 mrt. 1894; 'Een couranten stukje over Kuhne begonnen.' Of dit Suze K. betreft is niet uit de tekst op te maken.

p. 65

28 MAART 1890 LA BÊTE HUMAINE, 1890, roman van Emile Zola.

p. 71

7 JANUARI 1897 Th. De Quincey, CONFESSIONS OF AN ENGLISH OPIUMEATER, 1862.

Pulchri: Latijns voor 'uit streven naar het schone'. Devies van een Haagse schildersvereniging en van haar gebouw aan het Lange Voorhout.

p. 72

23 JUNI 1897 Priem: Huisaapje van de Fam. Van Eeden. Dagboek 1 feb. 1896:

'Vandaag is ons Priempje gestorven. Het is zoo wonderlijk stil in huis. Martha is erg bedroefd en schreit telkens. Ik zal van den dood van weinig menschen zooveel hartzeer hebben als van mijn klein, arm, vuil en vroolijk aapje. Ik ben aan geen dier zoo gehecht geweest en zal het ook wel niet meer worden.'

p. 73

5 OKTOBER 1897 Symplastie: Biologische begrip voor het resultaat van de fusie van verschillende cellen. Notitie van FvE in een aantekeningenschrift voor psychologische studies [bevindt zich in het FvE museum].

'Symplastie [van moeder en foetus] invloed van de psyche, van de eerste vader op kinderen van 't tweede bed, van verminkingen tijdens zwangerschap, verkeerdelijk aangezien voor overerving.'

p. 77

13 FEBRUARI 1898 Continueteit: In deze context, het vasthouden van het zelfbesef in de droom; in slapende toestand weten 'ik slaap en droom'.

p. 79

6 MAART 1898 Denton Manor: Landgoed te Grantham [Linc.] dat werd bewoond door Sir William Welby, landeigenaar [de Squire], en Lady Victoria Welby.

p. 82

2 APRIL 1898 Het terrein van mijn nieuwe plannen: Walden.

p. 85

27 MEI 1898 Oude tante: Annet van Eeden [1827-1897], zuster van F.W. van Eeden Sr.

p. 90

5 AUGUSTUS 1898 HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN I, 1895 van FvE.

p. 92

19 AUGUSTUS 1898 De roemrijkste daad van Theseus, de heros van Athene, was het doden van de Minotaurus op Kreta. De meest gevierde held uit de Griekse mythologische oudheid, Hercules, overwon de reusachtige, veel koppige waterslang Hydra. Hij werd de beschermer tegen de vernietigingsgoden en tenslotte werd hij onder de goden opgenomen.

Hercules werd het oerbeeld van een man die door een leven vol moedige strijd in dienst van de mensheid onsterfelijkheid verwerft.

p. 97

16 NOVEMBER 1898 'Freddy': Zo noemde Betsy van Hoogstraten FvE.
De Kruishoorn: De woning van Betsy van H.

3 DECEMBER 1898 Flevorama: Buitengoed van Dudok van Heel onder Huizen.

p. 98

19 JANUARI 1899 Zusje van Borel: Roman HET ZUSJE van Henri Borel, 1900.

p. 105

15 OKTOBER 1899 Transvaal oorlog: In 1899 ontstond de Tweede Vrijheidsoorlog, die uitliep op de Britse verovering van Transvaal op 31 mei 1902. FvE over deze oorlog in GEDACHTEN OVER DEN AFRIKAANDER KRIJG, opgenomen in STUDIES IV.

p. 107

21 NOVEMBER 1899 Hatfield: Hatfield House was de residentie van de markies van Salisbury, Robert Arthur Salisbury [1830-1903], Brits staatsman.

p. 111

28 JANUARI 1900 In november en december 1899 nam FvE deel aan séances met mrs. Thompson in Londen. Naar aanleiding hiervan nam FvE zich voor om deze séances te combineren met zijn droomonderzoek. In Holland zou hij in de droom Nellie [het overleden dochttertje en control van mrs. Thompson] trachten op te roepen om daarna uit Londen te vernemen of Nellie [haar hiernaar gevraagd tijdens een séance] hem had horen roepen of had gezien. De volgende reacties uit Engeland waren de resultaten van deze experimenten. De brieven werden gestuurd door J.G. Smith, lid van de S.P.R., die de verslagen maakte van de séances.

6 Jan 1900
87, Sloane Street,
S.W.

Dear Dr VanEeden,

The following occurred in a séance with Mrs Thompson here on Friday,
Jan: 5. 1900

'Tell Dr VanEeden he kept calling me (i.e. Nelly) last night (i.e. Jan. 4)
He was inside those curtains. He wears curtains round his bed; he was inside them & he called me. I went to him and I think he knows it. He told me so, and said he is waiting to hear if you (i.e. J.G. Smith) send my message.

He was asleep. 'Now, Nelly, you come to me and remember me' he cried out. He was in bed alone, not

with his wife. He had had a hard day's work but yet was sufficiently awake to call me.'

Has this any meaning for you? When are you going to send me back the notes?

My best wishes to you for the New Year.

Yours sincerely

J.G. SMITH

28 January 1900

87, Sloane Street,

S.W.

Dear Dr VanEeden,

Following occurred at a séance with Mrs Thompson on Jan. 18th.

(J.G. Smith asks - 'Have you been to see Dr VanEeden?') No I haven't.

This is a mixture. Dr VanE. has summoned me twice, and Elsie (a little girl that used to talk before I came - Elsie Line) came to me and said:

"The man with whiskers in the bed is calling you." (J.G.S. asks: "When was that?") It was before the sitting with the redhaired lady. Both times

were before that (i.e. before Jan: 15). I said: 'Bother Van E. you go instead of me'; and very likely she did go. I hope he didn't think she was me.'

Please let me know if this has any meaning for you. I am anxiously awaiting the arrival of the notes with your comments.

Yours sincerely

J.G. SMITH

p. 116

9 AUGUSTUS 1900 Frans stuk over spiritisme: Voor het Vierde Internationale Congres voor Psychologie te Parijs van 20 aug. tot 26 aug. 1900, hield FvE op 22 aug. een le-

zing over zijn spiritistische experimenten te Londen. Deze voordracht QUELQUES OBSERVATIONS SUR LES PHÉNOMÈNES DITS SPIRITIQUES is opgenomen in de COMPTE RENDU DES SÉANCES van dit congres, Parijs 1901, herdrukt in 1974.

Tegelijkertijd was er een wereldtentoonstelling in Parijs.

p. 122

22 MAART 1901 Opstanding van 7 maart: In maart verbintenis met Truida Everts. Naar aanleiding van deze dag schreef FvE twee verzen: 'School der Minne' en '7 maart'.

p. 124

21 MEI 1901 Alice's dromen: Lewis Carrol, ALICE'S ADVENTURES IN WONDERLAND, 1865.

p. 128

1 SEPTEMBER 1901 FvE zette zijn onderzoek om séances die in Londen bij de S.P.R. werden gehouden, te betrekken bij het droomonderzoek, voort. Verschillende keren probeerde FvE Gordon [overleden zoon en control van het medium Ethel Maturin, verbonden aan de S.P.R.] in de droom te ontmoeten.

Ethel Maturin stuurde FvE een verslag van een séance waarin zowel Nellie en Gordon ter sprake komen.

Brief van 1 sept. 1901.

Close Cottage
Tonbridge
Kent

1st sept.

Dear D^r van Eeden

I have been away at the sea, and 'Nellie' was not with me, so I could not ask Gordon about you as, alone, it writes so weak.

I am now back & hasten to reply to your kind letter. I will copy down exactly what was said - I must first tell

you that I gave Gordon no information as to the pass-word you say he gave - I waited to see what he would say. I had also news given him any pass-word except '*apple trees*'.

Gordon darling I have heard from D^r van Eeden & he says he saw you riding a bicycle
and

Oh mother I forgot to tell you - I've got a bike!

Have you darling? Well tell me all that occurred.

Well mother I dont know if it was D^r van Eeden but one day when I was on my bike, some-one came here & said 'are you Gordon?'

And I had forgotten all about D^r van Eeden - and just for fun, I tossed my head and said *Pick-a-Boo*.

Gordon are you sure you said Pick-a-boo? That is not the word D^r van E. told me you said - he thought you said *Sing-a-poor*.

No mother - only Pick-a-boo - Pick-a-boo- You see mother when I am riding away from Murray I always call out 'Pick-a-boo'

This is the exact copy of what Gordon wrote - what do you think of it?

Gordon has just given me a very remarkable test - he has for a long time talked much of a Mr Willy Frost - a name I have never heard - nor has Nellie - This gentleman, he says, is in the spirit world - & he sees him a great deal - I asked Gordon to give me the date & place of his death etc. and he said 'shall I ask him?' and I said 'Yes' - & after a short pause he wrote - 'Mother, Mr Frost says he passed over the same year

Prince Eddie died - 1882 - in Victoria Road Southsea - he cant remember the number - but the house is near the sea -

He died very quickley of influenza - He was a clerk in the Dockyard at Portsmouth - and he was just going to marry a lady called *Blanche*'.

Neither Nellie or I know Southsea - I had no idea whether such a road as 'Victoria Road' existed - Whether such a person as 'Willie Frost' had ever existed - or whether such an appointment existed as 'Clerk in the Dockyard'.

However I wrote & had the Southsea Registrar examined - & it is *all* true -! a William Sidney Oakshott Frost - clerk in the Dockyard - died there in 1882 of influenza in Victoria Road - Southsea -

Is not this wonderful? I am offering it for publication to Society Phsyical Research.

But *every day* he gives me proofs as astonishing! - and by the bye - that letter to my husband he told me had never left London, never at any rate reached Ceylon -! nor my Husband!

yours sinc.ly ETHE MATURIN

P.S. I am so grieved to hear of the illness of those so dear to you. You must indeed have been anxious. I hope to hear from you that all are well again.

Dear D^f van Eeden I feel so close to my child now - & every day closer.

Please write to me to address at head of letter till Friday Sept. 6th. After that 40. Warwich Street - High Street - Kensington.

Look out again for Gordon. I will now give him a new pass-word.

p. 144

28 SEPTEMBER 1902 Swaenenburgh: Landgoed van Jhr. Tindal dat tegenover Walden lag. Op Swaenenburgh werden séances gehouden.

p. 152

14 SEPTEMBER 1903 DON TORRIBIO, toneelstuk van FvE uit 1890.

p. 158

28 DECEMBER 1903 Conrad Busken Huet, HET LAND VAN REMBRANDT.

p. 163

25 JUNI 1904 Het leelijke boek van de Haan: PIJPELIJNTJES, 1904. Overigens was FvE goed bevriend met Jacob Israël de Haan.

p. 171

2 MAART 1905 Aapje, zo noemde FvE Truida Everts.

p. 173

18 JUNI 1905 Waardroom: Droom die realiteit wordt.

p. 176

14 SEPTEMBER 1905 't Waskamertje: Rommelkamertje in het huisje van Truida Everts, waar o.a. de was voor de bijenteelt werd geborgen.

p. 181

8 MAART 1906 De Eendracht: De spoorwegstaking van 1903 eindigde met een uitsluiting van de stakers. Om de paar duizend hierdoor brodeloos geworden arbeiders aan een bestaan te helpen richtte FvE toen 'De Eendracht' op. De

Eendracht was een verbruikskoöperatie die de uitgesloten spoorwegarbeiders in dienst nam. Over het ontstaan zie: Meded. van het F.v. Eeden-genootschap V.

p. 192

15 DECEMBER 1906 HEDDA GABLER, toneelstuk van H. Ibsen. FvE in het DAGBOEK: 'Daarop zag ik Hedda Gabler. En dat pakte mij aan. Geweldig. Maar zoals een wild beest aanpakt, mij verschrikkend en tot hevig verweer dwingend.'

Voor het droomverslag zie p. 396.

p. 197

30 MAART 1907 Zie Dagboek: DAGBOEK 30 maart 1907: 'Ondanks gelukkige werkzaamheid was mijn gemoed onrustig, onder allerlei leelijke gedachten en aanvechtingen. Ik bemerkte, wat mij bij vroegere bezoeken ont-

gaan was, hoe vol prostituéés Berlijn is.'

p. 201

29 JUNI 1907 Zweedse vrienden: Therese Boon-Clemens [1873-1916], gastvrouw van FvE te Den Haag, die waarschijnlijk van Zweedse afkomst was en Ida Bäckmann [1867-1950], Zweeds journaliste die een vredesconferentie in Den Haag bijwoonde en bij mevr. Boon logeerde.

p. 209

13 SEPTEMBER 1907 Menschen uit Katai: Van Katai, een eiland uit de Japanse archipel, werd gezegd dat zich daar een ideale cultuur bevond met een overvloed aan natuurlijke rijkdommen. Het oefende een magische aantrekkingskracht uit op ontdekkingsreizigers o.a. Columbus, die een zeeweg daarheen trachtte te vinden.

p. 218

27 FEBRUARI 1908 In het telegram stond dat Paul longontsteking had.

p. 232

11 DECEMBER 1908 Vico Muralto, ik-figuur uit DE NACHTBRUID, 1909.

p. 248

20 NOVEMBER 1909 Hymans geschiedenis: De ruzie met mevr. Hymans betrof een geldkwestie.

p. 254

23 JULI 1910 SIDERISCHE GEBURT. SERAPHISCHE WANDERUNG VOM TODE DER WELT ZUR TAUFDE DER TAD, Berlijn 1910 van Erich Gutkind.

8 DECEMBER 1910 Echium: DAGBOEK 7 juli 1915

'Ik fietste naar Haarlem, langs den mooyen weg, met blaauwe *echium*
gegarneerd.

Het is een zacht geluk met zoekend zinnen
op rijm en maat stil door den dag te gaan.
den blonden weg met kleurig garnituur
van geel en blaauw gebloemt'

p. 261

16 JULI 1911 Verslagen over de manifestaties van F.W.H. Myers zijn opgenomen in de Proceedings van de Society for Psychical Research.

p. 264

4 DECEMBER 1911 H. Bergson. L'ÉVOLUTION CRÉATRICE, 1907.

p. 276

27 FEBRUARI 1911 De Van Eeden-kolonie die in Wilmington [v.s.] was gesticht na de bezoeken van FvE aan Amerika.

p. 281

25 JUNI 1913 Boekje over hem: Over het overlijden van Paul schreef FvE PAUL'S ONTWAKEN, 1913.

p. 283

8 AUGUSTUS 1913 Gastvrouw van FvE in Homburg was Ella Geldmacher.

22 AUGUSTUS 1913 Novalis: Op de binnenkaft van het derde dromencahier staat een citaat van Novalis: 'Wir sind dem aufwachen nahe, wenn wir träumen dass wir träumen'.

p. 284

11 SEPTEMBER 1913 In de tweede week van september woont FvE het psycho-analytisch congres te München bij. Daarbij ontmoet hij o.a. S. Freud en de voorzitter van het congres C. Jung. zie verder p. 428 e.v.

p. 288

17 DECEMBER 1913 Houten been van zijn vader: Dit is een 'droom'-herinnering. Bij zijn leven was zijn vader volkomen valide. [HvE]

p. 294

25 JULI 1914 Forte-kring: In Potsdam kwamen in juni een aantal vooraanstaande schrijvers, filosofen en psychologen bijeen om met elkaar afspraken te maken over bijeenkomsten waarbij allerlei vraagstukken besproken zouden worden. FvE over de stichting van deze vriendenkring in het DAGBOEK op 13 juni:

'Wat gebeurd is, is zoo groot en machtig, zoo iets geweldigs, dat het den adem beneemt bij 't herdenken. De zé-

ven menschen vormden elk een sterke, onaantastbare persoonlijkheid - en toch hebben ze een eenheid gevormd, een nieuw wezen geschapen, dat nog veel sterker is dan een van allen. En niemand heeft iets verloren. Allen hebben gewonnen.'

De zeven waren: Buber, Däubler, Bjerre, Rang, Landauer, Gutkind, Borel en FvE zelf.

Als plaats waar de bijeenkomsten zouden plaatsvinden werd Forte di Marmi bij La Spezia aan de Ligurische kust aangewezen. FvE 'werd getroffen door de mooyen naam, het Marmerfort, dat het marmer voor Michel-Angelo beschermdde.' De oorlog belette dat de leden daar bijeenkwamen, maar zij bleven de kring Forte-Kreis noemen.

p. 296

25 OKTOBER 1914 Ik herinnerde mij dat zij [Aagot] dood was: Dit is een droomherinnering. Zij leefde tot 1972.

p. 297

18 APRIL 1915 Het eerste contact met de dames Welters vond plaats op 21 maart 1915. FvE in het DAGBOEK;

'Donderdag was ik bij mevrouw Welters-de Guasco, een vrij armoedig boovenhuis, en daar heeft ze me de hand gelezen, de kaart gelegd en me van haar spiritistische ervaring met prof. Stokvis verteld'.

Na deze ontmoeting vinden er regelmatig séances plaats, ook in aanwezigheid van haar dochter, het schrijfmedium Bertha Welters. De bijeenkomsten duren tot augustus 1917. Bertha Welters kreeg van drie berichtgevers samenhangende mededelingen die het materiaal vormden voor JEZUS' LEER EN VERBORGEN LEEVEN, 1919.

p. 366

22 MEI 1884 Evoël: Op deze dag begon FvE aan de kl. Johannes te werken. Tot juli 1885 wordt er geen dagboek bijgehouden.

14 FEBRUARI 1889 De passage betreft het eerste bezoek van FvE aan het gezin Van Hoogstraten te Utrecht.

p. 379

14 APRIL 1896 't Betoog: In die tijd schreef FvE aan de filosofische verhandeling REDEKUNSTIGE GRONDSLAG VAN VERSTANDHOUDING, opgenomen in de bundel STUDIES III, 1897.

20 JUNI 1896 Adriaan van Oordt schreef verschillende historische romans en toneelwerken, WARHOLT, FLORIS V, IRMENLO. Over IRMENLO schreef FvE een artikel. [zie DAGBOEK, 14 sept. 1907]

6 MAART 1896 Plannen: De stichting van een landbouwkolonie. Eind april werd de grond van het landgoed Cruysbergen aangekocht waarop Walden werd gevestigd.

p. 383

14 JANUARI 1900 OVER THEOSOFIE, STUDIES IV, 1904.

p. 393

4 APRIL 1906 In Bellagio maakte FvE met Hans een bergwandeling.

p. 399

21 JUNI 1907 We [FvE en Ida Bäckmann [1867-1950], Zweeds journaliste] spraken over Scandinavische schrijvers [Gustav Fröding en Selma Lagerlöf].

p. 401

12 SEPTEMBER 1907 Waldheim: FvE maakte een reis met Truida Everts.

p. 414

2 APRIL 1910 ONS DUBBEL-IK, STUDIES I, 1890.

13 MEI 1910 Melusine: In de Traumdeutung [Gesammelte Werke II/III p. 662] geeft S. Freud een droomverslag van hemzelf waarin deze watergodin voorkomt: 'Ich träumte z.B. einmal von einer Art Schwimmbassin, in dem die Badenden nach allen Richtungen auseinanderfahren; an einer Stelle des Randes stand eine Person, die sich zu einer badenden Person neigte, wie um sie herauszuziehen. Die

Situation war zusammengesetzt aus der Erinnerung an ein Erlebnis der Pubertätszeit und aus zwei Bildern, von denen ich eines kurz vor dem Traum gesehen hatte. Die Zwei Bilder waren das der Überraschung im Bade aus dem Schwindschen Zyklus MELUSINE [siehe die auseinanderfahrenden Badenden] und ein Sintflutbild eines italienischen Meisters.'

10 JUNI 1910 OVER HALLUCINATIES, STUDIES III, 1897.

p. 417

6 FEBRUARI 1911 Oude tante: Tante Mas [1823-1910], halfzuster van F.W. van Eeden Sr., was door zijn ouders in hun huis opgenomen en verzorgd.

p. 419

16 OKTOBER 1911 H. Bergson, ESSAI SUR LES DONNÉES IMMÉDIATES DE LA CONSCIENCE, 1889.

p. 425

15 JANUARI 1913 A STUDY OF DREAMS, voordracht voor de S.P.R. gehouden op 22 april 1913 te Londen. Opgenomen in de Proceedings van de S.P.R., Vol. XXVI 1912-13.

Havelock Ellis, THE WORLD OF DREAMS, 1911.

p. 428

30 JULI 1913 Congres voor Droom-onderzoek: Het psycho-analytisch congres te München in begin september 1913.

p. 430

29 MAART 1914 Japan: Voor Japan en Japanners heeft FvE steeds een grote belangstelling gekoesterd.

p. 431

5 APRIL 1914 F. van Eeden, SIEGMUND FREUD, Frankfurter Zeitung van 29 mei 1914.

p. 434

31 DECEMBER 1915 Devachan: Theosofisch begrip, betekent 'Sfeer der Stralenden', een toestand van gelukzaligheid tussen twee incarnaties. [afkomstig uit het Tibetaans].

p. 437

10 JANUARI 1918 Zola in séance.

p. 443

13 JUNI 1921 Het tweede Jezus-boek: UIT JEZUS' OOPENBAAR LEEVEN, 1922.

p. 448

15 AUGUSTUS 1923 Akori: figuur uit Sirius en Siderius. Japans begrip voor 'niets'.

Biografische gegevens van Frederik van Eeden [1860-1932]

1860 3 april: geboren aan de Kleine Houtweg te Haarlem, als jongste van de twee zonen van Frederik Willem van Eeden, bloemkweker, en Neeltje van Warmelo.

1866 Lagere school te Haarlem.

1872-1874 Wordt toegelaten tot de gemeentelijke Hogere Burgerschool. In aansluiting op de tweede klas, overgang naar de eerste klas van de vierjarige Latijnse School te Haarlem.

1874-1875 Een oogziekte dwingt hem tot langdurig verblijf in donker. Ter voltooiing van de genezing reis naar Kreuznach.

1876 Vriendschap met Henriëtte Ortt.

1878 September: slaagt voor het Staatsexamen. Student in de medicijnen te Amsterdam. Schrijft HET RIJK DER WIJZEN.

1879 April: breuk met Henriëtte Ortt. November: vriendschap, later verloving met Martha van Vloten.

1881 Juni: medeoprichter van de Letterkundige Vereeniging Flanor.

1882 September: assistent aan het Anatomisch Instituut te Amsterdam.

1884 December: voorzitter van Flanor. Schrijft DE KLEINE JOHANNES. Verschenen: HET SONNET; FRANS HALS; HET POORTJE OF DE DUIVEL TE KRUIVELBERG.

1885 Zomer: draagt bij tot de oprichting van DE NIEUWE GIDS en wordt redacteur. Artsexamen. November: studie over psychische geneeswijze door hypnose-therapie bij Charcot te Parijs. verschenen: GRASSPRIETJES DOOR CORNELIS PARADIJS.

1886 April: huwelijk met Martha van Vloten. Vestigt zich te Bussum als huisarts. Juli: promoveert te Amsterdam op proefschrift KUNSTMATIGE VOEDING BIJ TUBERCULOSE. Enige tijd werkzaam bij Liébault en Bernheim, psychiaters te Nancy. Ontmoet S. Freud. Opgevoerd: DE STUDENT THUIS.

1887 12 mei: oudste zoon Hans geboren.

Augustus: stichting van het Instituut voor psychische therapie, samen met dr. A.W. van Renterghem, te Amsterdam.

1888 November: kennismaking met mevr. E.M. van Hoogstraten [Ellen].

1889 Februari: tweede zoon Paul geboren. Begint zijn dromen te noteren in afzonderlijke cahiers. Verschenen: COMPTE RENDU ETC. [met Van Renterghem geschreven verslag van de resultaten van de kliniek].

1890 Verschenen: DON TERRIBIO; STUDIES.

1892 Januari-maart: Lieven Nijland-affaire. Augustus: voordracht over psychotherapie voor het Tweede Internationale Congres voor Psychologie te Londen. Vriendschap met Fr. W.F. Myers, oprichter van de Society for Psychical Research [S.P.R.] en met Lady Welby, grondlegster van de Significa.

Verschenen: JOHANNES VIATOR.

1893 Juli: trekt zich terug uit het Instituut voor psychische therapie. Blijft werkzaam als psychiater. September: treedt af als redacteur van DE NIEUWE GIDS.

1894 Verschenen: STUDIES II; DE BROEDERS.

1895 Verschenen: HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN I.

1897 Juni: eerste ideeën over het stichten van een kolonie. Verblijf in Noorwegen. Eerste lezingen en artikelen over produktieve associatie.

Verschenen: STUDIES III; LIOBA.

1898 Voorjaar: stichting van de produktie-coöperatie Walden op een landgoed tussen Bussum en 's-Graveland. Van Eeden betreft er een hut.

Geruchtmakende lezing voor het Nut te Rotterdam, WAARVAN LEVEN WIJ?

1899 Maart: lezing voor de arbeiders te Amsterdam, WAARVOOR WERKT GIJ?

November-december: spiritistische experimenten te Londen [S.P.R.]

1900 Juni: voortzetting van de spiritistische experimenten. Augustus: voordracht hierover voor het Vierde Internationale Congres voor Psychologie te Parijs.

Verschenen: VAN DE KOELE MEREN DES DOODS.

1901 Maart: verbintenis met Truida Everts. April: voordracht voor de S.P.R. over de parapsychologische betekenis van sommige dromen. Mei: F.W. van Eeden Sr. overlijdt. Verschenen: VAN DE PASSIELOOZE LELIE.

1903 April: spoorwegstaking. Leidende rol bij de algemene sta-

king. Tijdelijke samenwerking met de S.D.A.P. Verschenen: DE BLIJDE WERELD.

1904 April-juni: richt de verbruikscoöperatie 'De Eendracht' op te Amsterdam.

Verschenen: STUDIES IV.

1905-1906 Verschenen: DE KLEINE JOHANNES II; III.

1907 April: faillissement van 'De Eendracht' wordt aangevraagd. Zomer: scheiding van Martha van Vloten. Huwelijk met Truida Everts. Herfst: de kolonie Walden geliquideerd. Van Eeden vestigt zich in een huisje op Walden.

Verschenen: MINNESTRAL.

1908 Februari-april: tournee in de Verenigde Staten. Verschenen: DANTE EN BEATRICE; IJSBRAND; STUDIES V.

1909 26 januari: derde zoon Hugo geboren. Februari-mei: tweede lezingen-tournee in de V.S. Oktober: verhuist naar het grote huis op Walden. Oktober-december: derde tournee in de V.S. Verschenen: DE NACHTBRUID; DE IDEALISTEN OF HET BELOOFDE LAND.

1910 26 maart: vierde zoon Evert geboren. Oktober: stichting van Vaneeden-colony bij Wilmington [V.S.]. Verschenen: HET PALEIS VAN CIRCE; HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN II.

1912 Ontmoetingen met Upton Sinclair, Gutkind, Buber, Rathenau. Verschenen: SIRIUS EN SIDERUS I; HAPPY HUMANITY; DE OUDERS.

1913 21 februari: Paul van Eeden overlijdt. 22 april: voordracht voor de S.P.R., A STUDY OF DREAMS. Mei: ontmoet Rabindranath Tagore. September: spreekt op het psycho-analytisch congres te München dat wordt voorgezeten door C. Jung. Verschenen: PAUL'S ONTWAKEN. IN KENTEREND GETIJ. I DE ZENDELING; II DE STAMHOUDER.

1914 Februari: voordrachten te Wenen, ontmoetingen met S. Freud. Juni: bijeenkomsten te Potsdam met Gutkind, Buber, Landauer, Däubler, Rang, Bjerre en Borel: stichting van de 'Forte-Kreis'. November: redacteur van DE GROENE AMSTERDAMMER. Verschenen: SIRIUS EN SIDERIUS II; vertaling van Tagore's WIJ-ZANGEN [GITANJALI].

1915 Talrijke voordrachten in Nederland, verwerkt in BIJ HET LICHT VAN DE OORLOGSVLAM. Begin van regelmatige spiritistische activiteit. Vriendschap met L.E.J. Brouwer. Verschenen: DE HEKS VAN HAARLEM.

1917 Januari: in opdracht van Zweedse pacifisten reis naar Engeland en audiëntie bij Lloyd George om vredesbemiddeling in te leiden. Juni: kandidatuur voor de Tweede Kamer voor de Algemene Staats-Partij. September: oprichting van het Internationaal instituut

voor praktische wijsbegeerte, later verdoopt in Signifische kring. Vriendschap met G. Mannoury. Verschenen: DE BOKKERIJDER OF HET SKELET.

1918 Nieuwe reeks seances o.a. met Jaap London, waaruit HET GODSHUIS IN DE LICHTSTAD voortkomt. Verschenen: STUDIES VI.

1919 13 oktober: zijn moeder, mevrouw Van Eeden-Van Warmelo, overlijdt. Verschenen: JEZUS' LEER EN VERBORGEN LEEVEN.

1920 Verschenen: de voordrachtenreeks LITERATUUR EN LEEVEN.

1921 December: rede te Maastricht over a.s. overgang tot de R.K. Kerk.

Verschenen: HET ROODE LAMPJE. SIGNIFISCHE GEPEINZEN.

1922 18 februari: doop in de St. Paulusabdij te Oosterhout. 1 juli: treedt af als redacteur van DE GROENE AMSTERDAMMER. Verschenen: UIT JEZUS' OOPENBAAR LEEVEN; HET LIED VAN SCHIJN EN WEZEN III; AAN MIJN ENGELBEWAARDER EN ANDERE GEDICHTEN;

1923 Maart: rede te Amsterdam: MIJN OOVERGANG TOT DE KERK. Verschenen ISMEA OF DE STERVENDE VLINDER; DEUTSCH-CHINESISCHE LIEBES-MOSAIK.

1925 December: eerste besef van ernstige geestesverzwakking. Verschenen: LANGS DEN WEG.

1930 3 april: huldiging op zijn 70e verjaardag: LIBER AMICORUM.

1931 Verschenen: MIJN DAGBOEK [eerste vier delen].

1932 16 juni: Frederik van Eeden overlijdt op Walden. 20 juni: begraven op de Rooms-katholieke begraafplaats te Bussum.

Woonplaatsen van Frederik van Eeden

3 APRIL 1860 Geboren aan de Kleine Houtweg, [buiten] wijk 4, nr. 149 te Haarlem, Baan- en Houtzicht op de kwekerij Bloemhof.

1865 De Fam. Van Eeden betreft het huis aan de Gedempte Oude Gracht 103 te Haarlem.

1881 Het laatste ouderlijk huis van FvE was het grote huis aan de Koekamp [nu Frederikspark 10] in Haarlem, dat F.W. van Eeden Sr. in 1881 liet bouwen.

Tijdens zijn studie medicijnen in Amsterdam, woonde FvE op de volgende adressen:

1878 -Vondelstraat, bij het in aanleg zijnde Vondelpark.

- Jacob van Campenstraat 36 [in de nieuwe Pijp].
1883 - Amstel 17 [hier woonde ook Albert Verwey op kamers].

1886 Na zijn huwelijk met Martha van Vloten vestigt FvE zich als huisarts op Beukenoord, Nieuwe 's-Gravelandscheweg hoek Graaf Wichelmanlaan te Bussum.

Van augustus 1887 tot juli 1893 is FvE forens naar Amsterdam [Kliniek voor psychische therapie].

1 MEI 1893 Verhuizing naar Villa Dennekamp [voor FvE gebouwd door de architect H.P. Berlage] aan de Kom van Biegel te Bussum.

VOORJAAR 1898 Stichting van de landbouw-kolonie Walden op grond van het landgoed Cruysbergen aan de 's-Gravelandscheweg tussen Bussum en 's-Graveland. FvE betreft er een hut.

FEBRUARI 1899 Het gezin verhuist naar villa De Lelie [voor FvE gebouwd door de architect W. Bauer], aan de 's-Gravelandscheweg op grond van Walden.

NAJAAR 1907 Scheiding van Martha van Vloten; huwelijk met Truida Everts. FvE betreft het kleine huisje op Walden [Truida's huisje, ontworpen door W. Bauer die ook enkele hutten op Walden had gebouwd].

28 SEPTEMBER 1909 FvE betreft voorgoed het grote huis op Walden [voorheen Cruysbergen].

16 JUNI 1932 Frederik van Eeden overlijdt op Walden. Hij wordt op 20 juni begraven op de Rooms-katholieke begraafplaats te Bussum.

Gegevens zijn o.a. ontleend aan biografische overzichten van de Documentatiedienst van het Nederlands Letterkundig Museum te Den Haag en aan het DAGBOEK, 1971.

Personen- en plaatsregister

Personenregister

Bij het opstellen van het personenregister, waarbij het register van het DAGBOEK [1971] de voornaamste bron van informatie was, werden de persoonsnamen die in de tekst van de dromencahiers, de studie OVER DROMEN en de aantekeningen uit de dagboeken voorkomen, opgenomen. De namen betreffen feitelijke personen, personages die alleen in de dromen voorkomen en figuren uit de literatuur. Meestal worden als omschrijving gegeven: de levensjaren van de persoon (tussen haakjes), de belangrijkste gegevens over hun leven en wanneer dat mogelijk was, de bijzondere betrekking die ze tot Frederik van Eeden hadden. Enkele namen en initialen konden niet verder aangeduid worden.

Wanneer in de tekst alleen de voornaam staat, wordt in het register, in de meeste gevallen, de vindplaats aangegeven en naar de achternaam verwezen.

Is er in de tekst sprake van een publikatie, dan is dit werk onder de auteursnaam opgenomen. Dit is ook het geval bij de in de tekst genoemde werken van Frederik van Eeden zelf. Het gaat hierbij om werk dat in feite werd uitgegeven [gecursiveerd] en werk dat onder een andere titel verscheen of niet werd voltooid. In het hoofdstuk 'Biografische gegevens van Frederik van Eeden' worden de voornaamste werken vermeld.

Plaatsregister

Het plaatsregister verwijst naar de geografische aanduidingen die in de dromencahiers en de dagboekfragmenten voorkomen.

De namen van straten, gebouwen e.d. werden onder de plaats waar ze zich bevinden opgenomen.

Aan het eind van de biografische gegevens is een overzicht gegeven van de woonplaatsen van Frederik van Eeden [in de registers meestal aangeduid met de afkorting FvE].

Personenregister

- Aa, heer. Droompersoon. 51
 Aapje: Truida Everts. 171 172 402
 Abraham. Aartsvader uit het Oude Testament. 210
 Ada, zie: van Heyningen. 146
 Adèle. Droomnaam. 190
 Adriaan. Droomnaam. 373 Zie tevens: van Oordt. 379
 Afterdinner, heer. Droompersoon. 51
 Akori. Naam van een Japans edelman uit *Sirius en Siderius* van FvE. 448
 Alberdingk Thijm, Karel J.L. (Karel Thijm, pseud. Lodewijk van Deyszel) (1864-1952). Schrijver en letterkundige; bevriend met FvE van 1890-1901; hun correspondentie: *De briefwisseling tussen Frederik van Eeden en Lodewijk van Deyszel* door H.W. van Tricht en Harry G.M. Prick, Zwolle 1964. FvE over Van Deyszel: *Studies I*. 80 152 159 282 308 377
 Aletrino, A. (Sam) (1858-1916). Arts, later crimineel-antropoloog te Amsterdam, vriend van FvE sedert het eerste studiejaar. 45 302 411 443
 Aletrino, A. (Sam) (1858-1916). *Napoleons laatste levensjaren*, Amsterdam 1916. 302 434
 Alexander de Grote (356 v.C.-323 v.C.). Grieks veldheer. 101
 Alice. uit: Lewis Carrol (1832-1898), *Alice's adventures in wonderland*, 1865. 124
 Alfzen, Alexander. Droomnaam. 101
 Alfons. Droomnaam. 137
 Altink. Kolonist van Walden; voorman uit de arbeidersbeweging; zie Altink over FvE in *Liber Amicorum*, Amsterdam 1930. 226
 Appy. Jeugdkenis van FvE. 356
 Ariosto, Ludovico (1474-1533). Episch dichter uit de Italiaanse Renaissance. 208
 Ati, zie: Henriëtte Ortt. 358-361
 Augusta. Keizerin van Duitsland (1858-1921). Huwde in 1881 de latere keizer Wilhelm II. 61
- B. zie: Betsy van Hoogstraten. 74 83 90 93 94 97 100 171 186 369-375 378 380 381 395
 Bakker, Aaltje. Koloniste van Walden. 234
 Ball, John. uit: W. Morris, *A dream of John Ball*. 382
 Ball. Rooskens (Ballegooyen Rooskens). Patiënt van FvE. 62

- Barker, Elsa. Medium van de spiritistische groep Welters. 292-294 431
- Barker, Elsa. *Letters of a living dead man*, 1914. 292-294 431
- Nederlandse vertaling, *Brieven van Generzijds*, 1915 met voorrede van FvE.
- Barrès, Maurice (1862-1923). Frans aristocratisch-anarchistisch romanschrijver. FvE over hem in *Studies I*. 375
- Bas, zie: Veth. 403
- Bauer, Marius (1867-1932). Schilder en graficus. 84
- Bauer, Willem (1862-1904). Architect; bouwde de Lelie, het huisje van Truida Everts en de eerste hutten op Walden. 72 164 196
- Beels, Karel. Overleden studiegenoot van FvE. 55 73 88 242
- Bergson, Henri (1859-1941). Frans wijsgeer, in 1913 voorzitter van de Society for Psychical Research. 264 269 351 419 451
- Berkel, van. Pastoor te Arnhem c. 1922. 445
- Berlage, H.P. (1856-1934). Architect; bouwde voor FvE de villa Dennekamp te Bussum. 294
- Bertha. Hulp in de huishouding bij de Fam. van Eeden te Haarlem. 90
- Betsy, zie: van Hoogstraten-van Hoytema.
- Bismarck, Otto Eduard Leopold (1815-1898). Duits staatsman. 60 74 102
- Bjerre, Poul C. (1867-1964). Arts en psychotherapeut te Stockholm; bevriend met FvE; lid van de Forte-Kreis. 284 311 428 451
- Björnson, Björnstjerne (1832-1910). Noors schrijver en dramaturg. 174
- Boeddha (c. 480 v.C.). 427
- Boehme, Jacob (1575-1624). Duits mysticus. 379
- Boer, Julius de († 1966). Publicist op wijsgerig en literair gebied. 395
- Boer, Julius de († 1966). *Litteratuur. Poezie. Wijsbegeerte en ... Mathesis. Aan den Heer Frederik van Eeden. De Kroniek*, 4 augustus 1906 12^e jrg. 395
- Bojaro (Matteo Maria Boiardo) (geb. ca.1441). Italiaans dichter. 209
- Bojaro (Matteo Maria Boiardo) (geb. ca.1441). *L'Orlando Innamorato*, 1482. 209
- Booij, Fam. de. J.G. de Booij was notaris te Haarlem. 55
- Borel, Henri (1869-1933). Nederlands schrijver en oriëntalist; Chinese tolk in China en Ned. Indië; met FvE sedert 1889 bevriend; zie *Brieven van Frederik van Eeden aan Henri Borel*, Den Haag 1933, uitgegeven door Borel. 98 284 293 434
- Borel, Henri (1869-1933). *Het zusje*, Amsterdam 1900. 98
- Bosch, oom ten, zie: Fam. van Warmelo. 53 98
- Botticelli (ca. 1445-1510). Florentijns schilder. 391
- Braam van Houckgeest, van. Droompersoon. 146
- Bréal, Michel (1832-1915). Frans signifiisch taalkundige; schreef *Science des significations*, 1897. 322
- Broekman, H. Effectenmakelaar, woonde op Klein-Cruisbergen en bezat een stuk van het latere Walden. 401
- Brutel de la Rivière, mevr.? 192

Buber, Martin (1878-1965). Joods godsdienstfilosoof; hoogleraar te Frankfurt. Lid van de Forte-Kreis. 283

Carnegie, A. (1835-1910). Amerikaans staalkoning; ondersteunde belangrijke culturele en humanitaire stichtingen (o.a. het Vredespaleis te Den Haag). 294

Caroli, J.P.A. Patiënt van FvE. 256

Carry, zie: van Hoogstraten. 99 113 114 218 244 369 446

Carter, miss Nelly. Secretaresse van Lady Welby. 402

Catherina. Droompersoon. 121

Cesar (Caesar, Gaius Julius) (100 v.C.-44 v.C.). Romeins veldheer en staatsman. 216

Chamberlain, Neville (1869-1940). Engels conservatief staatsman. 107

Chambly. Goochelaar.? 64

Chap, zie: van Deventer. 57 373

Chaplin, Charlie (1889-1977). Filmacteur. 445

Chatterji (Chattopadyaya), Jagadisch Chandra. Brahmaan uit Benares. FvE schreef voor hem: *To an Indian Friend* in de bundel *Van de Passielooze Lelie*. 117-119 384

Chopin, Frédéric (1810-1849). Pools-frans componist. 264 278 424 444

Christus. 205 216 289 298 403 412

Cicero, Marcus Tullius (106 v.C.-43 v.C.). Romeins staatsman, filosoof en redenaar. 158

Clara, zie: Stuten. 268

Cobden Sanderson, Th.J. (1840-1922). Engels schrijver, sociaal idealist. 71

Columbus, Christoph (1451-1506). Italiaans ontdekkingsreiziger; zocht zeeweg naar het eiland Katai bij Japan, vond op zijn tocht Amerika. 129

Couperus, Louis (1863-1923). Romanschrijver. FvE over hem in Studies VI. 289 377

Couperus, Louis (1863-1923). *Extaze. Een boek van geluk*, Amsterdam 1892. 377

Dante Alighieri (1265-1321). Italiaans dichter. 158 170 188 204 224 273 338 347 389 400

Darwin, Charles (1809-1882). Engels natuurgeleerde, ontwikkelde de evolutie-theorie. 42 113

Däubler, Theodor (1876-1934). Oostenrijks expressionistisch dichter, lid van de Forte-Kreis. 294

Delprat, C.C. (1854-1934). Arts te Amsterdam. 79

Deventer, Charles (Chap) van (1860-1931). Chemicus en letterkundige; essayist; studievriend van FvE. 57 373

Deysel, Lodewijk van, zie: Alberdingk Thijm, K.J.L. 152 308

- Dharmapala, Anagarika. Pleitte in Europa voor sociale verbeteringen in India en Ceylon. FvE ontmoette hem verschillende malen in London. 267
- Diepenbrock, Alphons (1862-1921). Componist; classicus; bevriend met verscheidene Tachtigers. 306 376
- Dole, N. (1852-1935). Amerikaans letterkundige. 412
- Domela Nieuwenhuis, F. (1846-1919). Voorvechter van het socialisme, later anarchisme in Nederland; bestreed FvE's denkbeelden en praktijk; korte samenwerking tijdens de staking van 1903. 310 440
- Dostojewski, F.M. (1821-1881). Russisch romanschrijver. 330 417 418
- Dostojewski, F.M. (1821-1881). *Crime et Châtiment*. 417 418
- Dostojewski, F.M. (1821-1881). *Schuld en Boete*. 330
- Voornoemde werken zijn vertalingen van Prestuplenie nakazanie*, Moskou 1866. Ondertitel bij latere edities Raskolnikow.
- Drukker, mej. Mogelijk Wilhelmina Drukker (1847-1925). Voorvechtster van de vrouwenemancipatie. 373
- Dubourcq, mevr.? 54 63 371
- Dudok de Wit.? 69
- Dudok van Heel, Bastien (1866-1930). Industrieel. 90 97
- Dudok van Heel, J.P. (1831-1900). Industrieel; patiënt, later vriend van FvE. 81 87 89 90 97
- Duse, Eleonora (1859-1924). Italiaans toneelspeelster; vriendin van FvE. 275 423 425
- Dyserink, Piet. Jeugdkennis van FvE. 359
- E.A.L. Droominitialen.? 227
- Eckhart, (Meister E.) (ca.1260-ca.1328). Duits mysticus. FvE over hem in *Frederik van Eeden. Fragmenten eener briefwisseling 1889-1899*, Amsterdam 1907. 146 383 390 394
- Eeden, Fam. van, te Haarlem. Frederik Willem van (Frits) (1829-1901), botanicus, trouwde in 1856 met Neeltje van Warmelo (1833-1919). Kinderen: Johan Albert en Frederik Willem.
- Eeden, Frederik Willem Sr. van (papa, vader) (1829-1901). 38 40 43 47 71 72 86 108 123-125 128 135 142-149 153 154 162-164 204 210 211 218 226 227 242 246 248 251 253 266 288 290 343-345 355 374 387 403 413 421 426 447
- Eeden-Van Warmelo, Neeltje van (mama, moeder) (1833-1919). 46 52 53 71 72 80 86 108 134 150 153 158 161 163 169 171 182 204 217 234 242 259 295 306 311 362 363 372 375 392 440 441 443 447
- Eeden, Johan Albert van (1857-1906). Broer van FvE; werkzaam en tweemaal getrouwd in Nederlands-Indië. 36 46 47 54 72 99 104 153 193 195 196 204 207 221 226 266 282 331 340 341 357 361 370 412
- Eeden, Frederik Willem van (1860-1932). Trouwde in 1886 met Martha van Vloten.

Kinderen uit het eerste huwelijk: Hans en Paul. In 1907 trouwde FvE met Geertruida Woutrina Everts (Truida). Kinderen uit het tweede huwelijk: Hugo en Evert. 37 87 89 123 129 170 176 450

- *Account of Sittings with Mrs. Thompson* in Proceedings of the S.P.R. Volume XVII 1901-3. 116 341
- *Blijde wereld, De*, 1903. 305
- *Booze Droom*, 1886. 78
- *Broeders, De*, 1894. 133
- *Dagboek*. 73 192 197 256 268 270 278 298 319
- *Dante en Beatrice* (bundel), 1908. 390
- *Don Torribio*, 1890. 43 152 417
- *Droomboek* (Droomenboek, Waarnemingen in den slaap). 193 343 380 394 397 401 451 452
- *Dubbel-Ik, Ons* in *Studies I*, 1890. 336 414
- *Handen, Mijn*, in *Jeugd-verzen*, 1926. 448
- *Jezus' oopenbaar leeven, Uit*, 1922. 443
- *Kleine Johannes, De*; I 1887, II 1905, III 1906. 106 161 162 235 305 388 390 398 399 402 436 450
- *Koele meren des doods, Van de*, 1900. 382 447
- *Koning en Dichter*. 425
- *Legende, De*. 253
- *Levende Natuur*. 390
- *Lied van schijn en wezen, Het*; I 1895, II 1910, III 1922. 90 281 390 420
- *Lioba*, 1897. 291 380
- *Luther*. 393
- *Meester Eckhart*. 390 394
- *Minnestral*, 1907. 187 390 392
- *Nachtbruid, De*, 1909. 221 232 320 404 405 408 409 419 446
- *Passielooze lelie, Van de*, (gedicht), 1901. 143
- *Paul's ontwaken*, 1913. 281
- *Redekunstige grondslag van verstandhouding* in *Studies III*, 1897. 379
- *Reinald, Reinout van Gelder, Rinaldo*. Verschenen als *In kenterend getij II. De stamhouder*, 1913. 195 395
- *Rijk der Wijzen, Het*, 1878. 39
- *Siegmund Freud*, 1914. 431
- *Sirius en Siderius*; I 1912, II 1914, III 1924. 275 416 420 425
- *Study of Dreams, A*, in de *Proceedings of the S.P.R.* Vol XXVI 1912-13. *Over dromen* in *Mededelingen* van het FvE Genootschap XVI, 1956. 425 427 451
- *Trots verbrijzeld*. 390 391
- *Ysbrand, 1908*. 228 250 282
- *Zeegeruisch, Het*, in de bundel *Van de Passielooze Lelie*, 1901. 196

Eeden, Evert van (geb. 1910). Referendaris van het Ministerie van Economische zaken. 414 427 445

Eeden, Hans van (geb. 1887). Studeerde te Zürich en Karlsruhe; ingenieur. 54 65 69 88 102 126 149 171 185 211 228 230 245 278 283 304 398 401 404

Eeden, Hugo van (geb. 1909). Psycholoog, medewerker psychotechnisch bureau; muziekrecensent van *De Tijd* te Amsterdam. 411 427 445

Eeden, Paul van (1889-1913). Tweede zoon van FvE en Martha van Vloten; bezocht kunstnijverheidsacademies o.a. te Londen en Dresden. FvE schreef over hem *Pauls ontwaken*. 40 88 128 133 160 161 175 196 199 203 204 218 228 230 268 275-283 286 288-292 300 303 304 308 309 367 385 400 403 405 418 421 425 426 431 432 435 436 438 439 443

Eeden-Everts, Truida van, zie: Everts.

Eeden-van Vloten, Martha van, zie: van Vloten.

E.G., zie: Geldmacher, Ella. 286

Ella, zie Geldmacher. 419 429

Ellen. Naam die FvE aan Betsy van Hoogstraten gaf. 369

Elly, zie: Ney. 424

Else, zie: Otten. 192 216 230 275 405 419

Elsie. Droomnaam. 111 112 218 301 341 383

Emma, koningin der Nederlanden (1858-1934). Tweede vrouw van koning Willem III. Was van 1890-1898 Koningin-regentes. 53

Emons, F.W.H. (1872-1968). Secretaris van FvE, administrateur van De Eendracht; zette deze na het faillissement op zakelijke basis met succes voort. 19 193 194 200 201 219 235 308 393

Enthoven-Hijmans, Sara. Getrouwd met Emile Enthoven, grondlegger van de burgerluchtvaart in Nederlands-Indië; financieel adviseur van FvE. 231

Epipactricis. Droomnaam. 105

Eupepheres. Droomnaam. 105

Evert, zie: van Eeden. 414, 445

Everts, Truida. Trouwde in 1907 met FvE. 120 122 130 141 152 167 171 172 176 183 199 208 212 219 224 226 230 234 236 244 245 248 249 254 256-260 264 266 267 274 282 283 289 291 299 303 308 311 338 398 409 413 417 418 427 443-446

Euphorion. Figuur uit het tweede deel van Goethe's *Faust*. 406

Fairfield.? 359

Fay, miss. Patiënte van de kliniek te Amsterdam. 62 63

Federn, Fam. Paul Federn, psychoanalyticus, leerling van S. Freud. 291

Feltkamp, T.E.W. Arts te Leiden. 52

Flint, Charles R. (1850-1934). Amerikaans koopman, bankier, 'father of trusts'. 222 223 335

- Feuchtersleben, Ernst Freiherr von (1806-1849). Arts, psychiater en essayist. 165
- Fontaine, Jeanne. Patiënte uit de Parijse Charité; zie *Van de koele meren des doods*. 379
- Ford, Henry (1863-1947). Amerikaans grootindustrieel. 310
- Fr., zie: Frans Emons.
- Franciscus (van Assisi) (1181-1226). Heilige; stichter van de kloosterorde der Minderbroeders. 427
- Frank, zie: van Vloten. 175
- Freddy, Free. Frederik van Eeden. 97
- Freitag. Droomnaam 165
- Freud, Sigmund (1856-1939). Psychiater te Wenen; grondlegger van de psychoanalyse. 320 321 332 334 350 406 415 416 419 428-431 451
- Friedrich III (1831-1888). Keizer van Duitsland van maart 1888 tot juli 1888. 53
- Geleider, mijn (Leiders, controleur). 59 139 141 150 151 162 271 340 341 386 397 423
- Geldmacher, Fam. Paul (1875-1947). Koopman te Frankfurt, echtgenoot van Ella Reusch. 273 295
- Geldmacher-Reusch, Ella (1882-1968). Briefwisseling met FvE vanaf januari 1910, was sedert 1912 met hem bevriend; vertaalde *Paul's ontwaken (Pauls Erwachen)*; FvE schreef voor haar de kern van *Deutsch-Chinesische Liebes-Mosaik*, 1923; zij over hem in *Liber Amicorum*. 264 283 286 419 429
- Genep, Jan van (Pater Jan) (geb. 1889). Benedictijn 1917-1937; filosoof en psycholoog. 442
- Georg, Stefan (1868-1933). Duits neoromantisch dichter. 387
- Gerard, oom. Komt voor in *Mijn Dagboek* deel 1. Voor FvE was de zelfmoord van deze oom in 1876 een zeer aangrijpende gebeurtenis geweest. 361
- Gerlof, zie: van Vloten. 62 141 150 305 341 387 397 426
- Gine, Regina van Eeden. Oude nicht van FvE te Haarlem. 123
- Giza, zie: Ritschl. 216 268 402 441
- God (Vader; Godvader; God den Vader). 92 121 125 126 136 139 148-153 157 160 161 165 169 173 175 180-182 188-190 195 197 201 205 208 216 224 227 228 239 240 243 244 250 253 255 257 261 267 268 270 272 273 283 284 286 288 294 303 345 378 392 407 408 426 429 438 450-454
- Godried. Droomnaam. 440
- Goes, Frank van der (1859-1939). Journalist en letterkundige; redacteur van *De Nieuwe Gids*; oprichter van *de Nieuwe Tijd*; socialist; principieel tegenstander van FvE's sociale experiment. 44 63 115 152 271 394
- Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832). Duits dichter en natuuronderzoeker. 222 223 225 387
- Gogh, Vincent van (1853-1890). Schilder; FvE over hem in *Studies II*. 257

- Gordon, zie: Maturin. 123 124 126 127 129-131 134-138 343
- Gorter, Fam. Herman en Wies Gorter-Cnoop Koopmans waren burens van FvE en Martha van Vloten in de tijd dat de fam. van Eeden op Dennekamp te Bussum woonde. 94
- Gorter, Herman (1864-1927). Dichter; vriend van FvE. FvE over hem in *Studies I*. 53 77 137 151 234 276 289 304 376 377 404
- Gounod, Ch. (1818-1893). Frans componist. 372
- Greeven, Johannes.? 176 391
- Griffier, Jan (1645-1718). Schilder. 413
- Gutkind, Erich (pseud. Volker). Duits essayist, schreef met FvE *Welteroberung durch Heldenliebe*. Hij vormde met Van Eeden de kern van de Forte-Kreis. 275 295 418
- Gutkind, Erich (pseud. Volker). *Siderische Geburt. Seraphische Wanderung vom Tode der Welt zur Taufe der Tad*, Berlijn 1910. 254
- H. van, zie: van Hoogstraten. 62 91 92 157
- Haan, Jacob Israël de (Jaap, Joop) (1881-1924). Nederlands dichter en schrijver. Privaat docent in de rechtskundige significa te Amsterdam; als zionist naar Jeruzalem gegaan, maar daar anti-zionist geworden en vermoord; FvE over hem in *Studies IV*. 163 284 285 422 441 443
- Haan, Jacob Israël de (Jaap, Joop) (1881-1924). *Pijpelijntjes*, Amsterdam 1904. 163
- Hakkela. Kleindochter van Eleonora Duse. 275
- Hammers, D^r. 408
- Hanoteau (Hanotaux), Gabriel (1853-1944). Frans historicus en politicus. 294
- Hans, zie: van Eeden.
- Harden, Max (1861-1927). Redacteur van het tijdschrift die *Zukunft*, later radicaalsocialist. 295
- Harris, Percy. Engels conservatief parlamentslid. 278
- Hatch. Controleur van de spiritistische groep Welters, aangeduid als X of als rechter Hatch. 292 301 434 435
- Havelock Ellis. Psychofysioloog. 321-323 327 328 336 339 425
- Havelock Ellis. *The world of dreams*, 1911. 321 425
- Heel, heer van, zie: Dudok van Heel. 81 87 89 90 97
- Heine, Heinrich (1797-1856). Duits dichter. 54 364
- Heineken, heer. Bewoner van Dennekamp bij Walden. 108
- Helen, zie: Smith. 411
- Henri, oom. zie: Fam. van Warmelo. 126 147 182
- Henri, zie Ort, Henriëtte. 363
- Henricus. Hendricus Jansen (1867-1921) Schilder; verzorgde illustraties bij *Dat liedekin van Here Halewine*, Den Haag 1903; tevens bij van Halewijns laatste bruid in *Iris* van Pol de Mont, 1894 232

- Henriëtte, zie: Ortt.
- Hercules. Griekse mythologische held; versloeg het veelkoppig watermonster Hydra. 92
- Herder, Johann Gotfried von (1744-1803). Duits schrijver en cultuurfilosoof. 81
- Herder, Johann Gotfried von (1744-1803). *Journal meiner Reise im Jahre 1769*. 81
- Herman, zie: Gorter. 77 377
- Hertz, H. Arts te Bonn. 52
- Hervey de Saint-Denys, Leon Marquis d' (1823-1893). Frans sinoloog. 328
- Hervey de Saint-Denys, Leon Marquis d' (1823-1893). *Les rêves et les moyens de les diriger*, Parijs 1867. 328
- Hessing, Jacob (1874-1944). Nederlands wijsgeer en plantkundige. 255
- Heyenbrock, H. (1871-1948). Socialistisch propagandist; schilder van industriële onderwerpen; stichter en directeur van het Museum van den Arbeid en het Goois Museum; FvE over hem in Studies IV. 194 440
- Heyningen, Ada van. Zuid-Afrikaanse patiënte; woonde in een hut op Walden. 146
- Hjalmar, zie: Wijk. 263 279 286 310 441
- Hoekstra. Kolonist van Walden. 163
- Hoff, H.J. (Doris) van 't (1859-1939). Studiegenoot van FvE, chemicusbacterioloog. 369
- Hoff, J.H. van 't (1852-1911). Hoogleraar scheikunde, geologie en mineralogie te Amsterdam, later te Berlijn; Nobelprijs 1901; broer van H.J. van 't Hoff. 176 262 265 266 340
- Hoffmann, August Heinrich von (1798-1874). Duits dichter. 358
- Homerus (ca. 850 v.C.). Grieks episch dichter. 423
- Holbein (ca.1480). Duits schilder. 391
- Hooft, hr. en mevr. 't. De hr. 't Hooft was patiënt van FvE. 86 120
- Hoogstraten, Fam. van. Mr. S.P.J.A. (Sam) van Hoogstraten (1844-1892) trouwde in 1871 met Elisabeth (Betsy) van Hoytema (1849-1939). Kinderen: Carry, Mary, Sammy, Willy.
- Hoogstraten, Carry van (1876-1956). Trouwde in 1903 met Nico van Suchtelen, letterkundige. Haar vriendschap voor FvE kreeg na haar scheiding een meer teder karakter. 99 113 114 218 244 369 446
- Hoogstraten-van Hoytema, E.M. (Betsy, Ellen). 'Ellen' was van 1889 tot 1899 FvE's inspirerende geliefde; hij schreef voor en over haar: *Ellen, Lioba* en grote stukken van *De Koele Meren*. Zij gaf in 1907 *Fragmenten* van de briefwisseling met FvE uit en vernietigde de rest. 74 83 84 90 91 93 97 100 126 136 159 162 171 183 186 188 200 202 207 208 212 244 245 288 369 374 375 381 382 384 385 395 399-401 412 441
- Hoogstraten, Mary van (1877-1963). Trouwde Rudolf Mauve, architect. 103 221 369 384
- Hoogstraten, Sr., Sam van (1844-1892). Secretaris van de Nederlandse Rhijnspoor-

- wegmaatschappij. 62 85 87 89 91 92 157-159
- Hoogstraten. Jr. Sam(my) van (1880-1953). Lid van de Octrooiraad, trouwde in 1906 J.J. (Zus) Croll. 114 159
- Hoogstraten, Willy van (1884-1968). Dirigent; getrouwd met de pianiste Elly Ney. 159 244 245 270
- Huet, Conrad Busken (1826-1886). Criticus, essayist en romanschrijver; predikant te Haarlem; schreef *Het land van Rembrandt*. 158
- Hugo, zie: van Eeden. 411 445
- Huizenga, D^f. Patiënt van FvE. 253
- Hijmans, Fam. Enkele familieleden waren patiënten van FvE; hij genoot daarvoor enige jaren een vaste toelage, die werd ingetrokken toen hij in 1908-09 driemaal naar Amerika ging. Dit gaf een conflict met mevr. Hijmans-Kerdijk. 215 248
- Hijmans, heer. 252
- Hijmans, Jeanne († 1941). Patiënte, trouwde W. Vogelsang, hoogleraar Kunstgeschiedenis te Utrecht. 248 312
- Hijmans-Kerdijk, S. (ca 1851-1919). Patiënte van FvE. 236 310
- Hijmans, Gerarda. Droomnaam. 151
- Ibsen, H. (1828-1906). Noors toneelschrijver. 385 396
- Ibsen, H. (1828-1906). *Hedda Gabler*, Berlijn 1891. 192
- Isaachsen, Aagot (1898-1972). Dochter van het echtpaar Isaachsen-Dudok van Heel. Trouwde in 1920 J.D. Rachusen, wijnkoper. 296
- Isaachsen-Dudok van Heel, Valborg (1868-1932). Nederlands schrijfster, dochter van J.F. Dudok van Heel, trouwde Th. Isaachsen, predikant te Helleland (Noorwegen), later in Nederland. 97
- Jaap, zie: de Haan.
- Jacob en Esau. Zonen van Isaäk uit het Oude Testament. 153
- Jäger. Overleden jeugdkennis. 55 90
- Janssen, C.W. (1860-1927). Directeur Seembah-tabaksonderneming; filantroop; medeoprichter van het Koloniaal Instituut; steunde ook Walden en Martha van Vloten persoonlijk; woonde op Klein-Cruisbergen naast Walden. 202
- Jas, Frans. Jas, familie te Bussum. 377
- Jean Paul. Pseud. van Johann Paul Richter (1763-1825). Duits romanschrijver en dichter. 387
- Jean, tante. Halfzuster van F.W. van Eeden Sr. (1818-1889). 52
- Jelgersma, G. (1859-1942). Hoogleraar psychiatrie te Leiden; introduceerde psychoanalyse van Freud aan de Nederlandse universiteit. 392
- Jezus. 98 121 128 133 134 138 141 151 187 210 272 304 415 435 449 450 454
- Jo. Studiegenoot van FvE. 362
- Joachim, Joseph (1831-1907). Duits violist. 377

Johan, zie: van Eeden.

Jolles, Joh. M. (1871-1956). Advocaat, later president van het gerechtshof te Amsterdam, woonde te Bussum; rechtskundig adviseur van de Eendracht en persoonlijk raadsman van FvE. 216

Jones, E. († 1958). Engels psychoanalyticus; biograaf van S. Freud; getrouwd met Loes Kann. 406 430

Jong, mevr. Saakes A.M. de (Moe de Jong) (1861-1944). Gastvrije bewonderaarster van FvE. Bezat te Wijk aan Zee de huizen Lioba en Marezathe. 284

Joop, zie: de Haan.

Joosten, Julia.? 370

Joti, zie: van Warmelo. 444

Julius II. Giuliano della Rovere, paus van 1503-1513. 63

Kabir (ca.1440-1518). Wever van Benares, dichter; Hindoe-prediker van verzoening met Islam; bestrijder van het kastestelsel; FvE vertaalde gedichten van hem. 304

Kahane, Arthur (1872-1932). Dramaturg van het Deutsches Theater te Berlijn. 193 396

Kann, Lous (Mrs. Jones-Kann). Dochter van de Haagse bankier die Walden steunde; getrouwd met E. Jones. 406

Kant, Immanuel (1724-1803). Duits filosoof. 436

Karel I (1600-1649). Koning van Engeland; terechtgesteld in 1649. 252

Keesje, Keessie. Frederik van Eeden. 123 365

Kennedy, Mrs. Kath. Paragnostisch begaafde reisgenote van FvE op reis naar Amerika. 241 411

Kerr, A. (1867-1948). Duits toneelcriticus, dichter en schrijver. 436

Kirnbach, (A. Kirchbach). Schrijver of verzamelaar van sprookjes. 378

Kitty. Droomnaam, zie: van Vloten. 40 381

Kloos, Willem (1859-1938). Dichter, medeoprichter van de Nieuwe Gids; had als kunstenaar vormende invloed op FvE; FvE trekt zich als arts Kloos' lot (alcoholist) aan; verblijft enige tijd bij de fam. Van Eeden; zie corresp. Kloos-FvE in Meded. F.v. Eeden-genootschap X en XXIII. 56 72 73 152 190 277 378 379
Kroonprins van Duitsland, Wilhelm (1882-1952). Oudste zoon van keizer Wilhelm III. 304

Krüger, Paul (1825-1904). President van Transvaal 1883-1900. 187

Kuhne, Suze.? 59

Kuyper, Abraham (1837-1920). Leider van de A.R.P. sedert 1876; hoogleraar in de theologie aan de V.U.; minister-president van 1901-1905; FvE over hem in *Studies IV*. 291

Laar, J.C. van. Eigenaar van het 'Oesterhuis', Kalverstraat 3 in Amsterdam. 270

Labberton, Joh. H. (pseud. van Theo van Ameide) (1877-1955). Dichter, kolonist

- op Walden; hoogleraar te Gent; FvE over hem *Studies IV*. 77 86
- Lagerlöf, Selma (1858-1940). Zweeds schrijfster. 399
- Lagerlöf, Selma (1858-1940). *Gösta Berling saga*, 1891. 399
- Leadbeater, Ch.-Webster (1847-1934). Engels theosoof en occultist, medewerker van Annie Besant in de Theosofische Vereniging. 132
- Lenep, Jacob van (1802-1865). Schrijver, dichter. 411
- Leopold, Jan Hendrik (1865-1925). Classicus, dichter; leverde bijdragen voor de Nieuwe Gids. 103
- Leopold II (1835-1909). Koning van België. 250 255 343
- Leyds, Willem (1859-1940). Jeugdvriend van FvE; vanaf 1884 staatssecretaris van Transvaal en rechterhand van Paul Krüger. 41
- Liébault, A.A. (1823-1904). Frans psychiater uit de school van Nancy. FvE was enige tijd leerling van hem. 373
- Lina, hulp in de huishouding bij de fam. van Eeden in Bussum. 60
- Lloyd George, D. (1863-1945). Engels minister-president van 1916-1922. 306 309
- London, Jaap (1872-1953). Architect; ontwerper van het 'Godshuis in de Lichtstad'; bevriend met FvE. 436
- Looy, Jac. van (1885-1930). Tachtiger, schilder; zie: corresp. in Meded. F.v. Eedengenootschap IV. 223 300
- Lorentz, H.A. (1853-1928). Nederlands natuurkundige; hoogleraar te Leiden; Nobelprijs winnaar. FvE over hem in *Studies IV*. 428 430
- Lorrain, Claude (1600-1682). Frans schilder. 152
- Loudon, Jhr. J. (1866-1955). Nederlands staatsman; gezant te Washington 1908-1913; minister van buitenlandse zaken 1913-1919. 246 303 433
- Luther, Maarten (1483-1546). Grondlegger van het protestantisme. 393
- M. tante, zie: tante Mas. 77 150 174
- Mach, E. (1838-1916). Oostenrijks natuurkundige en wijsgeer, zocht synthese van fysica en psychologie; hoogleraar te Praag en Wenen. 207-209 212 214 335 337 346 350 402 446
- Mach, E. (1838-1916). *Die Analyse der Empfindungen*, 1913. 207 208 212 214 335 345
- Mac Rae, Hugh (1865-1951). Amerikaans grootgrondbezitter die aan immigranten de gelegenheid bood deze gronden in cultuur te brengen, o.a. aan de Vaneedencolony in Wilmington (N.Carolina). 269
- Mannoury, G. (1867-1956). Wiskundige en filosoof; significant; hoogleraar te Amsterdam sinds 1917. 449
- Marschall von Bieberstein, F. Frhr. Landrat te Koblenz, kandidaat voor de Forte-Kreis; gesneuveld in 1914. 295
- Marsland, Beatrice. Patiënte van FvE. 65 116
- Martha, zie: van Vloten.
- Martin, Fam. Gastvrouw en gastheer van FvE op Staten-Island. 218 236

- Mary, zie: van Hoogstraten. 103 221 369 384
- Mas, tante. Halfzuster van F.W. van Eeden Sr. 77 150 174
- Maturin, Ethel. Medium verbonden aan de Society for Psychical Research. 123 130 342
- Maturin, Gordon. Overleden zoon van Ethel Maturin. 123 124 126 127 129-131 134-138 342
- Maury, Alfred (1817-1892). Frans fysicus, geleerde. 324 328 329
- Maury, Alfred (1817-1892). *Le Sommeil et les rêves*, Parijs 1861. 324 328 329
- Mauthner, F. (1849-1923). Oostenrijks schrijver en taalfilosoof. 308
- Mauve, Rudolf (1878-1965). Architect; getrouwd met Mary van Hoogstraten. 105
- May, Alfred. Jeugdkenis van FvE. 361
- Meadows Taylor, Mrs. Quita. Patiënte van FvE. 132
- Meester, Johan de (1860-1931). Journalist en romanschrijver. 277
- Melusine. Droomnaam; naam van een watergodin. 414
- Menger, A.J. Administrateur van de Eendracht. 392
- Merens, Marie.? 251
- Mesquita, J. de. (Jessurun de Mesquita) Schilder en fotograaf; pleegde in 1890 zelfmoord. 51
- Methöfer, G. (1863-1933). Aanvankelijk journalist; anarchist; na 1920 wijdde hij zich geheel aan Gemeenschappelijk Grondbezit; combineerde ethisch idealisme met zin voor praktisch financieel beleid. 397
- Meyes, zie: Posthumus Meyes. 49-51
- Middelberg, Fam.? 371
- Mik. Jeugdkenis van FvE. 360
- Mimi. Jeugdkenis van FvE. 359
- Micha. Droomnaam. 91
- Mirauer, Fam; Zerline Mirauer was gastvrouw van FvE te Berlijn. 192
- Moeyre, du. Droomnaam. 89
- Molony, Fam. Engelse weduwe met dochttertjes Florence en Frieda, die FvE in 1875 in Kreuznach ontmoette en bij wie hij in 1876 te Eastbourne logeerde. 355
- Molzer. Verpleegster; assistente van Carl Jung. 416
- Mont, Pol de (1857-1931). Vlaams dichter. 108
- Morris, Mrs. May. Dochter van Amerikaanse financier en diplomaat. 201 202 400
- Mozes. Persoon uit het Oude Testament. 369
- Multatuli (pseudoniem van E. Douwes Dekker) (1820-1887). FvE over hem in *Studies I; Ideën*, 1862-1877. 460
- M.V.? 419
- Myers, F.W.H. (1843-1901). Engels filosoof en parapsycholoog; medeoprichter van de Society for Psychical Research. 85 115 120 121 124-127 242-244 247 261 307 342 343 384 414

- Napoleon (1769-1821). Frans staatsman. 97 302 434
- Nederveen (zich noemende Van Nederveen Meerkerk). Schrijver, zwerver. 440
- Nella. Dochtertje van Truida Everts' zuster Woutje en de Poolse edelman de Gustovski; na de dood van haar vader door FvE als pleegkind uit Zwitserland naar Bussum meegenomen (1922). 444
- Nellie. Overleden dochtertje van mrs. Thompson. 108-115 151 152 217 327 341
- Nelson (1758-1805). Engels admiraal. 175
- Ney, Elly (1882-1968). Duits pianiste van wereldnaam; trouwde Willy van Hoogstraten. 276 424
- Nierop, Philip van († 1920). Buurman en patiënt van FvE; bankier, financieel geïnteresseerd in Walden en speciaal in de Electriche Bakkerij Walden. 444
- Niesje. Hulp in de huishouding bij de fam. van Eeden in Haarlem. 90
- Nietzsche, Friedrich (1844-1900). Duits filosoof. 400 435
- Nooten, Mr. van. Aangetrouwd familielid van FvE. 63
- Norlind, Ernst (1877-1953). Zweeds schilder en schrijver. 447
- Novalis (pseudoniem van Fr. Hardenberg) (1772-1801). Belangrijkste dichter en schrijver uit de Duitse Romantiek. 283 338
- Obbes, Hendrika († 1921). Verpleegster van Paul van Eeden tijdens zijn laatste ziekte, later verzorgster van Mevr. van Eeden-van Warmelo. 434
- Odo, zie: van Vloten. 406
- Offermans, Marie. Inwonend patiënte, tevens kinderverzorgster. 167
- Oldach, Julius (1804-1830). Duits schilder en portrettist. 130
- Oordt, Adriaan van (1865-1910). Kolonist op Walden; schrijver van historische romans. 379
- Oppidit. Droomnaam. 114
- Oranjes. Koninklijke familie. 53
- Ortt, Fam. Jhr. J.J. Ortt (1817-1887). Hoofdinspecteur Waterstaat; trouwde in 1850 L.L.J. de Raikem. Kinderen: Henriëtte, Felix en Willem. 360
- Ortt, Felix L. (Louis) (1866-1959). Wijsgeer, voorvechter van het vegetarisme en sociale verbeteringen, bestrijder van roken en alcoholisme; spiritist. 280
- Ortt, Henriëtte (Ati, Henri) (1857-1934). Trouwde in 1881 met I.M.J. Valeton, hoogleraar Romeinse antiquiteiten te Amsterdam. 43 130 138 298 307 362 363 388 437 443
- Otten, Else. Nederlandse, in Berlijn woonachtig, vertaalde veel werk van FvE in het Duits. 192 216 230 275 419 405
- P. mevr.? 419
- Pascal, B. (1623-1662). Frans wis- en natuurkundige en filosoof; *Pensées*, 1667. 460
- Paul, zie: van Eeden.

- Paulus. Apostel uit het Nieuwe Testament. 427
- Paus. Paus Leo XIII 1878-1903; Paus Piux X 1903-1914. 63 102 375
- Peguy, Charles (1873-1914). Frans schrijver na 1910 religieus dichter en geestelijk leider; gesneuveld aan het front. 310
- Perk, Jacques (1859-1881). Dichter; FvE over hem in *Studies V*. 196
- Peter Pan. Toneelstuk van Sir James Barrie (1860-1937). 198 399
- Petter, F.H. Een van de leidinggevende stakers in april 1903, later aan de Eendracht verbonden. 392
- Pfeiffer-Raimund, Tine. Patiënte van FvE; schreef *Das Mysterium des Weiblichen*. 250 251 253 414
- Piéron, Henri (geb. 1881). Psycho-patholoog. 322
- Piéron, Henri (geb. 1881). N. Vaschide, H. Piéron: *La psychologie du rêve au point de vue médical*, Parijs 1902. 322
- Piddington, J.G. Secretaris van de Society for Psychical Research te Londen. 243 341 343
- Pierson, Allard (1831-1896). Vrijzinnig theoloog; hoogleraar te Amsterdam 1877 in de Esthetica en de Letterkunde. 158
- Plutarchus (ca.46-120 n.C.). Grieks schrijver, filosoof en historicus. 216
- Plutarchus (ca.46-120 n.C.). *Vitae parallelae*, daaruit het leven van Alexander en Caesar. 216
- Poe, Edgar Allan (1809-1849). Amerikaans dichter en een van de eerste schrijvers van thrillers. 434
- Podmore, Frank. Een van de oprichters van de Society for Psychical Research. 383
- Poincaré, Henri (1854-1912). Frans wis- en natuurkundige; staatsman. 288
- Posthumus Meyes, heer en mevr. Patiënten van FvE. Hun zoon J. Posthumus Meyes was een studiegenoot van FvE. 49-51
- Pijzel, E.D. Journalist en arts. 371
- Quarles, P.? 371
- Quincey, Thomas de (1785-1859). Engels schrijver. 71
- Quincey, Thomas de (1785-1859). *Confessions of an English opium-eater*, 1862. 71
- Raemdonck, G. van (geb. 1888). Vlaams tekenaar, caricaturist. 433
- Rafaël (1483-1520). Italiaans schilder. 63
- Rappel, Fine († 1920). Patiënte van FvE.: Vriendin van Martha van Vloten. 65
- Rathenau, Walter (1867-1922). President van de A.E.G; Duits minister van wederopbouw in 1921; van buitenlandse zaken in 1922, vermoord door ultra-rechts; correspondeerde met FvE. 295
- Reger, Max (1873-1916). Duits componist. 179 194
- Rembrandt (1606-1669). FvE over hem *Studies V*. 391
- Renterghem, A.W. van (1845-1939). Arts te Goes, sticht daarna met FvE in 1887 de kliniek voor psychotherapie te Amsterdam; v.R. over FvE in *Liber Amicorum*. 41 61-63 373

- Ries, heer. Droomnaam? 40
- Riet, Willem van. Smid; huisknecht op Dennekamp; kolonist van Walden. 110
- Ritschl, Giza (1869-1942). Nederlands dichteres van Hongaarse afkomst; was een van FvE trouwste vrienden; zie corresp. met FvE in Meded. van het F.v. Eedengenootschap XXVI, 1979. 216 268 402 441
- Robert, W. - *Der Traum als Naturnotwendigkeit erklärt*, Hamburg 1886. 209
- Roland Holst, Adriaan (1888-1977). Dichter; FvE over hem *Studies VI*. 284
- Roll, Henriëtte (1869-1926). Nederlands pianiste. 269
- Rolland, Romain (1886-1945). Musicoloog; romanschrijver; pacifist; hoogleraar aan de Sorbonne; wegens zijn bestrijding van het nationalisme in Frankrijk verguisd; schreef Lettre à Frédéric van Eeden in zijn bundel *Au dessus de la mêlée*. 294 302 429
- Roosevelt, Theodore (1858-1919). Amerikaans president. 152 220 269 270 344
- Rousseau, Jean Jacques (1712-1778). Frans filosoof en schrijver. 310
- Royaards, Willem (1867-1929). Toneelspeler en theaterdirecteur. 298
- Rozenstein (S.S. Rosenstein). Hoogleraar interne geneeskunde in Groningen; arts aan het hof van Koning Willem III. 52 54
- Russel Wallace, A. (1823-1913). Engels bioloog, werkte samen met Ch. Darwin. 158 349
- Rutten, pater. 280
- Rijbering, mevr. A.? 443
- Salisbury, lady. Echtgenote van Lord Salisbury, politicus. 107
- Sam(my), zie: Aletrino. 45 384
- zie tevens: van Hoogstraten. 81 114 159
- Sand, George (1804-1876). Frans schrijfster. 382
- Sanders-Huydekooper, mevr. Coorespondeerde met FvE over natuurgeneeswijze en vegetarisme. 277
- Sannes. Notaris te Hoorn. 230
- Scharten, Carel (1878-1950). Schrijver en criticus. 108
- Schermer, D^r. 165
- Schippereyn-Wiemers, mevr. M.E. Patiënte van FvE; paragnostisch begaafd; woonde eerst te Amsterdam, daarna te Bussum. 71 110 384 385 407
- Schippereyn, hr. Echtgenoot van mevr. S.-Wiemers. 70
- Schokking, Jan. Overleden studiegenoot van FvE. 268 275 421
- Schram, mej. Droomnaam. 373
- Schubert, Frans (1779-1828). Duits componist. 278
- Scott, Walter (1771-1832). Engels dichter en romanschrijver. 106
- Shakespeare, William (1564-1616). Engels schrijver. 359 400 416 418
- Shakespeare, William (1564-1616). *Hamlet*. 416
- Shakespeare, William (1564-1616). *Midsummernightsdream*. 359 362 366 399

- Shaw, G.B. (1856-1950). Engels Toneelschrijver. 400
- Siegfried. Held uit de Germaanse mythologie. 54
- Siem, hr. Echtgenoot van patiënte van FvE. 52
- Singh, Soendar (1889-1929). Indiaas prediker van het Christendom. 449
- Six van Hillegom, Jhr. Jan (1857-1926). Kunsthistoricus, hoogleraar Rijksacademie voor beeldende kunsten. 55 71 28
- Six, Willem. Studiegenoot van FvE. 51
- Smit, mevr.? 361
- Smith, J.G. Verbonden aan de Society for Psychical Research. 111 113
- Smith, Helen. FvE's gastvrouw te Stamford in de V.S. 411
- Someren Brand, van.? 87
- Spitteler, Carl (1845-1924). Zwitsers dichter en schrijver. 270 411
- Spitteler, Carl (1845-1924). *Asklepias*. 411
- Spinoza, Bento de (1632-1677). Filosoof, vertegenwoordiger van het nieuwere pantheïsme. 232
- Stead, William Th. (1849-1912). Engels journalist; pacifist; lid van de Society for Psychical Research. 201-203 271 341-344 400
- Stefan. Jeugdkennis van FvE. 359
- Steiner, Rudolf (1861-1925). Stichter van de anthroposofische beweging. 263
- Steiner, Rudolf (1861-1925). *Pfad der Erkenntniss*. 263
- Stevenson, R.L. (1850-1894). Schots romanschrijver en dichter. 407
- Stevenson, R.L. (1850-1894). A chapter on Dreams, in *Across the Plains*, London 1898. 407
- Stokvis, B.J. (1834-1902). Hoogleraar in de algemene pathologie van 1873-1883 in Amsterdam. 297 370 432
- Stuten, Clara (1894-1924). Coorespondeerde met FvE o.a. over theosofie; haar ouders waren volgelingen van Rudolf Steiner. 268
- Styrum, heer van.? 99
- Suchtelen, Nico van (1878-1949). Schrijver en dichter; getrouwd met Carry van Hoogstraten; directeur van De Wereldbibliotheek; eerste voorzitter en later erevoorzitter van het F. van Eeden-genootschap. 446
- Sultan van Turkije. Sultan Abdül-Hamid II (1876-1909). 102 141
- Swartbol, mr.? 36
- Tagore, Rabindranath (1861-1941). Bengaals dichter en wijsgeer; ontving in 1913 de Nobelprijs. FvE vertaalde van hem o.a. de *Gitanjali*, *Wij-zangen*. 284 287 292 428
- Tak, P.L. (1848-1907). Aanvankelijk links-liberaal, later sociaal-democraat. Hoofdredacteur van Het Volk; redakteur van het weekblad De Kroniek. 373
- Tauchnitz (1816-1895). Uitgever van Engelse en Amerikaanse werken op het vaste land van Europa. 95
- Taylor, Q. zie: Meadows Taylor.

- Tengbergen, Fam. F.W.J. Tengbergen was getrouwd met Cornelia (Kee) van Warmelo, zie fam. van Warmelo. 46
- Tengbergen, Willem. Neef van FvE. 45 278
- Teniers. (c. 1640). Vlaams schilder. 413
- Termaat, Jo. Patiënte van FvE. 191
- Theseus. Held uit de Griekse mythologie. 92
- Thompson, Mrs. Medium verbonden aan de Society for Psychical Research. 108 115-117 143 218 327 342 384
- Thoreau, D.H. (1817-1862). Amerikaans schrijver, beroemd door *Walden or life in the woods*, 1854, een verslag van zijn eenzaam leven in een hut. FvE eerde hem door de kolonie naar dit boek te noemen; hij schreef de voorrede bij de Nederlandse vertaling. 8
- Thijm, Karel. zie: Alberdingk Thijm. 80 159
- Tindal, Fam.; Jhr. H.P. (1852-1902). Eigenaar van het landgoed Swaenenburgh te 's Graveland; hield daar séances. 142 144-147 387
- Tine. Jeugdkennis van FvE. 359
- Titsingh, Jeanne. Zus van Frou Titsingh. 359
- Titsingh, Frou (1850-1930). Vriendin van Martha van Vloten. 267
- Titsingh, Kee. Zus van Frou Titsingh. 90 369
- Togo (1847-1934). Japans vlootvoogd. 186
- Tolstoi, L. (1828-1910). Russisch romanschrijver. 198 302 424
- Trotzky, L. (1879-1940). Russisch revolutionair schrijver. 441
- Truida, zie: Everts.
- Tuckey, Ch. Lloyd. Psychiater te Londen. 279 373 375
- Tuinderen, van. Droomnaam. 145
- Uwe, zo noemden de kinderen van FvE mej H. Ronge (1874-1934), kinderjuffrouwhuishoudster bij de Fam. van Eeden in Bussum. 276 445
- Valborg (Walborg), zie: Isaachsen-Dudok van Heel. 97
- Valeton, M.I. (1850-1911). Hoogleraar Romeinse antiquiteiten te Amsterdam; echtgenoot van Henriëtte Ort. 298
- Vaschide, N. Hoofd van een psycho-pathologische kliniek in Parijs. 322
- *Le Sommeil et les rêves*, Parijs 1911. 322
- Verhaeren, Emile (1855-1916). Belgisch dichter. 291
- Verlaine, Paul (1844-1896). Frans dichter. 380
- Vernout. Boekhandelaar te Haarlem. 277
- Verral, Mrs. Verbonden aan de Society for Psychical Research. 261
- Versluys, Mevr. Echtgenoot van W. Versluys (1851-1937). Uitgever van de Nieuwe Gids en van de werken van FvE van 1890-1923. 296
- Verwey, Albert (1865-1937). Dichter, essayist; redacteur van de Nieuwe Gids;

hoogleraar te Leiden vanaf 1924; trouwde in 1890 Kitty van Vloten. Hij schreef *Frederik van Eeden*, posthuum 1939; FvE over hem in *Studies* IV, V, VI, 106 307 374

Veth, Bas. Vermogend Indischman; had een verhouding met Giza Ritschl. 403
Veth, Jan P. Schilder; hoogleraar Academie voor Beeldende Kunsten; leverde bijdragen aan de *Nieuwe Gids*. 282 294 373 377

Victoria (1819-1901). Koningin van Groot-Brittannië en Ierland. 102 294

Villa, Francisco (1877-1923). Mexicaans revolutionair en benedeider, die ten onrechte enige tijd dood werd gewaand. 434

Virgilius (70 v.C.19 v.C.) Romeins dichter. 158

Vlaanderen. Arts; Mevr. Vlaanderen was patiënte van FvE. 52

Vloten, Fam. van. Prof. Johannes van Vloten (1818-1883), trouwde 1854

J.E.H.C. van Gennep (1824-1906). Kinderen: Willem, Martha, Frank. Odo, Betsy, Gerlof, Kitty.

Vloten, Betsy van (1862-1946). Trouwde in 1893 met Willem Witsen (echts. 1902). Trouwde in 1907 J.S. Brandts Buijs. 370

Vloten, Frank van (1858-1928). Landontginster te Nunspeet. 175

Vloten, Gerlof van (1866-1903). Oriëntalist; conservator Oosterse handschriften te Leiden; pleegde zelfmoord in 1903. FvE herdacht hem in het gedicht *In memoriam* opgenomen in de bundel *Dante en Beatrice*, 1908. 62 141 150 159 305 341 387 397 426

Vloten-van Gennep, J.E.H.C. van (1824-1906). Schoonmoeder van FvE. 174 250 388

Vloten, Kitty van (1867-1945). Trouwde met Albert Verwey. 40 381

Vloten, Martha van (1856-1943). Van 1886 tot 1907 getrouwd met FvE. Hij schreef voor haar *De kleine Johannes*; aan haar gewijd *Mededelingen* IX van het F. van Eeden-genootschap. 35 40 60 65 70 79 86 115 118 126 137 141 150 162 163 183 184 197 203 211 212 216 219 248-250 268 287 296 303 304 365 376 381 387 394 398-401 405 409

Vloten, Odo van (1860-1930). Planter in Nederlands-Indië. 211 212 406

Vogel, Fam. Niel Vogel (1874-1915). Violist en vioolleraar; trouwde Geertruida van Vladeracken, componiste en concertzangeres. 421

Vogelsang, W. (1875-1954). Hoogleraar kunstgeschiedenis te Utrecht; trouwde Jeanne Hijmans. 248

Vogelsang-Hijmans, Jeanne zie: Hijmans. 312

Vries, Hugo de (1848-1935). Bioloog en geneticus; stelde de mutatietheorie op; hoogleraar te Amsterdam 1880. 198

Vijgh, Simon van der (v.d.V.) (1876-1899). Verbonden aan Walden. 116

Wagner, Richard (1813-1883). Componist. 290

Walborg, zie: Isaachsens. 97

- Waller, Alide. Patiënte van FvE. 55 191
- Waller, Frans (1860-1935). Jeugdvriend van FvE; ingenieur, directeur van de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek te Delft. 47 57 157 191 222 304
- Waller, Mevr. Moeder van Frans Waller. 191
- Walter, droomnaam. 369
- Warmelo, Fam. van. Ds. G. van Warmelo (1798-1850). Predikant te Gouda, trouwde in 1824 Chr. Deliana ten Bosch (1804-1874). Kinderen, behalve 4 jonggestorvene: Abraham; Willem (dochter Joti); Neeltje (1833-1919), trouwde in 1856 met F.W. van Eeden Sr.; Ds. N.J.; Cornelia (Kee) (1827-1917), trouwde in 1862 met F.W.J. Tengbergen; D.F.; Henri; Anna. 53
- Warmelo, Joti van. Dochter van Willem van Warmelo, kapitein der artillerie; gehuwd met Mr. P. Otten. 444
- Welby, Victoria, Lady († 1912). Engels schrijfster van filosofische verhandelingen over semantiek; grondlegster van de significa. Correspondentie met FvE in *Mededelingen* XIV van het F. van Eeden-genootschap. 79 85 125 200 222 231 266 275 290 321 322 281 397 398 402 419 443
- Welby-Gregory, Sir William Earl, 4th Baronet (1828-1898). Landeigenaar, bewoner (de Squire) van Denton Manor, Grantham. 79 200 222 381
- Welters, Bertha. Schrijfmedium. 297 435
- Wereszoski. W. Wrchovszky. - *Dream and telepathy in The Calcutta Review*, nov. 1924. FvE correspondeerde met hem over zijn voornemen zijn droomonderzoek te hervatten. 451
- Whitman, Walt (1819-1892). Amerikaans dichter. 400
- Wilhelm II (1859-1941). Keizer van Duitsland 1888-1918. Zoon van Frederik III. 60-62 79 94 102 178 281 375
- Wilhelmina (1880-1962). Koningin der Nederlanden. 159 102
- Willem III (1817-1890). Koning der Nederlanden. 52-54
- Wilson, Thomas Woodrow (1856-1924). Amerikaans president van 1913-1921. 439
- Winkel, Mevr. Patiënte van FvE. 51
- Winter, A.J.J. (Janus) de (1882-1941). Studeerde filosofie; vormde zichzelf als schilder; paragnostisch begaafd. 434
- Witsen, Henri. Broer van Willem Witsen. 86
- Witsen, Willem (1860-1923). Tekenaar, etsers, schilder en fotograaf; trouwde met Betsy van Vloten; hield salon in Oosterparkstraat in Amsterdam, hier kwam ook de letterkundige vereniging Flanor bijeen. 86 128 461
- Wurfbain, Fam. Prof. Carel L. Wurfbain, hoogleraar chirurgie woonde als emeritus in den Haag en huurde 's zomers een buiten in de buurt van Arnhem o.a. op Mariëndaal. 175
- Wüste.? 59
- Wijk, Hjalmar (1877-1965). Industrieel te Göteborg; liberaal politicus en tweemaal

parlementslid; actief beschermer van kunst en wetenschap; steunde FvE
financieel. 263 279 286 310 441

Wijsman. Studiegenoot van FvE. 47 159

X, zie: Hatch. 292 301 414

Yeats, W.B. (1865-1939). Iers-Engels dichter. 383

Zimmerman, Bertha (1870-1905). Patiënte van FvE; trouwde in 1902 met Arthur
van Schendel; was betrokken bij de aankoop van Walden. 127 279

Zimmerman, Willem. Broer van Bertha. 127

Zola, Emile (1840-1902). Frans naturalistisch romanschrijver. 366 406 437

Zola, Emile (1840-1902). *La bête humaine*, Parijs 1890. 65

Zola, Emile (1840-1902). *L'Inondation*. 406

Zola, Emile (1840-1902). *Le rêve*, 1888. 366

Zwaardemaker, Fam. H. Zwaardemaker (1857-1930) fysioloog, hoogleraar te
Utrecht. 69

Plaatsregister

- Aare. 210
 Adriatische zee. 124
 Afrika. 42 64
 Aken. 251
 Alderney. 407
 Algiers. 379
 Almelo. 126
 Amerika. 131 144 175 218 235 236 239 240 255 283 294 295 302 305 404
 413 438 445
 Amsterdam. 110 133 157 164 167 169 195 211 227 233 249 258 270 285 299
 374 387
 - Artis. 45
 - Bloemgracht. 365
 - Centraal Station. 280 371
 - Frederiksplein. 233
 - Jacob van Campenstraat. 211
 - Paleis van Volksvlijt. 62 63 363
 - Rembrandtsplein. 105
 - Rokin. 74
 - Rijksmuseum. 303
 - Vondelpark. 444
 - Westermarkt. 371
 - Westertoren. 167
- Antwerpen. 440
 Arnhem. 445
 Assen. 192
 Assumburg. 173
 Athene. 62
 Atlantische Oceaan. 176 245 FvE aan boord van:
 - Baltic. 249 413
 - Carmania. 219
 - Mauretania. 218
 - Nieuw-Amsterdam. 410
 - Rijndam. 245 246 411
 - Statendam. 235 410 412
- Baarn. 231 377
 - Groeneveld. 60
- Barcelona. 173
 Batavia. 36
 Bazel. 447
 België. 294 302 343
 Bellagio. 181 182 394
 Bergen aan Zee. 261
 Berlijn. 179 194 196 197 201 216 234 291 331 345
 - Freien Walde, slot. 295
 - Hotel Central. 192

- Pension van Heulekum. 216

Bermuda. 305

Bern. 206

Bevaix. 274

Bloemendaal. 45 214 215 273

- Villa Ilonka. 216

Bodenhausen. 374

Borgeby. 278 447

Boston. 412

Brederode. 72 76 228 335

- Ruïne van. 72 76 228 335

- Zomerzorg. 76

Brussel. 71 111

Bussum. 37 42 43 63 71 98 170 175 197 202 214 215 235 246 270 286 401

- Beukenoord. 95
- Cruysbergen. 115
- Dennekamp. 99 108
- Gooische-boer-weg. 82
- de Lelie. 126 219 383 412
- Walden. 86 90 100 108 110 111 114 116 122 149 163 182 198
207 221 225 234 246 249-252 256 264 283 290 293 306 309 387
390 397 399 400 406
- hut op Walden. 90 92 102 122 129 154 157 411 448

Californië. 308
 Cambridge. 278 425
 Canada. 119
 Capri. 172 192 198 389 390
 Chelsea. 175
 China. 272
 Coblenz. 263

Darmstadt. 250 413
 Delft. 81 157
 Deventer. 430
 Dieren. 57
 Doorn. 271
 Dordrecht. 167
 Dorset. 158
 Dresden. 251 260 261 271 417
 - Neu-Coswig bij. 261

Duitsland. 250 273 294 296 320
 Düsseldorf. 141 142 250

Eastbourne. 355 356 359
 Ede. 296
 Egypte. 175 272 369 424 440 447
 Elbe, de. 97
 Engeland. 49 57 80 85 86 88 108 115 116 123 137 158 161 194 239 252 286
 306 383 398 405 413 438
 Europa. 144 194
 Finland. 271
 Frankfurt. 147 205 208 212 213 271 402 419
 Friesland. 148 161
 Furnborg. 278

Gansa (droomnaam). 312
 Gelsenkirchen. 251 413
 Gent. 281
 Genua. 291
 Gossensass. 284
 Grantham.
 - Denton Manor. 79 443

's-Graveland.

- Jachtlust. 51
- Swaenenburgh. 144

Guernsey. 219 220 250 305 405

- St. Martins op. 220

Haag, Den. 71 201 210 433

- Pulchri. 71

Haarlem. 56 71 88 123 124 129 145 151 153 166 169 189 218 222 232 243
249 251 259 269 270 272 275 277 302 306 371 375 377 385 386 394 408 425

- Bakenessergracht. 222
- Bakenesser kerk. 222
- Bavo-Kerk. 153
- Brouwerskolk. 394
- Buitensociëtië. 123
- Elswout. 362 386
- Frederikspark. 211
- Gedempte Oude Gracht. 189
- Groenewegen. 215
- Groote Kerk. 277
- Groote Markt. 371
- Huis, ouderlijk. 90 189 206 306
- Haarlemer Hout. 45 46
- Haarlems Paviljoen. 43 226 371
- Hout, den. 123 125 146

- Jans-straat. 153 377
- Kikkert, de. 362
- Kleverlaan. 269
- Kouden Kom. 222
- Kruisstraat. 269
- Nieuwe Gracht. 56
- Noordkant, de. 146
- Oude Gracht. 56
- Torens van. 270
- Vlietlaan. 381
- Wagenweg. 243

Hampstead. 383

Harrow. 161 179 186 392 393 397 398

Harz, de. 202

Hatfield. 107

Heemstede. 218

Hilversum. 65 90 97 113

- 's-Gravelandsche weg te. 113
- Kruishoorn. 97

Holland. 49 94 129 189 249 286 287 398

Homburg. 273 282 290

Honoloeloe. 305

Hoorn. 230

Hörde. 176 179

Huizen.

- Flevorama. 97

Humber, de. 303

Indië. 36 54 99 109 110 140 161 251 262 284 301 408 424

- Oost-Indië. 331

Illyrië. 124

Istrië. 124

Italië. 326

Japan. 94 245 246 291 412 430 448

Jersey. 432

Jeruzalem. 253

Kansas City. 410

Karlsruhe. 402

Katai. 209

Keulen. 59

Kimberley. 105

Kopenhagen. 251

Kreuznach. 355

Lapland. 271

Langenschwalbach. 187-189 346

Laren. 116
Leeuwarden. 437
Leiden. 140
Liverpool. 219
Locarno. 181
Londen. 78 110 112 114 124 131 227 228 231 270 307 341 359 375
- Gloucester Terrace. 278
- Gunter Grove. 228 247
- Piccadilly. 422

Loo, Het. 53
Lucerne. 160 161 444
- Hotel du Lac. 160

Lugano. 160 162 166 446
Luxemburg. 372

Maastricht. 372
Madagascar. 64
Madison. 239
Madrid. 55 56 368
Mafeking. 105
Main, de. 147
Marseille. 42
Melide. 166
Middellandse zee. 297
Moskou. 424 447
München. 284 428
Mijnsheerenland. 60

Naarden. 139 150
- Kerk te. 150

- Naardermeer. 81

Nederland. 256 320

New York. 236 239 283 320

- Greenwich. 248 413
- Silver-Lake. 254
- Staten Island. 218 236 254

Nikolassee. 256 260 264 270 417

Niesen, de. 211

Noordwijk. 101-103 116 135 151 166 195 208 291 387

- Paviljoen van. 135

Nijl, de. 102 142 272

Nijmegen. 74

Oegstgeest. 140

Onrust, 't eiland. 99

Oosterbeek. 277

Oosterhout.

- St. Paulusabdij te. 441 444

Ormesby. 273

Palestina. 441

Parijs. 42 45 55 117 119 139 170 262 373 384

- Eiffeltoren. 45
- Rode toren. 119 139

Petersburg. 424

Pingjum. 303

Potsdam. 293 294

Pretoria. 42 106

Riese. 40

Rome. 201

Rotterdam. 62 167 292 384 446

Rusland. 280 287 298 424 446 447

Ruurlo. 99

Rye. 413

Rijn, de. 76 140 409 412 413

Rijnsburg. 232

- Spinoza huisje te. 232

San Juan de Luz. 173

Santpoort. 45

Schotland. 239

Siberië. 374

Singapore. 128 342

Spaarne, de. 90

Spanje. 129 173

Stockholm. 278
Stuttgart. 228 230

Thun, de. 210
Tiel. 150
Tirol. 284
Transvaal. 41 42 57 105 106

Upsala. 278
Utrecht, (U.). 367 377
- Dom van. 367

Venetië. 271 423
Vianen. 163
Vierhoutensche Bosch. 381
Vrijburg. 105

Waal, de. 76
Waldheim. 207 210-212 401
Wassenaar. 433
Waterloo. 97
Weenen. 289 290 430
- Hotel Regina. 430

Westphalen. 130
Wiesbaden. 59 263
Wilmington. 248 249
- Van Eeden-colony. 276

Wijk aan Zee. 151 174 201 204 208 225 226 249 262 263 282 288 428

IJssel, de. 76

Zaandam. 123 165
Zandvoort. 208 282 386

- Zantvoortsche laan. 139

Zeeland. 186

Zehlendorf. 255

Zuid-Amerika. 440

Zuilen. 373

Zwitserland. 195 440

Verantwoording van de transcriptie

De droomverslagen van de vier cahiers werden integraal en zonder wijzigingen overgenomen. Het uitgangspunt bij de transcriptie was zo dicht mogelijk bij de geschreven tekst te blijven. Aan de spelling werd niets veranderd. Ten aanzien van de interpunctie en van de wel eens afwijkende schrijfgewoonten van Frederik van Eeden, moest bij het overnemen enkele malen eigenmachtig beslist worden.

Normalisatie vond plaats bij de datumaanduiding. In de manuscripten zijn de namen van de dagen en de maanden vaak afgekort en wordt het jaar zelden vermeld. Voor het verkrijgen van meer overzicht werden de dag en de maand voluit geschreven en werd hieraan telkens het jaar toegevoegd. In de gevallen dat de plaats vermeld werd waar het droomverslag werd genoteerd, is deze plaats achter de datumaanduiding gevoegd. De woorden die in het handschrift door Van Eeden werden onderstreept zijn in de druktekst gecursiveerd.

Bij de dagboekfragmenten van Bijlage 2 werd niet door accolades {...}; aangegeven of het citaat bij het begin van het dagboekverslag aanvangt. Wel werden telkens accolades geplaatst, wanneer er in het verslag tekst werd weggelaten. In enkele gevallen werden de accolades gebruikt om een korte toelichting van de bewerkers te markeren.